ग्रंथ सं० ——— विषय धर्मशास्त्रम् क्रम सं०

नाम कर्मविपाकः (मदार्णवनिबन्धस्थः) ग्रन्थकार विश्वेश्वरभट्टः पेद्दिभट्टात्मजः

पत्र सं० १-४७, ४७-६७, ६७-३१९

श्लोक सं० ——— अक्षर सं० (पंक्तौ) ४२ पंक्ति सं० (पृष्ठे) १०

आकार: १४.१" x ५.४" लिपि दे. ना. आधार: का.

वि० विवरणम् पू० ——— 13693

पी० एस० यू० पी०—७९ एस० सी० ई०—१६५१—५०,०००

आ० ७३२२.

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८३ अदशीभ्यामिति ...
३५५ नारायणविधिः
८७ महासौरमन्त्राः
५० रुद्रविधिः
३८ ... प्रकार
सौचित्र तीरथा निपरीन
१०२ महारुद्र दक्षिणाचार
१०३ अनन्त दक्षिणा
१०४ पुरुषसूक्तविधिः
१०८ विष्णुसहस्रनाम
१११ अपामार्जनस्तोत्र
१२० विनायकशान्तिः
१२२ विनायकशान्तिप्रयोगः
१२५ नवग्रहयज्ञ
नवग्रहप्रयोग
१२४ पानिकादिप्रमाणं
१४६
१४७ धान्यमान
भूमिमान
द्रव्यपरिमाण
कोशादिलक्षण
दशाहीनीप्रलोप्राय
१६५ प्रायश्चित्तप्रकरणप्रकारा
२७२ कुष्ठरोगहरणानि
... राणि
१८१ ज्वरहरणानि
१८४ श्वासहरणानि
१८७ शोफहरणानि
१८८ पांडुरोगहरणानि
१९१ आमवातहरणानि
१९२ अर्शोहरणानि

४ परिभाषा
६ कर्मविपाकपारो
... परिभाषा
७ कूष्माण्डहोमविधिः २
४३ ... र:
६४ पंचागरुद्रन्यासः
६१ अभिषेकविधिः
६६ रुद्रनमस्कारः
९८ गणहोमः
७४ रुद्रादेसकल्पः
११९
विपरहदपस्तोत्र
३१ योषशान्तिवर्ग
८१ नमक अपवीतरवीकालान्प्रमाणाः
पू पचक्र ... प्रयोगः

२०१ ... आद
२०१ धनुर्वात ...
२०२ पक्षाघातहर ...
२०३ हिक्काहरे
२०३ वातव्याधिहरणानि
२०४ रक्तवातप्रयोगने
२०४ वातरक्तहरे
२०४ पित्तहर
२०४ वातपित्तहर
२०४ प्रकाश ...
२०४ कटरक्तमायाधि ...
२०५ वातरोगपतिमहा
२०५ रक्तपित्तहर
२०५ प्र ... रक्त ...
२०५ पित्तरोगप्रतिनाम
२०६ क्षयहर
२०६ ... रोगहर ...
२०६ विकित्से ... कया
२०६ शीपरोगन ... ति मांस
२०६ अपस्मारहरणे २
२०६ प्रकार संग्रहणी हरहर
२०७ अपस्मार रोगनि ... नाम

२१६ नासिकारोगहरणानि
२३० मेदवृद्धिहरणानि
२४० अर्शरोगहर
२६२ वंध्याहर
२७३ देशीतरन्तिव्याति कथहरे
२७४ दरिद्रहरे
२७५ ब्रह्मराक्षसपिशाचहरे
२७७ प्रजागहहरे
२७८ ज्वरग्रहहरे
एकाहिकज्वरग्रहहरणानि
२८० प्रतिदु ग्रहहरे
कामित ग्रहे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

॥ॐ॥ सिद्धिः॥ श्रीगणेशाय नमः॥ ॥दक्षिणामूर्त्तये नमः॥ ॥नमः सकलकल्याणभाजनाय पिनाकिने॥ नमो लक्ष्मीनि
॥सायदेवतायै गिरां नमः॥१॥ प्रवालादिप्रसूद्धृतिनिचयपर्यायवपुषे॥ नमो विघ्नश्रेणीविघटनपटिष्ठा
॥महसे जगत्प्रादुर्भावस्थितिलयनिरायासरचनाविनोदासक्ताय प्रणतफलसिद्धिप्रतिभुवे॥२॥ यदिद्धि
॥नाथपुरंदराद्यैराराधितं भक्तिभरानतांगैः॥ श्रीशार्ङ्गपाणेश्चरणारविंदं वंदामहे नः कुलदेवतायाः॥३॥ प्रकृष्टस्व
कुंडलस्फ[illegible]स्पृष्टगंडस्थलं॥ महार्हमाणिक्यमरकतांकुरश्यामलं॥ करोतु कंसांतसदाकलितपंचषाऽद्भुतमाम
हः किमपि मोहनकपटशौशवं शेशवं॥४॥ कालेकृतागसि रुषापरुषं भ्रुवाणां कुंठीकृतस्मररसनाऽर्द्धमियं गणेन॥
मोनेनमानमधिगच्छति यादृढानुसापार्वती दरविलक्षतनुः शिवं वः॥५॥ आसीदसीमगुणयःककुलांबुराशावुद्य
[illegible]तस्य लक्ष्मीर्विधनप्रकाशः लोकैः सदादरवतो गुणसंनिविष्टः श्रीरत्नपालनृपतिर्भुवनैकरत्नं॥६॥ तस्यात्मजोऽरद
पालइति प्रसिद्धः सिद्धंगताजनसमाजसमृद्धकीर्त्तिः दानेनयः सुकृतिनां निपतिस्मतैन्यपैन्येन वैणपलदृशः अतिल
पतीनां॥ ॥७॥ सुतोऽस्य जातो सुकृतोन्नतस्य नलस्य कच्छित्सदृशो व[illegible]वाय[illegible]स्वल [illegible] १

घन्ना॥८॥ तस्यात्मजोऽरदनलप्रतापः साधारणोऽस्मिपतिर्द्वेदान्यः अत्र[illegible]श्रीमहती [illegible]श्रीमहोऽगति
म्ना॥९॥ तस्यात्मजो विपुलकीर्तिमिहान्वितार्थं कृत्वापरत्र च तथाऽऽहलोकदेहं कीनाशपाशचयबद्धविमो
तीर्थेत्रयीकरविमुक्तिमवीकरद्यः॥१०॥ अन्यात्मजो वैमदनेन नाम्ना धाम्ना च रूपेण च संततार्थरोगान्निर्दोष
नैपद्मोनितांतमकांतारसमाश्रितोऽस्तु॥११॥ यः क्रमदैनो [illegible] ननाम्ना धाम्ना च रूपेण च गर्वितां च
धियद्विपद्मोनितांतकांमारसमाश्रितोऽस्तुधर्म्माधनानि समनिवंध्यं प्रकृत्वा स्वकीर्त्तिमेकामददर्श्यतितेदेव
॥लयता कलाकलापं प्रवृद्धधामेनस्वरिशः प्रवंधात्र॥म [illegible] येनपति पितास्तनस्तोः जराजकीर्ति
सकलत्रयुगेऽथ तस्य पुत्रो जगत्त्रयविसृत्वरकीर्तिपूरो जातो प्रियात्रतिसंप्रथम [illegible] ननिमनना
तो॥१४॥ उदारशीलो सुमनो विलाससमनोज्ञाहंदावनकेलिलोलो॥ यशोदयांचर्दितमंगलांगो श्रीरामकृष्ण
नीतो॥१५॥ यक्लेशवाक्करणं नस्त्ववानदृढः शक्नोति कर्त्तुमपरः क्रतसद्[illegible]पि॥ दानंमिदानमलिमत्रमत
यतस्वदीया॥१६॥ अथातीमल्लः स्फूर्ती स्फूर्तमल्लस्तयोरस्तु ज्येष्ठः अपरो मांधमस्तसगुणैर्म्माधना

॥१७॥ विनयं सुकृतविधाता रिपुकुलनिदलितैर्विरातिमां ध्माता॥ विद्वन्मुखेन मतिमान्सा कृतिरत्नं महर्षे
माता सुगपचरित्रकीर्त्तिविलवायस्यां विका नामतः शाकल्यापरमूर्त्तिरार्यचरितः श्रीपद्दिलद्दः पिता सो
रात्न एग मणिः श्री सहविश्वेश्वरो वेदेस्मात्रैमतेनयेवसपदेनाको हन्तीर्घद्दे॥१९॥ मतिर्येषां चाखेष
यप्र[illegible]तिः पराशलेश्या द्वं जगति श्रजघस्रेकतिपये॥ विरंचितं तेषां सुकृतलल्लतेस्थितिमिया दि
एपश्चवरमुनिशिष्यस्य तमिति॥२०॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि समालोक्य यथामति॥ निबध्यते समासेन नि
हार्णवः॥२१॥ तत्र तावद्वक्ष्यमाणसकलकर्म्मोपयोगित्वेन कर्म्मविपाकरूपरोगादिनिवृत्त्यर्थं प्रायश्चि
त्तकर्तव्यताप्रतिपाद्यते॥ ॥तद्यथा॥ ॥ब्रह्महत्याक्षयरोगस्यादित्यादिरोगनिदानकथनात्तन्निदा
नानिवृत्तेः स्वर्गतत्वात् निदानोच्छेदाय हत्यादिलक्षणरोग[illegible]कौ[illegible]द्वादश वार्षिकादिप्रायश्चि
त्तकृतिनिदानादिकर्तव्यं॥ अत्र केचित्समवतिष्ठन्ते॥ ॥तथा हि॥ ॥पापक्षयस्य हत्यायप्रायश्चित्ता [illegible] २
क्षमितियद्युच्यते निलक्ष्यांप्रतांनहिप्रारब्धफलस्य नाशोकिमपिश्रयोजनं [illegible]ना॥ ॥य

पूर्वस्य

त्रि५ रो३

लक्षणेनरूपफलायस्यापत्तिः स्वतः शरीरे दुःखद्यापास्सवारणरूपस्यासित्वं नापेक्ष्यते तथा रोगरूपफलेऽपि सर्व
रस्वकारत्वतस्य पापाय क्षयस्य सत्रांनापिक्षते॥ अथ रोगादिरूपफलानाशस्येष्टत्वात्तन्निदानात्मकदुरिताक्षये
प्रायश्चित्तं विकर्तव्यमिति चेत्॥ न समावायिकारणशरीरनाशेनैव तस्य रोगादेर्न्निमित्तकारणपरिहर दु३
नाशेन यथा सूद्दाहिनाशेनैव घटादिनाशो न दण्डस्वक्रादिनाशेन॥ ॥न च सदजनिष्टं को नरकादिकं प्रत्यादि
तक्ष्यते॥ ॥अपि च॥ ॥नरकं यर्थन्याद्विजन्य दुःखवपरंपरामनुभूतवतः को नरकादिको विकारं स्वरमं फलं॥ २५
तस्य तिमात्रेण स्वकारणदुरिता क्षयश्चेति॥ यो जन्य तो मंथनजनिताग्निर्हि क्षिणेनेवारणि रूपस्य पारं तस्मान्न प
तेनाशार्थं व तत्र येतिवसरम्भीनतावद्वरमफलमिति निश्चेतुं शक्यते यतः कस्मिन्नेव जन्मनि जनितदोष
दिनिश्चये वरमफलत्वनिश्चयो सर्वत्र॥ ॥अनेकजन्मोपलंभत्वात्तस्य॥ ॥तथा च शातातपीयकर्म्मवि
के॥ ॥महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते॥ उपपापोद्भवं पंचत्रीणि पापसमुद्भवमिति॥ तथा च शातात
पकर्म्मविपाके सप्तजन्मनिश्चूलित्याद्वेत्यर्थः नन्वसप्तस्वपि जन्मस्वेकमेव फलमनुगतमिति॥ तस्य च

तथा॥३

ड१ न२ म२

मुत्पन्नेचरमफले निमित्तकारणस्य दुरितादृष्टस्य स्पष्टत्वयमेव तदुत्पादानदर्शनाय प्रायश्चित्तादि विध
ना उत्पन्नो हि घटो निमित्तकारणं नापेक्षते। स्पष्टमानः सम्पन्न एव जन्मन्युत्पन्नमिति विधीयते। कोन
ततं पूर्वजन्मन्युत्पद्यमानप्रवाह अवस्थान्तरानुसारात्। अथ नानाजातिजन्मलिंगमेव कोनरव्यादिदामुख
त्र निमित्तं दुरितादृष्टं पुनरावर्त्तते। अत एवेदं सप्तमवोजन्मं प्रथमा [illegible] दिवाजन्मेः जनितात्पदृष्टे संसारि
रवृत्तिरनुवर्त्तते। अत एवेदं सप्तमवोजन्मं प्रथमाद्विनिवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तादिकं विधेयमेव॥ ॥अ
तातपीय कर्मविपाके॥ [illegible] ब्रह्मवैवर्त्तेषां चिह्नं तत्पापसूचकं प्रायश्चित्ते कृते यातिपश्चात्ता
तेति॥ स्थूडकं न च कोनरव्यादिकं [illegible] त्वादेशुष्कपतङ्गतिः [illegible] मानमिति विविदिद्धं तत्र स्याय
तां पुनरि [illegible] घनन्तरमेव तत्र रोगनिवृत्त्यर्थं दृष्टत्वात् [illegible] कर्मवैगुण्यं परमजन्मयेन्व
निमित्तं [illegible] दुरितादृष्टस्य प्रायश्चित्तादि निमित्तो समवायिकारणं [illegible] विषमधातुत्वं च शरीरापग ३
स्या [illegible] दानिवृत्तिः एतदेव पापादृष्टस्य विनाशोपायो जन्मान्तरच षडंगुलत्वादेरनिवृत्ति

नै४ र२

द४

गाऽनेकजन्मोपलोपषडंगुलत्वादेर्जन्मान्तरे निवृत्तिः प्रायश्चित्तादिके कृतेऽप्यतीत्यवगन्तव्यं। तस्माद्रोगनिवृत्त्य
र्थं कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तादिकं॥ ॥मातापुण्यचरित्रकीर्तिविततवायस्यांबिकानामतः सा कल्पापरस्य [illegible] रार्यच
रतः श्रीपेद्दिलदः पिता। सोऽयं कौशिकवंशरत्नभूषणमणिः श्रीसर्वविश्वेश्वरो वेदस्मार्त्तमते नये च स [illegible] देवाके कृत
त्रेद्धेत॥१॥ मतिर्येषां शास्त्रे प्रकृतिरमणीया [illegible] वृत्तिः परा [illegible] लम्ब्या [illegible] जगति [illegible] जनवस्तोक पितिपयो चिरं चित्ते
षां मुकुरतलन्यस्ते स्थितिमियाद्दियं व्यासारण्यप्रचुरमुनिशिष्यस्य रणितिः॥ [illegible] इति श्रीपंडितपारिजातक
हारमल्लेत्यादि विरुद [illegible] विराजमान श्रीमदनपालपुत्र [illegible] मांधातृ [illegible] निबंधे [illegible] दार्णवा [illegible] विधाने निबंधे कर्म
विपाके प्रथमस्तरंगः॥ [illegible] ॥अथ परिभाषा॥ [illegible] तत्र शातातपीयकर्मविपाके प्रायश्चित्तविहीनानां महा
पातकिनां नृणां॥ नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नांकितशरीरिणां॥ प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचकं॥ प्राय
श्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः॥ महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते॥ उपपापोद्भवं पंचत्रीणि पापस
मुद्भवं॥ दुःकर्मजा नृणां रोगा यान्ति चैवं क्रमात् [illegible] वनेहैर्निहानिस्तेषां शमो भवेत् [illegible] अर्द्धजन्म

डै२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥पंनरकस्यपरीक्षयेत्॥ बाधते व्याधिरूपेण तस्य कृच्छ्रादिभिः समः॥ कुष्ठं च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा॥
मूत्रकृच्छ्राश्मरी कासा अतीसारभगंदरौ॥ दुष्टव्रणं गंडमाला पक्षाघातोऽक्षिनाशनं॥ इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भ-
वाः॥ जलोदरं यकृत्प्लीहा शूलरोगव्रणानि च॥ श्वासाजीर्णज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः॥ रक्तार्बुदविसर्पाद्या उ-
पपापोद्भवा गदाः॥ दंडापतानकश्चित्रवपुःकंपविचर्चिकाः॥ वल्मीकपुंडरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः॥ तथार्श-
आद्या रोगा अतिपापोद्भवंति हि॥ अन्ये च बहवो रोगा जायंते दोषसंकराः॥ उक्तं तेषां निदानानि प्रायश्चित्त-
क्रमात्॥ महापापेषु सर्वस्वात्तदर्धमुपपातके॥ दद्यात्पापेषु षष्ठांशं कल्प्यं व्याधिबलाबलं॥ महापापेषु सर्व-
इत्यादि समर्थविषये ज्ञेयं॥ असमर्थस्य कृच्छ्रार्धिकादि वेदितव्यमिति॥ अथ साधारणं गोदानादिषु कथ्यते॥
निष्क्रयस्तु गौः सुशीला सुपयस्विनी वृषदाने युवा नड्वान् वरकन्या ... निवर्तनानि भूदाने दश दद्या-
यते॥ निवर्तनस्वरूपं परिमाणप्रकरणे वक्ष्यते॥ तथा सुवर्णपरिमाणं ... अपि सुवर्णं त्वथ ... ४
तदर्धं प्रमाणतः सहस्रकुलं ... दाने त्वश्वः सोपस्करं दिव्यो महिषी महिषीदाने ... वरान्त्वं तांसु

वर्णश्चांबरं चेति विपदः दद्यादजाभजादाने सुवर्णपलसंयुतां पललक्षणमपि परिमाणप्रकरणे वक्ष्यते॥ लक्ष्यमु-
द्रावचं सुवर्णं प्रदद्याद्देवता॥ ब्राह्मणाय दद्या द्विजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने ब्राह्मणभोजने सहस्रसंख्या सुवर्णेन तु लक्षमि-
त्यादि सर्वं शक्तविषयं॥ ॥अशक्तस्य शक्त्यनुसारेण कल्प्यं॥ रुद्रजाप्ये लक्षं तु ध्येः प्रजपित्वा त्र्यंबकं एकादश-
जपेद्रुद्रान् दशांशं गुग्गुलेन होमः जलाभिषेचनं कुर्यान्मंत्रैर्वारुणदैवतैः॥ शांतिके गण॥ शांतिश्च अथ दशांशांतिकपूर्वकं॥ धान्य-
दानेषु संख्या ... षष्टिसमन्वितां वस्त्रदाने तु कूलं देयं कर्पूरसंयुतं रुद्रजप इत्यादि रुद्रस्वरूपं ऋषिदेवतादि
वायैवस्ते मंत्रैर्वरुणदैवतैः दशांशेन गुग्गुलुहोमानंतरं वारुणैर्मंत्रैर्यजमानमभिषिंचेत्॥ यदेकादशवारारुद्रं
जपेत्॥ तदा एकवारं रुद्रावृत्त्या होमः कार्यः अयमेव च दशांशहोमः तत्र च प्रतिमंत्रं स्वाहाशब्दमुच्चार्य जुहुयात्॥ म-
कलरुद्रावृत्त्यैकवारमेव जुहुयात् मंत्रविच्छेदः वाध्यायनादेवावगम्यते॥ अथवाऽग्रेऽपि प्रदर्श्यते॥ ॥गणशांतिर्ग-
णेश्वरशांतिः सचाग्रे विधास्यते॥ यद्दशांतिर्नवग्रहशांतिः सवाप्यग्रे निपुणं प्रदर्श्यते॥ खारीलक्षणं परिमाणप्रक-
रणे वक्ष्यते॥ ॥प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारमाह॥ ... चतुरस्रपवेश्य पठित्वा ... तेषामनुज्ञया सर्वेषां

यश्चित्तमुपक्रमो विधाय तैस्तत्र श्राद्धं संकल्पं निजकामनया। धेनुं दद्याद्द्विजेभ्योऽथ दक्षिणां च स्वशक्तितः। तेषामनुज्ञयेत्यादि तेषां ब्राह्मणानामनुज्ञया प्रायश्चित्तं भवतीति भवतेरध्याहारः॥ ॥उपक्रमे प्रायश्चित्तस्योपक्रमे विप्रानुद्दिश्य श्राद्धं विदधीत। श्रद्धया दीयत इति श्राद्धं एतच्छ्राद्धत्वेन तत्संकल्पं पिंडदानसहितं धेनुं दद्यात् सतायास्तुपवेशितानां ब्राह्मणानां ब्रह्मदंडत्वेन दक्षिणादिकं तु श्राद्धांगत्वेन ब्रह्मदंडत्वेन च या धेनुर्दीयते सा न प्रसंगस्य धेनुः। प्रायश्चित्तप्रत्याम्नायद्वारा तां कुतश्च बहुभ्यश्च यदैकादीयते तदा तैः सा विक्रेया स्यात्। विक्रयश्च निषिद्धोऽङ्गिरसा॥ ॥बहुभ्यो न प्रदेया निगौर्गृहं शयनं स्त्रियश्च विभक्ता दक्षिणा ह्येता दातारं तारयंति हि। एका एकस्य दातव्या न बहुभ्यः कथंचन॥ सा तु विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलमिति। धेनुं दद्याद्द्विजेभ्योऽथ दक्षिणां च स्वशक्तितः॥ ॥इत्युक्तं॥ तदनंतरकृत्यमाह॥ अलंकृत्य यथाशक्त्या वस्त्रालंकरणैर्द्विजान्। याचेत दंडवन्नत्वा प्रायश्चित्तं यथोचितम्॥ तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि। पुनस्तान्परितोष्यैवमर्चयेद्द्विजांश्च दद्याद्व्रतांगदानानि तेभ्यः श्रद्धासमन्वितः॥ ॥ व्रतांगदानानि गोभूहिरण्यरजततिलवासोघृतगुडधान्यलवणदानानि। अन्यान्यपि विशेषविहितानि दानानि व्रतांगदानानि

तांगदानानीत्युच्यंते॥ ॥संतुष्टो ब्राह्मणो दद्यादच्छिद्रं व्रतकारिणे। अच्छिद्रमस्त्विति इदं वाक्यं दद्युः ब्रूयुरित्यर्थः। अथवा वक्ष्यमाणवचनमेवाच्छिद्रवाक्यं॥ ॥व्रतच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि। सर्वं भवतु तेऽच्छिद्रं यस्य चेच्छंति वै द्विजाः॥ ब्राह्मणा यानि भाषंते मन्यंते तानि देवताः। सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा॥ उपवासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थफलं तपः। विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नं तस्य तत्फलम्॥ ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम्। तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यंति मलिना जनाः॥ संपन्नमिति यद्वाक्यं वदंति क्षितिदेवताः। प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं लभेत्॥ ततस्तेभ्योऽनुज्ञामिति शेषः प्रतिपद्य तथाऽशेषान् भोजयित्वा द्विजान्नरः। भुंजीत सह बंधुभिः॥ ॥इति शातातपीयकर्मविपाकोक्तपरिभाषा॥ ॥अथ कर्मविपाकसारोक्तपरिभाषा॥ ॥अथ कर्मद्वयोपायो कृच्छ्रव्याधिविपर्ययौ। क्लेशासहत्वात्तत्राद्ये गां दद्याद्व्याधिकर्षितः। कृच्छ्रशब्देन चांद्रायणादिरुच्यते। तेषां सर्वेषां क्लेशसाध्यत्वात् तल्लक्षणं निर्वाच्यं ये गां दद्याद्व्याधिकर्षितः। प्राजापत्यादिककरणमेका कोटिः। व्याधिविपर्ययो नाम व्याधिग्रस्तस्य दानं। इदं त्वपरा कोटिः। पाद्ये तिथ्यस्यतो प्राजापत्यादिककरणमेका कोटिः। व्याधिविपर्ययो नाम व्याधिग्रस्तस्य चाद्ये पक्षे कृच्छ्रकरणपक्षे साक्षात्कृच्छ्राद्याचरणस्य क्लेशात्मकत्वात् रुजस्य च क्लेशासहत्वात् दिष्टं कृच्छ्र

कृच्छ्रादि॰

त्याम्नायत्वेन गां दद्यात् तत्प्रत्याम्नायत्वेन गावो दातव्या इत्यर्थः॥ ॥तत्र कस्मिन्कृच्छ्रे किं संख्याका गावो दातव्या
ष्टेति — इत्यत आह॥ ॥एकां द्वे॰ तिस्रश्चांद्रायणव्रते गावमसावेनिष्कं वा साशीतिशतकृच्छ्रदः। जपदाने पि तत्सकं कू
ष्मांडगणहोमकृत् सर्वपापप्रशांत्यर्थमथव्याधिविपर्ययः।एकांकृच्छ्र इत्यादि॥ ॥एकां गां कृच्छ्रे प्राजापत्ये निष्ध
लक्षणं परिमाणप्रकरणे लिखिष्यते साशीतिशतकृच्छ्रदः। षड्वार्षिके वा प्रायश्चित्ते अशीत्युत्तरं कृच्छ्राणां शतं स्व भवति
षड्वार्षिकप्रायश्चित्तप्रदर्शनं च प्रायेण कर्मविपाके॥ ॥क्षीणपापत्वेन षड्वार्षिकप्रायश्चित्ताप्पक्षयाअधिकश्च
प्रत्याम्ना — यश्चित्तस्यैवाम्नासाशीतिशतकृच्छ्रप्रत्याम्नायत्वेन गवादिकं ददाति॥ इति साशीतिशतकृच्छ्रदः॥ ॥अथवा॥ ॥द्वे
कृत्वा वाक् ब्रह्महत्यायाः षडब्दं कृच्छ्रमाचरेदिति संभावितपापनिवृत्त्यर्थं द्विकं दद्यात्। वा साशीतितैशतकृच्छ्रदः। दौ४
कृत्वा वै ब्रह्महत्यायाः षडब्दं कृच्छ्रमाचरेदिति संभावितपापनिवृत्त्यर्थं साशीतिशतकृच्छ्रादः षडब्दप्रायश्चित्तप्रत्या
म्नायत्वेन गवादिदाता स्यादित्यर्थः॥ जपदानेपीति॥ ॥जपश्च दानं च जपदाने ते अपि कुर्वीत। तत्र जपेत्सूक्तं तद्यथा सुपश 6
मनार्थं कूष्मांडगणहोमकृद्भवेदित्यर्थः। अथ व्याधिविपर्ययः। वक्ष्यत इति शेषः कर्मक्षयोपायत्वेनोपायद्वयमभि
चर२
धविहितं सौरादिसूक्तं जवतीत्यर्थः। दानं गोभूहिरण्यादीनां तानि च पूर्वमभिहितानि। सर्वपापप्रणुत्त्यर्थं १ घु२

हितं कृच्छ्रादिकरणं व्याधिनिषेकृतिदानं चेति। तत्र कृच्छ्राद्यस्तपः प्रधानं कर्माविष्टो कूष्मांडगणे होमावपितपः प्रधान
विति तावपि प्राजापत्यादिकृच्छ्रकोटावेवांतर्भवतः। अतः समग्रां कृच्छ्रकोटिमभिधाय व्याधिप्रतिकृतिदानं वक्तव्यं
तस्मात् कूष्मांडगणहोमावलिधीयेते। यत्र कर्मणि यद्देवा देवहेडनमित्याद्यो मंत्रास्तैत्तिरीयाः रण्यके समाम्नाताः स कू
४ग्र ष्मांडहोमः। यस्मिंश्चाग्ने यस्य पथ इति च तथा अग्ने मेषः प्रथमस्य प्रचेतस इत्याद्याश्च तैत्तिरीयशाखायां समाम्नाताः॥
॥सगणहोमः॥ ॥तत्र जमदग्न्यमभिहितकूष्मांडहोमविधिः॥ ॥अथातः संप्रवक्ष्यामि कूष्मांडविधिमुत्तमम्। एतत्सं
स्थूलसूक्ष्माणां प्रायश्चित्तं तु वैदिकं। अकुर्वन्विहितं कर्म निंदितं च समाचरन्। प्रसजंश्चेंद्रियार्थेषु प्रायश्चित्ती स वेद
द्विजः। केशश्मश्रु वापयित्वा स्नात्वा तु अप्यजलाशये। आचम्य गोमयेनैव कूष्मांडैर्जुहुयाद्द्विजः। चतुर्विंशतिरात्रिं
स्तु परश्चित्तोपि दीक्षितः। द्वादशस्वर्गादिषु षड्रात्रीं पापवदं त्रिपि स्वर्गादि धिषुः। ज्येष्ठे आहिताधाने सति कनीयानुपधा
दधाति तदा ज्येष्ठः स्वर्गादिधिषुरिमुपमतापरिविर्तिरित्यर्थः॥ ॥तिस्रो रात्रीस्तु कुनखी दीक्षितो भवति द्विजः। न मांसम
श्नीयान्नो पेया कामिनीमपि नोपधा आसीन वा न्यं ज्ञुपसेतां ह्नता द्विजः। पयोव्रतं ब्राह्मणस्य यवागूः क्षत्रियस्य तु॥
४ इद्धेवेत्यनुवाके चत्रिर्लाजामत्तं। वैश्वानरायेत्येता तिस्रमग्निमुपतिष्ठते। यदित्याध्याय समिधं जयादि प्रतिपद्यते। कर्मादि
श्चेव जुहुयात्स्वतः स्वर्गं स्निस्तुतेः। ... रिब्रह्मण माससं विवीर हा द्विजः॥४

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

प्रोक्तः २

अमिद्धाचैववैश्यस्याय्युषितःयकथ्यतेसावित्रीचजपेन्नित्यंपवित्राणिचशक्तितः।एवंदेषितव्रतेष्वेवंप्रायश्चित्ता
र्थमिष्यते॥ ॥इतिश्रीमदेवकृष्मांडहोमविधिः॥ ॥अथबौधायनप्रोक्तकृष्मांडहोमविधिः॥ ॥अथकूष्मांडैर्जुहुया
द्योपूतइवमन्येततथास्तेनोयथास्तेनोयथाभ्रूणहैवमेषभवतियोऽयोनौरेतःसिंचतियदर्वाचीनमेनोभ्रूणहत्यायास्तस्मा
न्मुच्यतइतिअयोनौरेतःसेकैःस्वभादन्यत्राभ्रूणहत्याब्रह्महत्या।योवापवित्रकामोवामावास्यायांवापौर्णमास्यायां
वाकेशश्मश्रुलोमनखानिवापयित्वाब्रह्मचारिकल्पेनव्रतमुपैतिसंवत्सरंमासंचतुर्विंशतिद्वादशषड्वात्रीनवारात्रीः
६ श्रायी नमांसमश्नीयान्नस्त्रियमुपेयान्नोपरिवासीत।जुगुप्सेतानृतात्पयोव्रतीतिप्रथमःकल्पःयावकंचोपभुंजीत
कृच्छ्रंद्वादशरात्रंवाचरेद्भिक्षेतवाद्विविधिस्मितिनद्विधिगुरुकुलगतेषुत्तरकादिष्वेकस्मिन्नाध्कवित्तसेवाद्वारेणएक
तक्कालीनिष्पादयेदित्यर्थः।यवागूंराजन्यःआमिक्षांवैश्यः।यदिमन्येतोपदस्यामीतिओदनंधानाःसक्तूनघृतमित्य
नुव्रतयेदेतैरात्मनोऽनुपादासायेतिब्राह्मणंपाकयज्ञिकधर्मेणाग्निमुपसमाधायसंपरिस्तीर्यबंधानप्रक्षाल्याग्नि ७
मुखांतंकृत्वासावित्रींपुरस्ताद्वाक्यामनूच्यसावित्र्यापकाष्ठहोति।अथस्विष्टकृतांदध्यवादेमलिमातिषाहंस्तोदनं

रवां १ त४ ग१ रि२

ऋं३ तस्मा६

एतनासुजिष्णुंज्योतिष्मंतंदीद्यतंखरंधिमसिंस्विष्टकृत्तमाज्जुवैमोमिस्यस्वस्विष्टमग्नेयैअलितत्पणाद्विश्वादेवदे
२ त्र तनांसिष्यासुगन्तंपंथांप्रदिशंविताद्विज्योतिष्मधेहिहजरन्नआयुरितियाज्ययाचरुशेषंजुहोति।अथकूष्मां
डैर्यद्देवादेवहेडनांयददीमंत्वणमेवस्त्वआयुष्टेविश्वतोदधदित्येतेस्त्रिस्तिरवाकेःप्रतिमंत्रमाज्यस्यहुत्वासिं
हेव्याघ्रइतिचतस्रःतिस्रवाहुतीःअग्नेस्पावर्त्तिन्यग्नेअंगिरस्पुनरूर्जासहरय्येतिचहुत्वासिंहेव्याघ्रइतिचतस्रः
तिस्रवाहुतीःअग्नेस्पाग्नेसमित्पाणिर्यजमानलोकेधेवस्वायवैश्वानरायप्रतिवेदयामोइतिद्वादशभिर्नस्रुकेन
पतिष्ठेतोयन्मयामनसावाचाकृतमेनःकदाचन।सर्वस्मान्मेलितोमोचितंवहिवेत्थयथातथोस्वाहेतिसमिधमा
वायवरंददातिजयादिप्रभृतिसिद्धमाधेनुवरप्रसादनान्ता॥ ॥इतिबोधायनप्रोक्तकूष्मांडहोमविधिः॥ ॥
अथकूष्माण्डहोमविधिमंत्रपाठानुष्ठानक्रमसहितःप्रदर्श्यते॥ ॥तत्रेकोजामदग्न्यप्रोक्तः॥ ॥पक्वहो
मादिरहितोलघुकल्पःप्रदर्शितः।अत्रपरत्रपक्वहोमादिसहितोगुरुकल्पोबौधायनप्रोक्तोनिरूपित
:।सर्वशास्त्राधिकरणान्यायेनबहुभिर्निरूपितः।कूष्मांडहोमेएककाण्डगुणोपसंहारन्यायेनाविरुद्धांस

Indira Gandhi National Centre for the Arts

निदः रातियोः पपवित्रत्वकामः कूष्मांडहोमं प्रकुर्वीत तस्याग्न्याधानादिकर्माणि विकासतिस्तोपिकर्मादिष्ठ४

ॐ

कलौ गोपसंहारः कर्तव्यः ॥ अथवा पानसिपुरुषाणि लघु निष्कृति गौतमस्मरणात् ॥ अपनोघपापाऽल्पत्वे लघुप्रायश्चित्तं कार्यं ॥ इ
मरथा गुरुपं स्यादरइति व्यवस्था यो महापातकादिदोषदुष्टः ततः कृतप्रायश्चित्तोपि मनः परितोषं न प्रतिपद्यते यश्चा
योनावयो नो वा रेतः सिंचति यश्च ब्रह्महत्यावांसाह्नाद्वादशवार्षिकादिगुरुप्रायश्चित्तानामविषयाणि महापातका
दीनि कूष्मांडी भिर्जुहुयात् ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ ॥ अमावास्यायां वा पौर्णमास्यां वा अन्यत्र विहितकाले वा केशश्म
श्रुलोमनखाणि वापयित्वा तीर्थांऽवांगाहनाऽचमनमंत्रपूर्वं ब्राह्मणपुण्याहवाचनानि कृत्वा स्थंडिलमुपकल्प्य स्वगृ
ह्योक्तविधिनाऽग्निं प्रतिष्ठाप्य प्राणमायम्याग्निं प्रतिष्ठाप्य ततः पूर्वं पश्चाद्वा विधाय अमुकप्रयोजनार्थं कूष्मांडहोमं करि
ष्ये इति संकल्प्य चरुहोमपक्षे यथाशाखं सवितादेवता चरुर्हविः आघारावाज्यभागौ हुत्वा सिलाप्यनिर्वापपात्रासाद
नचरुपाकौ च यथागृह्यं विधाय पक्वं चरुमभिघार्योद्वास्य प्रतिष्ठितमभिघार्य विद्वान् धर्मेणावदाय सावित्र्या पुरोनु
वाक्यमनूच्य सावित्र्यैव याज्यया जुहुयात् गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिः सवितादेवता गायत्री छंदः चरुहोमे विनियो
गः ॥ ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् स्वाहेति सावित्रीं पुरोनुवाक्यमनूच्य पुनरपि सा

४ इति याज्यया जुहुयात् द्वयोरनयो विश्वेदेवा ऋषयः अग्निः स्विष्टकृद्देवता अनुष्टुप् विराट् छंदः स्विष्टकृद्धोमे विनियोगः हव्यवाहनमग्निमा
घारं होत्रं पृतनासु जिष्णुं ज्योतिष्मंतं दीद्यतं पुरंधिमग्निं स्विष्टकृतमाहुवेमो इति पुरोनुवाक्यामनूच्य स्विष्टमग्ने४

वित्रीमेव योज्यं परित्वा स्वाहा सावित्री इति जुहोति ततः स्विष्टकृतमवदायाहव्यवाहमिति पुरोनुवाक्यमनूच्य स्विष्टमग्नेऽयेति
वाक्यया जुहुयात् द्वयोरनयो विश्वेदेवा ऋषयः अग्निः स्विष्टकृद्देवता अनुष्टुप् विराट् छंदः स्विष्टकृद्धोमे विनियोगः ॥ ॥ हव्य
वाहमग्निमाजिपा होतारं होत्रं पृतनासु जिष्णुं ज्योतिष्मंतं दीद्यतं पुरंधिमग्निं स्विष्टकृतमाहुवेमो इति पुरोनुवाक्यमनूच्य स्विष्ट स्वाहांतां४
मग्ने अभितत्पृणाहि विश्वा देव पृतना अभिष्या चरुं नं पथ्यां प्रदिशं त्रिलाहि ज्योतिष्मद्धेह्यजरन्न आयुरिति आज्यं पृथिव्या त्रि५
जुहोति अत्राग्नये स्विष्टकृत इदं त्यागः हुतशेषमग्नेः पुनरस्मादश्वं पर्णेषु निदधाति अथ यद्देवा देव हेडनमिति तिसृ
जुहोति अत्राग्नये स्विष्टकृत इदं त्यागः हुतशेषमग्नेः पुनरस्मादश्वं पर्णेषु निदधाति अथ यद्देवा देवहेडनमिति तिसृ
वाकैराज्यहोमः केचनसावित्र्या पक्वहोमानंतरं स्विष्टकृतमवदाय त्वाय यद्देवेत्यादि तिराज्यहोमं विधाय ततः स्विष्टकृद्धोममि
च्छंति ये च पक्वहोमं न कुर्वंते तेषामाज्यभागानंतरमेव त्रिसिरनुवाकैर्वाऽज्यहोमः तत्र यद्देवा देवहेडनमित्येकविंशत्यस्य
प्रथमानुवाकस्य ब्रह्मा स्वयंभूर्ऋषिः लिंगोक्ता देवता आदित आरभ्य क्रमेण च तसृणामनुष्टुप्छंदः पंचमी त्रिष्टुप्षष
ष्ठी षडवसाना अतिजगती सप्तमी जगती अष्टमी त्रिष्टुप् नवमी षट्पदा जगती दशाष्टमी बृहती ततो द्वे षट्पदे शाक्क
र्यौ त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी सप्तपदा यष्टिः पंचदश्यनुष्टुप् षोडश्यनुष्टुब्विराट् सप्तदशी गायत्री ततस्तिस्रस्त्रिष्टु

संएकर्षिरुपत्तुष्टुष्टुप्अग्न्याद्यमूर्तिर्नियोगः॥ ॥अथमन्त्राः॥ ॥यद्देवादेवहेडनंदेवासश्चकृमावयं। आदित्यास्तस्मान्मामु
चत्वृतस्यर्त्तेनमामितः स्वाहा आदित्येभ्यः॥१॥स्वाहा आदित्येभ्यः इन्द्रदेवाश्यागोनमंत्रोनः पातितएवक्षत्रापिविज्ञेयं। देवा
जीवनकाम्यायद्वाचानृतमूदिम। तस्मान्नइहमुंचता विश्वेदेवासजोषसः स्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यः॥२॥ ॥ऋतेनद्यावापृथिवी
ऋतेनत्वंसरस्वति। कृतान्नपाह्येनसोयत्किंचानृतमूदिमस्वाहा द्यावापृथिवीभ्यांसरस्वत्यै॥३॥ ॥इंद्राग्नीमित्रावरुणौ
सोमोधाताबृहस्पती। तेनोमुंचत्वेनसोयदन्यकृतमारिमस्वाहा इंद्राग्नीमित्रावरुणैसोमधातृबृहस्पतिभ्यः॥४॥सजातशं दश५
सउतजामिशंसाज्यायसंसंसाउतवाकनीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनः तस्मात्वामस्माञ्जातवेदोमुमुग्धि स्वाहा
जातवेदसे॥५॥ ॥यद्वाचायन्मनसाबाह्वाभ्यामूरुभ्यामष्ठीवद्भ्यां शिश्नैर्यदनृतंचकृमावयं। अग्निर्मातस्मादेनसोगा
र्हपत्यः प्रमुंचतुदुरितायानिचकृमयानिदुष्कृता स्वाहा गार्हपत्यायाग्नये॥६॥ ॥येनत्रितोअर्णवान्निर्बभूवयेनसूर्यंतमसो
निर्मुमोच। येनेंद्रोविश्वाअजहादरातीस्तेनाहंज्योतिषाज्योतिरानशानअक्षित्स्वाहा आग्नये॥७॥यत्कुसीदमप्रतीतं मयेह ए
येनयमस्यनिधिनाचरामि। एतत्तदग्नेअनृणोभवामिजीवन्नेवप्रतितत्तेदधामिस्वाहाग्नये॥८॥यन्मयिमातागर्भेसति। ए

यदावासानिलसायत्पतन्नासा। यदेनश्चकृमानूतनंमत्पुराणं। अग्निर्मातस्मादेनसः। गार्हपत्यः प्रमुञ्चतुदुरितायानिचकृम करोतुमाम
नेनसंस्वाहागार्हपत्यायाग्नये॥११४

वंश्वकारयस्मिता॥अग्निर्मातस्मादेनसः गार्हपत्यः प्रमुंचतुदुरितायानिचकृमाकरोतुमामनेनसंस्वाहागार्हपत्यायाग्नये
॥ ॥यदापिपेषमातरं पितरंपुत्रःप्रमुदितोधयन्। अहिंसितौपितरौमयातत्तदग्नेअनृणोभवामिस्वाहाअग्नये॥१०
यदंतरिक्षंपृथिवीमुतद्यांयन्मातरंपितरंवाजिहिंसिम। अग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यःप्रमुंमुंचतुदुरितायानिचकृ
मकरोतुमामनेनसंस्वाहागार्हपत्यायाग्नये॥११॥अतिक्रामामिदुरितंयदेनः जहामिरिप्रंपरमेसधस्थेयत्रयन्तिसुकृ
तोनापिदुःकृतःसमारोहामिसुकृतांनुलोकंस्वाहाअग्नये॥१२॥त्रिदेवाअमृजतैतदेनःत्रितएतन्मनुष्येषुमामृजे। ततो
मायदिकिंचिदेनसः अग्निर्मातस्मादेनसः। गार्हपत्यःप्रमुंचतुदुरितायानिचकृमाकरोतुमामनेनसंस्वाहाअग्नयेगा
र्हपत्याय॥१४॥दिविजाताअप्सुजातायजाताओषधीभ्यः। अथोयाअग्निजाआपःतानःशुंधंतुशुंधनीःस्वाहाऽद्भ्यः॥१५
यदापोनक्तंदुरितंचरामयदादिवानूतनंयत्पुराणं। हिरण्यवर्णास्ततउत्पुनातनः स्वाहाअद्भ्यः॥१६॥इमंमेवरुणश्रुधी। ह
यमाद्याचमृडयात्वामवस्युराचके स्वाहावरुणाय॥१७तत्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानस्तदाशास्तेयज
मानोहविर्भिः। अहेडमानोवरुणेहबोधिउरुशंसमानआयुःप्रमोषीःस्वाहावरुणाय॥१८त्वन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्वदेवस्यहेडोवयसासिसीष्ठाः। यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा अग्नीवरुणाभ्यां॥१९
यदापोनक्तंदुरितंचरामयदादिवानूतनंयत्पुराणं। हिरण्यवर्णस्ततउत्पुनातनःस्वाहा अद्भ्यः॥२०॥ सत्वंनोअग्नेवमो
भवोतीनेदिष्ठोअस्याउषसोव्युष्टौ। अवयक्ष्वनोवरुणंरराणोवीहिमृडीकंसुहवोनएधिस्वाहा अग्नीवरुणाभ्यां।
त्वमग्नेअयास्ययासन्मनसाहितः। अयासन्हव्यमूहिषेयानोधेहिभेषजंस्वाहा अग्नयेयसे॥ ॥इतिप्रथमोनुवा
कः॥ ॥यद्दीव्यन्मितिद्वितीयानुवाकस्यत्रयोदशर्चस्यब्रह्मास्वयंभूऋषिर्लिंगोक्तादेवताः। आद्याश्चतस्रःपंक्तिः
द्वितीयाद्याश्चतस्रःत्रिष्टुभः। षष्ठीगायत्री। सप्तम्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः। दशम्यनुष्टुप्। एकादशीचतु[illegible]दोम्निक्रात
योदशीत्रिष्टुप्। आज्यहोमेविनियोगः। यद्दीव्यन्नृणमहंबभूवायद्दास्यन्संजगारजनेभ्यः। अग्निर्मातस्मादिंद्रश्च
संविदानौप्रमुंचतांस्वाहा अग्नये॥४॥ यद्धस्ताभ्यांचकारकिल्बिषाण्यक्षाणांवग्नुमुपजिघ्नमानः। उग्रंपश्याचराष्ट्रभृच्च ९३
न्यप्सरसावनुदत्तामृणानिस्वाहा अप्सरोभ्यः॥५॥ उग्रंपश्येराष्ट्रभृत्किल्बिषाणियदक्षाणांवग्नुमुपजिघ्नमानः। उग्रंपश्याच १०
राष्ट्रभृत्तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानिस्वाहा अप्सरोभ्यः॥६॥ उग्रंपश्येराष्ट्रभृत्किल्बिषाणियदक्षवृत्तमनुदत्तमेत

सिर

न्नेत्रऋणंनृणइत्समानोयमस्यलोकेअधिरज्जुरायस्वाहा मंत्रोक्तदेवताभ्यः॥७॥ अवतेहेडोवरुणनमोभिरवयज्ञेभिरीम
हेहविर्भिः। क्षयन्नस्मभ्यमसुरप्रचेताराजन्नेनांसिशिश्रथःकृतानिस्वाहा वरुणाय॥८॥ उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाध
मंविमध्यमंश्रथाय। अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामस्वाहा वरुणाय॥९॥ इमंमेवरुणतत्वायामि
त्वन्नोअग्नेसत्वन्नोअग्नइतिचतस्रःप्रथमानुवाकस्थिताः। अत्रापिग्राह्याः॥१३॥ संकुसुकोविकुसुकोनिर्ऋथोयश्चनिस्वनः। नि४
तेयेस्मद्यक्ष्ममनागसो ०० दूराद्दूरमचीचतंस्वाहा मंत्रोक्तदेवताभ्यः॥१४॥ निर्यक्ष्ममचीचतेकृत्यांनिर्ऋतिंचतेनयोस्मत्स
मृच्छातितमस्मैप्रसुवामिस्वाहा मंत्रोक्तदेवताभ्यः॥१५॥ दुःशंसानुशंसाभ्यांघणेनानुघणेनच। तेनान्योस्मत्समृच्छातितमस्मैप्रसुवा
मिस्वाहा मंत्रोक्तदेवताभ्यः॥१६॥ संवर्चसापयसासंतनूभिरगन्महिमनसासंशिवेन। त्वष्टानोअत्रविदधातुरायोनुमार्ष्टु
तनुवोयद्विलिष्टंस्वाहा त्वष्ट्रे॥१७॥ ॥इतिद्वितीयोनुवाकः॥ ॥ अथतृतीयानुवाकस्यप्रयोगः॥ आयुष्टइतितृतीया
नुवाकस्यसप्तदशर्चस्यब्रह्मास्वयंभूऋषिः लिंगोक्तादेवताः। आद्यानुष्टुप्। द्वितीयातृतीयेत्रिष्टुभौ। ततस्तिस्रोगायत्र्यः
सप्तम्यष्टम्यौत्रिष्टुभौ। ततःषडनुष्टुभः। पंचदशीककुम्मती। षोडश्यनुष्टुप्। सप्तदशीपंचपदाशक्वर्यतिजगतीवा। आदौ

Indir Gandhi Nation
Centr for the

२ घृतंदीलावाल्गं गवंपितेवपुत्रमभित्स्न तादिमंस्वाहा आयुर्दे अग्नये॥२॥ २

हविसिर

होमेविनियोगः॥ ॥आयुष्टे विश्वतोदधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्तेप्राणा आयातिपरा यक्ष्मंसुवामितेस्वाहा अग्नये॥१॥ आ
युर्दा अग्ने हविषोजुषाणोघृतप्रतीकोघृतयोनिरेधि। मधमध्वाज्ञ[illegible]वेंकघृतिमभिजोवसणशंशिसोधिर्मूतंपील्वाम
धुचारुगव्यंपितेवपुत्रमभिरक्षतादिमंस्वाहा आयुर्दे अग्नये॥ मातेवाम्मा अदितेशर्मयच्छविश्वेदेवाजरदष्टिर्यथा
सत्स्वाहा अग्न्यादिमंत्रोक्तदेवताभ्यः॥३॥ अग्नआयूंषिपवस आसुवोर्जमिषंचनः। आरेबाधस्वदुच्छुनांस्वाहा ११३
अग्नये॥४॥ अग्नेपवस्वस्वपा अस्मेवर्चःसुवीर्यं। दधद्रयिंमयिपोषंस्वाहा अग्नये॥५॥ अग्निऋषिःपवमानःपांचज
न्यःपुरोहितः। तमीमहेमहागयंस्वाहा अग्नये॥६॥ अग्नेजातान्प्रणुदानःसपत्नान्प्रत्यजातान्वेदोनुदस्वा। अधिनोब्रूहिसु ताजा ६
मनस्यमानोवयंस्यामप्रणुदानःसपत्नान्स्वाहाजातवेदसे॥७॥ अग्नेयोनोभितोजनोवृकोवारोजिघांसति। तं
त्वंवृत्रहञ्जहिवस्वस्मभ्यमास्वाहा अग्नयेवृत्रघ्ने॥८॥ अग्नेयोनोभिदासतिसमानोयश्चनिष्ट्यः। तंवयश्चनिष्ट्यःतंवय
ं समिधंकृत्वातुभ्यमग्नेपिदध्मसिस्वाहा अग्नये॥९॥ योनःशपादशपतोयश्चनःशपतःशपात्। उषाश्चतस्मैनिम्रु ११
चसर्वंपापंसमूहतांस्वाहा उषसेनिम्रुचे॥१०॥ योनःसपत्नोयोरणोमर्तोभिदासतिदेवाः। इध्मस्येवप्रक्षायतोमातस्यो

(५ यस्मेदादिदिसुमना [illegible] र्मतेस्या मत्रिवरूथ्य ज्यौस्वाहाग्नयेजातवेदसे॥ स [illegible] सजा
तान्प्रणुदानःसपत्नान्प्रत्यजातान्वेदोनुदस्वा। अधिनोब्रूहिसुमनस्यमानोवयंस्यामप्रणुदानःसपत्नान्स्वाहा)

योमान्द्वेष्टिजातवेदोयंचाहंद्वेष्मियश्चमां। सर्वांस्तानग्नेसंदहयांश्चाहंद्वेष्मियेचमांस्वाहा अग्नयेजातवेदसे॥१३॥ ४१

संर मेर

द्वेषिकिंचनस्वाहादेवेभ्यः॥१३॥ योअस्मभ्यमरातीयाद्यश्चनोद्वेषतोजनः। निंदायोअस्मान्दिप्साच्चसर्वंतंमस्मसाकुरु
स्वाहा मंत्रोक्तदेवताभ्यः॥१४॥ संशितंमेब्रह्मसंशितंवीर्यंबलं। संशितंक्षत्रंजिष्णुयस्याहमस्मिपुरोहितः॥१५॥ उदे
षांबाहूअतिरमुद्वर्चोअथोबलं। क्षिणोमिब्रह्मणामित्रानुन्नयामिस्वाँअहंस्वाहा मंत्रोक्तदेवताभ्यः॥१६॥ पुनर्मनः
पुनरायुर्मआगात्पुनश्चक्षुःपुनःश्रोत्रंमआगात्पुनःप्राणःपुनराकूतंमआगात्पुनश्चित्तंपुनराधीतंमआगात्॥
वैश्वानरोमेदब्धस्तनूपाअवबाधतांदुरितानिविश्वास्वाहावैश्वानराय॥१७॥ ॥इतितृतीयोनुवाकः॥ ॥इत्यनुवाक
त्रयेण[illegible]प्रतिमंत्रंजुह्वायजमानोऽग्नेर्दक्षिणतःसमित्पाणिरुदङ्मुखस्तिष्ठन्वैश्वानरायप्रतिवेदयामिइतिद्वा
दशाक्षरेणाग्निमुपस्थायअयमाग्निमनसे[illegible]ग्नयोस्माहामिध्माभ्याघात्राद्विप्रजयादिहोमंकुर्वीत। एतच्चजम
दग्निमतेबोधायनमतेअनुवाकत्रयेणजुहोमानंतरंशिरोहव्याघ्रव्याधानिश्चतस्रोलिःसंस्रवाहुतीराज्यस्यप्रत्ये
कंहुत्वातथाअमेस्पावर्त्रिनिस्पाद्यालिश्चतस्रोलिरपिस्रवाहुतीराज्यस्यप्रत्येकंहुत्वातथाअमेस्पावर्त्रिनिस्पाद्या
लिश्चतस्रोलिरपिस्रवाहुतीःप्रत्येकंहुत्वायजमानःपूर्वोक्तप्रकारेणसमिद्धं पूर्वोक्तमंत्रेणाग्नेय्रद्विप्रजयादि

धमादायाग्निमुपस्थायसमि१

बु३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

संवत्सरांतपक्षाणांमध्येऽन्यतमपक्षाश्रयणेनकर्तव्या।यावत्कर्मसमाप्तिपयोव्रतंब्राह्मणस्यपयवागूव्रतंराजन्यस्यआमिक्षा
व्रतंवैश्यस्य।यदिमन्येतपयोव्रतादि२

५ विधि

सिद्धत्वाप्रणीतामोक्षवद्ब्रह्मविसर्जनांतंकुर्वीत।येचाज्यहोमानंतरंस्विष्टकृद्धोमंमन्वतेसमिदाधानानंतरंतेःपूर्व
वत्स्विष्टकृतंहुत्वाजयादिकंकुर्वीत।एतत्कर्मपापतारतम्यानुसारेणपूर्वोक्तत्रिरात्रादिदिनैःक्षीणेनवामि
तिपदाश्वःदनधानादिभिःपूर्वोक्तैःशरीरधारणंकुर्वीतपयोव्रतमित्यादेरयमर्थः।पयएवब्राह्मणःसमश्नीयात।न
थाहविर्योयवागूंवैश्यआमिक्षामिति॥ ॥अथासिंहेव्याघ्रइत्याद्योमंत्राःअष्टादिसहिताःप्रदर्श्यंते॥ ॥सिंहेव्या
घ्रइतिचतसृणांसोमऋषिर्वर्चोदेवतात्रिष्टुपछंदः।आज्यहोमेविनियोगः।सिंहेव्याघ्रउतयापृदाकौत्विषिरग्नौब्रा
ह्मणेसूर्ये।याइंद्रयादेवीसुभगाजजानासानआगन्वर्चसासंविदानास्वाहात्विष्ये॥१॥याराजन्येदुंदुभावायता
यांअश्वस्यक्रंदेपुरुषस्यमायो।इंद्रयादेवीसुभगाजजानेत्यादि॥२॥याहस्तिनीद्वीपिनीयाहिरण्येत्विषिरश्वेषु
पुरुषेषुगोषु।इंद्रयादेवीसुभगेत्यादि॥३॥रथेअक्षेषुवृषभस्यवाजेवातेपर्जन्येवरुणस्यशुष्मे।इंद्रयादेवीसुभगे
त्यादि॥४॥अग्नेभ्यावर्त्तिन्नितिचतसृणामग्निर्ऋषिः।अग्निरभ्यावर्त्तीदेवता।आद्यापंचपदापंक्तिः।द्वितीयापंचपदामहा १२
बृहती।इतरेद्वेगायत्र्यौ।आज्यहोमेविनियोगः॥ ॥अग्नेभ्यावर्त्तिन्नभिनआवर्त्तस्वआयुषावर्चसासन्यामेधयाप्रजयाध
व१

अग्ने१ त१

नेनस्वाहा॥अग्नयेअभ्यावर्त्तिने॥१॥एवंउत्तरमंत्रेषूहः।शतमागःअंगिरसंसहस्रंसंत्वावृतःसहस्रंउपावृतः।तासांपोषस्यपो
षेणपुनर्नोनष्टमाकृधिस्वाहा॥२॥पुनरूर्जानिवर्त्तस्वपुनरग्नइषायुषा।पुनर्नःपाहिविश्वतःस्वाहा॥३॥सहरय्यानि
वर्त्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया।विश्वप्स्न्याविश्वतस्परिस्वाहा॥४॥अथसमिधमादायोपस्थानंकुर्वीतवैश्वानरायेत्यनेनम
त्रेण।अस्यसूक्तस्यद्वादशर्चस्यब्राह्मणःस्वयंभूर्ऋषिः।वैश्वानरादिलिंगोक्तादेवताः।आद्येअनुष्टुभौ।तृतीयाचतुर्थ्यौत्रि
ष्टुभौ।ततःस्तिस्रःत्रिष्टुभः।अष्टमीपंक्तिः।ततोद्वेत्रिष्टुभौ।एकादशीद्वादशीचपंचपदेशक्वर्यौ।उपस्थानेविनियोगः।
वैश्वानरायप्रतिवेदयामोयदीनृणंसंगरोदेवतासु।सएतान्पाशान्प्रमुचन्प्रवेदसनोमुंचातुदुरितादवद्यात॥१॥वैश्वा
नरःपवयान्नःपवित्रैर्यत्संगरमभिधावाम्याशां।अनाजानन्मनसायाचमानोयदत्रैनोअवतत्सुवामि।अमीयेसुभ
गे गेदिविविचृतौनामतारकोप्रमोचौमृगस्ययक्षतामेतद्बधकामोचनं॥३॥विजिहीर्ष्वलोकांकृधिबंधान्मुंचासिबद्धकं।
योनेरिवप्रच्युतोगर्भःसर्वान्पथोअनुष्व॥४॥सप्रजानन्प्रतिगृभ्णीतविद्वान्प्रजापतिःप्रथमजाऋतस्य।अस्माभिर्दत्तंजर
सःपरस्तादछिन्नंतंतुमनुसंचरेम॥५॥ततंतंतुमन्वेकेअनुसंचरंतियेषांदत्तंपित्र्यमायनवत्।अबंध्वेकेददतःप्रयछं

त१ ज्ञी२ रू२ घे१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दे.

दितिर्नोजनित्रं३पा   घृ   मद४

दातुंचेद्वकवा॥९॥ सः स्वर्गएवं॥६॥ आरभेथामनुसंरभेथां समानं पन्थामवथो घृतेन। यद्वां पूर्वं परिविष्टं यदग्नौ
तस्मै गोत्रायेह जायापती संरभेथां॥७॥ यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम। अग्निर्मा तस्मादेनसो
गार्हपत्यः प्रमुन्नो नेष्ठुरीतयानि चकृम॥८॥ भूमिर्मातादंतरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं गीर्हैतान्तरिक्षमन्ति
सस्वतः यो नो पितर्यास्तु सवामिजामितत्वामा विविक्षिलो काः॥१०॥ यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ति विहाय रोगं तन्वा स्वा
स्वायां॥ अश्लोना गोरहृताः स्वर्गे तत्र पश्येम पितरं च पुत्रं॥११॥ यदान्नमद्म्यनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन्
यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्त्वियदेव किंबिषति जयाऽहम् अग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु॥१२॥ यदन्नमद्मि बहुधा विरूपं वा
सो हिरण्यमुत गामजामविं यद्देवानां चक्षुष्याग इत्यादि॥१४॥ एवमग्निमुपस्थाय यन्मन्थैयेसनयद्वामसिधमग्नेनि
दधीत अस्या ऋचो ... ऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छन्दः समिद्धोमे विनियोगः। यन्मया मनसा वाचा कृत
मेनः कदाचन। सर्वस्मान्मोलितो मो पितुर्हेवेस्य यथातथं स्वाहा अग्नये॥१॥ अथ जयादिहोमः अन्यहोमात्पूर्व १३
मेवस्विष्टकृद्धोमाकरणपक्षे ... नहि विषा स्विष्टकृतं जुहोतीति तत्र प्रदर्शितो वा पि मंत्रो सो कार्यार्थं पुनरपि

त्रस्मा२

१ देवता अनुष्टुब्विराट्छंदः स्विष्टकृद्धोमे विनियोगः॥ हव्यवाहनमभिमातिषाहं रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुं ज्योतिष्मंतं दीद्यतं पुरंधिमग्निं स्वि ष्टकृ१

दर्पेति हव्यवाहनमित्येषा पुरोनुवाक्या स्विष्टमग्न इत्येषा याज्या द्वयोरनयोर्विश्वेदेवा ऋषयः अग्निःस्विष्टकृत्देवता
ज्ञुवेमोमितिपुरोनुवाक्यामनुष्य स्विष्टमग्ने अभितत्पृणाहि विश्वा देव पृतना अभिष्य उरुं नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि
ज्योतिष्मध्येह्यजरंन आयुः रितियौज्यां स्वाहांत्रंपचित्वा जुहुयात्॥ अग्नये स्विष्टकृते इदं स्विष्टकृद्देशभागः॥॥ अथ हुत
शेषमग्नेषु रस्या दक्षणपत्रेषु निधायकर्मसमृद्ध्यर्थं जयादिहोमं करिष्य इत्युक्त्वा जयादिहोमं कुर्यात् तत्र
त्रयोदशानां यजुरूपाणां जयादिमन्त्राणां विश्वेदेवा ऋषयः प्रतिमन्त्रं मन्त्रप्रथमपदोक्तगुणविशिष्टा देवता
आज्यहोमे विनियोगः। कर्मसमृद्ध्यर्थं वा विनियोगः॥ चित्तं च स्वाहा॥ चित्ताय। अत्रस्वाहा चित्ताय इदं
शत्यागः। एवमेव स्वाहाअवधूत्रत्र पिडुक्तव्यम्॥१॥ चित्तिश्च स्वाहा चित्त्यै॥२॥ आकूतं च स्वाहा आकूताय॥३॥
आकूतिश्च स्वाहा आकूत्यै॥४॥ विज्ञातं च स्वाहा विज्ञाताय॥५॥ मनश्च स्वाहा मनसे॥६॥ शक्वरीश्च स्वाहा शक्व
रीभ्यः॥७॥ दर्शश्च स्वाहा दर्शाय॥८॥ पूर्णमासश्च स्वाहा पूर्णमासाय॥९॥ बृहच्च स्वाहा बृहते॥१०॥ रथंतरं च स्वाहा रथं
तराय॥११॥ प्रजापतिर्जयानिन्द्राय वृष्णे प्रायच्छदुग्रः पृतनाज्येषु तस्मै विशः समनमन्त सर्वाः स उग्रः स हि हव्यो बभूव
ह१

३ × ५ विज्ञातं च स्वाहा विज्ञाताय ३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

३ स्पामाविष्य ॥अथाभ्यातानाः॥अष्टादशानां१

स्वाहाप्रजापतये॥१३॥इतिजयाः॥ ॥अथाभ्यातानांकं विश्वेदेवाऋषयश्चेतिमंत्रप्रथमपदोक्तोवैगुणविशिष्टा
देवतायजुष्यान्नछंदोनियमः॥आज्यहोमेकर्मसमृद्ध्यर्थेवाविनियोगः॥ ॥अग्निर्भूतानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्
ब्रह्मन्नस्मिंक्षत्रेस्यांपुरोधायामस्मिन्कर्मन्नस्यांदेवहूत्यांस्वाहाअग्नयेभूतानामधिपतये॥उत्तरमंत्रेषुसामाशिष्य
स्यांपुरोधायामस्मिन्कर्मस्यांदेवहूत्यांवलिस्यादेरनुषंगः॥१॥इंद्रोज्येष्ठानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्इंद्रायज्ये
ष्ठानामधिपतये॥२॥यमःपृथिव्याअधिपतिःसमावत्वस्मिन्यमायपृथिव्याअधिपतये॥३॥वायुरंतरिक्षस्याधि
पतिःसमावत्वस्मिन्वायवेअंतरिक्षस्याधिपतये॥४॥सूर्योदिवोधिपतिःसमावत्वस्मिन्सूर्यायदिवोधिपतये॥५॥
चंद्रमानक्षत्राणामधिपतिःसमावत्वस्मिन्चंद्रमसेनक्षत्राणामधिपतये॥६॥बृहस्पतिर्ब्रह्मणोधिपतिःसमावत्वस्मिन्बृह
३ह स्पतयेब्रह्मणोधिपतये॥७॥मित्रःसत्यानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्मित्रायसत्यानामधिपतये॥८॥वरुणोपामधिपतिःस
मावत्वस्मिन्वरुणायअपांनामधिपतये॥९॥सोमओषधीनामधिपतिःसमावत्वस्मिन्सोमायओषधीनामधिपतये
१०॥सविताप्रसवानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्सवित्रेप्रसवानामधिपतये॥११॥रुद्रःपशूनामधिपतिःसमावत्वस्मि १४
२ समुद्रःस्रोत्यानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्समुद्रायस्रोत्यानामधिपतये॥ अन्नं साम्राज्यानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्
अन्नायसाम्राज्यानामधिपतये॥२

१ ...पस्तूशोत॥...नामधिपतिःसमावत्वस्मिन्...रूपाणामधिपतये॥१
३ ... ४ रुद्रादिं...
न्रुद्रायपशूनामधिपतये॥१२॥विष्णुःपर्वतानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्विष्णवेपर्वतानामधिपतये॥१३॥मरुतोगणानाम
धिपतयस्तेसमवंत्वस्मिन्मरुद्भ्योगणानामधिपतिभ्यः॥१४॥पितरःपितामहाःपरेवरेततास्ततामहाइहमावत्वस्मि ६२
न्पितृभ्यःपितरःपितामहेभ्यःपरेवरेभ्यस्ततास्ततामहाइहसमवंत्वस्मिन्पितामहेभ्यः॥१५॥इत्यभ्यातानाः॥ ॥अथराष्ट्रभृ
तः॥अत्राम्नायपाठेनद्वादशमंत्राअर्थतस्तुपदक्षाविंशतिर्यजूंषिविश्वेदेवाऋषयःस्वस्वमंत्रोक्तगुणविशिष्टागंधर्वा
प्सरसश्चदेवताः॥अत्राम्नायपाठेसप्तमस्यद्वादशस्यचलुप्तवनस्पतिर्देवता॥आज्यहोमेविनियोगः॥कर्मसमृद्ध्यर्थेवा
विनियोगः॥ ॥ऋताषाडृतधामाग्निर्गंधर्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहावाट्तसहे ओष्ठे अग्नयेगंधर्वाय॥१॥तस्यौ
८७ षधयोप्सरसऊर्जोनामताइदंब्रह्मक्षत्रंपातुताभ्यःस्वाहाओषधीभ्योप्सरोभ्यऊर्ग्भ्यः॥२॥संहितोविश्वसामासूर्योगंध
र्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहासंहितायविश्वसाम्नेसूर्यायगंधर्वाय॥३॥तस्यमरीचयोप्सरसआयुवोनामता
इदंब्रह्मक्षत्रंपातुताभ्यःस्वाहामरीचीभ्योप्सरोभ्यःआयुभ्यः॥४॥सुषुम्नःसूर्यरश्मिश्चंद्रमागंधर्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुत
स्मैस्वाहासुषुम्नायसूर्यरश्मयेचंद्रमसेगंधर्वाय॥५॥नक्षत्राण्यप्सरसोवेकुरयोनामताइदंब्रह्मक्षत्रंपातुताभ्यः
तस्य सूर्य२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

(ऋषियज्ञायगंधर्वाय)तस्यदक्षिणाअप्सरसःस्तावानामताइदंब्रह्मक्षत्रंपान्तुताभ्यःस्वाहादक्षिणा१

स्वाहा म इक्ष्वेसोअप्सरोभ्योवेकुरुभ्यः॥३॥भुज्युःसुपर्णोयज्ञोगंधर्वस्सइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहाभुज्यवेसुपर्णायैस्यो
अप्सरोभ्यस्तावाभ्यः॥४॥प्रजापतिर्विश्वकर्म्मामनोगंधर्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहाप्रजापतयेविश्व येर
कर्म्मणेमनसेगंधर्वाय॥५॥तस्यऋक्सामान्यप्सरसोवह्नयोनामताइदंब्रह्मक्षत्रंपान्तुताभ्यःस्वाहाऋक्सामभ्योअ
प्सरोभ्योवह्निभ्यः॥इषिरोविश्वव्यचावातोगंधर्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहाइषिरायविश्वव्यचसेवातायगं
धर्वाय॥११॥तस्यापोअप्सरसोमुदानामताइदंब्रह्मक्षत्रंपान्तुताभ्यःस्वाहाअद्भ्योअप्सरोभ्योमुदाभ्यः॥१२॥भुवनस्यपतेयस्य
तउपरिगृहाइहचस।नोरास्वाजिरायस्पोषंसुवीर्यंसंवत्सरीणांस्वस्तिस्वाहाभुवनस्यपतये॥१३॥परमेष्ठ्यधिपति
र्मृत्युर्गंधर्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहाइषिरायविश्वव्यचसेवातायगंधर्वाय॥परमेष्ठिनेधिपतयेमृत्य
वेगंधर्वाय॥१४॥तस्यविश्वमप्सरसोभुवोनामताइदंब्रह्मक्षत्रंपान्तुताभ्यःस्वाहाविश्वस्माअप्सरोभ्योभूभ्यःसुक्षितिःसुभू १५
तिर्भद्रकृत्सुवर्वान्पर्जन्योगंधर्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहाविद्युतोअप्सरसोरुचोनाम॥१५॥तस्मैस्वाहासुक्षितयेभद्र
कृतेसुवर्वतेपर्जन्यायगंधर्वाय॥१६॥तस्यविद्युतोअप्सरसोरुचोनामताइदंब्रह्मक्षत्रंपान्तुताभ्यःस्वाहाविद्युद्भ्यो

तीः२ रू२ सुभूतये२

तिरमृड्योमृत्युर्गंधर्वःसइदंब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहा।दूरेहेतयेअमृडयायमृत्यवेगंधर्वाय॥नस्यप्रजाअप्सरसोभीरुवोनाम ताइदंब्रह्म१
शोचंतीभ्यः३

रोभ्योरुग्भ्यः॥१७॥दूरेहेतिरमृडयोमृत्युर्गंधर्वः...चारुःकृपणकाशीकामोगंधर्वःसइदं
ब्रह्मक्षत्रंपातुतस्मैस्वाहाचारवेकृपणकाशिनेकामायगंधर्वाय॥२०॥तस्याधयोअप्सरसःशोचयन्तीर्नामताइदंब्रह्मक्षत्रं
पान्तुताभ्यःस्वाहाआधिभ्योअप्सरोभ्यः॥स नोभुवनस्यपतेयस्यतउपरिगृहाइहचउरुब्रह्मणेस्मैक्षत्रायमहिशर्म्मयच्छ
स्वाहाभुवनस्यपतये॥ ॥२२॥इतिराष्ट्रभृतः॥ ॥जायाअस्यातानाराष्ट्रभृत इतिगणत्रयमंत्रोपहोमाः इत्युच्यते।त
थासमनंतरवक्ष्यमाणाःप्रजापतइत्यादयस्विष्टकृदन्ताःपंचाप्युपहोमाःअभिधीयंते।एतेपंचप्रायश्चित्तार्थमुपितत्र
६नो पंचानामंत्राणांप्रजापतइत्यादीनांमध्येप्रथमास्यऋषिर्विश्वेदेवाऋषयःमध्यस्थितानांमंत्राणांतिसृणांव्याहृतीनांक्रमेण
जमदग्निसरद्वाजगौतमाऋषयःआदितस्त्रयस्यप्राजापतिरग्निर्वायुःसूर्योऽग्निःस्विष्टकृदितिदेवताःप्राजापतइतित्व
मुष्टुबाद्यायाहृतीर्देवीगायत्री॥इत्युक्तिहोमयदस्यैंद्राग्निष्टंयजुः॥आज्यहोमेकर्मसमृद्ध्यर्थंविनियोगः॥प्रजापतेन
त्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव।यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहाप्रजापतये
स्वाहाअग्नये॥१भुवःस्वाहावायवे॥२भुवःस्वाहासूर्याय॥४यदस्यकर्म्मणोत्यरीरिचंयद्वान्यूनमिहाकरंअग्नि
ष्टत्स्वाहाअग्नये॥१भुवःस्वाहावायवे॥२भुवःस्वाहासूर्याय॥

तिः२

स१ मा१

ष्टमस्विष्टकृद्विद्वान्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु स्वाहा। अग्नये स्विष्टकृते॥ ५॥ अथान्वयानमिधमन्नयेस्वाहा स्पर्शवाध
यपक्षहोमपक्षे बर्हिरंजनपरिधिप्रहरणसंस्रावहोमान्प्रकुर्वीत। विश्वेभ्यो देवेभ्यः संस्रावभागेभ्य इति संस्रावं जुहो
ति। अथ वा प्रजापतिदृष्टं संस्रावभागदेवत्यं संस्रावभागास्थितियजुः पठित्वा जुहुयात्। मंत्रस्तु संस्रावभागास्थेषा
बृहंतः प्रस्तरेष्ठा बर्हिषदश्च देवा इमां वाचमभिविश्वे गृणंत आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वमिति। अथ प्रायश्चित्ताज्यहोमः।
तत्रानाज्ञातं तत्र प्रथमतो जुहुयात्। अनाज्ञातत्रयस्य विश्वेदेवा ऋषयः। अग्निर्देवता। आद्यो त्रिष्टुप्। अनाज्ञातदोषनि कृष्णौ तृतीया त्रिप
र्हरणार्थे विनियोगः॥ ॥अनाज्ञातं यदाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्थ यथातथं स्वाहा। अग्नये
॥१॥ पुरुषसम्मितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः। अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्थ यथातथं स्वाहा। अग्नये इदं॥२॥ यत्पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्व स्प४
ते मर्त्यासः। अग्निष्टद्धोता क्रतुविद्विजानन्यजिष्ठो देवाँ ऋतुशो यजाति स्वाहा। अग्नये॥३॥ अथ त्वन्नो अग्न इति द्व
योर्होमः। एतद्द्वयोर्वामदेव ऋषिः। अग्निवरुणौ देवता। त्रिष्टुप्छंदः। विपर्यासान्तरायदोषनिर्हरणार्थे विनियोगः॥ १६
त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडो ऽवयासिसीष्ठाः। यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्य

यो२

१ स त्वन्नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ। अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि स्वाहा। अग्नीवरुणा
१ यासीत्मनयाप्रुकति। अस्याय ह्वास्वयंवर्तोऽ ऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छंदः सर्वप्रायश्चित्तार्थे विनियोगः। चैमंत्रे श्री भ्यां॥१
स्मस्वाहा। अग्निवरुणाभ्यां॥ ॥१॥ अथ केचिदयमग्ने अयास्यायान्मनसा हितः अयासन्हव्यमूहिषेया नो धेहि भेषजं स्वा
हा। अग्नये अयसे॥ २॥ अथ यजुर्दोषपरिहारार्थं भुवः स्वाहेति जुहुयात्। अत्र काण्वा दिप्रागेव विहितां अथ तमिंद्रेति स्व य२
स्विदेति वा स्वाहा जुहुयात्। एतयोर्विश्वेदेवा ऋषयः इंद्रो देवता अनुष्टुप्छंदः। न्यूनातिरेकपरिहारार्थे विनियोगः॥ ॥
यत इंद्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतये वि द्विषो वि मृधो जहि स्वाहा। इंद्राय॥१॥ स्वस्तिदा वि
शस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयंकरः स्वाहा। इंद्राय॥२॥ अथ यन्म आत्मनः पुनरग्निरि
ति वेति द्वाभ्यां जुहुयात्। क्रमेण यजुर्वेद्ययोरनयोर्विश्वेदेवा ऋषयः। आद्यस्याग्निर्जातवेदा देवता। द्वितीयस्याग्निर्हि रा६
हस्पत्यश्विनौ देवता। अनुष्टुप्छंदः। कर्मणः संपूर्णार्थत्वे विनियोगः॥ ॥यन्म आत्मनो निंदा भूदग्निस्तत्पुनराहार्जातवेदा
विचर्षणिः स्वाहा। अग्नये जातवेदसे॥१॥ पुनरग्निश्चक्षुरदात्पुनरिंद्रो बृहस्पतिः। पुनर्मे अश्विना युवं चक्षुरा धत्तम
क्ष्योः स्वाहा। अग्नये इंद्राय बृहस्पतये अश्विभ्यां च॥२॥ अथ इदं विष्णुर्व्यंबकमिति संहोमः। तत्र क्रमेण सोमो वि
श्वेदेवा ऋषयः। विष्णुरुद्रश्च देवते यथाक्रमं क्रमेण गायत्र्यनुष्टुप्छंदः। नियमासनवाग्लोपदोषनिर्हरणार्थे विनियो

२९।

गः॥ ॥इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुरे स्वाहा विष्णवे॥१॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्द्धनं उ
र्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् स्वाहा रुद्राय॥२॥ अथ आ सिंगी सिरिस्पनया जुहुयात् अस्या विश्वेदेवा ऋ
षयः इंद्रो हरिवान्देवता त्रिष्टुप् छंदः वर्णकालस्वरस्थानलोपपरिहारार्थे विनियोगः॥ ॥आ सिंगीर्स्पयदतो न गेन
माप्यायन् हरिवो वर्द्धमानः यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूरिष्टभाजो अध ते स्याम स्वाहा इंद्राय हरिवते॥३॥ अ
थ पुनस्त्वेत्यनया प्रसव्या व्याहृतिलिंगहोमः व्याहृतीनामृष्यादीन् आग सिद्दितानि पुनस्त्वेत्यस्या अग्निऋषिः वसु
रुद्रादित्यादेवताः त्रिष्टुप् छंदः मंत्रचतुष्टयस्याप्युपघातदोषपरिहारार्थे विनियोगः॥ ॥अत्र व्याहृतिर्लिंगे व्यापुन
स्त्वेत्यनया जुहुयात् विपरीतं वा पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसवः समिंधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैः घृतेन त्वं तन्वं व
र्द्धयस्व सत्याः संतु यजमानस्य कामाः स्वाहा वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यश्च॥ सर्वप्रायश्चित्तार्थे विनियोगः॥ ॥भूर्भु
वः सुवः स्वाहा प्रजापतये इदं न मम॥ अथ परिषेचनादि ब्रह्मविसर्जनांतं कर्म कुर्वीत। एतच्च कर्म यावत्तितत्र तद्दिना १७
नि तेषु प्रतिदिनमावर्त्तनीयं॥ अथ कूष्मांडहोमे तैत्तिरीयशाखासमाम्नायानुगृहीता मन्त्रा अंगताः वर्णजन्त्रा इति तत्र
अथ समस्ता निर्व्याहृती निर्हु कुयात्। अस्य मंत्रस्य प्रजमदग्निर्भरद्वाज गौतमा ऋषयः प्रजापतिर्देवता दैवी बृहती छंदः।३

श्री

कांडानुक्रमेणार्षमहितं अतः शाखांतरानुसारेणार्षत्वेपि न विरोधः। एवमेवोत्तरगणहोमेष्वपि अवगंतव्यम्॥ ॥महार्णव
स्थाम दिति प्रबंधे माधवात्मणस्यो मर्मकृतात्मजस्य भक्कर्ममाणिक्यगणेन हृर्णदृष्टो द्वितीयः प्रथितस्तरंगः॥ ॥मानाडप्र
वरित्रकीर्ति विलत्वाय स्यांबिका नाम तस्याः कल्पापरसूत्रशार्य स्वरितः श्रीपेद्दिभट्टः पिता। सोयं कौशिकवंश लक्ष्मणमनिः
श्रीलक्ष्मविश्वेश्वरो वेदस्मार्त्तमतेन यत्र सपदे वाक्ये कृती वर्द्धते॥ ॥मतिर्येषां शास्त्रे प्रकृतिरमणीयापवहति पराशे
लश्लाघ्यं जगति अजवस्ते कतिपये। विरंचित्वं तेषां मुकुरतलल्लते स्थितिमियादियं व्यासारण्यप्रथरसु नितिषस्य
लणेति॥ ॥इति श्रीपंडितपारिजातकंठहारमल्लेसादिविरुदराजीविराजमानश्रीमदनपालकृत स्यमाधवात्मनिबंध
धे कर्मविपाके द्वितीयस्तरंगः॥ ॥अथ गणहोमः॥ ॥स चाश्वलायनमतानुसारेण तावदभिधीयते। आधानस्यव
कामानां कर्मणां वा आदौ पवित्रत्वादिकामनया वा यदा तदैतत्कर्म कर्त्तव्यं। येषु कर्मसु पतिपत्न्योः सहाधिकारः॥ १८
तेषामाधानादीनामादौ पत्नीसहितोन्यत्र पवित्रत्वकामनया वा यदा एकस्यैव स्वयं यजमानो दर्भेष्वासीनो दर्भा
न्धारयमाणः प्राणानायम्य आचम्य कप्रयोजनार्थं सप्रात्स्सवनत्रयं गणहोमान्होष्यामीति संकल्प्य स्वगृह्योक्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वि३ ग२

सारेणाग्निस्थापनप्रभृतिस्थालीपाकवत् तिष्ठितबर्हिःपरिस्तरणान्तं कृत्वा पात्रप्रयोगकाले प्रोक्षणीपात्रे सह प्रणीता
पात्रं तु निधाय तं कलशं च स्थापयन् किं प्रणीताप्रणयकाले प्रणीताः आसाद्य कलशे सपवित्रे अपः आनीय तस्य निद
धाति आज्यविलापनप्रभृति अग्निमुखान्ते कर्मणि कृते चरौ घृतमानीय दर्वीमुपस्तीर्य द्विरवदाय अभिघार्य ग्ने
ये तिष्ठेन स्रुक्केन सहस्रशीर्षेति पोडशर्चेन अग्नेर्मन्वे इति द्वाविंशतितृचेन अच्छिद्रपवितेनाग्ने स्रुक्केन नयो। म४
५ गतेन वामिन्द्रावरुणेत्यनेन चतुर्मन्त्रेण यो वामिन्द्रावरुणेत्यनेन चाष्टमन्त्रेण च पवमानास्सुपरित्यनेन चाष्टमन्त्रेण पव
मानाः परित्यनेन चानुवाकेन सप्तदशार्चेन यद्देवा देवहेडनमिति विंशत्यृचेनाच्छिद्रपवितेनानुवाकेन वैश्वा
४ त्प नरोन कृत्स्नैष्टमन्त्रेण एवमष्टलिङ्गेभिरतिमन्त्रं जुहोति। अपि वा सकृदुपस्तृणं जुहुयादाद्यन्तौ ततो जयाद्याः। नवा
जयाद्याः। जयादिहोमप्रभृति जयादीन् कृत्वा स्विष्टकृतं जुहोति। तत्रौ कृतुपस्तरणं स दद्यादानं द्विरभिघारणं न स्युर्वा।
मतश्चावशिष्टं कर्म यथा गृह्यं कुर्वीत। अस्य कर्मणः प्रायश्चित्तार्थत्वात् शम्याः परिधयः अकारान्तरत्वे परिधिप्रहर १०
णं स्रवति। ततः कलशमादाय चतुष्पथं गत्वा पादप्रक्षालनं कृत्वा उदङ्मुखः आसीनः कलशमादाय सिंहे

मस्तु रिल्पमनुवाकेन कलशस्थं स्वात्मनश्छायां दृष्ट्वा पत्नीभिः सह कर्तृत्वे स्वस्वात्मनश्छायां दृष्ट्वा सुमित्र्यान आप
ओषधयः संत्वित्यनया किंचिज्जलमानीय दुर्मित्रास्तस्मै सन्त्वित्या सुमित्या दिना दृष्टतः कलशं द्विपेद्यायस्या
म्यां दिशि द्वेष्यो भवति। ततः अप उपस्पृश्य दर्भान् जपेत्। एवं सप्ताहं त्रिषु सवनेषु कृत्वा अन्ते आशीर्वाचनं कारयेत् ब्रा
ह्मणभोजनं कुर्वीत। सप्ताहं सवनत्रये मौनी व्रती सकृद्धविष्याशी नियतेन्द्रियश्च स्यादिति॥ ॥इति आपस्तंबीयोग
णहोमविधिः॥ ॥अथ बौधायनमतेन गणहोमविधिः॥ ॥काम्यानां काम्यकर्मणां बाधनस्य वा आदौ यदा वा पवि
त्रकामना तदा गणहोमं कुर्यात्। पूर्वाह्णे अग्निप्रतिष्ठापनान्तं कृत्वा प्राणानायम्य सकलपापक्षयार्थं शोधकर्म्म अ६
नुष्ठानयोग्यतासिद्ध्यर्थं वा गणहोमं करिष्ये तत्र सविता देवता आद्यारवन्तमित्यादि संकल्प्य पञ्चहोमान्ते अ१२
कृत्वा विशिष्टचरौ घृतमाज्यमानीय मेक्षणेनोपघर्य तं जुहोति। अग्ने नयेति षड्ऋचेन पवित्रस्य क्तेन सहस्रशीर्षेति षो
डशर्चेन अग्नेर्मन्वे इति गायत्र्येन द्वाविंशत्यृचेन चतुष्प्रतीकेन यो वामिन्द्रावरुणेति चत्वारो मन्त्रा
रुणस्य क्तेनाष्टादशार्चेन अग्नेर्मन्वे इति गायत्र्येन द्वाविंशत्यृचेन चतुष्प्रतीकेन यो वा मिन्द्रावरुणेति चत्वारो मन्त्रा
अस्यानुष्टुभं गायो वामिन्द्रा वरुणा मन्या विसृष्टो सानुष्टुभं गः इत्थं होमश्चांगणा स्यां पवमानः सुच रित्येतेनानुवाकेन सप्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दशांशेन यद्देवादेवहेडनमिसद्विदपमिते नानुवाकेन विंशार्त्यचेनदैवं कसेत्पलिगिणैः सुवरंशतं चरुणाकृत्वा स्विष्ट
कृतमवदायं व्याहृत्य स्विष्टकृतो द्विवरदानं कृत्वोदपात्रमादाय नैर्ऋतीं दिगं गत्वा चतुष्पथ उपविश्य उदपात्रं पुरो
निधायेत्तत्रात्मनो रूपमवेक्षमाणः पाप्मनो विनिधीश्च पाप्मानं विविश्य तत्र तत्र निधाय विनिधीम्कंयोरसिंहेमेम
तो मनुवाकं निगद्य निनीयापः परस्य अनवेक्ष्यमाण आगत्य हस्तपादं प्रक्षालनैवयथैतं मेत्य स्नानं कुर्यात् ।ए
वमेव सप्ताहं सवनत्रये कृत्वा सर्वहोमान्ते पायसेन सर्पिषा ब्राह्मणान् भोजयित्वा । तेभ्यो गोभूतिलहिरण्यानि दद्यात्
सर्वेभ्यः पापेभ्यः प्रमुच्यते महतः पातकादपि काम्यानां कर्मणामाधानादि कर्मणां चयोग्यो भवति । इमां क्रियामाम
चार्यपित्र्मातृणामात्मनश्च कुर्यात् । नान्यस्य अन्यस्य कुर्वन् स्पतिकारयित्वा तु सर्वपापात् प्रमुच्यते । अहोरात्रमनये
मासपक्षाश्चास्य विकल्पिताः कालाः । अष्टानां गणानां होममात्रमपि कुर्यात् । एकं वा गणं तु कुर्यात् । जपेद्वादशाष्ट
कृद्दिशाशतं वा दशावरा । परो मानं चैकविंशत्याचक्षपरस्पतितो नावसुनातियएतद्धारयन्नियश्चैतदध्ययस्मा एतदाहेत्याह
भगवान्बौधायनः ॥ ॥ इति बौधायनप्रोक्तो गणहोमविधिः ॥ ॥ अथ मंत्रपार्वनुष्ठानक्रमसहितो गणहोमविधिः १९

न२ ना२ स्मार्त४

पदद्रूपते ॥ ॥ अत्रापि युक्तलघुकल्पादेः कूष्माण्डहोमोक्तैव व्यवस्था ग्राह्या । आधानं चिकीर्षुः काम्यकर्माणि वा
चिकीर्षुः सदा होयदा वा सा द्वादशवार्षिकादिमहाप्रायश्चित्ता हि विधेय । कृतपापनिवृत्तिकामना तदा चयज
मानं यज्ञात्वा नित्यकर्म निर्वर्त्य यष्टकर्मसु पत्न्यासहाधिकारस्तत्र पत्नीसहितः पत्नी बहुत्वे अनिषिद्धाति
स्तासां सहितः पापक्षयार्थत्वेऽस्य कर्मणः स्वयमेवैकः पवित्रपाणिर्दर्भेष्वासीनः प्राणानायम्य १ मुक
प्रयोजनार्थं सप्ताहं सवनत्रये गणहोमाञ्जुहोष्यामीति संकल्प्य पूर्ववत् स्वपक्षावायथा गृह्यमग्निं प्रतिष्ठाप्य यथा स्थान
वत्सान्धनं चरुहोमात्यागं गृह्यतपक्वहोमकरणपद्धतेः तत्र सविता देवता आघारांतावत्तंत्रमित्याद्युक्तिलपक्वालो
पाकवत्सा वहत्रीमादिप्रतिष्ठितंचरुस्थालिधारणं तं कृत्वा । पात्रप्रयोगसमये प्रोक्षणीपात्रेण सह प्रणीतापात्रं
तथा तं तु लिवेष्टितं कलशं च प्रयुज्य प्रणीताप्रणयनकाले प्रणीता आसाद्य ततः सपवित्रे कलशे अर्थपरिभ्रा
नीयो सूर्य प्रणीतापात्रस्योत्तरतो निदधीत । तत्र तत्र ब्रह्मप्रतिष्ठापनाज्यविलापनपर्यग्निमुखांतं कृत्वा
गृह्यतपक्वहोमकरणपद्धते चरुमवदानधर्मेणादाय पूर्वोक्तैरेव मंत्रैर्ब्राह्मणेनोपथा तं तु कुर्यात् ॥ ॥ अथ

४ कू
१ ४ कू आं होमोक्तरीत्या गायत्री पुरो नु वा काम मन्त्रव्यतामवश्यात्प्रांपठित्वा स्वाहेति जुहोति सवितृरस्तु देवतात्यागः । आपस्तंब मते अग्निमुखानंतरमेव प्रधान
चरुहोमः । बौधायनमते त्वं गृह्यतपक्वहोमानंतरं । अथ चरोः प्रस्तुतं घृतमानीय दर्व्यामुपस्तीर्य द्विरवदायाभिघार्याग्निना येत्सिस्त्वेन अग्नौ स्वरूपमातः
कुरुषस्मादि निस्रुतं तुरं शतं प्रतिमंत्रं तु कुर्यात् । बौधायनमते त्ववदानधर्मेणावदाय १

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

४ गच्छागिरो·

नयेतिजइ्स्वपवित्रस्य सूक्तस्य विश्वेदेवा ऋषयः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः चरुहोमे विनियोगः॥ ॥अग्ने न
य सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्॥ युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम
स्वाहा अग्नये॥१॥ प्रवः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतं। यो दैव्यानि मानुषा जनूंषि अंतर्विश्वानि
विद्मना जिगाति स्वाहा अग्नये॥२॥ ॥अच्छा गिरो मतयो देवयंतीरग्निं यंति द्रविणं भिक्षमाणाः। सुसंदृशं सु
प्रतीकं स्वंचं हव्यवाहमरतिं मानुषाणां स्वाहा अग्नये॥३॥ अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमंत
कृष्टीः। पुनरस्मभ्यं सुविताय देव क्षां विश्वेभिरजरेभिर्यजत्र स्वाहा अग्नये॥४॥ अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्व
स्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शंयोः स्वाहा अग्नये॥५॥ ॥इत्येकं जगद्बी३
सूक्तं अयमेको गणः॥ ॥सहस्रशीर्षेत्यस्य षोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य प्रजापतिरृषिः जः पुरुषो २०
नारायणो वा देवता आद्याः पंचदशानुष्टुभः अंत्या त्रिष्टुप् चरुहोमे विनियोगः॥ सहस्रशीर्षा पुरु
षः सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वा अत्यतिष्ठद्दशांगुलं स्वाहा॥ जगद्बीजाय पुरुषाय नारायण

४४ प्रकारेणो मननाव्यमानादेवद्वीवीन्नयथदेवयंतः। दक्षिणावाग्निनी प्राच्येति हविर्नरं त्वग्नये घृतावी स्वाहा अग्नये॥

य वा यदि पुरुषो देवतात्वेन विवक्षितस्तर्हि पुरुषायेत्युद्देशत्यागः। अथ नारायणश्चेन्नारायणायेत्येवमुत्तरमं
त्रेष्वपि॥१॥ पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यं। उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति स्वाहा॥२॥ एतावानस्य म
हिमातो ज्यायांश्च पूरुषः। पादोस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि स्वाहा॥३॥ त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः पादोस्ये
हाभवत्पुनः। ततो विष्वङ् व्यक्रामत्साशनानशने अभि स्वाहा॥४॥ तस्माद्विराडजायत विराजो अधि पूरुषः। स जा
तो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः स्वाहा॥५॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत। वसंतो अस्यासीदाज्यं ग्री
ष्म इध्मः शरद्धविः स्वाहा॥६॥ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन्पुरुषं पशुं ३ यां
स्वाहा॥७॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्पुरुषं जातमग्रतः। तेन देवा अयजंत साध्या ऋषयश्च ये स्वाहा॥८॥ तस्माद्यज्ञा
त्सर्वहुतः संभृतं पृषदाज्यं। पशूंस्तांश्चक्रे वायव्यानारण्यान्ग्राम्याश्च ये स्वाहा॥९॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋ
चः सामानि जज्ञिरे। छंदांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत स्वाहा॥१०॥ तस्मादश्वा अजायंत ये के चोभयादतः। गावो ह ज
ज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः स्वाहा॥११॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू का ऊरू पाद

तस्मा१ त्तस्मा२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१ग॰

न्यतेस्वाहा॥ ११ब्राह्मणोस्यमुखमासीद्बाहूराजन्यः कृतः ऊरूतदस्ययद्वैश्यःपद्भ्यांशूद्रोअजायतस्वाहा॥१२
चंद्रमामनसोजातश्चक्षोःसूर्योअजायतमुखादिंद्रश्चाग्निश्चप्राणाद्वायुरजायतस्वाहा॥१३नाभ्याआसीदंतरिक्षंशी
र्ष्णोद्यौःसमवर्त्ततपद्भ्यांभूमिर्दिशःश्रोत्रात्तथालोकांअकल्पयन्स्वाहा॥१४॥वेदाहमेतंपुरुषंमहांतमादि
त्यवर्णंतमसःपारेसर्वाणिरूपाणिविचित्यधीरोनामानिकृत्वाभिवदन्यदास्तेस्वाहा॥१५॥धातापुरस्ता
द्यमुदाजहारशक्रःप्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रःतमेवंविद्वान[illegible]मृतइहभवतिनान्यःपंथाअयनायविद्यतेस्वाहा॥१६
५ऊं यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवास्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन्तेहनाकंमहिमानःसचंतयत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाःस्वाहा॥ज
ग्द्बीजायपुरुषायनारायणेतिच॥१७॥ ॥इतिद्वितीयसूक्तम्॥ [illegible]महिमानःसचंतयत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाःस्वा
हाजगद्बीजायपुरुषायनारायणेतिवाअग्नयेपरोगण॥अग्नेर्मन्वेतिद्वाविंशत्यृचस्यसूक्तस्यविश्वेदेवा
ऋषयःलिंगोक्तादेवताआदितःसप्तउपरिष्टाज्ज्योतिषःअष्टमीचतुष्पदापंक्तिःततःपंचउपरिष्टाज्ज्योतिषः २१
चतुर्दशीपथ्यापंचदशीषोडशपावनुष्टुभौसप्तदशीगायत्रीततस्त्रिष्टुभ्ऊनविंशीचोपरिष्टाज्ज्योतिषोअंते
त्रिंशी१

४ द्याया॥४ऋदेवीमित्रावरुणातस्यवित्तंसत्यौजसादृंहणायनुदेथ।याराजानंसरथंयाथउग्रातानोमुंचतमागसःस्वाहा॥४
२ यस्येदंप्राणन्निमिषद्यदेजतियस्यजातंजनमानंचकेवलंस्तौम्यग्निंनाथितोजोहवीमिसनोमुंचत्वंहसःस्वाहा॥अग्नये॥२॥२

हुत्विष्टुतोचरुहोमेविनियोगः॥१॥अग्नेर्मन्वेप्रथमस्यप्रचेतसोयंपांचजन्यंबहवःसमिंधतेविश्वस्यांविशिप्रविविशिवांस
मीमहेसनोमुंचत्वंहसःस्वाहा॥२॥इंद्रस्यमन्वेप्रथमस्यप्रचेतसोवृत्रघ्नःस्तोमाउपमामुपागुः॥योदाशुषःसुकृतोहव
मुपगंतासनोमुंचत्वंहसःस्वाहा॥इंद्राय॥३॥सःसंयामंनयतिसंवशीकृधेयःपुष्टानिसंसृजतित्रयाणिस्तौमीद्रं ८
नाथितोजोहवीमिसनोमुंचत्वंहसःस्वाहा॥मित्रावरुण[illegible]मन्वेवांमित्रावरुणास्यां॥५॥योवांसत्यौजसादृंहणम
वस्यवित्तंसत्यौजसादृंहणायनुदेथेया।राजानःसरथंयाथउग्रातानोमुंचतमागसःस्वाहा॥मित्रावरुणाभ्यां॥६॥
वायोःसवितुर्विदथानिमन्महेयावात्मन्वद्बिभृतोयौचरक्षतःयौविश्वस्यपरिभूबभूवतुस्तौनोमुंचतमागसःस्वाहा॥वायुस
र्याभ्यां॥७॥उपश्रेष्ठानआशिषोदेवयोधर्मेअस्थिरन्स्तौमिवायुंसवितारंनाथितोजोहवीमितौनोमुंचतमागसःस्वा
हा॥वायुसूर्याभ्यां॥८॥रथीतमौरथीनामह्व[illegible]उतयेशुभंगमिष्ठौसुयमेभिरश्वैः॥ययोर्वांदेवौदेवेष्वनिशितमोय
स्तौनोमुंचतमागसःस्वाहा॥अश्विभ्यां॥९यदयातंवहतुंसूर्यायात्रिचक्रेणसंसदमिच्छमानौस्तौमिदेवावश्विनौ
नाथितोजोहवीमितौनोमुंचतमागसःस्वाहा॥अश्विभ्यां॥१०॥मरुतांमन्वे[illegible]अधिनोब्रुवंतु[illegible]मांवाजंविश्वामवंतुविश्वे
७ योवांरथऋजुरश्मिःसत्यधर्मामिथुश्चरंतमुपयातिदूषयन्।स्तौमिमित्रावरुणानाथितोजोहवीमितौमुंचतमागसःस्वाहा॥मित्रावरुणाभ्यां॥७ पाव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मा० ६ नुमत्यै॥१८ वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः। अग्निरुक्थेन वाहसा स्वाहा वैश्वानराया ग्नये॥ ×१

उम्नांवावंविश्वा मवंतु २

मुंच १

अग्नीषोमा वेरय माहाये तेनौ मुञ्चतं स्वाहा मरुद्भ्यः॥१२॥ तिग्ममायुधं वीडितं सहस्वद्दिव्यं शर्धः पृतनासु जिष्णु। स्तोमि देवान्मरुतो नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वंहसः स्वाहा मरुद्भ्यः॥१३॥ देवानामस्मै अधिनो ब्रुवन्तु विश्वे अग्नीषोमा वेरयमाहाये तेनो मुञ्चन्त्वंहसः स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः॥१४॥ यदिदं मा भिशोचति पौरुषेयेन दैव्येन स्तोमि विश्वान्देवान्नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वंहसः स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः॥१५॥ यदिदं माभिशोचति पौरुषेयेण [illegible] अनु नो द्यानुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम्। अग्निश्च हव्यवाहनो भवतां दाशुषे मयः स्वाहा अनुमत्यै॥ अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नः कृधि। क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ण आयूंषि तारिषः स्वाहा [illegible] दिवि पृष्ठो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः। वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः। अग्निरुक्थेन वाहसः स्वाहा वैश्वानराया ग्नये॥ पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषस्पातु नक्तं स्वाहा वैश्वानराया ग्नये॥१८॥ ये अप्रथेताम मितेभिरोजोभिर्ये प्रतिष्ठे अभवतां वसूनाम्। स्तोमि द्यावापृथिवी नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतमंहसः स्वाहा द्यावापृथिवीभ्याम्॥१९॥ उर्वी रोदसी वरिवः कृणोतं क्षेत्रस्य पत्नी अधि नो ब्रूयातं स्तोमि द्यावापृथिवी नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतम्

हविः ३ षृष्टोऽन्य ५

हवी मितेनो ३

रां

तेषि

२२

[illegible] स्वाहा अग्नये [illegible] य था हतद्घ सवो गोर्यं दित्या दिरितामुमुञ्चता यजत्राः एवा त्वस्मत् प्रमुञ्चता व्यंहः प्रातार्यग्ने प्रतरान्न आयुः स्वाहा अग्न ×२

ंसः स्वाहा द्यावापृथिवीभ्याम्॥२०॥ यत्ते वयं पुरुषत्रा यविष्ठ विद्वांसश्चकृमा कच्चनागः। कृधी स्वस्मां अदितेरनागा व्येनांसि शिश्रथो विष्वगग्ने॥२१॥ ॥इति तृतीयं सूक्तम्॥ ॥अथ तृतीयो गणः॥ ॥ यो वामिंद्रावरुणौ [illegible] यमन्त्राणां विश्वेदेवा ऋषयः इंद्रावरुणौ देवता वरुहोमे विनियोगः॥ यो वामिंद्रावरुणा वग्न्यास्तन्द्रस्तस्येमं त्वं सोमं वतं स्वाहा इंद्रावरुणाभ्यां॥१॥ यो वामिंद्रावरुणा [illegible] तनूरस्य येमं त्वं हं सो मुञ्चतं स्वाहा इंद्रावरुणाभ्याम्॥२॥ यो वामिंद्रावरुणा लेकस्यास्तनूरस्य येमं त्वं सो मुञ्चतं स्वाहा इंद्रावरुणाभ्यां॥३॥ यो वामिंद्रावरुणा तेयं स्यात्तनूरस्य येदं सोमं मुञ्चतं स्वाहा इंद्रावरुणाभ्याम्॥४॥ इति तृतीयो गणः॥ ॥अथ चतुर्थो गणः॥ ॥ यो वामिंद्रावरुणा विस्पर्द्धमायज्ञमन्त्राणां विश्वेदेवा ऋषयः इंद्रावरुणौ देवता वरुहोमे विनियोगः॥ ॥ यो वामिंद्रावरुणावग्न्यासु स्वाम स्तं वामेतेना वयं जे स्वाहा इंद्रावरुणाभ्याम्॥१॥ यो वामिंद्रावरुणा स्योगोष्ठे स्वाम स्तं वामेतेना वयं जे स्वाहा इंद्रावरुणाभ्याम्। यो वामिंद्रावरुणा यगो [illegible] स्वाम स्तं वामेतेना वयं जे स्वाहा इंद्रावरुणाभ्याम्॥३॥ यो वामिंद्रावरुणा ओषधीषु स्वाम स्तं वामेतेना वयं जे स्वाहा इंद्रावरुणाभ्याम्॥ [illegible] यो वामिंद्रावरुणा

३ दश्वे स्वाम स्तं वामेतेना वयं जे स्वाहा इंद्रावरुणाभ्यां। [illegible] यो वामिंद्रावरुणा द्विपा सु पशु स्वाम स्तं वामेतेना वयं जे स्वाहा। इंद्रावरुणाभ्यां।

यो वामिंद्रावरुणा ×३ १× यो वा मिंद्रावरुणा सु स्वाम स्तं वामेतेना वजे स्वाहा इंद्रा २६३

वरुणाभ्यां [illegible] २

Indira Gandhi National Centre for the Arts

करुणा।वनस्पतिसुस्वा।धमस्त्वंवामेतेना।वयङ्केस्वाहाइंद्राय।वरुण्यास्याम्॥७॥ ॥अथपंचमोगणः॥ ॥पवमानःसुवर्ज्जे बउधीर
नेतिसप्तदशार्चस्यानुवाकस्यसोमऋषिः।लिंगोक्तादेवतापवमान्योवादेवता।आद्यैगायत्र्योद्वितीयानुष्टुप्पंच
म्योगायत्र्योततोद्वेत्रिष्टुभौ।षष्ठीगायत्रीततोष्टावनुष्टुभौसप्तदशीत्रिष्टुप्स्वरूहोमेविनियोगः॥ ॥पवमानःसु
वर्ज्जनःपवित्रेणविचर्षणिः।यःपोतासपुनातुमास्वाहापावमानीभ्योवा।उत्तरमन्त्रेष्वपिपवमानःसुवर्ज्जनःपवि
त्रेणेन्येइतिवाच्यंतदेशस्यागः॥१॥पुनंतुमादेवजनाःपुनंतुमनवोधिया।पुनंतुविश्वाअयत्रेस्वाहादेवजनेभ्यो
मरुद्भ्योविश्वेभ्यःआयुभ्यः॥२॥जातवेदःपवित्रवत्पवित्रेणपुनाहिमां।शुक्रेणदेवदीद्यत्अग्नेक्रत्वाक्रतूँरनु
स्वाहाजातवेदसेअग्नये॥३॥यत्तेपवित्रमर्चिषिअग्नेविततमंतरा।ब्रह्मतेनपुनीमहेस्वाहाअग्नये॥ ॥उभाभ्यांदे म४
वसवितःपवित्रेणसवेनचाइदंब्रह्मपुनीमहेस्वाहासवित्रे॥ ॥वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाधस्यैबह्वीस्तन्वोवी
तपृष्ठाःतयामदंतःसधमाद्येषुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहावैश्वदेव्यैदेव्ये॥६॥वैश्वानरोरश्मिभिर्मापुनातु २३
वातःप्राणेनेषिरोमयोभूः।द्यावापृथिवीपयसापयोभिःऋतावरीयज्ञियेमापुनीतांस्वाहावैश्वानरायवाताय

सवंसघृतमस्त्वातिस्वदितंमातरिश्वनाःस्वाहापावमानीभ्यः।पावमानीर्येत्रिष्टुतिः।ऋषिःसंभृतंरसं।

र्षिरायमयोभुवेद्यावापृथिवीभ्यांचतुर्हद्भिःसवितरुद्रेतीर्णौकार्षिर्ष्टैर्देवमन्मभिःअग्नेदक्षैःपुनाहिमास्वाहापवित्रेअग्नये
वा॥७॥येनदेवाअपुनतयोनीपोदीमंकृशंतेनदिव्येनब्रह्मणेपुनीमहेस्वाहादिव्यायब्रह्मणेयें॥ ॥यांपावमानीर्योअध्ये
तिऋषिभिःसंभृतंरसंतस्मैसरस्वतीदुहेक्षीरंसर्पिर्मधूदकंस्वाहापावमानीभ्यः॥१॥पावमानीःस्वस्त्ययनीः
दुघाहिपयस्वतीःऋषिभिःसंभृतोरसोब्राह्मणेष्वमृतंहितंस्वाहापावमानीभ्यः॥१॥पावमानीर्दिशंतुनइमंलो
कमथोअमुंकामान्समर्धयंतुनोदेवीर्देवैःसमाभृताःस्वाहापावमानीभ्यो॥ ॥पावमानीःस्वस्त्ययनीःसुदुघाहिघृ
तश्चुतःऋषिभिःसंभृतोरसोब्राह्मणेष्वमृतंहितंस्वाहापावमानीभ्यः॥४॥येनदेवाःपवित्रेणआत्मानंपुनतेसदातेन
सहस्रधारेणपावमान्यःपुनंतुमास्वाहापावमानीभ्यः॥ ॥प्राजापत्यंपवित्रंशतोद्यामहिरण्मयंतेनब्रह्मविदोवयंपूतंब्र
ह्मपुनीमहेस्वाहापावमानीभ्यःप्राजापत्यायपवित्राय॥६॥इंद्रःसुनीतीसहमापुनातुसोमःस्वस्त्यावरुणःसं
मीच्या।यमोराजाप्रमृणाभिःपुनातुमाजातवेदामोर्जयंत्यापुनातुस्वाहाउनीत्यासहितायेंद्रायस्वस्त्यासहितायसो
मायसमीच्यासहितायवरुणायप्रमृणाभिःसहिताययमायऊर्जयंत्यासहितायजातवेदसेवा॥१॥ ॥अयंत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

रपनुष्टुप्पंचदश्प४ ग्मा५ शीत्रिष्टुपत्रयोद३

षष्टोगणः॥ ॥यद्देवादेवहेडनमित्यष्टिद्वपदिनस्यविंशत्यस्यानुवाकस्यविश्वेदेवाऋषयःलिंगोक्तादेवताः आद्यानुष्टुप् द्वितीयाषडवसानाजगतीमहापंक्त्याख्यातृतीयानुष्टुप्चतुर्थीत्रिष्टुप्पंचमीसप्तपदाअतिशक्करीषष्ठीत्रिष्टुप्सप्तमीषडवसानाअतिजगती॥अष्टमीषट्पदाजगतीनवमीबृहतीततोद्वेषट्पदेद्वादश्यौद्वादशीसप्तदशीपदाअष्टीः चतुर्दशनुष्टुब्विराट्षोडशीगायत्रीततस्तिस्त्रिष्टुभः विंशत्यनुष्टुप् स्वरुहोमेविनियोगः॥ ॥
यद्देवादेवहेडनंदेवासश्चकृमावयं॥ आदित्यास्तस्मान्मोमुंचतर्तस्यर्तेनमामुतस्वाहा॥ आदित्येभ्यः॥ देवाजीवनकाम्यायद्वाचानृतमूदिम॥ अग्निर्मातस्मादेनसः गार्हपत्यःप्रमुंचतुतम्परंदुरितायानिचकृमकरोतुमामनेनसंस्वाहा॥ अग्नयेगार्हपत्याय॥ द्यावापृथिवीऋतेनत्वंसरस्वतिआपानेमुंचतोस्मोदक्पत्कुमारिमस्वाहाद्यावापृथिवीभ्यःसरस्वत्यै॥ सजातशंसादुतवाजामिंसाद्दुतबाकनीयसः अनाज्ञातंदेवकृतंयदेनस्तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदोमुमुग्धीस्वाहाजातवेदसे॥ यद्वाचायन्मनसाबाहुभ्यामूरुभ्यां॥ शिश्नैर्यदनृतंचकृमावयं॥ अग्निर्मातस्मादेनसः गार्हपत्यःप्रमुंचतुदुरिताया

रांसादुत्वपायसःरां२ प३ अ१
ज्ञामश्चीवा१

वर२ घ्रूर२ नाग४ य४ च्चि

निचकृमकरोतुमामनेनसंस्वाहा॥ अग्नयेगार्हपत्याय॥ यद्धस्तान्यांचकारकिल्बिषाण्यक्षाणांवग्नुमुपजिघ्नमानः॥ दूरेपश्याराष्ट्रभृच्चतान्यप्सरसावनुदत्तामृणानिस्वाहाराष्ट्रभृत्तेअप्सरोभ्यः॥ आदित्यमृणंयदहंचकारयद्वादास्यन्सङ्गमाराजनेभ्यः अग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यःप्रमुंचतुदुरितायानिचकृमकरोतुमामनेनसंस्वाहा॥ अग्नयेगार्हपत्याय॥ यन्मयामातामातृलेससतिमेनश्चकारस्पिता अग्निर्मातस्मामदित्यादि॥ यदापिपेषमातरंपितरंपुत्रःप्रमुदितोधयन्॥ अहिंसितौपितरौमयातत्तदग्नेअनृणोभवामिस्वाहाग्नये॥ यदन्तरिक्षंपृथिवीमुतद्यांयन्मातरंपितरंवाजिहिंसिम॥ अग्निर्मातस्मादित्यादि॥ यदाशसानिशसायत्पराशसायदेनसैश्चकृमातेनेनंयमुराणं॥ अग्निर्मातस्मादित्यादि॥११॥ अतिक्रामामिदुरितंयदेनःजौमिविद्वंपरमेसधस्थेयत्रयन्ति सुकृतोनापिदुःकृतःस्तमारोहामिसुकृतांनुलोकंस्वाहाअग्नये॥१२॥ त्रितेदेवाअमृजतैतदेनस्त्रितएतन्मनुष्येषुमामृजे ततोमायदिकिंचिदानशेअग्निर्मातस्मादित्यादि॥१३॥ दिविजाताअप्सुजाताया जाताओषधीभ्यःअथोअग्निजाआपःताःपःतानःशुंधंतुशुंधतीःस्वाहाद्भ्यः॥१४॥ यदापोनक्तंदुरितंचरामयद्वादिवानूतनंयमुराणं

घ्रि१ हा४

रुतेन४

२४

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१दा॰

तं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ५ सत्रां २

हिरण्यवर्णास्त्वदृतस्नुनी तनः स्वाहा। अग्नयः॥५॥ इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय। त्वामवस्युराचके स्वाहा वरु
णाय॥६॥ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वंदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः। अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्र
मोषीः स्वाहा वरुणाय॥७॥ त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः। यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा
द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा। अग्नीवरुणाभ्याम्॥८॥ स त्वन्नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ।
अवयक्ष्व नो वरुणं रराणो स्वाहा। अग्नीवरुणाभ्याम्॥९॥ त्वमग्ने अयास्ययासन्मनसा हितः। अयासन्हव्य
मूहिषेऽयानो धेहि भेषजं स्वाहा। अग्नये अयसे॥१०॥ अथ मंत्रवाक्यसप्तमो गणः॥ वैश्वानरो न ऊत्या इत्यष्टानां मं
त्राणां विश्वेदेवा ऋषयः वैश्वानरो देवता। अद्ये गायत्र्यौ तृतीया जगती ततस्तिस्रस्त्रिष्टुभः सप्तमी जगती अष्टमी
त्रिष्टुप् पृषदाज्यहोमे विनियोगः॥ वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः। अग्निरुक्थेन वाहसा स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय॥१॥
वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः। उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरे
तसा स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय॥२॥ पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीरा विवेश। वैश्वानरः सह२५

३ ऋतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम्। अजस्रं घर्ममीमहे स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय॥३॥

अ॰ संदानः २ दी४ व॰

सा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषः पातु नक्तं स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय॥४॥ जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून्न गोपा इर्यः परिज्मा। वैश्वा
नर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय॥५॥ त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान आ रोदसी अपृणा जाय
मानः। त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय जातवेदसे॥६॥ अस्माकमग्ने म
घवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरं सुवीर्यम्। वयं जयेम शतिनं सहस्रिणं वैश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः स्वाहा। अग्नये वैश्वानर
य॥७॥ वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि कं भुवनानामभिश्रीः। इतो जातो विश्वमिदं वि चष्टे वैश्वानरो यतते सूर्येण
स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय॥८॥ अथ मष्टमो गणः॥ पृष्टालिंगेः प्रतिमंत्रं सप्तकं रात्रं रुणात्। जयादिहोमपक्षे जयादिह
मानंतरं सकृदुपस्तीर्य सकृदवदाय हविरभिघार्य अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति स्विष्टकृतं जुहुयात्। जयाद्युपकरणपक्षे
प्रधानहोमानंतरं स्विष्टकृतं जुहुयात्। उपस्तरणमतं विधिं नमते प्रधानचरुहोमानंतरं अवदानधर्मेण स्विष्ट
कृतं जुहुयात्। मंत्रो तु यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम्। अग्निष्टत् स्विष्टकृद्विद्यात्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे।
अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्धयित्रे सर्वान्नः कामान्समर्धय स्वाहा इति॥
तमाहुर्वेमोमितिप्रतोम्वाक्यात्। ततः अहिंसामये अतिताष्टणा हविष्या देवपतना षतिष्या। अरनं पंथाम

स्वि॰

५ जयादिहोमानजु कुर्यात्। न वा जयादयो भवंति। जयादिमंत्राः कूष्मांडहोमे प्रदर्शिताः। यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचमित्येतदंताः॥५

२ मवदाय विश्वेदेवा ऋषयः अग्निः स्विष्टकृद्देवता अनुष्टुब्विराट् छंदसी याज्यानुवाक्ये मंत्रौ पठित्वा २

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा॰

नजयादिहोमा५ २३

दिशविताहिष्योतिष्मध्येघृतरं आस्वाहा अग्नये स्विष्टकृते एवं स्विष्टकृतं हुत्वा ब्रह्मवरदानं तं कर्म कुर्वीत ॥
आपस्तंबमते तु स्विष्टकृतं हुत्वा प्रत्याञ्जनसमिधमग्नये स्वाहेत्याघाराबाधयरुद्रायतन्नीचारामस्वाहेति इध्मबंधनं
पिहुत्वा ततश्च अस्य कर्मणः प्रायश्चित्तार्थं परिधिप्रहरणं सर्वप्रकारात् तत्वेन बर्हिरंजन परिधिप्रहरणं स्वाक्त
मां तं कर्म कृत्वा ततः प्रायश्चित्ताहुती जुहुयात् अग्ने त्वं स्वावादिहोमप्रकारोपि समंत्रको विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा सं४
गैइत्यादिना ग्रंथेनंतरं ब्रह्मणो होमप्रकरणे प्रदर्शितं अथमते ह्ययो पि ब्रह्मविसर्जनान्ते कर्मणि संनिहितं चौसंधि ६५
तकं समादायनेक्षते द्विरंगत्वाचतुष्पथेपविप्रपापादोपक्षाल्प क्षयप्राङ्मुखस्तउपविश्य पकलेशं प्रत्येनिधायतत्रपद
लिकांते तेता विश्वसह अथैकस्यैवकर्तव्यं तदा स्वयमेव यजमानः कलशग्राहणो रूपमवेक्ष्यमाणो विनि पि संज्ञक
मंत्रसमुदायात्मकं सिंहे मे मन्युरित्यनुवाकेनैवाध्ययनाचार्यपाणिकलाससूक्तंपवेत्र अन्यानुवाकस्यसे देवे
नऋष्यादयः प्रदर्शिता ॥ सिंहे मे मन्युर्व्याघ्रे मेत्रराम योह के मे कुदक्षे मेघाईत्वनि मेपीपासा राज देमे दशना २६
यां दृश्मनि मे तं द्विर्य दंते मे गरिन्नाः शर्य के मे नीरस्थ मे वे पुष्कृम्र्मो मे गरो वक्ष्ये मे पसर्याप्रीये मे स्थूपुर्ध ध्वेमे पाप्मा
सिर गर

जुवयो रुललेमे५

मत्राव्यं३ बाधिर्यम्हे१

सपत्नो मे निर्ऋतीं दुर्षी मे वृद्धिः परस्वतिमे सृद्धिः मदे मेर्ग्गी वयेमे आर्थ्यं गोरमे शोको गोभ्रयां मे स्वेदो राजायं मेहि मं२
मः कुलशकुनोमे मतीस्तारको मे पापगंधं सुलके मेश्रत्पशाः कोसमे ईर्ष्या मेक टमेदुर्बुद्धिः कुललेमे स्योलले
मे श्रद्धा उत्से मेटस्पारिरूपमे होमतन्त्रं को शोभमेंध्यः कुमार्यामालंकारः सूकरे मेक्रंद से स्टदाकुनिमेस्व नोज गरे मे दुःस्व
नोविच्छतिमे स्मयो लोलायां मे क्रंदः शारमे पाप्मलिरी स्वीणुमेत तमजासिमे कर्के शोत्रासोमई स्याश्वहे मेस्त्रयं
वेरूपे मे कर्म कृत्यां राजन्यबंधुनि मे इद्धानं नेषदे मे ब्रह्मद्व्यां कुलिंगे मे विलास उद्विणि मे वर्मित्तिः किंपुरुषमेरो
दो हीपिनि मे निष्पद्धा स्त्रिनि मे किलासः श्वनि मे दुरिष्टं स्नावन्येषु स्तो विदेहेषु मे अपथो महावर्षेषु मे लोष्ट
जवत्सु तित्वला हुं तु सो मे काशिका ईर्ष्या कुष्ठमे पित्वं कलिंगेषु मे अपमश्चतर्यां मे ध्वजस्वा पुंश्चल्यां मेद्व श्वित्रमा खुनि
मे दंत्ररोगो मत्स्यिकायां मे श्रल्क शः सुकेमे ह रिमामसरे मेजल्पाव शे मेजरा वाषे मे पापवादः श्रुमेश्रमोत्रहो मे कि जो२
लिषमे पेहि पाप्मन्पुनरपनाशिलो सवानः पाप्मा सुकृतस्यलोके पाप्मा घवी हुतो योनः पाप्मा नजहाति तत्वं
त्वाजहिमो वयं अन्यत्रास्मिन्निविशतात् सहस्राक्षो अमर्त्यो यो नो द्वेष्टि सरिष्यति यमुद्विष्म सम्मुजहिर्दप्ति मंसय
य१

महा॰

स्यामस्या दिशि हे देवि सवर्णी तां दिशमेत्य अयतपसिन्धे दुःखतः दुर्मी वास्तसेभूयास्तु योसमाद्देश्येयं अवयंदिशिक्षिति। अथ यौवनस्य रूपपात्रमानके माणोयेतदेवमजमानं प्रविशेशतः तस्माद् इतएवं सभ्रारं विशुसवनेस्तुक्वा गते॥ गौरीं चिन्नं कारयित्वा पायसेन सर्पिषा यथाशक्ति ब्राह्मणान् भोजयित्वा तेभ्यो तिलहिरण्यानि दद्यात् नाय्यावह्नीं तं सवनत्रयेण मौनी सन्दृष्ट विष्णुष्णु श्रीतियतेन्द्रियश्चतवेशणवेकु चैस्पः प्रमुच्यते॥ ॥महार्णवाख्ये महितेप्रवन्धे मांधातृनाम्नो मदनात्मजस्य सत्कर्ममणिकुगणेन पूर्णे दुर्णेस्तृतीयः प्रथितः स्तरंगः॥ ॥माता पुण्यचरित्रकीर्तिविलवाय स्यांबिका नाम तः शाकल्यापरमूर्तिरार्यचरितः श्रीपेद्दिलद्दः पिता॥ सोयंकौशिकवंशलक्षणमणिः श्रीमद्विश्वेश्वरो। वेदस्मार्त्तमतेनयेवस पदेवाक्येद्गती वर्तते॥ मतिर्येषां शाखे प्रकृतिरमणीयाम्यवद्दतिः पराश्लेषाद्यं जगति जवस्तोकतिपयो चिरं चित्तेतेषां मुकुरतलवत्तेषि तिमिया दियंमासारण्यप्रवरमुनिनिःष्यस्पणितिः॥ ॥ इति श्रीपंडितपारिजातकस्य मल्लो दिविरुद्राजीविराज श्रीमदनपालसुत रूपमांधातृनिबंधे महार्णवाभिधाने कर्मविपाके तृतीयस्तरंगः॥ ॥ कर्मविपाकं परितोषाय ॥ ॥संगिवापरिसमाथप्रकृ २७

आधिपति ⑦

तमनुसराम॥ ॥अथ कर्मक्षयोपायो कृच्छ्र व्याधि विपर्ययो केशांस द्वात्तवाधोमं यद्यावाधिकशितः एकं कृच्छ्रे इति कृच्छ्रे हेतिश्रेश्चांद्रायणं असौ गवामत्ता वेनिष्कं वा षष्ठी तिशतकृच्छ्र दानं पदानेपूतत्कृच्छ्रं कृष्मांडगणहोमः शमुद्वापापघ्ण त्यर्थमथ [redacted] होमाख्याता॥ अथ व्याधिविपर्ययइत्यनेन व्याधिप्रकृतिदानं वक्ष्यतइति प्रतिज्ञातं। तदिदानीं व्याधिप्रतिकृतिदानं विवक्षुस्तदुपयुक्तं किंचिदाह॥ प्रतिमाद्विप्रकारा अधिदेवतात्मिका आतंकदेवता तत्र व्याधिदेवता माधिप्रकृतिः प्राजा कर्मणि वाधिदेवतात्मिका प्रायेण सूर्यः सर्वेषां रोगाणामधिदेवता॥ आरोग्यं भास्करादिच्छेदितिस्मर्यते। तथा च तत्र व्याधिप्रतिमायां आतंकनाम्नी देवताप्रतिमां द्रव्यपरिमाणं माह॥ ॥हेमगर्भोपलं तद्वर्धं तात ददीदं अकल्पतेः तत्र व्याधिप्रतिमायां आतंकनाम्नी देवताप्रतिमा ॥ ॥सूर्यप्रतिमालक्षणमाह॥ ॥सूर्यं द्विलोचनं पद्मे द्वे दधानं करद्वये व्याधिप्रतिमालक्षणं तु तद्व्याधियेत्॥ ॥हरकर्मप्रकरणे पृथक् पृथग्विभस्यते व्याधिसेदाप्रतिमालक्षणान्यपि भिन्नानि भवपरिमाणं वेदिकापरिमाणं वा तेषां षोडशाङ्गुष्ठो वा हस्ता सेमर्भ इपेक्षते तस्या देनोत्र रश्मं हस्तोच्छ्रायां च वेदिकां षोडशवाद्यादि नवति॥ अधुना व्याधिप्रतिकृति द्रव्यपरिमाणमधिदेवताप्रतिमा ४ ८३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मंडर वमंड

शवा अष्टौ वा हस्ताः परिमिता शांतिकर्म्मसु भवंति तेषु हस्तसंख्याकहस्तः परिमिति दैर्घ्यविस्तराभ्यां मंडपे कृ
तो तत्याद्देन मंडपस्य चतुर्थांशेन वेदिकामेकहस्तोन्नतां कुर्वीत मंडपस्य चतुर्थांशायामस्य चतुर्थांशायामस्य
वेदिकायाः सवतीत्यर्थः तत्र प्राच्यां मंडपोत्तरे ईशान दिशि ब्राह्मणं वेदशास्त्रज्ञं दांतं शांतं कुटुंबिनं सत्यसं
धं सदाचारं सुवानांकरूपं मृदुं दरिद्रं मंत्रज्ञं निवृत्तिं वृषतिय हामा आचार्यं वृणुयात् छुचिः न सत्कारं ब
हुकं शक्तितः शक्त्यानुसारेण वस्त्रालंकारादीनाचार्यवरणं कुर्यात् आचार्याभिनो स्त्वेराः सक्रिम ३।५
म इत्युच्यते सत्कारो गंधपुष्पादिभिः पूजनं ॥ आचार्यकृत्यमाह ॥ कृतोपोसंस्नात आचार्यः प्रतिमामधिवासयेत् वा६
प्रतिमां रोगप्रतिमां अधिदेवतारूपसूर्यप्रतिमां च आतंको नाम्नी ममुकव्याधिदेवतायै नमः प्रतिमां उदशोप
चारपूजां विदधीत अथवा वक्ष्यमाणेष्टाक्षरमंत्रेण वा पूजयेत् एवं रोगदेवतामधिवास्य अधिदेवतं सूर्य मंत्रादिना२
मपि सूर्यप्रतिमायामधिवासयेत् ॥ ततः सौराष्टाक्षरेण पूजयेत् ॥ ततोनंतरं कृत्यमाह ॥ अर्द्धरात्रे युते २८
र्विप्रैः स्तुतिभिर्मंडपाद्बहिः प्राच्यापायसमांसादीन् बलिं क्षिप्य यथ्यमंत्रतो विप्रैर्युत आचार्यो बलिदानमंत्रमाह
४ नामाधिवासयामीति वेदिकायाउपरि प्रतिमायां गंधपुष्पाद्यैरधिवास्य आतंकनाम्नेय मुकव्याधिदेव ४

निर

५ष्टाक्षरेण या३ पूरयेदिति७ बुजं३

आदित्याय सर्वोरुज्जादेवौ ल्ताने पन्नगां बलिदानेन दत्तेन शांतिं कुर्वंतु ... सर्वसीति जपीयाउभ सिस्नावा
भास्य वासमीनवैनिर्मलैवंद्रवस्त्रुकैः स्रक्माल्यानुलेपनः सालंकारः सपर्यांते मंडपस्याधिवेदिकां मंडप
स्य सपर्यंतं अचयः अधिवेदिकां वेदिकोपरि मंडलं चतुरस्रं वा तन्मध्ये ... दलं लिखित्वा पिष्टचूर्णेन
तन्मध्ये खपरिक्रमात् तिलानां पंचचतुरेखिलितद्रोणे ... तिपलेरष्टलिखित्वा वा ताम्रपात्रं सुकेन वा शालेय
रक्तैः पूरयेत् सौरेणैतांम्रपितापंचगव्येन वस्त्रालंकारः शालिनी ... मंडलं चतुरस्रं मैवंसादी गोमयेण मंडलाकारं च
तुःकोणं वा उपलिप्य वेदिकायामेवोपरि तयोपर्युपरिक्रमात् तत्र अष्टदलां ... वक्ष्यमाणद्रव्याणि एकसर्पप
र्यंकमौ ... क्रमाद्भवंतीत्यर्थः पंच वा चत्वारो वा पंचचतुरा ... यो वा चत्वारो वा पंच वा अष्टौ वा ... तिलद्रोणा
णां संख्या अत्रायं क्रमः उपलिप्तवेदिकायां प्रदेशे अष्टदलपद्मस्योपरि उक्तसंख्याकास्तिलाः स्थापनीयाः तस्मिन् ति
लराशौ पञ्चद्रव्यैश्च तुष्टयेण वा घटितं ताम्रपात्रं क्षिपेत् तत्पात्रमक्षतैः पूरयेत् इति सौरेणैतां ताम्रपात्रे प्रतिमामधि
ष्ठिताय स्पष्टं ... वक्ष्यमाणमनुष्टव्य ततेनायमर्थः तां प्रतिमां रोगप्रतिमामधिदेवता प्रतिमां च पंचगव्येन अथ

नर निर ष्टाक्षरेण

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मत्ता·

कांत्तमध्येअष्टदलपद्मं लिखित्वा वक्ष्यमाणप्रकारेण मध्ये किंच
हरेणमंत्रेणस्थापितां वस्त्रालंकारस्तुतां तांम्रपात्रस्योपरिस्थ
स्यवक्ष्यमानं कुर्वितातिः घृणी सूर्यआदित्योम्॥ इत्यष्टाक्षरस्य सौरमंत्रस्य देवसागऋषिः सूर्योदिवता गायत्री छंदः
अनंतरकृत्यमाह [illegible] प्रतिमामपि विन्यस्य तत्र देवं दिवाकरं दीप्यमानप्रभाचक्रं साक्षात् सिंदूरलक्षितं पद्मोदधानो
हस्तौ स्यात्सम रक्तक्रोडि लोचने द्विया सरणसंपन्नं रक्तसर्गंधवाससागंधहेमारविंदस्य कर्णिकायां निवेश्य पूले
सूर्वादिपात्राणां शुक्लां गारबुधस्तमः॥ गुरुमंदेहकेतुश्च नक्षत्राणि विन्यासविशः मध्यतः सूर्यपात्रायेदं तं [illegible] निवि
न्यसेत्प्रतिमा [illegible] स्यादि अपि पृथक् समुच्चयो अत एव रोगप्रतिमां दिवाकरप्रतिमां च विन्यसेदित्यर्थः सिंहोस
वतिसिंगहेमरविंदस्येति अंगानि दलानि अष्टदलोपेते सौवर्णस्य कमलकर्णिकामध्यभागे निवेश्य दिवाकरं वि
न्यसेदित्यर्थः यो मूलो आदित्यागोत्रमः [illegible] राजुः मध्यतः कर्णिकमध्ये पूर्वदलस्याग्रे प्रयमर्थः सौवर्णकमल २९
3 च न्यसेत्प्रथर्थः यां मूलो आदिलागोत्रमः [illegible] रास्यारभ्य दलादिषु अंगारकप्रभृतीन् श्लोकपाठक्रमेण स्थापयेत् कर्णिकामध्ये सूर्य
स्य पूर्वदलप्रथमभागे शुक्रं स्थापयेत् एवमाग्नेयदलादिषु अंगारकप्रभृतीन् श्लोकपाठक्रमेण स्थापयेत् पूर्वदलस्याग्रे रोहिण्यादीनि त्रीणि एवमन्यत्रापि तद्वि
समीपे अश्विनि भरणि कृत्तिका चेति त्रीणि नक्षत्राणि स्थापयेत्

3 पूर्वपत्राग्रे मध्यतः 3 पत्राग्रे पूर्व

१२ त्रा
णाकार्यौ इति त्रीणि नक्षत्राणि न्यसेदिति ततः किमित्याह [illegible] अथ स्वनाममंत्रेण गंधपुष्पाक्षतादिभिः सर्वोपचारैः
२ च्यं श्वास्य [illegible] दीरादारानिवेदयेत् नाममंत्रेण ततः [illegible] हरेण सौरमंत्रेण व्याधिप्रतिमायाः शुक्रादिग्रहाण
मश्विन्यादि नक्षत्राणां [illegible] नमो युक्तेन सत्र देवतानाममंत्रेण चतुर्थीविभक्ति सहित आचार्यः तत्रैव तिलरा
शिसमीपे वेदिकायां पूर्वस्यां दिशि [illegible] वक्ष्यमाणगुणोपेतापंचकलशान् स्थापयेत् [illegible] त्रैव सहिते
विशेष [illegible] हिता न वा शिव्रणा [illegible] स्वामीकरेण वा [illegible] नाम जस्थाना [illegible] वल्मीका तीर्थसंग
मात्रराजद्वारात् सेकले [illegible] सवेदनैः मृत्तिकानां च संकलेखंडे इत्यर्थः [illegible] स्थानादिस्यत्र आहते [illegible]
कानां सेकले [illegible] एप तीर्थां [illegible] रितो पल्लवालंकृतमुखान् [illegible]
3 षेक तस्खेणवेष्टितान् [illegible] कलशान् [illegible] ततः किं कुर्यादित्यत आह॥ [illegible] आपो हिष्ठादिति मं
त्रैर्हिरण्यपत्यादिभिलिखितैः पवमानानुवाकेन [illegible] तानोवाता नुवाकेन घोषयेत् शांतिवाचनं॥ [illegible]
आपो हिष्ठेति त्र्यचस्य सिंधुद्वीप ऋषिः आपो देवता गायत्री छंदः॥ शांतिपाठे विनियोगः॥ [illegible] आपो हिष्ठामयो भुव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

स्वामगर्जे[illegible]मम हे[illegible]।।यो[illegible]वत[illegible]स्प।जयते[illegible]शन्नी रिवमातरः[illegible]स्मोतेत्र
रंगमामवोयस्य[illegible]स्पा[illegible]सिरण्यवर्णा इति[illegible]अग्निकां[illegible]पतिवे माभिर्न
भिः आपोदेव[illegible]।।हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका या[illegible]कश्यपो यास्विंद्रः
अग्निं या[illegible]सम्मा[illegible]पस्पंजनानां।मधुश्चुतः शुचयो याः
रां५ पावकास्तानआपः[illegible]।।[illegible]दिवि तिकुर्वंति[illegible]आशरि[illegible]धालवंतिय[illegible]थिवीं
पयसोक्षं[illegible]।।पवमान[illegible]नमस्यायमणवाकोगणहोमप्रकरणेप्रदर्शि
तां[illegible]ति[illegible]ते।[redacted]वेदज्ञ
मनं[illegible]यानि[illegible]यास्वथा[illegible]तिथ[illegible]वोधिधीयते।अनोवेदेति
दयांत[illegible]तमनरा[illegible]पास्ति शुचः स्वस्ति ३०
मामि[illegible]ताभिर्विप्रसद्धोवा आत्रे[illegible]तिपं[illegible]

मि नेन्नआ४ धंधाजुषी२ गार राटूस्ला३

र्व्सूक्तं वसिष्ठार्षं वैश्वदेवं त्रैष्टुभंरक्षोदणमितिपंचविंशर्चसूक्तं मंगीवरसेनवासुनादृष्टमग्नेयंत्रैष्टुभंसंचतुरं[illegible]
वर्हमासुः[illegible]शानश्रुतिः त्रयोदशर्चसूक्तं मैंद्रेनां[illegible]रथेनदृष्टमैंद्रं त्रैष्टुभं[illegible]वादसनुष्टुभमारुतीसुं[illegible]
वेतिपंचर्चसूक्तं प्रजापत्येनयज्ञमंत्रा[illegible]मैंद्रं त्रैष्टुभंतान्मानुष्टुभ[illegible]वाजिनमितित्र्यर्चं[illegible]सूक्तम
दै४ रिष्टनेमिनार्त्त्र्यर्णदृष्टं ता[illegible]त्रैष्टुभं[illegible]सज्जिनामे[illegible]तिपाठविनियोगपवमाना[illegible]दिविश्राशं तिपाठे दि४
देवं पवक्तसद्मस्कृतेसद्मस्कृते।।[illegible]।।अथघोषशांति वर्गः[illegible]।।आनोभद्राः क्रतवो यंतु विश्वतोदब्धासोअपरि
तासउद्भिदः।देवानोयथासदमिद्[illegible]असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे।।[illegible]देवानां भद्रासुमतिर्ऋजूयतां
देवानां रातिरभि[illegible]निवर्त्ततां।देवानां सख्य[illegible]सेदिमावयं देवान आयुः प्रतिरं तु जीवसे।।[illegible]।।तान्पूर्वया
निविदाहूमहे वयं भगं मित्रमदितिं दक्षमस्रिधं।अर्यमणं वरुणं सोममश्विना सरस्वतीनः सुभगामय
स्करत्।।[illegible]।।तन्नोवातो मयोभुवातु भेषजं तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः तद्ग्रावाणः सोमसुतो मयोभुव
स्तदश्विनाशृणुतं धिष्ण्या युवं।।[illegible]।।तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियंजिन्वमवसे हूमहे वयं[illegible]णोपय

म३ ग्रार

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मल॰

यावेदसाम सङ्धेर श्चितापासुरदक्षः स्वस्तये ॥ पा स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्व
स्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभंयावानो विदथेषु
जग्मयः अग्निजिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्वे नो देवा अवसागमन्निह ॥ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम दे
वाः भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ शतमिन्नु शरदो
अंति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनां पुत्रासो यत्र पितरो भवंति मा नो मध्या रीरिषतायुर्गंतोः ॥ अदि
तिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः विश्वे देवा अदितिः पंच जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वं ॥ ॥ ज्ञातमदितिः६
॥ इदमेकं सूक्तम् ॥ ॥ स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः स्वस्ति पूषा असुरो दध
तु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥ स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः बृह
स्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवंतु नः ॥ विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्व ३१
स्तये देवा अवंत्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पात्वंहसः ॥ स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति स्वस्ति

न इंद्रश्चाग्निश्च [illegible] स्वस्ति नो [illegible] ॥ स्वस्तिरिद्धि प्रपथे श्रेष्ठा रेक्णस्वत्यभि या वाममेति सा नो अमा सो अरणे नि पातु स्वावेशा भवतु देवगोपा ॥ ॥ स्वस्ति पंथां [illegible] अदिते कृधि ॥ ॥
स्वस्ति पंथामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव पुनर्ददताघ्नता जानता संगमेमहि ॥ ॥ इत्येको वर्गः ॥ ॥ अत्र
परिशिष्टस्य दैवाच हृदयम्यामनंदि ॥ ॥ स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमरिष्टनेमिं महद्भूतं वायसं देवतानां असुरघ्न स्वा४
मिंद्रसखं समत्सु बृहद्यशो नावमिवारुहेम ॥ अंहोमुचमांगिरसं गयं च स्वस्त्यात्रेयं मनसा च तार्क्ष्यं
प्रयतपाणिः शरणं प्रपद्ये स्वस्ति संबाधेष्वभयं नो अस्तु ॥ ॥ इति परिशिष्टं हृदयं ॥ ॥ शन्न इंद्राग्नी
भवतामवोभिः शन्न इंद्रावरुणा रातहव्या शमिंद्रासोमा सुविताय शंयोः शन्न इंद्रापूषणा वाजसातौ ॥
४ शमु नः शन्नो भगः शन्नो शंसः शन्नः पुरंधिः शमु संतु रायः शन्नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शन्नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ शन्नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमंतरिक्षं दृशये नो अस्तु शन्न ओषधीर्वनिनो भवंतु शन्नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥ शन्न इंद्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः शन्नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलाषः शन्नस्त्वष्टा ग्नाभिरिह शृणोतु ॥ शन्नः सोमो भवतु ब्रह्म श
शन्नः स्वरूपाणां मितयो भवंतु शन्नः प्रस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥ शन्नः सूर्य उरुचक्षा
नः शन्नो ग्रावाणः शमु संतु यज्ञाः शन्नः स्वरूपाणां मितयो भवंतु शन्नः प्रस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥ शन्नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु शन्नो भवंतु प्रदिशश्चतस्रः शन्नः पर्वता ध्रुवयो भवंतु शन्नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥ शन्नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शन्नो भवंतु मरुतः स्वर्काः शन्नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शन्नो भवित्रं शम्वस्तु वायुः ॥ शन्नो देवः सविता त्रायमाणः शन्नो भवंतूषसो विभातीः शन्नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शन्नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शंभुः ॥ शन्नो देवा विश्वदेवा भवंतु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु शमभिषाचः शमु रातिषाचः शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अप्याः ॥ शन्नः सत्यस्य पतयो भवंतु शन्नो अर्वंतः शमु संतु गावः शन्न ऋभवः सुकृतः सुहस्ताः शन्नो भवंतु पितरो हवेषु ॥ शन्नो अज एकपाद्देवो अस्तु शन्नोऽहिर्बुध्न्यः शं समुद्रः शन्नो अपां नपात्पेरुरस्तु शन्नः पृश्निर्भवतु देवगोपा ॥
शंनः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शन्नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ शन्नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शन्न उरूची भवतु स्वधाभिः शं रोदसी बृहती (४
शन्नो अद्रिः शन्नो देवानां सुहवानि संतु ॥ शन्नो अग्निर्ज्योतिरनीको अस्तु शन्नो मित्रावरुणावश्विना शं शन्नः सुकृतां सुकृतानि संतु शन्न४

तुव्रतेतियन्नोभवं

वरुणः शमु रुद्रो रुद्रेभिः शन्नो अत्र मदिश्रो सवनुराशन्नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु शन्नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥ ८ ॥ शन्नो
अदितिर्भवतु व्रतेभिः शन्नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः ॥ शन्नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शन्नो भवित्रं शम्वस्तु वायुः ॥ ९ ॥ शन्नो दे
वः सविता त्रायमाणः शन्नो भवंतूषसो विभातीः ॥ शन्नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शन्नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शं
भुः ॥ १० ॥ शन्नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ॥ शमभिषाचः शमु रातिषाचः शमु रा
तिषाचः शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अप्याः ॥ ११ ॥ शन्नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शन्नो अर्वन्तः शमु सन्तु गावः ॥ शन्न ३५
ऋभवः सुकृतः सुहस्ताः शन्नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥ शन्नो अज एकपाद्देवो अस्तु शन्नोहिर्बुध्न्यः शं समुद्रः ॥ शन्नो
अपां नपात्पेरुरस्तु शन्नः पृश्निर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥ आदित्या रुद्रा वसवो जुषंतेदं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ॥ शृण्वन्तु नो दिव्याः पार्थिवासो गो
जाता उत ये यज्ञियासः ॥ १४ ॥ ये देवानां यज्ञिया यज्ञियानां मनोर्यजत्रा अमृता ऋतज्ञाः ॥ ते नो रासन्तामुरुगाय
मद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥ [illegible] सूक्तम् ॥ रक्षोहणं वाजिनमाजिघर्मि मित्रं प्र ३२

यज्ञिया २ ते ३

थिष्ठमुपयामि शर्म ॥ शिशानो अग्निः क्रतुभिः समिद्धः स नो दिवा स रिषः पातु नक्तं ॥ १ ॥ अयोदंष्ट्रो अर्चिषा यातु
धानानुप स्पृश जातवेदः समिद्धः ॥ आ जिह्वया मूरदेवान्रभस्व क्रव्यादो वृक्त्व्यपि धत्स्वासन् ॥ २ ॥ उभोभयाविन्नुप
धेहि दंष्ट्रा हिंस्रः शिशानोवरं परं च ॥ उतान्तरिक्षे परि याहि राजञ्जम्भैः सं धेह्यभि यातुधानान् ॥ ३ ॥ यज्ञैरिषूः संन
ममानो अग्ने वाचा शल्याँ अशनिभिर्दिहानः ॥ ताभिर्विध्य हृदये यातुधानान्प्रतीचो बाहून्प्रति भङ्ध्येषां ॥ ४ ॥ अग्ने त्वचं या
तुधानस्य भिन्धि हिंस्राशनिर्हरसा हन्त्वेनं ॥ प्र पर्वाणि जातवेदः शृणीहि क्रव्यात्क्रविष्णुर्वि चिनोतु वृक्णं ॥ ५ ॥ यत्रेदानीं प
श्यसि जातवेदस्तिष्ठन्तमग्न उत वा चरन्तं ॥ यद्वान्तरिक्षे पथिभिः पतन्तं तमस्ता विध्य शर्वा शिशानः ॥ ६ ॥ उतालब्धं स्पृणुहि
जातवेद आलेभानादृष्टिभिर्यातुधानात् ॥ अग्ने पूर्वो नि जहि शोशुचान आमादः क्ष्विङ्कास्तमदन्त्वेनीः ॥ ७ ॥ इह प्र ब्रूहि
यतमः सो अग्ने यो यातुधानो य इदं कृणोति ॥ तमा रभस्व समिधा यविष्ठ नृचक्षसश्चक्षुषे रन्धयैनं ॥ ८ ॥ तीक्ष्णेनाग्ने चक्षुषा रक्ष
यज्ञं प्राञ्चं वसुभ्यः प्र णय प्रचेतः ॥ हिंस्रं रक्षांस्यभि शोशुचानं मा त्वा दभन्यातुधाना नृचक्षः ॥ ९ ॥ नृचक्षा रक्षः परि पश्य वि
क्षु तस्य त्रीणि प्रति शृणीह्यग्रा ॥ तस्याग्ने पृष्टीर्हरसा शृणीहि त्रेधा मूलं यातुधानस्य वृश्च ॥ १० ॥ त्रिर्यातुधानः प्रसितिं त एत्व

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म.ला.

तृपो अग्नि४ समङ्क्ते यो अ५

स्मूर्य

तं यो अग्ने अनृतेन हंसि तमा हिंसात्मू जयद्वा तवेदा समद्दा मेनं शृणाते न वृश्चि॥ तदग्ने चक्षुः प्रति धेहि रेभे शफारुजं
येन पश्यसि यातुधानं। अथर्ववज्ज्योतिषा दैव्येन सत्यं धूर्वन्तमचितं न्योष॥ ॥ यदग्ने अद्य मिथुना शपातो यद्वाच
स्तृष्टं जनयन्त रेभाः। मन्योर्मनसः शरव्या जायते या तया विध्य हृदये यातुधानान्॥ परा शृणीहि तपसा यातुधानान्परा
रक्षो हरसा शृणीहि। परार्चिषा मूरदेवान्छृणीहि परासुतृपो अभि शोशुचानः॥ परा देवा वृजिनं शृणन्तु प्रत्यगेनं शपथा यन्तु तृ
ष्टाः। वाचास्तेनं शरव ऋच्छन्तु मर्मन्विश्वस्यैतु प्रसितिं यातुधानः॥१५॥ यः पौरुषेयेण क्रविषा समङ्क्ते यो [illegible] यातुधानः। यो अ
घ्न्याया भरति क्षीरमग्ने तेषां शीर्षाणि हरसा वृश्च॥ संवत्सरीणं पय उस्रियायास्तस्य माशीद्यातुधानो नृचक्षः। पी
४य यूषमग्ने यतमस्तितृप्सात्तं प्रत्यञ्चमर्चिषा विध्य मर्मणि॥ विषं गवां यातुधाना पिबन्त्वा वृश्च्यन्तामदितये दुरेवाः। परैनान्देवः
सविता ददातु परा भागमोषधीनां जयन्तां॥ सनादग्ने मृणसि यातुधानान्न त्वा रक्षांसि पृतनासु जिग्युः। अनु दह सहमू
रान्क्रव्यादो मा ते हेत्या मुक्षत दैव्यायाः॥ त्वं नो अग्ने अधरादुदक्तात्त्वं पश्चादुत रक्षा पुरस्तात्। प्रति ते ते अजरासस्तपिष्ठा ३३
अघशंसं शोशुचतो दहन्तु॥ कविं काव्येन परि [illegible] ॥२१ परि त्वाग्ने

२० दक्षे तेर २।२

शं

पश्चात्पुरस्तादधरादुदक्तात्

रं वयं विषं सहस्य धीमहि। धृषद्वर्णं दिवे दिवे हन्तारं भङ्गुरावतः॥ विषेण भङ्गुरावतः प्रति स्म रक्षसो दह। अग्ने
तिग्मेन शोचिषा तपुरग्राभिरर्चिभिः॥२३ प्रत्यग्ने मिथुना दह यातुधाना किमीदिना। सं त्वा शिशामि जागृह्यदब्धं
विप्र मन्मभिः॥ प्रत्यग्ने मिथुना दह यातुधाना किमीदिना। सं त्वा शिशामि जागृह्यदब्धं विप्र मन्मभिः॥२४ प्रत्य
ग्ने हरसा हरः शृणीहि विश्वतः प्रति। यातुधानस्य रक्षसो बलं वि रुज वीर्यम्॥२५ तदेतं मपरं सूक्तं॥ ॥ आशुः शिशानो
वृषभो न भीमो घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनां। संक्रन्दनो निमिष एकवीरः शतं सेना अजयत्साकमिन्द्रः॥२६ संक्रन्दनेना
निमिषेण जिष्णुना युत्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना। तदिन्द्रेण जयत तत्सहध्वं युधो नर इ ३६
षुहस्तेन वृष्णा॥२८ स इषुहस्तैः स निषङ्गिभिर्वशी संस्रष्टा स युध इन्द्रो गणेन। संसृष्टजित्सोमपा उग्रधन्वा
बाहुशर्ध्यूर्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता॥३०॥ बृहस्पते परि दीया रथेन रक्षोहामित्राँ अपबाधमानः। प्रभञ्जन्सेनाः
प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यविता रथानां॥ ॥ स्थिरः प्रवीरः सहस्वान्वाजी सहमान उग्रः। अभिवीरो अभिसत्वा सह
ओजा जैत्रमिन्द्र रथमा तिष्ठ गोवित्॥ गोत्रभिदं गोविदं वज्रबाहुं जयन्तमज्म प्रमृणन्तमोजसा। इमं सजाता अनु वी

४ बलविज्ञाय२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मता॰

२ इंद्र आसां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु सोमः। देवसेनानामभिभंजतीनां जयंतीनां मरुतो यंत्वग्रं॥ ४२

रयश्च मित्रं स खा यो अस्तु संरत ध्वं॥ आशुः शिशानो वृषभो न भीमो घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनां। संक्रंदनोऽनिमिष एकवीरः शतं सेना अजयत्साकमिंद्रः॥ अवत नाथा लसुच्यो मार्कसेना अवरंजपरैः पर्युत्सोऽ इंद्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्यानां मरुतां शर्ध उग्रं। महामनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां जयतामुदस्थात्॥ उद्धर्षय मघवन्नायुधान्युत्सत्वनां मामकानां मनांसि। उद्वृत्रहन्वाजिनां वाजिनान्युद्रथानां जयतां यंतु घोषाः॥ अस्माकमिंद्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषवस्ता जयंतु। अस्माकं वीरा उत्तरे भवंत्वस्माँ उ देवा अवता हवेषु॥ अमीषां चित्तं प्रतिलोभयंती गृहाणांगान्यप्वे परेहि। अभि प्रेहि निर्दह हृत्सु शोकैरंधेन ८५
नामित्रास्तमसा सचंतां॥ प्रेता जयता नर इंद्रो वः शर्म यच्छतु। उग्रा वः संतु बाहवोऽनाधृष्या यथासथ॥ एतदंत्यं
सूक्तं॥ मुंचामि त्वा हविषा जीवनाय कमज्ञातयक्ष्मादुत राजयक्ष्मात्। ग्राहिर्जग्राह यद्येतदेनं तस्या इंद्राग्नी प्र
मुमुक्तमेनं॥ यदि क्षितायुर्यदि वा परेतो यदि मृत्योरंतिकं नीत एव। तमा हरामि निर्ऋतेरुपस्थादस्पार्शमेनं
शतशारदाय॥ सहस्राक्षेण शतवीर्येण शतायुषा हविषाहार्षमेनं। शतं यथेमं शरदो नयातींद्रो विश्वस्य दुरितस्य पा
रं॥ शतं जीव शरदो वर्धमानः शतं हेमंताञ्छतमु वसंतान्। इंद्राग्नी सविता बृहस्पतिः शतायुषा हविषेमं पुनर्दुः॥ ४ आ ३४

शतमिं

गसर्वे

र्षंच विद्याः पुनरागाः पुनर्नव। सर्वांग सर्वं ते चक्षुः सर्वमायुश्च तेऽविदं॥ इदमंत्यं सूक्तं॥ त्यमू षु वाजिनं दे
वजूतं सहावानं तरुतारं रथानां। अरिष्टनेमिं पृतनाजमाशुं स्वस्तये तार्क्ष्यमिहा हुवेम॥ इंद्रस्येव रातिमाजोहुवानाः स्वस्तये
नावमिवा रुहेम। उर्वी न पृथ्वी बहुले गभीरे मा वामेतौ मा परेतौ रिषाम॥ सद्यश्चिद्यः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषा
पस्ततान। सहस्रसाः शतसा अस्य रंहिर्न स्मा वरंते युवतिं न शर्यां॥ एतदेकसूक्तं॥ अथ संहितावसानस्तांगंछेत्यादि
यथापरिशिष्टं पठित्वा नमो ब्रह्मणे इत्यादिकं पठंति। तद्यथा॥ तच्छंयोरावृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये दैवी स्वस्ति
रस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओष
धीभ्यः नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे महते करोमि॥ तत्त्रिःपठेत्। लइंद्रो अपिगीतायनेमः। शांतिः शांतिः॥ इत्या
श्वलायनी घोषशांतिः॥ अथ तैत्तिरीयाणां घोषशांतिः॥ तच्छंयोर्वा तं पवनामित्यस्यानुवाकस्य सोमकांडे पातिवा तः३
त्सोमनाभिः वातादयो लिंगोक्ता देवताः। आद्या षट्पदा जगती द्वितीया गायत्री। इडा ऐं एहि क्वासी ति प्रतिष्ठासीति द्वे यजु
षी आ ऐं आदी ति। द्वे अनुष्टुभौ। यद्दो वात ते गृह इति पंचपदा यैपंक्तिः। वात आ वातु इति द्वे गायत्र्यौ। सूक्तपद्यं तशर्ता अत्तरि
वात यार

मन्त्र॰

श्री॥ स्वतेश्वति वषट्‌यजूंषि। ऊषायुनेपत्तु पूतवच्चरित्याहुतिः। यज्ञदा दिति पंक्ति चतुष्पदा। वलत्याद्योतन्पसा तियज्जरादि
कामाम वेदोधा ति एकपदा गायत्री। मेधां मनीषे ति यजुः। श्री जिगाति स्विष्टं ३
या २

त्वमग्ने इति प्राणा। यानाविति तृची णिय जूंषि। द्युतिरग्नेति रिति त्रिष्टुप्। कयान श्चित्र इति तिस्रो गायत्र्यः। वयः सुपर्णा इति
त्रिष्टुप्। शन्नो देवी ति द्वे गायत्र्यौ। सुमित्रिया न इति च द्वे यजूंषी। आपो हिष्ठेति तिस्रो गायत्र्यः। पृथिवी शान्तेति अग्निरित्यान्तं
त्वमिति द्वौ। शान्ते ति पृथिवी शान्तिरिति तयोर्याद्वे। शान्ते ति यजुः। आजिगाति तिस्रस्त्रिष्टुभः। वलपादिष्टमेति यजुः। आ त्रिणा वि रा४
नियोगः। आ[illegible] शान्त्वा तु वाकः॥ शन्नो वातः पवतां मा तपतु सूर्यः॥ आहा निशो लवतु न। शत्रिः प्रति धीयतीन्
सुषी नो सु[illegible]रामा दित्यग्देवेतु नः॥ शिवा नः शंतमा सव सुमृडीका सरस्वती। मांते व्योम संदृशि॥ इडायेवा स्वसि वा
महा स्कम नो मूस्म मार्य सो छिस्मघव स्कः सम्रूयाद्यो स्मां द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो। प्रतिष्ठा वनौ सूर्यास्मा माप्रतिष्ठा। [illegible]
तिष्ठावंतो सूर्या स्मा प्रतिष्ठायाः छिष्मा द्वप्रतिष्ठः सम्रूयाद्यो स्मां द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः॥ आवात वाहि भेषजं वि वात वाहि
यद्रपः। त्वं हि विश्व भेषजो देवानां दूत ईयसे॥ द्वा विमौ वातौ वात आसिंधो रापरावतः। दक्षं मे अन्य आवातु परा स्यो वातु न्पो३
यद्रपः॥ यद्दो वात ते गृहे मृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषजं। ततो नो मह आव ३५
श्री॥ ७ वात आवातु भेषजं शंभु मयोभु नो हृदे। प्राण आयूंषि तारिषत्॥ इन्द्रस्य गृहो सि तं त्वा प्रपद्ये सगुः सरवः। सह यन्मे
भू

उपपद्ये २   गुवः प्रपद्ये १   न्त्रा४ धात्तर्पयो ना१   त्वं त्रि१   मेधा ७   ६३

अरिष्टेन[illegible] भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये अन्नाद्देवतां प्रपद्ये अश्मानमाखणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्म
लोकों शं प्रपद्ये॥ अन्तरिक्षं मउर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वता यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमन्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि॥
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं
दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥ द्युतिरग्ने सुपरिपाति मस्मान रिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो
मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥ कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृ
ता॥ कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः। दृढा चिदारुजे वसु॥ अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणां। शतं भवास्यूतये॥ वयः सु
पर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान्॥
शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शंयोरभिस्रवन्तु नः॥ ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चर्षणीनां। अपो याचामि भेषजम्॥ सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु॥ दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो स्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः॥ आपो हिष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे॥ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिव मातरः॥ तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ। आपो जनयथा च नः॥ पृथिवी शान्ता साग्निना शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु॥ अन्तरिक्षं शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु। [illegible]

ज्रमू॥ सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु॥ दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो स्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः॥ आपो हिष्ठा मयोभुवस्ता न ऊ
र्जे दधातन॥ महे रणाय चक्षसे॥ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिव मातरः॥ तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षया
य जिन्वथ। आपो जनयथा च नः॥ पृथिवी शान्ता साग्निना शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु॥ [illegible] अन्तरिक्षं [illegible]
पमदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः। दृढा चिदारुजे वसु॥ अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणां। शतं भवास्यूतये॥ वयः ५
चवयं ७

मणा० यद्वाश्वनाशांमंत मैत्रांतंमुवंरामनुवाह द्यौः शांतास्तादिंत्येनशांतांनाशामेत्रांभाशुवंशामयंतु पृथिवीशांतिरंतरिक्षंशांतिर्द्यौः शां
तिर्दिशः शांतिरवांतरदिशाः शांतिरग्निः शांतिर्वायुः शांतिरादित्यः शांतिश्चंद्रमाः शांतिर्नक्षत्राणिशांतिरापःशांतिरोषधयः शांतिर्वनस्पतयः
शांतिर्गौः शांतिरजाशांतिरश्वःशांतिः

६२

महा० नक्षत्राणिशांतिर्वाःशांतिर्दिशःशांतिरवांतरदिशाःशांतिरग्निःशांतिर्वायुःशांतिरादित्यःशांतिःपुरुषःशांतिःब्रह्मशा
न्तिर्ब्राह्मणःशांतिःशांतिरेवशांतिर्मेअस्तुशांतिः॥ तयाशांत्यासर्वशांत्यामह्यंद्विपदेचतुःपदेशांतिंकरोतुमेशांति
र्मेअस्तुशांतिः॥ एणद्यौश्चश्रद्धाश्चधृतिश्चतपोमेधाप्रतिष्ठाश्रद्धासत्यंधर्मश्चैतानिमोत्तिष्ठंतमनूत्तिष्ठंतुमां श्रद्धा
श्चधृतिश्चतपोमेधाप्रतिष्ठाश्रद्धासत्यंधर्मश्चैतानिमामाघ्रा सिष्ट॥ उदायुषास्वायुषोदोषधीनांरसेनोत्पर्जन्यस्य
शुष्मेनोदस्थाममृतांअनु॥ तच्चक्षुर्देवहितंपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदःशतंनंदामशर

नृतंभ[illegible]मशर दःशतं

दःशतंमोदामशरदःशतंशृणुयामशरदःशतं[illegible]मशरदःशतंप्रब्रवामशरदःशतंश्रो
ष्यामशरदःशतमजीवताःस्यामशरदःशतंज्योक्चसूर्यंदृशे॥ यउदगान्महतोर्णवाद्विभ्राजमानःसरिरस्यमध्या
त्समामावृषभोलोहिताक्षःसूर्योविपश्चिन्मनसापुनातु॥ ब्राह्मणस्पतेत्वमस्यब्रह्मणआणीत्योंब्रह्मणआवपनमसि
धारितेयंपृथिवीब्रह्मणामहीधारितमेनेनमहदंतरिक्षंदिवंदाधारपृथिवीसदेवांयदहंधारयाणिमामीहदोधि
विस्रस॥ मेधामनीषेमाविशतांसमीचीभूतस्यभव्यस्यावरुध्यैसर्वमायुरयानिसर्वमायुरयाणि॥ आशिर्गीर्सि ३६

वेदतद६९

४०३

र्यदतोनऊनमाप्यायस्वहस्विवोवर्द्धमानः॥ यदाप्तोनस्योमदिगोत्रांशुजासिन्जूजिष्णुताजोअधतेस्याम॥ ब्रह्मपाव
दिष्मतनोर्महासीरूऊंशांतिःशांतिःशांतिः॥ ओं॥ इतिशांतिरायघोषशांतिः॥ अथग्रासंगिकांपरिसमाप्यप्रकृतिमनु
सरामः॥ ॥ पंचाऽभिषेककलशाश्चधान्यराशौविनिक्षिपेत् आपोहिष्ठेतिमंत्रैर्हिरण्यवर्णाइतिसिस्रितिःपवमाना
ऽनुवाकेनशन्नइन्द्राग्नुवाकतःशन्नोवातःपुवाकेनघोषयेच्छांतिवासकंमिसूक्तमधुनातदनंतरकृत्यमाह॥
विधायकर्त्वेवब्राह्मणश्चतुरोब्राह्मणान्नभोजयेत्अयुतेनामितैर्वरसर्द्धेनवरणेनवा॥ देवतालिंगमंत्राणांतथातैःपरिवारि
तोआग्नेयांदिशिकुंडेचास्थंडिलेवाकृताशनंस्थापयित्वास्वगृह्योक्तःयुक्ताकर्कसमिधोहविर्तत्संपाद्यततःपायसमवसिच्य
तिलार्थचावसुंतिलांश्चस्वाहांतंमूलमंत्रसुदाहरन्वायसेहस्रंवाष्टशतंमष्टाविंशतिमेववा॥ कृत्वापूर्णाहुतिंचांतेपूर्णता
मोहामावरेश् विधायकर्त्वेवब्राह्मणमित्यादि॥ विधायकर्त्वेवब्राह्मणांश्च॥ तथा॥ देवतालिंगमंत्राणांजपेच्चतुरोब्राह्मणान्वृवे

कल३ इत्यन्वयं॥ विधायैसुपदृष्टेवब्रह्माहुपदृष्टासवतिब्रह्मवरणंनकेवलंवक्ष्यमाणहोमकर्मार्थमपितुविशिष्टसकलकर्म्म
र्थमपिदेवतालिंगमंत्राणामितिबहुवचनान्मंत्रबहुत्वमवगम्यते॥ मूलमंत्रश्चघृणिःसूर्यइत्येकएवदर्शितःतस्मादयम
तिध्यायःरोगपतिमांदिनेसर्वत्रसूर्यएवाधिदेवता॥ व्याधिदेवतावन्निना॥ व्याधीनांतिन्नाराअनश्चजवैरोगादिष्टवेणाद

सूलं३

ले२ रू२

मता

योदेवतास्तवत्ती ति तदतिप्रायेण मंत्राणा मितिबहुवचनं किंच कस्मिन्नपि कर्म्मणि आतंकसूर्योद्दिश्य दशसहस्राणां पूर्ण्य त्र

न्नदतिप्रायेण पि मंत्राणा मितिबहुवचनं । अतएव मूलमंत्र जपे पवित्रो वा ब्राह्मणः पूर्णो ऽस्तरमंत्र जपे चैकमेकं यथा हेमेर२

सीनवंवा॥ तत्र जपसंख्यामाह॥ ॥ अयुतेनेमितिरित्या दिना अयुतागृतेत्यर्थः। अमितैर्वा वारैः अयुताधिकैर्वेत्यर्थः। अयु

अयुतार्द्धेन वरणे न अयुतपादेनां अयुतसंख्या प्रधानमंत्र जपे सूर्यव्यतिरिक्तं तस्य ग्रहनक्षत्रमंत्रजपेष्वां च

क्त्यावत्तुसारेण प्रधानमंत्र जपसंख्यातो न्यूनसंख्या कल्पितैः परिचारितृ इति तैराचार्यैः ब्रह्मप्रभृतिभिः कुंडे वास्थंडि

६ परिकल्पिते लेवा परिचारितैत्र ऋत्विगाद्यानं स्थापयित्वेत्यन्वयः अर्क्कसमिधोद्दविः तत्संपद्येति। तस्मिन्होमे अर्क्कसमिधोस्तवंतिः द

विश्वस्तवंतिद्दविर्नमाज्यं चरुश्च तत्संपाद्यं आज्यस्य संपादानीं स्वगृह्योक्त प्रकारेण संस्कारः चरोस्तु या देवतायष्टव्या

४दि तत्संबंधित्वेन चतुरो मुष्टी न्निर्वपती त्यादि विधिना चरुं निरूप्य श्रपणं संपादानीं ततः पा[illegible]मवसिच्या तिघार्य च

३नं ततः पाकान्तरं पात्रीं चरुस्थालीं अवसिच्यां अतिघार्य्य चिपत्यति घार्य्य समिद्वोऽहुत्वा आज्यच हुत्वां ततश्चरुं तिलांश्च हुत्

यात्। स्वाहान्तं मूलमंत्रमुदाहरन्मूलमंत्रः वाद्याघिदेवा धिप्रतिमा देवताः नृतवायुवरुणादि देवता प्रकाशको मंत्रः त्रि

रोगं तास्करादिच्छे दितिवचनादधिदेवत्ता सूर्यप्रकाशकः प्रागस्तिक्तो घृणिः सूर्य इत्यष्टाक्षरमंत्रो पि मूलमंत्रः॥ होमसं ३५

रूप१ तदनंतरं वरुमुत्तरतन्त्रास्य अभिघा३

ख्यामाह॥ ॥ वर्जैः सहस्रैर्वा अष्टशतमष्टाविंशतिमेव वेति। अत्र प्रधानहोमो व्याधिप्रतिमादेवतोद्देशेन होमः सूर्योद्देशेन हो

मश्च। अतएवं सूर्यव्यतिरिक्त यद्दा होमेनक्षत्रैर्च प्रधानहोमपेक्षया न्यूनसंख्या परिकल्प्या॥ ॥ हुत्वा पूर्णाहुतिं चात्र पूर्णा तामो

त्तमा वरेशां एवं पूर्वोक्त प्रकारेण हुत्वा अत्र पूर्णाहुतिमपि वक्ष्यमाणमंत्रेण हुत्वा पूर्णतामोदीं पूर्णपात्रं विमोचनं कुर्यात् अ

थ देवता लिंगमंत्राण्यामित्यनेन पदेन सूचिता सूर्याणां मित्यनेन पदेन सूचिता मंत्राः प्रदर्श्यंते॥ ॥ तत्रा मूले पूर्वोक्ति पौत्राणां

शुक्रांगार बुधास्त॥ ॥ गुरुमंदेडुकेतूंश्च नक्षत्राणि त्रिशस्त्रिया त्रिशत्येत द्दनोपात्राः क्रमेण यद्दमंत्राः प्रदर्श्यंते॥ ॥ व्याधिपति

मादानेय त्रया देवतावायुवरुणादिरूपा तद्देवता प्रकाशको वैदिकमंत्रो ग्राह्यः॥ अथवा सर्वत्र व्याधिप्रतिमादाने सौरमं

० त्रा वग्राह्याः॥ ॥ सच पूर्वोक्तो घृणिः सूर्य इत्यष्टाक्षरो मंत्रः॥ उद्यन्नद्य इत्यो वा उद्यन्नेद्य इति त्र्यचस्य कण्व प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो

देवता। अनुष्टुप्छंदः जपे विनियोगः॥ ॥ विनियोगस्य क्रियमाणस्य जपहोम पूजा सेवो नेपार्थकं स्तवतिः उद्यन्नद्यमित्र

महआरोहन्नुत्तरां दिवं हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि। हो अथो हारिद्र

२मे वेषु हरिमाणं निदध्मसि उदगादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह। द्विषंतं मह्यं रंधयन्मो अहं द्विषते रधं इत्यर्यं त्रिचः सौरः

मंत्रः॥ ॥ शुक्रं ते अन्यदिति शुक्रमंत्रस्य भरद्वाज ऋषिः। शुक्रो देवता त्रिष्टुप्छंदः। पूजादौ विनियोगः॥ ॥ एवमुत्तरत्रापि

म.ग्र॰

रि॰ वि॰

विनियोगो ज्ञेयः सूक्तेत्र्यय द्वजतंतेअन्य हित्रुस्पेअहनी द्यौर्वासि ष्ठा हिमाया अवमिस्था धवोसडा तेपृषंनिदरा
निरस्क। अग्निमूर्द्धेत्यंगारमंत्रस्य विश्वं ऋषिः अंगारको देवता गायत्री छंदः। अग्निमूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं।
अपां रेतांसि जिन्वति॥ उद्बुध्यस्वेति बुधमंत्रस्य अग्निर्ऋषिः बुधो देवता त्रिष्टुप् छंदः। उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृहि त्वमिष्टा
पूर्ते सं सृजेथामयं च। अस्मिन्त्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वेदेवा यजमानश्च सीदत॥ कयानश्चित्र इत्यस्य वामदेव
ऋषिः। इन्द्रो देवता गायत्री छंदः। कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता॥ बृहस्पतेअति यस्य बृहस्प
तिर्मंत्रस्य गृत्समद ऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप् छंदः। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु। यद्दीदयच्छ
वस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम्॥ ॥शन्नो देवीरिति शनैश्चरमंत्रस्य सिंधुद्वीप ऋषिः शनैश्चरो देवता गायत्री
छंदः। शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शंयोरभिस्रवन्तु नः॥ ॥आप्यायस्वेति सोममंत्रस्य गोतम ऋषिः सोमो देवता गा
यत्री छंदः। आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यं। भवा वाजस्य संगथे॥ केतुं कृण्वन्निति केतुमंत्रस्य मधुच्छंदा ऋषिः केतवो देव
ता गायत्री छंदः। केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे। समुषद्भिरजायथाः॥ इति ग्रहमंत्राः॥ अथ नक्षत्रमंत्राः॥ तत्र तेषा
मादावेव विधीयते॥ अग्निर्नः पातु कृत्तिकेत्यादीनां नक्षत्रेष्टिपरिपठितानां मंत्राणां विश्वेदेवा ऋषयः क्रमेण अग्निप्रज

पि॰ २

प्रतिः सोमो रुद्रो अदितिर्बृहस्पतिः सर्पाः पितरो भगोऽर्यमा सविता त्वष्टा वायुरिंद्राग्नी मित्र इंद्रो प्रजापतिगुण विशिष्टा निर्ऋ
तिरापो विश्वेदेवा ब्रह्मा विष्णुर्वसवः इंद्रात्मको वरुण अजएकपादहिर्बुध्न्यः पूषाश्विनौ यम इति देवताः त्रिष्टुप् छं
दः आद्यौ अनुष्टुप् द्वितीये तृतीये जगती जपे विनियोगः॥ यत्र यद्दक्षकर्म होमादिकं तत्र तत्र कर्मणि होमादौ विनियो
गो वाच्यः॥ अथ मंत्राः॥ अग्निर्नः पातु कृत्तिका नक्षत्रं देवमिन्द्रियं। इदमासां विचक्षणं हविरासं जुहोतन॥ यस्य भान्ति रश्म
यो यस्य केतवः। यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा। स कृत्तिकाभिरभि संवसानः। अग्निर्नो देवः सुविते दधातु॥ प्रजापते रो
हिणी वेतु पत्नी। विश्वरूपा बृहती चित्रभानुः। सा नो यज्ञस्य सुविते दधातु। यथा जीवेम शरदः सवीराः। रोहिणी देव्युदगा
त्पुरस्तात्। विश्वा रूपाणि प्रतिमोदमाना। प्रजापतिं हविषा वर्धयन्ती। प्रिया देवानामुपयातु यज्ञं॥ सोमो राजा मृगशी
र्षेण आगन्। शिवं नक्षत्रं प्रियमस्य धाम। आप्यायमानो बहुधा जनेषु। रेतः प्रजां यजमाने दधातु॥ यत्ते नक्षत्रं मृगशी
र्षमस्ति। प्रियं राजन् प्रियतमं प्रियाणां। तस्मै ते सोम हविषा विधेम। शं न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे॥ आर्द्रया रुद्रः प्रथमान एति।
श्रेष्ठो देवानां पतिरघ्नियानां। नक्षत्रमस्य हविषा विधेम। मा नः प्रजां रीरिषन्मोत वीरान्॥ हेती रुद्रस्य परि णो वृणक्तु। आ
र्द्रा नक्षत्रं जुषतां हविर्नः। प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशंसं नुदतामरातिं॥ पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुन

मंत्राः २३

मल॰

रि॰ वि॰

विनियोगोज्ञेयः॥शुक्रंते अन्यद्यजतंते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि॥ विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रा
तिरस्तु॥ अग्निर्मूर्द्धेत्यंगारमंत्रस्य विरूपऋषिः अंगारको देवता गायत्री छंदः॥ अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं॥
अपां रेतांसि जिन्वति॥ ॥उद्बुध्यस्वेति बुधमंत्रस्य अग्निऋषिः बुधो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ उद्बुध्यस्वाग्ने प्रति जागृहि त्वमिष्टा
पूर्ते सं सृजेथामयं च॥ पुनः कृण्वंस्त्वा पितरं युवानमन्वातांसीत्त्वयि तंतुमेतं॥ ॥कया नश्चित्र इत्यस्य राज्ञमंत्रस्य वामदेव
ऋषिः राजा देवता गायत्री छंदः॥ कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा कया शचिष्ठया वृता॥ ॥बृहस्पते अति यदस्य बृहस्
तिर्मंत्रस्य गृत्समद ऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु यद्दीदयच्छ धँ
वस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम्॥ ॥शन्नो देवीरिति शनैश्चरमंत्रस्य सिंधुद्वीप ऋषिः शनैश्चरो देवता गायत्री
४लि छंदः॥ शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवंतु पीतये शं योरभि स्रवंतु नः॥ ॥आप्यायस्वेति सोममंत्रस्य गौतम ऋषिः सोमो देवता गा
यत्री छंदः॥ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यं भवा वाजस्य संगथे॥ केतुं कृण्वन्निति केतुमंत्रस्य मधुच्छंद ऋषिः केतवो देव दा३
ता गायत्री छंदः॥ केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे॥ समुषद्भिरजायथाः॥ ॥इति ग्रहमंत्राः॥ ॥अथ नक्षत्रमंत्राः॥ तत्र तेषा
मावाहनादि क्रियते॥ ॥अग्निर्नः पातु कृत्तिका इत्यादीनां नक्षत्रेष्टि॥ परिपठितानी मंत्राणां विश्वेदेवा ऋषयः क्रमेणाग्निः प्रज ३०

पे२

१२।२।दे।...

नक्षत्रा॰ नक्षत्र३

पतिः सोमो रुद्र अदितिर्बृहस्पतिः सर्पाः पितरो भगोऽर्यमा भगः सविता त्वष्टा वायुरिंद्राग्नी मित्र इंद्रो प्रजापति गुण विशिष्टा निर्ऋ
तिः आपो विश्वेदेवा वा ब्रह्मा विष्णुर्वसवः इंद्रात्मको वरुणः अजएकपादो ऽहिर्बुध्न्यः पूषा अश्विनौ यमः इति देवता॥ त्रिष्टुप् छं
दः आद्यो ऽनुष्टुप् पूर्व इत्यायेति जगती जपे विनियोगः॥ ॥यत्र यद्यत्कर्म होमादिकर्तव्यं भवति तत्र कर्मणि होमादौ विनियो
गो वाच्यः॥ अथ मंत्राः॥ अग्निर्नः पातु कृत्तिका नक्षत्रं देवमिंद्रियं इदमासां विचक्षणं हविरासं जुहोतन॥ ॥यस्य भांति रश्म नां४
यो यस्य केतवः यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा स कृत्तिका निर विसंवसानः॥ अग्निर्नो देवः सविता दधातु॥ ॥प्रजापते रो
हिणी वेतु पत्नी॥ विश्वरूपा बृहती चित्रभानुः सा नो यज्ञस्य सुविते दधातु॥ यथा जीवेम शरदः सवीराः रोहिणी देवुदगा
त्पुरस्तात् विश्वा रूपाणि प्रतिमोदमाना प्रजापतिं हविषा वर्द्धयंती प्रिया देवानामुपयातु यज्ञं॥ ॥सोमो राजा मृगशी
र्षेण आगन् शिवं नक्षत्रं प्रियमस्य धाम आप्यायमानो बहुधा जनेषु रेतः प्रजां यजमाने दधातु॥ यत्ते नक्षत्रं मृगशी
र्षमस्ति प्रियं राजन् प्रियतमं प्रियाणां तस्मै ते सोम हविषा विधेम॥ एधि द्विपदे शं चतुष्पदे॥ ॥आर्द्रया रुद्रः प्रथमानएति
श्रेष्ठो देवानां पतिरघ्नियाणां नक्षत्रमस्य हविषा विधेम मा नः प्रजां रीरिषन्मोत वीरान्॥ हेती रुद्रस्य परि णो वृणक्त्वार्
द्रा नक्षत्रं जुषतां हविर्नः प्रमुंचमानो दुरितानि विश्वा अपाघशंसं नुदताम रातिं॥ ॥पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु पुन

मंत्रा॰न३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

पुनरेतां यज्ञं । पुनर्नो देवा अभियंतु सर्वे । पुनः २

ति

र्वसू नः पुनर्वसू हविषा यजाम ॥ ९ ॥ एवा न देव्यदितिरनर्वा विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा । पुनर्वसू हविषा वर्धयंती । प्रि
२ देवानां यं देवानामप्येतु पाथः ॥ १० ॥ बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः । तिष्यं नक्षत्रमभिसंबभूव । श्रेष्ठो देवानां पृतनासु जिष्णुः । दिशोनु सर्वा अभ
यं नो अस्तु ॥ ११ ॥ तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः । बृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चात् । बाधेतां द्वेषो अभयं कृणुतां । सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२ ॥ यः
इदं सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टं । आश्रेषा येषामनुयंति चेतः । ये अंतरिक्षं पृथिवीं क्षियंति । ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः ॥ १३ ॥ ये रोचने सू
र्यस्यापि सर्पाः । ये दिवं देवीमनुसंचरंति । येषामाश्रेषा अनुयंति कामं । तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमज्जुहोमि ॥ १४ ॥ उपहूताः पितरो ये म
घासु । मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः । ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः । स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषंतां ॥ १५ ॥ ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः
पर्क ये ऽमुं लोकं पितरः क्षियंति । यांश्च विद्म यां उ च न प्रविद्म । मघासु यज्ञं सुकृतं जुषंतां ॥ १६ ॥ गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वं
४ त्वाव तदर्यमन्वरुण मित्र चारु । तं त्वा वयं सनितारं सनीनां । जीवा जीवंतमुप संविशेम ॥ १७ ॥ येनेमा विश्वा भुवनानि संजिता । यस्य दे मा४
वा अनुसंयंति चेतः । अर्यमा राजाजरस्तुविष्मान् । फल्गुनीनामृषभो रोरवीति ॥ १८ ॥ श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि । तत्त्वा विदुः फल्गुनीस्तस्य वि
त्तात् । अस्मभ्यं क्षत्रमजरं सुवीर्यं । गोमदश्ववदुपसन्नुदेह ॥ १९ ॥ भगो ह दाता भग इत्प्रदाता । भगो देवीः फल्गुनीराविवेश । भगस्येत्तं प्रसवं गमेम । यत्र देवैः सधमादं मदेम ॥ २० ॥ आयातु देवः सविता पयाताऽहिरण्ययेन सुवृता रथेन । वहन्हस्तं

ल्पु३ ३

श्र२ ल्प१

सुभगं विद्मनापसं । अस्मिन्यज्ञे प्रयच्छतु । पतुरिंद्रमत्ता ॥ २१ ॥ हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः । दक्षिणेन प्रतिगृभ्णीम एनत् । दातारमद्य
सविता विदेय । यो नो हस्ताय प्रसुवाति यज्ञं ॥ २२ ॥ त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्रां । सुभं ससं युवतिं रोचमानां । निवेशयन्नमृतान्विश्व मन्त्रा२
रूपाणि । पिंशन् भुवनानि विश्वा ॥ २३ ॥ गोवृषभो रोरुवाणः । समीरयन् भुवनमातरिश्वा । अपद्वेषांसि नुदतामरातीः । तन्नो वायु
स्तदु निष्ट्या शृणोतु । तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टां । तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यं । तन्नः प्रजां वीरवतीं सनोतु । गोभिर्नो अश्वैः समन
क्तु यज्ञं ॥ २४ ॥ वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ट्यां । तिग्मशृंगो वृषभो रोरुवाणः । समीरयन् भुवना मातरिश्वा । अपद्वेषांसि नुदतामरातीः ।
तन्नो वायुस्तदु निष्ट्या शृणोतु । तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यं । तन्नो देवासो अनुजानंतु कामं । यथा तरेम दुरितानि विश्वा ॥
५७ ॥ २६ ॥ दूरमस्मच्छत्रवो यंतु भीताः । तदिंद्राग्नी कृणुतां तद्विशाखे । तन्नो देवा अनुमदंतु यज्ञं । पश्चात्पुरस्तादभयं नो अस्तु ॥ २७ ॥
नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे । श्रेष्ठाविंद्राग्नी भुवनस्य गोपौ । विषूचः शत्रूनपबाधमानौ । अपक्षुधं नुदतामरातिं ॥ २८ ॥ ऋ
ध्यास्म हव्यैर्नमसोपसद्य । मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु । अनुराधान् हविषा वर्धयंतः । शतं जीवेम शरदः सवीराः ॥ २९ ॥ चित्रं न
क्षत्रमुदगात्पुरस्तात् । अनुराधास इति यद्वदंति । तन्मित्र एति पथिभिर्देवयानैः । हिरण्ययैर्वितते अंतरिक्षे ॥ ३० ॥ इंद्रो
ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति । यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्ये ततार । तस्मिन्वयममृतं दुहानाः । क्षुधं तरेम दुरितिं दुरिष्टिं ॥ ३१ ॥ पुरंदराय वृष

त्र१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मरा·

तायधृस्नवेआषाढायसहमानायमीढुषेतस्मिन्वयममृतंदुहानाःक्षुधंतरेमदुरितंदुरिष्टिं॥३४॥पुरींदवाम
यवृषभायधृस्नवेआषाढायसहमायमीढुषेइन्द्रायज्येष्ठामधुमदुहानाउरुंकृणोतुयजमानायलोकं॥
॥मूलंप्रजांवीरवतींविदेयपराच्येतुनिर्ऋतिःपराचागोविन्नंदेवंपशुभिःसमक्तं।अहर्भूयायजमानायमह्यं॥
३४अहर्नोअद्यसुवितेदधातुमूलंनक्षत्रमितियद्वदंति।पराचींवाचानिर्ऋतिंनुदामिशिवंप्रजायैशिवमस्तुम
ह्यं॥यादिव्याआपःपयसासंबभूवुःयाअन्तरिक्षउतपार्थिवीर्याः।यासामषाढाअनुयंतिकामंतानआपः
शंस्योनाभवंतु॥३५॥याश्चकूप्यायाश्चनाद्याःसमुद्रियायाश्चवैशंतीरुतप्रासचीर्याः।यासामषाढा
मधुभक्षयंतितानआपःशंस्योनाभवंतु॥३६॥तन्नोविश्वेउपशृण्वंतुदेवाःतदषाढाअभिसंयंतुयज्ञं।
तन्नक्षत्रंप्रथतांपशुभ्यःकृषिर्वृष्टिर्यजमानायकल्पतां॥३७॥शुभ्रांकन्यायुवतयःसुपेशसःकर्मकृतःसुकृतोवी न्य४
र्यावतीःविश्वान्देवान्हविषावर्धयंतीः।आषाढाःकाममुपयंतुयज्ञं॥३८॥यस्मिन्ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत्।अमुंचलो तन्नोर
कमिदमूचसर्वं।ततोनक्षत्रमभिजित्यश्रियंदधात्वहृणीयमानं॥३९॥उभौलोकौब्रह्मणासंजितेमौतन्नोनक्षत्रम ४०
भिजिद्विचष्टां।तस्मिन्वयंपृतनाःसंजयेमतन्नोदेवासोअनुजानंतुकामं।तस्मिन्वयंपृतनासंजयेमतन्नोदेवासो

त्रविष्ठाः।पुण्यंनक्षत्रमभिसंविशाम४

४१॥शृण्वंतिश्रोणाममृतस्यगोपांपुण्यामस्याउपशृणोमिवाचं।महींदेवींविष्णुपत्नीमजूर्यांप्रतीचीमेनांहविषा
यजामः॥४२॥त्रेधाविष्णुरुरुगायोविचक्रमेमहींदिवंपृथिवीमंतरिक्षं।तच्छ्रोणैतिश्रवइच्छमानापुण्यंश्लोकंयज
मानायकृण्वती॥४३॥अष्टौदेवावसवःसोम्यासःचतस्रोदेवीरजराःश्रविष्ठाः।तेयज्ञंपांतुरजसःपरस्तात्संवत्सरीण न्पः४
ममृतंस्वस्ति॥४३॥यज्ञंनःपांतुवसवःपुरस्ताद्दक्षिणतोभियंतुश्रविष्ठाः।देवस्पःकृणुतेदीर्घमायुःशतंभिषग्भिष्ठेतोदेवैःकृ
णुतेदीर्घमायुःशतंसहस्राभेषजानिधत्तः॥४४॥यज्ञंतेराजावरुणउपयातुतन्नोविश्वेअभियंतुदेवाः।तन्नोनक्षत्रं
६२ शतभिषग्जुषाणंदीर्घमायुःप्रतिरद्भेषजानि॥४५॥अजएकपादुदगात्पुरस्तात्विश्वाभूतानिप्रतिमोदमानः॥
तस्यदेवाःप्रसवंयंतिसर्वेप्रोष्ठपदासोविष्ठाः।पुण्यंनक्षत्रमभिसंविशानमनोअरातिरघशंसाअग्रा॥४६॥नक्षत्रराजा
रुणोधिराजःनक्षत्राणांशतभिषग्वसिष्ठः।प्रोष्ठपदासोअमृतस्यगोपाः॥४७॥विभ्राजमानःसमिधानउग्रःआन्तरि
क्षमरुहदगाद्यां।तंसूर्यंदेवमजमेकपादंप्रोष्ठपदासोअनुयंतिसर्वे॥४८॥अहिर्बुध्नियःप्रथमानएतिश्रेष्ठोदेवा
नामुतमानुषाणां।तंब्राह्मणाःसोमपाःसोम्यासःप्रोष्ठपदासोअभिरक्षंतिसर्वे॥४९॥चत्वारएकमभिकर्मदेवाः
श्रेष्ठोर

मत्ता·

न्नं३ गैर

ओष्ठपद्यासहृतियाअ्वर्द्दिक्का।तेबुध्नियंपरिषद्यंस्तुवंतःअहिंरक्षंतिनमसोपसद्यं॥ ॥पूषारेवत्यन्वेति
पंथांपुष्टिपतीपशुपावाजवस्त्यौ।इमानिहव्याप्रयताजुषाणा।सुगैर्न्नोयानैरुपयातांयज्ञं॥ ॥क्षुद्रान्पशून्
रक्षतुरेवतीनःगावोनोअश्वाँअन्वेतुपूषा।अन्नंरक्षंतौबहुधाविरूपं।वाजँसनुतांयजमानाययज्ञं॥
१२॥तदश्विनावश्वयुजोपयातां।शुभंगमिष्टौसुयमेभिरश्वैः।स्वंनक्षत्रँहविषायजंतौ।मध्वासंपृक्तौयजु
षासमक्तौ॥१३॥योदेवानांभिषजौहव्यवाहौ।विश्वस्यदूतावमृतस्यगोपौ।तौनक्षत्रंजुजुषाणोपयातां। ३५
नमोश्विभ्यांकृणुमोश्वयुग्भ्यां॥१४॥अपपाप्मानंभरणीर्भरंतु।तद्यमोराजाभगवान्विचष्टां।लोकस्यराजाम
हतोमहान्हि।सुगंनःपंथामभयंकृणोतु॥१५॥यस्मिन्नक्षत्रेयमएतिराजा।यस्मिन्नेनमभ्यषिंचंतदेवाः।त
दस्यचित्रँहविषायजाम।अपपाप्मानंभरणीर्भरंतु॥१६॥ ॥इतिनक्षत्रप्रकरणमंत्राः॥ ॥अथपूर्णाहुतिमंत्राः॥
५५ ९ मेता० समुद्रादूर्म्मिरितित्रयस्यगोतमोवामदेवऋषिःअग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः।मूर्द्धानंदिवइत्यस्यभारद्वा
जऋषिःवैश्वानरोदेवतात्रिष्टुप्छंदः।पुनस्त्वादित्याइत्यस्यअग्निर्ऋषिःवसुरुद्रादित्यादेवतात्रिष्टुप्छंदः॥ ५१

वयंनामप्रब्रवामाघृतेनास्मिन्यज्ञेधारयामानमोभिः।३

स्प३ अनुष्टु१ मरि ग्स्भदुपांर

पूर्णादर्वीतिमंत्रस्यविश्वेदेवाऋषयःशतक्रतुर्देवतात्रिष्टुप्छंदः।सप्ततेअग्नइत्यस्यअग्निर्ऋषिःसप्तवानग्निर्दे
वताजगतीत्रिष्टुप्।सर्वेषांमंत्राणांपूर्णाहुतौविनियोगः॥समुद्रादूर्म्मिर्मधुमाँउदारदुपांशुनासममृतत्वमानट्।घृतस्यना
म मगुह्यंयदस्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः।वयंब्रह्माश्रवणव्रस्यमानंचतुःशृंगोवमीद्गौरएतत्॥ ॥चत्वारिशृंगा
त्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य।त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँआविवेश॥२॥मूर्द्धानंदिवो दित्या५
अरतिंपृथिव्यावैश्वानरमृतआजातमग्निं।कविंसम्राजमतिथिंजनानामासन्नापात्रंजनयंतदेवाः॥ ॥पुनस्त्वादित्यारुद्रा
वसवःसमिंधतांपुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः।घृतेनत्वंतन्वोवर्द्धयस्वसत्याःसंतुयजमानस्यकामाः॥४॥पूर्णाद
र्विपरापतसुपूर्णापुनरापत।वस्नेवविक्रीणावहाइषमूर्जंशतक्रतो॥५॥सप्ततेअग्नेसमिधःसप्तजिह्वाःसप्त
[illegible]ऋषयःसप्तधामप्रियाणि।सप्तहोत्राःसप्तधात्वायजंतिसप्तयोनीरापृणस्वाघृतेनस्वाहा।अग्नयेवैश्वा
नरायवसुरुद्रादिभ्यःशतक्रतवेअग्नयेसप्तवतेन॥ ॥इतिपूर्णाहुतिमंत्राः॥ ॥एवंपूर्णाहु[redacted]तेप्रण
तामोद्वसपवानंतरंकिंकुर्यादित्यतआह॥ ॥अनुलोमाद्यथालिंगमन्वीत्याभक्ष्याकृतः।प्राङ्मुखस्यायैसंप

३हो द१ उप१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म ला॰

पादपर्यंतं। शिरः प्रभृति ५

यव५ रुर

तैरस्यर्च्यामा निरोगिणः अच्छिन्नाग्रेण दर्भाणां हेमगर्भेण मुष्टिना॥ निः अभ्युपततः शांतिमाचर्य ब्राह्मणैः सह॥
तैः स्नानेकलशैः सोतिरतिषिच्य स्वयं पुनः॥ मार्जयेद्यथापूर्वं दर्भगर्भेण वाससा॥ ब्रह्मा वृ प्रतिष्ठ्यां अत्र सद
क्षिणमथाऽहरः। तत्र रात्रिमुखां स्नेत वस्त्रमाल्याऽनुलेपनः शांतिं ब्राह्मणानां निर्बध्य बद्धानां तु विमोचनात् पूर्वरात्रि
मुखमाचार्यमस्पर्शप्रतिमां तु तां प्रदद्यात् दक्षिणां तस्मै मध्याह्ने समुपस्थिते। अनुलोमाद्यथालिंगमित्यादि। अनुलोमान्।
अनुलोम्येऽनान्नु पादतः पादपर्यंतमित्यर्थः। यथालिंगं तत्तद्देवस्यारोगिणः निराकरणद्योतकमंत्रप
दलिंगं तदनतिक्रमेण अद्दीस्यां तैरद्दीस्यान्तेनासिकाभ्यामित्येतत्स्मृक्तं पठन्। आर्ष्टिसंपातैः होमकाले हुत उप९
त्वाद्रुत्वा तस्मादिति एकस्मिन्पात्रे आर्ष्टिबिंदवः स्थापनीया। ते बिंदव आज्यसंपाताः इत्युच्यन्ते अयमर्थः।
आज्यसंपातैः आज्ञमुखस्य रोगिणः अंगान्यनुलोम्येनाप्यर्थे आचार्यः अद्दीस्यामित्येतत्सूक्तं पठन् अच्छि
न्नाग्रेण दर्भाणां मुष्टिना सुवर्णशलाकागर्भेण शिरः प्रभृति पादपर्यंतं रोगिणोंगानि यथालिंगं निः अभ्युपत
तः शांतिं पठन् आर्षिक्षिणा दिलिः ब्राह्मणैः सहितस्तैः पूर्वं वैस्थापितैः स्नानकलशैः सोतिरतिषिच्य स्वयमा ४२

उप४ न्पा३ न्पउप३ पर

र३ स॰

चार्यः पुनर्यथापूर्वं अनुलोम्येन अद्दीस्यामित्येतत्सूक्तं पठन् नेव दर्भेण वाससा परिमार्जयेदिति। अत्राग्निषेव
कालेपूर्वं वैस्थापितकलशस्थितमंत्रपूतं पठन्। परिशेषयेदर्थे मंगलस्नानार्थं। अत एव पात्रान्तरे मंत्रोस्तंप
योस्तु दीर्घास्वशाखोक्तशांतिपर्वं कुर्वीत लिषेकः कार्यो गूलक्षे प्रतिष्ठ्याया दिग्यादिरुत्सपुरोगिणः द
पुपरिपाटी॥ ॥रोगिशांतिप्रयोगेस्यर्थः॥ ॥अथसदक्षिणं व्याधिप्रतिमानं प्रतिगृहीता आचार्यादिः प्रतिगृह्णीयात् सूर्यप्रतिमां ५
अतुरोगीस्नातवस्त्रादिरलंकृतः। तत्र रात्रिमुखः सच पूर्वरात्रिमुखमाचार्यमस्पर्शतां प्रतिमां व्याधिप्रतिमां च दद्या
द्यस्ये हरे शांतिकारा दद्वद्धानां विमोचनं निर्बध्य बद्धविमोचनं समतिसंलवो यद्दशांतिः सच ग्रेदर्शयिष्यति॥ ॥ पुरो
॥अत्र सूर्यप्रतिमायाः आवस्सा हरजा रूपेण यद्दस्ता प्रदर्शिता नर्बधा नोन्येनाऽतः समर्थश्चेद्यथाकृच्छ्रहय इं कुर्वी
ततिमुखां पक्षः असमर्थश्चेदावरणपूरलये वयदहरजानिवर्त्ततिगौणः पक्षः। तां प्रतिमां दद्यादित्युक्तं तत्रोत्तमय
त्प्रतिमा दाने मंत्रमाह॥ ॥पद्मोद्भवः पद्मकरः सप्ताश्वरथवाहनः। प्रतिमानेन दत्तेन तुष्येत्सर्वजगद्गुरुः॥ इ
दं नमलिङ्गमत्याध्यमन्यजन्मनि वाकृतां सप्तल्पया स्यां तत्सर्वं शमयत्वसौ। मंत्रेणानेन दत्वा तं प्राणिपत्य संहृष्टमाप्य

ज१ प्रत्यया१ प्रत्ययोज्ञानां१ घा३

महा·

२

आसीर्मंत्रमनुजप्यतन्मुखं ना ऽवलोकयेत्॥ तन्मुखं प्रतिरूपदीनर्त्विजां॥ आचार्येणाभ्यनुज्ञातः प्रविश्योत्तरा
नंनिजं॥ आचार्यस्य प्रतिरूपदीनर्त्विपक्षे तदनुज्ञत्वीशैः॥ आक्षिप्योदक्षिणं दत्वा तत्क्रारा धनमग्निनो॥ धयन्नरेश्वरसं
तर्प्यदीनानाथानुपस्थितान्॥ आक्षिप्योदक्षिणं दत्वा तत्क्राराधनमग्निनो॥ धयन्नरेश्वरसंतर्प्यदीनानाथानुप
स्थितान्॥ मंगलध्वनिमातायैः सर्वौषधिसपल्लवैः॥ मंत्रलिमर्चितैः स्नातं तत्रमकोलकमंडपः॥ प्रसन्नचेतावं
प्रपादं वा वयित्वाशतं तद्विलातात्रसदर्द्धं वा तदर्द्धं वा॥ क्रियासाद्गुण्यसिद्ध्यै॥ मिष्टान्नैर्भोजयित्वाथस्वयं भुंजी
० तबंधुभिः॥ येये रोगाः श्वीधंतेराजयक्ष्ममहरादयः॥ तेषां तेषां प्रतिच्छंदं दानेरिष्टांप्रयत्नतः॥ प्रतिच्छंदः डपा६
४ति प्रतिकृतिं दद्यात्प्रजा॥ ॥अक्षीभ्यामित्येतत्सूक्तेन रोगिणो गात्राणि परिमार्जयेदिषुक्रांतदिदानीं सूक्तं अदर्श
० ते॥ ॥अक्षीभ्यां तेनासिकाभ्यां कर्णाभ्यां छुबुकादधि॥ यक्ष्मं शीर्षण्यं मस्तिष्काज्जिह्वाया विवृहामि ते॥ श्री
वाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्यात्॥ यक्ष्मं दोषण्यं ग्रीवाभ्यस्त उक्षिणीभ्यो विवृहामि ते॥ ॥ हृदयात्ते अधीव
ह्मांपार्श्वाभ्यां अपदासंप्रयक्ष्मं मतस्नाभ्यां प्लीह्नो यक्नस्ते विवृहामि ते॥ ॥ मेहनाद्वनंकरणाल्लोमभ्यस्ते नखेभ्यः ४३
नि॰ मर धौ खे॰
डपा४
३ अक्षीभ्यामित्यस्य षड्चस्य सूक्तस्य काश्यपो विवृहा ऋषिः यक्ष्मनाशनी देवता अनुष्टुप्छंदः यक्ष्मनिबर्हणे विनियोगः ३
३ मास्त्विकाभिः कायाविवृहामि ते॥ ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्यात्॥ यक्ष्मं दोषण्यं ३

अंगादंगाल्लोम्नो लोम्नो जातं पर्वणि पर्वणि॥ यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिमं विवृहामि ते॥ १
खं२ मे२

यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिमं विवृहामि ते॥ ॥ अस्य सूक्तस्य आश्वलायनशाखानुसारेणायं पाठः आर्षेयं तैत्तिरी
यशाखानुसारेण तु अग्निकांडात्प्रातिल्वाद्यमिश्राणि॥ अस्याभिरूपस्यार्थवीकल्प्य मन्त्रमार्षेयोर्षेदः शिष्टं समानं॥
॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे मांधातृनाम्ना मदनात्मजस्य सत्कर्ममाणिक्यगणेन पूर्णे घर्णाश्च तुर्थः प्रथितस्तरं
गः॥ ॥ माता पुण्यचरित्रकीर्तिविलवायस्यां विकानाम तत्र शाकल्पापरमूर्तिरार्यचरितः श्रीपेद्दिलद्दः पिता सोयं
कौशिकवंशभूषणमणिः श्रीसद्विश्वेश्वरो वेदस्मार्तमतेनयैव सपदे वाक्ये कृती वर्द्धते॥ ॥ तिर्यंचां त्र्याख्येप्रक
तिरमणीयाभ्यवहृतिः पराशीले श्लाघ्यं जगति जवस्रोकतियो चिरं चित्रं तेषां छकरतलरते स्थितिमियादि
यं व्यासारण्यप्रवरमुनिशिष्यस्य लाणिति॥ ॥ इति श्रीपंडितपारिजातकदाम्लत्या दिविरुदविरदावली वि
राजमानश्रीमदनपालपुत्रस्य मांधातृनिर्विधे महार्णवाभिधाने कर्मविपाके चतुर्थस्तरंगः॥ ॥ रोगप्रतिमा
दानविधिस्तु रोगाश्च त्रिविधाः कर्मजा दोषजाश्चोभयजाश्चेति॥ ॥ तथा चार्थर्वदे॥ ॥ कर्मप्रकोपेन कदाचि
देयैर्दोषप्रकोपेन भवंति चान्ये॥ तथापरे भाविषु कर्मदोषप्रकोपजाः कायमनोविकाराः॥ इति॥ ॥ प
नर सुर

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

विशेषतः सूर्यनमस्कारैः।५

जा

घं२

तेरोगा[redacted]श्चेचरोगाः कर्म्मजा उभयेश्च तत्र प्रथमस्य प्रायश्चित्तं विधाय पश्चात् सत्कृतिदानादि कुर्वीत [redacted] तथा च कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥प्रायश्चित्तमकृत्वा तु न कुर्यात्कर्म्म किंचन। अनिस्तीर्ण मर्यं निसं वर्द्धते द्विगुणं घ्न

नः दानैर्द्दयादिभिः तेरोगाः येचरोगाः कर्म्मजा उभयजाश्च तत्र प्रथम[redacted]रपि द्विजदेवतागोवेदाश्चेना प्रणति

तिश्च जपेश्च तपोभिः इत्युक्तरूपेणनिचयैरपनीयमानां प्राक्याप्रजायंतमस्तु संप्रशमं नयंति वेदार्वनौ वेदवि

द्ब्राणधूजा वेदस्तु स्वकार्छं नाद्यां प्रणतिभिः देवतानमस्कारैः आरोग्यं भास्करादिति च नमस्कार[redacted]प्रियः सूर्य

इत्यदपि च स्मरणात्॥ ॥तथा प्रणतिशब्देनाश्वत्थप्रदक्षिणक्रियापि लक्ष्यते॥ ॥जपैः वेदपारायणमहा

सौरशतरुद्रपुरुषसूक्तासदस्रनामाऽपामार्जनाविष्णुहृदयादिजपैः [redacted] अश्रुतं रोगी तथा [redacted] दृष्टोप

चारजः कश्चित्कश्चित् सुदृष्टोपचारजः तत्संकरजश्चेत्यन्नो व्याधिरेवं त्रिधा मता दृष्टोपचारदोषोत्थः यद्दृष्टो

पचारजः कर्म्मजः संकरजउभयजः एतेषां तेदांज्ञानोपायमाह॥ ॥अथानिदानं दोषोत्थं कर्म्मजो हेतु ४४

भिर्विना महारंभोत्यकेदेतावक्तको दोषकर्म्मजः यथानिदानमनतिक्रम्यासमनन्तरदृश्यमानर्म्महारंभेप

त्या१

८ आरात्रे इत्यस्या अग्निकांडांतःपातिनेन अग्निर्ऋषिः वनस्पतिर्देवता अनुष्टुप्छंदः वनस्पत्यभिमंत्रणे विनियोगः ६

तेर

म

नि

म्यादिभिः दानमतिक्रम्य यजायते तद्दोषोत्थं हेतुभिर्विनाशनंतरदृश्यमान[redacted]देर्तुर्विनायदा दोषस्य

२स महारंभः कर्म्मजो दोषः अल्पके हेतावल्पकः स्वल्पनिमित्ते अधिकव्याधेरुत्ते काः अतिमस्तीयः पद्धोसवेश॥ ॥

तमेवाह दोषकर्म्मज इति तथा निक्रोकृत्याद्योदेषजन्मातु दोषेजस्त्वोपधनादि॥ उत्तया जायमानस्तु निध्न

त्योषधसेवया अपगच्छेदित्यर्थः॥ ॥अदोषजन्मा कर्म्मोद्भव इत्यर्थः यत्रापि कर्म्मजत्वाद्दोषजत्वानि

अयः तत्र प्रायश्चित्ताद्य[redacted]औषधं च कर्त्तव्यम्॥ [redacted] प्रणतिशब्देनाऽश्वत्थप्रदक्षिणं कार्य[redacted]इत्युक्तं तत्राऽश्व

ऋणमंद्द त्थाऽभिमंत्रणं आरात्रे अग्निस्त्वारात्यरप्सुरस्तु तौ निवाते वाति वर्षे८ स्वस्तिते स्तु वनस्पतौ स्वस्ति मेस्तु वन

स्पते॥ ॥तथा पोरालिकश्लोकोपि स्मर्यते॥ ॥अक्षिस्पंदं भुजस्पंदं दुःस्वप्नं दुर्विचिंतितं। शत्रूणां च समुत्थानं स्वस्थ

नमश्वत्थ समयस्व मेति। शत्रूणां संबंधितं समुत्थानं च तयं स समयस्वेत्यर्थः शत्रूणां समुत्थानमित्यपि पाठः

॥ ॥इत्यश्वत्थानुमंत्रणप्रकारः॥ ॥अथ वेदपारायणविधिः॥ ॥स्थंडिले कल्पयित्वाऽग्निमुपसमाधाय

परि[illegible]नेता स्यो देवता स्यो जुहोति। अग्नये सोमाय इंद्राय [redacted] विश्वेभ्यो देवेभ्यः ऋषिभ्यो ऋग्भ्यो यजुर्भ्यः सामभ्यः

सीयज्ञिर न३ कलशस्थापनोत्तरं होम इति ग्रंथांतरे२ च३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मता·

याज्ञिकी स्योदेवता स्योउपनिषद्भ्योवारुणी स्यैदेवता स्यउपनिषद्भ्योर समाप्तिवेदपारायणेएताः पूर्वोक्ता अपि सोमाद्यादेवताय द्वेदेनसहप्रतीयमे ३

अग्नयेकांडऋषये २

सा १

श्रद्धायैप्रज्ञायैमेधायैधारणायैश्रियैह्रियैविद्यैसवित्रेप्रजापतयेकाण्डऋषयेसोमायकाण्डऋषयेवि
श्वेभ्योदेवेभ्यःकाण्डऋषिभ्यःसांहितीभ्योदेवताभ्यउपनिषद्भ्योहव्यवाहायविश्वेभ्योऽरुणेभ्योऽग्न देवेभ्योर
येस्विष्टकृतेचपृथक्स्वाहाकारेणहुत्वाव्याहृतिभिश्चपुनःपरिषिंचतिसमाप्तेचैताभ्यइत्यातर्प्पयति।
४ स्तेषां एवंऋग्वेदस्यकाण्डऋष्यादिपूर्वमास्विष्टकृतःस्थानेशतर्चिभ्योमाध्यमेभ्योऽगृत्समदायविश्वामित्रायवामदेवाय
अत्रये भरद्वाजायवसिष्ठायप्रगाथेभ्यःक्षुद्रसूक्तेभ्योमहानाम्नीभ्यइतिततोवेदादिमा महासूक्तेभ्यो५
रभ्यसंततमधीयीतेसाहस्रगवाध्ययनम्॥ इतिवेदपारायणोपक्रमविधिः॥ अथवेदपाराय
४पनादि णेकलशप्रतिष्ठाप्रकारः॥ ॥तीर्थेदेवालयेगृहेप्रशस्तेसुप स्कृतेकलशंसुदृढंतत्रसुनिर्णिक्तंविल
सितंपुष्पपल्लवमालाभिःचंदनैःकुंकुमादिभिःमृत्तिकायवसंमिश्रंवेदीमध्येन्यसेततःपुण्याहशब्दैःकुर्वै
म८ कार्यब्रह्मापश्चात्सुखंस्थितःस्थापितस्वर्णकुंभेवर्णबाहुश्चतुर्मुखःवत्सजोब्राकृतिर्वेदमुत्तरांगैः ४५
कुशैःकृतमात्रब्रह्मापध्यानेदत्वाततःस्वस्त्ययनंपगेत्वाप्रतिष्ठाकार्येत्यश्वात्सजाद्रव्यमथोचातायज्ञोपवी

तं १ पि २

४ ब्रह्मणेरामाणिभ्योदेवेभ्यो चपठेत्यश्वोयतनुमुःसामगाःश्रद्धायैमेधायैप्रज्ञायैधारणायैसदसस्पतयेअनुमतयेश्रियैह्रियै विश्वेसवित्रेप्र
पतयेकांडऋषयेसोमायकांडऋषयेअग्नयेकांडऋषयेविश्वेभ्योदेवेभ्यः ५

सोमायै ५

ल २

तैर्नैवेद्यवस्त्रचंदनकुंकुमैःस्रग्धूपदीपतांबूलैःरत्नैश्चपितामहं॥ब्रह्मयज्ञानुमितिवागायत्र्यावोंहुतस्वेर॥ प्र १
उपाध्यायंप्रसंपूज्ययथापाठंपठेन्नरः॥ इतिवेदपारायणेकलशप्रतिष्ठादिप्रकारः॥ अथानध्यायपारायणविधिः।
॥अथातोनध्यायपारायणविधिंव्याख्यास्यामः॥ अस्ममाप्तेन्नश्रीपाद्यथाशक्तिवापःयःफलान्योदनंवाहवि
४ स्यं ष्यमात्रमश्नीयुस्नात्वाऽदाचोषमधीयीतयामाप्राचीमुदीचींवादिशमुपक्रम्याग्निमुपसमाधायपरि स्तीर्यसंधं
प्रदायाज्येनैताभ्योदेवताभ्योजुहोतिअग्नयेइन्द्रायप्रजापतयेबृहस्पतयेविश्वेभ्योदेवेभ्योकाण्डऋषिभ्यःसंहितीभ्योदे
वताभ्यःउपनिषद्भ्योयाज्ञिकीभ्योदेवताभ्यउपनिषद्भ्योहव्यवाहायविश्वेभ्योऽरुणेभ्यअनुमत्यैस्विष्टकृतेवृथ
यक्स्वाहाकारेणहुत्वाव्याहृतिभिश्चपुनःपरिषिंचतिसमाप्तेचैताभ्यइत्यातर्प्पयतिएवमृग्वेदिनीकाण्डऋष्यादिवर्जम ५३
३ तेषां स्विष्टकृतःस्थानेशतर्चिभ्योमाध्यमेभ्योगृत्समदायविश्वामित्रायवामदेवायात्रयेभरद्वाजायजामदग्न्यायगोतमाय
वसिष्ठायप्रगाथेभ्यःपावमानीभ्यःक्षुद्रसूक्तेभ्योमहानाम्नीभ्योतिततोवेदादिमारभ्याससंततमधीयीतनाभ्यामन्त्र
राननध्यायेम[illegible]मास्यांत्रराजननमरणेश्रुचीनांतरात्सदहेनांत्तराविरमेतुयावदंत्रमधीयी

५ घे २ वारुणीभ्योदेवताभ्यउपनिषद्भ्यो५
स्तेभ्योमहा २

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा॰

तस्ततः४

न[illegible]स्य नरामध्याप्येनास्या नरानध्यापेनास्यान्नराजननमरणेऽश्रुचीनां नराम्न इत्येनान्नराविरमे[illegible]त्यानन्तर्
धीयीतैयन्नराविरमे रात्री नाप्राणायामेनायम्यप्राणं वेदार्थविधायया याकालमधीयेत् ततः सर्वो निशो नि
शान्तरं संध्यामाऽरण्ये केलिलं लोप्यपरिदद्यात् ॥ आदावन्ते च ब्राह्मणभोजनं दक्षिणादानं च दद्यात् अनेन
नविधिना वेदमधीयीत यस्तो वेदो भवति मनःशुद्धिश्च भवति ॥ द्वास्यां पारायणाभ्यां त्रिसिद्धा भोजनं कृत्वाधीते ॥
अन्ते स्यः प्रमुच्यते त्रिसिद्धस्य पतनीयपातकेभ्यः शूद्रायां रेतःसिक्तौ गासु निमज्जने भवति चतुर्भ्यः शूद्रा
न्नभोजनात् तत्सेवनात् स्त्रीसेवनात् अपश्चतिरश्चां प्रजननात् सतो भवति ॥ अथाग्रहणाद्वाग्रहणात् असम्योप लाद
नाप्पङ्क्तिर्ब्राह्मणस्य लोहितकरणात् शुद्धनभासुवर्णस्तेयात् पतितसंयोगात् असत्प्रतिग्रहाज्जापस्थानां दानाच
रणात् यज्ञोपवीतेना अष्टातिथ्यां ब्राह्मणस्यानाचरणात् गुरुतल्पगमनात् अजस्वलागमनात् नवतिसुरापानं तु
दशतिरश्चा वियया जनादसोमपानादन्यायतश्च एकादशतिर्ब्राह्मणहननात् द्वादशैः विदर्भजन्मे इहजन्मक
तैः सर्वैः पापैः प्रमुच्यते स्वर्गलोकं गच्छति पितॄंश्च स्वर्गलोकं गमयति ॥ अग्निष्टोमादीनुक्रतून्या जयतितैः क्रतुभिः ४६

णास्त्री लोहितकर४

जर्न्नहननार

हृ१

ब्राह्मणो हि फल॰ रेदिति॥२

क्रतु॰

रिष्टं भवति वेदाध्यायी सदैवत्स्याद पाप्मा सर्वपवाभौ वि॥ यं यं कामयते कामं तं तं वेदेन साधयेत् ॥ असाध्यं नास्ति
यत्किंचिद्ब्राह्मणो हि फलमर्हति ॥ ॥ समाप्ते चैनायजुषा तर्प्पयतीति समाप्ते वेदपारायणे समाप्तं तद्देवताः
पूर्वोक्ताः अग्निसोमाद्याः यजुषा तर्प्पयतीति यजुर्वेदेन सहितर्प्पयतीति यजुर्वेदपारायणे तस्यवेदस्य प्रा
धान्यमुच्यते ॥ अथवा तराद्विप्राकृतिचतुष्टयात्मकं यजुः शब्देन सहतेन तदुक्तं भवति ॥ दर्दैर्षीः सर्प्पयामि वां४
५दि स्यनेन प्रकारेण तर्प्पयित्वाऽग्निसोमादीन् स्वर्प्पयेति ॥ नास्यान्नराजननमरणे अशुचीति ॥ नाऽशुचिः स्यादेदूते द
[illegible]स्यर्थः ॥ नान[illegible]म्याहरेदिति ॥ उपक्रान्तवेदपारायणमध्ये नव्याहरे स्वाध्यापयेदाताथा लौकिकवचनमि
४ नित्य [illegible]पि न [illegible]यात्वाविहितं नैमित्तिकर्म्मानुपयु[illegible]क्किन्नकुर्यादित्यर्थः ॥ निशानिशान्तरं संध्यामाऽरण्ये सलि
लं लोप्य [illegible] रिद्ध्यादिति लोप्यस्थित्वापरिहाप्य तर्जयित्वेति आवर्तापरिदध्यात्समापयेत् ॥ निशान्तरं निशीथः
संध्या [illegible] उदकसमीपी लम्मिका वा ॥ निशादिकालादे[illegible]शांश्च वर्जयित्वा समापयेदित्यर्थः ॥ द्वाभ्यां त्रा
[illegible]सिद्धोति ॥ त्रिसिः पावमानीभिः पारायणद्वये पावमान्यश्च मिलित्वोक्तफलाय कल्पन्त इत्यर्थः ॥ एवमुत्तर

सलिलं२

ता मु

पारायणाभ्यां२

मता·

व४

त्रापिपार्त्रो॥ ॥अथमहासौरमंत्राः॥ ॥उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः।दृशेविश्वायसूर्यम्॥१॥अपत्येत
यवोयथानक्षत्रायंत्यक्तुभिः।सूरायविश्वचक्षसे॥२॥अदृश्रमस्यकेतवोविरश्मयोजनाँअनु।भ्राजंतोअग्न
३ ओ योयथा॥३॥तरणिर्विश्वदर्शतोज्योतिष्कृदसिसूर्य।विश्वमाभासिरोचनम्॥४॥प्रत्यङ्देवतानांविशःप्रत्यङ्ङुदे
षिमानुषान्।प्रत्यङ्विश्वंस्वर्दृशे॥५॥येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु।त्वंवरुणपश्यसि॥६॥विद्यां
मेषिरजःपृथ्वहामिमानोअक्तुभिः।पश्यंजन्मानिसूर्य॥७॥सप्तत्वाहरितोरथेवहंतिदेवसूर्य।शोचिष्केशं विः॥६
९ह विचक्षण॥८॥अयुक्तसप्तशुंध्युवःसूरोरथस्यनप्त्यः।ताभिर्यातिस्वयुक्तिभिः॥९॥उद्वयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्त
रंदेवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमम्॥१०॥उद्यन्नद्यमित्रमहआरोहन्नुत्तरांदिवम्।हृद्रोगंममसूर्यहरिमाणंच
नाशय॥११॥शुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्मसि।अथोहारिद्रवेषुमेहरिमाणंनिदध्मसि॥१२॥
दगादयमादित्योविश्वेनसहसासह।द्विषंतंमह्यंरंधयन्मोअहंद्विषतेरधम्॥१३॥ ॥इदमेकंत्रयोदश॥ ४७
सूक्तम्॥ ॥चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः।आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्त
गाद१ स्प१

घार ते१

स्थुषश्च॥१॥सूर्योदेवीमुषसंरोचमानांमर्योनयोषामभ्येतिपश्चात्।यत्रानरोदेवयंतोयुगानिवितन्वतेप्रतिभ
द्रायभद्रम्॥२॥भद्राअश्वाहरितःसूर्यस्यचित्राएतग्वाअनुमाद्यासः।नमस्यंतोदिवआपृष्ठमस्थुःपरिद्यावापृ
थिवीयंतिसद्यः॥३॥तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्तोर्विततंसंजभार।यदेदयुक्तहरितःसधस्थादाद्रात्री दा२
वासस्तनुतेसिमस्मै॥४॥तन्मित्रस्यवरुणस्याभिचक्षेसूर्योरूपंकृणुतेद्योरुपस्थे।अनंतमन्यद्रुशदस्यपाज
कृष्णमन्यद्धरितःसंभरंति॥५॥अद्यादेवाउदितासूर्यस्यनिरंहसःपिपृतानिरवद्यात्।तन्नोमित्रोवरुणोमामहंता
मदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौः॥६॥सूक्तम्॥ ॥इदंमित्रंवरुणंमग्निमाहुरथोदिव्यःसुपर्णोगरुत्मान्।
एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुः॥१॥कृष्णंनियानंहरयःसुपर्णाअपोवसानादिवमुत्पतंति।आ त४
ववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद्घृतेनपृथिवीव्युद्यते॥२॥अयंहंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोण
सत्।नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजाअद्रिजाऋतम्॥३॥इयमेकाऋक्॥ यत्वासूर्यस्वर्भानुस्तमसाविध्यदासु
रः।अक्षेत्रविद्यथामुग्धोभुवनान्यदीधयुः॥४॥ ॥इयमप्येकाऋक्॥ यदद्यसूर्यब्रवोनागामित्रोअर्यमा
रः। तर मु रं त्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मरा·

कामंहपुरंतुस्तवानाः।४

देवत्रा १

कृणायस्वीवर्यंदितेस्यामतवप्रियासोअर्यमन्स्टणत्रः॥ ॥१॥एषा...॥सूर्योविददर्हीणोअमुरुविश्वा
जनिममानुषाणांसौमोदिवादहशोरोचमानः क्रत्वाकृतःसुकृतःकर्तृभिर्भूत्॥२॥समूर्यप्रतिपुरोनउद्गा
पुलिम्नोमेलिरेतशोलिरेवैः।अणोमित्रायवरुणायवोवोनागसोअर्यम्णेअग्नये॥३॥विनःसहस्रंशुरुधोरदंत्वृता
४ अ वानोवरुणोमित्रोअग्निः।यच्छंतुचंद्राउपमंनोअर्कमानः॥४॥अयंचक्षाउद्वेतिसुलगोविश्वचक्षाःसाधारणःसू
र्योमानुषाणां।चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्यदेवश्चर्मेवयःसमविव्यक्तमांसि॥५॥उद्वेतिप्रसविताजनानांमहाके
तुरर्णवःसूर्यस्यासमानंचक्रंपर्याविवृत्सन्यदेतशोवहतिधूर्षुयुक्तः॥६॥विभ्राजमानउषसामुपस्थाद्रेभैरु
देत्यनुमद्यमानः॥एषमेदेवःसविताचच्छंदयःसमानंनप्रमिनातिधाम॥७॥दिवोरुक्मउरुचक्षाउदेतिदूरेअ
र्थस्तरणिर्भ्राजमानः।नूनंजनाःसूर्येणप्रसूताअयन्नर्थानिकृणवन्नपांसि॥८॥यत्राचक्रुरमृतागातुमस्मैश्येनो २५३
नदीयन्नन्वेतिपाथः।अश्चक्षुत्यमेकोदेचेष्याउदुसर्गतिंवपुर्दिवएतिप्रतिह्वरोपदर्मश्चर्हितिदेवंतशो ५८
विश्वस्मैवहसेअरं॥१०॥शीर्षःशीर्षेजगतस्तस्थुषस्पतिंसमाविश्वमोरजःसप्तस्वसारःसुविताय सूर्यंवतै

न्वे२ ना४ ना४ या१ कर ए२

मिहाए

द्वर

न

स्त्रापिपारायणत्रयंगंगास्नानंमिलित्वासाधनंनिमज्जंश्चसवति।पूतोभवतीत्यर्थः।प्रजापत्यहानावरणे
अकांत्रप्राजापत्यानामनुष्ठानं।एवंचांद्रायणस्यानाचरणे।यज्ञोपवेधनंयज्ञविनाशः॥ ॥इत्यनध्यायपाराय
णविधिः॥ ॥अथमहासौरमंत्राणांव्याख्यानविधीयते।अथसौर्याणांमंत्राणामृक्संख्याऋषीन्देवतांश्छंदां
सिचवक्ष्यामः।पूर्वाचार्यक्रमेणोदुत्यंजातवेदसमितित्रयोदशर्चंसूक्तंकण्वेनप्रस्कण्वेनदृष्टंगायत्रमत्याश्च
तस्रोनुष्टुभोत्रैवोघनद्यन्त्यारोमहृत्रपनिषदंत्यादिपत्राशनी।चित्रंदेवानामुदगादितिषड्चंसूक्तमां
गिरसेनकुत्सेनदृष्टंत्रैष्टुभमिंद्रंमित्रंवरुणमितिहृचवर्ध्येनदीर्घतमसादृष्टंत्रैष्टुभोहंसःशुचिषदि
त्येषागोतमपुत्रेणवामदेवेनदृष्टाजगतीयवासूर्यैत्येषावृग्निपुत्रेणादृष्टाद्भुष्टुप्यदद्यसूर्य
त्येकाउत्सूर्यइतितिस्रउद्वेतीतिचतस्रोद्वर्चश्चतदुत्यद्दर्शतमितितिस्रःआपतामित्रावरुणोनवमिष्ठो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्दृष्टा त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता मित्रवरुणौ सूर्यश्च ऋषयः इति संतोषहती तच्चक्षुरिति पुरउष्णिक्कूबणमहंत्र
सीतिधृचोद्दस्य पुत्रेणाजमदग्निनादृष्टं पूर्वार्धं तत्रचक्षुर्वरासतो बृहती नमो मित्रस्ये त्रे तद्द्वादशर्च स्त्र
कं सूर्यपुत्रेणाभितपसा दृष्टं जागतं शन्नो भवेति त्रिष्टुप् सूर्यो नो दिवस्पातु वितिपञ्च चं सूक्तं सूर्यपु
त्रेण चक्षुषा दृष्टं गायत्रं विभ्राड्बृहदिति यच्च ऋचं सूक्तं सूर्यपुत्रेण विभ्राजा दृष्टं जागतं विभ्रा
जं ज्योतिषेत्यास्तारपंक्तिरायं गौरिति तृचं सूक्तं सार्पराज्ञा दृष्टं गायत्रं सर्वत्र सूर्यो देवता तात्वं सूक्तं
कं कोचिद्यमस्त्वं मन्यत्वेय ऋषिः सोहमिति ध्यात्वा यो य एतेन सौर्येण सूर्यमहरहरुप
तिष्ठंते तत्रायुष्मवंत्व आरोग्यवंत्वोमवं त्रिसर्वकामवत्तोलवं त्वं तेसूर्यसायुज्यं गच्छति ५७
॥ ॥इति महासौरमंत्राणामृष्याद्यभिधानं॥ ॥ शोधपत्रं ४७ पत्रे द्वितीयपृष्टे २ पंक्तौ

अदेवः अद्रिजो निकामतेयद्देतरोनिःपतरेरथ्यासोप्राचीनमन्यदनुवर्ततरउउदन्येन ज्योतिषायान्तिसूर्यः॥[illegible]येनसूर्ये ज्योतिषावाधसेत
माजगद्वविश्वमुदियर्षि भानुं ना ५ ति३ हापोविश्वा ५ [illegible] ५ ब१
दृतिदर्शितोरथो॥[illegible]चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम्[illegible]॥[illegible]महं असि सूर्य बला
दित्य महं असि महस्ते सतो महिमा पनस्यते द्धा देव महं असि॥[illegible]॥बट् सूर्य श्रवसा महं असि सत्रा देव महं सति म
दित्य महं असि महस्ते सतो महिमा पनस्यते द्धा देव महं असि॥[illegible]॥मनो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे म[illegible]देवा[illegible]
कं देवानामिमे सूर्यः पुरो हितो विभु ज्योर्तिदास्यम्॥[illegible]॥अयं[illegible]॥मनो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे मह[illegible]
पर्यत दूरे दृशो देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शंसत॥[illegible]॥सं मा सत्योक्तिः परिपातु विश्वतो द्यावा च यत्र ततन
पर्यत दूरे दृशे देवजाताय केतवे दिसुत्राय सूर्याय शंसत॥[illegible]॥नदेवो[illegible]तेनो सर्व विश्वाम[illegible]रामनाउ[illegible]
न्न[illegible]वर्ति निवेशनं विश्वमन्यन्निविशतोयदेवलतिविश्वाहोदेति सूर्यः॥[illegible]॥अनुपद्यवासूर्योपत्रव
मौपामीवाम पडुष्वप्यं सुव॥[illegible]॥विश्वस्य हि प्रेषितो रक्षसि व्रतमदेवयच्छुच्चरसि स्वधा अनुपदद्यवा सूर्योपत्रव
मौपामीवामप दुष्वप्यं सुव॥[illegible]॥तन्नो द्यावापृथिवी तन्न आपस्तदिन्द्रः ऋतयो तन्मरुतो हवं वच[illegible] एवं ४
महे तन्नो देवा अनुमंसीसतक्रतुं॥[illegible]॥तन्नो द्यावापृथिवी तन्न आपस्तदिन्द्रः ऋयो तन्मरुतोदवंवच[illegible]
मदे तन्नो देवा अनुमंसीसतक्रतुं॥[illegible]॥विश्वादेवासुमनसः सुचक्षसः अनावतो अनमीवा अनाग
सूर्यस्य संदृशी तद्वजीवयोजरणमशीमहि॥[illegible]॥महि ध्यो भिर्विस्तरतच्चा विचक्षणलाख्यन्तं चक्षुषेम
सः॥ उघन्तत्वा मित्रमहो दिवे दिवे ज्योग्जीवा प्रतिपश्येम सूर्यः॥[illegible]॥महिधोभिर्विस्तरतन्वाविचक्षणलास्वनंचक्षुषेम
सः॥ उघंतत्वामित्रमहोदिवेदिवेज्योग्जीवाप्रतिपश्येमसूर्यः॥[illegible]॥यस्पते भुवना निकेतुनाप्रवेरनिविशं
यः॥ आरोहंतं बृहतः पाजसः स्परित्वियंजीवाः प्रतिपश्येम सूर्यः॥[illegible]॥स्पते भुवनानिकेतुनाप्रवेरनिविशं
दिवे२ विश्वा१ त१ ता१

३ज्यो त्रापिपारा॥ ॥अथमहासौरमंत्राः॥ ॥उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः॥दृशेविश्वायसूर्यम्॥१॥अपत्येता
यवोयथानक्षत्रायंत्यक्तुभिः॥सूरायविश्वचक्षसे॥२॥अदृश्रमस्यकेतवोविरश्मयोजनाँअनु॥भ्राजंतोअग्न
योयथा॥३॥तरणिर्विश्वदर्शतोज्योतिष्कृदसिसूर्य॥विश्वमाभासिरोचनम्॥४॥प्रत्यङ्देवानांविशःप्रत्यङ्ङुदे
षिमानुषान्॥प्रत्यङ्विश्वंस्वर्दृशे॥५॥येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु॥त्वंवरुणपश्यसि॥६॥[illegible]विद्या
मेषिरजःपृथ्वहामिमानोअक्तुभिः॥पश्यंजन्मानिसूर्य॥७॥सप्तत्वाहरितोरथेवहंतिदेवसूर्य॥शोचिष्केशं
रुद्र विचक्षण॥८॥अयुक्तसप्तशुंध्युवःसूरोरथस्यनप्त्यः॥ताभिर्यातिस्वयुक्तिभिः॥९॥उद्वयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्त मि॥६
रंदिवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमम्॥१०॥उद्यन्नद्यमित्रमहआरोहन्नुत्तरांदिवं॥हृद्रोगंममसूर्यहरिमाणंच
नाशय॥११॥शुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्मसि॥अथोहारिद्रवेषुमेहरिमाणंनिदध्मसि॥१२॥उद
गादयमादित्योविश्वेनसहसासह॥द्विषंतंमह्यंरंधयन्मोअहंद्विषतेरधं॥१३॥ ॥इदमेकंत्रयोदशर्चंसू ४७
सूक्तम्॥ ॥चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः॥आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्त

गादि॰ स्प॰

त्रापिपारायणत्रयंगंगास्नानंमिलित्वासाधनंनिमज्जंश्चरवतिपूतोभवतीत्यर्थः॥प्रजापत्यमहानाचरणे
अकांत्रप्राजापत्यानामनुष्ठानेएवंचांद्रायणस्यानाचरणेयज्ञोपवीधनंयज्ञविनाशः॥ ॥इत्यनभ्रपाराय
णविधिः॥ ॥अथमहासौरमंत्राणामृष्याद्यभिधीयते॥अथसौर्याणांमंत्राणामृक्संख्यापूर्वीदेवतांछंदां
सिचवक्ष्यामःपूर्वाचार्यक्रमेणोदुत्यंजातवेदसमितित्रयोदशर्चंसूक्तंकण्वेनप्रस्कण्वेनदृष्टंगायत्रमत्याश्च
तस्रोनुष्टुभोत्रैवोद्धरन्यत्र्यायामघ्नमितिषदंत्याद्विपत्राशनीचित्रंदेवानामुदगादितिषड्चंसूक्तमां
गिरसेनकुत्सेनदृष्टंत्रैष्टुभमिंद्रंमित्रंवरुणमितिद्वचवथोनदीर्घतमसादृष्टंत्रैष्टुभोहंसःशुचिषदि
त्येषागोतमपुत्रेणवामदेवेनदृष्टाजगतीयचासूर्येत्येषारश्मिपुत्रेणादृष्टाःनुष्टुभ्यदस्यसूर्ये
त्येकाउत्सूर्यइतितिस्रउद्वेती॥तिचतस्रोऽर्द्धर्चश्चउदुत्यद्दर्शतामितितिस्रःपतामैत्रावरुणोन्नवसिष्ठे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

म

नदष्टात्रिष्टुबनडुह्यदर्शनमितिबृहतीशर्मशर्मेइतिमंत्रोबृहतीतच्चक्षुरितिपुरउष्णिकूब्रह्मणेमहंऋ
षीतिष्टुबोष्टुपुत्रेणाजमदग्निनादृष्टाष्टुर्वाबृहत्सुब्रासतोबृहतीनमोमित्रस्येत्येतद्वादशर्चंसूत्र
क्तंसूर्यपुत्रेणाभितपसादृष्टंजागतंशन्नोभवेतित्रिष्टुप्सूर्योनोदिवस्पात्विति पञ्च चंसूक्तंसूर्यपु
त्रेणचक्षुषादृष्टंगायत्रंवित्राड्बृहदितियत्रर्चंसूक्तंसूर्यपुत्रेणविभ्राजादृष्टंजागतंवित्रा
जंज्योतिरित्यास्यारपंक्तिरायंगौरित्रर्चंसूक्तंसार्पराज्ञादृष्टंगायत्रंसर्वत्रसूर्योदेवतात्वंसू
क्तंकोविद्यामसत्वंमन्यत्रेयऋषिःसोहमितिध्यात्वायएतेनसौर्येणसूर्यमहरहरुप
तिष्ठंतेतआयुष्मंतआरोग्यवंतोभवंतिसर्वकामवंतोभवंत्यंतेसूर्यसायुज्यंगच्छंति ५७
॥ ॥इतिमहासौरमंत्राणामृष्याद्यविधानं॥ ॥ शोधपत्रं ५७ पत्रे द्वितीयपृष्ठे २ पंक्तौ

घा२ ते१
सुभगाः॥१॥सूर्योदेवीमुषसंरोचमानांमर्योनयोषामभ्येतिपश्चात्॥यत्रानरोदेवयन्तोयुगानिवितन्वतेप्रतिभ
द्रायभद्रम्॥२॥भद्राअश्वाहरितःसूर्यस्यचित्राएतग्वाअनुमाद्यासः॥नमस्यन्तोदिवआपृष्ठमस्थुःपरिद्यावापृ दा२
थिवीयंतिसद्यः॥३॥तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्तोर्विततंसंजभार॥यदेदयुक्तहरितःसधस्थादाद्रात्री
वासस्तनुतेसिमस्मै॥४॥तन्मित्रस्यवरुणस्याभिचक्षेसूर्योरूपंकृणुतेद्योरुपस्थे॥अनन्तमन्यद्रुशदस्यपाजः
कृष्णमन्यद्धरितःसंभरंति॥५॥अद्यादेवाउदितासूर्यस्यनिरंहसःपिपृतानिरवद्यात्॥तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्ता
मदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौः॥६॥१५॥इदंमित्रंवरुणंमग्निमाहुरथोदिव्यःसुपर्णोगरुत्मान्॥ त४
एकंसद्विप्राबहुधावदन्त्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुः॥१॥कृष्णंनियानंहरयःसुपर्णाअपोवसानादिवमुत्पतंति॥आ
ववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद्घृतेनपृथिवीव्युद्यते॥२॥अयंहवःआह्वंसःशुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोण
सत्॥नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजाअद्रिजाऋतम्॥३॥इयमेकाकृष्यत्वासूर्यस्यरंतीनुत्तमसाविद्वदासु
सः॥अद्वेत्ररिष्यायाम्लोभंवनान्यदीवक्षा॥ ॥इयमप्येका॥यदद्यसूर्यत्रुवोनागाउद्यन्मित्रायव
रः॥ तर मु रु३ त्र
स्तं२

मू॰

देवत्रा॥

रुणायरश्मींवयंदितेस्यामतवप्रियासोअर्यमस्तणत्र॥ ॥ ॥एषस्यकोशकृत ॥सूर्योवृदद्दीधोश्रेमुरुविश्वा
जनिममानुषाणांसौमोदिवाददशोरोचमानःकत्वोकलःसुकृतःकर्तृमिर्द्धत्र॥ ॥समूर्यप्रतिपुरोनउग्रा
पुलिस्तोमेमिरेतश्चेतिरेवेः॥प्राणोमित्रायवरुणायवोवोनागसोअर्यम्णेअग्नये॥ ॥विनःसदसंस्पृतंधोरदंतलु
४ अ यानोवरुणोमित्रोअग्निःयछंतुचंद्राउपमन्नोअर्कमानः॥ ॥अयंचन्वाउदुतिमुभगोविश्वचक्षाःसाधारणःसू
र्योमानुषाणां॥चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्यदेवश्चर्मेववःसमविव्यक्तमांसि॥ ॥उद्वेतिप्रसविताजनानांमहांकेतु
रर्णवःसूर्यस्यासमानंचक्रम्पर्याविवृत्सन्यदेतसोवहतिधूर्षुयुक्तः॥ ॥विभ्राजमानउषसामुपस्थाद्रेभैरु
देत्यनुमद्यमानः॥एषमेदेवःसविताचछंदयःसमानंप्रेमितिधामम॥ ॥दिवोरुक्मउरुचक्षाउदेतिदूरेअ
र्थस्तरणिर्भ्राजमानः॥नूनंजनाःसूर्येणप्रसूताअयन्नर्थानिकृणवन्नपांसि॥ ॥यत्राचक्रुरमृतागातुमस्मैश्येनो ३५३
नदीयन्नन्वेतिपाथः॥ ॥तंसूर्यंनमकोईवेशात्वुदुर्सरतिं॥पुर्दिवपतिप्रतिकेरपदर्मत्रुदतिदेवतशो ४८
विश्वस्मैवद्दासअरं॥ ॥शीर्षःशीर्षजगतस्तस्थुषस्पतिंसमाविश्वमोरजःसप्तस्वसारःसुवितायसूर्यंवतौ

न्वे२ — ज४ ना४ या१ — फ२ — ए२

मिरुए

दू२

अदेवःप्रदिवोनिकामतेयदेतशेभिःपतरैरथर्यसि॥प्राचीनमन्यदनुवर्ततेरजउदन्येनज्योतिषायासिसूर्यः॥ ॥येनसूर्यज्योतिषाबाधसेत
मोजगच्चविश्वमुदियर्षिभानुना॥५ — ति३ — तापोविश्वा५ — अदेव५ — ब१

ह्नंतिदरितोरथो॥ ॥चक्षुर्देवहितंशुक्रमुच्चरत्पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदःशतम्॥ ॥ ॥महाँअसिसूर्यबला
दित्यमहाँअसि॥महस्तेसतोमहिमापनस्यतेद्धादेवमहाँअसि॥ ॥बट्सूर्यश्रवसामहाँअसिसत्रादेवमहाँसतिम
ह्नादेवानामसुर्यःपुरोहितोविभुज्योतिरदाभ्यम्॥ ॥अयंदेवः ॥मनोमित्रस्यवरुणस्यबह्रसेमहोदेवायतदृतंस
पर्यतदूरेदृशेदेवजातायकेतवेदिस्पुत्राययसूर्यायशंसत॥ ॥संमासत्योक्तिःपरिपातुविश्वतोद्यावाचयत्रततन
न्नहानि॥ ॥विश्वमन्यन्निविशतेयदेजतिविश्वाहापोविश्वाहोदेतिसूर्यः॥ ॥नदेवेतेनामसिविश्वामनिरामनाउ
नृचक्षसा॥ ॥सूर्यप्रत्ववा
मौपामीवामपदुष्वप्न्यंसुव॥ ॥विश्वस्यहिप्रेषितोरक्षसिव्रतमदेवयन्नुच्चरसिस्वधा॥अनुपदद्यत्वासूर्योपब्रव एवं४
महेत्वन्नोदेवाअनुमंसीसतक्रतुं॥ ॥तन्नोद्यावापृथिवीतन्नआपइंद्रःशृण्वंतुमरुतोहवंवचः॥ ॥मशूनस्त
मर्यस्यसंदृशीमद्दीवजोजरणामशीमहि॥ ॥विश्वाहात्वासुमनसःसुचक्षसःप्रजावंतोअनमीवाअनाग
सः॥उद्यंतंत्वामित्रमहोदिवेदिवेज्योग्जीवाःप्रतिपश्येमसूर्य॥ ॥महिज्योतिर्बिभ्रतंत्वाविचक्षणभास्वंतंचक्षुषेम
यः॥आरोहंतंबृहतःपाजसःस्परियंजीवाःप्रतिपश्येमसूर्यः॥ ॥यस्यतेविश्वाभुवनानिकेतुनाप्रचेरतेनिविशं

दिवे२ — विश्वा१ — त१ ता१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मश्रा॰

देवः सविता वस्तु न्नेउत पर्वतः। वस्तु धाता दधातु नः।॥ वस्तु नो धेहि वस्तु षे॥ ५मुदहं त्वावयं प्रतिपश्येम सूर्य। विपश्येम नृचक्षसः॥ विभ्राड्बृहत्पि० विराजति॥ विभ्राड्बृहत्सुभृतं वाज सातमं धर्म दिवो धरुणे सत्यमर्पितं। अमित्रहा वृत्रहा दस्युहंतमं ज्योतिर्जज्ञे असुरहा सपत्नहा॥ इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं विश्वजिद्धनजिदुच्यते बृहत्। विश्वभ्राड्भ्राजो महि सूर्यो दृश उरु पप्रथे सह ओजो अच्युतं॥ विभ्राजं ज्योतिषा स्वरगच्छो रोचनं दिवः। येनेमा विश्वा भुवनान्याभृता विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता॥ ५९ ॥ ५६

ते अकृषिः। अनागास्त्वेन हरिकेश सूर्याह्नानान्नो वस्य सावस्य सो दिहि [redacted]॥ शन्नो भवंतु चक्षसा शन्नो अह्ना शं भानुना शं हिमा शं घृणेन यथा शमध्वन् मसदुरोणे तत्सूर्य द्रविणं धेहि चित्रं॥ [redacted]॥ अस्माकं देवा उभयाय जन्मने शर्म यच्छत द्विपदे चतुष्पदे। अदित्पिबदूर्जयमानमाशितं तदस्मे शं योररपो दधा [redacted] न॥ [redacted] यद्वो देवाश्चकृम जिह्वया गुरु मनसो वा प्रयुती देवहेलनं। अरावा यो नो अभिदुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन॥ [redacted] इदं वृ [redacted] सर्वं स्वक्रमा॥ ॥सूर्यो नो दिवस्पातु वातो अंतरिक्षात्। अग्निर्नः पा [redacted] र्थिवेभ्यः॥ [redacted]॥ योषा सवितर्यस्य ते हरः शतं सवं अर्हति। पाहि नो दिद्युतः पतंत्याः॥ [redacted] चक्षुर्नो [redacted] चक्षुर्वि पैतन्त्स्वः संचेदं विपश्येम [redacted]॥ इदं च [redacted] स्वक्रमा॥ ॥आयं गौः पृश्निरक्रमीदसदन्मातरं पुरः। पितरं च प्रयंत्स्वः॥ अंतश्चरति रोचनास्य प्राणादपानती। व्यख्यन्महिषो दिवं॥ [redacted]॥ त्रिंशद्धाम विराजति वाक्पतंगाय धीयते। प्रति वस्तोरह द्युभिः॥ [redacted]॥ इदं च [redacted] स्वक्रमा॥ ॥इति महासौर मंत्राः॥ ॥महार्णवाख्ये महितेऽप्रबंधे मांधातृनाम्नो मदनात्मजस्य। सकर्म्मामाणिक्यगणेन [redacted] कल्पा परमूर्त्तिरार्यचर्य पूर्णेद्विरंगः खलु पंचमो यं॥ ॥मातापुण्यचरित्रकीर्त्तिवितताय स्पांबिका [redacted] कल्पा परमूर्त्तिरार्यचरि

युक्त५ विजातीयेऽग्रह

व१

तन्श्रीपेद्दिलदेः पिता सोयं कौशिकवंशलक्षणमणिः श्रीलद्दविश्वेश्वरो वेदस्मार्त [redacted] यैर्वाक्यैकृतीर्वेहि ते [redacted] मतिर्येषां शास्त्रेषु हृतिरमणी वाघवहति। पराशीलं श्लाघ्यं जगति आजवस्त्रे कतिपयो विरं विद्वांसो येषां मुकुर तलघृते स्थितिमिया॥ हिंयं वा सारण्य प्रवस्मुनि शिष्यस्य लक्षणित्तिः [redacted] रतिश्र [redacted] डेतपर जात [redacted] र [redacted] ५३ विरुदरा [redacted] विराज [redacted] नश्री [redacted] पा [redacted] स्पुम [redacted] तु नि [redacted] महार्ष [redacted] सिधाने [redacted] धेक [redacted] पाके [redacted] म स्तरं ग [redacted] ॥ अथ [redacted] विधिः [redacted] तत्रत्ता वहु पक्षे न विनियोगादिकं चिन्त्यते विनियोगो नाम संबंधो [redacted] सर्वांगांतानां पां एकस्यैव मंत्रस्य विधिबलाद्द नेकेषु सजातीयेषु च कर्म्म [redacted] त्वमस्ति। अतो यस्मिन्कर्म्मणि यदांगता वंसज तेषु [redacted] तदा तत्कर्म्म विनियोगो ज्ञेयः। एवं च यद्यपि च र्मयामिष्टकायां शतरुद्रीयं जुहोतीत्यादि लिंगं ह्येण वार [redacted] निचयनेश्वरमेष्टकायामेकादश रुद्रानुवाके हर्मिवि [redacted] तिहोमाख्य कर्म्मण्यंगत्वं रुद्रानुवाकानीतथाषि श्रीबालरूक्रमतौ किं जप्येनामृतत्वं नैवेति शतरुद्रीयकोपेतीति तथा रुद्राध्यायी मुच्यते सर्वपापैरिति थारुद्राणां जप होमार्चनविधि [redacted] आरभ्यास्याम [redacted] तिस्मृतिपुराणवाक्यैर्जप होमा सिषेकेष्वपि विनि

उ।२ ।ग।४ लित६

स्थिरो

म॰ रु॰

५

योमाज्ञांपादिद्धं [illegible] मस्त्विाश्च [illegible] नयेसाध्येज्जपे वि[illegible]योग [illegible] सोमेसाध्येहोमेश्चतिणेकेसाद्धोकेंस्वतिणेकेंविनियो
गोज्ञेयः॥ इतिविनियोगः॥ [illegible] अथमंत्रविभाग [illegible] त्र मंत्रा [illegible] कर्म्मादिसन्निपातयेदिति आपस्तंबः मंत्रांतेमंत्रसमा
प्तिः कर्म्मादीनकर्म्मोपक्रमात्संनिपातयेथोज [illegible] समयं मंत्रंपठित्वाकर्म्मसन्निपातयेत् [illegible] कुर्याविलयो
[illegible] नमस्तेरुद्रमन्यव उतोतइषवेनमः नमस्तेअस्तु धन्वनेबाहुभ्यामुततेनमः स्वाहेतिस्वाहाकारं [illegible] विरमो
[illegible] रुद्रैयेत्युद्देशात्यागः कार्यैतीमंत्रविभागं वरुद्रा नुवाकेषुनानाविधान [illegible] तिकर्म्म [illegible] चरमाय [illegible] का
यांज्ञदोतीस्याद्[illegible] मिनकं जुहोतित्रयः इमेलोकाइतित्रिधारुद्रा नुवाकेंनामेकादशानाविभागतक्रः तथा
तिस्र [illegible] जुहोतिण [illegible] संप [illegible] तिणे [illegible] विभा [illegible] रिति [illegible] नमस्ते [illegible] मन्यव [illegible] पेता नुवा
केनामेकदशानाविभागतक्रः तथापितिस्र [illegible] जुहोतिण [illegible] संपद्यंते [illegible] इति [illegible] शा [illegible] गोपि
रिति नमस्तेरुद्रमन्यवइत्येतानुवाकांस्वेधं [illegible] विकल्प [illegible] पिवाप्रथमादुपक्रम्योनमस्त्वद्वान्य इतिजानुदघ्नेष्व
स्यौमाणेरथकारेभ्यश्चइत्युपक्रम्यनमस्वाद्यायेतिनाभिकादघ्नेशेषे [illegible] नमस्यदेवेभ्यः आस्यदघ्नेजुत्वासस्व
गवता१

३।६ त्वा१ पंचदशार्द्धे३ नोदेवानांहृदयेभ्यइति६ नो५

निसहस्रैतिदश [illegible] नानाद्रुवा [illegible] नमोरुद्रेभ्योयेपृथिव्यामितिजानुद [illegible] नमोरुद्रेभ्योयेंतरिक्षेति
नाभिदघ्ने [illegible] रथमारोनमोरुद्रेभ्योयेदिवि [illegible] इति [illegible] भाष्यते [illegible]
॥अपरः प्रकार [illegible] अनुवाकेपंचदशमंत्रा [illegible] द्वितीयेत्रयोदश [illegible] ति [illegible] तृतीय चतुर्थयोः प्रत्ये
कंसप्तदश [illegible] अनुवाकेषु [illegible] मंत्राः कयो [illegible] प्रत्येकंपंचदश [illegible]
दश अष्टमेसप्तदश नवमेएकोनविंशति [illegible] पंचस्वनुवाकेषुवकसरो नमस्कारमंत्रा [illegible]
राः नवमानुवाकेनमोवः किरिकेभ्योदे [illegible] नांहृदयेभ्यः इत्यादि [illegible] मंत्रचतुष्टये [illegible] नति [illegible] नमोवि
क्षीणकेभ्योदेवानांहृदयेभ्यो [illegible] एतदुत्तरमंत्रचतुष्टये [illegible] ति [illegible] नमोविचिन्वत्केभ्योदेवानांहृदयेभ्योदेवा
नांहृदयेभ्योनमः आमीवत्केभ्योदेवानांहृदयेभ्यो इति आय [illegible] अंगोयन्हो मादि [illegible] मंत्राणां पृथक् पृथग्वि
नियोगास्तत्रैवाय आ [illegible] वट [illegible] पर्यन [illegible] सर्वेष्वनुवाकेषुमंत्राणां [illegible]
प्युक्तेयं अत्र चाद्वितीयादिनवमांतेषु अनुवाकेषु नमस्कारा [illegible] नमस्कारा [illegible] यजु [illegible] शाकप [illegible] नम

नि [illegible] ३ नमआमीवत्केभ्योदेवानांहृदयेभ्य३ नेक२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मग.

अत्रद्वितीयो३ न्यतरतो२

स्कारार्द्येकं यजुरितियास्कः अष्टानुवाकाअष्टैव यजूंषीतिकाशकृत्स्नः तत्र अथापीह [illegible] उत्तरयतेन
मस्कारेणयुक्तः करोमंत्रविभागः अथैन नमस्कारे [illegible] ॥ तद्यथा ॥ नमो सभाय चनमः शर्वाय च नम
मस्कारेणयुक्तः करोमंत्रविभागः अथैन नमस्कारेणैव [illegible] तत्र स्यादि त्येनेयुत्तरयोर्थसमाम्नाय
शर्वाय च पशुपतये चेति योनमः शब्दः स एव पूर्वमंत्रस्यांतत्वेनोत्तरमंत्रस्य चादित्वेनेयुत्तरयोर्थसमाम्नाय
तः काकाक्षिवदुभयत्र संबध्यते तथा च नमो लवाय च रुद्राय च नमः इत्येकोमंत्रः पुनरपि तमेव नमः शब्द
मुत्तरार्थमुपादाय नमः शर्वाय च पशुपतये च नमः इत्यपरो मंत्रः एवमुत्तरत्रापि विज्ञेयः अथमिमो लवाय रुद्राय
मुत्तरार्थमुपादाय नमः शर्वाय च पशुपतये च नमः इत्यपरो मंत्रः एवमुत्तरयतो नमस्कार मंत्राः सर्वे तियास्कापक्षे उत्तरयत
चेत्येवमादिषु च शब्दे न प्रथमो नमः शब्द अनुकृष्यते एवमुत्तरयतो नमस्कारेणैव [illegible] ॥ नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये
तो नमस्कारेणैवमनुस्फुटोमंत्रविभागः उत्तरयतोनमस्कारेणैव [illegible] नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च
दिशां च पतये नमो नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये नमः इत्यत्र नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च
पतये इत्येकोमंत्रः पूर्वस्याद्वैकनमस्कारयुक्तः नमो नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये इति
पतये इत्येकोमंत्रः पूर्वस्याद्वैकनमस्कारयुक्तः नमो नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये इति द्वि
थमस्य एव द्विनमस्कारो स्वीकार्य एवं विधश्च विभागो बहुलिसी [illegible] प्रत्येकसमग्र [illegible] एकतरनमस्कारक [illegible] उत्तरयतोनमस्कार
को द्वितीयो मंत्रः । एवमुत्तरत्रापि चतुर्थानुवाकेवरममंत्रवर्जं । वरमस्या द्वौ द्विनमस्कारक अंत एकतरनमस्कारक [illegible] उत्तरयतोनमस्कार

पशतं मंत्राः दशमेनुवाके द्वादशार्धे द्वादश मंत्राः । एकादशेनुवाके अंते त्रियजुष्के दशार्धे त्रयोदश मंत्राः । एवमेकादशस्वप्यनुवाकेषु
मंत्राः एकोनसप्तत्युत्तरं शतं ५

बउ

एवं विभागो श्राह्यो तथा च शाकपूण्यादिभिरपि न विरोधः [illegible] द्वितीयतृतीयचतुर्थानुवाका [illegible]
२८ आयो नमस्कारादि नमस्कारसमेकं यजुरिति शाकपूणिराह एवमादिनवमानुवाकेस्व तियायेण नम
स्कारार्द्येकैकं यजुरितियास्कः काशकृत्स्नः स्वनुवाका अष्टौ यजूंषि सर्वांतरमहावाक्यांस्तियायेणाद
अन्यान्यपि आवांतरमहावाक्यानि वेदभाष्ये [illegible] स्वाकरेण प्रदर्शितानि यये प्रदर्शितानि तस्मात्पूर्वोक्तं अनुप्र तां४
येनादित आरभ्य नवस्वनुवाकेषु च तुल्यत्वादीदृशो विकल्प इति [illegible] इति रुद्रानुवाकेषु मंत्रविभागः ॥
५रिं अथ चमकानुवाकेषु केवलेषु तथा चमकनमकयोः [illegible] मंत्रविभागः [illegible] अथ अग्नाविष्णू सजो
षसेति च गृहीतं च त्वे युपक्रम्य वाजश्च मे प्रसवश्च मे इति संतरी तौ वसोर्धारा जुहोत्या मंत्रसमापनादिति बौ
धायनेन प्रथमा ऋचमपर्याया वशिष्टस्य चमकस्यैकमंत्रत्वं वसोर्धारायामभिहितं तेनैकस्यायेनयदा एकवारं नमका
नुवाकाद्या आज्येन प्रति [illegible] मंत्रे युक्तहोमः क्रियते तदा तत्र चमके प्रथमा ऋचं पठित्वा वसुर्धीतेन दृत्वाव
त्येन चमकेन संततां धारां जुहुयात् यदा तु तिलादिभिः होमा नमकेन तदा तिलादिभिरेव द्वयैः संततां धारया

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मन्त्रा०

व१ कमे१

अनिष्यते यज्ञसंयुक्ते कर्मणि जपादौ नु वादेस्य च अंत्रवे मानुष्ठानां प्रथमा गमे कोमंत्र आजथमङ्स्या
स्यानुवाकां पारमंत्रः अवशिष्टादशानुवाकादशमं त्वाद्यस्ये वंद्वादशाभिर्मंत्रैर्जुहुयात् अंते वसुधारामपि जु
ही तावसोर्धारया अलिलिषित आमिहेत्वात्र अपि रुद्रानुवाकानां दशमैकादशावास्यातिमंत्रो होममंत्र
४ कमे नमस्ते रुद्र मन्यव इत्येकादशानामनुवाकानामेकं जपेदिति बोधायनेन एकवारमेकादशानुवाकपाठे
न५ एकं प्रथमं चमकानुवाकं पठेत् पुनरपि सप्तनमकानुवाका द्वितीयानुक्रमेणैकैकावृत्तिं कृत्वा द्वितीयं चम
कानुवाकमावर्तयेत् एवमेव समस्तनमकानां आवृत्तिश्चमकानुवाकेषु क्रमेणैकैकानुवाकस्यावर्तन
यदत्र विधानात् प्रतिमंत्रं रुद्रानुवाक होमांते एकं प्रथम चमकानुवाकमेकमंत्रात्मकं परित्वा जुहुयात् पुन
रपि पूर्वोक्तन्यायेन रुद्रानुवाके हुते द्वितीयेन चमकानुवाकेन जुहुयात् इत्येवमेकादशानुवाके हु
त्वा द्वितीये न चमकानुवाकेन जुहुयात् इत्येवमेकादशरुद्रानुवाकानामेकादशावृत्त्या होमे प्रत्या
वृत्ति चमकानामेकमेकमनुवाकं क्रमेण हुत्वांते च वसोर्धारां जुहुयात् अयं च होमप्रकारो रुद्राध्यायस्या

वा६१

(द्रैकादशिन्यां महारुद्रे अतिरुद्रे च रुद्रः स्मृतः एतल्लक्षणानि बाह शातातपः षडंगैकादशी रुद्रो रुद्रैः
एकादशानि रेता निर्महारुद्रस्तु कथ्यते ४

गौर २ रुद्रे रुर

धारणः सर्वं च वसुधारात्वात् एवमेवैकादशरुद्र तत एकादशमिरेतानिर्महारुद्रैकादशिन्यां महारुद्रे
२व्य अतिरुद्रे च रुद्र एतल्लक्षणानि बाह शातातपः षडंगैकादशी रुद्रो ऐकादशैस्तैः एकादशानिरेताभिर्महारुद्र
३६ स्तु कथ्यते एकादशमहारुद्रैरतिरुद्रस्तु इति तथा विधितो नाम कर्तृ विरुद्र एकादशाभिः कारुद्रैः
कादशावृत्या रुद्रैकादशिनी स्मृता एकादशमहारुद्रैरतिरुद्र इतीष्यते अनयोरर्थः वक्ष्यमाणरूपन्यासं विधिपूर्वकं
५त एकादशानां नमकानुवाकानां जपानंतरमेकं चमकं प्रथमानुवाकं जपेत् पुनः पूर्ववन्नमकजपानंतरं द्वितीयं चमकानु
६न्यठन् वाकं पठेत् एवमेवैकादशवारान्नमकाः क्रमेणैकमेकं चमकानुवाकमुदीरयेत् अनेन प्रकारेणैकादशानुवाकानामेका नमस्ते
वाकं पठेत् एवमेवैकादशवारान्नमकाः क्रमेणैकमेकं चमकानुवाकमुदीरयेत् अनेन प्रकारेणैकादशानुवाका रुद्र इति संज्ञा लक्षणे एकादशरुद्रतः पूर्वोक्तस्य रुद्रस्यैकादशावृत्तिर्म
हाधमत्रावृत्तिः षडंगौकादशी सुत्रेण षडंगरुद्र इति सं इल लते एकादशरुद्रा तावृत्तिः
र्थः एकादश रुद्रतो रुद्री त्वद्वयः चरुद्रस्यैकादशावृत्तिर्वैरुद्री तिरुद्रैकादशिनी चेति अपदेश द्वयल
वति एकादशानि रेताभिः रुद्री रुद्रैकादशिनी नीतिपर्यायनाम्नी तिरेकादशसंख्याकाभिर्महारुद्रः कथ्यते महा
द्रस्यैकादशावृत्तिरिति रुद्र इति इति चमकनमकयोर्मंत्रविभागः अथ मंत्रविभागप्रकारेणमनेकेषां

महा॰ त्रिनित्वात्कस्मिन्विभागे कति मंत्रा इति मंत्रसंख्यातया‍ऽत्र मंत्रविच्छेद १
३ एकोंशः ततश्चत्वारोनुवाका अपरोंशः। एवमष्टानुवाका गताः। अवशिष्टानुवाकत्रयं तृतीयोंशः। एवं चानुवाक ३
४ संज्ञा। तदनंतरं त्वविकृतुष्टय स्यापादिन इत्येव संज्ञा। तदनंतराणां चतुर्णां मर्त्रिज्जीतृतीयनइति
ततोवशिष्टानां चतुर्णां पादिन इति। ४
षु ॥४

इत्येतत्प्रदर्शितं। तथा एकादश होमादिकं माहुतयइत्येतत्तस्य पालिवसपतो। अत्र अयात्रेधा षोडा च विभागो
दर्शितः। अत्र त्रेधा विभागं मनसि निधाय बोधायनो प्याह। ॥ नमस्ते रुद्रमन्यव इत्येतानुवाकांस्त्रेधा विभज्य ६२
ति। अत्र चाविच्छिन्नानामनुवाकानां प्रकरणपदेनाद्याश्चत्वारोनुवाकाः मध्ये विच्छेदमंतरेण त्रिविधं घटते
गवांशा४ तथा तदक्षिणेस्य त्रषोडश विभागं दक्षिविभाग॥ तद्यथा॥ प्रथमनस्तत्र कृत्तुष्टयस्यापादिन इति त्वि४
पञ्च प्रांशतं गावो विभुद्यत्तमाः। तत्राप्ययं नियमः॥ अर्द्धिनामर्द्धत्वतीयि तृतीयंशः। पादिनां चतुर्थांश इति। अर्द्धीनो समुदायो
तत्र प्रथमार्द्धिनां गोशता द्वे पंचाशज्जावो भवंति। एवं च क्रियमाणे द्वितीयार्द्धिनां पंचाशतो द्वे पंचविंशति। तृतीयेनां पंचाशं तृतीयां
क्रियमाणे षोडश भवंति। गोद्वयमवशिष्यते। तच्च तैस्तुले कैस्तु विभुधरस्यापि त्रमशकं द्व्यद्धारा च विभागे निति
द्धः। तस्माद्दिनामष्टाचत्वारिंशता॥४॥ द्वितीया नाँ चतुर्विंशति॥४॥ तृतीयो मांषोडश॥ पादिनां द्वादश॥४ ६३
इति गवां स्वरूपाविच्छेदाय शतं वा गावो विभक्ता॥ अनेन न्यायेन प्रकृतिपिप्पकादशानुवाकान्स्वरूपं विच्छेदा ५३
य प्रत्वेक्रियास्याचरमानुवाकस्य स्पेकमंत्रत्वे भंगी कार्या। एवं च प्रमकानुवाकानामेकादशत्वाजपं तेयदि
त्र१ त्रिष्टु४ न१ नार नामनुवाक२
द्धिनां३

अथापरस्त्रेधा विभागो नमके षु। अत्र च मूलं त्रेधा विभक्तं जुहोतीत्येतदेव श्रुतिवाक्यं। तत्र च नमस्ते रुद्रमन्यव इत्यारभ्य सभापतिभ्यश्च वो न
मइत्यंतएको भागः। नमो अश्वेभ्य इत्यारभ्यावार्याय चेत्यंतो द्वितीयः। नमः प्रतरणाय चेत्यारभ्यासमाप्तेस्तृतीयः। एवं त्रयो मंत्रा इति जपांगहो
मे अनंगत्वतस्वतंत्रहोमे वा तिस्र आहुतयः॥ ॥इति द्वितीय प्रकारः॥ ॥३
ति।१

होमं कर्त्तुं चिकीर्षाया काँटिहोममात्रएव वा तदा तस्मिन्पक्षे त्रयो मंत्रा इति तिस्र आहुतयो न त्वेकं च मकानुवाकान्
मेव जपात्रे होमं चिकीर्षया केवलहोममात्रेच्छायां वा चमके षु प्रथमा अगे को मंत्रः। शिष्टास्तु एकादशानुवाका एको
द्वादश मंत्रा इति द्वादशाभिर्मंत्रैः स्वाहांता आहुतयः। वसुधारा तु प्रद्वैक्रिया सैवा॥ इत्येक प्रकारः ॥ अथान्यः प्रका
रः षोडशविभागात्मकः। तत्र समनंतरप्रद्योक्तविभागप्रकारेणैव प्रथमद्वितीयौ ग्राह्यौ। तृतीये विभागे तु नमः प्रतर
णाय चेत्यारभ्य एतावन्त इत्यंता सहितएको मंत्रः॥ ॥ एवं त्रयो मंत्राः। नमो रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यामित्यादि स्तु त्रीणि यजूंषि।
अत्र च नमो रुद्रेभ्य इति च ये एषामित्येतस्य दशमिषवस्तेभ्य इत्यंतसमाप्तेर्यो वाक्यशेषः स चेतेत्रितीयं त्रिषपि यज्‌षु
चानुषजति तथा च नमो रुद्रेभ्यो पृथिव्यां येषामन्नमिषवस्तेभ्यः इत्युपक्रम्य समाप्तिपर्यंत मेको मंत्रः। नमो रुद्रेभ्यो
ये न्तरिक्षे येषां वात इषवस्तेभ्य इत्यादि द्वितीयः। नमो रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषवस्तेभ्य इत्यादि तृतीयो मंत्रः। एवं ६३
द्वौ कौस्त्रि निर्मंत्रैः सह षण्मंत्राः। अस्मिंश्च विभागे त्रेधा विभक्तं जुहोतीत्युपक्रम्य षट्संपद्यंते तद्‌ तां श्रुतिः प्रमाणत्वे
न प्रदर्शितं। अधुना विनियोगसंग्रहवाक्यं प्रमाणी क्रियते। तत्रैव पंचमे पाकः। शतरुद्रीयहोमकः सत्ताप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिस्यइत्येतएकोमंत्रः प्रकीर्तितः॥ वार्याय श्चेत्संत एकस्मिन्नासीत्पंचत्तरः॥ उनमो रुद्रेभ्यः इत्येषपृथिव्या दिविते स्वतंत्र होम२
दतः॥ त्रेधा लिंगस्ततो होमे [illegible] मंत्राः इत्कीर्तिताः इति॥ अस्मिन्विभागेषडाहुतयो लब्धा इति जपांगहोमे [illegible] मेवा॥
इति द्वितीयः प्रकारः॥ ॥ अथ षोडशधा विभागो नाम वानन्यः समस्तत्र नमस्तेइत्यारभ्य नमस्ते इत्यंतः प्रथमो विभागः
रथकारेभ्यश्च वइत्युपक्रम्य नमः श्वभ्य इत्यंतो द्वितीयो विभागः [illegible] नेवेत्यारभ्य सहस्राणि सहस्रश इत्येतदुप
र्यंतस्तृतीयो विभागः॥ ॥ इतियो मंत्रा॥ सहस्राणि सहस्रशः इत्याग्रस्य दशास्योदशमंत्राः एते चतुरः सहस्रायदश
नमोरुद्रेभ्यो ये पृथिव्यामिति अविशिष्टं वाक्यं पृच्चोक्रारी सात्राणि यजुंषि त्रयो मंत्राः एवं पृथ्वीक्रेवस्त दृष्णोडशात्र
विभागो बोधयनवचनं प्रमाणं तत्रुअर्दै पिबाः प्रथमाद्युपक्रम्य नमस्ते रुद्र इत्यादि प्रथमभेव दर्शित घाइत्येवं
पांगहोमे श्चैतं द्वित्रहोमे वा षोडशाहुतयो लब्धा॥ ॥ इति चतुर्थः प्रकारः॥ ॥ अथाष्टाचत्वारिंशन्मंत्र विभागात्मकः प्र
कारः तत्र प्रथमानुवाके पंचदशार्चः पंचदशमंत्राः ततोष्टानुवाकेषु दशर्चे द्वादशे एतेषु द्वे सद्द पंचदश मंत्रिंशद् ५४
एकादशे अनुवाके ऋचो दश त्रीणि यजूंषीति त्रयोदश एवं पृथ्वी सहाष्टाचत्वारिंशन्मंत्राः अनेन जपांगहोमेस्व मंत्रा

व१

२ वाका अष्टौ यजूंषि का रान्तस्त मतेनेत्यादि त्रयारभ्य नवस्वनुवाके पुत्रयोविंशतिः दशमेनुर

होमे एतावत्य एवाहुतयो॥ ॥ इति पंचमप्रकारः॥ अथैकोनसप्त [illegible] त्रिंशन्मंत्रविभागरूपः षष्ठतमः प्रकारः सव स्वतंत्रहोमेर
विनियोगप्रकरणानां त्रयमेव प्रथमानुवाके पंचदश इत्यादिना ग्रंथे दर्शितः अयं जपांगहोमेप्येकोनसप्तत्यु अघर
त्तरंशतमाहुतयः॥ ॥ इति षष्ठप्रकारः॥ ॥ इत्येकवारंनमकानुवृत्तौमंत्रविभागभेदेन षट्प्रकाराः प्रदर्शिताः रुद्ररुद्रे
कादशिन्यादि द्विविकपक्ष संख्यानाम इति तिलेदात्संख्या भेदः प्रदर्श्यते नमकानामेकवारसमावृत्तौ दशांशहोमपक्षे
वनास्ति एकादशधा विभागात्मके रुद्रजपे विपद्यते तत्र दशांशहोमकत्वे मंत्रेधा विभागपक्षद्वयाश्रयणेन [illegible] तिस्व [illegible] आहु रूपकांते५
तयः ततो वसोर्धारा संपूर्णहोमपक्षे प्रतिरूपकं तिस्रोस्त्रिस्र आहुतयः इति त्रयस्त्रिंशद्रूपकानां चमकानुवाकेनैको
तयः ततो वसोर्धारा षोडशधा विभागपक्षाश्रयणे तु दशांशहोमे
कैकाहुतिरित्येता एकादशाहुतयो सिद्धचतुश्चत्वारिंशत्रांत्रेव वसोर्धारा षोडशधा विभागपक्षाश्रयणे तु दशांशहोमे
षडाहुतयः ततो वसोर्धारा समग्रहोमे प्रतिरूपकं षड्भूतिति षड्भूत्तराषष्टिः पृच्चोक्रारी साचमकानुवाकाहुतय एका
दशेति सप्तसप्ततिराहुतयः पूर्ववच्चमकस्यैकादशेति पूर्वाणि सद सप्ताशीत्युत्तरंशतं ततो वसुधारा अष्टाचत्वारिंशन्म
त्रविभागपक्षांगीकारे दशांशहोमे अष्टाचत्वारिंशद्देवतदनन्तरं वसुधारा समग्रहोमे प्रतिरूपकं अष्टाचत्वारिंशद्दर्शवला
3 वासं पूर्णहोमे तु प्रतिवारं षोडशविंशतिषट् सप्तत्युत्तरं शतमाहुतयः पूर्ववच्चमकस्यैकादशेति
पूर्वाणि सप्तसप्ताशीत्युत्तरंशतं ततो वसुधारा अष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभागपक्षांगीकारे दशांशहोमे अष्टाचत्वारिंशद्देवा त
दनंतरं वसुधारा ३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा॰

रिंशादिसप्तविंशाखुत्तरपंचशतीमंगदर्वेवक्रमकाञ्जवाकानामेकादशोतिमिलित्वेकोनचत्वारिंशाछत्तराणि एवैंशतानि॥ त्वारि१
ततोवसुधारायाएकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागपद्धा श्रयणेतुदशांशहोमएकोनसप्तत्युत्तरंशतमाकृतयोऽतिवसोर्द्धा
रासमयहोमेतुप्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरंशतमेकोनसप्तत्युत्तरंशतमिसेकसहस्रमष्टौशतान्येकोनषष्टिश्चसंख्या
तयोस्तवंतिंशदर्वेवक्रमकाञ्जवाकानामेकादशोतिमिलित्वाएकसहस्रंअष्टौशतानिसप्ततिश्चततोवसोर्द्धारा॥ ॥इ
तिरुद्रेआकृतिसंख्या॥ ॥अथरुद्रैकादशिन्यामाकृतिसंख्या॥ ॥अत्रैकविंशोत्तरंशतंरूपकानवंति॥ अतःशतं रू५
रुद्रहोमेयत्रावतिष्ठतेअवकाशसंख्यारव्यदशांशहोमःतदाशतरूपकानामेकरूपकाहत्याहोमःतत्रापित्रेधापो
ढैशाद्यादिमंत्रविभागभेदेनामेकेपक्षाःसंभवेयुःतत्रत्रेधाविभागेशतरूपकाणामेकरूपकाहत्यातिस्रआकृतयःरू
पकामेकविंशतिरवशिष्यतेतदर्थनमस्तेरुद्रमन्यवइत्यनयाप्रथमयर्चैकाकृतिःनमोरुद्रेभ्योयेदिविषांवर्षमि
षवइत्यादिषुरनांत्यपंचपराआकृतिःचमकानुवाकैरेकादशोतिषोडशाकृतयःअत्रैवसोर्द्धाराचशतांश ५५
होमपक्षएवषोढाविभागेश्रयणेशतरूपकाणामेकरूपकाहत्याषडाकृतयःअवशिष्टेकविंशतिरूपकाणांकृतेनम

कैरेकादशोतिह्रस्वोक्ताभिः सहपंचत्रिंशाव५ पा॰

स्तेरुद्रइत्यादितिसृभिस्तिसृभिःप्रत्येकमेकैकाकृतिर्नमोरुद्रेभ्योयेपृथिव्यामित्यादितिसृभिर्वोक्तप्रकारयुक्ताभि
स्तिसृभिस्तिस्रआकृतयःइतिहस्वोक्ताभिःसहद्वादशचमकानुवाकैरेकादशोतिमिलित्वात्रयोविंशतिःअत्रैववसोर्द्धारा
याशतांशहोमपक्षएवषोडशधाविभागंगीकारेरूपकशतस्यैकरूपकाहत्याषोडशाकृतयःअवशिष्टरूपकाणामेका या३
विंशतेः कृतेप्रथमयर्चैकाकृतिःहस्वोक्तरीमायजुषाचैकाकृतिःपुनःप्रथमाभिस्तिसृभिस्तिसृभिःप्रत्येकमेकैकेतितिस्रःअत्रै
स्तिसृभिःहस्वोक्तप्रकारयुक्तैर्यजुर्भिःप्रत्येकमेकैकेतिस्रःइतिमिलित्वाचतुर्विंशतिःचमकानुवाकानामेकादशाकृ
तिःसहपंचविंशाशाततोवसुधारायाशतांशहोमपक्षएवाष्टाचत्वारिंशाद्रूपकाणांत्रविभागश्रयणेशतरूपकाणामे
करूपकाणामष्टरूपकाहत्याऽष्टाचत्वारिंशदाकृतयःत्रेधाविभागमाश्रित्यपुनरेकरूपकाहत्यातिस्रआकृतयःअव
शिष्टरूपकाणांकृतेप्रथमयर्चैकाकृतिःअत्रयजुषाहस्वोक्तप्रकारयुक्तेनचैकाकृतिरित्येवंद्विपंचाशाःचमका
वाकैरेकादशोतितिमिलित्वाचतुःषष्टिःअत्रैववसुधारायाशतांशहोमपक्षेएवैकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागा
श्रयणेशतरूपकाणाकृतेप्रथमाभिस्तिसृभिःप्रत्येकमेकैकेतितिस्रःअत्रैहस्वोक्तप्रकारयुक्तैस्तिसृभिर्यजुर्भिःप्र
मेकरूपकहत्याएकोनसप्तत्युत्तरंशतमाकृतयःत्रेधाविभागमाश्रित्यपुनरेकरूपकाहत्यातिस्रआकृतयःअवशिष्टरूपकाणां१

३ लं

४ वृ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म॰रु॰ १० त्यावृत्यैवं एकोनसप्तत्युत्तरं शतमिति द्वेसहस्रे अष्टाविंशतिश्चाकृतयः प्रथमचर्यैकांत्यपञ्चधाराप्रा चमकानुवाके रेकादशो
तिर्द्वाविंशतिः सहस्र ह्येकचत्वारिंशच्च अथ रुद्रैकादशिन्यामेव समग्रहोमपक्षे तथापि त्रेधा मंत्रविभाग एकविंशत्युत्तरशततरू
काणां प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्र ६×१०
मो३ ख३ त्रा२ धासप्ततिप

रूपकमेकैकेति तिस्रः एवं षड्गोकाति सहस्राष्टाधिकसप्तत्युत्तरशतमाकृतयः चमकानुवाके रेकादशेति मिलित्वैकोन
नवत्युत्तरं शतं॥ ॥अथ रुद्रैकादशिन्यामेव दशांशहोमपक्षाश्रयणे तथापि त्रेधा मंत्रविभागांगीकारे एकविंशत्युत्तरश
तरूपकाणां द्[redacted]दशांविभागः द्वादशांपि प्रत्येकं तिस्रस्तिस्र इति षट्त्रिंशदाकृतयः प्रथमचर्यैकांत्यपञ्च
धारेकेति मिलित्वा प्र[redacted]विंशत्या चमकानुवाके रेकादशेति द्वाविंशतिः सह्येकोनपंचाशत्॥ अत्रैव सोद्धारे न्यासा दशां
शहोमएव षोडशमंत्रविभागे दशमीत्रो द्वादशरूपकास्तेष्वप्याद्यत्रिषट्षडितिराकृतयः प्रथमचर्यैकात्र्यंत्यज्ञ
धारेकेति चतुः सप्ततिः चमकानुवाके रेकादशेति मिलित्वा पंचाशीतिः तौतोव सोद्धारा दशांदहोम एव षोडशध
मंत्रविभागे द्वादशरूपकाणां प्रत्याद्य त्रिषोडशेति द्वाधिकं चतुरुत्तरं शतमाकृतयः अत्रैव वसुधारा चादशांशहो
मएवाष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभागे द्वादशरूपकाणां प्रत्यावृत्तिः अष्टाचत्वारिंशदिति षट्सप्तत्युत्तरापंचशती सवस्या
तीनां प्रथमचर्यैकांत्यपञ्चधारापराचमकानुवाके रेकादशेति मिलित्वा एकोननवत्युत्तरा पंचशती॥ अत्रैव सुध ५६
राचादशांशहोम एकेकोनसप्तत्युत्तरशतमत्र विभागे द्वादशरूपकाणां प्र[redacted]ति त्रीणि शतानि षष्टिश्चाकृतयोस्वं
१२ ४ड्शाषो न४ त्रि१
४ प्रथमचर्यैकांत्यपञ्चधारापराचमकानुवाके रेकादशेति मिलित्वा पंचोत्तरं शतद्वयमाकृतयः॥४

३ तरूपकाणां प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदिति पंचसहस्राणि त्रीणि शतानि अष्टाकृतयः समग्रहोमपक्षे एवैकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागे
नानिषट्त्रिंशतिश्चाकृतयः संपूर्णहोमपक्षे एव षोडशधा मंत्रविभाग एकविंशत्युत्तरशततरूपकाणां १ एकविंशत्युत्तर३

तिसमग्रहोमपक्ष एव षोडशमंत्रविभाग एकविंशत्युत्तरशततरूपकाणां प्रतिरूपकं षट्षडिति सप्तशतरूपकाणां प्रति
रूपकं षोडशषोडशेति एकसहस्रं नवशतानि षट्त्रिंशच्चाकृतयः संपूर्णहोमपक्ष एवाष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभाग एक
अधिक विंशत्युत्तरशत[redacted]तिरूपकशतानां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरशतमेवाष्टाविंशतिः सहस्राणि चत्वारि
शतानि एकोनपंचाशच्चाकृतयः समग्रहोमपक्षेषु सर्वेष्वपि एकादशरूपकाश्चमकस्य रुद्रा तत्र प्रतिरूपकमेकाद
शानुवाके रेकादशेकाकृतय इति चमकाकृतया एकविंशत्युत्तरंशतं सर्वं तिनत्र प्रतिरूपकं एकादशानुवाके रेवाद
शोकाकृतय इति चमकाकृतया एकविंशत्युत्तरंशतं सर्वं तितत्र प्रतिरूपकमेकादशानुवाके रेकादशैकादशाकृत
यः इति चमकाकृतय एकविंशत्युत्तरंशतं सर्वं ति सर्वत्रैव सोद्धारा इति संख्या॥ ॥इति रुद्रैकादशिन्यामाकृति
संख्या॥ ॥अथ महारुद्राकृसंख्या॥ ॥तत्रैवैकविंशत्युत्तरशतस्यैकादशावृत्तिर्गुण एकसहस्रं त्रीणि शतान्येका
त्रिंशच्च रूपकास्सर्वं ति अत्र च शतांशत्रयोदशरूपकाः रूपकाणामेकत्रिंशदधिकं एवंशतांशहोमपक्षांग
कारे तत्रापि त्रेधा मंत्रविभागे शतांशस्य त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्र इति एकोनचत्वारिंशदाकृतय॥
त्रि चांते४ कशांतस्ये३ च२

नग॰

प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः।५ ति१

अवशिष्टानामेकविंशतोरूपकाणांकृतेर्ध्यालिखित्रिर्त्रयस्त्रिंशःप्रत्येकमेकैकेतिस्रः।अंत्ये॰सर्वेक्रमप्रकारयु
२ ति क्षेखितिर्यग्वलिःप्रत्येकमेकेकेतिस्रःइतिमिलित्वापंचचत्वारिंशदाकृतयः।चमकानुवाकैरेकादशाति:मेकैकेत्येका प्रत्नुवाकर
दशाइतिसर्वोकालिःसहषट्पंचाशताअत्रेवसोर्द्धाराचाशतांशहोमपक्षएवषोडामंत्रविभागेत्रयोदशरूपक
णांप्रतिरूपकंषट्षडितिअष्टसमतिराकृतयःअवशिष्टेकविंश००रूपकाणांकृतेआद्यालिखितिर्त्रयस्त्रिं स्व४
प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः।अन्त्येखितिर्यग्वलिःएवंमिलित्वाचतुरशीतिःसर्वेवचमकानुवाकैरेकादशेतिसर्वोका
लिःसहपंचनवतिःततोवसोर्द्धारा[redacted]शतांशहोमपक्षएवषोडशाधामंत्रविभागेत्रयोदशत्रयो
दशरूपकाणांप्रतिरूपकंषोडशषोडशेतिअष्टचत्वाकृतयः।अवशिष्टेकविंशतोरूपकाणांकृतेसर्वेवप्रथ
मगूलिखित्रत्रयस्त्यग्वलिःखितिषट्सर्वेवदेवचमकानुवाकैरेकादशेतिमिलित्वाद्विशतेपंचविंशतिश्चाअं
तेवसोर्द्धाराचाशतांशहोमपक्षएवाष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभागेत्रयोदशरूपकाणांप्रतिरूपकमष्टचत्वारिंशदि ५७
तिषट्शतानिचतुर्विंशतिश्चाकृतयोभवंति।अवशिष्टेकत्रिंशद्रूपकाणांकृतेप्रथमालिखित्रिर्त्रयस्त्रिंशःप्रत्ये
तिषट्शतानिचतुर्विंशतिश्चाकृतयोभवंति

देसाते४

कमेकेकेतितिस्रः।सर्वेकाप्रकारयुक्तेरंत्यस्त्यग्वलिःखितिस्रःसर्वेवचमकानुवाकैरेकादशेतिसर्वोकालिःसदे
२ श कचत्वारिंशदुत्तरशतद्वयाकृतीनांततोवसुधाराचाशतांशहोमपक्षएवैकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागेत्रयोद
शरूपकाणांप्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरंशतमितिद्वेसहस्रेएकशतंसप्तनवतिश्चाकृतयः।अवशिष्टेकत्रिंशद्रू
४ स्ति पकाणांकृतेसर्वेवप्रथमालिखितित्रयस्त्रिंशःअंत्येयग्वलिखितिःसर्वेवत्रिस्रःसर्वेवदेवचमकानुवाकैरेकादशेतिमिलि
त्वाद्विसहस्रेद्विशतेचतुर्दशश्च[redacted]अथमहारुद्रएकादशांशहोमपक्षएकसहस्रंषोणिशतानिएकविंशाश्चेति
६ क रूपकाणांद[redacted]शमोशेएकशतंत्रयस्त्रिंशाश्चेतिभवंतिएकएवरूपकोवशिष्टोतोअत्रचत्रेसमंत्रविभागेत्रयस्त्रिंश
दधिकस्येकशतस्यरूपकाणांप्रतिरूपकंतिस्रआकृतयःइत्येकोनचतुःशत्याकृतीनांअत्रचमकानांदशांशो
द्वादशरूपकाभवंतितत्रप्रतिरूपकमेकादशानुवाकैरेकादशैकादशेतिमिलित्वाद्वात्रिंशदुत्तरमेकशतम
द्वादशरूपकाभवंतिएताश्चसर्वोकालिःसहपंचशतानिएकत्रिंशाश्चअत्रेवसोर्द्धारादशांशहोमपक्षएवषोडामंत्रविभागेत्रयः
कृतयः।एताश्चसर्वोलिःसहपंचशतानिएकत्रिंशाश्चअत्रेवसोर्द्धारादशांशहोमपक्षएवषोढामंत्रविभागेत्रय
त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणांप्रतिरूपकंषट्षडितिसप्तशतान्यष्टनवतिश्चाकृतयः।चमकद्वादशरूपकाणांस[redacted]

स्तिस्र४

१ [redacted]र्वक्प्रतिरूपकमेकादशैकादशेतिद्वाविंशदुत्तरमेकशतं।एताश्चसर्वोलिःसहनवतिविंशश्चाकृतयः।ततोवसोर्द्धारादशांशहोमपक्षे
एवषोडशाधामंत्रविभागेत्रयस्त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणांप्रतिरूपकंषोडशषोडशेतिद्वेसहस्रेएकशतमष्टाविंशतिश्चाकृतयःसर्वेवचमकादद
नामकरूपकाराप१

Centre for the Arts

नरा॰

प्रत्येकमेकैकेतितिस्त्रः।५

ति१

अवशिष्टानामेकविंशतो रूपकाणां कृते अर्घ्यालिखितस्तिर्यग्रेखाः प्रत्येकमेकैकेतिस्त्रः। अन्योऽपि पूर्वोक्तप्रकारयु
२ति क्तो खिलितिर्यग्रेखाः प्रत्येकमेकैकेतिस्त्रः इति मिलित्वा पंचचत्वारिंशदाहुतयः। चमकानुवाकैरेकादशभिरेकैकेत्येका प्रत्यनुवाकर
दशा इति पूर्वोक्ता लिः सह षट्पंचाशत्। अत्रैव वसोर्धारा वाशतांशहोमपक्षएव षोडशमंत्रविभागे त्रयोदशरूपक
णां प्रतिरूपकं षट्षष्टिति अष्टसप्ततिराहुतयः। अवशिष्टैकविंशत्यादि रूपकाणां कृते आद्यालिखितास्तिर्यग्रेखाः स२४
प्रत्येकमेकैकेतितिस्त्रः। अन्योऽपि लिखितिर्यग्रेखाः एवं मिलित्वा चतुराशीतिः। पूर्ववच्चमकानुवाकैरेकादशेतिपूर्वोक्ता
लिः सह पंचनवतिः। ततो वसोर्धारा[redacted]शतांशहोमपक्षएव षोडशाधमंत्रविभागे त्रयोदशत्रयो
दशरूपकाणां प्रतिरूपकं षोडशषोडशेति अष्टवेत्याहुतयः। अवशिष्टैकविंशतो रूपकाणां कृते पूर्ववत्प्रथ
मगुलिखितस्त्रयश्चतुर्लिखितास्तस्रइति षट्पूर्ववदेवचमकानुवाकैरेकादशेति मिलित्वा द्विशतेपंचविंशतिश्च। अ
तेवसोर्धारा चाशतांशहोमपक्षएवाष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभागेत्र एवोदशरूपकाणां प्रतिरूपकमर्धचत्वारिंशदि ५७
तिषट्शतानि चतुर्विंशतिश्चाहुतयो भवंति। अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते प्रथमालिखितस्तिर्यग्रेखाः प्रत्ये

देशाते४

कमेकैकेतितिस्त्रः। पूर्वोक्तप्रकारयुक्तैरंतरापरत्रयश्चतुर्लिखितितिस्त्रः। पूर्ववच्चमकानुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्ता लिः सह
२श क चत्वारिंशदुत्तरषट्शताहुतीनां। ततो वसुधारा चाशतांशहोमपक्षएवैकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागे त्रयोद
शरूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरं शतमिति द्विसहस्रे एकशतं सप्तनवतिश्चाहुतयः। अवशिष्टैकत्रिंशद्रू
४स्ति पकाणां कृते पूर्ववत्प्रथमालिखितस्तिर्यग्रेखाः प्रत्येकं चतुर्लिखितिः पूर्ववत्तिस्त्रः पूर्ववद्देवचमकानुवाकैरेकादशेति मिलि
त्वा द्विसहस्रे द्विशते चतुर्दश शवो[redacted]प्रथमशारुद्रऐव दशांशहोमपक्षएकसहस्रं षोणिशतानि एकत्रिंशच्चेति
६क रूपकाणां दा[redacted]शामोशोऐकशतं त्रयस्त्रिंशच्चेति भवंति। एकएव रूपकोवशिष्टस्तो अत्रच त्रेधमंत्रविभागे त्रयस्त्रिं
दधिकस्यैकशतस्य रूपकाणां प्रतिरूपकं तिस्त्रः आहुतयः इत्येकोनचतुःशत्या हुतीनां। अत्र चमकानां दशांशे
दधिकस्यैकशतस्य रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशानुवाकैरेकादशैकादशेति मिलित्वा द्वात्रिंशदुत्तरमेकशतम
द्वादशरूपका भवंति। तत्र प्रतिरूपकमेकादशानुवाकैरेकादशैकादशेति मिलित्वा द्वात्रिंशदुत्तरमेकशतम
कृतयः। एताश्च पूर्वोक्ता लिः सह पंचशतानि एकत्रिंशच्च। अत्रैव वसोर्धारा दशांशहोमपक्षएव षोडशमंत्रविभागे त्रयः
त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूपकं षट्षष्टिति सप्तशतान्यष्टनवतिश्चाहुतयः। चमकद्वादशरूपकाणां[redacted]

स्तिस्त्र४

१ [redacted]र्वक्प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति द्वाविंशदुत्तरमेकशतं। एताश्च पूर्वोक्ता लिः सह नवतिस्त्रिंशच्च कृतयः। ततो वसोर्धारा दशांशहोमपक्ष
एवषोडशाधामंत्रविभागे त्रयस्त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूपकं षोडश षोडशेति द्विसहस्रे एकशतमष्टाविंशतिश्चाहुतयः पूर्ववच्चमकानाद
नारूपका ता१

महा॰

प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति एकशतं द्वाविंशञ्चाहुतीर्बलिः सहैताः षट्सहस्रं षट्शतं षष्टिसहस्रं चाहुतयः॥
अत्रैव सोद्धाराद्वांशा होमपक्षः एवोष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभागैस्त्रिंशतैः रूपकाणां प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदष्टाचत्वा
रिंशदिति षट्सहस्राणि चशतानि चतुराशीतिश्च साहुतयः। पूर्ववच्चमकोद्वादशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशै
त्रिं४ कादशेति द्वादशमधिकमेकशतं एताश्चाहुतीर्बलिभिः षट्सहस्राणि पंचशतानि षोडश च भवंति। अत्रैव सोद्धारा
च्चादशांशा होमपक्षः एवैकोनसप्ततुत्तरशतमंत्रविभागैस्त्रयस्त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूपकं शतमेकोनस
प्ततिश्चेति मिलित्वा द्वाविंशतिसहस्राणि चत्वारिंशतानि सप्ततिश्चाहुतयः। पूर्ववच्चमकद्वादशरूपकाणां प्रति
४ ति रूपकमेकादशैकादशैः एकशतं द्वात्रिंशञ्चाहुतीर्बलिः सहैता द्वाविंशतिः षट्शतानि नवचत्वारिंशति। अत्रैव सोद्धा सहस्राणि४
राच॥ ।अथ महारुद्र एव समयहोमपक्षे तत्रापि त्रैधमंत्रविभागे एकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चेतिरू
पकाणां प्रतिरूपकं तिस्रस्त्रिस्त्राहुतयः इति मिलित्वा त्रीणि नवतिश्चाहुतयो भवति। चमकस्यैकविंश ५८
सुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चाहुतयः

सहस्राणि नवशतानि त्रि२

१ स एताश्च सर्वा बलिः सह पंचसहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशतिश्चाहुतयः। ततो वसोर्धारा च। तत्रैव समयहोमपक्षे तत्रा
पि षोडामंत्रविभागे एकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चेतिरूपकाणां प्रतिरूपकं षट् षोडशाहुतयः इति स
सहस्राणि नवशतानि षडशीतिश्चाहुतयो भवंति। चमकस्यैकविंशसुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेका
दशैकादशेति एकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चाहुतयः इति बलिः सह नवसहस्राणि त्रीणि शतानि सप्तदश
चाहुतयः। अत्रैव सोद्धाराच। अत्रैव समयहोमपक्षे षोडशधामंत्रविभागे एकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चे
तिरूपकाणां प्रतिरूपकं षोडश षोडशेति एकविंशतिसहस्राणि द्वेशते षण्णवतिश्चाहुतयः चमकस्यैकविं
शत्सुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चाहुतीर्बलि
भिः सहैता द्वाविंशतिसहस्राणि षट्शतानि सप्तविंशतिश्चाहुतयः। ततो वसोर्धारा च। अत्रैव समयहोमपक्षे
२ त्रा द्वेतत्तैष्पष्टचत्वारिंशन्मंत्रविभागे एकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चेतिरूपकाणां प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदष्टाच
त्वारिंशदिति षष्टिसहस्राण्यष्टौ शतान्यष्टाशीतिश्चाहुतयः। चमकस्यैकविंशसुत्तरशत रूपकाणां प्रतिरूपकमे

त्रि॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मं.तं॰

४नवशतानि एकोनचत्वारिंशाश्चाकृतयः। चमकस्यैकविंशत्युत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति पूर्वोक्ताभिः सहैताः
शेषड्विंशतिसहस्राणि ४   ५द्यस्रूपकान्नवंति। अत्रशतांशा एकशतं षट्चत्वारिंशाश्चरूपकाः। एकचत्वारिंश।५

कादशैकादशेति एकसहस्रं त्रीणि शतानि एकविंशाश्चाकृतयः। एताश्च पूर्वोक्ताभिर्मिलित्वा पंचषष्टिंसहस्राणि
द्वेशते एकोनविंशतिश्चाकृतयः। अंतेवसोर्धारा। अत्रैव समग्रहोमपक्षे एकोनसप्तत्युत्तर[illegible]मंत्रविभागे एक
सहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशाश्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरशतमेकोनसप्तत्युत्तरशतमिति द्वेल
क्षे चतुर्विंशतिसहस्राणि द्विशते च सप्ततिश्चाकृतयः। अंते वसोर्धारा॥ ॥इति महारुद्र आकृतिसंख्या॥ ॥अथाति
रुद्र आकृतिसंख्या॥ ॥तत्र चैव द्वेशसहस्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशद्रूपका अवशिष्यंते। अतिरुद्रे चमकस्यैक च५
सहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशाश्च रूपका भवंति। अत्र शतांशास्त्रयोदश रूपकाः एकत्रिंशद्रूपकाः अवशिष्यंते। अ
तिरु[द्रे] चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशाश्च रूपका भवंति। अत्र शतांशास्त्रयोदश रूपकाः। एकत्रिंश।
द्रूपकाः अवशिष्यंते। एवं स्थिते शतांशपक्षे त्रेधा चमंत्रविभागे षट्चत्वारिंशदुत्तरशतरूपकाणां प्रति
रूपकं तिस्र आकृतयः। इति अष्टत्रिंशदुत्तरावच्छत[illegible]स्याकृतीनां अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां क ५८
तेर्अध्यायादिभिः प्रत्येकमेकैकेति तिस्रः। अत्र स्यय जुर्लिख पूर्वोक्तप्रकारस्यकैस्त्रिभिः प्रत्येकमेकैकेति तिस्रश्चमक

स्तिस्र२
तिस्र.त्ति१

कानांप्रतिरूपकमेकाद१   क३   स्तिस्र.त्तिः४

स्यत्रयोदशरूपकैः एकादशेति त्रिचत्वारिंशदुत्तरमेकशतमाकृतयः। अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अध्या
विष्णूसजोपसेत्यथमयज्ञैकाकृतिः। इत्येवं मिलित्वाऽष्टचत्वारिंशदुत्तरा पंचशत्याकृतीनां अंते च वसोर्धारा। शतांशप
क्ष एव षोडामंत्रविभागे षट्चत्वारिंशदधिकैकशतरूपकाणां प्रतिरूपं षट्षडिति अष्टौशतानि षट्सप्ततिश्चा
कृतयः। अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां कृते पूर्ववदाद्याद्विलोमरीति स्त्रिस्रः। पूर्ववदेवत्यायजुर्तिस्र स्तिस्र
इति षडाकृतयः। चमकस्य त्रयोदशरूपकाण्यां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति त्रिचत्वारिंशदुत्तरमेकसंतं॥
अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अग्नाविष्णूसजोषसेत्यनयज्ञैकाकृ[illegible]इति पूर्वाभिः सहैता एकसहस्रंषड्
शतिश्चाकृतयः। अंते वसोर्धारा च। शतांशहोमपक्षे एव षोडशाध्यमंत्रविभागे षट्चत्वारिंशदुत्तरैकादशशतरू
पकाणां प्रतिरूपकं षोडशषोडशेति द्वे सहस्रे त्रीणि शतानि षट्त्रिंशाश्चाकृतयः। अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपका
णां कृते पूर्ववच्चाष्ट। चमकस्य त्रयोदशरूपकाणां कृते प्रतिरूपकमेकादशेति एकशतं त्रिचत्वारिंशाश्चाकृत
यः। अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां कृते अग्नाविष्णूत्पनयैकाकृतिरिति मिलित्वा द्वे सहस्रे चत्वारिंशतानि

शैकाद२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मरा·

षडशीतिराहुतयः। अंते वसोर्धारा। शतांशतांशहोमपक्षएवा ऽष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभागे षट्चत्वारिंश
दुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमष्टचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदिति सप्तसहस्राण्यष्टौ चाहुतयः। अवशि
ष्टैकप्रतिमष्टचत्वारिंशद्रूपकाणां कृते पूर्ववत्प्रथमा तिस्रस्तिस्रः शिष्टास्त्रिस्त्रः। पूर्वोक्तयुगएव शिष्टे स्त्रिस्त्रिः स्रुच्य
द्भुर्लिखित्वा इति षट्। चमकस्यत्रयोदशरूपकाणां पूर्ववत्प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति त्रिचत्वारिंशदुत्तर
मेकशतमाहुतयः। अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अग्नाविष्णू सजोषसेत्यनयैकाहुतिरिति मिलित्वास
प्तसहस्राण्येकशतमष्टपंचाशच्चाहुतयः। त[illegible]तो वसोर्धारा। चाशतांशहोमपक्षे एवैकोनसप्तत्युत्तरा
शतमंत्रविभागे षट्चत्वारिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरशतमेकोनसप्तत्युत्त
रशतमिति चतुर्विंशतिसहस्राणि षट्शतानि चतुःसप्ततिश्चाहुतयः। अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां कृ
ते प्रथमा तिस्रस्तिस्र उत्तराः स्रुच एकैकेति तिस्रः। पूर्वोक्तयुगएवद्युक्तौ रसरूपयर्जुर्लिखित्वा इति अस्यैकमेकैकेति ति
स्रः। चमकस्य त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति एकशतं त्रिचत्वारिंशच्चाहुतयः। अवशिष्टै ६०

तिर

कत्रिंशद्रूपकाणां कृते अग्नाविष्णू सजोषसेत्यनयैकाहुतिरिति मिलित्वा चतुर्विंशतिसहस्राण्यष्टौ शतानि
चतुर्विंशतिश्चाहुतयः। अंते वसोर्धारा। अथा॰ तिरुद्राएव दशांशहोमपक्षे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्यो
कचत्वारिंशच्चेति रूपकाणां दशमांशएकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्च नवति। एकएव रूपको अवशि
ष्यते तथा चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकविंशच्चेति रूपकाणां दशमांशएकशतं त्रयं त्रिंशच्च रूपका नव
ति। एकएवरूपको अवशिष्यते। तत्र चैमके त्रेधा मंत्रविभागे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चेति रूप
काणां प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्र आहुतयः इति मिलित्वा चत्वारि सहस्राणि त्रीणि च शतानि द्वानवतिश्चाहुतयः।
चमकस्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वा एकसहस्रं चत्वारिंशता
नि त्रिषष्टिश्चाहुतयः। एताश्च पूर्वाभिः सह पंचसहस्राण्यष्टौ शतानि पंचपंचाशच्चाहुतयः। ततो वसोर्धारा
चा दशांशांशहोमपक्षएव षोडशमंत्रविभागे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चेति रूपकाणां प्रति
रूपकं षट्षडिति मिलित्वा ऽष्टौ सहस्राणि सप्तशतानि चतुराशीतिश्चाहुतयः। चमकस्यैकशतस्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मप्रा॰ २ तुर्विंशतिसहस्राणि अष्टौ शतानि सप्ताशीतिश्चाङ्गुलयः। ततो वसोर्द्वारा बाद्यांशहोमपक्षे एवं चाष्टचत्वारिंशन्मंत्रविभागे एकसहस्रं चत्वा-
रिंशतानि चतुःषष्टिश्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदष्टाचत्वारिंशदिति मिलित्वा सप्ततिसहस्राणि द्वे शते द्विसप्ततिश्चाङ्गुल-
यः। चमकस्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति ६

त्रयः त्रिंशद्रूपकाणां च प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं चत्वारिंशतानि त्रिषष्टिश्चाङ्गुलयः।
एताश्च पूर्वोक्ताभिः सप्तदशसहस्राणि द्वे शते सप्तचत्वारिंशच्चाङ्गुलयः। अत्रैव वसोर्द्वारा दशांशहो-
मपक्षे एवं षोडशधा मंत्रविभागे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकं षो-
डश षोडशेति मिलित्वा त्रयोविंशतिसहस्राणि चत्वारिंशतानि चतुर्विंशतिश्चाङ्गुलयः। चमकस्य त्रय-
स्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं चत्वारिंशतानि त्रिषष्टिश्चा-
एताश्च ६ ङ्गुलयः। पूर्वोक्ताभिः सह चतुर्विंशतिसहस्राणि सप्तशतानि पंचत्रिंशच्चाङ्गुलयः। ततो वसोर्द्वारा बाद्य-
शांशहोमपक्षे एकोनसप्ततिधा मंत्रविभागे प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरं शतमिति मिलित्वा द्वे
लक्षे सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि चत्वारिंशतानि षोडशचाङ्गुलयः। चमकस्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरशतरूपका-
णां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं चत्वारिंशतानि त्रिषष्टिश्चाङ्गुलयः। पूर्वोक्ताभिः सहैता
सि द्वे लक्षे अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राण्यष्टौ शतान्येकोनाशीतिश्चाङ्गुलयः। अत्रैव वसोर्द्वारा लक्षा॰ तिरुद्र ६९
ग्र१

२ नवशतानि त्रयोविंशतिश्चाङ्गुलयः। चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशाक्षिरनुवाकेरेकादशाङ्गु-
यः इति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि २

वसमयहोमपक्षे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपकाणां त्र्यधा मंत्रविभागे प्रतिरूपकं तिस्रस्ति-
स्रश्चाङ्गुलयः इति मिलित्वा त्रिचत्वारिंशत्सहस्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चाङ्गुलयः। पूर्वोक्ताभिः सहैता अ-
ष्टापंचसहस्राणि पंचशतानि चतुःषष्टिश्चाङ्गुलयः। अत्रैव वसोर्द्वारा वासमयहोमपक्षे एवं षोडशधा मंत्रविभागे चतुर्द-
शसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकं षट्षडिति मिलित्वा सप्ताशीतिसहस्राणि
अष्टौ शतानि षट्चत्वारिंशच्चाङ्गुलयः। चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपका-
णामेकादशैकादशेति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चाङ्गुलयः। एताश्च पूर्वोक्ताभि-
ः सहैकं लक्षं द्वे सहस्रे चत्वारिंशतानि सप्ताशीतिश्चाङ्गुलयः। अत्रैव वसोर्द्वारा वासमयहोमपक्षे एवं षोडशधा
मंत्रविभागे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकं षोडश षोडशेति
मिलित्वा द्वे लक्षे चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि षट्पंचशतं [illegible] अङ्गुलयः। चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चे-
तिरूपकाणां प्रतिरूपकमेकसैकादशेति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चाङ्गु-
६९

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा०

शान्मंत्रविभागे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशो १

तयः। ततो वसोर्द्धारा। समग्रहोमपक्षे एवाऽष्टाचत्वारिंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदष्टा
चत्वारिंशदिति मिलित्वा सप्तलक्षाणि द्वे सहस्रे सप्तशतान्यष्टषष्टिश्चाहुतयः। चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि
शतानि एकविंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वा सहस्राणि ३
रिंशच्चाहुतयः। पूर्वोक्ताभिः सहैताः सप्तलक्षाणि सप्तसहस्राणि चत्वारि शतानि नवाहुतयः। अत्रैव
सोर्द्धारा। समग्रहोमपक्षे एवैकोनसप्तत्युत्तरशतमत्र विभागे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिं
शच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरशतमेकोनसप्तत्युत्तरशतं मिलित्वा चतुर्विंशतिलक्षा तिमि ५
४ तु: णि च सप्त[illegible]तिसहस्राणि त्रीणि शतान्येकविंशच्चाहुतयः। चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चेति रू
पकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चाहुतयः।
पूर्वोक्ताभिः सहैताश्चतुर्विंशतिलक्षाण्यष्टाशीतिसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चाहुतयः। पूर्वोक्ता ६२
भिः सहैताश्चतुर्विंशतिलक्षाण्यष्टाशीतिसहस्र नव शतानि सप्ततिश्चाहुतयः। ततश्च वसोर्द्धारा॥ ॥इत्यति

त्रं समं नवेदा चतुरस्रमधो हस्तं योनिवक्त्रं समेखलं चतुरंगुलविस्तारा मेखला तद्वदुच्छ्रिता। हस्तमात्रं समं चतुरस्र थाः दिक्षु समं हस्तमात्रं।

रुद्राहुतिसंख्या॥ ॥नमकादिविच्छेदेन जपहोमविधेर्विधायुरु लघुश्च द्रष्टोयं यो जपः शाक्याद्यपेक्षया॥
इति नमकरुद्ररुद्रैकादशिनी॥ महारुद्रातिरुद्रेषु मंत्रविच्छेदप्रकारा आहुतिसंख्याविशेषश्च॥ ॥अथ हो
मस्थंडिलकुंडनिर्म्माणादिविधिः॥ ॥तत्र स्वल्पसंख्याकहोमे स्थंडिलं समं ततो हस्तमात्रं द्विसहस्रपरिमितं
वा होमानुसारेण कल्पयेद्वा अधिकसंख्याकहोमे तु कुंडं वकल्पयेत्॥ ॥तत्र नवग्रहमखे क्रमप्रकारेण
॥स्कंदपुराणे॥ नवग्रहमखे कुंडं हस्तमात्रं सवेदिकं चतुरस्रं चतुष्कोणं अधो हस्तं अधःखातमपि हस्तपरि
मितं यस्य तत्तथा क्रोयोनिवक्त्रं वक्ष्यमाणलक्षणलक्षिता योनिर्वक्त्रं यस्य तादृक्॥ ॥मेखलाप्रमाणमा
४ त्वा ह॥ ॥चतुरंगुलविस्तारोच्छ्रिता नातद्वदुच्छ्रिता। चतुरंगुलोन्नता एतच्च कुंडमयुतहोमानुसारि॥ ॥योनिलक्ष
णं तु चिंतामणौ॥ ॥वितस्तिमात्रं योनिः स्यात् षट्सप्तांगुलविस्तृता। कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चांगुलो
च्छ्रिता। गजोष्ठसदृशी तद्वदायता छिद्रसंयुता। एतत्सर्वेषु कुंडेषु योनिलक्षणमुच्यते। मेखलोपरि सर्वत्र
अश्वत्थदलसन्निभा। वितस्तिमात्रमिति। एतच्च योनिदैर्घ्यं षट्सप्तांगुलविस्तृतेति व्यायामे विकल्पः। तद्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मह॰

दायतेति। अनेनदैर्घ्येणप्रमाणानरमाह॥ ॥उक्तलक्षणलक्षितागजोष्ठसदृशीअश्वत्थपत्रसदृशीवायोनिर्भव
तीत्यर्थः॥इयंचयोनिःकुंडस्यपश्चिमदिग्भागेमेखलोपरिकार्या॥ ॥मंडपलक्षणंस्कंदपुराणे॥ ॥दहस्पोद्भरद
र्पणमंडपंकारयेद्बुधः। रुद्रायतनमीत्तमोवाचंस्त्रमुदकद्वावीदसहस्रमथा॥ष्टोवाहस्ताकुर्यात्छिन्नन्नंत
स्पद्वाराणिचत्वारिकर्तव्यानिप्रिवक्षणैः। प्रासुदकप्रवणांतभूमिंकारयेद्यन्नतोनरः। प्रागुत्तरंसमासाद्य स्तत्रैव।५
देशंमंडपस्यतु। शोभनंकारयेत्कुंडंयथावल्लक्षणान्वितं॥ ॥अथप्रकारांतरेणकुंडनिर्म्माणादिविधिः॥ ॥छिद्र
स्वविस्तृतंतद्वच्चतुर्हस्तायतंपुनः। लक्षहोमेतवेत्कुंडंयोनिवक्त्रंत्रिमेखलं। दर्घपश्चिमयोर्दक्षैर्वातंचतुरस्रंकुंडं
विधेयमित्यर्थः योनिलक्षणंत्वग्रमितंद्विरंगुलोच्छ्रिताकार्याप्रथमामेखलाद्बुधैः। त्रिरंगुणोन्नतात द्वच्चद्वितीया
समुदाहृता। उच्छ्रायविस्तरासांचतृतीयाचतुरंगुला। द्व्यंगुलस्तत्रविस्तारःदर्घयोरप्यिशस्पलोदर्घयोर्द्वितीयस्तत
ययोमेखलयोः चतुर्हस्तकुंडेमंडपप्रमाह॥ ॥तथाषोडशहस्तंस्यान्मंडपश्चचतुर्मुखः॥ ॥मत्स्यपुराणे॥ ॥नदी ६३
नांसंगमेचैवसुराणांमयतस्तथा। सुसमेभूमिभागेचदेवताऽधिष्ठितेतथा। ज्ञात्वाविधिर्गुरुणाचैवसाईस्तभूमिंपरी

णमा२ द्यविस्तृतंदक्षिणोत्तरयोश्चतुर्हस्तायतंचतुर्हस्त५

हयेत्राखनेद्दैतत्रकुंडंचसुसमंहस्तमात्रकंत्रिगुणंलक्षहोमेचकोटिहोमेचतुर्गुणम्॥ ॥युग्म० शोअधिनःप्रोक्तो
अष्टोतेवेदपारगाः। कंदमूलफलाहारादधिक्षीराऽशिनोपिवा। अष्टाहृत्विजदृगुपलक्षणम्॥ अतोयत्रशांतिकर्मा
दिवेगेननिर्वाहंसवतितत्रयावद्भिर्ऋत्विग्भिः कर्मवेगेननिर्वहतितावतोऋत्विजोवृणीतयद्यपिस्वल्पस्यागोयनमा
नेनैवकार्यस्तथापिबहुकर्तृकेहोमेत्यागस्यासिन्नकालेत्वेनत्यागकालस्यज्ञातुमशक्यत्वाद्धोमोपक्रमाएवपूर्वम
देवताःस्मृत्वायजनीयद्रव्यंचमनसिनिधायेदंयथादेवतमस्त्वितिस्ववत्यागः कार्योयजमानेन॥ ॥अथवसुधाराप्र ना।५
कारः॥ ॥चिंतामणौ॥ ॥घृतकुंभंतवसोर्द्धारांस्तथापातयेदनिलोपरि। अडुंबरीमयार्द्धचक्राद्वीकोटरवर्जिता। बा
हुमात्रंस्रुवंकृत्वाततस्तंसहयोपरि। घृतधारांस्तथासम्यगस्मेरूपरिपातयेत्। अत्रवसुधारायांमंत्रावृम्मकाउ
वाकाः॥ ॥मंत्रांतराण्यपिस्मर्यंते॥ आवयेत्सकमाग्नेयंवैश्वानरंदेवंमहावैश्वानरं सम्यक्पेषसर्वपापेयत्र॥ मं३
इतिस्थंडिलकुंडनिर्म्माणादिविधिः॥ ॥अथबैधायनप्रोक्तपंचांगरुद्रन्यासविधिः॥ ॥पंचांगरुद्रशब्दस्यषडं
गरुद्रशब्दस्यवायमर्थः पंचप्रकारैरंगन्यासोयस्मिन्सपंचांगः तत्रपंचांगन्यासेपुतीयः। गुह्यामेहांशिखाद्य

रुमै३

१रु६॥एवंषडंगरुजोपि।२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मल

दं १

पंचांगरुद्रः। षट्प्रकारन्याससहितः षडंगरुद्रः। अथातः ३

स्वात्मनि एकत्रिंशांगन्यासः प्रथमः। मूर्द्धादिपादांतं पंचांगन्यासो द्वितीयः। पादादिमूर्द्धांतं पंचांगन्यासः तृतीयः। गुह्या
दिमस्तकांतं पंचांगन्यासः चतुर्थः। हृदयाद्यस्त्रांतं पंचांगन्यासः पंचमः। एवं पंचांगन्यासः। अजननादि सर्वोपंगप
र्यंतं षोडशांगन्यासं अपरः। अयं च षष्ठो न्यासः। एवोक्त पंचप्रकारन्याससहितः पंचांगरुद्राणां न्यासः पूर्वोक्तं ज
पहोमार्चनविधिं व्याख्यास्यामः॥ ॥ या ते रुद्रेति शिखायां अस्मिन्महत्यर्णवे इति शिरसि। सहस्राणीति लला
टे। हंसः शुचिषदिति त्वचोर्मध्ये। त्र्यंबकं यजामह इति नेत्रयोः। नमः श्रुत्यायेति कर्णयोः। मा नस्तोके इति नासिकायां। अव ६५ -अं५
ति तत्वेमुखे। नीलग्रीवाद्वाविति कंठे। नमस्ते अस्त्वायुधायेति बाह्वोः। या ते हेतिरिति उपबाह्वोः। यातीर्थानीति हस्तयोः। स ति
द्योजातमिति पंचांगुलीषु। नमो वः किरिकेभ्यः इति हृदये। नमो गणेभ्यः इति पृष्ठे। नमो हिरण्य
बाहव इति पार्श्वयोः। हिरण्यगर्भ इति नाभौ। मीढुष्टम इति कट्यां। ये भूतानामधिपतय इति गुह्ये। सशिरा जातवेदा इत्यू ३ ३
पानौ। मा नो महांतमिति ऊर्वोः। एष ते इति जान्वोः। विश्वं पथामिति पादयोः। रुद्रा वो चदिति कवचं। नमो बिल्मिने च कवचिने
च। नमो अस्तु नीलग्रीवायेति तृतीयनेत्रं। प्रमुंच धन्वनस्त्वमुभयोरार्त्नियोः। एतावंतश्च इति दिग्बंधः। ॐ नमो भगवते रुद्राय ६४

३३

रू २ दं ६

ति नमस्कारं न्यसेत्। ओंकारं मूर्द्धि विन्यस्य नकारं नासिकायतः। मोकारं तु ललाटे वै भकारं मुखमध्यतः। गकारं कं
ठदेशे तु वकारं हृदि विन्यसेत्। तेकारं दक्षिणे हस्ते रुकारं वामतो न्यसेत्। द्राकारं नाभिदेशे तु यकारं पादयो
र्न्यसेत्। सद्यः पादयोर्न्यस्य वामं न्यसेदूरुमध्यतः। अघोरं हृदि विन्यस्य मुखे तत्पुरुषं न्यसेत्। ईशानं मूर्द्धि वि
न्यस्य हंसो नाम सदाशिवः। सद्यो न्यस्य वामं न्यस्यो रुमध्यतः। अघोरं हृदि विन्यस्य मुखे तत्पुरुषं न्यसेत्। ईशानं मूर्द्धि वि
न्यस्य हंसो नाम सदाशिवः। हंस हंसेति यो ब्रूयात् हंसो नाम सदाशिवः। ईशानं मूर्द्धि विन्यस्य ०० न्यस्यायमर्थः। ईशा
नं मूर्द्धि विन्यस्य हंस हंसेति ब्रूयात्। एवं कृते सति हंसो नामेति प्रसिद्धः सदाशिवो भवेत्। अमुमेवार्थमिनुवदति
हंस हंसेति यो ब्रूयात् हंसो नाम सदाशिवेति। एवं न्यासविधिं कृत्वा ततः संपुटमारभेत्। ओं त्रातारमिंद्रं त्वन्नो अ
ग्ने सुगं नः पंथा मस्तुं चं तत्वायाम्यानो नियुङ्क्षि वयं सोम त्वमीशानं त्वं स्योना पृथिवी एतत् संपुटमित्युक्ता दिग्बंधं विन्य
स्ये वमात्मनि रोद्रीकरणं कृत्वा त्वगस्थिगतैः पापैः प्रमुच्यते। सर्वभूतेष्वपराजितो भवति। यक्षराक्षसगंधर्वभूतप्रेतपिशा
चब्रह्मराक्षसयमदूतशाकिनीडाकिनीसर्पश्वापदतस्कराद्युपद्रवाः सर्वे ज्वलंतं पश्यंति। मां रक्षंतीति मनो जपे

प

मस्मेरुद्रा ३

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

महा॰

तिरश्चोध्यग्निर्मूर्द्धानिं मर्म्माणि तेजातवेदा इति यद्यो ॥ हृदयाद्यखिमंत्या रक्षा कर्त्तव्या ॥ शिवसंकल्पं हृद-
७२ यं पुरुषसूक्तं शिरस्त्वर नारायणं शिखा अप्रतिरथं कवचं शतरुद्रीयमस्त्रं पंचांगं सकृज्जपेत् दशांगं प्रणम्या-
त्मानं रुद्ररूपं ध्यायेत् शुद्धस्फटिकसंकाशं त्रिनेत्रं पंचवक्त्रकं गंगाधरं दशभुजं सर्वाभरणभूषितं
नीलग्रीवं शशांकांकं नागयज्ञोपवीतिनं व्याघ्रचर्म्मोत्तरीयं च वरेण्यमभयप्रदं कमंडलुं अक्षसूत्रास्या-
न्वितं शूलपाणिनं ज्वलंतं पिंगलजटाशिखमुद्योतकारिणं अमृतेनाप्लुतं हृष्टमुमादेहार्द्धधारिणं दि-
व्यसिंहासनासीनं दिव्यभोगसमन्वितं दिग्देवतासमायुक्तं सुरासुरनमस्कृतं नित्यं च शाश्वतं शुद्धं ध्रु-
वमक्षरमव्ययं सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विश्वरूपिणं एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यक् ततो यजनमारभेत् ॥ इ-
ति पंचांगरुद्रन्यासविधिः ॥ अथ रुद्राभिषेकविधिः ॥ अभिषेके सर्वे किंन्या साऽपि समुच्चीयते ॥ अथा-
२५ तो रुद्रस्नानार्चनविधिं व्याख्यास्यामः ॥ आदित एव तीर्थे दिके स्नात्वा यैत्प्रशुचिं प्रयतो ब्रह्मचारी शुक्लवासा ६।
सा स्पदक्षिणाग्रत देशे मुखं स्थित्वा आत्मनि देवतां स्थापयेत् प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु नय

त१ दे२

१ हस्तयोर्हरिस्तिष्ठतु बाह्वोरिंद्रस्तिष्ठतु जठरेऽग्निस्तिष्ठतु हृदये शिवस्तिष्ठतु कंठे वसवस्तिष्ठंतु वक्त्रे सरस्वती तिष्ठतु नासिकयोर्वायुस्तिष्ठतु १

त॥१ उर

नयोः सूर्याचंद्रमसौ तिष्ठेतां नासिकयोः प्राणः तिष्ठतु कर्णयोरश्विनौ तिष्ठेतां ललाटे रुद्रास्तिष्ठंतु मूर्ध्न्यादित्यास्तिष्ठ-
तु पृष्ठे पिनाकी तिष्ठतु पुरतः शूली तिष्ठतु पार्श्वयोः शिवशंकरौ तिष्ठेतां सर्वतो वायुस्तिष्ठतु ततो बहिः सर्वतो
अग्निज्वालामालापरिवृतस्तिष्ठतु सर्वेष्वंगेषु सर्वदेवतास्तिष्ठंतु मां रक्षंतु अग्निर्मे वाचि श्रित इति यथालिंगमं-
४ सं गानि संमृज्याथैनं गंधपुष्पाक्षतधूपदीपैरात्मानं प्रत्याराधयेत् आराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवैः सुरादिभिः आ-
राधयामि भक्त्या त्वां मां गृहाण महेश्वर त्र्यंबकं यजामहे इत्यथैनमाराधयेत् अग्निर्मे वाचि श्रित इत्यादेरयमर्थः
अग्निर्मे इत्यादि वक्ष्यमाणैर्मंत्रैर्यथालिंगमंगानि संस्पृशेत् ॥ तत्र मंत्राः ॥ ॐ अग्निर्मे वाचि श्रितः वाग्घृदये हृदयं
मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि इति वाचं स्पृशेत् वायुर्मे प्राणे श्रितः प्राणो हृदये हृदयं मयि अहममृते अ-
मृतं ब्रह्मणि इति ३ चक्षुषी चंद्रमा मे मनसि श्रितः मनो हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि इति मनःस्थानं
वक्षः दिशो मे श्रोत्रे श्रिताः श्रोत्रं हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि इति श्रोत्रे अहममृते अमृतं ब्र-
१ इति ह्मणि शरीरं ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः लोमानि हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि इति

३ प्राणस्थानं हृदयं सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः चक्षुर्हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि इति २ हस्तानो पृथिवी मे शरीरे श्रिता शरीरं हृदये हृदयं
२ आपो मे रेतसि श्रिताः रेतो हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि इति गुह्यस्थानं यि २

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

मस्तके।ईशानोमेमन्योश्रितः।मन्युर्हृदये।हृदयंमयि।अहममृते।अमृतंब्रह्मणि।इति२

रोमकूपाच्च।इंद्रोमेबलेश्रितः।बलंहृदये।हृदयंमयि।अहममृते।अमृतंब्रह्मणि।इतिसर्वांगं।पर्जन्योमे
मूर्द्धिश्रितः।मूर्द्धाहृदये।हृदयंमयि।अहममृते।अमृतंब्रह्मणि।इतिक्रोधमदिस्थानंहृदयं।आत्मामआत्मनिः
श्रितः।आत्माहृदये।हृदयंमयि।अहममृते।अमृतंब्रह्मणि।इतिक्रौवि[illegible]स्थानंवक्षः।पुनर्म्म।आत्मापुनरा
४रा युर्गात्।पुनःप्राणंपुनराकूतंमागात्।वैश्वानरोर[illegible]भिर्वावृधानः।अंतस्तिष्ठत्वमृतस्यगोपाः।इतिसर्वशरीरं
स्पृशेत्।एवंमंगानिसंस्पृश्यार्थेनगंधादिभिरात्मानंसंपाराधयेत्।एवंरुद्रमात्मानंसंपाराधयेत्।रुद्ररूपिणंआ ज्ञी५
त्मानंस्वशरीरेपूजयेदित्यर्थः।तत्रआवाहनमंत्रआराधिलइत्यादि।आवाहनव्यतिरिक्तेततोपचारेषुपं
चसुपचसुवा।त्र्यंबकंयजामहेइत्ययंमंत्रः।अत्रनैवेद्यमपिमानसंपरिकल्पयेत्।।एवमात्मपूजानंत
रंशिवपूजाप्रकारमाह।।आत्वावहंतुहरयःसचेतसःश्वेतैःसदकेतुमद्भिःस्पर्शवद्भिर्जरैर्वलवद्भिर्मनोजवै
रायाहिशीघ्रंममसायसंचोमित्यावाहयामि।इत्या।ह्यसंस्थापितोस्त्याऽऽवाहनो।सद्योजातंप्रपद्या
मीत्याऽऽवाहनंददाति।सद्योजातायवैनमोनमःइत्या[illegible]सनंददाति।भवेभवेनाऽतिभवेभजस्वमामितिपा ६

६२ चैतैर३

इत्येकादशानामनुवाकानामेकमेकंजपेत्सर्वेषांपरेषुनराराधयेदुत्तमारा
धनेनतदेतद्विधानंप्रोक्तं।सततधारामिति।सततधारापदसहस्रकलशा
भिषेकस्याप्युपलक्षणं।एतदेवघटीस्नानमित्युच्यते।अतएतत्स्नानविधावपि
पूर्वोक्तपंचांगन्यासादिकंकार्यं।सर्वेषांपारस्त्यादि।सर्वेषांआभिलषितनमस्का
वृत्तिविशेषाणांपरेसमाप्तौउत्तमाराधनेनपुनराराधयेत्।अभिषेकानंतरंपू
र्ववदेवपुनःपूजयेदित्यर्थः।पुनराराधयेदुत्तमाराधनमितिपाठेउत्तमाराधनम
भिषेकानंतरपूजां।पुनःपश्चादाराधयेत्कुर्वीतेत्यर्थः।पुनःशब्दःप्रथमपूजापेक्षयान

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मता·

त्वभिषेकान्ते द्विः पूजोपेत्तया। तदेतद्विधानं प्रोक्तमिति। आदावेवैष पूजाविधानं प्रोक्त
मित्यर्थः। अथवा तदेतद्विधानमाभिषेकादिषु प्रोक्तमित्युपसंहारः। उक्तमाराधनं तदेत
द्विधानं प्रोक्तमित्यर्थः। अधुना व्याधिविमोकार्थे अभिषेककर्मणि विशेषं दर्शयन्नभिषेका
रिले दा‍ङ्क्षिनानिफलानि दर्शयति। तेनाभिषिक्तो नोदकेनाक्षीस्यामि त्यनुवाकेनाङ्गिंगाभि
आपादात्संमृज्यात्पापक्षयार्थी व्याधिविमोचनार्थी जीवनार्थी श्रीकामः पुष्टिकामः शांतिकाम
स्कष्टिकामो मोक्षार्थी च कुर्यादेवं कुर्वन्नु सिद्धिमाप्नोति। आचार्याय दक्षिणां ददाति दश ६७
गाः सवत्साः सुवर्णभूषिता वृषलैर्वाकादशास्त्र दत्ता तकागान्द्धादित्याह भगवान् बोधायनः॥

सोधपत्रं द्वितीये पंक्तौ श्रीकण्ठ८कौ सोधै

शार्वं देवं तर्पयामि। २ ४ पुष्पं पुष्पं ददाति। सर्व तत्तदमनायनम इति धूपं ददाति। मनोन्मनाय इति दीपं ददाति। भवोद्भवायनम इति ५

द्यं ददाति। भवोद्भवायनम इत्यलिमालिं [illegible]मनं ददाति। अङ्गिं गावो आपो हिष्ठो त्याद्या। अथाङ्गिस्तर्पयति भवं देवं त
र्प्पयामि। ईशानं देवं तर्प्पयामि। पशुपतिं देवं तर्प्पयामि। रुद्रं देवं तर्प्पयामि। उग्रं देवं तर्प्पयामि। भीमं देवं तर्प्पयामि
यामीति३ महांतं देवं तर्प्पयामि त्वा। ज्येष्ठाय नम इत्याऽचमनं ददाति। श्रेष्ठाय नम इति मधुपर्कं ददाति। कालाय नम इति गंधं ए५
ददाति। कालविकरणाय नम इति कालनैवेद्यं ददाति। अथाऽष्टतिर्मैर्ष्टौ पुष्पाणि ददाति। भवाय देवाय नमः [illegible]
यदे वायनमः ईशानाय देवाय नमः। पशुपतये देवाय नमो [illegible] रुद्राय देवाय नम उग्राय [illegible] देवाय नमो भीमाय देवाय
नमो महते देवाय नमः। अथास्याघोरतत्पुरुषघोरस्य इत्युपतिष्ठते। अथास्याघोरतत्पुरुषत्यस्याऽयमर्थः। [illegible]
४स्पहृद प्रजानंतरमस्याघोरतत्पुरुषघोरादिशरीरान्युपतिष्ठते। अघोरोत्पयस्याघनुवाकत्रयेण तेवानुवाका। अघोरघोरपमा
ना। अपि सौकर्यार्थमत्र लिख्यन्ते ॥ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु विश्वस्
वेभ्यः शिविस्पः॥ ॥तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभू
तानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदा शिवोम्। अथास्याघोरतत्पुरुषघोरेभ्य इत्युपतिष्ठते पुर्कंत
६८

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

दनंतरं कस्यमात्॥ ॥अथैतस्यादिरण्येनमहर्षिकलशैः संवत्सरांनिषिंचेन्मधुनासर्पिषापयसावेक्षुरसेननालि
केररसेनवाआम्ररसेनवालदलात्तेतदकेनवानमस्तेरुद्रमन्यवइत्यृद्धीत्यामित्यनुवाकोरोगप्रतिमादानविधे
रंतेदर्शितः॥आपोहिष्ठेत्यादयश्चाल्लिंगाश्चआश्वलायनघोषरात्रैधाकूपदर्शिता॥ ॥इतिरुद्रालिंगेचनवि
धिः॥ ॥अथांगमंत्राणामृष्यादि॥ ॥अथनामिकांगन्यासमंत्राणांमृषिदेवतछंदांसितत्रार्षेयातेरुद्रनमःस्तुत्या
यन्नमोवःकिरिकेभ्यस्तुयंत्तमयजमानंमनोज्योतिर्यमायस्वाहेत्येषामग्निरग्निमन्महत्स्वेसदस्यामिसदस्त्रां
नीलग्रीवाय[illegible]मोगणेस्यइतिचैषांदुर्वासादृंसःशुचिषत्वनोअग्नइत्यनयोर्वामदेवस्त्र्यंबकंयजामह
आनोनि[illegible]स्यनयोर्वसिष्ठोमानस्तोकेनमस्तेअस्त्वायुधायया तेहेतिर्नमोविल्मिनेनमोअस्तुनीलग्रीवा
येत्येषांतत्रवानवतसधनुःप्रमुंचधन्वनःइत्यनयोर्नारदोयेतीर्थानियेरत्नानांयेपथांपथएतावंतश्चयेषांदे
वलःसद्योजातादिपंचानुवाकानांतथातामग्निवर्णांतनाजितमितिद्वयोरुत्कीलविकलाउपनिषदोनमो
हिरण्यबाहवइत्यस्यामंडूकोहिरण्यगर्भेयिरण्मयइत्यनयोर्हिरण्यगर्भमित्युमरीचिबलमेतस्याबेराजोजात

४ ५ ७

स्या

वेदसइत्यस्याःकाश्यपोग्नेर्वपरायाग्नेनयेत्यनयोरगस्त्योविश्वानिनइत्यौवसुश्रुतोमानोमहांतमित्यस्यादेवबाह
रषतेरुद्रलागःसुगन्नःपंथामित्यनयोरंगिःसंवृतमित्यनुवाकस्यब्रह्मजज्ञानंयातेअग्नइत्यनयोर्विश्वेदेवाअथ
वोविद्वानस्याःका[illegible]एवस्त्रातारमिंद्रस्तुपश्वासयेत्यनयोर्गर्गस्त्वायामीत्यस्याशुनःशेपोवयंसोमेत्यस्याशुनःशेपो
वयंसोमेत्यस्यबंधुस्तमीशानमित्यस्याःराहूगणोऽस्मेरुद्रेत्यस्याःप्रगाथोस्यानापृथिवीमहीपोरित्यनयोर्मेधातिथि
रबोध्यग्निरित्यस्यायुधंगविष्ठरोमूर्द्धानमित्यस्यविश्वरूपोमर्माणिइत्यस्याःपायुर्जातवेदसइत्यस्याःस्वयंभूर्ब्रह्मा
याजायतःइतिसूक्तस्यशिवसंकल्पःसहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसूक्तस्यप्रजापतिःषोडशर्चस्यनारायण
आशुःशिशानइत्यनुवाकस्याप्रतिरथस्त्वमग्नेरुद्रइत्यनुवाकस्यदध्यवाडिमार्षमथदेवतंहंसःशुचिषदित्यस्याः
सूर्योमानस्तोकेनमस्तेअस्त्वायुधाययातेहेतिरित्यवलगवाघ्नीहिरण्यगर्भेयःप्राणतइतिप्रजापतिर्जातवेदसे
तामग्निवर्णामित्यस्यपरायविश्वानिनःपृतनाजितमितिजातवेदाअग्निरध्वबोधमोबिल्मिनेनमोअस्तुनीलग्रीवा
येतित्रांस्त्रातारमिंद्रस्याआशुःशिशानेत्यस्यानुवाकस्यचेंद्रअलर्ध्यपोत्नदस्यतित्रयोदशपावाणास्कनोऽग्न

ऋतबंधु४

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मह्॰

वायु२ उज्ज्ञानमिति२

अवोध्यग्नेनयथातेअग्नइत्यग्निःसुगन्नपंथांयेमायस्याहेतियमोसुखंतमितिनिर्ऋतिस्त्वलायामीतिवरुणॐश्रामे वरुण१
नोनिसुञ्जिः[illegible]रितिर्धयसोमेतिसोमस्त्वमीशानमितीशानोस्मेरुद्रा[illegible]सोस्पोनाष्टथिवी[illegible]ःपृथिवीवामनोज्यो
तिरि स्तुषो[illegible]निर्मूर्द्धानंजातवेद्इतिवेश्वानरोमर्म्माणितइतिवर्म्मा[illegible]दायालिंगोक्त
पर्जन्यतइतिसूक्तस्यमनःसहस्रशीर्षेतिसूक्तस्यजगद्बीजंपुरुषोनारायणोवाअङ्गःसंख्यस्य[illegible]नुवाक
५यो स्पनारायणोमहीद्यौःरितिद्यावापृथिव्यौपश्चासविंतिरथोहंतुतयश्चावशिष्टानांसद्रस्यबक्रमितिसदं
लम६ जयरुद्रस्त्वमग्नेरुद्रइत्यनुवाकस्यास्याद्यकोरुद्रइतिदेवतमथछंदोसःसुविषदितितेत्रिरायकेतिजगती
वृद्धचानांजगतीमानस्तोकेमानोमहंतमीशानंत्वमग्नेरुद्रइतिजगत्पःसद्योजातमितिबृहतीहिरण्यगर्भोजा
तवेदसेतामग्निवर्णामग्नेत्वंपारयविश्वानि[illegible]निःपृतनाजितं[illegible]सुगन्नग्रे[illegible]वायाम्पानोनिसुञ्जि स्तु३
रस्मेरुद्रामानोज्योतिरबोधिमूर्द्धानंमर्म्माणिजातवेदायजुषइतिसूक्तंसहस्रशीर्षेतितेश्वलायनानामस्यैव ६८
पस्तंबानमंत्रपाक्षिस्तोद्यःसंलतइतिद्विआस्तुःशिरानइतिसूक्तमाश्वलायनपाठेपामपास्पापस्तंबपाठेद्वादशा
अग्नार

६ इतिशिरासिासहस्राणिसहस्रशोयेरुद्राअधिभूम्यां।तेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि।६

अघोरेस्य३पा॰ म२

२दे दिर्द्यौस्पांश्चवर्जयित्वाअग्नजज्ञानस्पश्चासयाग्नेनयइत्येतासिंकुसोमाद्बष्टमेतिपंचपञ्चविंशत्प्रजापतिर्बृहतीतित्रिष्टु
बुगतीवेशानःसर्वविद्यानामित्यनुवाकोवंशसोस्पोनाष्टथिवीमहीद्यौरितिगायत्रीजीतेअग्नइत्यतिशक्वर्यविषि
ष्टात्रयोनुष्टुभोयातेरुद्राइत्यास्यइतिचतुराउनुष्टुपशिष्टानियेयजुषीतिछंदः[illegible]इतिनमकांगन्यासमंत्राणां
४त ऋषिदैवतछंदांसि[illegible]अथनमकांगन्यासमंत्राःअदर्शपते[illegible]यातेरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशिनी।तयानस्तनुवा
शंतमयागिरिशंताभिचाकशीहि[illegible]इतिशिखायां[illegible]अस्मिन्महत्यर्णवेंतरिक्षेभवाअधितेषांसहस्र
योजनेवधन्वानितन्मसि।[illegible]इतिललाटेसंस्तुविषमवसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसदृक्षुदृसद्व
४जा तसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजाअद्रिजाऋतंबृहत्[illegible]इतिभ्रुवोर्मध्ये[illegible]त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्द्धनं।उर्वारु
कमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात्[illegible]इतिनेत्रयोः[illegible]नमःस्रुत्यायचपथ्यायचनमःकूप्यायचसरस्यायचनमो
वर नाद्यायचवैशन्तायच[illegible]इतिकर्णयो[illegible]मानस्तोकेतनयेमानआयुषिमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः।वीरान्मानोरु
द्रभामितोवधीर्नीलग्रीवाःशितिकंठाःसर्वभूयःक्षमाचराः।तेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि।नीलग्रीवाःशिति

काद्या।यवना।ध्यायवनमःस्व्या३

९ ईविष्मंतोमनसाविधेमते।इतिनासिकायां।अवतत्यधनुष्ट्वंसहस्राक्षशतेषुधे।निशीर्यशल्यानांमुखाशिवोनःसुमनाभव।इतिमुखे॥

Centre for the Arts

महा०

५ज्येष्टायनमः श्रेष्ठायनमोरुद्रायनमः कालायनमः कलविकरणायनमोबलविकरणायनमोबलायनमो ५
तेषांसहस्त्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ४

कंगः दिवंरुद्राउपश्रिताः तेषांसहस्त्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ इतिहास्यो कं नमस्तेअस्त्वायुधायानाततायधृष्णवे उभाभ्यामुतनेनमोबाहुभ्यांतवधन्वने ॥ इतिबाह्वो ॥ यातेहेतिर्मीढुष्टमहस्तेबभूवतेधनुः तयास्मान्विश्वतस्त्वमयक्ष्मयापरिभुज ॥ इत्युपबाह्वो ॥ परिबाह्वोः इन्द्रसोम णिबंधोपरि सांगः ये तीर्थानिप्रचरन्तिसृकावंतो निषंगिणः ॥ इतिहस्तयो ॥ सद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजातायवैनमः ॥ भवेभवेनातिभवेभजस्वमांभवोद्भवायनमः ॥ इत्यंगुष्ठयो ॥ वामदेवायनमोज्येष्ठायनमः श्रेष्ठायनमोरुद्रायनमः कालायनमो नमो नमः ॥ इतितर्जन्यो ॥ अघोरेभ्योथघोरेभ्योघोरघोरतरेभ्यः सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्योनमस्तेअस्तुरुद्ररूपेभ्यः ॥ इतिमध्यमयो ॥ तत्पुरुषायविद्महेमहादेवायधीमहि तन्नोरुद्रः प्रचोदयात् ॥ इत्यनामिकयो ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानांब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माशिवोमेअस्तुसदाशिवो ॥ इतिकनिष्ठकयो ॥ नमोवः किरिकेभ्योदेवानांहृदयेभ्यो नमोविक्षिणत्केभ्योदेवानांहृदयेभ्योनमोविचिन्वत्केभ्योदेवानांहृदयेभ्योनमः आनिर्हतेभ्योदेवानांहृदयेभ्योनमआमीवत्केभ्योदेवानांहृदयेभ्यो ॥ इतिहृदये ॥ नमोगणेभ्योगणपतिभ्यश्च

वोनमः ॥ इतिपृष्ठे ॥ नमोहिरण्यबाहवेसेनान्येदिशांचपतयेनमः ॥ इतिपार्श्वयो ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रेभूतस्यजातः पतिरेकआसीत् सदाधारपृथिवींद्यामुतेमांकस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ इतिनाभौ ॥ मीढुष्टमशिवतमशिवोनः सुमनाभव परमेवृक्षआयुधंनिधायकृत्तिंवसानआचरपिनाकंबिभ्रदागहि ॥ इतिकंठे ॥ ये भूतानामधिपतयोविशिखासः कपर्दिनः तेषांसहस्त्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ इतिगुह्ये ॥ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः सनः पर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः ॥ अग्रेवधमाणंपूर्वमत्रस्यशिरस्युच्यते ॥ तद्यथा ॥ तामग्निवर्णांतपसाज्वलंतींवैरोचनींकर्मफलेषुजुष्टां दुर्गादेवींशरणमहंप्रपद्येसुतरसितरसेनमः ॥ अग्नेत्वंपारयानव्योअस्मान्स्वस्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वाः पूश्चपृथ्वीबहुलानउर्वीभवातोकायतनयायशंयोः ॥ विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदः सिंधुंननावादुरिताति पर्षि अग्नेअत्रिवन्मनसागृणानोस्माकंबोध्यविताननूनां ॥ पृतनाजितंसहमानमुग्रमग्निंहुवेमपरमात्सधस्थात् ॥ सनः पर्षदतिदुर्गाणिविश्वाक्षामद्देवोअतिदुरितात्यग्निः ॥ इत्यपोऽपाने ॥ मानोमहान्तमुतमानोअर्भकंमानउक्ष

६घोर

रू५

२त्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तर

तन्तुतम्य मध्हिलंमानोवधीः पितरंमोतमातरंप्रियमानस्तन्वोरुद्ररीरिषः [illegible] नते रुद्रनागरं
भुण्स्वतेनावसेनपरोमूजवतोतीहवतं धन्वापिनाकहस्तः कृत्तिवासाः [illegible] इतिजान्वोः [illegible] येपथांपथिरक्ष
सऐलबृंदायव्यक्षः तेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि इतिपादयोः अथघोवद्धिवर्का अयमोदे
वोतिषद्भ्यः अद्भिंश्चसर्वैः स्वयच्चर्वाश्रयाद्धम्यः इतिकवचं नमोबिल्मिनेकवचिनेचा इत्य
पकवचं नमोअस्तुनीलग्रीवायसहस्राक्षायमीढुषे अथोयेअस्यसत्वानोहंतेभ्योकरन्नमः इ
तितृतीयनेत्रं प्रमुंचधन्वनस्त्वमुभयोरार्त्न्योर्ज्यां याश्चतेहस्तइषवः पराताभगवोवपइस्त्रं यएता
वंतश्चभूयांसश्चदिशोरुद्रावितस्थिरेतेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि इतिदिग्बंधः इतिदिग्
बंधसहितएकोन्यासः अथापरोन्यासः तत्रवा ॐनमोभगवतेरुद्रायेतिनमस्कारं न्यसेदिति शृ
तौ अस्यायमेकोर्थः नमस्कारं मंत्रं पूर्वोक्तं पठित्वा नमस्कारंकुर्यादिति अथान्योर्थः नमस्कारं पूर्वोक्त
मेवमंत्रं वक्ष्माणप्रकारेणनमोन्तं न्यसेदिति तद्यथा ॐभूर्नमः इतिमूर्ध्नि नंनासिकायैनम
न्यास२

नमस्कार२

ललाटे। मंमुखायनमः इतिमुखे। गंकंठायनमः इतिकंठे। वं हृदयायनमः इतिहृदि। तेंदक्षिणहस्तायनमः इतिदक्षिणहस्ते। रुंवामहस्तायनमः इति

द्रां२

इतिनासिकायां ॐमोंललाटायनमः इतिवामस्तने। द्रांनाभिदेशायनमः इतिनाभौ। यंपादाभ्यांनमः इतिपादयो
र्न्यसेदिति अथापरः प्रकारः ॐनमोभगवतेरुद्राय इतिशिरसिक्रमेण मूर्धादिपादांतदेशाः सप्तै इति
ति अर्थावाअक्रमात् पूर्वोक्तादिग्बंधसहितंन्यासंविधाय ततः ॐनमोभगवतेरुद्रायेत्युच्चार्यप्रणम्य ॐमूर्ध्नि
नमः इत्यादिन्यासं वाकुर्यादिति अथद्वितीयोन्यासः सद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजाताय वैनमो नमः भवेभवेनाति
भवेभजस्वमांभवोद्भवायनमः इतिपादयोः वामदेवायनमोज्येष्ठायनमोरुद्रायनमः कालायनमः कलविक
रणायनमोनमोबलविकरणायनमोबलायनमोबलप्रमथनायनमः सर्वभूतदमनायनमोमनोन्मनायनमः इ
तिहृदये अघोरेभ्योथघोरेभ्योघोरघोरतरेभ्यः सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्योनमस्तेअस्तुरुद्ररूपेभ्यः इतिहृदये तत्पु
रुषायविद्महेमहादेवायधीमहि तन्नोरुद्रः प्रचोदयात् इतिमुखे ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूता
नां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माशिवोमेअस्तुसदाशिवोम् इतिमूर्ध्नि द्वितीयोन्यासः अथसंपुटीकृ
तान्मृद्वीजलिंगदर्शनम [illegible] संपुटीकरणंतद्वक्रमेणेंद्रादिदिक्षु [illegible] मंत्रेः कुर्यात् [illegible] ज्ञातारमिंद्रमविता

वंस४ इति२
दि२

१

उमित्यादिन्या संवा४

५२

अथान्योन्यासः ४ नमः श्रेष्ठाय ५ मनो६

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रमिंद्रहवेहवेसुहवंशूरमिंद्र[redacted]हुवेनुशक्रंपुरुहूतमिंद्रंस्वस्तिनोमघवाधात्विंद्रः[redacted]त्वमोअपिवरुणस्यविद्वान्
देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानो विश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्[redacted]तुगंतुपथामप
यंवरुणोनुयस्मिन्नृतंवयंमत्येतिराजाप्रेतिसिन्नैनमस्यपिवितदेवाहृदस्यपित्विजं हविषायजामो[redacted]अस्तुवंसम
४स्पा यष्टमानमिवस्तेनस्वोस्पांसस्कराचीणि अग्रयमस्मदिवसात्विद्यानमोदेविनिर्ऋतेतुभ्यमस्तु[redacted]तत्वायामिब्रह्मणा
वंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः अहेडमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानआयुःप्रमोषीः॥५॥ अनोनियुद्भिः
२६ तिनीभिरध्वरंसहस्रिणीभिरुपयाहियज्ञं वायोअस्मिन्हविषिमादयस्वयूयंपातस्वस्तिभिःसदानः[redacted] वयंसोमव्रते
तवमनस्तनूषुबिभ्रतः प्रजावंतःसचेमहि॥७॥ तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयं पूषानोयथा
वेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये॥८॥ अस्मेरुद्रामेहनापर्वतासोवृत्रहत्येभरहूतौसजोषाः यःशंस
तेस्तुवतेधायिपज्रइंद्रज्येष्ठाअस्मांअवंतुदेवाः॥[redacted]स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी यच्छानःशर्मसप्रथाः॥[redacted]॥ ७२
॥इतिसंपुटीकरणम्॥ अथेंद्रादिनमस्कारा॰ अत्रापिपर्वोक्तएवमंत्रआद्यौ॥ संपुटीकरणेनमस्कारेचेंद्रादि

स्मं२ द्वा

५ इतिहृदये॥ मर्माणितेवर्मणाछादयामिसोमस्त्वाराजामृतेनाभिवस्तां उरोर्वरीयोवरिवस्तेअस्तुजयंतंत्वामनुदेमदेवाः॥५

ॐ२ घृति

१३। अकार्याद्याहइतिनियमोनतुसर्वत्रैकाएवमंत्रआवाहा[redacted]तिनियम[redacted]अथगुह्यादौमंत्र[redacted]अयमेववक्तव्योस्या
स्तः॥ ॥मनोज्योतिर्जुषतामाज्यंविच्छिन्नंयज्ञंसमिमंदधातु याइष्टाउषसोनिम्रुचश्चताःसंदधामिहविषाघृते
ना॥ ॥इतिगुह्ये॥ ॥अग्नेध्यक्षिःसमिधाजमानांप्रतिधेहिमिवायतीम्रवासांबद्धाइवयास्रुजिह्वानांप्रसावनःसि प्रव३
घृतेनाकमद्धु[redacted]॥इतिगुदे॥ ॥मूर्द्धानंदिवोअरतिंपृथिव्यावैश्वानरमृतआजातमग्निं कविंसम्राजमतिथिंजना
नामासन्नापात्रंजनयंतदेवाः॥ इतिमुखे॥ जातवेदायदिवापावकोसिवैश्वानरोयदिवावैद्युतोसि शंप्रजाभ्यो
९८ यजमानायलोकमूर्जंपुष्टिंददद्भ्यावव्रत्स्व॥ ॥इतिशिरसि[redacted]चतुर्थन्यासः[redacted]अयमेवगुह्यादौघृतिरिमंत्रोणमि
तिवात्मरक्षावेतिव्यपदिश्यते[redacted]अथशिवसंकल्पादिन्यासः[redacted]तत्रशिवसंकल्पसूक्तम्[redacted]यज्जाग्रतोदूरमु
देतिदैवंतदुसुप्तस्य[redacted]तथैवेति[redacted]दूरंगमंज्योतिषांज्योतिरेकंतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु॥१॥ येनकर्माण्यपसोम
नीषिणोयज्ञेकृण्वंतिविदथेषुधीराः यदपूर्वंयक्षमंतःप्रजानांतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु॥[redacted]यत्प्रज्ञानमु
तचेतोधृतिश्चयज्ज्योतिरंतरमृतंप्रजासु यस्मान्नऋतेकिंचनकर्मक्रियतेतन्मे[redacted]मनःशिवसंकल्पमस्तु[redacted]

पांज्योति३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा॰

३ त्प्रतिष्ठंयदजिरंय

येनेदंभूतंभुवनंभविष्यत्परिगृहीतममृतेनसर्वं।येनयज्ञस्तायतेसप्तहोतातन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु॥यस्मिन्नृचःसामयजूंषियस्मिन्प्रतिष्ठितारथनाभाविवाराः।यस्मिंश्चित्तंसर्वमोतंप्रजानांतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु॥५॥सुषारथिरश्वानिवयन्मनुष्यान्नेनीयतेभीशुभिर्वाजिनइव।हृत्[redacted]विष्ठंतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु॥६॥इतितसृकंपठित्वा॥हृदयायनमः इतिहृदये॥ ॥सहस्रशीर्षेतिसूक्तंपठित्वाशिरसेस्वाहेतिशिरसि॥एतच्चसूक्तंग्रहहोमप्रकरणेदर्शितम्॥ ॥तत्र॥१६॥ऋचोषोडशर्चंपुरुषसूक्तस्यपुरुषऋक्त्वाविधानेपदर्शते।अथोत्तरनारायणः॥अद्भ्यःसंभृतःपृथिव्यैरसाच्चविश्वकर्मणःसमवर्त्तताग्रे।तस्यत्वष्टाविदधद्रूपमेतितन्मर्त्यस्यदेवत्वमाजानमग्रे॥वेदाहमेतंपुरुषंमहान्तमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात्।तमेवंविद्वानमृतइहभवतिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनाय॥प्रजापतिश्चरतिगर्भेअंतरजायमानो॥रुचायब्राह्मणये॥रुचंब्राह्मंजनयंतोदेवाअग्रेतदब्रुवन्।यस्त्वैवंब्राह्मणोविद्यात्तस्यदेवाअसन्वशे॥श्रीश्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमश्विनौव्यात्तं।इष्टंमनिषाणअमुंमनिषाणसर्वंमनिषाण॥[illegible]तेनशिखायैवषडितिशिखायां॥ ॥अथाप्रतिरथ

शि

बहुधाविजायते।तस्यधीराःपरिजानंतियोनिंमरीचीनांपदमिच्छंतिवेधसः।योदेवेभ्यआतपतियोदेवानांपुरोहितः।पूर्वोयोदेवेभ्योजातोनमो३

२नि

आशुःशिशानोवृषभोनभीमोघनाघनःक्षोभणश्चर्षणीनां।संक्रंदनोनिमिषएकवीरःशतंसेनाअजयत्साकमिंद्रः।संक्रंदनेनानिमिषेणजिष्णुनायुत्कारेणदुश्च्यवनेनधृष्णुना।तदिंद्रेणजयततत्सहध्वंयुधोनरइषुहस्तेनवृष्णा।सइषुहस्तैःसनिषंगिभिर्वशीसंस्रष्टासयुधइंद्रोगणेन।संसृष्टजित्सोमपाबाहुशर्ध्यूर्ध्वधन्वाप्रतिहिताभिरस्ता॥बृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्राँअपबाधमानः।प्रभंजन्सेनाःप्रमृणोयुधाजयन्नस्माकमेध्यवितारथानां॥बलविज्ञायस्थविरःप्रवीरःसहस्वान्वाजीसहमानउग्रः।अभिवीरोअभिसत्वासहोजाजैत्रमिंद्ररथमातिष्ठगोवित्॥गोत्रभिदंगोविदंवज्रबाहुंजयंतमज्मप्रमृणंतमोजसा।इमंसजाताअनुवीरयध्वमिंद्रंसखायोअनुसंरभध्वं॥बलविज्ञायस्थविरःप्रवीरःसहस्वान्वाजीसहमानउग्रः।अभिवीरोअभिसत्वासहोजाजैत्रमिंद्ररथमातिष्ठगोवित्॥अभिगोत्राणिसहसागाहमानोदयोवीरःशतमन्युरिंद्रः।दुश्च्यवनःपृतनाषाडयुध्योऽस्माकंसेनाअवतुप्रयुत्सु॥इंद्रआसांनेताबृहस्पतिर्दक्षिणायज्ञःपुरएतुसोमः।इंद्रस्यवृष्णोवरुणस्यराज्ञआदित्यानांमरुतांशर्द्धउग्रम्।देवसेनानामभिभंजतीनांजयंतीनांमरुतोयंत्वग्रं॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सर

धामनसांस्तुवनस्पवानांघोषोदेवानांजयतामुदस्थात्[illegible]स्माकमिंद्रःसमृतेषुध्वजेष्वस्माकंयाइषवस्ताजय
न्तु।अस्माकंवीराउत्तरेभवंत्वस्मांउदेवाअवताहवेषु।उद्धर्षयमघवन्नायुधान्युत्सत्वनांमामकानांमनांसि।उद
त्रहन्वाजिनांवाजिनान्युद्रथानांजयतांमेतुघोषः।उपप्रेतजयतानरः।स्थिरावःसंतुबाहवः।इंद्रोवःशर्म
४ ना यच्छतुवेदृष्यायथासथ।अवसृष्टापरापतशरव्येब्रह्मशंसिता।गच्छामित्रान्प्रविशमैषां[illegible]नोच्छिषः[illegible]मर्माणितेव
र्मणाच्छादयामिसोमस्त्वाराजामृतेनाभिवस्तां।उरोर्वरीयोवरिवस्तेअस्तुजयंतंत्वामनुमदन्तुदे[illegible]यत्रबाणाःसं
पतं पतंतिकुमाराविशिखाइव।इंद्रोनस्तत्रवृत्रहाविश्वाहाशर्मयच्छतु।।इत्यप्रतिरथेनकवचा[illegible]।।अथशत ऊमितिकवचं।८
रुद्रीयं।।त्वमग्नेरुद्रोअसुरोमहोदिवस्त्वंशर्धोमारुतंप[illegible]येषुअयध्वं।द्वितीतृतीयेषुअयध्वं।[illegible]
[illegible]त्ययोतीचतुर्थेषुअयध्वं।चतुर्थाःपंचमेषुअयध्वं।पंचमाःषष्ठेषुअयध्वं।षष्ठाःसप्तमेषुअयध्वं।सप्त
दशाःष्टादशेषुअयध्वं।अष्टादशाएकोनविंशेषुअयध्वं।एकोनविंशाविंशेषुअयध्वं।विंशाएकविंशेषुअयध्वं
एकविंशाद्वाविंशेषुअयध्वं।द्वाविंशास्त्रयोविंशेषुअयध्वं।त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषुअयध्वं।चतुर्विंशाःपंचवि

ईशाषे।त्वंवातैररुणैर्यासिशंगयस्त्वंपूषाविधतःपासित्मना।देवोदेवेषुअयध्वं।प्रथमाद्विती४
उमा।अष्टमेषुअयध्वं।अष्टमानवमेषुअयध्वं।नवमादशमेषुअयध्वं।दशमाएकादशेषुअयध्वं।एकादशाद्वादशेषुअयध्वं।द्वादशास्त्रयोदशेषुअयध्वं।त्रयोदशाश्चतु
र्दशेषुअयध्वं।चतुर्दशाःपंचदशेषुअयध्वं।पंचदशाःषोडशेषुअयध्वं।षोडशाःसप्तदशेषुअयध्वं।सप्त३

५

शेषुअयध्वं।पंचविंशाःषड्विंशेषुअयध्वं।[illegible]षड्विंशाःसप्तविंशेषुअयध्वं।सप्तविंशाःष्टाविंशेषुअयध्वं।अष्टाविंशाएको
नत्रिंशेषुअयध्वं।[illegible]नत्रिंशेषुअयध्वं।एकोनत्रिंशास्त्रिंशेषुअयध्वं।त्रिंशाएकत्रिंशेषुअयध्वं।एकत्रिंशाद्वात्रिंशे उत्तरसत्वानः।३
षुअयध्वं।द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषुअयध्वं।देवाःत्रिरेकादशास्त्रिस्त्रयस्त्रिंशाः।उत्तरेभवत।उत्तरवर्त्मानि[illegible]कामेदं
जुहोमितन्मेसमृध्यतां।वयंस्यामपतयोरयीणां।भूर्भुवःस्वःस्वाहा।इत्यनेनास्वापपरिस्पर्शं[illegible]।।अतिसंकल्प्य दि४
सः।।।अयंअपंचमोन्यासः।।[illegible]वक्ष्यमाणेमंत्रेरुद्रांगप्रणामःस्वर्वमंत्रपाठमात्रेणैवनिर्वर्त्यः[illegible]त्रमंत्र[illegible]हि
रण्यगर्भःसमवर्त्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीत्।सदाधारपृथिवींद्यामुतेमांकस्मैदेवायहविषा[illegible]वि
धेम।।१।।यःप्राणतोनिमिषतोमहित्वैकइद्राजाजगतोबभूव।यईशेअस्यद्विपदश्चतुष्पदःकस्मैदेवायहवि
षाविधेम।।२।।ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः।सबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयोनि
मसतश्चविवः।।३।।महीद्यौःपृथिवीचनइमंयज्ञंमिमिक्षतां।पिपृतांनोभरीमभिः[illegible]स्यपृथिवीमु
तद्यामुरुत्रातोमरुतांविष्टितेजगृभ्रासद्दुद्धंसंजगृभ्णेनदेवीःईरद्दवीयोअपसेधशत्रून्[illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्मा२ १७३

पथारायेअस्मान्विश्वानिदेववयुनानिविद्वान्युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेम[illegible]ग्नेत्र
२ नृस्त ग्नेयशियात्तयेहारोहात्मानंअच्छावसूनिकृण्वन्नस्मेनर्यापुरूणि।यज्ञोभूत्वायज्ञमासीदस्वांयोनिंजातवेदो
भुवआजायमानःसक्षयएह्नि॥७॥ ॥अथावःस्वाग्नयेदारोमपरीदूलिर्हतवह्निश्चद्म्येःतेतौतिस्रोअस्मआमिते
मर्द्दोलिःशतंहर्तिरायसीलिर्नपाहि॥न॥इत्यंगन्यासमंत्राः॥अथा॥तिषेकेषष्ठोन्यासामसयाऽतिषेककविधानएव
प्राक्ऋपंचितः॥एवंन्यासविधिंकृत्वाततोयज[illegible]नमारस्तेश्रायजनंजपंश्चरजाद्दोमस्थाःइतिनमकांगन्यासमं
त्राः॥ ॥अथानमकस्यार्षाद्युतिधीयतेतत्रवर्षममुकदेशेअमुककालेअमुककर्मोनमूँ्यपंरुद्रजपंरुद्रैकाद का६
शिनीजपंमहारुद्रजपंअतिरुद्रजपंवाकरिष्येतथानमकादिध्वन्यतमेनहोमंमतिषेकंवाकरिष्येतिसंक
ल्पयेत्।अपरश्रेषितश्चेकरिष्यामीत्युग्निलपेयेत्।ततश्चअंगन्यासानंतरमार्षादिजानीयात्॥ ॥तद्यथा
अथनमकाऽनुवाकानाम्ऋषिदैवतछंदांस्यनुक्रमिष्यामो॥नमस्तेरुद्रमन्यवइत्यनयोःकश्यपोयातइषुरि
त्यस्याअत्रेयोयामिषुमितिद्वयोर्गौतमोगोध्नमोवाध्यऽश्वोचद्तिस्यांकण्वअसौयस्ताम्रइतिद्वयोःकाण्वो

४ इआराज्ञसस्याअत्रिस्तुधिऋतामित्यस्यावेद्याघ्रोमादुष्टमेत्यस्यावैराजोयेत्क्षेत्रोपित्यारभ्यासमातेर्देवलइत्यषयोथदेवताअसौयस्ताम्रइतिद्वयोरा
दित्यास्मरुद्रोयातेरुद्राम्यस्याःस्वरूपीरुद्रोमानामहांतमित्यस्यानन्वीद्दराः४
१ अवशिष्टस्याग्निःप्रमुंवधन्वनइतितिस्रःसहस्राणिसहस्रशोत्यासांनारदो॥२॥

मरुत्वा[illegible]र्वानमोअस्तुनीलग्रीवायद्यातेदेतिरितितिस्रस्ततीयपंचमषष्ठानुवाकानवमानुवाकेऔंमोव
२ त्यं किरिकेभ्यइत्युर्तिप्रमानस्तोकेपरिणो[illegible]रूस्पतेषांलगवारुद्रोयानुवाकस्यांद्रूकत्पयानुवाकस्यसहस्राणिस
हस्रशेतिचतस्रणांचतुर्थ्याःसप्तमानुवाकस्यदेमकेशोद्वापेक्षंधस्यप्रीविकिरिद्रूपाणियोस्युलदाणो
रुद्रशिवेस्यस्याःस्कंदइमारुद्रायेतिद्वयोर्मंडव्योमानोमहांतमित्यस्या[illegible]दीर्घ[illegible]रात्मकोरुद्रोद्गीत[illegible]वाद्याबोध
नमोअस्तुनीलग्रीवायेस्यसां चतुर्थपंचषष्ठानुवाकानामारा[illegible]मीढुष्टमेतिद्वयोश्वशतुर्यातेदेतिरितिस्रश्याऽ ति५
वाकोनवमानु६ नमोनुवाकेनमोवःकिरिकेभ्यःइसंतःआक्रमानस्तोकेपरिणइत्येषांलगवानवशिष्ठानांरुद्रइतिदेवता[illegible] पंचपदा४
षट्छंदांस्याद्यसोयस्याद्योद्वापेक्षंधस्यतइत्यनयोरास्तारपंक्तिरायापंक्ति[illegible]ऽसोयोवसर्पतीतिषट्पदाजगती
इमारुद्रायेतिचतस्रोजगत्यआरांतेइतितिस्रत्रिष्टुप्मीढुष्टमेतिपंचपदात्रिष्टुप्महाबृहतीवासिष्ठाश्चव
नुष्टुलोयातेरुद्रेतिस्वराट्अनुष्टुप्स्यामितिंद्रदत्तुप्युबध्नवोचदिष्टुनुष्टुनिवृद्धार्षि[illegible]नियमंबिलत्राप्परा[illegible]
जोद्वितीयाद्यष्टानुवाकेषुअनार्षप्रथमोद्वितीयोतृतीयेषुक्रमेणमहागायत्रीइत्येतेछंदांसि[illegible]इतिविशेष

निर२

१ स्तुष्टिगितिनतोद्योर्महाविराडथमहापंक्तिंस्यपयोर्महानष्टुइति१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मह०

॥ १ ॥ अथ सामान्यतः ॥ सकलस्याघिनमकसमुदायस्याग्निकांडांतःपातित्वादग्निर्ऋषिः रुद्रो देवता महाविराट् छंदः ॥ अथवा नारायण ऋषिः रुद्रो देवता छंदो महाविराड्वा ॥ १ ॥ ३ तत्र प्रथमानुवाकः ॥ नमस्ते रुद्र मन्यव उतो त इषवे नमः ॥ नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः ॥ १ ॥ ४३

तो नमकस्यार्षादि ॥ ॥ अथ च एकस्य [illegible] नमकानुवाकानामग्निः कांड ऋषिः आद्यामायत्री अ[illegible] [illegible] ड्वयोर्न्नादिविशेषादेवतां जपे विनियोगः ॥ होमे क्रियमाणे होमे विनियोग इति वाच्यं ॥ ॥ अथ तैत्तिरीयशाखानुसारेण नमकानुवाकाः अद्यत्र्यंते ॥ ॥ या त इषुः शिवतमा शिवं बभूव ते धनुः शिवा शरव्या या तव तया नो रुद्र मृडय ॥ २ यजुः ॥ १
या ते रुद्र शिवा तनूरघोरापापकाशिनी ॥ तया नस्तनुवा शंतमया गिरिशंताभिचाकशीहि ॥ या मिषुं गिरिशंत हस्ते बिभर्ष्यस्तवे ॥ शिवां गिरित्र तां कुरु मा हिंसीः पुरुषं जगत् ॥ शिवेन वचसा त्वा गिरिशाच्छा वदामसि ॥ यथा नः सर्वमिज्जगदयक्ष्मं सुमना असत् ॥ ५ ॥ अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् ॥ अहींश्च सर्वाञ्जंभयन्सर्वाश्च यातुधान्यः ॥ ६ ॥ असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमंगलः ॥ ये चेमा रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिताः सहस्रशो वैषां हेड ईमहे ॥ ७ ॥ ६४
असौ यो वसर्प्प[illegible]ति नीलग्रीवो विलोहितः ॥ उतैनं गोपा अदृशन्नुदहार्य उतैनं विश्वा भूतानि स दृष्टो मृडयाति नः ॥ ८
२ अस्तु ॥ नमो अस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥ अथो ये अस्य सत्वानोऽहं तेभ्योऽकरं नमः ॥ ९ ॥ प्रमुंच धन्वनस्त्वमुभयोरार्त्नियोर्ज्याम् ॥ याश्च ते हस्त इषवः परा ता भगवो वप ॥ १० ॥ अवतत्य धनुस्त्वं सहस्राक्ष शतेषुधे ॥ निशीर्य शल्यानां मुखा शिवो नः सु

क्र:४ नदर्श३ स्वर

मना भव ॥ ११ ॥ विज्यं धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवाँ उत ॥ अनेशन्नस्येषव आभुरस्य निषंगथिः ॥ १२ ॥ या ते हेतिर्मीढुष्टम हस्ते बभूव ते धनुः ॥ तयास्मान्विश्वतस्त्वमयक्ष्मया परिब्भुज ॥ १३ ॥ नमस्ते अस्त्वायुधायानातताय धृष्णवे ॥ उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ १४ ॥ परि ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणक्तु विश्वतः ॥ अथो य इषुधिस्तवारे अस्मन्निधेहि तम् ॥ १५ ॥ इति प्रथमो ऽनुवाकः ॥ नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमो ॥ १ ॥ नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये नमो ॥ २ ॥ नमः सस्पिंज-
४ वा रायत्विषीमते पथीनां पतये नमो ॥ ३ ॥ नमो बभ्लुशाय विव्याधिनेऽन्नानां पतये नमो ॥ ४ ॥ नमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानां पतये नमो ॥ ५ ॥ नमो भवस्य हेत्यै जगतां पतये नमो ॥ ६ ॥ नमो रुद्रायाततायिने क्षेत्राणां पतये नमो ॥ ७ ॥ नमः सूतायाहंत्याय वनानां पतये नमो ॥ ८ ॥ नमो रोहिताय स्थपतये वृक्षाणां पतये नमो ॥ ९ ॥ नमो मंत्रिणे वाणिजाय कक्षाणां पतये नमो ॥ १० ॥ नमो भुवंतये वारिवस्कृतायौषधीनां पतये नमो ॥ ११ ॥ नम उच्चैर्घोषायाक्रंदयते पत्तीनां पतये नमो ॥ १२ ॥ नमः कृत्स्नवीताय धावते सत्वनां पतये नमः ॥ १३ ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ नमः सहमानाय निव्याधिन आव्याधिनीनां पतये नमो ॥ १ ॥ नमः ककुभाय निषंगिणे स्तेनानां पतये नमो ॥ २ ॥ नमो निषंगिण इषुधिमते तस्कराणां पतये नमो ॥ ३ ॥

ता॰१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रिवंवते नमोवञ्चतेपरिवञ्चतेस्तायूनांपतयेनमो॥७॥नमोनिचेरवेपरिचरायारण्यानांपतयेनमो॥[illegible]॥नमःसृकाविभ्यो
जिघांसद्भ्योमुष्णतांपतयेनमो॥६॥नमोसिमद्भ्योनक्तंचरद्भ्यःप्रकृन्तानांपतयेनमो॥[illegible]॥नमउष्णीषिणेगि
रिचरायकुलुञ्चानांपतयेनमो॥८॥नमइषुमद्भ्योधन्वाविभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमआतन्वानेभ्यःप्रतिद
धानेभ्यश्चवोनमः॥१०॥नमआयच्छद्भ्योविसृजद्भ्यश्चवोनमो॥११॥नमोस्यद्भ्योविध्यद्भ्यश्चवोनमो
॥१२॥नमआसीनेभ्यःशयानेभ्यश्चवोनमः॥[illegible]॥नमःस्वपद्भ्योजाग्रद्भ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमस्तिष्ठद्भ्योधावद्भ्यश्चवोनमो
॥१५॥नमःसभाभ्यःसभापतिभ्यश्चवोनमो॥१६॥नमोअश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्चवोनमः॥१७॥ ॥इतितृतीयोनुवाकः॥
४ वि नमआव्याधिनीभ्योविविध्यन्तीभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमउगणाभ्यस्तृंहतीभ्यश्चवोनमो॥२॥नमोगृत्सेभ्योगृत्सपतिभ्य
श्चवोनमो॥३॥नमोव्रातेभ्योव्रातपतिभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमोगणेभ्योगणपतिभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमोविरूपेभ्यो
विश्वरूपेभ्यश्चवोनमो॥६॥नमोमहद्भ्यःक्षुल्लकेभ्यश्चवोनमो॥७॥नमोरथिभ्योऽरथेभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमोर ॐ
वे थेभ्योरथपतिभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमःसेनाभ्यःसेनानिभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमःक्षत्तृभ्यःसंग्रहीतृभ्यश्चवोनमो॥

नमस्तक्षभ्योरथकारेभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमःकुलालेभ्यःकर्मारेभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमःपुञ्जिष्टेभ्योनिषादे
भ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमःइषुकृद्भ्योधन्वकृद्भ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमोमृगयुभ्यःश्वनिभ्यश्चवोनमो॥[illegible]॥नमःश्वभ्यः
श्वपतिभ्यश्चवोनमः॥ ॥इतिचतुर्थोनुवाकः॥ ॥नमोभवायचरुद्रायच॥[illegible]॥नमःशर्वायचपशुपतयेच॥
नमोनीलग्रीवायचशितिकंठायच॥[illegible]॥नमःकपर्दिनेचव्युप्तकेशायच॥[illegible]॥नमःसहस्राक्षायचशतधन्वनेच
॥नमोगिरिशायचशिपिविष्टायच॥[illegible]॥नमोमीढुष्टमायचेषुमतेच॥[illegible]॥नमोह्रस्वायचवामनायच॥[illegible]॥नमोबृह
तेचवर्षीयसेच॥[illegible]॥नमोवृद्धायचसंवृध्वनेच॥[illegible]॥नमोअग्रियायचप्रथमायच॥[illegible]॥नमआशवेचाजिरायच
॥नमःशीघ्र्यायचशीभ्यायच॥[illegible]॥नमऊर्म्यायचावस्वन्यायच॥[illegible]॥नमःस्रोतस्यायचद्वीप्यायच॥[illegible]
[illegible]तिपंचमोनुवाकः॥ ॥नमोज्येष्ठायचकनिष्ठायच॥[illegible]॥नमःपूर्वजायचापर
जायेच॥[illegible]॥नमोमध्यमायचापगल्भायच॥[illegible]॥नमोजघन्यायचबुध्नियायच॥[illegible]॥नमःसोभ्यायचप्रतिसर्यायच॥[illegible]॥नमोवन्याय
नमोयाम्यायचक्षेम्यायच॥[illegible]॥नमउर्वर्यायचखल्यायच॥[illegible]॥नमःश्लोक्यायचावसान्यायच॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वे४

चकञ्चायचा॥२॥नमःश्रवायचप्रतिश्रवायचा॥३॥नमःआशुषेणायचाशुरथायचा॥४॥नमःशूरायचावभिन्दि
तेचा॥५॥नमोवर्म्मिणेचवरूथिनेचा॥६॥नमोबिल्मिनेचकवचिनेचा॥७॥नमःश्रुतायचश्रुतसेनायच
श्रुतसेनायचा॥ ॥इतिषष्ठोनुवाकः॥ ॥नमोदुंदुभ्यायचाहनन्यायचा॥१॥नमोधृष्णवेचप्रमृशायच॥
नमोदूतायचप्रहितायचा॥३॥नमोनिषंगिणेचेषुधिमतेचा॥४॥नमस्तीक्ष्णेषवेचायुधिनेचा॥५॥नमःस्वायु
धायचसुधन्वनेचा॥ ॥नमःश्रुत्यायचपथ्यायचा॥ ॥नमःकाट्यायचनीप्यायचा॥ ॥नमःसूद्यायचसरस्याय॥ ॥ यप
नमोनाद्यायचवैशन्तायचा॥ ॥नमःकूप्यायचावट्यायचा॥ ॥नमोवर्ष्यायचावर्ष्यायचा॥ ॥नमोमेघ्या
यचविद्युत्यायचा॥ ॥नमईध्रियायचातप्यायचा॥ ॥नमोवात्यायचरेष्मियायचा॥ ॥नमोवास्तव्यायच वे४
वास्तुपायचा॥ ॥इतिसप्तमोनुवाकः॥ ॥नमःसोमायचरुद्रायचा॥ ॥नमस्ताम्रायचारुणायचा॥ ॥नमःशं
गायचपशुपतयेचा॥ ॥नमउग्रायचभीमायचा॥ ॥नमोअग्रेवधायचदूरेवधायचा॥ ॥नमोहन्त्रेचहनीय ७०
सेचा॥ ॥नमोवृक्षेभ्योहरिकेशेभ्यो॥ ॥नमस्ताराय[illegible]॥ ॥नमःशंभवेचमयोभवेचा॥ ॥नमः

धार

करायचमयस्करायचा॥ ॥नमःशिवायचशिवतरायचा॥ ॥नमस्तीर्थ्यायचकूल्यायचा॥ ॥नमःपार्यायचावार्य
यचा॥ ॥नमःप्रतरणायचोत्तरणायचा॥ ॥नमआतार्यायचालाद्यायचा॥ ॥नमःशष्प्यायचफेन्यायचा॥
नमःसिकत्यायचप्रवाह्यायचा॥ ॥इत्यष्टमोनुवाकः॥ ॥नमइरिण्यायचप्रपथ्यायचा॥ ॥नमःकिंशिलाय
क्षयणायचा॥ ॥नमःकपर्दिनेचपुलस्तयेचा॥ ॥नमोगोष्ठ्यायचगृह्यायचा॥ ॥नमस्तल्प्यायचगेह्यायचा॥ ॥नमः ला४
काट्यायचगह्वरेष्ठायचा॥ ॥नमोह्रदय्यायचनिवेष्प्यायचा॥ ॥नमःपांसव्यायचरजस्यायचा॥ ॥नमः
शुष्क्यायचहरित्यायचा॥ ॥नमोलोप्यायचोलप्यायचा॥ ॥नमऊर्व्यायचसूर्म्यायचा॥ ॥नमःपर्ण्यायचपर्णशद्य
४नि यचा॥ ॥नमोपगुरमाणायचाभिघ्नतेचा॥ ॥नमःआख्खिदतेचा॥ ॥नमोवःकिरिकेभ्योदेवानांहृदयेभ्यो॥ ॥नमोवि
क्षीणकेभ्यो॥ ॥नमोविचिन्वत्केभ्यो॥ ॥नमआनिर्हतेभ्यो॥ ॥नमआमीवत्केभ्यः॥ ॥इतिनवमोनुवाकः॥
द्रापेअंधसस्पतेदरिद्रंनीललोहित॥एषांपुरुषाणामेषांपशूनांमाभेर्मारोमोएषांकिंचनाममत्॥ ॥यातेरुद्र
शिवातनूःशिवाविश्वाहभेषजी॥तयानोमृडजीवसे॥ ॥इमारुद्रायतवसेकपर्दिनेक्षयद्वीरायप्रभरामहेमतिम्॥यथा

शिवारुद्रस्यभेषजी१ प्रतिज्ञे॥४

म॰ह॰

२ अर्भकमानउक्षंतमुतमानउक्षितं।मानोवधीःपितरंमोतमातरंप्रियामानस्तनुवोरुद्ररीरिषः।मानस्तोकेतनयेमानआयुषिमानोगो

५२

नः

नःशमसद्द्विपदेचतुष्पदेविश्वंपुष्टंग्रामेअस्मिन्ननातुरं।३।मृडानोरुद्रोतनोमयस्कृधिक्षयद्वीरायनमसाविधेमतेय
च्छंचयोश्चमनुरायजेपितातदश्यामतवरुद्रप्रणीतौ।४।मानोमहांतमुतमानोअर्भकंमानोअश्वेषुरीरिषःवीरा
न्मानोरुद्रभामितोवधीर्हविष्मंतोनमसाविधेमते।५।आरात्तेगोघ्नउतपूरुषघ्नेक्षयद्वीरायसुम्नमस्मेतेअस्तु।
रक्षाचनोअधिचदेवब्रूह्यधाचनःशर्मयच्छद्विबर्हाः।६।स्तुहिश्रुतंगर्तसदंयुवानंमृगंनभीममुपहत्नुमुग्रं।मृडाजरि
त्रेरुद्रस्तवानोअन्यंतेअस्मन्निवपंतुसेनाः।७।परिणोरुद्रस्यहेतिर्वृणक्तुपरित्वेषस्यदुर्मतिरघायोः।अवस्थिरा
५८ मघवद्भ्यस्तनुष्वमीढ्वस्तोकायतनयायमृडय।८।मीढुष्टमशिवतमशिवोनःसुमनाभव।परमेवृक्षआयुधं ह्द
५घ निधायकृत्तिंवसानआचरपिनाकंबिभ्रदागहि।९।विकिरिदविलोहितनमस्तेअस्तुभगवः।यास्तेसहस्रंहे
तयोन्यमस्मन्निवपंतुताः।१०।सहस्राणिसहस्रधाबाहुवोस्तवहेतयः।तासामीशानोभगवःपराचीनामुखाकृधि।११।
अस्मिन्महत्यर्णवेंतरिक्षेभवाअधि।१।नीलग्रीवाःशितिकंठाःशर्वाअधःक्षमाचराः।२।नीलग्रीवाःशितिकंठाः
दिवंरुद्राउपश्रिताः।येवृक्षेषुसस्पिंजरानीलग्रीवाविलोहिताः।येभूतानामधिपतयोविशिखासःकपर्दिनः। [illegible]
उसहस्राणिसहस्रशोयेरुद्राअधिभूम्यां।तेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि। [illegible] नादाः।११३

१ तोअन्नान [illegible] येपथांपथिरक्षयऐलबृदाआयुर्युधः।येतीर्थानिप्रचरंतिसृकावंतोनिषंगिणः। [illegible] यएतावंत१

येअन्नेषुविविध्यंतिपात्रेषुपिबतोजनान्।यआवतस्थिरेतेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि। [illegible] नमोरुद्रे
येदिविर भ्योयेपृथिव्यांयेषांवर्षमिषवस्तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वास्तेभ्योनम ची दशे
स्तेनोमृडयंतुतेयंद्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितंवोजंभेदधामि।इतिरुद्रस्यैकादशोनुवाकः।इतित्रीणियजूंषि। [illegible] नमोरुद्रे
४ न्प इत्याऽरभ्यैवंविभागाःअकारस्तुषोडशविभागात्मकमंत्रविभागकरणेप्राकृप्रदर्शितः। [illegible] इतितैत्तिरीयशाखा
ऽनुसारेणनमकाऽनुवाकः।अग्नाविष्णूसजोषसेमावर्धंतुवांगिरः।द्युम्नैर्वाजेभिरागतं। [illegible] वाजश्चमेप्रसव
धातिश्चमे श्चमेप्रयतिश्चमेप्रसितिश्चमेधीतिश्चमेक्रतुश्चमेस्वरश्चमेश्लोकश्चमेश्रावश्चमेश्रुतिश्चमेज्योतिश्चमेस्वश्चमेप्राणश्चमेऽपानश्चमेव्यान
श्चमेसुश्चमेचित्तंचमआधीतंचमेवाक्चमेमनश्चमेचक्षुश्चमेश्रोत्रंचमेदक्षश्चमेबलंचमओजश्चमेसहश्चम [illegible] आयुश्चमेजराच
त्रार्यचमे ३ मआत्माचमेतनूश्चमेशर्मचमेवर्मचमेंगानिचमेस्थानिचमेपरूंषिचमेशरीराणिचमे। [illegible] इतिप्रथमोनुवाकः। [illegible] ज्यैष्ठ्यंचमेआधि
पत्यंचमेमन्युश्चमेभामश्चमेमश्चमेंभश्चमेजेमाचमेमहिमाचमेवरिमाचमेप्रथिमाचमेवर्ष्माचमेद्राघुयाचमेवृद्धं
श्चमेसत्यंचमेश्रद्धाचमेजगच्चमेधनंचमेवशश्चमेत्विषिश्चमेवर्ष्माचमेद्राघुयाचमेवृद्धंश्चमे [illegible]

स्वरश्चमे ५
स्त्रीनिवाम ३

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

म हा· १ जनिष्यमाणं च मे सूक्तं च मे वित्तं च मे वेद्यं च मे भूतं च मे भविष्यच्च मे सुगं च मे सुपथं च म ऋद्धं च म ऋद्धिश्च मे क्लृप्तं च मे क्लृप्तिश्च मे मतिश्च मे सुमतिश्च मे ॥१॥

संक्लिप्तमे ३

श्रद्धा च मे जगच्च मे धनं च मे वशश्च मे त्विषिश्च मे क्रीडा च मे मोदश्च मे जातं च मे ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ शं च मे
मयश्च मे प्रियं च मेऽनुकामश्च मे कामश्च मे सौमनसश्च मे भद्रं च मे श्रेयश्च मे वस्यश्च मे यशश्च मे भगश्च मे द्रवि- यन्ता च मे २
यंता च मे ३ णं च मे धर्ता च मे क्षेमश्च मे धृतिश्च मे विश्वं च मे महश्च मे संविच्च मे ज्ञात्रं च मे सूश्च मे प्रसूश्च मे सीरं च मे लयश्च म ऋतं च मेऽमृतं च मे
ऽयक्ष्मं च मेऽनामयच्च मे जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मेऽनमित्रं च मेऽभयं च मे सुगं च मे सूषा च मे सुदिनं च मे ॥ इति तृतीयो- शयनं च मे ४
ऽनुवाकः ॥ ऊर्क् च मे सूनृता च मे पयश्च मे रसश्च मे घृतं च मे मधु च मे सग्धिश्च मे सपीतिश्च मे कृषिश्च मे वृष्टिश्च मे जैत्रं च म औद्भिद्यं- औद्भिद्यं च मे ५
च मे रयिश्च मे रायश्च मे पुष्टं च मे पुष्टिश्च मे विभु च मे प्रभु च मे बहु च मे भूयश्च मे पूर्णं च मे पूर्णतरं च मेऽक्षितिश्च मे कूयवाश्च मां ६
मेऽन्नं च मेऽक्षुच्च मे व्रीहयश्च मे यवाश्च मे माषाश्च मे तिलाश्च मे मुद्गाश्च मे खल्वाश्च मे गोधूमाश्च मे मसुराश्च मे
प्रियंगवश्च मेऽणवश्च मे श्यामाकाश्च मे नीवाराश्च मे ॥ इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥ अश्मा च मे मृत्तिका च मे गिरय-
श्च मे पर्वताश्च मे सिकताश्च मे वनस्पतयश्च मे हिरण्यं च मेऽयश्च मे सीसं च मे त्रपुश्च मे श्यामं च मे लोहं च
मेऽग्निश्च म आपश्च मे वीरुधश्च म ओषधयश्च मे कृष्टपच्यं च मेऽकृष्टपच्यं च मे ग्राम्याश्च मे पशव आरण्याश्च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥

एमश्च म इतिश्च मे ग १

त्रं च मे वित्तिश्च मे भूतं च मे भूतिश्च मे वसु च मे वसतिश्च मे कर्म च मे शक्तिश्च मेऽर्थश्च म इतिश्च मे ॥ इति पंचमो- २
ऽनुवाकः ॥ अग्निश्च म इन्द्रश्च मे सोमश्च म इन्द्रश्च मे सविता च म इन्द्रश्च मे सरस्वती च म इन्द्रश्च मे पूषा च म इन्द्रश्च
मे बृहस्पतिश्च म इन्द्रश्च मे मित्रश्च म इन्द्रश्च मे वरुणश्च म इन्द्रश्च मे त्वष्टा च म इन्द्रश्च मे धाता च म इन्द्रश्च मे विष्णुश्च म इं- श ३
द्रश्च मेऽश्विनौ च म इन्द्रश्च मे मरुतश्च म इन्द्रश्च मे विश्वे च मे देवा इन्द्रश्च मे पृथिवी च म इन्द्रश्च मेऽन्तरिक्षं च म
इन्द्रश्च मे द्यौश्च म इन्द्रश्च मे दिशश्च म इन्द्रश्च मे मूर्धा च म इन्द्रश्च मे प्रजापतिश्च म इन्द्रश्च मे ॥ इति षष्ठोऽनुवा-
कः ॥ अंशुश्च मे रश्मिश्च मेऽदाभ्यश्च मेऽधिपतिश्च म उपांशुश्च मेऽन्तर्यामश्च म ऐन्द्रवायवश्च मे मैत्रावरुण-
श्च म आश्विनश्च मे प्रतिप्रस्थानश्च मे शुक्रश्च मे मन्थी च म आग्रयणश्च मे वैश्वदेवश्च मे ध्रुवश्च मे वैश्वा-
नरश्च म ऋतुग्रहाश्च मेऽतिग्राह्याश्च म ऐन्द्राग्नश्च मे वैश्वदेवश्च मे मरुत्वतीयाश्च मे माहेन्द्रश्च म आदित्यश्च मे सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे पौष्णश्च मे पा-
त्नीवतश्च मे हारियोजनश्च मे ॥ इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ इध्मश्च मे बर्हिश्च मे वेदिश्च मे धिष्णियाश्च मे च- स्रुचश्च मे २
मसाश्च मे ग्रावाणश्च मे स्वरवश्च म उपरवाश्च मेऽधिषवणे च मे द्रोणकलशश्च मे वायव्यानि च मे [illegible]
२ पुरोडाशाश्च मे १ वं १
यहाश्च मेति ३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह्रो१ ग्राम्श्च मे च मे धश्च मे २

च मे आधवनीयश्च मे आग्नीध्रं च मे हविर्धानं च मे गृहाश्च मे सदश्च मे पुरोडाशाश्च मे पचताश्च मे वलश्च मे स्व
गाकारश्च मे ॥ इति अष्टमोनुवाकः ॥ अग्निश्च मे धर्मश्च मे अर्कश्च मे सूर्यश्च मे पृथिवी च मे अदितिश्च मे दि
तिश्च मे द्यौश्च मे शाक्वरीरंगुलयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पंतां ॥ ऋक् च मे साम च मे स्तोमश्च मे यजुश्च मे दीक्षा च मे ध्रोश्च मे
तपश्च मे ऋतुश्च मे व्रतं च मे ऽहोरात्रयोर्वृष्ट्या बृहद्रथंतरे च मे यज्ञेन कल्पेताम् ॥ इति नवमोनुवाकः
गर्भाश्च मे वत्साश्च मे त्र्यविश्च मे त्र्यवी च मे दित्यवाड् मे दित्यौही च मे पंचाविश्च मे पंचावी च मे त्रि
वत्सश्च मे त्रिवत्सा च मे तुर्यवाड् मे तुर्यौही च मे पष्ठवाड् मे पष्ठौही च मे उक्षा च मे वशा च मे ऋषभश्च मे वेहच्च मे अनड्
श्च मे धेनुश्च म आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो यज्ञेन कल्पतां अपानो यज्ञेन कल्पतां व्यानो यज्ञेन कल्पतां चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं य
ज्ञेन कल्पतां मनो यज्ञेन कल्पतां वाग्यज्ञेन कल्पतां चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां मनो यज्ञेन क
ल्पतां वाग्यज्ञेन कल्पतां आत्मा यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्पतां ॥ इति दशमोनुवाकः ॥ एका
च मे तिस्रश्च मे पंच मे सप्त च मे नव च मे एकादश च मे त्रयोदश च मे पंचदश च मे सप्तदश च मे नवदश च

वा१

चत्वारिंशच्च मे

मे एकविंशतिश्च मे त्रयोविंशतिश्च मे पंचविंशतिश्च मे सप्तविंशतिश्च मे नवविंशतिश्च मे एकत्रिंशच्च मे
त्रयस्त्रिंशच्च मे चतस्रश्च मे अष्टौ च मे द्वादश च मे षोडश च मे विंशतिश्च मे चतुर्विंशतिश्च मे अष्टाविंशतिश्च मे द्वात्रिं
शच्च मे षट्त्रिंशच्च मे चत्वारिंशच्च मे चतुश्चत्वारिंशच्च मे वाजश्च प्रसवश्चापिजश्च क्रतुश्च सुवश्च मूर्धा च व्यश्नि
यश्चान्त्यायनश्चान्त्यश्च भौवनश्च भुवनश्चाधिपतिश्च ॥ इत्येकादशोनुवाकः ॥ इति तैत्तिरीयशाखानुसारेण च
मकानुवाकः ॥ ॥ अथ नमके अक्षरवाक्यानां प्रयोगाः ॥ सर्वस्मादपि विनिर्दिष्टात्पदशब्दावलिधा सत्ये नमकाश्चितमं
त्राणां प्रयोगः फलगौरवात् नमस्ते रुद्र इत्यस्य पुरश्चरणसिद्धये प्राजापतिश्चरित्वैकां जपेन्मंत्रमनुत्तमं एका
दशसहस्राणि शुद्धकाले निरंतरं प्रदक्षिणनमस्कारौ कुर्यादीशस्य मंत्रतः ॥ निरंतरमिति नित्यकर्माविरुद्धे
ऽथ्याद्विप्रतिरिक्ते च काले इत्यर्थः ॥ मेत्रं इति नमस्ते रुद्र इत्यनेनैव मंत्रेण प्रतिदिनं प्रदक्षिणनमस्कारौ जपावि
रोधिकालेस्य शतपंच अष्टाविंशतिस्तोत्रशतं कुर्वीत तत्पश्चात् च कृतपुरश्चरणो नव
च कर्म्महविष्पात्रिना कर्तव्या हविष्पाशित्वं चो नर मंत्रेष्वपि समानीतथा । नित्यकर्माह्निकमपि पुरश्चरण

सिद्धस्य दक्षिणामूर्तिसन्निधौ। एकादशसहस्राणां जपात्सर्वार्थनाशनं। ततो लक्षजपात्सिद्धस्य [illegible]
तत्र स्थविधानेन स्थापयित्वा कृतासनमूर्त्या पायसं स्थापयित्वा दैवतं ततो हुत्वा हविर्दशांशसंख्यया। [illegible]
दादेवं सुपस्पतिः। तच्चेति दक्षिणा [illegible] सन्निधौ [illegible] सर्वतोभद्रमिमं मनेन कुंडं कृत्वाथ पावकं संस्थाप्य हु
त्वा स्वर्दकापिलेन घृतसर्पिषा। गणपतं सकलं सतेमंत्रेण [illegible] तन्त्रथो [illegible] वनस्पतेफलमुत्तमं सुर
स्मरणसिद्धेन शुद्धेन यायजनमना। कारयेद्दर्चनं लिंगे ततो लिंगस्य दक्षिणे। अष्टिंकं कुंडं विनिष्पाद्य मथित्वाग्निं
निधाय यत्नात्स्वस्थाप्य तत्र सर्पिर्[illegible] शमीसमिद्भिरिष्टेत सैकं तु हुत्वा हविः सहस्राण्यष्ट तत्सं
ख्या जपो देवस्य सन्निधौ दिवालयस्य [illegible] प्रदक्षिण[illegible] क्रियां। तांडवं तत्पुरादी[illegible] समीपे [illegible] स्तुतिः स
वे [illegible] सहस्राष्टकसंख्यायाः एतेषु कर्मसु [illegible] आकर्ण [illegible] धनं [illegible] दि
वा मौक्षं वैसाध्वतीसंदध्मनं ध्यायेन्मदेवं महतीयवेषं दिव्यायुधं योद्धतं [illegible] इति नमस्ते रुद्र [illegible] प्रयो
गः॥ अथ जीतन्मृत्युरिस्यप्रयोगः॥ [illegible] दिनामि द्वादशैवा [illegible] जपेन्मंत्रमिमं [illegible] कालेषु कालेषु

स्मरणसिद्धयोर्विनियोक्तुं सर्वेषां योग्यं तेषां यद्यपि वर्त्मना। तिलतंडुलसंमिश्रं [illegible] एकादशसहस्राणि
हुत्वा यादन्नसिद्धयोः राजा राष्ट्रं सगुप्तस्य दुर्गे [illegible] पिशांतयोः कारयेद्विप्रवर्यैण होमं लक्षेण संख्यया। स्वाग्नौ हवि
स्तत्र चरुं [illegible] [illegible] मिश्रितां च येदेवं स सितं स्पंदनस्थं देव्याः साई तेजसा दीप्यमानां। [illegible] सिद्धास
लं कृतासां करास्यां शूरा [illegible] यमानं पुरो घे [illegible] ति याते [illegible] स्य मंत्रस्य प्रयोगः [illegible] अथ यो ते रुद्र [illegible]
प्रयोगः॥ ॥वासरं नित्यं यो वा निरंतरं जपेन्नरः। नित्यकर्मा विर[illegible]ो न [illegible] स्मरण [illegible] ततः प्रयो[illegible]
[illegible] स्यादंगौ शांतिकामना। [illegible] समितं कुंडं निर्मायाथ हुता शनम् मथित्वा तत्र संस्थाप्य हुत्वाथ
घृताहुतीः। वैकंकता अपामार्गसमिद्भिर्मधुसर्पिषा। अर्कस्तत्र [illegible] गवां शांतिककर्मणि। समित्
विकल्पस्तथा मधुनि सर्पिषि वा [illegible] अथापरः प्रकारोयं गवां शांतिककर्मणि। कलशोतीर्थजं
पाथः कृत्वा गंधादिवासितम्। विप्रवर्यै जपित्वाथ मंत्रं लक्षमनुं ततः। प्रोक्षयेत्सर्ववेळां तिसर्पा [illegible] निषू
दनी। सोरा [illegible] नमं चंद्रकलावतं सं गंगाधरं [illegible] मृता [illegible] त्रिलोचनं तस्मै जंगल [illegible] ये [illegible] तां पति

भीक्षितारम्॥ ॥इतियोनेरुद्रेत्पस्पप्रयोग॥ ॥अथयामिश्रुंत्रिवेनवचसेत्यनयोःप्रयोगः॥ एतत्सद्वयमपं
कोमंत्रः॥ ॥निरंतरंजपेन्मंत्रंदिनानामेकविंशति॥पुरश्चरणमेवंस्यात्प्रयोगाद्दैत्सतोलवेद्यां॥ अकालमर
णाज्जन्यनासेमासादयेद्यदि॥मद्दीपतिःशांतिकर्म्मकारयेद्यजन्मनी॥ अस्यामस्यांतिलव्रीहिगोधूमयवक
ल्पितम॥ हविःप्रजुहुयात्स्नेहंवासरेष्वेकविंशति॥ अकालमरणाज्जातंसाध्यंसंक्रांतिमृत्युकं॥ अत्रतिलादीनांसति
संत्तवेसमुच्चयः॥ अलाभेविकल्पः॥ संख्यामिकेनवधुणाप्रविराजमानां॥ष्यसुत्रयजिनासिनिमंदहासांदेवान्
दिगंबरमचलेश्वरस्वापपाणिं॥ध्यायेत्सुरारिममरोधरथादिरूढं॥ ॥इतियामिषंत्रिवेत्यनयोःप्रयोग॥ ॥अथा
ध्यवोचदित्यस्यप्रयोगः॥ ॥अर्द्धकंठचरिवासरान्त्रसंयतः॥ वाकमलवर्यरनो॥ी॥दिवातिथिनिरं
तांपुरश्चरणमेवंस्यात्प्रयोगे॥ नियो जयेथ॥ रक्षापुरस्सरंराज्ञांकामयंचचिरंजीवितांकारयेद्विधनाक
र्म्मवक्ष्यमाणंद्विजन्मना॥ रवेस्सजपेद्द्यैर्यैस्संतुष्टमश्रितैः॥ आशीर्सिकैरात्मनाभोमघृतेवालवेद्युतिः
निलंपंचसहस्रैस्सहस्रगणनाद्विम॥ तिलैर्दुग्धयोस्यांवामिश्रेणचत्रंपुनः॥ होमश्चाष्टसहस्रस्याविरा

उप२१रुणा१

र्हः प्रत्तिनरोध्यानुक्तेनावसंशयः॥ अथान्योगर्भगतस्यनाशनेप्रोच्यतेविधिः॥ सहस्रत्रत्वोमनुनासहस्रक्रत्वोथवापुनः॥ अभिमंत्र्यपतंसम्यकूनागरंपयसिक्षिपेत॥४
१ण॥ आदावंतेचदक्षिणामुत्तमांमध्यमांकनिष्टांवाशक्तितोदद्यात्॥ एवमेवसर्वोक्तेषुवक्ष्यमाणेषुचकर्मसुशक्तितोदद्या१

दा१

युजीयितेत्यपःदक्षिणांशक्तितोदद्यात्पादावंतेचकर्म्मणिदक्षिणामित्यादिअत्रा॥समस्तकर्म्मणिकर्म्मणादानंक
र्म्मांतएवा॥ अत्रवादावंतेचदक्षिणामानंचाप्रेवक्ष्यते॥ ॥अथापरःप्रयोगोयंवल्मीकप्रथमम्माक्रमांशकृष्ण
सबीजलवणसिद्धार्थमनुनामुनाएकादशविधस्यासेनात्रिमधुरिः १०० संख्यान्स्वयंगम्याशांवर्जयित्वेतांद
क्षिणांमुखतिक्षिपेत्रांकाश्यित्वातत्त्वाग्नेहोमःकार्योविधानतः॥ तत्रवेदोसहस्राणिशतानिवारोष
पिवे प्रयोगेलेरोगएवंप्रशाम्यतीवद्राक्षैमौलिकालाख्यालयंज्ञोपवीतिनं॥ ज्वलत्पावकसंका
शंध्यात्वादेवंत्रिलोचनम्॥ ॥इत्योध्यवोचदित्यस्यप्रयोग॥ ॥अथोसैत्रोसोयोत्सर्पतीत्यनयोःप्रयोगः॥ ॥अ
 चापि मेकोमंत्र॥ कृत्स्नमेकंचरेत्पूर्वंततःषोडशवासरान्॥ निरंतरंजपेन्मंत्रंनित्यकर्माविरोधिना॥ काले
 हविष्यभुक्पुरश्चरणसिद्धये॥ अनावृष्टिवेघोरेसमुत्पन्नेसमंततः॥ अनेनविधिनारुद्रंजयेद्भास्करात्म
कंपुरश्चरणसंसिद्धान्यंवाह्वयश्चवीरद्विजाश्चाकंसर्वकंचकरस्नाजह्नलोभि॥ वाक्सुकैःसुलैः॥ हृज्जयेतानथो
कर्म्मतेकुर्याद्वृष्टिसाधनं॥ कर्म्मणोपक्रमोवास्योंतत्समाप्रिकृताद्वैतोहवींषिपायसंतत्रतंडुलाश्चतिलायवा॥

यस्ता८

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वेतस्पंसमिधः श्चापिनवेद्गुसंतुलादयः। मधुकासर्प्पिर्युक्ता वा दुग्धाक्ताः समिधस्तु नः। एतैः सहस्रसंख्याणि
मन्त्रेषु पृथक् पृथक्। विंशतिर्हि सहस्राणि जुहुयात्तु यदिना। पंचाशांतु जपेदेकम्ब्रवारो जुहुयाद्द्विजः। एका
दशादिने [illegible] साध्यमर्त्तिलं कर्म्म वृष्टिदं दीशांतिमदिने रक्तकमलैः पूजयेद्द्विविंसहस्राण्यष्टपुष्पाणि सत्कृजप्ता
लिमंत्रं च दिवमावाह्य मार्त्तंडमेकेके नाथ पूजयेत्। कर्म्मकालेन न्यूचेताः कर्म्म कुर्याद्यथोचितम्। यदि स्वलि
त चितः स्यात्तु पस्पर्शपतदारविं नित्री स्मृत्तु नरासीत्तर्प्ययिष्विवी यतेन्यथा त्रसमाप्तेरपि रक्षा कर्म्मेवं कृते सतः।
अवसानदिने देवो महावृष्टिं प्रमुंचति। अथाऽपरः प्रवक्ष्यामि योगो यं रविप्रीणनं वैनसैः कुसुमैर्होमि प्रयुतं
स्यात्तथा रविं। जले स्थित्वोपतिष्ठेत संध्ययोरुभयोरपि। नवासरमिथ्याघं प्रयोगमपरं विदुः। कं वदन्ने जले स्थि
त्वा जलस्थं जलिरं रविं। ध्यायन्जपेन्नित्यदिनं मन्तुमष्टसहस्रकम्। एवं कृते मनःकामं ददाति वस्तिरं रविं।
पूर्वक कुसुमैः कुर्यान्माधूकैः पावके ह्यवम्। होमसंख्या लवेत्तत्र सहस्राण्येकविंशतिः। जातिस्मरो लवेदेवं च
तुर्द्दे कुले जनिः। मंडलांतर्गतद्धिरण्मयं पाजमानवपुषं सुविस्मितम्। खंडदीधितिमखंडमेविनं चिंतयेन्मुनि
दे॰

३ सहस्रं जुहुयाद्दर्कपुष्पैर्दशदिनावधि। निवेदयेत्तदंते च देवायघृतपायसं। पुरश्चरणमेवं स्यात्प्रभुंजीत ततो मनुं। ३

सहस्रसेवितम्॥ ॥इत्यैसो यस्मात्त्रसोयो वसर्प्पतीत्पनयोः प्रयोगः॥ ॥ अथनमो अस्तुनीलयीवायेत्यस्य प्र
योगः॥ ॥आलये पश्चिमे द्वारे महेशस्य समीपतः। जपित्वा दिवसान्यं च सततं संयतस्ततः। समंत्रतोरत्निमात्रे
कुंडे हुमम् थितनले॥ संस्थाप्य दुग्धयदिने समारस्पदिने दिने। पुत्रकामः प्ररां हुराल ये चोत्तमे द्वारे नदी तीरे थवा
कर्म्म वक्ष्यमाणं समाचरेत्। नदीतीरे च गोष्ठे च देवमावाहयेद्बटे। ईशस्य पश्चिमे लागे संस्थाप्य विधिना नशी॥ श
मीसमिद्भिरक्ता लिप्ताद्ध्या क्रमधुनाक्ता एकादशासहस्राणि होमः कामावधिः पुनः। दिना नि त्रीणि वा पंचकाले च
स्मिं दिवैन दिनो श्रेष्ठो सहस्राण्यष्टैवा शतान्यष्टौ विमिश्रापंकरुहाणि शिरसि विन्यसेदीशमूर्द्धनि। एवं कृत्वा विन्यसेत्तद्गतः यामापत्तानि नावं ति॰
त्रंदिवसे ब्राह्मणान्पुष्पसंख्यया शतं वा तो जयेद्धर्मं दद्याद्धरिस्व शक्तितः। एकादशाद्विजान् रुद्ररूपान्संप्रजप्ता
जयेत्। तेभ्यश्च दक्षिणां दद्यादाचार्याय विशेषतः। आचार्यदक्षिणा हस्यात् दुग्ध बीजात्तु नन्मितिं न चार त्नि प्रमाणेन
दंडेनाप्रशातीतिका। दिने दिने पादनिष्कं हेमं तस्मै विनिर्दिशेत्। शानि निर्म्माय कुंडले तेन तस्मा एवं निवेदयेत्॥ प्रद
द्यात्तस्मै कांस्यपात्रमेकाग्रे रेवमेवाहि। एवं कृते महारुद्रः पुत्रमस्मै प्रयच्छति। वर्षमध्ये लवेत्किं चित्स्यन्न जन्म

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

४ अजितं ... नाथ जुजुयात् कुशाकं टकान् । लक्षमेकं ततो हुत्वा मन्त्रास्तु: समरांगणो ४

६ येन एकादशसहस्राणां दीपानामर्सुत्तमं । लोकपालैः सहस्रानंतत्राराध्याऽपनस्तु ... जपेद मंत्रं तत्तद्दिनान्यत्र दिने दिने ... सोदशमाह ६

तुर्कफलायावस्त्रदक्षिणा ... तावत्संततिसंततिं ... प्रकारेण वस्तुपाश्रीतलाम्बुलिमं ध्यायेत् सिंहासन

सीनमुमयासहितं शिवं ॥ इति नमो अस्तु नीलग्रीवायेत्यस्य प्रयोगः ॥ ॥ अथ प्रमुं च धवन इत्यादीनां तिस्र

णां मंत्राणां प्रयोगः ॥ ॥ अयं चेष्टव एकोमंत्रः ॥ कुकुममेकं चरित्वादौ जपेत् नववासरान् । एवं कृते सर्वे [illegible] सिद्धि

घर४ पुरस्सर [illegible] । म्लेच्छमहीपतेरायुधानि युद्धकाले समागतो उद्यद्भास्करकोटिप्रकाशमादीप्तमूर्द्धानं तीक्ष्णं

भुजंगहस्तं पं ध्यायेद्द्विविधमायुधं रुद्रं ॥ ॥ इति प्रमुं च धवन इति त्र्यस्य प्रयोगः ॥ ॥ अथ जातेदेतिरित्तिट च

स्य प्रयोगः ॥ ॥ पुरश्चरणमासां घंस्पात्स्वर्वो ... नाम्भचामि वा युधकाले च संप्राप्ते द्रोणपात्रे तैलं विनिक्षिप्य मंत्र

स्तेन तेन च एकादशसहस्राणि दीपानारोप्य वैरिणि । प्रयासस्थे पुरे गच्छेत् सेनानी पार्थिवं विना । दृष्ट्वा द्वाले

ष्वदीपान् निःशत्रुसेना विनश्यति ॥ ॥ अथान्यच्च ... पाल विना शायाः ... लिचा ... काकर्दकामेश्वासिद्धे वेष्टयेच्च मं३

रिणां नियोजयेन्मद्यपालस्य च वायौ विधिः क्रमः । उपर्युक्ते न पायित्तुलत्यथाशप ... थ सं स्प [illegible] रोत्

पुरद्वारे तस्य स्विन्नपषोमायया योजयेत् ... तेशा लाक्षुचान्येषु नगरांगेषु निक्षिपेत् पश्येद्दर्ष्टव्यात्सा सपत्न ७४

तथा शीर्षं सहस्रा तिमंत्रितं रात्रु पट्टने देवालये तथा द्वारामे वा प्रविशत्यथे ॥ २ ... ध्यान सिउ

ना२ दिनो ४

घोषातिरूपद्रवैः स्वराज्य सदृशी दद्याद्दायार्यावदक्षिणामोवणे मद्भर्लोकमौलिमालाकुसुमरजोरुण

द्वार पादपद्मयुगं । अनवरतमनुस्मरन्त्यः सद्गजगतां पितामाधिकपाणिम ॥ ॥ इतिया तेदेतिरितिस्त्र च स्य प्रयोगः

॥ इति नमके पुत्र प्रथमानुवाकस्थ मंत्र प्रयोगः ॥ ॥ अथ द्वितीयानुवाकस्य सकलस्य प्रयोगः ॥ ॥ अर्द्धकर्षं चरि

त्वादौ सहस्राण्येकं जपेत् चरुलैऽजीविवा गास्था समा प्रिद्धिनौ एकादशाष्टकुर्वीत०००००००० प्रतिसंध्यं प्र

दक्षिणां समाप्तौ देवमाराध्यद्याचैकं द्विजन्मनो योजयेद्द्विदिवा वा राम्बुरस्र रणसिद्धये । हावयेद्रसुतं रा

तैलाक्तो [illegible] तसर्षपा ... क्रताघ्नावृथमृच्छेन्नाशंशत्रु गणोखिलापि ... न [illegible] णेसमुलिप्याथ संजयेत्

तू४ सहस्राण्यष्ट [illegible] शोणं नामग्रहणपूर्वकं । एकादशानि [illegible] मध्ये [illegible] रेण मह्याह्वत्ता विनाश्यामाशु संयातिसपत्नः सुम

हानपि त्रपास्तेनैव संयामि मं जिष्टाक्तेन वाससा । आच्छाद्य देवमीशानं स्वयं प्रयतमानसः । समेतरकरं

गुप्ते मैतज्ञच्छेदुदीरयन्नालिरस्ये मनुवा कान्ते दिनलिपिरथोकृते तादिनानि पंचतत्राष्टसहस्राणि जपं स्मृतः । एवं

कृते शत्रुराजस्थानाऽऽग्न च्छन्तिद्रुतम्घावशीकरणकामंत्रघातर्घोर्णयथा क्रमात्वसमिद्धिर्वद्वमालालिङ्के [illegible]

दर

Indira Gandhi National Centre for the Arts

3 ...कंपावके ऽस्तुतं। एतेनकर्मणा॥ तनंराज्य...लमुपाश्रयेत। अथ श्रीकामनायस्य स्वेतकमलैः पुतैः। अयुतं जुहुयात् 3

यादयुतं पुनः। पर्णजां पिप्पलीं हुता अपामार्गसमुद्भवां विकंकतोद्भवां समिधं होमः कर्माणि संस्मृतानि। यं यं मु
द्दिश्य कुरुते तं तं वशमुपानयेत्। शूद्रस्तु ब्राह्मणाद्यैः कारयेदिति नियमः। तस्य त्र्यर्थमनधिकारात् रा
ज्यकामो महीपालः कुमुदानुत्पलानि वा सौगंधिकानि जुहुयात् हविः श्रीमान् भवति मानवः। मेधाकामस्तु जु
हुयादयुतं किंशुकान्यसौ। कपिलासर्पिषाक्तानि मेधावी जायते चिरात्। जेतुकामः सपत्नांस्तु जपेदयुतमा
नसः। एकादश सहस्राणि लभेद्युद्धे जितद्विषः। दिने दिने नमस्कारान् होमश्चैव दशांशतः। मुक्तालंकृतसर्वांगं मि
दुः ...गाध रंध्रमाध्याये कल्पतरोर्मूले समासीनं स होमया॥ इति नमकेषु द्वितीयानुवाकस्य प्रयोगः॥
॥ अथ तृतीयानुवाकस्य प्रयोगः॥ सहस्राणि जपेत्पंच प्राजापत्यं चरन्स्वरन् पुरश्चरणमेवस्यात्प्रयोगार्हस्ततो
भवेत्। राष्ट्रव्याधिसमुत्पत्तौ राजा शांतिं प्रकारयेत्। द्विजन्मा निर्मलचित्तः सिद्धैः कर्मस्यादीश्वरालये एकादशा
लवे युक्ते ... द्विजस्रेष्ठ पंच वा लिंगजपस्यात् ... एको ब्रह्मा तिलोदनं। जुहोति ब्राह्मणो होममंत्राः सप्त ८५
दशाप्यते। आद्यंततो नमस्कारसंज्ञं वाकैस्तृतीयके। ब्रह्माजुहुयाद्देवं या वह्नो मोऽन्यनिर्मितः शतं।
५

स होमिनो ...स्पुर्जर्पत्सोपि चलक्षणैः। अन्यद्धोमे तु मंत्रस्यादनुवाकं समस्ततः। ...गृप्रमाज्यं स्यादेवं व्याधि
प्रशांत्यप्रतिए एकोपि व्याधिमान्यस्यात्सोपामार्गजतंडुलैः। आज्यमिश्रैः सहस्राणि जुहुयाद्दशसंयुतः। एवं कृते
रोगशांतिर्भवेत्तस्य न संशयः। अमात्यस्य समुत्पन्ने व्याधौ वा श्वर संनिधौ। तंडुलैराज्यसंमिश्रैः शुक्लैर्हुत्वाहुति
र्भवेत्। अमात्यस्य गृहे पश्चादपामार्गस्य तंडुलैः। हुत्वा तिश्व प्रति द्रव्यं सहस्राष्टकसंख्यया। अनेन कर्मणा ऽमा
त्यो व्याधिना मुच्यते ध्रुवं। राज्ञो व्याधिसमुत्पत्तौ शास्त्रार्थकर्म कारयेत्। मंत्रवृद्धाद्विजास्तत्र ऋत्विजस्वेक
विंशतिः। तत्र ब्रह्मा महीपालमामस्तकं तु सर्वतः। अग्निकुंडं विनिर्माय वह्निसंस्थाप्य शास्त्रतः। ततो नियोज
येदन्यान् ऋत्विजो होमकर्मणि। अर्थांते जुहुयुस्तत्र द्वंद्वं द्वं ...बाहवी...तंडुलाश्च तिला व्रीहिश्यामाकाश्च प
थक्पृथक्। नीवाराश्च तथा याद्या अपामार्गस्य तंडुलाः। दूर्वा कमलकिंजल्काः तथा शुद्धोदनौ घृतमादरौ
तान्यत्र चरमं वर्जयित्वेतराणि भागवां मिश्रितानि। स्पृ कुंडे दक्षिणपश्चिमे कलशं जलसंपूर्णं स्पृष्ट्वा ब्रह्म
नु संजपेत्। दश ...रस्पदंत मिदं कर्म समाचरेत्। प्रातरासप्तदंडांतात् हवो होमो निरंतरं अथ दिवि दधिको

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मदा॰

रा॰ मेवत्र६

रोगः आर्तस्यैतिसंस्त्रामः। आसायं जुहुयात्तावत्ब्रह्माणिकलसं जपेत्। सप्तदंडावधौहोमेप्रत्यर्द्धअतिघ्नरूपं
अर्द्धनिष्कंदक्षिणास्याद्द्वैगुण्यंपदिवाहुतौ ब्रह्मणे द्विगुणासास्याम्नत्रतः कलशपायसा। राज्ञोपत्नोपवस्त्रनि
संघेद्यास्मैनियोजयेत्। एवंकृते विरलैवराजारोगाद्विमुच्यते॥ ॥अन्यदप्युच्यतेकर्म्मराज्ञोरोगविनाशकृत्।
अनेनैवाऽनुवाकेननित्यवह्नोममाचरेत्। अष्टौसहस्राण्याज्येन मिश्रितैःशुक्लतंडुलैः। राजानित्यमरोगीस्या
द्दीर्घायुरपिजायते। यस्यकंस्यसमुत्पन्नेरोगेतच्छांतयेपुनः। होमः प्रतिनमस्कारं सहस्राष्टकसंख्यया॥ तिल
व्रीहियवैराज्यमधुक्षीरैरपिवातवेत्। एवंकृते तस्यरोगविप्रशाम्यति॥ अस्मिन्नतृतीयानुवाके सप्तदशायजु
ष्यस्तत्रोनमस्कारमंत्राः। अस्याऽनुवाकस्यैकसप्तसुत्रस्वतुःशब्दयावृत्त्यावाष्टौसहस्राणिसप्तवाहुतयोभवं
ति। एवंप्रतिनमस्कारंहुत्वाहुत्वापुनः कलशानुवाकाद्दशाएकाहुतिर्देया। एवंवाष्टोत्तरंसहस्राण्याहुती अष्ट३
नांसंपत्ति। तिलव्रीहियवाःसमुच्चितापए वद्रविः। एवमुक्तप्रकारेणान्यत्राप्युक्तसंख्यातत्वैल्पाऽधिक्ये ७८
पिदोषः। अथवा अनुवाकेनवह्नेकर्म्माभिचारकं। परराज्येरोगमिच्छन्राजैवंकारयेत्क्रियां। वराहादीनि

स३ स्व२

न॰

प्रत्याहुत्येवमुच्चरेत्। रिपुराष्ट्रसमुद्दिश्यादन्निवारंकृत्वा मिफट् स्वाहेत्येवंद्वतेहोमेक्षुभ्येरन्राष्ट्रवप्रजाः। अथापरः प्रयोगोत्र होमस्य लक्षसंख्यया॥१

मांसानिजुहुयाल्लक्षसंख्यया। अनुवाकंपठित्वांत्रे विकंकटस्तुसमिधौस्कंधवस्तुवेष्टिताः।
उ[illegible]येनविनिर्दिष्टाःसमामायांसमिद्धुतौ। शत्रुगात्रेप्रजायेतज्वरवेगोचिरान्महान्। अथान्यदुच्यते
[illegible]रिपुराज्यविनाशकृत्। परराष्ट्रमनुष्याणांमुपयोज्यजलादिकंयास्पृष्ट्वावाचीद्यवाक्कुर्याज्जपंश
सं, हस्तकांपदंस्तदुस्तूपसंयुक्तेवत्सरादाशुनश्यति। अथाऽपरःप्रकारोयंस्मशानावनिपावको।स
मिद्वोर्कसमुद्भूता जुहुयाल्लक्षसंख्यया। व्याधिनाखरंनश्येज्जायतेको वनंपुरी। अथापरःप्रकारोऽत्वा
मुण्डमूर्तिसन्निधौदक्षिणाभिमुखोदत्वातैलाक्तैस्तिलमाषकैः। एकादशसहस्राणिजुहुयावनुवाकतः २८
मस्सरिकाभिर्बाध्यन्ते परराष्ट्रःप्रजास्ततः। अथाऽन्यत्कथ्यतेकर्म्मपश्चिमद्वारसंयुतो। रुद्रलायेमदेशस्यपाद
पीठेनसंस्मरेत्। अपस्माराद्वयंसहस्राणिजपेत्सुधीः। स्मृत्वा तु शत्रुराजानंमंत्रांतेत्वेवमुच्चरेत्। अमुकलक्षाल
परस्मारिनिटपपस्मारवांविशतु। अथाऽपरोविधिस्तत्रप्रोक्तः तंडुलनिर्मितैः। पिष्टैराहुतिसंमानैहोमस्य
लक्षसंख्यया। राजानंसर्वदंगत्वास्मृत्वाशत्रुंकृतिर्सवेशतताोलि रिपौराजयक्ष्मायतेतेनपश्यति। स्य

सप्त३ जा३ जा॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८२।

रा॰ मेवत्र६

रोगः आर्तस्यैतिसंस्त्रशमः। आसायंजुहुयाद्रावब्रह्माणिकलसंतपेशसमदंडावध्नोदोमेवमर्त्यद्यअतिदूरूपं
अर्द्धनिष्कंदक्षिण्यस्यात्रदैगुण्यंपदिवाकृतौब्रह्मणोद्विगुणासास्यात्रततःकलशपायसा।राज्ञोपतोगपवस्तूनि
संघेष्यास्मैनियोजयेत्। एवंकृतेचिरेणैवराजारोगाद्विमुच्यते॥ ॥अन्यदप्युच्यतेकर्म्मराज्ञोरोगविनाशकृत्।
अनेनैवाऽनुवाकेननिसवद्धोममाचरेत्। अष्टौसहस्राण्याज्येनमि[illegible]श्रितैःशुक्लतंडुलैः। राजानित्यमरोगीस्यात्।
दीर्घायुरपिजायते। यस्यकंस्यसमुत्पन्नेरोगेतच्छांतयेपुनः। होमःप्रतिनमस्कारंसहस्राष्टकसंख्यया॥ तिल
व्रीहियवैराज्यमिश्रैरपिवात्तवेश्यएवंकृतेतस्यरोगशीघ्रंशाम्यति॥ अस्मिन्तृतीयानुवाकेसप्तदशायजु
ष्षुसप्तत्योनमस्कारमंत्राः। अस्याऽनुवाकस्यैकसप्तसूत्रस्यचतुःशत्पाहुत्याचाष्टौसहस्राणिसप्तवाहुतयोत्रवं
ति। एवंप्रतिनमस्कारंहुत्वाहुत्वापुनःकलशानुवाकात्रस्माएकाहुतिर्देयाएवंचाष्टोत्तरंसहस्राण्याहुतीः
नांसंधातिातिलव्रीहियवाःसमुच्चित्यएवहविःएवमुक्तप्रकारे[illegible]णान्यत्राप्युक्तसंख्यातवेल्पाऽधिक्य
पिदोषः। अथवाअनुवाकेनवद्धोकर्म्माऽभिचारकंपरराज्येरोगमिच्छन्राजैवंकारयेत्क्रियां। वराहादीनि अष्ट३ ७६

स३ स्व२

न॰

प्रत्याकृत्यैवमुच्चरेत्। रिपुराष्ट्रसमुद्दिश्यादक्षिणाभिमुखोमिफट्स्वाहेत्येवंचतेतहोमेतुप्यरन्त्राववप्रजाः। अथापरःप्रयोगोत्रहोमस्य। इन्द्रसंख्यया।

मांसानिजुहुयाल्लक्षसंख्यया। अनुवाकंपठित्वांते[illegible]वैकंकटपसुसमिधोरक्तसूत्रसुवेष्टिताः।
[illegible]प्येनविनिर्दिष्टाःसमाप्तायांसमिद्धुतौ। शत्रुगात्रेप्रजायेतज्वरवेगोचिरान्महान्। अथान्यदुच्यते
रिपुराज्यविनाशकृत्। परराष्ट्रमनुष्याणांमुपयोज्यजलादिकम्। मांसपृष्ठावाचीद्रवाकुर्यात्प्रत्यंश
हस्तकांस्यदेशेष्वपसंयुक्तेवत्सरादाशुनश्यति। अथाऽपरःप्रकारोयंस्मशानावनिपावकोस
मिद्धोर्कसमुद्भूताजुहुयाल्लक्षसंख्यया। याधिना[illegible]पुरंनश्येज्जायतेकोवनंपुरी। अथापरःप्रकाराेऽत्रवा
मुण्डामूर्त्तिसन्निधौदक्षिणाभिमुखोहुत्वातैलाक्तैस्तिलमाषकैःएकादशसहस्राणिजुहुयाद्वानुवाकतः। २६
मस्वरिकालिबाध्यत्रेपरराष्ट्रःप्रजाततः। अथाऽन्यत्कथ्यतेकर्म्मपश्चिमद्वारसंयुते। रुद्रला[illegible]मदेशस्यपादः
पीठेनसंस्मरेत्। अपस्माराद्दयंसहस्राणिजपेद्बुधिः। स्मृत्वातुशत्रुरामंमंत्रांतेत्वेवमुच्चरेत्। अपहलहाल
पस्मारिनिस्यपस्मारवान्भवतु। अथाऽपरोविधिस्तत्रशुक्लैःतंडुलनिर्मितैः। पिष्टैराकृतिसंमानैहोमस्या
लक्षसंख्याया। राजानंसर्वदंगत्वास्मृत्वाशत्रुंकृतिर्संवेशाततौलिरिपोराजयक्ष्मायतेतेनपश्यति। स्य

सप्त३ जा३ जा॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यौवनसंपन्नामूर्त्तेश्चैर्धनदेवता॥राजानं सर्व्वथा देयकार्यो यत्नेन सर्व्वदा॥पुष्पितोऽशोकपुन्नागसत्कार
त्रिशूलमथ पंचविंशतिनक्षत्रोमायूरक्षत शोषरः॥अकलंकशरत्पूर्णचंद्रबिंबसमन्वितम्॥पीतबद्धक त्रार
मुद्धांगोवसानश्यामकोमलं॥सप्पपाशमविच्छुतकृतमालाविलषितः॥धराकदंबपुंजेन नासिदेशोप
लंबिना॥आजंघंपेक्षणीयेन केक्षणीयोपिशत्रुभिः॥सार्यास्य चारुसर्व्वांगीवन्यालंकारशोभिता॥आदर्श
मूर्त्तिशोभानां वन्यनामिव निर्म्मला॥सैतस्याहस्ते धनुर्द्दत्वा शरमेकं च निर्म्मलम्॥द्वितीयमांसमालंब्य
त्रिष्टं वामेन बाहुना॥सुगंधिपुष्पस्तबकमाघ्राय घ्रायपाणिना॥वीक्ष्यमानो मंदमंदं नवपल्लवशायांयास खर
सो बालकैश्चय्यलिशापिमानोहरैः॥गच्छन्निरयतोहक्षेर्ध्यातमोजगतांगुरुः॥एवं स्तुतो महातेजाः किरा
तपुरीश्वरः॥ ॥इति नमकेपुनस्तृतीयानुवाकस्य प्रयोगः॥ ॥अथ चतुर्थानुवाकस्य प्रयोगः॥ ॥आजानु
८८॥ ॥दद्ध्वचरित्वादौ ततो जपेत्रिंशसहस्राणि नवार्थेशाऽलयेतस्य प्रदक्षिणम्॥कुर्व्वीताष्टसहस्राणि त
र्पयेत् नियमः स्मृतः॥यावत्सदक्षिणा वृत्तिर्जपेन्नावन्निरंतरम्॥पुरश्चरणसिद्धस्य प्रयुंजीताथ मंत्रविद्वरा ८७

जयन्मात्रतौ मन्त्रोविद्वान्सर्वविघ्नपुंगवम्॥नियोजयेच्छांतिकल्पे सोथ वेश्मनि रोगिणः॥कुर्यात्कुंडं बाहुमात्रं तत्कुं
डस्यधरः पुनः॥वेदिकुंडं बाहुमात्रं कृत्वा तत्र नवं घटं॥तत्र तिर्थैः स्थितं तोयं परिपूर्णं विनिक्षिपेत्॥वेदिकुंड
स्थिते कुंभे त्वनुवाकेन धूर्जटिं॥आवाहगंधपुष्पाद्यैरर्च्चयेद्देवमीश्वरम्॥गंधः कर्पूरपात्रं पुष्पं लांग नामरु
संस्कृतम्॥धूपः प्रोक्त उशीरादिर्दीपो गव्याज्यनिर्मितः॥एवमाराधनं कुंभस्थस्यान्यत्राराधनं तथा॥एकादशाभि त४
दिनान्यत्र दीक्षाकालः प्रकीर्त्तितः॥वारानेकादशध्यानं कुर्वीताऽरंत्नवासरे॥वेदिकुंडादाज्यकुंडे प्रणयेद्रोगि
णोनलं॥तस्मिन्नेकादशावृत्त्यैवानुवाकमुदीरयन्॥आज्यं प्रतिनमस्कारं जुहुयात्प्रथमे दिने॥तत्संनि
धावेकविंशत्सहस्राणि जपः स्मृतः॥सर्व्वकार्यो जपो दीक्षादिनेष्वेवावकाशतां॥जपक्रमद्दिने सार्पिरेवं जुहु
यादथवासरे॥तृतीयेप्यनुवाकस्य तद्वद्वावृत्तिमावरम्॥कुर्यात्प्रतिनमस्कारं होमस्तत्रोच्यते हविः॥तिलाज्य
श्री हितथा हर्षायवा अक्षाः सुसर्प्पिषा॥मधुनावापि लेक्षास्फरथाऽक्षितुच तुर्थके॥पूर्व्ववद्वानुवाकेन जुहु
यान्मधुसर्प्पिषी॥पंचमेह्निषष्ठेपि मंत्र एवं विधोलवेद्धादिन द्वयेथ जुहुयाद्वृक्षसमिधास्तथा॥अपामा
होम

महा·

गौंश्च समिधो मंत्राद्दत्यादि स्वर्ध्ववशा होमस्तु नवमे सूर्यस्योद[redacted]या ऽस्त मयाविधि॥ आवृत्ति स्तुवा
कस्य मंत्रछेदः अस्वर्ध्ववशा म सर्पिर्ह्वविः प्रोक्तं मंत्राश्च दशमे दिने॥ निरंतरं जपेत्कालेनित्यकर्माविरो
धिना॥ ततः समाप्ति दिवसे अनुवाकस्तु दीरयच्च सहस्राष्टकसंख्याकैः कमलैः सजयेच्छिवं॥ तत्र प्रति
४ र्घ नमस्कारं अर्च्चयेत्सरसीरुहं॥ तत्यागौरीसमाराध्य रोगस्यास्य विमोचनं॥ अस्वित्थैवं वाचयेद्वाह्वि
जाशीश्च पावेदपारगा॥ शाहानं दद्यात्ततो निष्क सहस्राष्टक संख्यया॥ तदर्द्धं वा शतान्यष्टौ राजा दाता स वे
द्यदि॥ क्ततरोष्टाशतं वापि तदर्द्धं पंचविंशतिं॥ [redacted] प्रदा[redacted] सते कर्म्मांगदक्षिणां॥ एवं कर्म्म समाप्याथ
महेशानं विसर्जयेत्॥ ततो घटजलेनामुं रोगिणं स्नापयेद्बुतं॥ भोजयेद्वाह्मणांश्चैव राजयक्ष्मा विनश्यति॥
अनेनैवानुवाकेन होमे शांतिरथोच्यते॥ होमं वा स्थानले होमं कुर्याच्छौद्रेण सर्पिषा॥ तत्र प्रतिनमस्का
रं मंत्रविच्छेद इरितः॥ संख्या नवसहस्राणि होमे मेहो विनश्यति॥ ॥अन्येषामपि कुष्टादि रोगाणां शा ८८
न्तये पुनः॥ गवाज्यमधुना होमो निर्दिष्टो लक्षसंख्यया॥ स्वर्ध्ववशा च विच्छेदो मंत्राणां होमकर्म्मणि॥ लक्षमे
दद्यान्न प्रतिदिनं निष्कमेकमिति स्थितिः॥ अंते धेनुः प्रदातव्या सर्वकर्मांगदक्षिणा॥ ५

कं जपेदेनमनुवाकमथाक्रतेः॥ त्रिंकुष्टादि रोगाणां जायते नात्र संशयः॥ अथ क्वरे समुत्पन्ने दारुणे सान्निपातिके
शाक्तो द्विजो नातिदधे स्थित्वाऽस्रोतोसि बाधसि॥ क्षपय सहस्राणि मष्टत्रावि निक्षिपेत्रछेदः प्रतिनमस्कारं
मंत्रस्योक्तो मनीषिभिः॥ धूर्जटिं गिरटैः कार्याविशेषेणा ऽत्र कर्म्मणि॥ एवं कृते सन्निपातज्वरः क्षिप्रं विनश्यति॥
तस्मादूलितसर्वांगं जटामंडलमंडितमूर्ध्यायेत्प्रहृद्वृषारूढं गणेश्वरस्तुतं हर[redacted] इति नमके तु चतुर्थानु
नुवाकस्य प्रयोगः॥ ॥अथ पंचम षष्ठानुवाकयोः प्रयोगः॥ अनुवाकद्वयस्यास्य पुरश्चरणसिद्धये॥ त्रिरा
त्रं चरु चोजीस्पाज्जपेदथ निरंतरं॥ मासादेकादशादिनान्येवं पुरश्चरणयुग्मवेशा॥ अथ राज्ये समावृद्धिः कामो राजा
४ वि कारयेच्छ मंत्रसिद्धै द्विजैः कर्मवक्ष्यमाणा हदक्षितं॥ एतास्यामनुवाकास्यां मासं प्रतिनमस्कृति लिंगस्योपरि
पुष्पाणि कमलानि विनिक्षिपेत्॥ यावदेकादशा वृत्ति रुत्तयोरनुवाकयोः॥ तावदेव सपर्यास्यात्सर्वोक्तो बुद्धि
नेदिने॥ एकादशाप्रतिदिनं भोजयेच्च द्विजानपि॥ एवं कृते राज्यलक्ष्मीर्निष्यत्नं विवर्द्धते॥ ॥अथाऽपरः
प्रयोगोयं दक्षिणा मूर्त्तिसन्निधौ॥ राज्ञो जन्मदिने तस्य स्वाग्नौ वा मथितानले॥ अश्वत्थ समिधश्चमाज्यदक्ता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग३ न३ ३

नामेकविंशतिसहस्राण्यत्र जुहुयात्तथा दूर्वांकुरानपि एकादशसहस्राणि हुत्वा तेनैव त्वं महीपतिः चिराय
द्विजयी यस्या देवदेवप्रसादतः अथायं विजयार्थी चन्मा सिमासि जयं नृपः कारयेल्लक्षसंख्याकमनयो
रनुवाकयोः प्रसासन्ने तु संग्रामे मध्यान्नस्ते तानलोमहाजनसामिपक्वैः सोपदंशैर्नवांधसा मध्यान्ह्याकेन
जुहुयात् तत्र प्रतिनमस्कृतिः विजयो मंत्रविच्छेद आवृत्तिरनुवाकयोः एकादशात्मिकाइयाजुहुत्वैवं कृतशे
षतः निदधीत बलिं तस्मा इ्ह्यापाश्रितदेवताः समादाय बलिं सर्वं होमशेषेण मेलयेत् तं शेषं परसेना
याम्ध्येषु परितः क्षिपेत् अचिराद्देवसा सेना नाशं व्रजत्यामतिमंत्रयेत्तानि सुश्रीछिते जांसि राज्ञश्च
द्विजयो तवेत् अथारिसेनास्तंभनं उत्पतेत्कुम्भडामकाः समुद्दिश्य पार्क समिधो जुहुयात्ता वद्वा त्राअनुवा
कद्वया प्रतिष्ठिकाः द्वादशसंख्यया तत्र प्रतिनमस्कारं मंत्रां तेष्वेवमुच्चरन् परसेनास्तंभं करोमि जुहुया स्वाहेति
दाहुहुत्वा स्वाहेति जुहुयाद्धविः एवं कृते शत्रुसेना भवति स्तंभिता चिरौं अथ राज्ञो यदीच्छास्यापरसेना ५९
विद्वेषणे हरिणस्य वराहस्य छागस्य च शशस्य च मांसैकपिंजलस्यापि कलविंकस्य पक्षिणां तथाऽन्यै

न्न्यानसंशयः अथवा तंडुलैः शुक्लैः गोकुल्वा तु सर्ववित् शमूननिक्षिपेच्छेषं नरुपेयुः शत्रवो चिरात् राज्ञः सर्वाण्यायुधानि स्यु५
२ ना एतास्यामनुवाकाभ्यां राज्ञः सेनाभिमंत्राणं कृत्वा तसर्वकिस्तत्रामेवं भ्यामभिमंत्रणं दक्षिणेन तप्रभावात्सर्वममृतं भवेत् २

पस्यघृतिनवाधावमधुना चापि होमे संख्या विधीयते एकविंशतिसाहस्री किंवा द्वैवानुवाकयोः यावंतः स्युर्नमस्कारास्तत्संख्या५

र्५

षांमृगाणां च पिशितैर्लक्षसंख्यया जुहुयाच्च प्रतिद्वंद्वस्य गेहाद्भूतानलो तथा दुतिप्रमाणैर्नृपैर्लक्षहुति
र्भवेत् अत्र प्रतिनमस्कारमंत्रान्ते त्वेवमुच्चरेत् परराष्ट्रप्रजानां शोषणं करोमि स्वाहेति शुष्येरन्निर्थं मार्चीर्पर
राष्ट्रगताः प्रजाः सुवर्ण रजतं गावो भूमिर्वस्त्रादिकं तथा दक्षिणा त्वत्र वेदेत्स्तोक्कं कर्म भवति इति अथा
ने४ लि[illegible]धीयते होषां[illegible]स्यस्या पुत्रकामना स्वग्यो प्रतिनमस्कारमेताभ्यां समिधस्त्वसो औदुंबरीश्च जुहुया
त्वदक्षा साकल्यशान्नं शुंता शतं तु लिखन वैश्वदेवं हित्वौ जलपूरिता संस्थापयित्वानुवाकाभ्यामेताववज
पेत्पुनः स्थापयित्वानुवाकाभ्यामेताववजपेत्पुनो स्पष्टं डावधौ काले ततः कुर्यात्सदक्षिणा शसहस्रा
भ्रकर्मीशस्य ततः पिष्टविनिर्मितमं मंडं च प्राशयेद्धृतदनुवाकाभिमंत्रितां नदीवात्वेतावनुवा
नुवाको श्रुचि र्जपेशवारमेकादशे शानां तत्र प्रतिनमस्कृतिं पूजयेत् सभी पत्रैः कर्मदं कामदं वदि
भ्रकर्म्मणा रुद्रस्य ह्यशो जायते सुतः अष्टात्रिंशाद्वर्षवयोधिकस्त्रीपुंसयो रपि प्रयोगेणामुना पुत्रो जाय
ते नात्र संशयः समत्वं वंशाकरः पुत्रश्च लोकः सर्वस्य ह श्रेयोः अन्यैरपि गुणैर्युक्तं शिवतत्त्वकश्च जायते अपि

६ मत्तिमंत्स्य पृथक् पृथक् ततः प्रतिनमस्कारमभिषिंचेद्दंपती प्रतिनमस्कारमभिलैरनुवाकद्वयं ततः जपेद्वा सहस्राणि महेशं वाभिषेचयेत् आभ्यामे
वानुवाकाभ्या ६

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मंत्रपूतं सूत्रं गर्भिणीनां करयोः॥ निबध्नीयात्ततो गर्भनाशो वै न भवेत्क्वचित्॥ अभिमंत्रितमेतस्यां तस्म
धूपं च निर्दिशेत्॥ कुमारादिरक्षार्थं बालरक्षाख्यकर्मणि रात्रौ शिखां निबध्नीयाद्वा स्यात् मंत्रेण च क
र्मणि गौरी करांबुजेन्यस्य स्वर्णशैलसरासनम्॥ इषुहस्तं नरारूढं नरनारीतनुं स्मरेत्॥ इति नमके
षु पंचमस्यानुवाकस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ सप्तमानुवाकस्य प्रयोगः॥ एकोपवासं कुर्वीत ततश्चाष्ट
सहस्रं तं जपेत्॥ पुरश्चरणमेवं स्यात्प्रयोगार्हस्ततो भवेत्॥ चातुर्वर्ण्यं सर्वशं यः कामयेतात्मनो नरः॥ उदुं
बरखलस्पत्र न्यग्रोधप्लक्षतरूद्भवाः समिधो दधिमध्वाज्यसंयुक्ता जुहुयाद्दशायुतं होमसंख्यया
द्विरूपमेवं समभ्युतौ मेधाकामस्तु जुहुयात्सहस्राणां तु पंचकम्॥ कपिलाज्यं हविः प्रोक्तमेवमेधां समः
श्नुते॥ पुष्टिकामस्तु कुर्वीत होममाहुतिमात्रकैः॥ अष्टपैर्नवसाहस्रीसंध्यास्य होमं कर्मणि॥ आरो
ग्यं कामयते सहस्रं होममाचरेत्॥ दधिमध्वाज्यसंयुक्तं रूपमाप्नोति वीतमत्यः॥ श्रीकामः सकांता
रेश्वकीर्य रसम्मितम्॥ अग्निकुंडं खनेत्तत्र स्थापयेन्मथितानलम्॥ ततः पंचसहस्राणि श्वेतान्यंतोरु

२स्वादिर्यः समिधोत्र[illegible]हविश्च न विनि[illegible]ष्टाः पंचसाहस्रिकाहुतिः॥ रूपकामस्तु जुहुयादयुतं श्वेतपल्लवान्॥ दधिमध्वाज्यसंयुक्तान् २

स्राणि त्र्यं जुहुयाद्दशसाहस्रीर्नरं समुपतिष्ठते॥ अथ पर्याय[illegible]स्यास्यात्रावदेत्॥ [illegible]पोसपर्यकामस्तु वी
जैः कार्पाससंभवैः मधुक्षीरस्तु तं होममाचरेद्धेममाप्नुयात्॥ अनुवाकं जपन्नेव धेनुकामो गवां ब्रजेत्॥ प्रदक्षिणक्रि
यां कुर्यादयुतेनैव संख्यया॥ पुत्रकामं पलाशस्य समिद्भिर्मधुसर्पिषा सम्पन्नं मासं जुहुयादयुतेनैव संख्यया॥
शतुवंशाकरं पुत्रं लभते नात्र संशयः॥ आयुःकामस्तु दूर्वाणां घृताक्तानां तथायुतं प्रतिवर्षं च जुहुयाच्छतायु
सहिजायते॥ ॥ विद्याकामो घृताक्तानां मश्वत्थसमिधां शतानां सहस्राणि जुहुयात्सा विद्या गतिगा भवेत्॥ साज्य
कामस्तु जुहुयात्पंचलक्षाणि संयुतो॥ योगिधिकानि मध्वक्तान्येवं सौभाग्यतः जायते॥ अथाप्यर्वा गकामश्चेदादे
वाद्रायणं चरेत्॥ अनुवाकं जपेत्पश्चात्सहस्राण्येकविंशति॥ ततः पंचसहस्रांश्च अनुवाकं मृदीस्वं च प्रदक्षिणक्रि
यां कुर्यान्महेशाय तनेतन चक्र्यात् पंचसहस्रांतं प्राणायामक्रियान्तरः॥ पश्चात् स्वयं सोमहेशस्य समीपे स्थो
ममाचरेत्॥ पलाशाश्वत्थसमिधं घृताक्तानां हुतिर्भवेत्॥ लक्षत्रयं ततो मुक्ते भवेद्देवप्रसादतः॥ अन्येच
तत्कुलोत्पन्ना गौरवा विष्णुये स्थिता॥ नरमत्रे गिव सुरेयावद्वा स पंचकं यावत् पृथिवी तावद्बद्धं तेत कुले॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वा। यथा सिद्धेबमानालिः स्वस्वंतः सलयप्रदस्त्रा देवं सुचिस्मितं ध्यायेद्धी ग्रचर्म्मपरिस्कृतम्॥ ॥ इतिनम
केष्वसप्तमोऽनुवाकः॥ ॥अथोपरितनमंत्रप्रयोगः॥ ॥तत्राष्टमोऽनुवाकमारस्य नवमानुवाके यावन्न
मोवः किरिकेभ्य इति को मंत्रः॥ कद्रुद्रयं च रिवा द्वाव थ पंच शतीं जपे शपुरश्चरणमेवं स्यात्प्रयोगाईस्तु तो
सवेशराद्रः सांत्राज्यकामस्य कर्म्मेदमभिधीयते। कालेवसस्तु से देशे शंतो शायतने पि वा कान्तारे वापि
देवस्य सन्निधे सर्वमाचरेत्। तत्र देशे कार्यसिद्धिं वाचयित्वा द्विजेश्वरा ... पापक्रमे देशे आद्रेयां
चयथारुचि सुवर्णं चाथ कुर्वीत मंत्रसिद्धान्द्विजन्मनां वासोऽलंकारपुष्पाद्यैस्तत्राप्याचार्यपूर्वकं
मंत्रसिद्धान्द्विजान्सवे आचार्यमिंत्र कल्पं कृत्वा स्वयं सिद्धं रुद्धिजान्कुर्यात्तद्विधानमथोच्यते आ
चार्यान्मंत्र संसिद्धान्मंत्रमादाय ते द्विजाः निरंतरं जपं कुर्युर्वा सराद्व ... सामर्थ्यं सिद्धास्ततं कार्य ... यो
ग्याद्विजत्रुगवाः एकादशास्तवेषु सेशा त्विजो होमकर्म्मणि। उदयादस्तपर्यंतं होमं तु परतो सवेशादिनां त्रिं
देवस्य होमद्रव्यमथोच्यते। तिलव्रीहियवाः साज्याः मंत्रः प्रतिनमस्कृति होम ... परिस्ताच्च सर्पिःपात्रं

नि२

२५५

सदावस्थं प्रा अनुपारासमाप्तकं होमकाले विनिक्षिपेत्। यावत्कर्म्म समाप्येत तावद्देवस्य नित्यशः। अथ जन्मा
श्वसादस्त्री तृप्ति पर्याप्तमोदनम्। नैवेद्यं स्यात्प्रतिदिनं तावतो भोजयेद्द्विजान्। तथा तिमिदिने नित्यं द्विगुणं तो
जनादिकं। ब्रजायां तु महेशस्य गंधः कर्पूर दीरितः। पुष्पाणि पंकजानि स्युर्धूपः कर्पूरमिश्रितः। तथाग वा
ल्पसंयुक्तो गुग्गुलुः परिकीर्तितः। शातं शतं दक्षिणा स्याद्द्विनां माष्पगणं वा। आचार्ये द्विगुणा सास्यात् ... १५४
धिकासवेशा प्रतिसंवत्सरं रुद्रपूजामि ... कारयेत्। एवमाराधनात्संत्र ... वेद्राजा न संशयः। राजानो ये विम
ध्यस्था रुद्रवै ते स्तुते खिला। हन्यमाना होमकर्त्रे च शोतिष्ठंति किं कराः। एवमाराधनाद्राजा तुष्को सर्वं विसंधरा
मारुद्रहतौ हेमानश्चअन्नेशिवपुरं व्रजेच्छरुद्ररूपी शिवपुरे तुष्का कल्पायुतं सुखम्। सप्तद्वीपावती राजा ५६
कसर्वः सुजायते। कार्यस्तस्य सदृशो ... पिनाकी कः सुशोभनः। अथोच्यते प्रयोगो न्यो राज्ञो विजसैकामिनः। मं
त्रप्रसादसुक्ते न सद्विप्रेणैव कारयेत्। खादिरं कुंसमुद्धृतं कृत्वा वैरिमहीक्षितः। विविक्ते देशे कुत्रापि जलपूर्णं घटे
कृतं आवाह्य समिधीत स्य विधिनीरुच पावकं तु कुर्याल्लद्दर्मंत्रं सर्पमंत्रः प्रतिनमस्कृतिः। शमीतरुत्समुद्धृतास्

ना॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सिधः कंटके र्युतां रक्तां रुधिरं शस्त्रे वेडालमिदं कर्मणि तत्र सौंख्यादिरं रूपं अन्नतं सं श्रौद्दं वांकुशिः सम्पा
क्वत्तिनमस्कारं खादयित्वा लुखादिरो रूपके विन्यसेत्पादं न्यासं कालेगुरुं जपेत्ततो विद्वेशं राजा
तो जयेच्छेदिमीततो संवत्सरत्वया नष्टं परराजे लिवेश्रु वां प्रन्यं चक [illegible] तेकर्म घृ खेव रखादिराः कृतिम
कृत्वा तुभ्रं रक्तां पश्चात्सं वेकद्दोममाचरेत् ततो निमंत्रितं तस्मपेयुः सर्वतः पुरोएवं कृते शृं खलितस्य
गो५ त्रुशी घं श्रा जायते अथाऽपरः प्रयोन्यं शत्रुत्व मिपतेः परो मंत्र सिद्धा द्विजास्त्र त्र राजा [illegible] संयुक्तः विकृता
कृतिसं तिन्नाचेत्येषु चतुःष्पथो देवतायतने राजाद्वारे चैव सतां मुचामंत्रालिमं त्रि [illegible] तां शुभं न्यसे नर
४ऊ त्रिसं कै कांत्रा ततोऽनिमंत्रितं तस्माद्धिपेयुः सर्वतः पुरेः एवं कृते पुरं [illegible] यावद्वर्षत्रयोदशा खादिराद्या
रोदंतिमहारौप्यं च जायते अत्र बध्यान श्लोकाः रूपयौवनसंपन्ने सेवमादाय स्तृतीयानुवाकस्य प्रयोग
क्वाद्र ष्टव्याः ॥ इत्यष्टमानुवाकमाः स्पाद्व वाकात्रमेकोमंत्रः ॥ परा कं प्रथमं कृत्वा जपेत्स्यादमुं मन्त्रं च ६२
त्वारिंशत्सहस्राणि पुरश्चरणसिद्धये जुहुयान्मथितामो वालह्वंलाजा [illegible] लैः पृथक्कपृथक् एवमुत्पद्यते तस्य

२ र न्यनमो वः किरिकेभ्य इत्येतत्पर्यंतस्यप्रा॥ [illegible] नमो वः किरिकेभ्य [illegible] गाः॥ इत आर
१ मंत्रसंशोधनार्थं ततः परिसरे गुरोः ऽउपेद्वैवाष्टसाहस्त्रौ प्रयोगार्हस्ततो न वेत् मंत्रेणानेनऽः साधनं किं विदपिविधते स्वस्पदक्षिणमूर्तेः संनिधौ स्वकृताशनौ।

घर

सुवर्णस्वैदत्त यहायात्र अन्यथा हूयते कर्म तत्र स्याद्युत्ता हुतिं अपामार्गाणि बीजानि वेणवानि तथाय वा
दधिमध्वाज्यसंसृष्टाः हविरात्रद्धतो सर्वेरा सुवर्णानां सहस्रं तु होमे [illegible] नोत्पतेः अवां कन्या कामो गुग्गुलेन स्वे
ष्टकन्यासमाकृतिं कृत्वा तामुपलस्य वजपेत्पंचसहस्रकं छित्वा [illegible] तां सहस्राणि पंचैव जुहुयात् तु चिल्लसेन
कन्यकामिष्टां संस्वीशरेण च षितां राज्यश्रीकामना यस्य तस्य लक्ष्मी हुतिर्भवेत् होमद्रव्यं तु पद्मानि कुमुदानु
त्पलानि वा एवं कृते राज्यलक्ष्मीः प्रसन्ना जायते चिरात् वश्य [illegible] मिं [illegible] शावादेः पालाशानां तु लांकुरैः लक्षमेकं
प्रजुहुयात् शपिशाचाय द्रारा त्सा हृस्पा क्रूपांच जायंते देवदेवप्रसादतः अथाऽपरः प्रयोगो यं [illegible] दाकांत्रार
त्तत्तौ आत्मप्रमाणे हुं [illegible] तिसाचाद्दराह्न सां [illegible] कुंडे संस्थाप्य मथिताऽनलं अयुतं जुहु
याद्धिल्वैः स्वतः पंचसहस्रकं स्यामुष्टिमात्रे बिल्वपत्रे होमकर्म समाचरेत् तत्र बिल्वफलाऽकारं सुवर्णमुपजा
यते स्पर्शवेधी स्त्ववेद्धो [illegible] पिंडो बिल्वपत्रे होमकर्म समाचरेत् तत्र बिल्वफलाऽकारं सुवर्णमुपजायते स्पर्शवि
धीत्वेद्धोमपिंडो बिल्वफलाकृतिं सार्धलोमसुत्यार्थी तु राजा देवकर्म कारयेत् देवस्योपरि सुवर्णानि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

येनाक्तानि सर्पिषा [illegible]सा। कमलानि अजुहुयात् [illegible] शतसाहस्रसंख्यया। उत्पद्यते सर्वलोमः सुतो देवप्रसादतः।
अथान्यत्कर्म तत्रस्यात् द्युतं हवनक्रिया। समी समिद्भिरक्ता निर्दग्धिश्चो हुतैः सुतैः। एवं कृते सुतस्तस्य
शिवसक्तो विजायते। कविर्वृक्षरोप्यपात्रे श्वेतवर्णवत्सोद्भवम्। चूर्णमध्येपलं द्विधा कपिलाद्येन लोड
येत्। ततस्तद्युता [illegible] संकृत्वाऽभिमंत्रितमंत्रेणैव तस्य यमिच्छं उद्भूते संजायते कविः। रोगकामस्तु
जुहुयात् उदुंबरतरूद्भवाः। समिधो दधिमध्वाज्ययुक्ताः संख्यापि चायुतम्। देवदेवप्रसादेन महारोगपोऽ
विजायते। योमनोयं च कामं स्यात् [illegible] माणं [illegible] रेश्च पुरश्चरणं मंत्रस्यो विशेषेण तदुच्यते। कृच्छ्रं संवत्स
रं कृत्वा ततश्चांद्रायणं चरेत्। इत्थं संशोधयात्मानं मथाऽष्टदशवासरान् शाचरेद्याक फलैर्मूलैरा चरन्
देहधारणं। निरंतरं जपेद्बुद्धिः सर्वनिद्रां त्यजेन्नवा। अनुदिन सर्वकेश्च नेत्रमालाप्रथा जपेन्मनुं। जपांते तु
कुर्वेदद्या निष्कपंचककांचनम्। ततो गुरोर्वा देवस्य सन्निधौ जपमाचरेत्। संख्या चात्र समुद्दिष्टा लक्षस्या ५३
ई ततः पुनः। साक्षादुमापतिः [illegible] प्रत्यक्षस्तस्य जायते। तत्प्रसादान्मनोवेगयुक्तो भवति मानवः। यं यं देश

कामयते तं तं देशं गुरुस्तथा। स्मृत्वा मंत्रं जपेदष्टशतं [illegible] देशं [illegible]। अथाष्टपत्रकरणं मंत्रस्य च वदाम्य
हं। पुरश्चरणं कृत्वा मार्गकालेयस्मिन्नदर्शनं मालोहितं चंदनं युक्तं विपत्रं [illegible] पुष्पकं कापिला पयसा सूक्ष्मं
संमुद्याच्च पत्रके। [illegible] निधयतेस्य [illegible] अष्टकं जपेच्च। तेनोपलिप्य [illegible] सम्मानं [illegible] वशंकरं
प्राणायामत्रयं कुर्वीत ततो हि रूपो भवेन्नरः।। अथान्यद्दुमतेकर्म राजवत्र्यकरं परं। हृदीदं कृत्वा लोहित
स्य चंदनस्याथ तंतुनः। अलिमंत्र्याथ सूत्रं [illegible] गुलिकां [illegible] कार्ये ललाटे धारयन्नित्यं [illegible] दीपरि
म। एवं वश्यानि [illegible] देवस्य दक्षिणमूर्त्तेः सन्निधौ वा [illegible] जपेदष्टशतं [illegible]
[illegible] नाशमस्यासौ नामयः [illegible] कां मंत्रं जपेदेकपादो [illegible] संख्यया। देवस्य ५४
सन्निधौ वै [illegible] विश्वतः पाणिपादान्तो विश्वतोऽक्षिशिरोमुखो [illegible] तेजोर
शिं शिवं स्मरेत्।। इति नमके तु नमो वः किरिकेभ्यः [illegible] मंत्रस्य प्रयोगः।। अथ [illegible]
[illegible] प्रयोगः।। कृत्वोपवासमेकं तु जपेन्मंत्रमथाच्युतम्। पुरश्चरणमेवं स्यात् [illegible] कामना।। आर्द्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मला॰

यां जुहुयाद्वा रूपं कापिलं क्षयतो घृतम्। धनुर्वैजसवेत्रस्य महेशस्य प्रसादतः। हरेज्जातेष्वरा अर्थे शिव
२त स्यार्थेनेन मुं। जुहुयात्संवत्सरादर्वाक् दृष्टीणां हस्त्रांतयो अतिचारस्य शांत्यर्थं चैकं कतत रुद्रं वा समिधो
जुहुयाद्धोमसंख्या तत्र। स्युतं सवेत्र महाजन कृतद्रोह शांत्यर्थं होममाचरेत्। हुतमाष्टेन संसिक्तं हवि ज्प३
:संख्या प्रिया स्युतम्। आसर्वघृतम उत्पन्नतय शांत्यर्थमाचरेत्। होमं तत्रा स्युतं संख्या होमद्रव्यमथोच्यते।
अष्टुं बर्यश्च समिधः तिलाश्चैव तथा यवाः। अनेन सर्वं हूतेस्यो तयमास्त विनश्यति। अथापरः प्रयोगो
त्र्यामस्य नगरस्य वा मध्ये वह्निं समाधाय घृतं पिष्टं तिलां तथा। अयुतं जुहुयात्तेषां बलिमं...लपत्रको
निक्षिपेद्गु पुनर्होमं सहस्राष्टकसंख्यया। एवं कृते सैरवा मारुद्रो मृतैः संयुतः। हरूपो जायते त...
द्वासिद्धिं प्रजायते। तद्रूपं संस्मरेद्दाप्य पंस्य प्रकम उच्यते। आम्रकोसितकं बुकोडमरुकी स्निग्धोल्लसत्कुं
डलां श्रूली कुंडलनी अश्वासतिलको मंजु कपणनूपुरसोश्री मन्निर्मलदंतपंक्ति किरण श्वेता यमाना
ना देवो भैरववेषतत्पति तन्नु ध्येयो मृडानीपतिः॥ ॥ इति नमके मुद्रापेत्रं घूस्य हल्पस्य प्रयोगः॥

वस्त्र२ ल्फ३ स१

ज्ञुता२

अष्टोत्तरशतानि कुर्वीत प्राणायामं ततः परम्। सहस्राणि जपेत्पश्चात् पुरश्चरणसिद्धये। कन्यार्थी ललते कन्यां हुत्वा
उँ लाघृतं ग अपामार्गसमिद्धोमै लक्ष्मीनारायणे...धं। सर्वकलमषनाशाय जुहुयात् तिलाहुतीः। ब्राह्मणा
दीन् वशीकुर्यात् हुत्वा खदिरसंलवं। सितरक्तैर्नीलपीतैः सूत्रैः संवेष्टितात्क्रमात्। लहं हुत्वा सर्वकामानवाप्नो घृतं३
ति साधकः। जुहुयाद्वस्त्रकामस्तु कुसुमैः कुमुदादिभिः। यद्वर्णं जुहुयात्पुष्पं तद्वर्णं वस्त्रमाप्नुयात्। ...वृष्टिका
मः शुचौ देशे गोमयेनोपलिप्ते शरक्तद्रव्येण तत्रैव मंडलं परिलिखयेत्। मंडलस्य पुरस्तात्तु नवकुंभं निधापये
शसूत्रेण वेष्टितं सम्यक् पूरितं गंधवारिणा। आवाहयेत्ततः कुंभे सूर्यमेकाग्रमानसः। तत्रस्थमर्चयेद्देवं सं
यतः साधकोत्तमः। पायसं जुहुयात्तत्र शतमष्टोत्तरं बुधः। ध्यायन्नेकाग्रधीः सूर्यं जपेन्मंत्रं सहस्रकं। एवं कुर्वी
त सप्ताहं द्वादशाहमथापि वा। ततः प्रसन्नो भगवान् महावर्षं प्रमुच्यति॥ ॥ अहोरात्रमुपोष्यैव पुत्रकाम:
शुचिव्रतः पायसं जुहुयाद्दध्ना वष्टोत्तरशतं ततः... स्नानं ततो जायं... वस्त्रामलं... भोजयेद्गुरु
शोधं तु जपेन्नष्टशतं बुधः। ब्राह्मणान् भोजयेत्...वकारयेत्स्वस्तिवाचनम्। ततः पुत्रमवाप्नोति तेजस्विनम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मत्र·

र्व४ ल२

यस्य। अनिष्टदर्शने चैव तथा दुःस्वप्नदर्शने। अतिचारकृते द्वेषे जिह्मे समावृते। विग्रहाद्युपसर्गेषु
स तु मुपस्थिते। तथा च यक्ष्मपीडायां तु रुतावेशकृते तथा। एवमादिषु चान्येषु दोषेषु पोहितेषु वै। प
चकिं मंडलं कृत्वा नवकुंभं तथैव च। गंधोदकेन संपूर्णं सर्वमंगलसंयुतं। एला लवंग कर्पूर निंबु जातीफलै
र्युतं। देवं मावाह्य कलशे ये तत्र होमयेत्। मंत्रेणानेन देव मष्टोत्तरसहस्रकं। अतिमंत्रततस्तेन स्नात्वा म-
नो वा परस्य वा। अभिषेकं प्रकुर्वीत सर्वदोषैः प्रमुच्यते। आयुष्मंत्रं जपेन्नित्यं प्रातः स्नात्वा सहस्रकं। श्री रारो रारा।५
गंइपं तेजस्वद्दते तस्य सर्वदा। संवत्सरं जपेद्यस्तु ह्रीं रा ह्रा रो जितेंद्रियः। अर्जुनेन यथा श। किं कुर्वन्तु सुत
मोच्च हृष्टा संसिद्धिमतुलां गच्छेद पौ द्विगुणे सुतं म्म। किं तस्य मानुषे लोके सन्नो वै जगत्पतौ। किं नामि
द्रोकेन तच्चित्र स्वपरायण। ङ्कैर्वेनादिमंत्री जपेन्मुक्त्वौ लवेन्मुनि तचामी करप्रख्यं शक्तिपाणिं षडान
नं मयूरवाहनारूढं स्कंदरूपं शिवं स्मरेत्। ॥इति नमके षु यातेरुद्र इस्य स्य प्रयोगः॥ ॥अथ इमारुद्र
य मृडा नो रुद्र इत्यनयोः प्रयोगः॥ ॥अयं द्वयः क्रो मंत्रः॥ ॥आदौ कृच्छ्रं चरित्वैकं जपेन्नवसहस्रकं। उ

४मा ३तो ङु३

कु४

रश्चरणमेवं स्यादथ दर्शं च कः पथे। अग्निमाधाय जुहुयाद्दधि सारमिहायुतं। गवादीनां सर्वेषां शांतिरक्षान्यत्कर्म चो
ष्पतो राजवाहनशांत्यर्थं जलं स्पृष्ट्वायुतं जपेत्। अस्याइपाथसा तेन वाहनानां महीक्षितः। सौ लांसंप्रोक्षये
त्पश्चात् ज्जलेन विमिश्रितं। कृत्वोपयोगं यत्किंचिद्वाहनोस्य प्रदापयेत्। एवं वाहनशांतिः स्यात् रक्षां शांतये मुनः। श्री
उपक्ष मो प्रतिलानां जुहुयादयुतायुतं। अन्येणांशां तये होमं ह्रव्याणामयुतं तवेत्। दिव्यासिंहासनासीनां स्वय
मानं महर्षिभिः। प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सोमं सोमार्द्धधारिणं॥ ॥इति इमा रुद्राय मृडानो रुद्रेत्यनयोः प्रयोगः
अथमानो महांत्रमित्यस्य प्रयोगः॥ ॥उपवासत्रयं कुर्यात् जपेत्तं च सहस्रकं। त्रिसंवत्सरं त्वाज्ञानतद्वेस्य
हुपक्रमो। यवाणां तिलमिश्राणां जुहुयादयुता हुतिं। अश्वत्थसमिधो होममयुतं सर्पिर्युतं। एवं कृते सुदारा
दिजनस्कापज्ञायते। किं वान्यैश्चापि शास्त्यादावयुतं जपं। माचरेद्धराज्ञा सर्वेशां स्पर्थमाद्धीया मयुता ज
ति। होमयेत्प्रतिमासं तु कृतं महीपतौ। अंतःपुरादयः सौम्या भवंति नात्र संशयः। बालेंदु मुकुटं देवं त
कुंभादिप्रविग्रहं। ध्यायेन्नंदीश्वराकारं गणेश्वरसमावृतं॥ ॥इतिनमके मानो महान्तमित्यस्य प्रयोग
पुरश्चरणसिद्धिः स्यात्प्रयुंजीताथ कर्मणि। स्त्रीयश्वानालब्धानां रातिमिच्छेन्निदं चरेत्।५

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अथमानस्तोकद्रुमस्यप्रयोगः॥ ॥कृच्छ्रमेकंचरित्वादौपा[redacted]अदुंबरेघृतैर्निध[redacted]सकापिलंतस्यकुर्याद्वै
वौलिमंत्रणं।सहस्रसंख्ययातेनस्वामीवामाध्यैतेपिवा।जुहुयादष्टसाहस्रींमहाहृतिभिःशतांकृत्वाशिष[redacted]
७३ मा[redacted]शित्वा[redacted]त्रिरात्रंव्रतीनरः।ततश्चरुकृतकुंपंस्वा[redacted]सहस्राणिवैजपेन्नरः।गुरवेपंचनिष्काणिदद्यादेवंकृतेपु
नः।पुरश्चरणसिद्धिःस्यात्संयोगाद्विस्वतीनरः।आयुःकामोमहीपालोनिर्वत्स्वीयपावकौमाध्यैतेवाऽन
लेहोमंकुर्यादयुतसंख्यया।होमद्रव्यंतिलाःसिक्तांसर्पिषैवात्रकर्मणिस्व[redacted]केकुर्मद्वीपालोब्राह्मणैःक
र्मकारयेत्।अष्टशस्यात्मकाद्वस्यात[redacted]स्मकृत्वाऽभिमंत्रितमूतदायाश[redacted]कंधासुराजानमभिषिंचि
तैः।ब्राह्मणैर्निस्पवत्कार्यौरक्षकिमर्मर्महीपतौ।कि[redacted]रणंचाऽत्ररक्षास्यादिह्वष्टस्व[redacted]पितस्मन्॥राष्ट्रश्री
वृद्धिकामस्तुमंत्रसिद्धेर्द्विजेन्नृपः।कारयेद्दयवाकर्मसर्घसिद्धेर्द्विजैर्नवकुचासर्घःसिद्धिप्रकारैस्तुदैव
चार्यादसुमंत्रं।एकरात्रमुपोष्याथत्रिरात्रंसततंजपेत्।सद्यःसिद्धोस्तवेदेवंकर्म्मार्होथप्रजायतेप
कादश[redacted]ह्निन्मानोस्तद्रंध्यात्वाहुताशेतैः।दधिमध्वाज्यसंदृष्टैःजुहुयात्कमलैःसितैः।एवंकृतेराज्य

लक्ष्मीर्वर्द्धतेनात्रसंशयः।आयुःकामोमहीपालोकारयेदयुतंकृतिः।दूर्वाणामाधेत्[redacted]ष्टकानामौजीवेद्युवितंस्पंश्र
थराज्ञोजन्मादिनेराजतात्कलशांश्रुताच्चातांस्त्रेणनिर्मितांवापिसहस्राऽष्टकसंमितान्।अष्टौशतानिवापंथाःपरि
पूर्णोविनिक्षिपेत्।मंगलानिचवस्तूनिकलशेषुविनिक्षिपेत्।नववस्त्रेणतांसर्वांश्चेष्टयेत्पृथक्पृथक्।देवंते
षुसमाराध्यशतकृत्वोऽभिमंत्रिआचार्य[redacted]येद्दुपंकुंभोऽसौलिंपृथक्पृथक्।एवंकृतेमहीपालोमुच्यतेसर्व
र्वकिल्बिषैः।अथराज्ञोऽभिवृद्ध्यर्थंसहस्राऽष्टकसंख्यया।कारयेज्जपमेकेनविप्रवर्येणनित्यशः।अभिवृद्धिर्भ
वेद्देवमनेनजपकर्मणा।शांतिमिच्छन्महीपालोरत्नागारादिमध्यतः।वाहनास्तुवशालासुसोमप्यमासिम
सिचाशात्सर्थमयुतात्स्त्र्यंजपंहोमंचकारयेत्।आयुःकामोमहीपालश्चायुतंहोममाचरेत्।अश्वत्थसमिधस्तु
दूर्वापामार्गंकिंवाअपिदधिमध्वाज्यसंदृष्टाहोमद्रव्यमिदंस्मृतम्।आगतायुषोप्यनेनायुर्वर्द्धतेहोमकर्मणा
धैर्यदैवक्यवहारेच[redacted]मंत्रमेतंजपेन्नरः।एवंकृतेप्रजायेतकर्मतस्पैत्रापराजितः।सुवर्णकाममानायस्यसवि
रात्रमुपासनाच्च।निरंतरंजपंकृत्वाचरुनोजीततोयुतम्।जुहुयान्मधुष्टकानिबिल्वान्येवंकृतेततःसुवर्ण

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मंत्र·

ऋ६ नि

नां सहस्रं तु लभते नात्र संशयः। कन्याकामस्तु जुहुयाद् घृतं कुसुदान्यसौ। दधिमध्वाज्यसंयुक्तं विंदते कन्यकां
शुभां॥ अथाऽन्यदुच्यते कर्म चरुणाऽजीर्णं वबलम्। नित्यमष्टसहस्राणि जुहुयाज्जीर्णपावके। अष्टोत्तरशतं
निवाद्रव्यं कापिलं घृतमुच्यते। एवं कृते प्रमुच्येत महंतः पातकादपि। वश्यकामो म यज मतिमंत्पल
लाटको धारयेच्चंदनं द्रोहं सर्वे वश्या भवंति हि। प्रीतिस्वजनने होमं कुर्यादष्टसहस्रकं। होमद्रव्यं च पामा
र्गसमिधो मेन कर्मणा। अपमृत्युं न विंदेत देवदेवप्रसादतः कामः सूर्यवारे मंत्राऽर्पणानेन भास्करम्। आ
राधयेत् पापुष्पैर्युतैस्तु कर्मणि रक्तो रवासारक्तो गंधानुलेपनं। स्तवाख्यं कृते सूर्ये महादृष्टिं प्र
मुंचति॥ यो दूरमार्गगामी सः गृहीत्वा दक्षशर्करां। अष्टसाहस्रिकां वृत्या लवति मेंचताऽपुनः। विघ्नस्य विदुर्दत्त अप४
सुगच्छेद्देमीनातो लवेरात्कर्मणां समास्तेन सर्वविघ्नजिद्भवेत्। अयुतं तु जपेद्देवमंत्रं गच्छेत्सकर्मणां। पुत्रका
मस्तु जुहुयाल्लक्षमाष्टैन संयतः। ततो वंशाकरं पुत्रं प्राणिनं लभते ध्रुवम्। यं यं जनं ये तु मिच्छेत्तं तं वेसि कुताकीर्तिं।
विधाय तत्प्रतिकृतेर्मूर्ध्नि स्थित्वाऽयुतं जपेत्। अवश्यं कर्मणानेन सर्वत्र विजयी भवेत्॥ ध्यानमेकं दशधा

उ२

जन्मर्क्षमात्मनः। प्रत्यार्द्रं च कुर्वीत जपमष्टसहस्रकं। प्रत्यार्द्रं प्रति द्रव्यं ५

विसकंदेद्द्वं विशुद्धः स्फटिकप्रकाशं तेजोनिधिं शूलिनमिंदुमौलिं विचिंतयेच्चैव सदैव रुद्रं॥ ऽतिनमेके प्रमान
स्याक दृत्युस्य प्रयोगः॥ अथारामहृत्युस्य प्रयोगः॥ दिनत्रयमुपोष्याथ त्रिरात्रौ सततं जपेत्। पुरश्चरणमे
वं स्यात्प्रयुंजीत ऽथ कर्म सु। आयुः कामः स्वकीयाम्नौ नित्यं वा जुहुयाद् घृतं। अष्टौ सहस्राण्यपि वा तथैवा
ष्टशतानि वा दधिमध्वाज्यपदृक्तानां दूर्वाणामपि वाहुतीः। दूर्वांकुरी स्वाहुयाद्दीर्घमायुः प्रवर्धते॥ अथाऽपरः
प्रयोगो यं प्रति जुहुयाद् घृताहुतीः। होमद्रव्याणि दूर्वाश्च तथाऽपामार्गसंलवाः। शमीतरुसमुद्भूताः समिधश्चाति
लास्तथा। प्रातान्यक्षा दध्याज्यमधु स्फारस्थो नित्यं यावत्यं च सहस्राणि जपेन्नौ दक्षिणां कुर्यादेवं कृ
ते दीर्घमायुः आप्नोत्यसंशयं॥ चिरंजीवनकामस्तु राजजन्मादिनेषु तां जुहुयात् वर्धमाणेस्तु द्रव्यैः प्रसेकमादा
राद् दधिमध्वाज्यसंयुक्ता अपामार्गशमीतिलाः। दूर्वा अपि च होमार्थ द्रव्याण्युक्तानि वै। अनेन कर्मणा राजादि
र्घमायुरवाप्नुयात्। शावन्हि होमे वशकानां होमः श्रोतसि जायते। होममात्रेऽप्यशक्तानां जप एवेष्टसाधनं। लिंगपार्श्वे
तेशपामपुष्पैः सर्वकामफलप्रदैः। श्रीकामोऽर्कस्य कुसुमैर्युतैः पूजयेच्छिवं। तच्चारयन्नमं संत्रैमेकैकं कुसुमं न्य

ह३

लक्ष्मापुष्पकामनायस्य जुहुयात्सोऽभ्युताहुतीः। मधुनैस्तंदुलैः शुक्लैः वर्धते तस्य आयुषी॥२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सेत॥ अनेन कर्मणा लक्ष्मीर्वर्द्धते नात्र संशयः॥ आलये पश्चिमे द्वारि देवस्यार्षो ऽलये पिवा॥ अत्याईतं ब्रह्मचारी
दूशायी संजितेंद्रियः॥ विगत ज्ज्वाररलवनं वक्लोजीजपेन्मंत्र लिंगस्तु मदेशान मेमेकं सहस्रकं॥ एवं कर
कृते शतायुस्तु लवेत्सपक्षु जनमस्तु ... द्वार नियमे ... माद्रेशा कुर्वाणं सन्निधौ देव्या देव
मानंदत्तां ... ताशनं घरं ध्यायेन्मकांचनसन्निभम्॥ ॥इति नमके आरोहस्य स्य प्रयोगः॥ ॥अथ रुद्रि
स्तुतमित्यस्य प्रयोगः॥ ॥एकारात्रमुपोष्याथ त्रिरात्रं सततं जपेत्॥ पुरश्चरणमेवं स्यात् प्रयोगा॥ हस्ततोलवेश॥
विद्विद्विनाशकाम ... कुर्याल्लक्षमाहुती॥ विषतैलसमाक्ताः तु विकंकतलरुहवा॥ समिधो ऽर्म मंत्रस्य तस्मा
शाना ... सोद्भृतिर्लवेच्छत्रवो नाशमायांति वेगेनानेन कर्मणा॥ ॥अथाऽन्यदुच्यते कर्म मंत्रदेवस्य सं
निधौ॥ तस्मा पालिः सपत्नस्य मानामग्रहणपूर्वकम्॥ ... मंत्रं संख्या वत्र ... एवं कृते रि
पोर्देहे रोगा जायते वै महात्मः॥ श्वेतसिद्धार्थकैः ... कुर्यादयुताहुतीः॥ मसूरिकाख्यो जायेत रोगः शात्रव नर
गात्रके॥ शत्रोर्गृहे ... वातस्पहे आदित्या पिवा वटं खातयित्वात्र निखनेद्यंत्रमुदीरयेत्॥ शर्करास्नुतथाक

लरो मार्दिव कुत्सिता॥ एवं कृते सपत्नस्य नाशो वेगेन जायते॥ मद्यज्ञास्कूर्कोटिप्रकाशमाकारानिलय म
त्तिलीमम्रा ली लिंद्र मलय वरदं ध्यायेद्रुद्रं सुरौघनतं शरणायाम हेशनो ध्यातव्य इति केचन॥ ॥इति स्तु
ति स्तुतमित्यस्य प्रयोगः॥ ॥अथ परिणो रुद्रस्येत्यस्य प्रयोगः॥ ॥कृच्छ्रमेकं चरित्वाथ जपेच्छ्रवणवासरात्॥ तत्र
प्रतिदिनं पंच सहस्राणि जपेत्॥ वेश पुरश्चरणमेवं स्यादथ वो लुब्ध कामना॥ दावानलसमालीढपलाश खदि
रोद्भवाः॥ समिधो दधिमध्वाज्यप्रक्ता वैश्वानरे स्तुतम्॥ आ कुर्यात् पश्चिमे द्वारे मदेशस्यालये शुचिः॥ एतत्कर्म दिनेर
स्तु गुप्तं स्यात् कर्मणानेन वै ध्रुवम्॥ लल ते रुद्र सर्वांगुत्वं वंशकरं परम्॥ अथा ऽपरः प्रयोगोऽत्र प्रारंभस्यादमौ कृ
ष्णाऽष्टम्याग्नता सौम्या पाद्रियाम पिवा जनः॥ लवेतां दंपती तत्र पूर्वोक्तैश्च रुतोजितौ खंरहे वाथगोष्ठे वाछाया
यां पिप्पलस्य वा॥ कर्मेति दाक्षरेस्य क्रियेषा प्रकीर्तिता॥ मंत्राक्षराणि यावंति तावंतः कलशाः शुभाः॥
तंतु तिर्वेष्टिता ... तीर्थपाथसा॥ पूरितास्ता वर्त्तुलं स्थापयेन्मध्ये ... मेकं महद्घटं ... निधाय त्रसो
ममावाहयेन्मडं॥ आया ... वर्द्धवं के लासाद्रौ तिवै ... आवाहगंध पुष्पाद्यैः स्पर्श्य च ततः परं॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्स्पमध्य कलशं कलशे कलशे पुनः। मंत्रोदितौ बिंदुयुतौ न्यसेदेकैकमक्षरम्। ततो नव सहस्राणि जपेन्मंत्र
समाहितः। ततो मधुघृताक्तानां श्यामाकानां तथा पुनः। लाजानां तु सहस्राणि जुहुयाद्दशसंख्यया। तत एका
सनेनाया पतिसंस्थाप्य संयुतौ। मध्यादिक्रमतः कुंभानां नादयस्थक्रुष्ट थक्ट। तत्र दक्षरूपेण संस्मरन्
न्यायवृत्तौ पतिस्त्रां स्वपत्नी घटान्सो विप्रब्राह्मणानौ थसोजयेच्च अष्टौ सहस्राण्यथवा तावंत्यो विशला निवाप
कादशान्नमथवा सो जयेच्छक्तितो द्विजान्। तत्कं चवस्त्री घा दीन मेयायें समापयेत् किं ततो
यि वस्त्रे दक्षिणां निष्कपंचकमादद्यात् निष्कत्रयं चाथ भुंजीयात् तां तु दंपती एवं लयोः सर्वेषु त्रोदीर्घायुः सुगुण
लयः सर्वो कर्म्मशक्ते पश्चिमद्वारसंयुतो मद्देशं स्थापयेत् मंत्रं जपेदयुत संख्यया ततो जपन्मंत्रमसं
महोरात्रं प्रदक्षिणां कुर्यात्त्रोद्द्यादस्त्रमयादस्वान्तथो ह्याच्चतत्र विद्याः प्रजायन्ते तस्माद्विद्वेशमा
र्चयेत्तावुरश्चरणसिद्धिः स्यात् कर्मैतत्पुत्रकामदं अन्यथा विपरीतं स्यात् रुंयत्नेन त्रयेच्च अथा ऽपरः प्रका
रो ऽत्र दीक्षया दिवसान्निर्भुरा अष्टौ शतानि वा एकचत्वारिंशद्दिनानि वा किंचैकविंशति तत्र पश्चिमद्वार

दृष्टिगम्यानि यानि वै। तेषु सर्वेषु निरान्मूलादारभ्याष्टसहस्रकं। जपेद्यावंति मूलानि र

अर २ छ २

संयुतो देवालये प्रतिदिनं चरुभोजी जपेन्मंत्रं अष्टौ शतानि तावंत्य प्रदक्षिणवरा क्रिया। अश्वत्थ
द्रुममूलानि तत्र तत्र पृथक् पृथक्। अथा ऽश्वत्थद्रुसहस्राष्टकसंख्यया। दिने दिने जपेन्मंत्रमेवं कर्म
समापयेत्। दीक्षिता ब्राह्मणांतान्वै न्तं तर्प्य दंपि। एवं कृते वंशाकरं धर्मिष्ठं लभते सुतम्। गजचर्माहृतनवं
स्फुरत्प्रहरणोज्वलं। सर्वपापहरं ध्यायेद्देवं कुंजरसे दिनं॥ इति नमके पुपरिणोरुद्रस्य त्रस्य प्रयोगः॥ ॥ अ
थमीदुष्टमे ऽस्य प्रयोगः॥ ॥ एकरात्रं जपेत्पंचसहस्राणि सुसंयुतः। पुरश्चरणसिद्धिः स्यात् प्रयोगार्हस्ततो
सर्वेशः अर्थनाशस्तु वेत्स्याहेतथैव प्राणसंशयो। तस्करादिभुजे चैव कुर्यात् सर्पिषा हुती। पंचैव तु सहस्राणि
सयेस्यामुच्यते स्तत्राम्। मंगलायतनं देवं युवानमतिसुंदरम्। ध्यायेद्वनेचराकारमागच्छंतं पिनाकिनम्॥
॥ इति नमके सुमीदुष्टमेत्रस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ विकिरिद्रस्य प्रयोगः॥ ॥ त्रिरात्रं चरुभोजी सन् सहस्राणि द
शैव तु। जपेत्तदंते कुर्वीत सहस्राणि दशैव तु। प्रदक्षिणान्यमुं मंत्रं जपन्नेव शिवालये। पुरश्चरणसिद्धिः
स्यात्प्रयुंजीताथ कर्मसु। महाजनविरोधे स्यापन्तु॰॰॰॰ त्रयोदधिमध्वाज्यसंयुक्तायेजाद्दसमिधो ऽखिला।

तुविरोध

क्षार ७।४ मु५

अयुतं जुहुयाद्देवं त्रयं तेस्योन जायते॥ जेतुकामस्तु सद्योवा अपामार्गसमिद्भुतिं शतसाहस्रिकां कुर्या
समिधश्चास्तु सर्प्पिषा॥ कापिलेन समर्मस्त्रौ स्तु रेवं सद्यो जयो लवेद्यतिस्रो जेतुकामस्तु समिधां विल्वतरूद्भवा
दधिमध्वाज्यसंयुक्ता जुहुयाल्लक्षमाहुती॥ एवं कृते वराहादेवेरूपमानोत्र संशयं॥ शलिलं जेतुकामस्तु जलम
ध्ये च पावकं॥ स्थापयित्वा कापिलेनां सर्प्पिलक्षैकमाहुतीं जुहुयात्कर्मणानेन त्रयमङ्गो निजायते॥ यद्देजे
तुं मतिस्तत्र नाम्यस्पर्द्धकर्म॥ कापिलाज्येन जुहुयाल्लक्षमेकमतंद्रितः॥ यो दिस्पोलवेद्यो नः स्वयं स्वस्व
नविंदति॥ प्रसन्नवदनं सोमं रवितो द्वादशमंडलं॥ ॐ त्र्यासहितं ध्यायेत्सुरसंघैरभिष्टुतम्॥ इति नमकेन
विकरिदिस्पस्यप्रयोगः॥ ॥अथ सहस्राणि सहस्रधेत्यस्य प्रयोगः॥ ॥कृच्छ्रमेकं चरित्वा दौ जपेत्पं च सहस्र
कम्॥ पुरश्चरणमेवं स्यात्स्युञ्जीताथ कर्मसु॥ सविवादिप्रधानानां प्रकृष्टार्णामुपद्रवो॥ तच्छांतये महीपा
लः कारयेदयुतं हुतिं॥ समिधस्तत्र शाल्मल्यो विकंकतोद्भवास्तथा॥ जीदयञ्चयो आपिहोमद्रव्याणि तिलाः
अपि सर्वमेतां घृताक्तं स्यान्नर्द्धेत्सर्वमुपद्रवौ॥ अथ मारणकामश्चेत्प्रधानस्तु सषस्पर्ष्वो समपिदक्षिणाम्

तू२ नस्प१ वा२

जेजपेत्कुलसहस्र॥ ततो वाल्मीकसंभूतमृद्वा लिंगं प्रकल्पयामत्रेणानेनाभिषिंचेद्धावल्लीर्णं न वेद्धिता॥
एवं कृते सके मृत्युः प्रधानपुरुषस्य वै॥ यदि वेन्मारणं देवं रक्षितुं कांक्षते तदा॥ आदायतांमृदं शीर्णमापगा
यां विनिक्षिपेत्॥ ततश्शीरैथस्तकीयांगौ जुहुयादयुताहुतीः॥ होमद्रव्यं सवेशन्दृताक्ताः स्युस्तंदुलाः॥ मर
णोपशमस्तस्य जायते नेतौ कर्मणा॥ महाकीतारगामीं तु कृत्वा तस्मांगलिमंत्रिणां॥ अष्टसाहस्रिका हुत्या
तेन गात्रानुलेपनं॥ कृत्वा गच्छेन्नतस्त स्य स्तीतिः क्वापि न जायते॥ ॥रक्षेस्योत्तयकामस्तु सान्ने बेडालमा
मिषं॥ बलिं हरेच्च उद्दिश्य पांकृष्णायां निशि संवत्सरं॥ बलिदेशः स्मशानं स्याद्देवं रक्षोत्तयौ न हि॥ जयशासक
४पो भूपालकोपद्रुतिशांतये॥ सोवर्णाशासकं कृत्वा जुहुयात्तस्य सन्निधौ॥ अष्टौ सहस्राण्याज्येन कुक्कुटस्य
बेण तु बलिं हरेत्कृते चैवं शासका॥ विप्रमुच्यते॥ दक्षिणा समुदायेन देया स्याद स्य कर्मणि॥ क्षत्रियः
२ज्या विस्तार्य्यास्यात्स्व स्व कर्मानुसारतः॥ निष्कत्रयमुतैकं वा निष्कं देयं तु दक्षिणा॥ वसीनाञ्चापि देयं स्याद
क्षिणात्वेन शक्तितः॥ अथ देवोपद्रवाविष्टो जुहुयात्तस्य शांतये॥ सर्प्पिषाष्टसहस्राणि निंसंस्मृत्तो हुपद्र

घ२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मल

वा॥सर्वपापहरं देवं सर्वाऽलंकरणभूषितं॥ सर्वोत्तुधंधरं ध्यायेत्सर्वलोकमहेश्वरम्॥ ॥इतिसहस्राणिसहस्र
धेयस्यप्रयोगः॥ ॥इतिनमकेषु दशमोनुवाकः॥ ॥अथसहस्राणिसहस्रसैहस्रस्यारस्यचतस्रणांप्रयोग॥
॥अत्रऋक्चतुष्टयमप्येककर्मसाधनम्॥ ॥चांद्रायणंचरित्वादौजपेत्पंचसहस्रकं॥पुरश्चरणसिद्धिः
स्यात्प्रयुंजीताथकर्मसु॥आभिचारिककामस्तुराजाहोमंप्रकारयेत्॥देशजातै विभीतैर्द्धसंख्या
ऽकृतैर्नवैः॥शाल्मलीशालवेणूनांवेत्रस्यशाकस्यचसमिधस्त्वचं लेनवेष्टिताः शशाकस्यचारकेण
काइर्दीयाघाहोमद्रव्याणयावुनः॥किंचित्सिवैनस्तपेणेष्टेनकतिकृत्वाक्रमेणतांछित्वासह दि२
स्राष्टकसंख्यया॥जुहुयाद्द्विमाचार्मिशित्रवोर्नरमाप्नुयुः॥अभिचारदिनेष्वेतैर्मंत्रैःकृत्वादिनेदिनेजुहु
याद्द्विमावीर्येत्रित्रवानमाप्नुयुः॥अभिचारदिनेष्वेतैर्मंत्रैःकृत्वोसंचसाहस्रींहोमद्रव्यमथोच्यतेदधि
मधाज्यसंसृष्टाद्दुग्धोऽस्तं कृतेसतिराज्ञःकारयितुस्तस्यदोषैस्पुर्नाभिचारिकाः॥दंष्ट्राकरालवदनं ज्वलच्च
नमूर्द्धजम्॥बिभ्राणंत्रिशिखंदीप्तंस्याध्यायेद्भुजंगभूषणं॥ ॥इतिसहस्राणिसहस्रशाहस्रारस्यऋक्चत

त्रि

बृह॥१

ष्टयस्यप्रयोगः॥ ॥अथयेवृक्षेषुशिष्पाऽरस्पतिसृणांप्रयोगः॥ ॥अतश्चपुरश्चरणादिसर्वंपूर्ववज्ज्ञेयो॥ ॥इतियेवृक्षे
षुशिष्पाऽरस्पतिसृणांप्रयोगः॥ ॥अथयेपथामितिद्वयोःऋकद्वयमेकंचरित्वादौजपेत्पंचसहस्रकं॥पुरश्चरणमे
वंस्यात्प्रयोगोथाभिधीयते॥पुत्रकामःस्वदाराणांमृतौगमनवासरे॥स्नात्वावष्टसहस्राणिजुहुयाद्घृतमं
त्रतः॥कपिलाज्यविमिश्रंतुकपिलंपयउच्यते॥कृत्वैवमृतुगामीस्यात्पुत्रोवंशकरोनवेत्॥महातीर्थफले
सुश्चेद्धुताकैतिलतंडुलैः॥कृत्वाचाष्टौसहस्राणिगच्छेत्तीर्थमनालयात्॥तीर्थस्नात्वाग्रहानेस्यस्वाभिमार
स्पवैततःवागपमंविमृजेत्तीर्थफलमृकोदाह्यार्थतः॥ध्यानंतुसहस्रशाहस्रवेनोक्तं विज्ञेयं॥ ॥इतियेपथ्या
मित्यनयोःप्रयोगः॥ ॥अथयएतावंताश्चेत्यस्यप्रयोगः॥ ॥अथस्यतुपुरश्चरणादिकंयेपथ्यामितीद्वांवि
वसैषेकविंशतौ॥प्रथमेपंचकैदुग्धंद्वितीयेतद्वयेफलं॥अथोपवासपश्चात्तुपूर्ववत्पंचकद्वयो॥एवंकृत्वा
ततःपश्चाद्धविष्याशीसदाजपेत्॥तावंतिदिवसान्येवततःपंचदिनानितुगलदघ्नजलेस्थित्वाजपित्वाथैक
वासरम्॥अघमर्षणकर्मोक्तविधिनासंयतोजपेत्॥दद्यात्सुवर्णं निंदनाद्याचार्यायसदक्षिणां॥शुश्रूषां
४प्यत्रोक्तमनुसंधेयं॥ ॥इतिनमके ॥यएतावंतश्चेत्यस्यप्रयोगः॥अथनमोरुद्रेभ्यइत्यारभ्यासमाप्तेर्योयजुष्कोमंत्रस्तस्यप्रयोगः॥
गृह्णीयासंयतो४

क्षानि२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मता·

म्नौ३ की१ म्नौ१

वापिकुर्वीतद्भ्याऽसावेतत्तत्कर्मम्।एवंकृतेसर्वेसिद्धिःपुरश्चरणकर्म्मणः।अन्नकामःसूर्यायनौयनित्यव
ञ्जुहुयात्।हुतमूसंख्याष्टसहस्राणिसर्वेकृष्टौशतानिचायावज्जीवेलसेतान्नंकुबेधानेनकर्मणा।अथा
ऽपरःप्रयोगोऽत्रैदशौ॑र्घ्यंस्वांकृतिस्तेवेशद्भ्यंतुकापिलंसर्प्पिःसंख्यात्वष्टसहस्रकं।अथर्वाशिरसिप्रोक्तवि
धानेनैवंमंस्वेश्वातस्तउत्पद्यतेकृत्वाऽस्कांगीरकम्हृदश्रारक्तनेत्रंतमासर्द्धंसाधयेत्स्थात्समंमताकर्म
णोऽस्मसमारंत्स्त्रजारुधिरस्वितारावलुरःकलशांतत्रस्थापयित्वातिसंयतः।तर्प्पयेदन्यमांत्मानंनाशाये
न्नैवसंधशयतःसर्वेयःकैलाज्ञानेकामनासोयुताहुती।जुहुयात्सर्प्पिष्यावह्नौकालज्ञानंततोस्वेश॥ ॥
जातिस्मरणकामस्तुजुहुयादयुताहुतीः।पयसाकापिलेनैवक्रमाज्जातिस्मरोलवेश्यामप्रकारस्तुसह
स्राणिसहस्रश्चस्त्रोक्तोविज्ञेयः॥ ॥इतिनमकेपुनमोरुद्रेल्पाःइस्वरपप्रयोगः॥ ॥इतिनमकप्रयोगएका
दशोनुवाकः॥ ॥अथपूर्वोक्तेषुप्रयोगेषुदक्षिणेयत्र[illegible]निरुप्यते॥दक्षिणाचोत्तमामध्यावाऽधमेतित्रिधास १०२
मता।तत्रसौवर्णनिष्काणांदशसाहस्रिकोत्तमा।तदर्द्धंमध्यमाप्रोक्तातृतीयात्रसहस्रिका।उत्तमात्रिशती

उत्तमात्वतुःषष्टिस्तदर्द्धंमध्यमास्मृता।चतुर्विंशतिरन्यास्यादथान्यो१

वास्याद्विशतीमध्यमामता।यात्रमात्राऽधमाज्ञेयाप्राकारःकीर्त्यतेपरः।विधिरूप्यतोसहस्रदक्षिणादेयादः
शासुरूपकर्तृके।शतानिपंचदेयानिअत्विजांपंचकर्तृके।अथैककर्तृकेदेयंशतत्रयमितिस्थितिं।सर्वत्रद्विगुणं
दद्यादाचार्यायतुदक्षिणां।बहुभरूपनिष्पाद्येत्तउत्तमाप्रतिरूपकं।अथैककर्तृकेकर्तृकस्यैवोत्तमामता।रा
ज्ञांतत्सदृशानांचदक्षिणाकथितोत्तमा।अन्येषांमध्यमादीनिदक्षिणादानर्निर्णयः।अन्नकदक्षिणा[illegible]केप्रयोगे ७४
प्रियमीरिता।वित्तवेसतियोमोहान्नकुर्याद्विधिविस्तरं।नैवतत्फलमाप्नोतिप्रत्यवाक्रांतमानसः॥ ॥इतिदक्षि
६३ णायत्र॥ ॥अथैन्यूनाऽतिरिक्तोक्तिप्रसवायजिहीर्षया॥ ॥स्तोमिक्षवेरमाधीशंचर्म्मनिर्म्मितवाससांजयज
४-स्तीम यमहालेखामहार्ल्लतभूषिताप्रलंकुंडलीकुंडलाऽलंकृतअतिघनंघनविलसितडिडुपमिता।चलडमरुतक्रूर न४
वालनिखिलनिगमोपगीयमानाखरखरकरवंरतिकरपरिखयविरविचरितंचरणशृंगारकमलकलित रक३
कपालासरसिजासनविश्वाविसमस्तमस्तासमस्तजगद्विस्तारसंसारसहैनद्वनिर्गुणानिरवधिकपरिमाणा
निहारपरिमांचमरीचिविरिंचीव्यापारपात्रीजललुलितजटाजूटसिरामहरहरितहरअपरदिगंगणा

र मिर द्विर संतार२ चउर३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा

क्तिन्न ३५ दशम ३१

संशोगसारागपतंगसंपालिगितोत्रमांगम्रमर्घ्यनयनमदनमंनमत्तमधुकरझंकारसंकारनिजश्टंगसंराव
किंकिणीक्वणितैललितैर्लतिपदाहतिर्महिमंडलाधारांऽडजपतिप्रकृष्यमाना तांडवाडंबरस्फूत्कारोत्कर्ष ४३
ध्वस्तदैत्यदानवसंघातनिरंतरांतरालिशां तातःकरणअनवरतधाराधरध्यानगंभीरघर्घरगलगर्जद्धूत्कारसंलि दधीचा४
नगद्धरयुद्धाराजीविराजमानवृषभसद्धीशकन्यकांतिसंक्रांतिनिजकलेवरैकदेशाअशेषाखिलजगन्महेश रंगविजवश्रेपपा
नमस्तेनमस्तेनमस्ते॥ ॥आदौकर्म्मप्रचंडेप्रचंडदखिललोकम्प्रलोकरःपश्चान्मल्लविलोचनस्पर्शाक्षिणवश्र
णीसमुन्मेषकोंऽत्रिलोचनमुद्रणविघटनात्संगीत्वगर्भमहासालेलोचनमाविरस्तुपुरतःसंसारसंमोहनी॥
आध्मरंचतुरानमस्पकरकासंबद्धपाथःस्रुतेराधेयंगिरिकन्यकाकुचतटाश्लेषोगस्पलागपाकृतौआशीपा
लकमालवालमखिलब्रह्मांडस्तांडविहितेरासीपात्राविमोचनायअपणधन्यचर्म्मनस्त्वन्मसौ॥४॥ ॥इति
नमकमन्त्राणांप्रयोगविधिः॥ ॥महार्णवाख्येमहितेप्रबंधेमांधातृनाम्नोम्मदनात्मजस्यासत्कर्म्ममाणि १९२
कगणेनदृष्टेविहितेत्रिणष्टःप्रथितस्तरंगः॥ ॥मालावगणपचरित्रकीर्त्तिविलवायस्यांबिकानामतःसाकल्या

श्नि८

परमूर्तिरार्यचरितःश्रीपेद्दिलद्धःपिता॥सोयंकौशिकवंशभूषणमणिःश्रीलहविश्वेश्वरो॥वेदस्मार्त्तमतेनये
चसपदेवाक्येकृतीर्दृश्यते॥ ॥मतिर्यषांशास्त्रप्रकृतिरमणीयाप्यवहृतिःपराशीलश्लाघ्यंजगतिकजव
स्वकातिपयेचिरंचित्रंतेषांसुकरतलस्ते स्थितिमियादियंव्यासारण्यंप्रवक्तमुनिशिष्यस्यलणिति॥ ॥इति
श्रीपंडितपारिजातकहारमल्लेत्यादिविरुदराजीविराजमानश्रीमदनपालसुतस्यमांधातृनिर्म्मितेनिबंधेमहार्णवे
ऽभिधानेकर्म्मविपाकेषष्ठस्तरंगःसमाप्तसकलरुद्रविधानं॥ ॥अथषोडशार्द्धस्यपुरुषसूक्तस्यविधि
॥ ॥अभिधाने॥ ॥वक्ष्येषोडशस्यपुरुषसूक्तस्यविधानं[illegible]॥अथकार्यंजपविधिःस्तोत्रंचैवतदात्मकं॥कुर्याद्य
थोक्तविधिनाप्राङ्मुखःशुद्धमानसः॥विधिः॥ ॥प्रथमांविन्यसेद्वामेद्वितीयांदक्षिणेकरे॥तृतीयांवामपा
देतुचतुर्थीदक्षिणेतथा॥पंचमींवामजानौतुषष्ठींवैदक्षिणेतथा॥सप्तमींवामकट्यांतुअष्टमींदक्षिणेत
था॥नवमींनाभिमध्येतुदशमींहृदयेतथा॥एकादशींस्कंधदेशेद्वादशींवामबाहुके॥त्रयोदशींदक्षिणेच
आस्यदेशेचतुर्दशीं॥अक्ष्णोःपंचदशींचैवषोडशींमूर्द्धिविन्यसेत्॥एवंन्यासविधिंकृत्वापंचांगानिसमाचरे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मदा॰

न्यासब्राह्मणेभ्यो न्यासादिकास्तिथि: पंचांगकल्पना॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीदित्याद्याः पंचऋचः पंचांगन्यासे याज्ञ
ताः॥ आश्वलायनशाखापाठक्रमयुक्ताः। हृदयं शिरः कवचमस्त्रं चेति पंचांगानि। ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीदि
तं पठित्वा॥ हृदयाय नम इति हृदये। चंद्रमा मनसो इति पठित्वा शिरसे स्वाहेति शिरसि। नाभ्या आसीदिति पठित्वा
शिखायै वषडिति शिखायां। सर्वस्यामिति पठित्वा कवचाय हुमिति कवचं। यज्ञेन यज्ञमिति पठित्वा अस्त्रा
य फडित्यस्त्रं। एतन्न्यासद्वयं संकल्पानंतरं कर्तव्यं॥ तद्यथा॥ अमुकदेशे अमुककाले अमुककामनया पु
हस्प रुषसूक्तजाप्यं सूक्तेन होमं विष्णोराराधनं वा करिष्ये इति संकल्प्य ऋचोक्तं न्यासद्वयं विधाय ऋषिदेवताछंदांसि
पि विदित्वा। जपादिकर्म समारभेत्। तत्र च यदा जपो होमो वा क्रियते तदा विपरमेश्वरं समाराध्य जपो होमो वा
कार्यः। इत्याराधनप्रकारो निरूप्यते। आद्यया आवाहयेद्देवमृचा तु पुरुषोत्तमम्। द्वितीयया आसनं दद्या
त्पाद्यं चैव तृतीयया॥ चतुर्थ्यार्घ्यः प्रदातव्यः पंचम्याचमनं तथा। षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रमेव च। य १०४
ज्ञोपवीतं अष्टम्या नवम्या चंदनं तथा। दशम्या गंधदानं च एकादश्या च माल्यकं। द्वादश्या धूपमानं स्यात्त्रयोदश्या

दा॰

दिल्पर्थः। ततः प्रदक्षिणीकृत्य जपं कृत्वा यस्मिन्हिताः। यथाशक्ति जपित्वा वस्त्रं चास्मै निवेदयेत्।४

जु३

च दीपकं चतुर्दश्या निवेद्यं तु पंचदश्या नमस्कृतिं। षोडश्यासनं तु षोडश्या तु पद्यारास्तु षोडश्या॥ स्नानं वस्त्रे निवेद्ये च दद्या
मर दाचमनीयकं। दद्यात्पुरुषसूक्तेन यः पुष्पाण्यप एव वा। अर्चितं तेन वै सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरं। दक्षिणां तु यथाशक्त्या मंत्र ए३
त्या षोडशेन प्रदापयेत्। पूजादिसाफल्यार्थं या दक्षिणा दीयते तां षोडशेन यज्ञेन यज्ञमयजंतेत्यनेन दद्या
त्। देवस्य पश्चिमे पार्श्वे कुंडं स्थंडिलमेव वा कारयेत्प्रथमर्चा तु प्रोक्षणं तु द्वितीयया। तृतीयया अग्निमादध्यात्स्वस्ति च तु
र्थ्यां तु समिंधनं। पंचम्या संस्कारश्च रोधश्चावनं तथा। षष्ठ्यानलस्य मध्ये तु कल्पयेत्पद्मासनं ततः। चिंतयेत्
तद्देवांशं कालानलसमप्रभं। चित्रनासं पराह्नशीर्षरक्ताः सहस्राक्षं रक्तलोचनं। बाहोहृदयं देवं ध्यात्वा आसप्तम्या
द्यास्त्रिः पंचभिः ऋग्भिः क्रमेण गंधादिनैवेद्यांतां पंचोपचारपूजां देवस्याष्टम्या कुर्यादित्याद्या॥ ततो गंधं च पुष्पं
च धूपं दीपं निवेदनं। अनुज्ञाप्य ततः कुर्यात्समम्पाद्य यथाक्रमम् समिधः प्रत्यंचं पूर्वां जुहुयाद्दत्त्वा घारिता त
तो घृतेन जुहुयाच्चरुणा च ततः पुनः। एवं कृत्वा ततस्तस्य समीपे स्तोत्रमुच्चरेत्। जितं ते पुंडरीकाक्ष नमस्ते वि
श्वभावन। नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज॥ नमो हिरण्यगर्भाय प्रधानाव्यक्तरूपिणे॥ ॐ नमो भग

तेर

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मस

कारोमा३

वतेवासुदेवायशुद्धज्ञानस्वभाविने।देवानांदानवानांचसामान्यमधिदैवतम्।सर्वदाऽचरणद्वंद्वंव्रजामिश
रणंतव।एकस्त्वमसिलोकस्यस्रष्टासंहारकस्तथा।अध्यक्षश्चानुमंताचगुणैर्मायासमावृतः।संसारसागरंघो
रमनंतंक्लेशसाधनम्।त्वमेवशरणंप्राप्यनिस्तरंतिमनीषिणः।नतेरूपंनचाकारोनायुधानिनचास्पदं।तथापिपुरुषाका
रोभक्तानांत्वंप्रकाशसे।नैवकिंचित्परोक्षंतेप्रत्यक्षोसिनकस्यचित्।नैवकिंचदसिद्धंतेनचसिद्धोसिकस्यचि
त्।कार्याणांकारणंपूर्वंवचसांवाच्यमुत्तमम्।योगिनांपरमांसिद्धिंवदंतिपरमंविदुः।अहंभीतोस्मिदेवेशसंसा
रेस्मिन्भयावहे।पाहिमांपुंडरीकाक्षनजानेशरणंपरं।कालेष्वपिचसर्वेषुदिक्षुसर्वासुचाच्युत।शरीरेपिगतौ
चापिवर्त्ततेमेमहद्भयं।त्वत्पादकमलादन्यन्नमेजन्मांतरेष्वपि।निमित्तंकुशलस्यास्तियेनगच्छामिसद्गतिं।वि
ज्ञानंयदिदंप्राप्तंयदिदंज्ञानमार्जितम्।जन्मांतरेपिमेदेवमाभूदस्यपरिक्षयः।दुर्गतावपिजातायांत्वंगति
स्त्वंमतिर्मम।यदिनाथचगोविंददैवतास्मिकृतीसदा।अकामकलुषंचित्तंममतेपादयोःस्थितम्।कामये १०५
वैष्णवत्वंतुसर्वजन्मसुकेवलं।इत्येवमनयाकैश्यास्तुवादेवंदिनेदिने।किंकरोस्मीतिचात्मानंदेवायैवनि

यर स्तु॰

वेदयेत्॥ ॥जितंतेपुंडरीकाक्षेत्यपांग्रस्यैवतावत्पर्यंतंस्तोत्रं॥ ॥अथफलविशेषादितिकर्त्तव्यताविशेषःप्रसं
गाच॥ ॥पुरुषस्यहरेःसूक्तंस्वर्ग्यंधन्यंयशस्करम्।आत्मज्ञानमिदंपुण्यंयोगज्ञानमिदंपरम्।फलाहारोज
पेन्नित्यंपश्येन्नात्मानमात्मनि।फलान्युक्तोपवासश्चमासमक्षिण्यवर्त्तयेत्।अरण्येनिवसेन्नित्यंजपन्निममृषि
मुनिः।त्रिःस्विषवणकालेषुयथादृष्टसमाहितः॥ ॥ऋषिर्मंत्रः॥ ॥इममृषिंपुरुषसूक्ताभिमत्मकं।आत्रिःस्विष
वणमितिपुरुषसूक्तांतर्गताभिःसमस्ताभिर्ऋग्भिःस्नानकालएताभिःऋग्भिर्मार्जनमघमर्षणंचयथाशक्तिकुर्व
यादित्यर्थः।आदित्यमुपतिष्ठेतसूक्तेनानेननित्यशः।आज्याहुतिरणैनैवकृत्वैवंविंदयेदृषिं।अक्षिभिःसूक्त
दुर्दर्शोनारायणएवातंविंदयेच्च।एवंमासंफलाहारंमासमुदकाहारंचकृत्वात्रीणिवर्षाणिफलाहारःसन्पौरुषं
सूक्तंजपेत्।शाकश्वेद्वादशवर्षाणि।एवंकृतेसाक्षाद्देवोदृश्यतइत्याह।गर्भीमासोपफलाहारस्त्रिभिर्वर्षैर्जपेद्यदित
२८ सूक्तंसौम्यमायुक्तोदशवर्षाण्यनन्यधीःसाक्षात्सपश्यतितंदेवंनारायणमनामयम्।ज्ञानगम्यंपरंसूक्ष्ममाप्य
सर्वमवस्थितम्।यःप्रमत्यंत्रयंपश्येन्नस्रष्टारंजगतोव्ययम्।अथनासाद्यमानोपिचकितःपरिहापयेत्।भक्ताऽनु

य न तुट

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मप॰

कंपीसगवाञ्जायतेपुरुषोत्तमः। येनयेनचकामेनलभेतत्प्रयतःसदा। सखकाममसमृद्धस्याकुद्धमनस्यकुर्वीत। चोर
होमंवाप्यथवाजाप्यमुपद्धारंमथ्यो। चरुं। कुर्वीतयेनकामेनतत्सिद्धिमुपधारयेश्राद्धातिश्रेष्ठंमहद्दिव्यंयज्ञौलो
४३ केपरांगतिं। पापेनविप्रमोहस्यनवेत्सर्वेनसंशयः॥ ॥अथाऽभिधीयतेकर्मपुत्रकामस्यवैस्वयंपुरुषसूक्तेपद्धे
शुक्लेवारेसुनक्षत्रेसुगोचरे। द्वादशपापुत्रकामस्तुचरुंकुर्वीतवैस्वयमा। दंपत्योरुपवासंस्यादेकादश्यांसुराऽर्च
योऽग्निसोऽश्नातिःशम्यमर्दयित्वाजनार्दनम्॥ चरुंपुरुषसूक्तेनश्रपयेत्पुत्रकाम्यया। प्राप्नुयाद्वैस्वयंपुत्र
मचिरात्संततिक्रमम्। चरुंपुरुषसूक्तेनेतिसूत्रगृह्योक्तविधिनापायसंचरुंश्रपयेत्पुरुषसूक्तंपठेत्
४रू दंपत्योरुपदत्वापूर्वोक्तेनचरुंजुहुयात्सूक्तेनेतिएकवचनात्सकलमापिसूक्तमशेषहोमसाधनंनत्वक्प्रत्येकार्थं
मृच। होमेचसंख्याचसहस्रोपलक्षयामिजपःप्रत्ययमर्थः॥ ॥कृत्स्नेकादश्यामुपक्रम्याऽयुतंजपित्वा
शुक्लैकादश्यांदंपतीउपोष्यद्वादश्यांचरुंश्रपयित्वासहस्राहुतीर्जुहुयात्। इति॥ ॥अथाऽपरःप्रकारः १०६
यमेकादश्यांजनिसकर्माविरोधिनिकालेजपेदिदंसूक्तमेकादश्यांनिरंतर
यमेकादश्याममनोजनमा। दंपत्योःपुरुषःस्वनिसकर्मा

श्रीपुरुषसू॰४

मद्वादश्यांअर्पितोलब्ध्वापयसानिर्वपेच्चरुं। द्वादशद्वादशीश्रेष्ठेवंपयसानिर्वपेच्चरुं। एवमिति। एकादश्यामु
पवासादिकंकृत्वेत्यर्थः। हुत्वाजंविधिवच्छास्त्रेऽग्निःषोडशातिर्बुधैः। कृतांजलीपुटोभूत्वाप्रणवंचान्तिःप्रयोजये
त्॥ ॥तालिरितिषोडशालिर्क्षीघिरित्यर्थः॥ समिद्धोऽश्वत्थवृक्षस्यहुत्वाऽयुतजुहुयात्पुनः। उपस्थानंहुताशस्यध्या
त्वाचमधुसूदनम्। उपस्थानंहुताशस्येति। हुत्वेतिवाक्यशेषः। अग्न्युपस्थानंचाऽग्नेयैर्मंत्रैःहविर्होमंततःकुर्या
त्स्वस्वंवाऽपतःशुचिः। हविशेषेणसत्कृत्वानारायणंपतिं। तज्ज्ञयित्वाहविःशेषंलघ्वाशीसंविशेत्क्षणं। हवि
शेषंसज्ज्ञयित्वोत्पनेनैवहुतावशिष्टप्रतिपत्तिकर्मणिसिद्धेलघ्वाशीत्पनेनैतद्योत्पत्ति। द्वादश्यामहाराज्ञपरि
४४ त्यागेनपत्नीहविःशेषमेवलब्धेत्यानथाभूक्तइतिसंविशेत्क्षणमिति। क्षणंवामसीयिनीत्यादित्यर्थः। ततःकृ
त्वात्विदंकर्मकर्तव्यंद्विजतर्पणं। द्वितीयांतांनिवर्तेतयावज्जैर्नविंदति। ययानार्यासदैतत्कर्मकांतितांम
स्कासतिसंतवेऽन्यांनार्यांनगच्छेत्॥ ॥कियंतंकालं। यावद्दोषागर्भंनविंदति। अनेकनार्यालिःसद्योनदो
षोऽन्यनार्यासंमैथुनं। यदास्मिन्कर्मण्यपनत्रप्रविष्टानार्याअनुमतिस्यात्तदपिकर्मण्यप्रविष्टा
ग१ अ१ जर्नर यउ हुकर्टर

मदा०

यासायाज्ञसेन विंदति तावदन्यां नोपेयामंत्रवलः शुक्लस्यान्यत्र गर्भाधानेन [illegible] चाशमंत्रसंस्कृतस्य वीर्य
स्याऽन्यत्र निषेके सद्धाऽधिकारिण्यां गर्भोत्पादयाच्च । एवं [illegible] देहेनिमित्तत्वादन्यस्त्रीगमननिषेधस्याऽऽर्त्तोसार्या
मुपेयादिति नियमाऽतिक्रमदोषोस्त्येव ॥ ॥ किंच ॥ ॥ स्मृतिपुराणादिषु च स्मर्यते ब्रह्मचर्यादस्येव नियमाऽ
तिक्रमे दोषः । तथापि वर्णिनां द्विवर्षीय व्रत तत्र साद्वाऽन्तं वदेत् दिल्पने न्यायेन स्वल्पं प्रायश्चित्तं भवति । कृत
सूत्रार्थमेवाऽन्यस्त्रीगमन निषेधस्य भ्रूणहत्याप्रायश्चित्तस्य निमित्ते अपि नियमाऽतिक्रमः अत्र तन्न दु
रितयोगात् स्वल्पं प्रायश्चित्तं ॥ निमित्तं अतः प्रत्येकमेकं प्राजापत्यं कल्पयेत् शुक्लस्य त्र्यहं कृस्य त्रिरात्रादि श२
त्यादि प्रकृतमनुसरामः ॥ ॥ अपुत्रा [illegible] पुत्रा वयाचकं यां प्रसूयते । सा जनयेत् सुतं ऋषिश्रेष्ठं गोयथा
वीर्या ॥ इति काम्यविधानं प्रोक्तं ॥ [illegible] पुरुषसूक्तविधिः ॥ ॥ अथार्षादि षोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य नारायण
ऋषिः पुरुषो देवता ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ अंत्या त्रिष्टुप् ॥ जपे होमे विनियोगः ॥ ॥ अथ सूक्तम् ॥ ॥ सहस्रशीर्षा १०७
पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो वृत्वा अत्यतिष्ठद्दशांगुलम् ॥ १ ॥ पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च

अग्निषेकेवार

भव्यं । उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ २ ॥ एतावानस्य महिमातो ज्यायांश्च पुरुषः । विश्वस्य वि छ२
श्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ ३ ॥ त्रिपादूर्ध्व उदैत् पुरुषः पादोस्येहाभवत् पुनः । ततो विष्वङ् व्यक्रामत् साशनानशने
अभि ॥ ४ ॥ तस्माद्विराडजायत विराजो अधि पूरुषः । स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ यत्पुरुषेण हवि
षा [illegible] देवा यज्ञमतन्वत ॥ ५ ॥ वसन्तो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥ ६ ॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन् पुरुषं जातम
ग्रतः । तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ ७ ॥ तस्माद्यज्ञात् सर्वहुतः संभृतं पृषदाज्यं । पशूंस्तांश्चक्रे वायव्यानारण्या जा५
६४। न्ग्राम्याश्च ये ॥ ८ ॥ तस्माद्यज्ञात् सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे । छंदांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥
तस्मादश्वा अजायन्त ये के चोभयादतः । गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः ॥ १० ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्प
यन् । मुखं किमस्य कौ बाहू का ऊरू पादा उच्येते ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यः प
द्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥ चंद्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत । मुखादिंद्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥ १३ ॥
नाभ्या आसीदंतरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ अकल्पयन् ॥ १४ ॥ सप्ता

तस्माज्जाता४

स्यासन्परिधयस्त्रीसप्तसमिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन्पुरुषं पशुं ॥ ५ ॥ यज्ञेन यज्ञमयजंत देवास्तानि धर्म्मा
णि प्रथमान्यासन् ॥ ते ह नाकं महिमानः सचंत यत्र पूर्वे साध्याः संति देवाः ॥ ६ ॥ इत्याऽश्वलायनपा[illegible]
रुषसूक्तं ॥ १ ॥ अथ सहस्रनामानि ॥ वैशंपायन उवाच ॥ श्रुत्वा धर्म्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ॥ यु
धिष्ठिरः शांतनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमेकं दैवतं लोके किं वाप्येकं परायणं ॥ स्तु
वंतः कं कमर्चंतः प्राप्नुयुर्मानवाः शुभं ॥ २ ॥ को धर्म्मः सर्वधर्म्माणां भवतः परमो मतः ॥ किं जपन्मुच्यते जंतुर्ज
न्मसंसारबंधनात् ॥ ३ ॥ श्रीभीष्म उवाच ॥ जगत्प्रभुं देवदेवं मनंतं पुरुषोत्तमं ॥ स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः
सततोत्थितः ॥ ४ ॥ तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययं ॥ ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च ॥ ५ ॥ अ
नादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरं ॥ लोकाध्यक्षं स्तुवन्नित्यं सर्वदुःखातिगो भवेत् ॥ ६ ॥ ब्रह्मण्यं सर्वधर्म्म
ज्ञं लोकानां कीर्तिवर्द्धनं ॥ लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवोद्भवं ॥ ७ ॥ एष मे सर्वधर्म्माणां धर्म्मोऽधिकतमो म १००
तः ॥ यद्भक्त्या पुंडरीकाक्षं स्तवैरर्चेन्नरः सदा ॥ ८ ॥ परमं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः ॥ परमं यो महद्ब्रह्म प

रमं यः परायणं ॥ ९ ॥ पवित्राणां पवित्रं यो मंगलानां च मंगलं ॥ दैवतं देवतानां च भूतानां योऽव्ययः पिता ॥ १० ॥ यतः
सर्वाणि भूतानि भवंत्यादियुगागमे ॥ यस्मिंश्च प्रलयं यांति पुनरेव युगक्षये ॥ ११ ॥ तस्य लोकप्रधानस्य जगन्ना
थस्य भूपते ॥ विष्णोर्नामसहस्रं मे शृणु पापभयापहं ॥ १२ ॥ यानि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः ॥ ऋषि
भिः परिगीतानि तानि वक्ष्यामि भूतये ॥ १३ ॥ अथ कृष्णादिव्यसहस्रनाम्नामनुष्टुप्छंदः ॥ श्रीवेदव्यासो भगवानृ
षिः ॥ श्रीकृष्णः परमात्मा देवता ॥ अमृतांशूद्भवो भानुरिति बीजं ॥ देवकीनंदनः स्रष्टेति शक्तिः ॥ उद्भवः क्षोभणो दे
६३ वः इति परमो मंत्रः ॥ शंखभृन्नंदकी चक्रीति कीलकं ॥ शार्ङ्गधन्वा गदाधर इत्यस्त्रं ॥ श्रीकृष्णप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः
॥ ॐ विश्वं विष्णुर्वषट्कारो भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ भूतकृद्भूतभृद्भावो भूतात्मा भूतभावनः ॥ १४ ॥ पूतात्मा परमात्मा
च मुक्तानां परमा गतिः ॥ अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च ॥ १५ ॥ योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः ॥
२० नारसिंहवपुः श्रीमान्केशवः पुरुषोत्तमः ॥ १६ ॥ सर्वः शर्वः शिवः स्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ॥ संभवो २० भाव
नो भर्ता प्रभवः प्रभुरीश्वरः ॥ १७ ॥ स्वयंभूः शंभुरादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः ॥ १८ ॥ अनादिनिधनो धाता विधाता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

धातुरुत्तमः॥१७॥ अप्रमेयो हृषीकेशः पद्मनाभोमरप्रभुः। विश्वकर्म्मा [redacted] मनुस्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः॥१९॥ अ-
ग्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः। प्रभूतः ६० स्त्रिककुब्धाम पवित्रं मंगलं परं॥२०॥ ईशानः प्राणदः प्राणो
ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः। हिरण्यगर्भो ७० भूगर्भो माधवो मधुसूदनः॥२१॥ ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्र-
मः। अनुत्तमो ८० दुराधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान्॥२२॥ सुरेशः शरणं शर्म्म विश्वरेताः प्रजाभवः। अहः ९० संवत्स-
रो व्यालः प्रत्ययः सर्वदर्शनः॥२३॥ अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादिरच्युतः॥१००॥ वृषाकपिरमेयात्मा सर्व-
योगविनिःसृतः॥२४॥ वसुर्वसुमनाः सत्यः समात्मा संमितः समः॥११०॥ अमोघः पुंडरीकाक्षो वृषकर्म्मा वृषाकृ-
तिः॥२५॥ रुद्रो बहुशिरा बभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः। अमृतः शाश्वतः स्थाणु॥१२०॥ वरारोहो महातपाः॥२६
सर्वगः सर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनो जनार्दनः। वेदो वेदविदव्यंगो १३० वेदांगो वेदवित्कविः॥२७॥ लोकाध्यक्षः सु-
राध्यक्षो धर्म्माध्यक्षः कृताकृतिः। चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः॥२८॥ भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहि- १०९
ष्णुर्जगदादिजः। अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः॥२९॥ १५० उपेंद्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः॥

अतींद्रः संग्रहः सर्गो धृतात्मा १६० नियमो यमः॥३०॥ वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा माधवो म[redacted] अतींद्रि[redacted]यो
महामायो १७० महोत्साहो महाबलः॥३१॥ महाबुद्धिर्महावीर्यो महाशक्तिर्महाद्युतिः। अनिर्देश्यवपुः श्रीमा-
नमेयात्मा महाद्रिधृक्॥३२॥ १८० महेष्वासो महीभर्त्ता श्रीनिवासः सतां गतिः। अनिरुद्धः सुरानंदो गोविंदो
गोविदांपतिः॥३३॥ मरीचिर्दमनो हंसः १९० सुपर्णो भुजगोत्तमः। हिरण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः॥३४
अमृत्युः २०० सर्वदृक्सिंहः संधाता संधिमान्स्थिरः। अजो दुर्मर्षणः शास्ता विश्रुतात्मा सुरारिहा॥३५॥ गुरुर्गुरुतमो
धाम २१० सत्यः सत्यपराक्रमः॥ निमिषोऽनिमिषः स्रग्वी वाचस्पतिरुदारधीः॥३६॥ अग्रणीर्ग्रामणीः श्रीमान् २२०
न्यायो नेता समीरणः। सहस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रपात्॥३७॥ आवर्त्तनो निवृत्तात्मा संवृतः २३० संप्र-
मर्द्दनः। अहः संवर्त्तको वह्निरनिलो धरणीधरः॥३८॥ सुप्रसादः प्रसन्नात्मा विश्वधृग्विश्वभुग्विभुः॥ २४० सत्कर्त्ता
सत्कृतिः साधुर्जह्नुर्नारायणो नरः॥३९॥ असंख्येयोऽप्रमेयात्मा विशिष्टः शिष्टकृत् २५० शुचिः। सिद्धार्थः सिद्धसंक-
ल्पः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः॥४०॥ वृषाही वृषभो विष्णुर्वृषपर्वा वृषोदरः २६० वर्द्धनो वर्द्धमानश्च विविक्तः श्रुति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मता-

सागरः॥४१॥सुलभोऽहंकारो वाग्मी महेंद्रो वसुदो वसुः॥२७०नैकरूपो बृहद्रूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः॥४२ओज
स्तेजो द्युतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः।ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मंत्रः२८०चंद्रांशुर्भास्करद्युतिः॥४३अमृतांशूद्भवो
भानुः शशबिंदुः सुरेश्वरः।औषधं जगतः सेतुः सत्यधर्मपराक्रमः॥४४भूतभव्यभवन्नाथः२९०पवनः पाव
नोऽनलः।कामहा कामकृत्कांतः कामी कामप्रदः प्रभुः॥४५॥युगादिकृ३००द्युगावर्तो नैकमायो महाशनः॥
अदृश्यो व्यक्तरूपश्च सहस्रजिदनंतजित्॥४६॥इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः३१०शिखंडी नहुषो वृषः।क्रोधहा
६र्ता क्रोधकृत्कर्ता विश्वबाहुर्महीधरः॥४७॥अच्युतः प्रथितः प्राणः३२०प्राणदो वासवानुजः।अपांनिधिरधिष्ठा
नामप्रमत्तः प्रतिष्ठितः॥४८॥स्कंदः स्कंदधरो धुर्यो वरदो वायुवाहनः॥३३०वासुदेवो बृहद्भानुरादिदेवः पु
रंदरः॥४९अशोकस्तारणस्तारः शूरः३४०शौरी जनेश्वरः।अनुकूलः शतावर्तः पद्मी पद्मनिभेक्षणः॥५०प
द्मनाभोऽरविंदाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत्॥३५०महर्द्धिरृद्धो वृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः॥५१अतुलः शरभो भी ११०
मः समयज्ञो हविर्हरिः॥३६०सर्वलक्षणलक्षण्यो लक्ष्मीवान्समितिंजयः॥५२विक्षरो रोहितो मार्गो हेतुर्दामो
म

र्त्रि२ ३२

दरः सहः।महीधरो३७०महाभागो वेगवानमिताशनः॥५३॥उद्भवः क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः।करणं कार
णं३८०कर्ता विकर्ता गहनो गुहः॥५४व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः।परर्द्धि३९०परमः स्पष्ट
स्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः॥५५॥रामो विरामो विरजो मार्गो नेयो नयोऽनयः॥४००वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदु
त्तमः॥५६वैकुंठः पुरुषः प्राणः प्राणदः प्रणवः पृथुः॥४१०हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो व्याप्तो वायुरधोक्षजः॥५७ऋ
तुः सुदर्शनः कालः परमेष्ठी परिग्रहः॥४२०उग्रः संवत्सरो दक्षो विश्रामो विश्वदक्षिणः॥५८विस्तारः स्थावरः स्थाणु
प्रमाणं बीजमव्ययं।अर्थो४३०नर्थो महाकोशो महाभोगो महाधनः॥५९अनिर्विण्णः स्थविष्ठोऽभूर्धर्मयूपो
महामखः।नक्षत्रनेमि४४०र्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः॥६०यज्ञ इज्यो महेज्यश्च क्रतुः सत्रं सतां गतिः॥४५० ६३
सर्वदर्शी विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमं॥६१सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः सुघोषः सुखदः सुहृत्॥४६०मनोहरो
जितक्रोधो वीरबाहुर्विदारणः॥६२स्वापनः स्ववशो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत्॥वत्सरो४७०वत्सलो व
त्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः॥६३धर्मगुब्धर्मकृद्धर्मी सदसत्क्षरमक्षरं॥४८०अविज्ञाता सहस्रांशुर्विधाता
गुप१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

देवो
कृत[illegible]लक्षणः॥६४गभस्तिनेमिः सत्वस्थः सिंहो भूतमहेश्वरः॥आदिदेवो ४९० महादेवो देवेशो देवभृद्गुरुः॥६
उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः॥शरीरभूतभृद्भोक्ता ५०० कपींद्रो भूरिदक्षिणः॥६६ सोमपोऽमृ
तपः सोमः पुरुजित्पुरुसत्तमः॥विनयो जयः सत्यसंधो ५१० दाशार्हः सात्वतां पतिः॥६७॥जीवो विनयितास
क्षी मुकुंदोऽमितविक्रमः॥अंभोनिधिरनंतात्मा महोदधिशयो ५२० ऽतकः॥६८॥अजो महार्हः स्वाभाव्यो जिता
मित्रः प्रमोदनः॥आनंदो नंदनो नंदः सत्यधर्मा त्रिविक्रमः॥५३०॥६९ महर्षिः कपिलाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः॥त्रि
पदस्त्रिदशाध्यक्षो महाशृंगः कृतांतकृत्॥७० महावराहो गोविंदः सुषेणः ५४० कनकांगदी गुह्यो गभीरो गह
नो गुप्तश्चक्रगदाधरः॥७१ वेधाः स्वांगोऽजितः कृष्णो ५५० दृढः संकर्षणोऽच्युतः॥वरुणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो
महामनाः॥७२॥भगवान्भगहानंदी ५६० वनमाली हलायुधः॥आदित्यो ज्योतिरादित्यः सहिष्णुर्गतिस १११
त्तमः॥७३ सुधन्वा खंडपरशुर्दारुणो द्रविणप्रदः ५७० दिवस्पृक्सर्वदृग्व्यासो वाचस्पतिरयोनिजः॥७४ त्रि
सामा सामगः साम निर्वाणं भेषजं भिषक्॥५८० संन्यासकृच्छमः शांतो निष्ठा शांतिः परायणः॥७५॥शुभांगः शां

वि
तिदः स्रष्टा कुमुदः ५९० कुवलेशयः॥गोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः॥७६॥अनिवर्ती निवृत्तात्मा संक्षेप्ता
क्षेमकृच्छिवः॥६०० श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीमतांवरः॥७७॥श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीनिधिः श्रीविभा
वनः॥श्रीधरः ६१० श्रीकरः श्रेयः श्रीमाल्लोकत्रयाश्रयः॥७८ स्वक्षः स्वंगः सदानंदो नंदिर्ज्योतिर्गणेश्वरः॥विजितात्मा
६२० विधेयात्मा सत्कीर्तिश्छिन्नसंशयः॥७९ उदीर्णः सर्वतश्चक्षुरनीशः शाश्वतः स्थिरः॥भूशयो भूषणो भूतिः ६३०
विशोकः शोकनाशनः॥८० अर्चिष्मा[redacted]न्नर्चितः कुंभो विशुद्धात्मा विशोधनः॥अनिरुद्धोऽप्रतिरथः प्र
द्युम्नो ६४० ऽमितविक्रमः॥८१ कालनेमिनिहा वीरः शूरः शौरिर्जनेश्वरः॥त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः केशि
हा हरिः॥८२॥६५० कामदेवः कामपालः कामी कांतः कृतागमः॥अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोऽनंतो धनंजयः॥८३॥६६०
ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्म ब्रह्मविवर्द्धनः॥ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः॥८४॥६७० महाक्रमो
महाकर्मा महातेजा महोरगः॥महाक्रतुर्महायज्वा महायज्ञो महाहविः॥८५ स्तव्यः स्तवप्रियः ६८० स्तोत्रं स्तु
तिः स्तोता रणप्रियः॥पूर्णः पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्तिरनामयः॥८६॥मनोजव ६९० स्तीर्थकरो वसुरेता वसुप्रदः॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वसुप्रदो वासुदेवो वसुर्वसुमना हविः॥८७॥ सद्गतिः सत्कृतिः ७०० सत्ता सद्भूतिः सत्परायणः। शूरसेनो यदुश्रे
ष्ठः सन्निवासः सुयामुनः॥८८॥ भूतावासो वासुदेवः सर्वासुनिलयोनलः। दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्द्धरोथापरा
जितः॥८९॥ विश्वमूर्त्तिर्महामूर्त्तिर्दीप्तमूर्त्तिरमूर्त्तिमान्॥७२० अनेकमूर्त्तिरव्यक्तः शतमूर्त्तिः शताननः॥९०
एको नैको सवः कः किं यत् ७३० तत्पदमनुत्तमम्। लोकबंधुर्लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः॥९१ सुवर्णव
र्णो हेमांगो वरांगश्चंदनांगदी ७४० वीरहा विषमः शून्यो घृताशीरचलश्चलः॥९२ अमानी मानदो मान्यो लो
कस्वामी ७५० त्रिलोकधृक्। सुमेधा मेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः॥९३॥ तेजोवृषो द्युतिधरः सर्वशस्त्रभृ
तांवरः। प्रग्रहो ७६० निग्रहो व्यग्रो नैकशृंगो गदाग्रजः॥९४ चतुर्मूर्त्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः। चतुरात्मा
चतुर्भावा ७७० श्चतुर्वेदविदेकपात्॥९५ समावर्त्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः। दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दु
रावासो ७८० दुरारिहा॥९६॥ शुभांगो लोकसारंगः सुतंतुस्तंतुवर्द्धनः। इंद्रकर्म्मा महाकर्म्मा कृतकर्म्मा कृता
गमः॥९७॥ उद्भवः ७९० सुंदरः सुंदो रत्ननाभः सुलोचनः। अर्को वाजसनः शृंगी जयंतः सर्वविजयी॥९८ सुव ११२

ध्र३

र्णबिंदु ८०० रक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः। महाह्रदो महागर्त्तो महाभूतो महानिधिः॥९९॥ कुमुदः कुंदरः कुंदः पर्ज
न्यः ८१० पावनोनलः। अमृतांशोमृतवपुः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः १०० सुलभः सुव्रतः सिद्धः शत्रुजिच्छत्रुतापनः। न्यग्रो
धोदुंबरो ८२० श्वत्थश्चाणूरांध्रनिषूदनः॥१०१ सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः सप्तैधाः सप्तवाहनः। अमूर्त्ति ८३० रनघोचिं
त्यो भयकृद्भयनाशनः॥१०२ अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो गुणभृन्निर्गुणो महान्॥८४० अधृतः स्वधृतः स्वास्यः प्राग्वं
शो वंशवर्द्धनः॥१०३ भारभृत्कथितो योगी योगीशः ८५० सर्वकामदः। आश्रमः श्रमणः क्षामः सुपर्णो वायुवाह
४त्यःस नः॥१०४ धनुर्धरो धनुर्वेदो दंडो दमयिता॥८६० मदः। अपराजितः सर्वसहो नियंता नियमो यमः॥१०५ सत्ववान्
सात्विकः सत्यधर्मपरायणः॥८७० अभिप्रायः प्रियार्होर्हः प्रियकृत्प्रीतिवर्द्धनः॥१०६ विहायसगतिर्ज्योतिः सु
रुचिर्हुतभुग्विभुः॥८८० रविर्विरोचनः सूर्यः सविता रविलोचनः॥१०७ अनंतो हुतभुग्भोक्ता सुखदो नैकदो ८९०
ग्रजः अनिर्विण्णः सदामर्षी लोकाधिष्ठानमद्भुतः॥१०८॥ सनात्सनातनतमः कपिलः कपिरव्ययः॥९०० स्वस्ति
दः स्वस्तिकृत्स्वस्ति स्वस्तिभुक्स्वस्तिदक्षिणः॥१०९ अरौद्रः कुंडली चक्री विक्रम्यूर्जितशासनः॥९१० शब्दा ऽ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिगः सद्भूतः शिशिरः सर्वरीकरः ॥११०॥ अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणां वरः। विद्वत्तमो ९३० वीत
भयः पुण्यश्रवणकीर्त्तनः ॥१११॥ उत्तारणो दुष्कृतिहा पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः। वीरहा रक्षणः शांतो जीवन
पर्यवस्थितः ॥११२॥ अनंतरूपो ९४० नंतश्रीर्जितमन्युर्भयापहः। चतुरस्रो गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो दि
शः ॥११३॥ अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः सुवीरो ९५० रुचिरांगदः। जननो जनजन्मादिर्भीमो भीमपराक्रमः ॥११४
आधारनिलयो धाता पुष्पहासः प्रजागरः। ऊर्द्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ॥११५॥ प्रमाणं प्रा
णनिलयः ९६० प्राणभृत्प्राणजीवनः। तत्वं तत्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ॥११६॥ भूर्भुवः स्वस्त
रुस्तारः सविता प्रपितामहः ॥९७० यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञांगो यज्ञवाहनः ॥११७॥ यज्ञभृद्यज्ञकृद्य
ज्ञी यज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥९८०॥ यज्ञांतकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च ॥११८॥ आत्मयोनिः स्वयंजातो
वैखानः सामगायनः। देवकीनंदनः स्रष्टा ९९० क्षितीशः पापनाशनः ॥११९॥ शंखभृन्नंदकी चक्री शार्ङ्ग ११३
धन्वा गदाधरः। रथांगपाणिरक्षोभ्यः सर्वप्रहरणायुधः ॥१२०॥ १००० ॥ सर्वप्रहरणायुध ॐ नमः ॥ ॥इ

तीदं कीर्त्तनीयस्य केशवस्य महात्मनः। नाम्नां सहस्रं दिव्यानामशेषेण प्रकीर्त्तितम् ॥१२१॥ य इदं शृणुयान्नि
त्यं यश्चापि परिकीर्त्तयेत्। नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोमुत्रेह च मानवः ॥१२२॥ वेदांतगो ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रियो
विजयी भवेत्। वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥१२३॥ धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्म्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात्।
कामानवाप्नुयात्कामी प्रजार्थी प्राप्नुयात्प्रजां ॥१२४॥ भक्तिमान्यः सदोत्थाय शुचिस्तद्गतमानसः। सहस्रं
वासुदेवस्य नाम्नामेतत्प्रकीर्त्तयेत् ॥१२५॥ यशः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिः प्राधान्यमेव च। अचलां श्रियमाप्नोति
श्रेयः प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥१२६॥ न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च विंदति। भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः
॥१२७॥ रोगार्त्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बंधनात्। भयान्मुच्येत भीतस्तु मुच्येतापन्न आपदः ॥१२८॥ दुर्गाण्य
तितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमम्। स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वितः ॥१२९॥ वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदे
वपरायणः। सर्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनं ॥१३०॥ न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित्। ज
न्ममृत्युजराव्याधिभयं नाप्युपजायते ॥१३१॥ इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः। युज्येतात्मसुखक्षांति
ता॰ ह्री॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

स३

श्रीधृतिस्मृतिकीर्त्तिलिः॥१३२नक्रोधोनचमात्सर्यंनलोभोनाऽशुभामतिः।भवंतिकृतपुण्यानांभक्तानां
१४ पुरुषोत्तमे॥१३३॥द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्राखंदिशोभूर्महोदधिः।वासुदेवस्यवीर्येणविधृतानिमहा
त्मनः॥१३४ससुरासुरगंधर्वंसयक्षोरगराक्षसं।जगद्वशेवर्त्ततेदंकृष्णस्यसचराचरं॥१३५इंद्रियाणि
मनोबुद्धिःसत्वंतेजोबलंधृतिः।वासुदेवात्मकान्याहुःक्षेत्रंक्षेत्रज्ञएवच॥१३६सर्वागमानामाचारःप्र
थमंपरिकल्पयेत्।आचारप्रभवोधर्मोधर्मस्यप्रभुरच्युतः॥१३७ऋषयःपितरोदेवामहाभूतानि
धातवः।जंगमाजंगमंचेदंजगन्नारायणोद्भवं॥१३८योगज्ञानंतथासांख्यंविद्याःशिल्पादिकर्मच।वे
दाःशास्त्राणिविज्ञानमेतत्सर्वंजनार्दनम्॥१३९एकोविष्णुर्महद्भूतंपृथग्भूतान्यनेकशः।त्रीलोकान्
व्याप्यभूतात्माभुंक्तेविश्वभुगव्ययः॥१४०इमंस्तवंभगवतोविष्णोर्व्यासेनकीर्तितम्।पठेद्यइच्छेत्पुरु उ
षःश्रेयःप्राप्तुंसुखानिच॥१४१विश्वेश्वरमजंदेवंजगतःप्रभुमव्ययम्।भजंतियेपुष्कराक्षंनतेयांतिपरा १२४
भवं॥१४२॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥पद्मपत्रविशालाक्षपद्मनाभसुरोत्तम।भक्तानामनुरक्तानांत्राताभवजना

नूता४ तिर

र्दन॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥योमांनामसहस्रेणस्तोतुमिच्छतिपांडव।सोहमेकेनश्लोकेनस्तुतएवनसं
शयः॥१४४नमोस्त्वनंतायसहस्रमूर्त्तयेसहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवेसहस्रनाम्नेपुरुषायशाश्वतेस
हस्रकोटीयुगधारिणेनमः॥१४५योनरःपठतेनित्यंत्रिकालंकेशवालये।द्विकालमेककालंवाक्रूरंसर्वं
व्यपोहति॥१४६दह्यंतेरिपवस्तस्यसौम्याःसर्वेसदाग्रहाः।विलीयंतेचपापानिस्तवेह्यस्मिन्प्रकीर्तिते
१४७॥येनाध्याताःश्रुतौयेनयेनायंपठितस्तवः।दत्तानिसर्वदानानिसुराःसर्वेसमर्चिताः॥१४८इहलोकेप
रेवापिनभयंविद्यतेक्वचित्।नाम्नांसहस्रंयोधीतेद्वादश्यांममसंनिधौ।अश्वत्थसंनिधौपार्थकृत्वामनसि
केशवं।पठेन्नामसहस्रंमेगवांकोटिफलंलभेत्॥१४९शिवालयेपठेन्नित्यंतुलसीवनसंस्थितः।नरोमु
क्तिमवाप्नोतिचक्रपाणेर्वचोयथा॥१५०ब्रह्महत्यादिपापानिकामाचारकृतान्यपिविलयंयांतिस
र्वाणिअन्यपापेषुकाकथा॥१५१॥ ॥इतिश्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रंसमाप्तं॥ ॥छ॥ ॥अथाऽपामा
र्जनस्तोत्रं॥ ॥श्रीदाल्भ्यउवाच॥ ॥भगवान्प्राणिनःसर्वेविषरोगाद्युपद्रवैः।दुष्टग्रहोपघातैश्चसर्व

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म°ता·

लसुपद्रुतां॥१॥ आतिचारिककुष्टाद्यैस्पर्शरोगैश्च दारुणैः॥ सदा संपीड्यमानास्तु तिष्ठंति मुनिसत्तम॥२
येन कर्मविपाकेन विप्र रोगाद्युपद्रवाः॥ न भवंति नृणां तन्मे यथावद्वक्तुमर्हसि॥३॥ ॥पुलस्त्य उवाच॥
व्रतोपवासैर्यैर्विष्णुर्नान्यजन्मनि तोषितः॥ ते नरा मुनिशार्दूल ज्वररोगादिभागिनः॥४॥ ॥यैर्न्निसंपत
तं४ त्सकां चैः सर्वदैव नमस्कृतम्। विप्रद्वारयदाणं ते मनुष्याद्याभागिनः॥५॥ आरोग्यं परमां वृद्धिं
५द्वि मनसा यद्यदिच्छति तत्तदा[redacted]प्नोति संदिग्धं परत्राप्यच्युततोषकृत्॥६॥ नाधीं प्राप्नोति न व्याधिं न
विषग्रहबंधनं। कृत्यास्पर्शभयं वापि तोषिते मधुसूदने॥७॥ सर्वदुःखशमस्तस्य सौम्यास्तस्य सदा ग्रहाः। दे
वानाम[redacted]प्यधृष्योसौ तुष्टो यस्य जनार्दनः॥८॥ यः समः सर्वभूतेषु यथात्मनि तथा परे। उपवासादिदा
नेन तोष्यमे मधुसूदनः॥९॥ तोषिते तत्र जायंते नराः पूर्णमनोरथाः॥ अरोगाः सुखिनो भोगी भोक्ता
रो मुनिसत्तम॥१०॥ न तेषां शत्रवो नैव स्पर्शरोगाऽभिचारकं। ग्रहरोगादिकं वापि पापकार्यं न जायते॥ १२५
११॥ अव्याहतानि कृष्णस्य चक्रादीन्यायुधानि तम्। रक्षंति सकलापद्भ्यो येन विष्णुरुपासितः॥१२॥ ॥

॥दाल्भ्य उवाच॥ ॥अनाराधितगोविंदा ये नरा दुःखभागिनः॥ तेषां दुःखाभिभूतानां यत्कर्तव्यं दयालु
ना॥१३॥ पश्यद्भिः सर्वभूतस्थं वासुदेवं महामुने॥ समदृष्टिभिरीशेशं तन्मे ब्रूह्यशेषतः॥१४॥ ॥पुलस्त्य उ
वाच॥ ॥गृहीत्वा तु समूलाग्रान्कुशान् रोगिणः॥ मार्जयेत्सर्वगात्राणि कुशाग्रैर्दोषशांतिदम्॥
१५॥ रोगग्रहविषार्त्तानां कुर्याच्छांतिमिमां शुभाम्। विष्णुभक्तो विशेषेण शुचिस्तद्गतमानसः॥१६॥ वार
हं नारसिंहं च वामनं विष्णुमेव च॥ ध्यात्वा न्यस्य सदा विष्णुर्नामान्यंगेषु विन्यसेत्॥१७॥ पूर्वे नारायणः पा
तु वारिजाक्षस्तु दक्षिणे। प्रद्युम्नः पश्चिमे पातु वासुदेवस्तथोत्तरे॥१८॥ ईशान्यां रक्षको विष्णुराग्नेय्यां जन
ार्दनः॥ नैरृत्यां पद्मनाभस्तु वायव्यां मधुसूदनः॥१९॥ ऊर्ध्वं गोवर्धनो वो धरायां तु त्रिविक्रमः॥ एताभ्यो
दशदिग्भ्यश्च सर्वतः पातु केशवः॥२०॥ अंगुष्ठाग्रे तु गोविंदं तर्जन्यां तु महीधरं॥ मध्यमायां हृषीकेश
मनामिकायां त्रिविक्रमं॥२१॥ कनिष्ठायां न्यसेद्विष्णुं करमध्ये तु माधवं। शिखायां केशवं न्यस्य मूर्ध्नि नारा
यणं न्यसेत्॥२२॥ माधवं तु ललाटे तु गोविंदं तु भ्रुवोः स्थितम्। चक्षुर्मध्ये न्यसेद्विष्णुं श्रवणे मधुसूद

म.ह.

त्व२ नं॥२३॥त्रिविक्रमं कपोले तु वामनं कर्णमूलयोः॥दामोदरं दंतपंक्त्योर्ग्रीवाग्रं हंचिबुके तथा॥२४॥जिह्वा
यां वासुदेवं च कुक्षितं गरुडध्वजं॥हृषीकेशमुन्नरोष्ठे पद्मनाभं ध्रुवे तथा॥वैकुंठं कंठमध्ये च अनंतं
नासिकोपरि दक्षिणे तु नेत्रे विन्यसेत्पुरुषोत्तमम्॥२६॥वामके तु महायोगं राघवं हृदि विन्य
सेत्॥पीतवाससं सर्वतनौ हरिणासंपूर्णं विन्यसेत्॥२७॥करे तु दक्षिणे विष्वक्सेनं संकर्षणं न्यसेत् वा
मे॥रिपुहरिं विद्यात्कटिमध्ये जनार्दनम्॥२८॥पृष्ठे क्षितिधरं विद्यादच्युतं स्कंधमूलयोः॥वक्षस्थले
माधवं तु कक्षयोर्योगशायिनं॥२९॥स्वयंभुवं मेढ्रमध्ये ऊर्वोश्चैव गदाधरं॥चक्रायुधं जानुमध्ये जंघ
योरच्युतं तथा॥३०॥गुल्फयोर्नरसिंहं तु पादपृष्ठेमितौजसं॥अंगुल्यां श्रीधरं न्यस्य पंकजास्यं पदसं स्तं४
धिषु॥रोमकूपेषु डाकेशं कृष्णं रक्तास्थिमज्जसु॥नखेषु माधवं चैव विन्यसेत्पादतलेऽच्युतम्॥३१॥मनो
बुद्ध्योरहंकारे विश्वं न्यसेज्जनार्दनम्॥एवं न्यासविधिं कृत्वा साक्षान्नारायणो भवेत्॥३३॥तनुर्विष्णु १२६
मयी तस्य यावत्किंचिन्न भाषते॥एवं न्यासविधिं कृत्वा यत्कार्यं शृणुत द्विजाः॥३४॥चेलखंडेन तु कर्तव्यं

त्रे२

ति॥विष्णुलोकं स गच्छति२ स्तू४

र्वसिद्धिप्रदायिनः॥स्नानकाले तु देवस्य स्नानकाले च मेव च॥३५॥सोमाऽर्कसेचककर्णैर्व्यविसर्जयेच्चविनिस्सृताः॥अस्यसर्व
स्तोत्रस्य विष्णुलोकं स गच्छति॥ॐ नमः॥३६॥ॐ नमः परमार्थायेत्यपमार्जनमंत्रस्य पुलस्त्य ऋषिः॥श्रीनारसिंहो देवता॥ह
रामुकस्पेति बीजं॥अमुकापनंतगोविंदेति शक्तिः॥नृसिंहहाटककेशं तेति कीलकं॥ममसर्वाऽऽत्तिलिखितार्थे विनियो
गः॥ ॥ॐ नमः परमार्थाय पुरुषाय महात्मने॥अरूपबहुरूपाय व्यापिने परमात्मने॥१॥निष्कल्मषाय शुद्धाय ध्या
नं पापहराय च॥नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिद्ध्यतु मे वचः॥२॥वाराहं नरसिंहाय वामनाय महात्मने॥नमस्कृ
त्वा प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिद्ध्यतु मे वचः॥३॥वाराहं नरसिंहं तु वामनं विष्णुमेव च॥नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिद्ध्य
तु मे वचः॥४॥त्रिविक्रमाय रामाय वैकुंठाय नराय च॥नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिद्ध्यतु मे वचः॥५॥वाराहनर
सिंहेश वामनेश त्रिविक्रमः॥हयग्रीवेश शार्ङ्गिन् हृषीकेश हराऽशुभम्॥६॥अपराजितचक्राद्यैश्चतुर्भिः परमायु सि:३
धैः॥अखंडितानुभावैस्त्वं सर्वदुष्टहरो भव॥७॥हराऽमुकस्य दुरितं दुष्कृतं दुरुपोषितम्॥मृत्युबंधार्तिभ
यं दुरिष्टस्य यत्फलम्॥८॥परावध्यानसहितैः प्रयुक्तं चाभिचारकम्॥गरस्पर्शमहारोगप्रयोगं जरया जरम्॥

व१

पहि.

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मत्र॰

३गो ॥ॐ॥ हरयेवासुदेवायनमस्कृतायशार्ङ्गिणे॥नमःपुष्करनेत्रायकेशवायादिचक्रिणे॥१॥नमःकमलकिंजल्कपी
तनिर्म्मलवाससे॥महा[illegible]हवसिंहायसुदर्शनचक्रायचक्रिणे॥२॥दंष्ट्रोद्धृतक्षितिधृतत्रयीमूर्त्तिमतेनमः॥मह
यज्ञवराहायशेषशायिन्॥ऽनुसे॥गिने॥३॥तप्तहाटककेशांतज्वलत्पावकलोचन॥वज्राऽधिकनखस्पर्शदिव्य
सिंहनमोस्तुते॥४॥काश्यपायादिकायाग्यग्यजुःसामभूषिते॥तुभ्यंवामनरूपायक्रमतेगांनमोनमः
॥५॥वराहाऽशेषदुष्टानिसर्वपापहरायवै॥मर्दमर्दमहादंष्ट्रामर्दमर्दचतत्फलं॥६॥नारसिंहकरालास्यदं स्प५
तयांत्रानलोज्वलः॥संजनंजनितानादेनदुष्टांस्तमाधिनाशन॥७॥ऋग्यजुःसामगर्भाभिःवाग्भिःवामनरूप
धृक्॥प्रशमंसर्वदुःखानिनयत्वस्यजनार्दनः॥८॥ऐकाहिकंद्व्याहिकंचतथात्रिदिवसज्वरं॥चातुर्थिकंतथा
त्युग्रंतथैवसंततज्वरं॥९॥दोषोत्थंसन्निपातोत्थंतथैवागंतुकज्वरं॥शमंनयाशुगोविंदछिंदिछिंदस्यवेदनां॥१० दा३
नेत्रदुःखंशिरोदुःखंदुःखंचोदरसंभवं॥अनिश्वासमतिश्वासंपरितापंसवेपथुं॥११॥गुदघ्राणांघ्रिरोगांश्चकुष्ठ
रोगांस्तथाक्षयं॥चित्रादीनां[illegible]रोगांश्चासं[illegible]नर्बहिःस्थितान्॥१२॥कामलादींस्तथारोगान्प्रमेहांश्चातिसं १९३

श्वि१ छं३ स्त्रो१ रोग१

दारुणान्॥भगंदरातिसारांश्चमुखरोगंसवल्गुलिं॥१३॥अश्मरीमूत्रकृछ्रांश्चरोगानन्यांश्चदारुणान्॥येवातप्रभवो न१
रोगायेचपित्तसमुद्भवाः॥१४॥कफोद्भवाश्चयेरोगायेचान्येसान्निपातिकाः॥आगंतवश्चयेरोगालूताविस्फोटका
दयः॥१५॥तेसर्वेप्रशमंयांतुवासुदेवाऽपमार्जिताः॥विलयंयांतुतेसर्वेविष्णोरुच्चारणेनतु॥१६॥क्षयंगच्छंतुचाशे
षास्तेचक्राभिहताहरेः॥अच्युतानंतगोविंदनामोच्चारणभीषिताः॥१७॥नश्यंतुसकलारोगाःसत्यंसत्यं
वदाम्यहं॥सत्यंसत्यंपुनःसत्यंभुवस्त्वजंगमं॥१८॥वेदःशास्त्रात्परंनास्तिनदेवंकेशवात्परं॥स्थावरंजंगमं
वापिकृत्रिमंवापियद्विषं॥१९॥दंत्रोद्भवंनखोद्भूतंआकाशप्रभवंविषं॥लूतादिप्रभवंयच्चविषमत्यं
तदुःखदम्॥२०॥शमंनयाशुतत्सर्वंकीर्तितोस्यजनार्दनः॥ग्रहान्प्रेतग्रहांश्चैवतथावैडाकिनीग्रहान्॥
वेतालांश्चपिशाचांश्चगंधर्वान्यक्षराक्षसान्॥शकुनीपूतनाद्यांश्चतथावैनायकग्रहान्॥२१॥मुखमंडि
स्तथाक्रूरांरेवतींवृद्धरेवतीं॥वृद्धिकाख्यांग्रहांश्चोग्रांस्तथामातृग्रहानपि॥२२॥बालस्यविष्णोश्चरितं
तुबालग्रहानिमान्॥वृद्धानांयेग्रहाःकेचिद्येचबालग्रहाःक्वचित्॥२३॥नरसिंहस्यतेदृष्ट्यादग्धा

मंडलिकान्त्कू२पा॰ घां३३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मत्स्य

ऐस्वापियोवनीसटाकरालवदनोनरसिंहोमहारवः॥३४॥यद्दानशेषान्निःशेषान्करोतुजगतोहिसः॥
नरसिंहमहासिंहज्वालामालोज्वलानन॥३५॥यद्दानशेषान्सर्वेषांखादखादायिलोचना॥येरोगायेम
होत्पातायद्विषंयेमहाग्रहाः॥३६॥यानिचक्रूरसत्वानिग्रहपीडाश्चदारुणाः॥शस्त्रक्षतेषुयेदोषाज्वा
लागर्दभिकादयः॥३७॥तानिसर्वाणिसर्वात्मापरमात्माजनार्दनः॥किंचिद्रूपंसमास्थायवासुदेवाय
सुनाशय॥३८॥क्षिप्त्वासुदर्शनंचक्रंज्वालामालातिभीषणम्॥सर्वदुष्टप्रशमनंकुरुदेववराच्युत॥
३९॥सुदर्शनमहाज्वालच्छिंदछिंदसुमारय॥सर्वदुष्टानिरक्षांसिक्षपयारिविभीषण॥प्राच्यांप्रतीच्यां
दिशिचदक्षिणोत्तरयोस्तथा॥रक्षांकरोतुसर्वात्मानरसिंहःस्वगर्जितैः॥४०॥भुव्यंतरिक्षेचतथापार्श्वतःपृ
ष्ठतोग्रतः॥रक्षांकरोतुभगवान्बहुरूपीजनार्दनः॥४१॥यथाविष्णुर्जगत्सर्वंसदेवासुरमानवं॥ते
नसत्येनसकलंदुष्टमस्यप्रशाम्यतु॥४३॥परमात्मायथाविष्णुर्वेदांतेष्वपिगीयते॥तेनसत्येनसकलं ११८
यन्मयोक्तंतथास्तुतत्॥४४॥शांतिरस्तुशिवंचास्तुप्रणश्यत्वसुखंचयत्॥वासुदेवशरीरोत्थैःकुशैःसंमार्जि
त१
२ यथाविष्णौस्मृतेसद्यःसंक्षयंयांतिपातकं॥तेनसत्येनसकलंदुष्टमस्यप्रशाम्यतु॥[illegible]॥४२

नवा व१
तंमया॥४५॥अपामार्जनगोविंदोनरोनारायणस्तथा॥ममास्तुसर्वदुःखानांप्रशमोवचनाद्धरेः॥४६॥शांताःसमस्ता
रोगास्तुग्रहाःसर्वेविषाणिच॥भूतानिप्रशमंयांतुसंस्तुतेमधुसूदने॥४७॥एतत्समस्तरोगेषुभूतग्रहभयेषु
च॥अपामार्जनकंशस्त्रंविष्णुनामाभिमंत्रितं॥४८॥एतेकुशाविष्णुशरीरसंभवाजनार्दनोहंस्वयमेवचा
गतः॥हतंमयादुष्टमशेषमस्यस्वस्थोभवत्वेषयथावचोहरेः॥५०॥शांतिरस्तुशिवंचास्तुदुष्टमस्यप्रशा
५द्वि म्यतु॥यदस्यदुरितंकिंचित्तत्क्षिप्तंलवणार्णवे॥५१॥स्वास्थ्यमस्यशिवंचास्तुदुष्टमस्यप्रशाम्यतु॥यदस्य
दुरितंकिंचित्तत्सर्वंलवणार्णवे॥हृषीकेशस्यकीर्तनात्॥यत्तएवागतंपापंतत्रैवप्रतिगच्छतु॥५२॥एतद्रो
गादिपीडासुजंतूनांहितमिच्छता॥विष्णुभक्तेनकर्तव्यमपामार्जनकंपरम्॥५३॥अनेनसर्वदुःखानिप्र
शमंयांत्यसंशयं॥सर्वभूतहितार्थायकुर्यात्तस्मात्सदैवहि॥ ॥इ[illegible]स्तोत्रंसमाप्तम्॥ ॥अथवि
ष्णुहृदयस्तोत्रं॥ ॥अस्यश्रीस्तोत्रस्यसंकर्षणऋषिः॥अनुष्टुप्गायत्रीचयथायोगंछंदः॥श्रीविष्णुःपर
मात्मादेवता॥अभिलषितार्थेविनियोगः॥ ॥संकर्षणउवाच॥ ॥ममाग्रतः[illegible]दाविष्णुःपृष्ठतश्चापिके
६ न३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म००

वै३

श्रवः॥गोविंदो दक्षिणे पार्श्वे वामे च मधुसूदनः॥२॥उपरिष्टात्तु वैकुंठो वाराहः पृथिवीतले॥अवान्तरदिशो
रस्पु- यस्तु सर्वास्तु माधवः॥३॥गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः स्वपितोपि वा॥नरसिंहकृता गुप्तिर्वासुदेव
मयो ह्ययम्॥४॥अव्यक्तं यस्य योनिं वदंति व्यक्तं देहं दीर्घमायुर्गतिं वा॥वह्निं वक्त्रं चंद्रसूर्यौ च नेत्रौ दिशः
श्रोत्रे प्राणं मक्षश्च वायुं॥५॥वाचं वेदा ह्रदयं न स्वात्पृथ्वी पादौ तारका रोमकूपाः॥सांगोपांगान्यपि वेदा
तास्य विद्या ह्युपस्थं हितथा समुद्रौ तं देवदेवं शरणं प्रजानां॥यज्ञात्मकं सर्वलोकप्रतिष्ठम्॥अजं वरेण्यं
वरदं वरिष्ठं ब्रह्माणमीशं पुरुषं नमस्ते॥६॥आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतम्॥ॐमेकाक्षरं ब्रह्मव्य त५
क्तमव्यक्तं सनातनम्॥७॥महाभारतमाख्यानं कुरुक्षेत्रं सरस्वती॥केशवं गां च गंगां च कीर्तनाद्वसीदति य४
३ ना॥८॥ॐ भूः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥९॥ॐ भूः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो न
मः॥१०॥ॐ भुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥११॥ॐ स्वः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवा ११९
य नमो नमः॥१२॥ॐ भूर्भुवः स्वः वासुदेवाय पुरुषाय पुरुषरूपाय नमो नमः॥१३॥ॐ संकर्षणाय पुरुषाय पु

रुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥१४॥ॐ प्रद्युम्नाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥१५॥ॐ अनि
रुद्धाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥१६॥ॐ लवोद्भवाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय
नमो नमः॥१७॥ॐ केशवाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥१८॥ॐ नारायणाय पुरुषाय पु
रुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥१९॥ॐ माधवाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥२०॥ॐ गो
विंदाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥२१॥ॐ विष्णवे पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय
नमो नमः॥२२॥ॐ वामनाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥२३॥ॐ मधुसूदनाय पुरुषाय रू पुरुष४
पाय वासुदेवाय नमो नमः॥२४॥ॐ त्रिविक्रमाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥२५॥ॐ श्रीध
राय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥२६॥ॐ हृषीकेशाय पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदे
वाय नमो नमः॥२७॥ॐ पद्मनाभाय॥ॐ दामोदराय॥ॐ सत्याय पुरुषाय॥ॐ पुरापानाच्युतौ न वर्धितं ईशानाय
पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः॥२९॥ॐ तत्पुरुषाय वासुदेवाय पुरुषरूपाय वासुदेवा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ध्या यनमो नमः॥३०॥ उँ सुगुरुषाय। उँ प्रणवेंद्र विष्णु शतसहस्रनेत्राय सुरूपाय सुरूपरूपाय वासुदेवाय न
मो नमः॥ य इदं विष्णुहृदयमधीते ब्रह्महत्यायाः पूतो भवति। सुवर्णस्तेयात्पूतो भवति। पतितसंभाष
णात्पूतो भवति। असत्यसंभाषणात्पूतो भवति। अगम्यागमनात्पूतो भवति। वृषलीगमनात्पूतो भवति। अपे
यपानात्पूतो भवति। असत्प्रतिग्रहणात्पूतो भवति। अब्रह्मचारी ब्रह्मचारी भवति। अनेन कृतशतसह
स्रेण स्नातो भवति। गायत्र्याः षष्टिशतसहस्राणि जप्तानि भवंति। चत्वारो वेदाश्चाधीता भवंति। सर्वेषु वेदेषु
ज्ञातो भवति। सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति। यदि कस्यचिन्न ब्रूयात् अंधो भवति। अष्टौ ब्राह्मणान् ग्राह
यित्वा विष्णुलोकमवाप्नोति। मासेन मृत्युर्नैव तिष्ठति। न श्यति मंत्रः॥ यत्र यत्र गच्छेत् तत्र तत्रोपजायते स्म
रति। आत्मानं भगवान्महाविष्णुरित्याह॥ इति विष्णुहृदयस्तोत्रं समाप्तम्॥ ॥अथ विनायकशांति
३ च शातातपीयकर्मविपाके परिभाषायां श्लोकद्वयं प्रदर्शितम्॥ तद्यथा॥ ॥रुद्रजप्यो लद्रुमुष्णे
प्रजयित्वा त्र्यंबकं। एकादशाजपेद्रुद्रान् दशांशं गुग्गुलेन तु। हुत्वा ऽभिषेचनं कुर्यान्मंत्रैर्वरुणदैवतैः। शं १२०
त्रि१ ष्प४ ५ ताश्व५

संगेन वेदपारायणादिव्यादयो विष्णुहृदयस्तोत्रपर्यंताः प्रदर्शिताः। अथ शांतिके गणशांति ग्रहशांतिकपूर्वकमित्प३
गर२

तिके गणशांति ग्रहशांतिकपूर्वकम्॥ शांतिश्च आरोग्यप्रतिमादानविधानं तरमपरश्लोकप्रदर्शितात् दानैर्द्रोयादि
लिरपि द्विजदेवतागोदैवतार्चनप्रीति भिश्च जपैस्तपोभिः ह्रस्वकपुण्यनिचयैरपनीयमानं ग्राक्यापज्ञातमष्ठ सं
ग्राम ३ प्रशमनं एवं यत् ति एतैः श्लोकैः [illegible] व्याख्यानेन [illegible] नेन विनायकी शांतिर्न वैग्रहशांति श्चेत् स्वयमुपदिष्टा। तत्र गणप
तिशांतिरभिधीयते॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥विनायकः कर्मविघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजितः। गणानामाधिपत्ये च रु
प्रतिकारकं५ द्रेण ब्रह्मणा तथा॥ एवं विनायकस्याधिष्ठापारम [illegible] मिति धीयते। यदा तस्य स्वप्नदर्शनानि बोधानि नोपसृष्टोय अत्यद्भुतदर्शनानि ५
स्य तस्य लक्षणानि निबोधत॥ गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा॥ एवं विनायकस्याधिष्ठापारमद्भिर्विधीय
ते। गृहीतस्य स्वप्नदर्शनानि स्वप्नस्वदर्शनानि बोधानि तेनोपसृष्टोयस्य तस्य लक्षणानि निबोधत॥ स्वप्ने वगाहते
त्यर्थं जलं मुंडांश्च पश्यति। काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति। अंत्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते ग्रा३
व्रजन्नपि तथात्मानं मन्यतेनुगतं परैः॥ विमना विफला
भिप्रेग्रहनेत्यर्थं जलं मुंडांश्च पश्यति। काषायवासश्च व्रजन्नपि तथात्मानं मन्यतेनुगतं परैः॥ विमना विफला
रंभः संसीदत्यनिमित्ततः। तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनंदनः। कुमारी च न भर्तारमपत्यं गर्भमंगना। आचार्य

मता॰

त्वंश्रोत्रियश्चनशिष्योध्ययनंतथा॥वणिग्लाभंनचाप्नोतिकृषिंचापिकृषीबलः॥ ॥एवंविनायकगृहीतस्यशि
ज्ञान्यतिक्षयविनायकोपसर्गपरिहारकंकर्माह॥ [redacted] स्नपनंतस्यकर्तव्यंपुण्येह्निविधिपूर्वकं॥गौरसर्षपक
३ ज्ये ल्केनसाज्येनोत्सादितस्यच॥सर्वौषधैःसर्वगंधैर्विलिप्तशिरसस्तथा॥भद्रासनोपविष्टस्यस्वस्तिवाच्याद्विजाःशु
भाः॥अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात्॥मृत्तिकांरोचनांगंधंगुग्गुलंचा
प्सुनिक्षिपेत्॥याआहृताएकवर्णैश्चतुर्भिःकलशैर्ह्रदात्॥चर्मण्यानडुहेरक्तेस्थाप्यंभद्रासनंतथा॥सहस्राक्षंश
तधारमृषिभिःपावनंकृतं॥तेनत्वामभिषिंचामिपावमान्यःपुनंतुते॥भगंतेवरुणोराजाभगंसूर्योबृहस्पतिः॥
भगमिंद्रश्चवायुश्चभगंसप्तर्षयोददुः॥यत्तेकेशेषुदौर्भाग्यंसीमंतेयच्चमूर्द्धनि॥ललाटेकर्णयोरक्ष्णोरापस्त
द्घ्नंतुसर्वदा॥स्नातस्यसार्षपंतैलंस्रुवेणौदुंबरेणतु॥जुहुयान्मूर्द्धनिकुशान्सव्येनपरिगृह्यतु॥मितश्चसंमि
तश्चैवतथाशालकटंकटौ॥कूष्मांडोराजपुत्रश्चेत्येतैःस्वाहासमन्वितैः॥नामभिर्बलिमंत्रैश्चनमस्कारसमन्वितैः॥ १२१
श्चेतैःस्वाहासमन्वितैर्मूर्द्धनिजुहुयादित्यर्थः॥तथाविधैर्बलिमंत्रैःबलिंदद्यादित्याह॥उपर्युपरिबहिर्बलिप्र

नि२ ध्या१ ज्ञी।

मान्२ ह४

कारमाह॥ ॥दद्याच्चतुष्पथेशूर्पेकुशानास्तीर्यसर्वतः॥कृताकृतांस्तंडुलांश्चपललौदनमेवच॥मत्स्यान्पक्वां
स्तथैवामान्मांसमेतावदेवतु॥पुष्पंचित्रंसुगंधंचसुरांचत्रिविधामपि॥मूलकंपूरिकापूपांस्तथैवोंडेरको
स्रजः॥दध्यन्नंपायसंचैवगुडपिष्टंसमोदकं॥एतान्सर्वानुपाहृत्यभूमौकृत्वाततःशिरः॥विनायकस्यजननी
मुपतिष्ठेत्ततोंबिकां॥दूर्वासर्षपपुष्पाणांदत्वार्घ्यंपूर्णमंजलिं॥कृताकृतांस्तंडुलाःपललौदनस्तिलपिष्टौ मित्र४
५व दनः॥आमाअपक्वाः॥एतावदेवतुपक्वमपक्वंचमांसमित्यर्थः॥पुष्पंचित्रंरक्तपीतादि॥सुगंधंसुगंधिद्रव्यं॥त्रिविधा
सुरागौडीपैष्टीमाध्वीच॥मूलकंकंदाकारोतस्यविशेषोमूली॥कंदाकारोतद्विशेषोमूलकंचात्॥उंडेरकस्र
जः॥उंडेरकाःपिष्टविकारानानाविधाः॥तेषांस्रजस्तुच्चप्ताः॥गुडपिष्टंगुडमिश्रंशाल्यादिपिष्टं॥अन्यत्सि
द्धं॥उपस्थानमंत्रमाह॥रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे॥पुत्रान्देहि[redacted]धनंदेहिसर्वकामांश्च
देहिमे॥ततःशुक्लांबरधरःशुक्लमाल्यानुलेपनः॥ब्राह्मणान्भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मंगुरोरपि॥असमर्थश्चे
द्गुरोः॥आचार्यायवस्त्रयुग्ममात्रमपि[redacted]दक्षिणांदद्यात्॥असमर्थश्चेत्स्वसामर्थ्यानुसारेणवित्तसौ[redacted]ध्य

गुर

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

४सदीपंचकमुक्तावस्त्रवौषधिगणास्मृतः। चत्वारः कलशाः एकवर्णा अस्फुटिताव्रणाः। हृदोदकमुतापिस्या निम्नगासंगमोदकं।

२मनु न्कारयेत्॥ इतिस्मरणात्॥ ॥इतियाज्ञवल्क्योक्तविनायकशांति॥ ॥अर्थसौवप्रयोगः॥ अथोच्यंते
त्रसंतारारोचनापंचमृत्तिका॥ अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमात्ह्रदात्॥ चंदनाद्गुरुकस्तूरीकर्पू
राद्याः सुगंधयः॥ गौरसर्षपकल्कश्च गव्याज्येन विमिश्रितः॥ गुग्गुलुश्चापि संशुद्धः सर्वौषधिगणस्तथा॥ मुरामां
सीवचाकुष्ठंशैलेयंरजनीद्वयं॥ सठीवाचुकुमारंकं चम्पकं वानकुंदं तथा॥ श्रीपर्णीकाष्ठपीठं च सत्वकास्यप
ल्लवाः॥ अश्वत्थपल्लवाविम्बसुगंधीसुमनस्यपि॥ स्रजः शोभनगंधाश्च विचित्रकुसुमानि च॥ कलशावेष्टना
६व र्थंचनवस्त्रस्य च द्वयं॥ पीठस्याच्छादनार्थं च महार्दवसनद्वयं॥ पंचवर्णानि पिष्टानि स्वस्तिकस्य विनिर्मि
४दु तौ तैलं च सार्षपं तद्वदुंबर विनिर्मितः॥ स्रुवः कुशाश्च स्थालीपाकार्थं तंडुलाअपि॥ किंचिद्दद्यातिक्रिया
कुमाषांस्तंडुलाश्चापरे तथा॥ तिलपिष्टेन संयुक्तं दग्धंसूर्पमेकं च॥ पक्वाश्चमत्स्याश्चापक्वामांसं पक्वमपक्व
कं॥ गौडीपैष्टी च माध्वी च त्रयं वै विविधा सुरा॥ मत्स्यादिकं सुरां चैव निखिलं द्रव्यमुत्तमं॥ नायाहांच विशो १२२
धेणदहेत्स्याज्या सुरा सदा॥ यजमानस्तु श्रद्धेयो दद्यद्विजैस्तं नियोजयेत्॥ प्रस्पदपत्रलकं चास्याकुत्पन्नक

५ मुखंश्चैवस्त्रमथापरं॥ गणेशांविकयोरर्थे किंचित्सुवर्णं सुवर्णं तनै॥ आचार्यदक्षिणार्थं च ५

ज३

कं५   दौः   ज१

याकृतिः॥ अष्टपाष्टरिकाश्चैव लड्डेवोंडेरकस्तना वर्तुलैं च तत्र स्तेश्च दीपैः पिष्टविकारकैः निर्मिताः शोभ्यंते तेंड
कर रसमाख्याया॥ दध्यान्नं पायसं चैव पिष्टं च गुडमिश्रितम्॥ लड्डुकाश्च तथा दूर्वा सर्षपा गौरसंज्ञिताः॥ गणेशप्रतिमा
चैव गौर्याश्च प्रतिमा तथा॥ एवं संभृतसंभारः शांतिं कुर्यात्शुभे दिने॥ ॥विनायकशांतिकर्तुकामः स्वस्य चंद्रतारा
लोपेते शुभे दिने कृत बाह्यान्स्वंत्नरशौचो नित्यकर्माचनंतरं॥ अमुकप्रयोजनार्थं मे तत्कर्म करिष्ये इति संक
ल्प्याध्ययनसंपन्नब्राह्मणमस्मिन्कर्मणि त्वमाचार्यं कुर्वीत॥ गंधपुष्पाक्षतादि लिखित्वणीतास्तथास्त्याच
५रुक्लिजो ऋत्विगो द्वेणीता अथ वर्त्विग्भिः सहित आचार्यकर्म करोति॥ गोमयेनोपलिप्ते स्वलंकृते देशे पंचवर्णैः पिष्टै
स्त्रीआसनार्थमेकं स्वस्तिकं कारयेत्॥ तस्य स्वस्तिकस्य पश्चाद्दिदिक्षु चतुरः स्वस्तिकान्कारयेत्॥ कलशस्थापना
र्थं॥ तत्र मध्यस्वस्तिकोपरि स्नानाम्भद्रं चर्मोत्तरलोम प्राचीनग्रीवं संस्थाप्य तस्योपरि श्रीपर्णीकाष्ठनि
र्मितं पीठं संस्थाप्य तत्पीठं श्वेतवस्त्रेण प्रच्छादयेत्॥ ततश्चतुर्दिक्षु स्वस्तिकेषु व्रणास्फुटिताकालकानेक
वर्णान् चतुरश्चंदनचर्चितान्स्रग्दामवेष्टितान्कंठान्नवाहतवस्त्रलक्षणितान्कलशान्नस्यराशौ निधाय

स्पो३   नृ   ग्र२

यथाशोभंवि निक्षिपेत् ततश्चत्वारऋत्विजः पूर्वादिदिगवस्थितकलशेषु त्वंनो अग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्य हेडो

२
दोदकेनदीसंगमोदकेनवाकलशान्पूरयित्वा ॥ ॥ततः उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना मृत्तिके हर मेपापंयन्मयादुष्कृतंकृतम् इतिमनेनमंत्रेणकलशेषुपंचमृदः संस्थाप्य गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरी षिणीं ईश्वरींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियम् इतिमंत्रेणचंदनागुरुकस्तूरीकर्पूरादिगंधान्गोरोचनां गुग्गुलुंनिक्षिप्यसत्काराद्विप्रशस्ताः पल्लवैर्धन्यतमानिपल्लवानिकलशमुखेषु ५ डोवयामिसीष्टाः अजिष्टो वह्नितमः शोसुचानोविश्वा द्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मदीत्यनेनमंत्रेणमावाह्यषोडशोपचारपंचोपचारैः पूजां वानिर्वर्त्यक्रमानोनद्राः क्रतवोयंतुविश्वतः इत्यादिकंवासनोवातः पवतामित्यादिकंवा अन्यांश्चवेदशा खापरिपठितांवाशांतिपठेयुः एतस्मिन्नेवसमयेअग्नेरीशानदिग्भागईशान्यांवाविनायकंतज्जन नीमंबिकांचपीठादिषुप्रतिष्ठाप्यवक्ष्यमाणमंत्रैर्मावाहनप्रभृतिनैवेद्यपर्यंतांपूजांकुर्यात्मंत्रौतत्पुरु षायविद्महेवक्रतुंडायधीमहितन्नोदंतिप्रचोदयात् ॥ ॥विनायकमंत्रः ॥ ॥सुभगायैविद्महेकाममालि न्यैधीमहितन्नोगौरीप्रचोदयात् ॥ ॥अंबिकामंत्रः ॥ ॥अथगृह्योक्तविधिनाकुंकुमकस्तूरीकादिलिप्तावलि

स्वास्वस्वशाखापरिपठितवरुणप्रकाशकैर्मंत्रांतरैर्वा उत्तरेणवः सुवरितिव्याहृतिभिर्वावरुणायनमइतिनाममंत्रेणवावरुणाद्

१ अग्निप्रतिष्ठाप्यवरुणंस्थापयित्वाततोगव्याज्यलोलीकृतेनत्रौ यो४ (रसर्षपकल्केनोद्वर्तितोगंसर्वौषधचूर्णैस्तथाचंदना १

३ सहस्राक्षंशतधारमृषिभिः पावनंकृतं। तेनत्वामभिषिंचामिपावमान्यः पुनंतुते इत्यनेनमंत्रेणाभिषिंचेत् ततोदक्षिणदिगवस्थितकलशमादाय उ

नीर खानिः२

प्रशिरंयजमानंलब्धासनोउपवेश्यस्वगृह्योक्तमार्गेणस्वस्तिवाचनंकुर्वीत कर्त्विगादिब्राह्मणसहितआचार्यः स्व स्तिवाचनानंतरंचजीवमातिपुत्राः स्त्रियःपयः शालिभिः सुवेष्टितैःकृतमंगलायजमानमभिषिंचेदाचार्यः तत्रपूर्वदेशावस्थितकलशमादाय लगंतेवरुणोराजालगंसूर्योबृहस्पतिः लगमिंद्रश्चवायुश्चलगंसप्तर्षयोद दुरित्यनेनमंत्रेणतदनंतरंपश्चिमदिग्देशावस्थितकलशंगृहीत्वायत्तेकेशेषुदौर्भाग्यंसीमंतेयच्चमूर्द्धनिल लाटेकर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नंतुसर्वदेत्यनेनाभिषिंचेत् ततउत्तरदिग्देशावस्थितकलशमादायापूर्वोक्तैः सहस्राक्षमित्यादिभिर्मंत्रैरभिषिंचेत् एवमभिषिच्यसव्यपाणिगृहीतकुशंचरितेयजमानस्यमूर्द्धनि सार्षपंतैलमोदुंबरेणश्रुवेणादायवक्ष्यमाणमंत्रैर्जुहुयात् ॥ ॐ मितायस्वाहा ॐ संमितायस्वाहा ॐ कंटकं ठायस्वाहा ॐ कूष्मांडायस्वाहा ॐ पुरुषायस्वाहा ॥ एवंषड्भिर्मंत्रैर्मूर्द्धनिहुत्वातदनंतरंपूर्वपक्वेनचरुणाग्नौ षड्भिर्मंत्रैस्तस्मिन्नेवाग्नौचरुंहुत्वाग्नेरिंद्रादिदिक्षुलिपकशालायांचेंद्रादिलोकपालेभ्यस्तन्नाममंत्रे र्बलिंदद्यात् नाममंत्रास्तु ॥ ॥इंद्रायनमः ॥ ॥अग्नयेनमः ॥ ॥यमायनमः ॥ ॥निर्ऋतयेनमः ॥ ॥वरुणायन

राजा२ दिर

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मः॥वायवेनमः॥सोमायनमः॥ईशानायनमः॥ब्रह्मणेनमः॥अनंतायनमः॥अथयजमानःस्नात्वाशुक्लमा
ल्यांबरधरोयुरुणासहितोविनायकायांबिकायैश्चकृताकृतांस्तंडुलाँश्चपललौदनमेवचेत्यादिनाविनिर्दि
ष्टंकृतकृतद्रव्यजातमुपहारंदत्वा॥ततःशिरसाभूमिंगत्वाकुसुमसहितेनोदकेनप्रत्येकंसार्घ्यंविनायकां
बिकाभ्यांगायत्रीरूपांमंत्राभ्यांमर्घंदत्वा॥तथासर्वौसर्षपपुष्पांजलिंचदत्वाविनायकमंबिकांचोपतिष्ठेत॥
उपस्थानमंत्रस्तुरूपंदेहिजयंदेहिसौभगवतिदेहिमेसुवांदेहिधनंदेहिसर्वकामांश्चदेहिमेति॥अत्र २५
मंत्रेभगवंदेहिमेभगमितिसंकृत्वाप्रथमतोविनायकोमुपस्थायपश्चाद्यथापठितेनमंत्रेणांऽबिकामुपतिष्ठे
ततस्थाचार्यःशूर्पेकुशानास्तीर्यपहारशेषंतत्रनिधायचतुष्पथेगत्वातत्रवक्ष्यमाणमंत्रेर्बलिंनिदध्या
त्॥ ॥मंत्रस्तु॥ ॥बलिंगृह्णंत्विमंदेवाआदित्यावसवस्तथामरुतोश्चाऽश्विनौरुद्राःसुपर्णाःपन्नगाग्रहाःअसु गा३
रायातुधानाःपिशाचामातरोरगाः॥शाकिन्योयक्षवेतालयोगिन्यःपूतनाःशिवाःजंभकाःसिद्धगंधर्वानागा १२४
विद्याधरानगाः॥दिक्पालाश्चक्षेत्रपालाश्चयेचविघ्नविनायकाः॥जगतांशांतिकर्त्तारोब्रह्माद्याश्चमहर्षयः॥माविघ्नं
त्तौ

दत्वाक्षिनवानुसारेणा२

माचमेपापंमास्तुपरिपंथिनः॥सौम्यास्तवंतुतृप्ताश्चदेवलतप्रेताःसुखावहाः॥ ॥इतिचतुष्पथबलिदानमंत्राः॥ ॥अ
नंतरमाचार्यायवस्त्रद्वयसहितांदक्षिणांस्वशक्त्याऽनुसारेणदत्त्वेदक्षिणामपिग्रहोभ्यादिस्योअन्येभ्योब्राह्म
णेभ्यःप्रतिपाद्यब्राह्मणान्भोजयेत्॥ ॥इतिविनायकशांतिः॥ ॥अथनवग्रहयज्ञः॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥श्रीका
मःशांतिकामोवाग्रहयज्ञंसमारभेत्॥वृष्ट्यायुःपुष्टिकामोवातथैवाभिचरन्नपि॥ ॥ग्रहानाह॥ ॥सूर्यःसोमो
महीपुत्रःसोमपुत्रोबृहस्पतिः॥शुक्रःशनैश्चरोराहुःकेतुश्चेतिग्रहाःस्मृताः॥ ॥ग्रहप्रतिमानिर्माणद्रव्याण्याह॥
ताम्रकास्फटिकाद्रक्तचंदनात्स्वर्णकावुभौ॥रजतादयसःसीसात्कांस्यात्कार्याग्रहाःक्रमात्॥स्ववर्णैर्वापटेलेख्यागंधै
र्मंडलकेषुवा॥ ॥पूजाविधिमाह॥ ॥यथावर्णंप्रदेयानिवासांसिकुसुमानिचा॥गंधाश्चबलयश्चैवधूपोदेयश्च
गुग्गुलुः॥कर्तव्यामंत्रवंतश्चचरवःप्रतिदैवतं॥ ॥ग्रहमंत्रानाह॥ ॥आकृष्णेनइमंदेवाअग्निमूर्द्धादिवःककुत्॥
उद्बुध्यस्वेतिचऋचोयथासंख्यंप्रकीर्तिताः॥बृहस्पतेअतियदर्यस्तथैवान्नात्परिस्रुतः॥शन्नोदेवीस्तथाकांडात्केतुं
कृण्वन्निमास्तथा॥ ॥होमेयाःसमिधआह॥ ॥अर्कःपलाशःखदिरःस्त्वपामार्गोथपिप्पलः॥उदुंबरःशमीदूर्वा

तियद२

मल॰

कुशाश्च समिधः क्रमात्॥ ॥होमसंख्यामाह॥ ॥एकैकस्य त्वष्टशतमष्टविंशतिरेव वा॥ होतव्या मधुसर्प्पिर्भ्यां
दध्ना क्षीरेण वा युतः॥ ॥नैवेद्यार्थं ब्राह्मणभोजनार्थं द्रव्याण्याह॥ ॥गुडोदनं पायसं च हविष्यं क्षीरषष्टिकं
दध्योदनं हविश्चूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च॥ दद्यात्स्वस्वक्रमादेव ग्रहेभ्यो भोजनं बुधः। शक्तितो वा यथालाभं स-
त्कृत्य विधिपूर्व्वकं॥ गुडमिश्र ओदनो गुडोदनः पायसं दुग्धपक्वितान्नं हविष्यं मुद्गपक्वादि क्षीरषष्टिकं क्षीर
मिश्रः षष्टिकौदनः। अथवा क्षीरषष्टिकौदनः क्षीरषष्टि इति षष्टिकाख्यान्यप्रभेदो॥ ॥दधियुक्त ओदनः क्षीरषष्टिकं हविष्योदनः। चूर्णं तिलचूर्णमिश्र ओदनः॥ मांसं तत्स्यमांसमिश्र ओदनः। चित्रान्नं नानावर्ण ओदनः॥ गुडोदनादीनामभावे
यथालाभमोदनादि सम्पाद्य नः पूर्वकं नैवेद्यार्थं ब्राह्मणभोजनार्थं च दद्यादित्यर्थः॥ ॥दक्षिणामाह॥ ॥धे-
नुः शंखस्तथाऽनड्वान्हेम वासो हयः क्रमात्॥ कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः स्मृताः॥ यस्य यश्च यदा दु-
ष्टस्तं यत्नेन पूजयेत्॥ ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ॥ ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रायाः पतनानि च। 125
भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतमाः स्मृताः इति॥ ॥इति याज्ञवल्क्योक्तग्रहशांतिः॥ ॥अथ नवग्रहय

यज्ञस्य प्रयदा दुस्थः ३

ज्ञप्रयोगः॥ ॥शुभे दिने नित्यकर्म्मानंतरममुकप्रयोजनार्थं नवग्रहमखमहं करिष्य इति संकल्प्य स्वगृह्यो-
क्तविधिना स्वस्तिवाचनं विधाय आचार्यवरणानंतरं ब्रह्माणं वृणीत॥ अथवा चतुरो ऋत्विजो वृणीत॥ ॥तथा च
स्कंदपुराणे॥ ॥नवग्रहमखे कुर्यादृत्विजश्चतुरः शुभान्॥ अथवा चैकमस्पृष्टं छिद्रेण ब्राह्मणा सह होति। ए-
तैश्चोपलक्षणं अतश्चाऽष्टोत्तरसहस्रसंख्यया होमं कर्तुं चिकीर्षति तर्हि कर्म्मगौरवात् होमाय द्वौ चत्वार
स्त्वाकार्यः ऋत्विजो वृणीत। सर्वत्राऽचार्यब्रह्मणौ नियतौ॥ अत्र चाचार्यवरणप्रयोगः॥ वरणकाले एक ऋत्वि-
ग्यवांस्त्वालंकारादि दक्षिणमुदङ्मुखोपवेशितायपूर्णपात्रमायैकस्मै ब्राह्मणाय दत्वा स्वयं गृहीत्वा लिमु-
खः सन्नद्येत्यह्नयज्ञेनयजेत तेन लिङ्गं दनकृष्णपूतांबूलरहेमाऽलंकारवासो भिराचार्यत्वेन त्वामहं वृणे इ 6
ति। ततो वृणीतोस्मीत्याचार्यो ब्रूयात्॥ एवं तद्वद्लंकारादीयं तेभ्यो दत्वाऽस्मिन्कर्म्मणि ऋत्विक्त्वेन त्व-
महं वृणीत॥ आचार्यो कर्म्मकुर्यात्॥ ॥कुंडादिनिर्माणप्रकारस्तु॥ ॥स्कंदपुराणे॥ ॥नवग्रहमखे कुं-
डं हस्तमात्रं समं स्वरा[redacted] चतुरस्रमधेहस्तो योनिवक्रं समेखलं मा। चतुरंगुलविस्तारामेखला त

ततर दय २

ग्रहशांतिर

Indira Gandhi National Centre for the Arts

४ योनिवक्त्रं वात्र्यं भवति। तद् द्व्यंगुलोच्छ्रिता विस्तारवेदिका चतुरंगुलमुच्छ्रिता। अथ मेकमेखलापक्षः। मेखलात्रितयं वा कुर्वीत। तथा च चिंतामणौ। द्व्यंगुलोच्छ्रिता कार्या प्रथमा मेखला बुधैः। त्र्यंगुलोन्नता तद्द्वितीया संप्रदाहिता। उच्छ्राय विस्तारात्स्यां वस्ति यावच्चतुरंगुला। द्व्यंगुलस्तत्र विस्तारः स्मृतयोरपि शस्यते। सर्वयोः प्रथमद्वितीयमेखलयोः। ४

द्व्यंगुलोच्छ्रिता॥ मानदीनाग्धिकं कुंडमनेकमेखलं दसवेत्रास्त्रमात्रमं सवेश्वावतस्तथापि द्वितुल्यं कुंडस्यार्द्धमात्रं प्रमाणं भवतिस्यर्थः॥ अधो हस्तं वर्षेऽतमपि हस्तमात्रं भवतीति यावत्। योनिवक्त्रं कुंडस्य पश्चिमदिग्भागे उपरितनमेखलायां मध्ये वक्ष्यमाणलक्षणोपेतायां योनिः सैव वक्त्रं यस्य तत्ता हक्‌ गजोष्ठसन्निसंयोनिवक्त्रं वा पिप्पलपत्राऽकृतिर्यो निलक्षणमपि तत्रैव। वितस्तिमात्रं योनिः स्यात् षट्सप्तांगुलविस्तृता॥ षड्वा सप्त वेति विकल्पः॥ कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोर्व्यंगुलोच्छ्रिता गजोष्ठसदृशी तद्वदायतौ च्छिद्रसंयुता॥ एतत्सर्वेषु कुंडेषु योनिलक्षणमुच्यते। मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसन्निभा॥ अश्वत्थदलसदृशी वा योनिर्भवतिस्यर्थः लक्षणलक्षितकुंडकरणे वा कौ स्थंडिलं चतुरस्रं हस्तपरिमितं प्रकल्पयेत्॥ स्थंडिलं वा प्रकल्पयेदिति स्थंडिलस्यापि पक्षान्तरेण विधानात्। एवं कुंडं स्थंडिलं वा कृत्वा तस्योत्तरपूर्वे भागे ग्रहादिस्थापनार्थं स्थंडिलं वेदीं वा विदधीत॥ ॥तथा स्कंदपुराणे ॥तस्य चोत्तरपूर्वेण स्थंडिलं हस्तमात्रकं द्विवप्रं चतुरस्रं च वितस्त्युच्छ्रयसंमितम्॥ द्विप्रमितमनेनवे

रा४

ण१ व१ यु१

दिका निर्म्मीयुच्यते॥ ॥अत एव मत्स्यपुराणे॥ ॥गर्तस्योत्तरपूर्वेण वितस्तिद्वयविस्तृतं वप्रद्वयं वृतां वेदिं वितस्त्युच्छ्रयसंयुतम्॥ स्थापनाय च देवानां चतुरस्रामुदक्‌प्लवां गर्तस्य कुंडस्योत्तरपूर्वे ऐशानभागे वप्रद्वयं मेखलाद्वयं। तत्र द्व्यंगुलोच्छ्रायः प्रथमवप्रः त्र्यंगुलोच्छ्रायो द्वितीयो वप्रः। विस्तारस्तु द्वयो रप्यंगुलपरिमितः। उदक्‌प्लवां उदग्निम्नां॥ एवं स्थंडिलं वेदिं वा निर्म्माय फलपुष्पादियुतं वितानं तत्रोपरि कुर्वीत। अथ गृह्योक्तविधिनाग्न्यधिष्ठाने स्विंप्रणीय ग्रहायतने ग्रहादीन्देवान् स्थापयेत्॥ ॥तथा च मत्स्यपुराणे॥ ॥अग्निप्रणयनं कृत्वा तस्यामावाहयेत्सुरान्॥ देवतास्तत्र संस्थाप्या विंशतिर्द्वादशाधिकाः। तस्यां वेदिकायां नवशुक्लतंडुलैः समं ततः पूरयित्वा ततो मध्ये तां ग्रवर्षैः स्वतंडुलैः सूर्यस्य मंडलाकारं संस्थाप्य विंशतिर्द्वादशाऽधिकाः। तस्यां वेदिकायां तत्र शुक्लतंडुलैः समं ततः पूरयित्वा ततो मध्ये तां ग्रवर्षैः स्वतंडुलैः सूर्यस्य मंडलाकारमधिष्ठानं कुर्वीत। अस्मात्कं मंडलादाग्नेयदिग्भागे शुक्लतमे रक्तैः चतुरस्रमधिष्ठानं सोमाय। सूर्यमंडलाद्दक्षिणेनोरक्तचंदनलिप्ते रक्ततंडुलैः त्रिकोणाकारमधिष्ठानं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वाया३ सूर्यादिति६

मंगलाया सूर्यमंडलाद्देवईशान्यां सुवर्णवर्णै रचितैः बाणाकृतिमधिष्ठानं बुधस्य। मध्यमंडलादुत्तरतः
सुवर्णवर्णैरचिते दीर्घचतुःकोणमधिष्ठानं गुरोः। मध्यमंडलात्पूर्वदिग्भागे शुक्लतमैस्तंडुलैः पंचको-
णं मधिष्ठानं शुक्रस्य। मध्यमंडलाद्देवपश्चिमदिग्भागे कृष्णतंडुलैर्धनुषाकृतिमधिष्ठानं शनैः। मध्यमंडलान्नि-
र्ऋतिकोणे सीसवर्णैर्धूम्रवर्णैर्रचितैः कृष्णवर्णैर्वा सर्पाकृतिमधिष्ठानं राहोः। मध्यमंडलाद्देववायव्य-
दिग्भागे धूम्रैस्तंडुलैर्धूम्रवर्णैर्वा ध्वजाकारमधिष्ठानं केतवे कुर्वीत। तत्र मंडलाकारस्वचतुरस्रत्रिकोण-
बाणाकृति दीर्घचतुरस्रपंचकोणधनुराकृतिध्वजाकारेषु तांम्रस्फटिकरक्तचंदनसुवर्णरजतलोह-
सीसकांस्यमयेषु मध्यमांगुलीमध्यपर्वप्रमाणेन तेषु सूर्यादिप्रतिमा निर्माणद्रव्येषु वक्ष्यमाणप्रका-
रेणोल्लिखिता सूर्यादीन्मध्याग्निदक्षिणेशानोत्तरपूर्वपश्चिमनिर्ऋतिवायुदिग्भागेषु निदधीत। तत्राऽपरो
विशेषः॥ ॥स्कंदपुराणोक्तः॥ शुक्राऽर्कौ प्राङ्मुखौ ज्ञेयौ गुरुसोम्यावुदङ्मु [illegible] शनिः सोमः शे-
षा दक्षिणतो मुखा इति॥ अथ वा आदित्याभिमुखानेवेतरान्ग्रहादीन्स्थापये [illegible] चिंतामणौ॥ आ

नूं॰

स्पा२

दित्याभिमुखाः सर्वे साधिप्रत्यधिदेवताः स्थापनीया मुनिश्रेष्ठा नांतरेण पराङ्मुखाः॥ अधिदेवताः प्रत्यधिदेवता
सहिताः सोमादिग्रहाः साधिप्रत्यधिदेवताः इत्युच्यते॥ नांतरेणेति॥ आदित्यं न्यस्य पश्चात्पितरग्रहस्य मध्ये
अन्ये ग्रहाः स्थापनीया इत्यर्थः॥ नैव पराङ्मुखाः स्थापनीया॥ [redacted] स्कंदपुराणे॥ [redacted]॥ तानुक्तमंडलाकारं सो-
मं तु चतुरस्रकं अंगारं त्रिकोणं च बुधं बाणाकृतिं तथा। दीर्घचतुरस्रं च पंचास्रं भार्गवं तथा। धनुस्तुल्यं
शनिं [redacted] विद्याद्राहुं सर्पाकृतिं तथा॥ ध्वजाकारं केतवश्चेति तानुक्तमंडलाकारमित्यादि। अत्र ता वा दित्यादेस्त-
ण्डुलैरचितविरचितग्रहायतनानि वर्तुलचतुरस्रादीनि धिष्ण्यानि लक्ष्यंते तथा सूर्यादिमूर्तिलेखना-
धिकरणानि ताम्रादिनिर्मितानि वर्तुलचतुरस्रादीनि वस्तून्यपि दीर्घचतुरस्रमिति तंडुलमंडले
रचनाधिकरणं तदायतनं वेदं च दीर्घचतुःकोणं च कुर्वीत॥ पंचाग्रं पंचकोणं॥ [redacted] याज्ञवल्क्यः [redacted] तांम्रकास्फ-
टिकाद्रक्तचंदनात्स्वर्णकावुभौ रजताद्दयसः सीसात्कांस्यात्कार्या ग्रहाः क्रमात्॥ सुवर्णैर्वा पटे लेख्या मंधौर्म
डलके षु वा॥ स्ववर्णैस्तांम्रादिवर्णैः [illegible] रक्तवर्णकैनवा सूर्यप्रतिलेख्या रव्यानांगं धैरे

विवर्णैः१ तांम्रवर्णः कृष्णिकायावे२
वर्णः१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मन्त्री

तु ष्टु

तत्रैव यद्दवर्णैः मंडलेन तत्र ग्रहं स्थापयेन्नायतने॥ ॥मत्स्यपुराणे॥ ॥मध्ये तु भास्करं विद्याल्लोहितं दक्षिणेन तु उत्तरे
णगुरुं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु॥ पूर्वेण भार्गवं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वके॥ पश्चिमे च शनिं विद्याद्राहुं दक्षिणपश्चिमे
पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थापयेच्छुक्लतंडुलैः॥ दक्षिणेनेति एनप्प्रत्ययः। एनपि [illegible] द्वितीयेत्यनेन सूत्रेण भास्करमि
५दक्षिणेन त्यत्र द्वितीया॥ भास्करं दक्षिणेन भास्करस्य दक्षिणभागे लोहितमंगारकं विजानीयात्॥ अथवा सप्तम्यर्थे एनप्प्र न४
यः मध्ये तु भास्करं विद्यात् तस्य लोहितं विद्यात् दक्षिणप्रदेशे इत्यर्थः॥ एवमुत्तरत्रापि॥ पूर्वोत्तरेण ईशानदिग्भा
गे दक्षिणपूर्वके आग्नेयां दिशि॥ दक्षिणपश्चिमे नैर्ऋत्यप्रदेशे॥ पश्चिमोत्तरतः वायव्ये॥ शुक्लतंडुलैः ग्रहस्थापन
४वा प्रदेशं स्थंडिलं वेदिकां परिपूर्य शुक्लतंडुलानामुपरि तत्तद्वर्णतंडुलैः प[illegible]तेषु प्रदेशेषु ग्रहप्रतिमा निधा लि४
३नं य पश्चाच्छुक्लतंडुलैः कृत्वा स्थापयेत्॥ प्रतिष्ठां कुर्यात्॥ ॥ग्रहलक्ष[illegible]ण्यपि॥ [illegible] मत्स्यपुराणे॥ ॥पद्मासनः पद्मक
रः पद्मगर्भसमद्युतिः॥ सप्ताश्व[illegible]रथस्थश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः॥ श्वेतः श्वेताम्बरधरो दशाश्वः श्वेतभूषणः॥ १२८
गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी॥ रक्तमाल्यांबरधरः शक्तिशूलगदाधरः॥ चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्या

लक्षितेषु प्रदेशेषु आदित्यादीन् ग्रहान् स्वस्वायतनानतिक्रमेण स्थापयेन्निदध्यात्। अथवा तत्तद्वर्णतंडुलोपरि४

संर

ङ्गारसुतः॥ पीतमाल्यांबरधरः कर्णिकारदलद्युतिः॥ खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः॥ ॥गुरुशुक्रयोर्लक्षणमा[illegible]
देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ [illegible]दंडिनौ॥ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमंडलू॥ इंद्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः॥ बा
णबाणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतः सदा॥ करालवदनः खड्गचर्मशूली वरप्रदः॥ नीलः सिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्र
४द्वि शस्यते॥ धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः॥ गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः॥ नवग्रहसाधारणमा र्मा
न्याह द्वयेन चतुर्थचरणेन च केतुसंख्या वा॥ ॥सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकहितावहाः॥ अंगुले
नो नोच्छ्रितं सर्वे शतमष्टोत्तरं सदा॥ शतमिति केतुरानस्य प्रदर्शनार्थं न तु सिद्धार्थं॥ यज्ञायां चैकेवमहर्त्तिः शिष्याद्य
४ली रात्मगो सिंधय नवग्रहे[illegible] द्वादशांगुलं लिखेदर्कं सोमं तु द्वांगुलं लिखेत्॥ सोमाद्दैर्घ्यं लेराङ्गके तु मह्वो[illegible]
मंगुलं एवमग्निपुराणे यजमानस्त्वरं ग्रहवेदिकायामुक्तस्थाने सूर्यादिप्रतिमा निधाय व्याहृतिभिरावाह्य
स्थापयेत्॥ ॥अत्राऽयं प्रयोगः [illegible] ॥प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः दैवी गायत्री छंदः परमात्मा अग्निर्देवता सूर्याद्यावा
हनार्थे विनियोगः॥ [illegible] ॐ भूर्भुवः स्वः कालिंगदेशोद्भव काश्यपसगोत्र सूर्य इहागच्छेह तिष्ठेति

४ द्विगुणं लिखेत्। त्र्यंगुनवांगुलं चैव गुरुं चैव षडंगुलं। बुधं त्र्यमिसुतं सौरिं चत्रस्त्रिर्द्व्यंगुलं लिखेत्।४
२ व्याहृतीनां क्रमेणात्रमदग्निभरद्वाजस्त्रगवोऽत्र ऋषयः अग्निवायुसूर्या देवताः २

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म.दी.

रक्तपुष्पाक्षतैः स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः यमुनातीरोद्भव आत्रेयसगोत्र सोम इहागच्छेऽस्मा॰ वाह्य श्वेतपुष्पाक्ष
तैः रिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अवंतीसमुद्भव भारद्वाजसगोत्र भौम इहागच्छेऽस्मा॰ वाह्य रक्तपु
ष्पाक्षतैरिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः मगधदेशोद्भव आत्रेयसगोत्र बुध इहागच्छ इत्या॰ वाह्य पीतपु
ष्पाक्षतैरिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिंधुदेशोद्भव आंगिरससगोत्र बृहस्पते इहागच्छेऽस्मा॰ वाह्य पु पी.२४
ष्पाक्षतैः रिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकटदेशोद्भव भार्गवः सगोत्र शुक्र इहा॰ गच्छेऽस्मा॰
वाह्य श्वेतपुष्पाक्षतैरिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सौराष्ट्रदेशोद्भव काश्यपसगोत्र शनैश्चर इहागच्छ
ऽस्मा॰ वाह्य कृष्णपुष्पाक्षतैः रिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ठिनापुरोद्भव पैठीनसिगोत्र राहो इह रा४
ऽगच्छेऽस्मा॰ वाह्य कृष्णपुष्पाक्षतैरिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अंतर्वेदिसमुद्भव जैमिनिसगो
त्र केतो इहागच्छेऽस्मा॰ धूम्रपुष्पाक्षतैरिह तिष्ठेति स्थापयेत्॥ यथोक्तकुसुमतंडुला॰ २९
भावे यथालाभोपपन्नैः कुसुमतंडुलैः स्थापयेत्॥ ॥ स्कंदपुराणे॥ ॥जन्मभूर्गोत्रमेतेषां वर्णस्थानमु

दिचायो ज्ञात्वा कुरुते शांतिं ग्रहास्तेनावमानिताः॥ उत्पन्नोऽर्कः कलिंगेषु यमुनायां च चंद्रमाः॥ अंगारकस्त्ववंत्यां
तु मागधेयो हिमांशुजः॥ सिंधवेषु गुरुर्जातः शुक्रो भोजकटे तथा॥ शनैश्चरस्तु सौराष्ट्रे राहुर्वै ठिंदिनापुरे रा.२
अंतर्वेद्यां तथा केतुरित्येता ग्रहभूमयः॥ आदित्यः काश्यपो गोत्र आत्रेयश्चंद्रमास्तथा भारद्वाजो भवेद्भौम
स्तथाऽत्रेयश्च सोमजः॥ देवपूज्योंऽगिराश्चैव गोत्रः शुक्रो वै भार्गवस्तथा॥ शनिः काश्यप एवाथ राहुः पैठीनसि
स्तथा॥ केतवो जैमिनेयाश्च ग्रहा लोकहिता वहा॥ ताम्रौ अंगारकौ रक्तौ शुक्लौ शुक्रनिशाकरौ॥ सोमपुत्रो गुरु
श्चैव द्वावेतौ पीतकौ स्मृतौ॥ कृष्णं शनैश्चरं विद्यात् राहुं केतुं चित्राश्च केतवः॥ वर्णरूपगुणैर्युक्ता आवाहस्याऽवाह
येत्ततो॥ एवं सूर्यादीनावाह्य संस्थाप्याऽधिदेवताः स्थापयेत्॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ईश्वर इहागच्छ इह तिष्ठेति श्वेतपु
ष्पाक्षततंडुलैः सूर्यस्य दक्षिणपार्श्वे ईश्वरं॥ ॐ भूर्भुवः स्वः उमे इहागच्छ इह तिष्ठेति सोमस्य दक्षिणपार्श्वे उमां॥ ॐ
भूर्भुवः स्वः स्कंद इहागच्छ इह तिष्ठेति भौमस्य दक्षिणपार्श्वे स्कंदं॥ ॐ भूर्भुवः स्वः विष्णो इहागच्छ इह ति
ष्ठेति बुधस्य दक्षिणपार्श्वे विष्णुं॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठेति गुरोर्दक्षिणपार्श्वे ब्रह्माणं॥ ॐ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा·

शुक्लपुष्पशुक्लतंडुलैः

भूर्भुवः स्वः इंद्र इहागच्छ इह तिष्ठेति शुक्रस्य दक्षिणपार्श्वे इंद्रं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः यम इहागच्छ इह तिष्ठेति शनैश्चर
स्य दक्षिणपार्श्वे यमं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः काल इहागच्छ इह तिष्ठेति राहोर्दक्षिणपार्श्वे कालं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः चित्रगु
प्त इहागच्छ इह तिष्ठेति केतोर्दक्षिणपार्श्वे चित्रगुप्तं स्थापयेत् ॥ ततश्च प्रत्यधिदेवतास्थापयेत् ॥ ॐ भूर्भु
वः स्वः अग्ने इहागच्छ इह तिष्ठेति शुक्लपुष्पशुक्लतंडुलैः सूर्यस्य वामपार्श्वे अग्निं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः आप इहा
गच्छ इह तिष्ठेति सोमस्य वामभागे अपः ॥ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भूमे इहागच्छ इह तिष्ठेति भौमस्य वामपार्श्वे भूमिं
॥ ॐ भूर्भुवः स्वः विष्णो इहागच्छ इह तिष्ठेति बुधस्य वामपार्श्वे विष्णुं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठे ३.६
४३ट्टै। ति गुरोर्वामपार्श्वे ब्रह्माणं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः इंद्रि इहागच्छ इह तिष्ठेति शुक्रस्य वामपार्श्वे इंद्रीं ॥ ॐ भूर्भुवः स्व णी.१४
प्रजे इहागच्छ इह तिष्ठेति शनैश्चरस्य वामपार्श्वे प्रजां ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः काल इहागच्छ इह तिष्ठेति राहोर्वा
३ पते मपार्श्वे कालं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः चित्रगुप्त इहागच्छ इह तिष्ठेति केतोर्वामपार्श्वे चित्रगुप्तं श्वेतकुसुमाक्षतैः स्थाप
२ सर्पान् येत् ॥ अधिदेवतानां दक्षिणतो वामे प्रत्यधिदेवताः स्थापनीयाः प्रयत्नेन प्राह इतीति निः पृथक् पृथक्

ब्रह्मन्२   णी६४   सर्प३   ब्रह्माणं२

ति संग्रहकारः चिंतामणौ ॥ अधिदेवतास्थापनादेशाः अकारांतरेण दर्शिताः ॥ सूर्यस्येवोत्तरे शंभुमुमां सोमस्य
दक्षिणे ॥ स्कंदमंगारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥ सोमपात्पश्चिमतो विष्णुं ब्रह्मा जीवस्य पश्चिमतः ॥ इंद्रमैंद्रीं सि ग्रां र
तात् क्रिमंदादाग्नेयतो यमं ॥ राहोः पश्चिमे कालं सर्वेतत्तया केतोर्नैर्ऋतिदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥ प्र
त्यधिदेवताः प्रत्यधिदेवतास्थापनानंतरं विनायकादिपंचदेवतास्थापयेत् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः विनाय
क इहागच्छ इह तिष्ठेति श्वेतकुसुमतंडुलै राहोरुत्तरभागे विनायकं स्थापयेत् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः दुर्गे इहा
गच्छ इह तिष्ठेति शनैश्चरस्योत्तरभागे दुर्गां स्थापयेत् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः वायो इहागच्छ इह तिष्ठेति सूर्यस्योत्त
रभागे वायुं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः आकाश इहागच्छ इह तिष्ठेति राहोर्दक्षिणभागे आकाशं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अश्विनौ
मि ह्तिष्ठत३ कुमारौ इहागच्छतं मिति केतोर्दक्षिणभागे अश्विनौ कुमारौ ॥ संग्रहकारः ॥ राहुर्मंददिनेशानामुत्तरस्यां
यथाक्रमात् गणेश दुर्गा वायुश्च राहुकेत्वोश्च दक्षिणे ॥ आकाशमश्विनौ चेति पंचैतां स्थापयेत् तथा ॥ अथ वेतां पंच
नवरतं स्थापयेत् ॥ एवं द्वात्रिंशद्देवता आवाह्य स्थापयेत् नाममंत्रैः पूजयेत् ॥ तद्यथा ॥ ॐ सूर्याय नमः इदम
कुमारौ स्थापयेत् । मत्स्यपुराणे ॥ ॥ विनायकं तथा दुर्गां वायुमाकाशमेव च । आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विनौ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मत्त॰

१ इदमाचमनीयं। सूर्यायनमः इदं स्नानं। सूर्यायनमः इदं पुनराचमनं। ॐ सूर्यायनमः इदं वस्त्रं। ॐ सूर्यायनमः इदमनुलेपनं। ॐ सूर्यायनमः इत्या
दिपुष्पाणि। ॐ सूर्यायनमः ॥ ५ २

सनं। ॐ सूर्यायनमः इदं पाद्यं ॐ सूर्यायनमः। एषो ऽर्घः ॐ सूर्यायनमः। एष धूपः। ॐ सूर्यायनमः। एष दीपः। ॐ सू
र्यायनमः। नैवेद्यं। एवं सूर्यं पूजयित्वा ॐ सोमायनमः इत्यादि एवादि नमोन्तेन नाममंत्रेण पूर्वोक्त द्वात्रिंशद्देवता

३ वान
अनेनक्रमेण पूजयेत्। अथवा वक्ष्यमाणैस्तत्तद्देवताप्रकाशकैः वैदिकैर्मंत्रैः सर्वोपचारान् कुर्वीत। तत्रा चम
५ प्रया
नीयदानानंतरं पंचामृतैः स्नानं कारयेत्। एवं पूर्वोक्तैः नाममंत्रैः पूजाकरणे पि स्नानं। अतः सूर्यायनमः सूर्यंप
५धद६
यसा स्नापयामि इत्यनेन प्रकारेण पंचामृतैरभिषेकः कार्यः। एवं सोमादिनाम पि तत्रा ऽयं क्रमः। दुग्ध दध्याज्य शर्क
राम धूनि दुग्ध मुख्य मधु शर्करा इति। आप्यायस्वेत्यस्य मंत्रस्य गोतम ऋषिः सोमो देवता गायत्री छंदः मह
दुग्धस्नाने विनियोगः। ॐ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यं भवा वाजस्य संगथे। इति दुग्धस्नानं।
दधिक्राव्ण इत्यस्य मंत्रस्य दधिक्रावा ऋषिः सुरस्योत्पन्नं दधि देवता। अनुष्टुप् छंदः। दधिस्नाने विनियोगः।
ॐ दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः। सुरभिनो मुखा करत्प्रण आयूंषि तारिषत्। इति दधिस्नानं। १३१
शुक्रमसीत्यस्य मंत्रस्य प्रजापतिऋषिः आज्यं देवता आज्यस्नाने विनियोगः। ॐ शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजोसि

ता २

वा २

इत्याज्येन स्नानं। स्वादुः पवस्वेत्यस्य वेन ऋषिः सोमात्मिका शर्करा देवता। जगती छंदः शर्करास्नाने विनियोगः।
ॐ स्वादुः पवस्व दिव्याय जन्मने स्वादुरिंद्राय सुहवीतु नाम्ने स्वादुर्मित्राय वरुणाय वायवे बृहस्पतये मधुमां अदा
१३ भ्यः। इति शर्करास्नानं। मधुवाता इत्यस्य मंत्रस्य गोतम ऋषिः मधु देवता गायत्री छंदः। मधुस्नाने वि
नियोगः। मधुवाता ऋतायते मधु क्षरंति सिंधवः। माध्वीर्नः संत्वोषधीः। इति मधुस्नानं। एवं पंचामृ
तस्नपनानंतरं स्नानं पुनराचमनम्। वस्त्रदानं तां सपर्यां विधाय अनंतरं तत्तद्रामिंद्रादीन् अष्टलोकपालान् सूर्या
ति मुखानावाह्य पूजयेत्। शिष्टसमाचारात्। अत्र मंत्राः। इंद्रं वो विश्वत इत्यस्य मंत्रस्य मधुच्छंदा ऋषिः।
अमिहितेवा। इंद्रो देवता गायत्री छंदः इंद्रपूजायां विनियोगः। इंद्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः अस्माकमस्तु
केवलः। अग्निं दूतमित्यस्य मंत्रस्य मेधातिथि ऋषिः यमो देवता अनुष्टुप् छंदः। यमपूजायां विनियोगः। सोम
मासस्सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमं ह यज्ञो गच्छत्य। निऋतौ अग्निदूतो अरंकृतः। मोषुण इत्यस्य कण्व ऋषिः नि
ऋतिर्देवता गायत्री छंदः। निर्ऋतिपूजायां मंत्रस्य वामदेव ऋषिः। वरुणो देवता त्रिष्टुप् छंदः। वरुणपूजायां वि
अग्निर्देवता गायत्री छंदः। अग्निपूजायां विनियोगः। अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसं अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं। यमाय सोममित्यस्य
मंत्रस्य यम ऋषिः यज्ञो २
१ विनियोगः। मो षुणः परा परा निर्ऋतिर्दुर्हणा वधीत्। पदीष्ट तृष्णया सह। तत्वा यामि इत्यस्य मंत्र १

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा

योगः॥ ॥त्वन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोवयासिसीष्टाः॥यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्र
मुमुग्ध्यस्मत्॥तववायवृतस्पतेत्वष्टुर्जामातरद्भुत॥अवांस्याहृणीमहे॥सोमोधेनुमित्यस्यमंत्रस्यगोतमऋषिःसोमोदेवता
त्रिष्टुप्छंदःसोमप्रजायांविनियोगः॥सोमोधेनुंसोमोअर्वंतमाशुंसोमोवीरंकर्मण्यंददाति॥सादन्यंविदथ्यं
सभेयंपितृश्रवणंयोददाशदस्मै॥तमीशानमित्यस्यमंत्रस्यगोतमऋषिः॥ईशानोदेवता॥जगतीछंदः
ईशानप्रजायांविनियोगः॥तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयं॥पूषानोयथावेदसामसद्वृधे
रक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये॥एतेचमंत्राउपलक्षणार्थाः॥अतइंद्रादिप्रकाराकैर्वैदिकैर्मंत्रैरिंद्रादिपू
जाकार्या॥अथवाइंद्रायनमः॥इत्यादिभिस्तत्रदेवतानाममंत्रैर्वालोकपालानुपूजयेत्॥एवंलोकपाल
संपूजयादित्यादीनांयदाणांतत्रद्वर्णेरक्तचंदनप्रभृतीन्गंधादीनतद्वर्णानिपुष्पाणिचसमर्प्यादिंद्रा 142
धिदेवतादिलोकपालांतानांश्रीचंदनंयथोपपन्नानिचकुसुमानिसमर्पयेत्॥अथवाचंदनाद्यलाभेआद्यै
नूर पूर्वोक्ति

कजेपुवा३ सिल्हकःपिंडकः। रेव६ च्वा४ डु३

दीनांचादिसर्वेषामपियथालाभोपपन्नंचंदनंपुष्पाणिचसमर्पयेत्॥ततोधूपदानं॥चिंतामणौ॥दिवाकरकुजास
दापयेद्रक्तचंदनं॥चंद्रेचभार्गवेचैवसितवर्णंप्रदापयेत्॥कुंकुमेनतुसंयुक्तंचंदनंजीवसोम्ययोः॥आगार
चंदनंदद्याद्राहुकेत्वोश्चदापयेत्॥तद्वर्णानिपुष्पाणिगायत्र्याधूपमाहरेत्॥रवेर्गुग्गुलकंधूपंशशिनस्तुघृत
क्तां॥भौमेसर्जरसंचैवअगरुंचबुधेस्मृतम्॥सिल्हकंतुरवेदद्यात्तुकेबिल्वगुरुंतथा॥गुग्गुलंमंदवारेतुतैला
रा होश्चकेतकी॥कुंदुरुकंसल्लकीरसइत्यर्थः॥बिल्वागुरुबिल्वफलमज्जासहितोगुरुः॥मंदवारशनैश्चरे॥राहो
केतवेचलाक्षाघृतंवक्ति॥कुंदुरुकादिधूपानावेसर्वेषांगुग्गुलुर्धूपः॥तथाचयाज्ञवल्क्यः॥धूपोदेयश्चगुग्गु योरापि४
लुरिति॥आदित्यादीनांकुंदुरुकादिधूपदानेतत्तदधिदेवताप्रत्यधिदेवतानांतएवधूपाविनायकादीनांतुगुग्गुलु
रेवौतस्यसर्वस्यसाधारणत्वात्॥एवंधूपदानानंतरंदीपंदत्वानैवेद्यंवक्ष्यमाणक्रमेणदद्यात्॥चिंतामणौ
गुडौदनंरवेर्दद्यात्सोमायघृतपायसं॥लोहितायहविष्यान्नंबुधायक्षीरषष्टिकौ॥दध्यो
दनंगुरोर्दद्यात्शुक्रायचघृतौदनं॥मिश्रौतेतिलमाषैश्चनैवेद्यंचशनैश्चरे॥राहोर्मांसौदनंदद्यात्केतोश्चित्रौद

मता॰

ॐबर५ ६४

नंतथा॥इति॥हविष्यान्नमुत्पन्नंनीवारादिक्षीरषष्टिकौक्षीरमिश्रःषष्टिकौदनः॥इत्येकिनैवेद्यानावेयथाल
ग्र६३ लोपयन्नमोदनानितिवेदयेत्॥ ॥तथाहयाज्ञवल्क्यः॥ ॥चाक्रितोवायथलानंसत्कस्यविधिदर्शकौति वंम मि२
धिदेवतादीनांतत्र नैवेद्यंयथालानमोदनाद्विवासमर्प्पयेत्॥विनायकस्यतुमोदकसहितमोदनादि
एवंनैवेद्यंदत्वातांबूलदानानंतरंप्रहवेदिकायाईशानदिग्भागेअव्रणमकालकंवहिर्धूपद्यतविलूषितां
चूतादिपल्लवसंछन्नंचूताश्वत्थवटौदुंबरपल्लवसंयुक्तंफलवस्त्रयुग्मान्वितम्॥अंतःप्रक्षिप्तपंचरत्नंशुद्ध
निर्मलोदकपूरितंसप्तमृत्तिकाभिःसर्व्वौषधिभिश्चोपेतंदृढंकलशमक्षतानामुपरिस्थाप्यतत्रकलशेवरुण
मावाहयेत्॥तथागंगादीनितीर्थानि॥ ॥तथाच॥ ॥मत्स्यस्कंदपुराणयोः॥ ॥आयुक्तरेणतस्माच्चदद्यात्कतविल
षितम्॥चूतपल्लवसंछन्नंफलवस्त्रयुगान्वितम्॥पंचरत्नसमायुक्तंपंचलंगायुतंतथा॥स्थापयेद्व्रणंकुंतंवस द३
एतत्रविन्यसेतोगंगाद्याःसरितःसर्व्वासमुद्राश्चसरांसिच॥पंचलंगाइत्येके॥आम्रादिपंचपल्लवाः॥गजाश्व
रथ्यावल्मीकसंगमह्रदगोकुलात्॥मृदमानीयविप्रेंद्रसर्व्वौषधिजलान्वितम्॥स्नानार्थंविन्यसेत्तत्रयजमानस्य

ध्रद॰

शास्त्रविद्रासुरामांसीवचाकुष्ठंशैलेयंरजनीद्वयंसटीपंचकमुस्ताचसर्व्वौषधिगणस्मृतम्॥ ॥अथवरुणआ
वाहनमंत्रः॥ ॥तत्वायामीत्यस्यमंत्रस्यशुनःशेपऋषिःवरुणोदेवतात्रिष्टुप्छंदः॥ ॥वरुणआवाहनेवि
नियोगः॥ ॥ॐतत्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः॥अहेडमानोवरुणेहबोधिउरुशंसमान हबोधपु२
आयुःप्रमोषीः॥एतद्यांप्रदर्शनार्थंअत्रअन्यैरपिवरुणप्रकाशकैर्वैदिकमंत्रैःवरुणायनमःइतिनाममंत्रेण
वावरुणमावाह्यपूजयेत्॥ ॥अथगंगाद्यावाहनमंत्रः॥ ॥सर्व्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः॥आया
तुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः॥एवमादित्यादिदेवतावाहनादिवरुणस्थापनांतंकर्म्मनिर्वर्त्य॥पूर्वप्र
तिष्ठापिताग्नौवक्ष्यमाणविधिनाहोमकर्म्मसमारभेत्॥तत्रैवंप्रधानप्रयोगः॥अस्मिन्कर्म्मण्यादित्याद्यानवग्रहप्रधा
नदेवताःरुद्राद्यानवाधिदेवताःअग्न्याद्यानवप्रत्यधिदेवताःविनायकाद्याइतराअप्यंगदेवताःसमिच्चर्वाज्य
तिलव्रीहयोहविःअथवासर्व्वाज्यानिहविःचर्व्वाज्यमिश्राःतंतत्वंसांगेनकर्म्मणा॥सद्योयक्ष्यइतिद्वेसमिध
श्चोनिक्षिपेत्॥एवमग्न्याधानयानिर्वापःकार्यः॥तत्रायंप्रयोगः॥ ॥देवस्यत्वासवितुःप्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यांपू

धानवि॰ प्पा३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मग॰

२ सूर्य्यइतरासांसवर्सिदेदत्तानांचतेदेवेभ्योजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीन्निर्वपेत्।यदातुप्रतिग्रहमष्टोत्तरशतंसहस्रंवाहोमंकर्त्तुमिच्छति तदामुष्टिचतुष्टयमिति२

चतुरोमुष्टीनि१ त्वा१

सोमस्यास्यांसूर्याययत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिसूर्यप्रीत्यर्थंशोमायमंगलायच्चेत्यादिप्रकारेणग्रहेभ्यश्चतुरश्चतुरो मुष्टीन्निर्वापयेत्संपादितस्यद्रव्यस्यहोमपर्याप्तत्वेनपूर्वोक्तनिर्वापणंतरंहोमपर्याप्तद्रव्यंतूष्णीनिर्व पेत्॥एवंनिरूप्यदेवार्थत्वात्रिःप्रक्षाल्यचरुंश्रपयित्वाभिघार्यादिसुद्धास्यप्रत्यग्भिघारयेत्॥याज्ञ वल्क्यः॥ ॥कर्त्तव्याःमंत्रवंतश्चचरवःप्रतिदैवतमिति।एवंतुश्रपणीनां।तत्रयथागृह्यंपरिस्तरणायोज्य
५ वक्ष्य संस्कारांतरंकर्म्मकरणेनमंत्रंयजमानोग्रहदेवत्योद्देशेनहोमीयद्रव्यस्यागंकुर्यात्।याजमानिकत्वात् ग्रहत्यागस्याखिगपदनेकर्त्विकृसाध्यकर्म्मणिअप्याज्ञत्विस्वत्वत्यागस्यकर्त्तुमशक्यत्वात् [redacted] तत्राऽ यंप्रयोगः॥ ॥सूर्यसोममंगलबुधबृहस्पतिशुक्रशनिराहुकेतुरुद्रोमास्कंदविष्णुब्रह्मेंद्रयमकालचि त्रगुप्ताऽग्निजलभूविष्णुशक्रेंद्राणीप्रजापतिसर्प्पब्रह्मगणपतिदुर्गावायुव्योमाश्विभ्यांगृहीषांगृ वारादिदेवताभ्यःप्रायश्चित्ताज्ञतिदेवताभ्यश्चस्विष्टकृदग्नयेचेदंसंपादितंसमिच्चर्वाज्यव्रीहितिल यवादिमयासंकल्पितंतिलपात्रांकेचनगृहपाकादौदन्तुमधुपयस्यादिनुद्दिश्यजुहोति।तत्रशिष्टैस्तु १२४

२ अधिदेवतादीनुद्दिश्यप्रत्येकंतिस्रस्तिस्रएकैकीवाआहुतीर्जुत्वा~~सततस्त्वोर्वाहनिस्वतस्त्वआहुती~~२

यादृक्प्रमाणंएवमुद्दिश्यस्यागोकृतेद्रव्यमाध्यसयाज्यस्यागोचनुर्षीवद्धत्वासूर्यादीन्प्रयदाश्चुद्दिश्यहोमार्थंसंपा दितेनसमिदादिद्रव्येणप्रतिग्रहंप्रतिद्रव्यंदशावदशाहुतिर्हुत्वा।ततःसर्वाहुतिलिखितस्वआहुतीर्हु त्वापश्चात्प्रतिग्रहमष्टाविंशतिरष्टोत्तरशतमष्टोत्तरसहस्रंवाविक्रमेणहोमकार्यः।तत्रापिसमिच्चर्वाज्य तिलादयइतिक्रमःसमिदाज्यचरुंतिलादयइतिवाअधिदेवतादीनामप्रधानदेवतात्वेहोमेन्यूनसंख्या स्वीकरणं॥आसीचसमिधःपलाशप्राणवमत्स्यपुराणेकथनयाज्ञवल्क्यश्च [redacted] अर्कःपलाशखदिरोअप मार्गोथपिप्पलः।औदुंबरीशमीदूर्वाकुशाश्चसमिधःक्रमात्।एकैकस्याश्चाष्टशतमष्टाविंशतिरेववाहोत व्यामधुसर्पिर्भ्यांदध्नाक्षीरेणवायुतंतिस्मृतिपुराणयोःस्मृतिःप्राबल्यात्पुराणवाक्यस्यशुद्धौ [redacted] शकर्थग्राह्यः।तथाचमेधादीनिसमिदंजनेविकल्पितानि॥चिंतामणौ [redacted] समिधश्चात्रकर्तव्याअष्टोत्त रसहस्रिका।अष्टोत्तरशतंवाथअष्टाविंशतिरेववा।समिधांलक्षणंवक्ष्येसंर्गमासांतथैवच।विशीर्णा विदलाह्रस्वावक्रासस्फुटिताःकृशाः।अतिस्थूलाऽतिदीर्घाश्चाधमिधःकार्यनाशिका।विशीर्णाऽस्पहृदयं
४ हैवसमान्विता।अनेनवचनेनमधाज्यदध्नांसमिदंजनेसमुच्चयोवगम्यते।याज्ञवल्क्यस्तुविकल्पम।हा।होतव्यामधुसर्पिर्भ्यां दध्ना४

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा॰

१ सु । खिराप्या । धिजननीत्रथाचरिपुवर्द्धनी ॥ दीर्घाविदेशागमनी स्वूल्यावाना विनाशनी ॥ श्र १
समा॰ हयते । दूर्वायु सुरोवर्द्धिनी कुशा स्मीर्थ ... रहतोरहा ... मं १ मा॰ तरंतुरा हस्वेरा ... ताष्टे रस्तेतश्चार

र्याद्विदलाखत्रनाशिनी ॥ कृशा सुमृ[मा॰]... स्थूलासाद्रीवसुफलासिनी ॥ प्रादेशौ त्रा॰धिका न्यूनासमिधः
सर्वकर्माणि ॥ अर्केनाशयतेव्याधिं पलाशः सर्वकामदः ॥ खदिरश्चाऽर्थलाभस्यापामार्गः सुदर्शनः ॥
अश्वत्थो॰ सर्वकामाय सोलामैर्दुर्वरस्तथा ॥ अष्टाविंशतिरष्टौवाएकैकस्य तुहोमयेत् ॥ महोमां वेद
त्रिणां द्याक्षांत्यर्थं पुष्टिवर्द्धनी ॥ ॥मत्स्यपुराणे ॥ ॥देवानामपिसर्वेषां मुपांशु परमार्थवित् ... स्वेनैव
मंत्रेणहोतव्याः समिधः पृथक् ॥ होतव्यं च घृतादात्रचरुतूकादिकं पुनः ॥ मंत्रेर्दशाहुतीर्दद्या होमं च
६ संपा॰ ... ने हुतिस्तिपुनः ॥ मंत्रेर्दशाहुती ... याधिहोमार्थं लेनैसमिदादिस्वस्वयदैवः ॥ प्रत्येकं दशाहुतीर्दद्यात्रऋषि
देवतादीनां प्रत्येकं ... स्त्रिरूपैकेकं वा दद्यादिमर्थः ॥ होमं माहुतिलिःपुनरितिसूत्राद्र्वाहुतिस्त्रि त्या॰ घा॰ ४
३ त्रि॰ तुरणिरुद्धतस्य श्व आ ... यो या उद्बुध्यस्वो ॰ इति मंत्रेण सोमाय जुहुयात्पुनः ॥ अग्निर्मूर्द्धादिवइति सं
मं त्रैं सोमा ... यकीर्त्तयेत्र ॥ उद्बुध्यस्वो अग्नेत्येवं मंत्रैः सोमसुतायवै बृहस्पतेऽतियदर्यइति चग्रोमर्मनाः ॥ अ १३५
आत्परिस्त्रुतोरसः ॥ शुक्रस्यापि निगद्यतोशन्नेऽरायत्वपुनः शन्नोदेवीतिहोमयेत्कयान श्चित्रआ
कु३ दे३
३ प्राभुरवाया ऊर्द्ध्वब्राह्मणपुंगवाः ॥ मंत्रवंतश्च कर्त्तव्या ग्रहवः प्रतिदेवतं ॥ कृत्वा तु तां ग्रहन् सम्यकृतनोहोमं समारभेत् ॥ आकृष्णेनेतिसूर्याय
होमः कार्यो द्विजन्मना ॥ आप्यायस्वे ३

त्वर
भ्रुवेतिमंत्रेराहोरुद्रीरयेत्र ॥ केतुं कृण्वन्निति त्रूयात्केतूनामपिशांतये ॥ आवोराजेतिरुद्रस्यय ... होममा
२ या चरेत्र ॥ आपोहिष्ठेत्युमायास्येनेतिस्वाहामिनिस्तथा ॥ विष्णोरिदंविष्णुरिति ... मित्येतिस्वयं भुवः ॥ इंद्रमिंद्र
३ इं वतानत्यैंद्रायजुहुयात्पुनस्तथा यमस्यचाऽयं गौरितिहोमः प्रकीर्त्तितः ॥ कालस्यब्रह्मयज्ञानमितिमं
त्रः प्रशस्यते ॥ चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमितिवेदविदो विदुः ॥ अग्निंदूतंवृणीमहइतिवह्नेरुदाहृतः ॥ उदुत्तमं
६ वरुणयस्यपां मंत्रः प्रकीर्त्तितः ॥ इमेपृथिव्यांतदिति मितिवेदेषुपाठतः ॥ सहस्रशीर्षापुरुषः इतिविष्णो जा॰
रुदाहृतः ॥ इंद्रायेंद्रोमरुत्वनइतिशक्रस्य कथ्यते ॥ उत्तानपर्णेसुभगेतिदेव्याः समारभेत् ॥ प्रजापते
पुनर्होमः प्रजापत्य इतिस्मृतः ॥ नमोस्तु सर्पेभ्यइतिसर्पाणां मंत्रउच्यते ॥ एषब्रह्माजेकाविजइतिब्र
ह्मणुदाहृतं ॥ विनायकस्यात्वातूनइतिमंत्रो बुधैः स्मृतः ॥ जातवेदसेसुनवामदुर्गामंत्रो यमुच्यते ॥ अ
२ त्र दितिर्द्यौस्यरेतैस ॥ आकाशस्य तदाहृतः ॥ क्षाणशीर्म्महीनां तद्वद्द्वयोः प्रकीर्त्तितः ॥ एषोषुणाअष्टवेति
अश्विनोमंत्रइष्पोतापूर्णाहुतिंचमूर्द्धानंदिवइत्यस्यपा नयेत्र ॥ ॥अथमंत्राः ॥ ॥आकृष्णेनेतिसूर्यमंत्रस्य
सु२ होम २
नि१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रएपस्तूपऋषिः सविता देवता त्रिष्टुप्छंदः। सूर्यप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ ॥
आकृष्णेन रजसा वर्त्तमान इति माध्यंदिनपाठः। तैत्तिरीयाणां तु आसत्येन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्न
मृतं मर्त्यं च। हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन्स्वाहा॥ आप्यायस्वेति सोममं
त्रस्य गोतम ऋषिः सोमो देवता। गायत्री छंदः सोमप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ ॥
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यं। भवा वाजस्य संगथे स्वाहा॥ इमं देवेति माध्यंदिनैः
ग्रितस्य सोममंत्रस्य गोतम ऋषिः सोमो देवता गायत्री छंदः श्रुतित्रिष्टुप्छंदः॥ अंगारकप्रीतये समिदादि
संपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं। अपां रेतांसि जिन्वतिस्वाहा
॥ ॥उद्बुध्यस्वेति बुधमंत्रस्याग्निऋषिः बुधो देवता त्रिष्टुप्छंदः। बुधप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहो
मे विनियोगः॥ ॥उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृहि एनमिष्टापूर्त्ते संसृजेथामयं च। पुनः कृण्वंस्त्वा पितरं युवा १३८
नमन्वातांसीत्त्वयि तंतुमेतं स्वाहा॥ ॥अग्ने विवस्वदुषस इति मंत्रस्य प्रस्कण्व ऋषिः बृहस्पतिर्देवता बृ बुधः बुधो

अग्निर्मूर्द्धेत्यंगारकमंत्रस्य विरूप ऋषिः अंगारको देवता गायत्री छंदः५

उद्बुध्यध्वमिति बुधमंत्रस्य बुध ऋषिः बुधो देवता त्रिष्टुप्छंदः१

१॥ बृहस्पते अति यदर्य इति बृहस्पतिमंत्रस्य गृत्समद ऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः१

हस्पतिश्छंदः। बृहस्पतिप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ बृहस्पते अति यदर्य इति
बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि
चित्रं स्वाहा॥ बृहस्पते परिदीयेति बृहस्पतिमंत्रस्य प्रतिरथ ऋषिः बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥अन्नात्प देवता३
रिस्रुतो रसमिति तैत्तिरीयशाखापरिपठितस्य शुक्रमंत्रस्य वैश्वदेवकांडात् पातित्वा विश्वेदेवा ऋषयः
शुक्रो देवता षट्पदा जगती॥ शुक्रप्रीतये समिदादिद्रव्यहोमे विनियोगः॥ ॥अन्नात्परिस्रुतो रसं ब्रह्म
णा व्यपिबत्क्षत्रं पयः सोमं प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिंद्रियं विपानं शुक्रमंधसः। इंद्रस्येंद्रियमिदं पयोमृतं मधु स्वाहा॥ अ
यं मंत्रस्तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयकांडे षष्ठप्रपाठके द्वितीयानुवाके समाम्नातः। तस्मिन्ननुवाके आद्यंतयो
ऋतेन सत्यमिंद्रियमित्यादिवाक्यचतुष्टयी समाम्नाता। तन्मध्ये पतितवत् ऋतेन सत्यमिंद्रियमित्येकं वाक्यं
पठितं। अयं च मध्यपाठितेनर्तादिवाक्यचतुष्टयस्यानुषंगो द्योतनार्थः। अत एवाद्यंतयोर्वाक्यचतुष्टय
स्य समाम्नातं। अन्नात्परिस्रुत इत्यस्यैव माध्यंदिनशाखानुसारेणाश्विसरस्वतीद्राऋषयः। शुक्रो देवता।

मग्र

अतिजगतीछंदः॥चितामयोभुप्राजापतिऋषिःजगतीछंदः।इसुक्रंतच्छाभ्याऽसिप्रायेणशुक्रंतेअन्यदिति
शुक्रमंत्रस्यभरद्वाजऋषिः।शुक्रोदेवतात्रिष्टुप्छंदः॥ ॥शन्नोदेवीरितिशनैश्चरमंत्रस्यसिंधुद्वीपऋषिःश
नैश्चरोदेवतागायत्रीछंदः।शनैश्चरप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः।शन्नोदेवीरभिष्टयआ
पोसंवंतुपीतये।शंयोरभिस्रवंतुनःस्वाहा।शतमस्मिरितिशनैश्चरमंत्रस्य[illegible]ऋषिःशनैश्चरोदेव
ताउष्णिक्छंदः॥ ॥कयानश्चित्रइतिराहुमंत्रस्यवामदेवऋषिःराहुर्देवतागायत्रीछंदः।राहुप्रीतयेस
मिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥कयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा।कयाशचिष्ठयावृ
तास्वाहा॥ ॥कांडात्कांडात्प्ररोहंतीतिराहुमंत्रस्यप्रजापतिऋषिःराहुर्देवताअनुष्टुप्छंदः॥ ॥केतुंकृण्व
न्नितिकेतुमंत्रस्यमधुछंदाऋषिःकेतुर्देवतागायत्रीछंदः।केतुप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनि
योगः॥ ॥केतुंकृण्वन्नकेतवेपेशोमर्याअपेशसे।समुषद्भिरजायथाःस्वाहा॥ ॥इतिग्रहमंत्राः॥ ॥अथदेव २७
तामंत्राः॥ ॥आवोराजानमितिरुद्राधिदेवतात्वतरुद्रमंत्रस्यवामदेवऋषिःरुद्रोदेवतात्रिष्टुप्छंदः।रुद्र

स्य
प्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥आवोराजानमध्वरंरुद्रंहोतारंसत्ययजंरोदस्योः।अग्निंपु
रातनयित्नोरचित्पाद्धिरण्यरूपमवसेकृणुध्वंस्वाहा॥ ॥त्र्यंबकमितिरुद्रमंत्रस्यवसिष्ठऋषिःरुद्रोदेवता
अनुष्टुप्छंदः।वास्तुरुद्रायेतिरुद्रमंत्रस्यकण्वऋषिःरुद्रोदेवता।गायत्रीछंदः॥ ॥आपोहिष्ठेतिउमा
धिदेवतात्वतोमामंत्रस्यसिंधुद्वीपऋषिःउमादेवतागायत्रीछंदः॥ ॥आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेद
धातनःमहेरणायचक्षसेस्वाहा॥ ॥गौरीर्मिमायेत्युमामंत्रस्यदीर्घतमाऋषिः।उमात्मिकागौरीदेवताज
गतीछंदः।श्रीश्चतेइतिउमामंत्रस्यप्रजापतिऋषिःउमादेवताअनुष्टुप्छंदः॥ ॥इतितैत्तिरीयपाठः॥
स्योनापृथिवीतिमंगलाधिदेवतात्वतस्कंदमंत्रस्यमेधातिथिऋषिःस्कंदोदेवतागायत्रीछंदः।स्कंद
प्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥स्योनापृथिवीभवानृक्षरानिवेशनीयच्छानःशर्मस
प्रथाःस्वाहा।यदक्रंदमेधातिथिऋषिःस्कंदोदेवतागायत्रीछंदः।स्कंदप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्र
व्यहोमेविनियोगः॥ ॥स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनीयच्छानःशर्मसप्रथाःस्वाहा।यदक्रंदमेधाति

स्कंदइतिस्कंदमंत्रस्य२ विष्णुपूर वि३ इतिस्कंदमंत्रस्य१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महा०

विष्णु २

थिऋषिःस्कंदोदेवतात्रिष्टुप्छंदः॥चिंतामणौ॥यदग्नेदइतिमंत्रस्यमेधातिथिरृषिःस्कंदोदेवता
गायत्रीछंदः॥ ॥इत्युक्तंतन्मांत्रांतरं॥ ॥इदंविष्णुरितिबुधोऽधिदेवतायुक्तेमंत्रस्यमेधातिथिऋषिःवि
ष्णुर्देवतागायत्रीछंदः।इदंविष्णुप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥इदंविष्णुर्विच
क्रमेत्रेधानिदधेपदं।समूढमस्यपांसुरेस्वाहा॥ ॥सहस्रशीर्षेतिविष्णुमंत्रस्यनारायणऋषिःपुरु
षोदेवता।अनुष्टुप्छंदः॥त्वमित्सप्रथाअसीतिबृहस्पत्योऽधिदेवतायुक्तब्रह्ममंत्रस्यसर्गऋषिःब्र
ह्मादेवताबृहतीछंदःब्रह्मप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥त्वमित्सप्रथाऽस्यग्नेत्रा
५ रुत तऋतविःत्वंविप्रासःसमिधानदीदिवआविवासंतिवेधसस्वाहा॥ब्रह्मणातेब्रह्मयुजेतिब्रह्ममंत्रस्यवि
त्रि३ श्वामित्रऋषिःब्रह्मादेवतात्रिष्टुप्छंदः॥ ॥इंद्रमिद्देवतायइदंप्रजापतयेवरोइंद्रंसमाकेवनिनोहवा
महइंद्रंधनस्यसातयेस्वाहा॥ ॥इंद्रायेंद्रोमरुत्वतइतींद्रमंत्रस्यकस्यपऋषिः॥इंद्रोविश्वतस्प १४८
रीःतींद्रमंत्रस्यमधुछंदऋषिःयमोदेवतागायत्रीछंदःयमप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेवि

ति४

अथवाकार्षीरसीत्यस्यामघवाऋषिःकालोदेवता५

नियोगः॥आयंगौःपृश्निरक्रमीदसदन्मातरंपुरःपितरंचप्रयन्त्स्वःस्वाहा॥इमंयमेतियममंत्रस्ययम
ऋषिःयमोदेवतात्रिष्टुप्छंदः।ब्रह्मजज्ञानमितिराहोऽधिदेवतायुक्तकालमंत्रस्यविश्वामित्र
ऋषिःकालोदेवतात्रिष्टुप्छंदः।कालप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ब्रह्मयज्ञानंप्र
थमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः।सबुध्नियाउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसतश्चविवःस्वा
हा॥कार्षिरसीतिकालमंत्रस्यायवुणःसोमऋषिःकालोदेवतात्रिष्टुप्छंदः।यमायमधुमत्तममिति
कालमंत्रस्ययमऋषिःकालोदेवताअनुष्टुप्छंदः॥ ॥आज्ञातमितिकेत्वोऽधिदेवतायुक्तचित्रगुप्त
मंत्रस्यवैश्वदेवकांडेसमाम्नातत्वात्।विश्वेदेवावाऋषयः॥चित्रगुप्तोदेवताअनुष्टुप्छंदः।चित्रगु
प्तप्रीत्यर्थेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः।आज्ञातमनाज्ञातमंतंयज्ञस्यक्रियतेवेदःसंवेदित्व
वेत्थयथातथंस्वाहा॥ ॥चिंतामणौ॥ ॥आज्ञातमितिसोमऋषिःचित्रगुप्तोदेवताजगतीछंदःइत्य
युक्तं।तत्रायमभिप्रायः।सोमकांडेपिसमाम्नानात्सोमस्यऋषित्वंशाखांतराभिप्रायेण।चित्राक्सौ

त्रिष्टुप्छंदः।यमायमधुमत्तममितित्रि

५ बृहतीछंदः।यमायसोममितिकालमंत्रस्ययमऋषिःकालोदेवता५

महादेवम२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रा१ मि४

स्वस्तिनः इति चित्रगुप्तमंत्रस्य यजुष्येयकांडांतःपातित्वादग्निऋषिः चित्रगुप्तो देवता॥ चिंतामणौ तु चित्रावसोः
स्वस्तितः इति प्रजापतिऋषिः चित्रगुप्तो देवता अनुष्टुप् छंदः इत्युक्तं तत्रापि बह्वृचां पाठे । नियायः। चित्रगु
प्त इति चित्रगुप्तमंत्रस्य सद्योजात ऋषिः चित्रगुप्तो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ ग्रहस्याधिदेवतामंत्राः॥ अथ प्रत्यधि
देवतामंत्राः॥ अग्निं दूतमिति सूर्यप्रत्यधिदेवताग्निदूतमंत्रस्य मेधातिथिऋषिः अग्निर्देवता गायत्री छंदः अ
ग्निप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ अग्निं दूतमिति सूर्यप्रत्यधिदेवताग्निदूतमंत्रस्य मे
धातिथिऋषिः अग्निर्देवता गायत्री छंदः अग्निप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ अग्निं दू
तं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसं। अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं स्वाहा॥ उदुत्तममिति सोमप्रत्यधिदेवतावरुणमं
त्रस्य शुनःशेप ऋषिः आपो देवता त्रिष्टुप् छंदः अपां प्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ उ
दुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रथाय। अथा वयमादित्यव्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वा
हा॥ पृथिव्यां तरिक्षमिति भौमप्रत्यधिदेवतापृथ्वीमंत्रस्य प्रजापतिऋषिः पृथिवी देवता उ

सवित्रचित्रमिति २

नाम४

२९

संपादि२

ष्णिक् छंदः अनुष्टुब्वा पृथिवीप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ पृथिव्यां तरिक्षं घोरापः कविं
दां सिंधुः आपो मरुतो मादयंतां धर्मो ज्योतिः स्वाहा॥ सहस्रशीर्षा पुरुषेति बुधप्रत्यधिदेवता विष्णुमं
त्रस्य नारायण ऋषिः विष्णुर्देवता अनुष्टुप् छंदः विष्णुप्रीतये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ सहस्रशी
र्षा पुरुषेति बुधप्रत्यधिदेवता सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलं स्वाहा॥ इंद्राय
२५ द्रो मरुत्वतीति बृहस्पतिप्रत्यधिदेवतेंद्रमंत्रस्य काश्यप ऋषिः इंद्रो देवता गायत्री छंदः इंद्रप्रीतये समिदादि
संपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ इंद्रायेंद्रो मरुत्वते पवस्व मधुमत्तमः। ऋतस्य योनिमासदं स्वाहा॥ उत्ता
नपर्णे सुभगे इति शुक्रप्रत्यधिदेवता शचीमंत्रस्य इंद्राणी ऋषिः शची देवता अनुष्टुप् छंदः इंद्राणीप्रीत
ये समिदादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ उत्तानपर्णे सुभगे देवजूते सहस्वति। सपत्नीं मे पराधम प
तिं मे केवलं कुरु स्वाहा॥ चिंतामणौ तु॥ प्रजापतिऋषिरित्युक्तं तच्छाखांतरपाठानुसारेण॥ प्रजापते
न त्वदेतानीति शन्यधिदेवता प्रजापतिमंत्रस्य हिरण्यगर्भ ऋषिः प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप् छंदः प्रजाप

दि१ नृत१ जू२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ प्रजापतेनत्वदेवतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूवायत्का
मास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा॥ ॥नमोअस्तुसर्पेभ्यःइतिराहुप्रत्यधिदेवतास्तुत सर्पवि
देवता सर्पमंत्रस्यसर्पराज्ञीऋषिःसर्पोदेवताअनुष्टुप्छंदः॥सर्पप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेवि
नियोगः॥ ॥नमोअस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनुयेअंतरिक्षेयेदिवितेभ्यःसर्पेभ्योनमःस्वाहा॥ ॥एषब्रह्मेति
केतुप्रत्यधिदेवतास्तुतब्रह्मोमंत्रस्यब्रह्मदेवाऋषयःब्रह्मादेवताद्विपदागायत्रीछंदःब्रह्मप्रीतयेसमिदादिसं
पादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥एषब्रह्मायऋत्विजइंद्रोनाममश्रुतोगृणेस्वाहा॥चिंतामणौकेतुकस्यैपऋषिःरितु
कं॥तत्रशाखांतरपाठेहेतुः॥ ॥इतिप्रत्यधिदेवतामंत्राः॥ ॥अथविनायकादिपंचदेवतामंत्राः॥ ॥आतूनइ
तिविनायकमंत्रस्यकुसीदीऋषिःविनायकोदेवतागायत्रीछंदःविनायकप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्र
व्यहोमेविनियोगः॥ ॥जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदाःसनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावे १४०
वसिंधुंदुरितात्यग्निःस्वाहा॥ ॥काणाशिशुरितिवायुमंत्रस्यात्रितऋषिःवायुर्देवताउष्णिक्छंदःवायुप्रीतये

२आतूनइंद्रक्षुमंतंचित्रंग्राभंसंगृभाय।महाहस्तीदक्षिणेनस्वाहा।जातवेदसइतिदुर्गामंत्रस्यकश्यपऋषिःदुर्गादेवतात्रिष्टुप्छंदःदुर्गाप्रीतये
समिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥२

आदित्प्रत्नस्येत्याकाशमंत्रस्यवत्सऋषिःआकाशोदेवतागायत्रीछंदःआकाशप्रीतयेसमिदादिद्रव्यहोमेविनियोगः॥१

काणाशिशु१

श्वि२

८५ समिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥ऐमहीणांदिव्यतस्यदीधितिंविश्वापरिप्रियाभुवदधद्विता स्वाहा॥ ॥
आदित्प्रत्नस्यरेतसोज्योतिःपश्यंतिवासरंपरोयदिध्यतेदिवास्वाहा॥ ॥एषोउषाइत्यस्यमंत्रस्यप्रस्कण्वऋषिःअश्वि
नौदेवता।गायत्रीछंदः॥अश्विनोप्रीतयेसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥एषोउषाअपूर्व्याव्युच्छतिप्रियादि
वः॥स्तुषेवामश्विनाबृहतस्वाहा॥ ॥एतैर्मंत्रैःसूर्यादीनावाहितदेवतानांपूर्वोक्तप्रकारेणहोमंकृत्वाजयादिक
होमकरणपक्षेजयादिकृत्वाप्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा॥मूर्द्धानंदिवइत्यनेनपूर्णाहुतिंजुहुयात्॥ ॥मूर्द्धानंदिवइ
त्यस्यपूर्णाहुतिमंत्रस्यभरद्वाजऋषिःवैश्वानरोदेवतात्रिष्टुप्छंदःपूर्णाहुतिहोमेविनियोगः॥ ॥मूर्द्धानंदि
वोअरतिंपृथिव्यावैश्वानरमृतआजातमग्निं।कविंसम्राजमतिथिंजनानामासन्नापात्रंजनयंतदेवाःस्वाहा
॥ ॥इयंचपूर्णाहुतिःफलसहिताभवति।केचनस्विष्टकृद्धोममिच्छंति।अतःस्विष्टकृद्धोमपक्षेप्रायश्चित्ताहुति
भ्यःपूर्वमेवस्विष्टकृत्॥ ॥यथाहगोभिलः॥ ॥प्राक्स्विष्टकृतआवापइति॥ ॥अस्यार्थः॥ ॥आवापःप्रक्षेप्य
इहयज्ञेसमिदादिहोमाविहिताजयादयोनित्यकर्मसमृद्धिकामेनहूयंतेअतःसमृद्धिकामेनाऽत्रप्रक्षेप्य

जयादिहोमानंतरंस्विष्टकृद्धोमःजयादिहोमाकरणपक्षेप्रायश्चित्ताहुतिभ्यःपूर्वं२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ये

तस्यावापेऽजपादयः॥ एवमन्यत्राप्यावापशब्दस्यार्थो ज्ञेयः॥ आवापः स्विष्टकृतः स्विष्टकृद्धोमात्प्राग्भवतीति॥ अग्नये स्वि
ष्टकृते स्वाहेति स्विष्टकृद्धोममंत्रः॥ अथवा कूष्मांडहोमप्रकरणोक्तो मंत्रो ग्राह्यः॥ अतश्च स्विष्टकृद्धोमात्प्राक् स्व
शाखोक्तोंकारेण जयादिहोमप्रवृत्तिर्होमात् कृत्वा ततः स्विष्टकृतं हुत्वाऽथ बर्हिरंजनपरिधिप्रहरणादि
प्रायश्चित्तहोमांतं कर्म निर्वर्त्य पूर्णाहुतिं हुत्वा फलस्य सर्वकामो वसोर्धारां जुहोति॥ तत्प्रकारस्तु वितानमणौ॥
घृतकुंभं वसोर्धारां पातयेदग्निलोपरि॥ औदुंबरीमथाऽऽर्द्रां [illegible] च शाखां कोटरवर्जितां बाहुमात्रां स्रुवं कृत्वा त
न स्तंभद्वयोपरि [illegible] तद्धारां तथा सम्यक् [illegible] रूप [illegible] पाणयेत्॥ आवयेत्सूक्तं मा गुर्विवे श्वं रोद्रं देवा महावैश्वा
नरं सम्यगपोष्टसाम च पाठयेत् [illegible] अत्रायं प्रकारः॥ [illegible] वक्रे रूपरिसंस्तंभद्वयविधृतामौदुंबरी [illegible] स्रुचं [illegible] माणे
स्रुवं विधाय तंदुलोपरिस्थितं खलं विधृतेन निर्मलघृतपूरितेन कुंभेनाधोयवमात्रच्छिद्रेणोऽर्द्धं स्रुचं तत्राग्नेरुप
रि वसोर्धारां पातयेत्॥ तस्यां च घृतधारायां स्रुक्प्रनालिकया नीयमानायामाग्नेयादीनि सूक्तानि श्रावयेत्॥ त १८२
त्राग्नेयं अग्निमीले पुरोहितमित्यादि मधुच्छंदस आर्षं गायत्रीछंदः स्कं विश्वे [illegible] वंत [illegible] मित्यादि [illegible]

नरार्षंविश्वार

वं दीर्घतमस आर्षं अनुष्टुप्छंदस्कं रोद्रं चौ आतो पितरिति पंचदशर्चं [illegible] समिदायं त्रैष्टुभं ऐंद्रं स्वादिष्ठयेति दश
गायत्रं महावैश्वानरीं महावैश्वानरास्ते वैश्वा रण्यपके षष्ठे प्रपाठके सोमद्वयं एतच्च वैश्वानरदैवतं जगतीपथ्याछ यो विहिताश्च
ंदतीछंदस्कं ज्येष्टसाम तु मूर्द्धानं दिवस्पश्यस्य [illegible] गीतं तच्च तरद्वाजार्षं वैश्वानरदैवतं त्रैष्टुभं वसुधारौ [illegible]
श्रमकानुवाकाः रुद्रविधानप्रकरणे दर्शिताः॥ एतेषामाग्नेयादिसूक्तानामनेकत्वाद् [illegible] साम्यो लिखित
मशक्यत्वाच्चैतान्याग्नेयादिसूक्तानि पाठतो न प्रदर्शितानि॥ यानि चाग्निमीले विश्वो [illegible] अतो पितरस्वादिष्टयेति
प्रतीकतः सूक्तानि दर्शितानि प्रदर्शनार्थानि॥ अतश्चान्यान्यपि अग्न्यादिदैवतानि स्वस्वशाखोक्तसमाम्नातानि य
थास्यासंप्रश्रयेच्च सूर्यसोमादिप्रकाशका आकूलेनेत्येवमाद्यो मंत्राः पूर्वं दर्शिताः॥ तेषूपलक्षणार्थाः॥ [illegible]
स्वशाखापरिपठितान् सूर्यसोमादिप्रकाशकान् यथास्यात्संहोमाद्धिकर्म [illegible] तथा तत्रार्षाद्यपि विज्ञेयं॥
अथ प्रकृतोपयुक्ता मीमांसा प्रस्तूयते॥ तद्यथा॥ चतुर्विधो विधिः॥ उत्पत्तिविधिर्विनियोगविधिः प्रयोग गविधिः॥
अधिकार विधिरिति॥ अज्ञातज्ञापनमुत्पत्तिविधिः॥ एतच्च मीमांसायां द्वितीयाध्यायप्रमेयं॥ शेषशेषित्व [illegible] पंचमाध्याय
१ तज्ज्ञापनं विनियोगविधिः॥ एतत् तृतीयाध्यायप्रतिपाद्यं॥ प्रयोगविधिरिति कर्त्तव्यता विधिः॥ अंगानां क्रमादिविधिरित्यर्थः॥ एत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

योऽत्रमेयं। अधिकारविधिः कर्मिपदसंबोधनं। कर्तृविशेषविधिरितियावत्॥ अयंचविधिः [illegible]ष्टाध्यायप्रमेयं
एवंस्थितेयत्रदृष्टथवाक्यानितस्यनिर्दिष्टानियोगादिविधायकानिविद्यंतेतत्र[illegible]ष्वारोपिविधायकानिविद्यंतेते
त्रयत्वारोपिविधायकतुर्लिंगवाक्यैः संपद्यंतेयत्रत्रीण्येववाक्यानितत्रयथाप्रयोगंवितिरेववाक्ये[illegible]
र्विधिचतुष्टयनिर्वाहः। यत्रतुद्वेतत्रद्वाभ्यांविधिचतुष्टयनिष्पत्तिः। यत्रत्वेकंतत्रैकमेववाक्यं। वि[illegible]
द्यावस्थाचतुष्टयमस्संभवति। इत्येवंमीमांसकनिर्णयः। एवमेवप्रकृतेप्यावाहनाऽर्घ्यप्रदतिविसर्जनां[illegible]
तेषुपचारेषुतत्तद्देवताप्रकाशका आवाहनहोमादिषुविनियुक्ताः। [illegible]एवंमंत्रा[illegible]कतिछ्याशेष्ण्सां तजेतीयं
पुष्पमित्रमूर्द्धादिवइत्यादयोः मंत्राअग्न्यादिप्रकाशकत्वेनाग्न्यादिदैवताः साक्षात्सोमादिप्रकाशकाः यथापिं
द्यागार्हपत्यामुपतिष्ठतइतीदृप्रकाशकायाः अचंश्रुतागार्हपत्योपस्थानेस्वैरोखोवाबोधनाय यथाकथं
[illegible]दिंद्रादिपदानामिदिपरत्वेम्र्प्यइत्याद्यचिंतनेनयोगवृत्त्यागार्हपत्ये[illegible]वाग्निमूर्द्धादिवइतिमंत्रलोमा
यकीर्त्यादिव्यादिलिः एवंप्रदर्शितवाक्यैरग्निमूर्द्धेत्यादिमंत्राणां सोमादिशेषत्वेबोधनादग्न्यादिपदानां
। यत्रयत्रपृथक्त्वंवाविहितास्तत्रतत्रस्तैर्मंत्रैस्तेतउपचाराः कर्तव्याः। येष्वुपचारेष्वविशेषेणेनविनियुक्तामंत्रास्तेष्वाप्युपचारेषु५ घ२ १८२

मादिषुयथाकथंचिद्दत्तिरेवंगंतव्याः। सोहनिरेवांगत्यार्थोशैघ्रतोसिरग्निशब्दउत्पन्नः॥ [illegible] गौर्नैमोपिगमनशीलः।
अथवाग्निवर्णद्वोमस्याग्निशब्दवाच्यत्वं उद्बुध्यस्वाग्ने [illegible]प्राप्यग्निशब्दः पूर्ववद्धेवर्ततेतेजोनूयिष्टत्वाद्वा। उद्बुध्य
स्वेत्यस्मिन्मदेबुधवचेर्श्रुतेर्वा॥ अप्यन्हरसामार्थ्ये ब्रूयादितिश्रुतेर्यथापश्यकः कश्यपोभवतिश्रुतिः। अग्ना
३४ परिश्रुतइत्यस्मिन्नौविपानंस्तुक्रमेधसइतिश्रुक[illegible]नामसाम्याश्रुत्रो[illegible]वेता॥ शन्नोदेवीरितिमंत्रेमंत्रेणशानिवः
मस्माकंस्पर्शनइतिवर्णद्वयस्यविद्यमानत्वात्समंत्रस्संनिधोतकः। कयानश्चित्रआभुवदित्यत्रचित्रपदंश्रूयते॥
घ६ चित्रपैराजः। यतः शिरसालक्ष्यतेअनयैवदिशान्य[illegible]पूदनीयांएवंतत्रदेवताप्रकाशकत्वमवगंतव्यं यातेनोप
तेसादेवतेतिसर्वानुक्रमणिकापरिभाषायामभिधानात् अन्यथाऽन्याद्यदृन्याअन्यामंत्राभिधेयेतिविरोधः
स्यात्॥ [illegible]॥ अथप्रकृतमनुसरामः॥ [illegible]॥ एवंपूर्णाहुत्यऽनंतरंवसुधारांविधायस्वगृहोक्तप्रकारेणपूर्णपा
त्रविमोचैकादिकर्मकृत्वा। पूर्वस्थापितवारुणकलशमादायवक्ष्यमाणमंत्रैर्वक्ष्यमाणलक्षणोपेतैर्द्विजै
पत्नीपुत्रादिपरिवृतस्ययजमानस्याऽभिषेकः कार्यः॥ [illegible]॥ तथाचमत्स्यपुराणे॥ [illegible]॥ अथाऽभिषेकमंत्रेणवा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१५३ मंगलगीतकैः। पूर्वकुंभेन तेनैव होमाग्नेः प्राग् उदङ्मुखैः॥ अष्टांगावयवैर्द्रव्यैर्हेमरूपामलक्षितैः। यजमान

स्यकर्त्तव्यं चतुर्भिः स्नपनं द्विजैः॥ इति मेकमंत्रेणेत्येकवचनं मंत्रत्वोपाध्यभिप्रायेण वाद्यमंगलगीतकैरित्यभि

प्रायार्थे तृतीया। कुंभेन तेनैवेति तेन पूर्वमीशानादिप्रागस्थापितेन। एवं कारेणकलशांतरेण तद्धकर्मीला

ऽभिषेको निषिध्यते। प्रागुदङ्मुखैरिति स्नपनकर्तृद्विजविशेषणं। अयमभिप्रायः यदि यजमानः पूर्वा

भिमुखस्तदर्त्विजउत्तराऽभिमुखाईशानादिमुखा वा अथ यजमान उत्तराऽभिमुखस्तदा कर्त्विजःपू

र्वाद्यभिमुखा वेति कुतः दिक्रियस्यापि मंगलिकत्वात् चतुर्भिरिति। एतदुक्तं संख्योपलक्षणार्थं। अथाऽभि

६ ईशानाभिमुखा षेकमंत्राः। तत्र वैदिकाः स्वस्वशाखोक्ताः। याहाः॥ स्मार्त्तमंत्रास्तु॥ सुरास्त्वामभिषिंचंतु ब्रह्मविष्णुमहे १६

श्वराः। वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः। प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवंतु विजयाय ते। आखंडलोऽग्नि

र्भगवान् यमो वै निर्ऋतिस्तथा॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः। ब्रह्मणा सहिताः सर्वे दिक्पालाः

पांतु ते सदा। कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः। बुद्धिर्लज्जा वपुः शांतिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः।

१ एतास्त्वामभिषिंचंतु देवपत्न्यः समागताः। आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः। ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च तर्पिताः।

२ एवं स्नपयित्वा पूर्वोपकल्पितैः सर्वौषधगंधादिभिः सपत्नीकं यजमानं स्नापयेत्। सर्वौषधादिभिः स्नानमंत्रैर्मस्तकमत्र तिमात्राणि

१ देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः। ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च। देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सर २

सां गणाः। अस्त्राणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनानि च। औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये। एते त्वामभि

षिंचंतु धर्मकामार्थसिद्धये। अजलिप्यपश्चात्तिलोदकस्नानं। ततः शुक्लांबरधरः स्नातः पश्चाद्ब्राह्मणेभ्यो भ

क्त्या दक्षिणां दद्यात्॥ मत्स्यपुराणे॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः। सर्वौषधैः सर्वगंधैः

स्नापितो द्विजपुंगवैः। यजमानः सपत्नीकश्च ऋत्विजश्च समाहितः। दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः॥

अत्रायं दक्षिणादानप्रकारः॥ वरणक्रमेणोदङ्मुखोपविष्टान् ऋत्विजः प्राङ्मुखोपविष्टो यजमानः। कुशयव

जलपाणिः सन्वक्ष्यमाणं देवतामंत्रं पठित्वा। अस्मिन् तस्य कर्मणः साद्गुण्यार्थममुकगोत्रायाऽमुकशर्मणे

ऽमुकवेदाध्यायिनेऽमुकद्रव्यं दक्षिणात्वेन दातुमुत्सृजामीति वा वदेदिति दक्षिणा अपि॥ मत्स्यपुराणे॥ सू

र्याय कपिलां धेनुं दद्यात्। शंखं तथेंदवे। रक्तं धुरंधरं दद्याद्भौमाय कंचुकादिकं। बुधाय जातरूपं तु गुरवे पीत

वाससी। श्वेताश्वं दैत्यगुरवे कृष्णां गोरर्कसूनवे। आयसं राहवे दद्यात् केतवे छागमुत्तमं। सुवर्णेन समा

संत्रदद्यात्तिवा दक्षिणात्वेन १ दिः२

तुततन्मूल्यंसुवर्णंदातव्यं। तत्राप्यल्पधनेन प्रथमपात्रगोमूल्यं तत्राप्यशक्तस्तेजवानमावे ५

कार्यायजमानेनदक्षिणा॥धुरंधरोनगौस्तद्रूपंस्वर्णंसुवर्णेनसमाइति॥सूर्यस्यदक्षिणाधेनोर्याव
तामूल्येनयावद्दक्षिणान्यूनाभवति।तावत्तन्मूल्यंसुवर्णंतस्यास्तस्याःस्मरणीयतत्समकालमेवदातव्यं
मंत्राअत्रसुवर्णमंत्राःपृथक्पठनीयाःसुवर्णमथवादद्यात्कुरुवार्येणतुष्यति।स्वमंत्र[illegible]प्रदातव्याः[illegible] १५४
सर्वत्रदक्षिणा॥ इतिचिंतामणौदर्शनात्॥ एवंचाल्पधनविषयंअल्पधनेन[illegible]समंत्रंसुवर्णंदात
व्यं।गवाद्यसावेनिष्कंस्यात्तदर्धंपादमेववेति॥दिशाःसर्वत्रपरिकल्पनीयं।तत्क्रमेणमंत्राअपि॥ मत्स्य
पुराणे॥ कपिलादानमंत्रः॥ कपिलेसर्वदेवानांपूजनीयासुरोहिणी।तीर्थदेवमयीयस्मादतःशांतिं
प्रयच्छमे॥ शंखदानमंत्रः॥ पुण्यस्त्वंशंखपुण्यानांमंगलानांचमंगलं।विष्णुनाविधृतोनित्यमतःशांतिं
प्रयच्छमे॥ वृषदानमंत्रः॥ धर्मस्त्वंवृषरूपेणजगदानंदकारकः।अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतःशां
तिंप्रयच्छमे॥ धर्मस्त्वंवृषरूपेणजगदानंदकारकः।अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतःशांतिंप्रयच्छमे॥ पी
तवस्त्रदानमंत्रः॥ पीतवस्त्रयुगंयस्माद्वासुदेवस्यवल्लभं।प्रदानात्तस्यमेविष्णुरतःशांतिंप्रयच्छमे॥

२। हिरण्यदानमंत्रः॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमबीजंविभावसोः।अनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे।२

॥अश्वदानमंत्रः॥विष्णुस्त्वमश्वरूपेणयस्मादमृतसंभवः।चंद्रार्कवाहनंनित्यमतःशांतिंप्रयच्छमे॥ धेनुदानमंत्रः॥
धेनोत्वंपृथिवीसर्वायस्मात्केशवसंनिधौ।सर्वपापहरानित्यमतःशांतिंप्रयच्छमे॥ लोहदानमंत्रः॥ यस्माद्
आयसकर्माणित्वदाधाराणिसर्वदा।हलोहलांगलादीनितस्माच्छांतिंप्रयच्छमे॥ छागदानमंत्रः॥ यस्मात्त्वंछागय
ज्ञानामंगत्वेनव्यवस्थितः।यानंविभावसोर्नित्यमतःशांतिंप्रयच्छमे॥ तत्रद्रोहोक्तमुख्यदक्षिणासावेसर्वेभ्य
आदित्यादिभ्योयथाशक्त्याऽलंकृतामेकैकांगांदद्यात्॥ गोदानमंत्रः॥ गवामंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश।
यस्मात्तस्माच्छिवंमेस्यादिहलोकेपरत्रच।सर्वेषामपिदक्षिणापक्षेपुष्करवाक्याद्दक्षिणाव्यतिरेकेणशय्यारत्ना
निभूमिश्चविप्रेभ्योवाऽन्येभ्योब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदद्यात्॥ एतत्सतिविभवे॥ तत्रशय्यादानमंत्रः॥ यस्मा
दशून्यंशयनंकेशवस्यशिवस्यच।शय्याममाप्यशून्यास्तुतस्माज्जन्मनिजन्मनि॥ रत्नदानमंत्रः॥ यथार
त्नेषुसर्वेषुदेवाःसर्वेप्रतिष्ठिताः।तथाशांतिंप्रयच्छंतुरत्नदानेनमेसुराः॥ भूमिदानमंत्रः॥ यथाबहूदे मि२
नस्यकलांनार्हंतिषोडशीं।दानान्यन्यानिमेशांतिःभूमिदानाद्भवत्विह॥ एवंसंपूजयेद्भक्त्याविप्रशाठ्यविवर्जि
थाः२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अथवा पार्थिवात्राज्ञः पार्थिवइत्यधिकार्युपलक्षणं ४

दाना१

तः॥ वस्त्रकांचनरत्नाद्यैर्माल्यगंधानुलेपनैः॥ एवंग्रहादीन्संपूज्य दक्षिणां कर्म्मकृत्वा वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य यद्
वेदिसमीपं गत्वा सूर्य्यादीन्प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्य ततः पुष्पांजलिं दत्वा विसर्जयेत्॥ ॥ अथ विसर्ज
नमंत्रः॥ ॥ यांतु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवात्॥ इष्टकामसमृद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च॥ पार्थिवात्प्रदेश
द्यास्त्वित्यर्थः॥ अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत्॥ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते॥ यस्तु पीडाक
रो नित्यं मल्पवित्तस्य वा ग्रहः॥ तं तु यत्नेन संपूज्य शेषानप्यर्चयेद्बुधः॥ तं तु यत्नेनेति तं पीडाकरं ग्रहं यत्नेन प्रयत्ने
न पूर्वोक्तरीत्याधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितं ग्रहं पूजयित्वा शे[redacted]नपि ग्रहान्पुष्पाक्षतादिभिर्यथाशक्ति संपूज
येत्॥ गृहस्थ्य चयति क्रूलयग्रहपूजा तत्र ग्रहाः सर्वे कर्तव्याः॥ राहुकेत्वोः पृथक्पूजा रासावानंदवारोयाद्यः॥ शय्यादिमं
येत्॥ ... दद्याद्रत्ना ब्राह्मणाय विशेषतः॥ पूजिता
दद्याद्वारे तु पूजयेत्प्रयतो नरः॥ ॥ इति वैधायनकारितम्॥ ॥ ग्रहाणां योनरे द्राक्ष ब्राह्मणाय विशेषतः॥ पूजिता ग्र
जयं स्येनं निर्द्दिष्टं त्यव मानिता॥ तस्मान्न दक्षिणादीनं कर्तव्यं तु तमिच्छता॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादि २४५
षु कर्म्मसु॥ निर्विघ्नार्थं मुनिः श्रेष्ठ तथोद्वेगाद्भुतेषु च इति॥ ॥ इति नवग्रहयज्ञः॥ अथ कर्म्मविपाकप्रकर

का३

---

४ षोडश सुवर्णः॥ चत्वारः सुवर्णाः पलं अगस्तिप्रोक्तेपि यवः स्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुंजा स्यात्त्रितयैर्यवैः॥ गुंजाभिः पंचभिस्त्वेको माषकः परिकीर्तितः॥ जवैर्षोडशभिर्माषैः सुव
र्णः पुनः स्मृतः॥ चतुर्भिः पलमेतस्य दशमो धरणो विदुः॥ एतस्य पलस्य दशांशो धरणो विदुः दशापला निधरणमित्यर्थः॥ मथा च मनुः पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दश
ति॥ ॥ इति हेमप्रमाणं॥ ॥ अथ रूप्यपरिमाणं॥ याज्ञवल्क्यः॥ द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते॥ शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव तु॥ निष्कं सुवर्णाश्चत्वार इति कृष्णले द्वे ते ४

षट्क४ षौ ३१

णोपयुक्तनिष्कादिप्रमाणं॥ ॥ याज्ञवल्क्यः॥ ॥ जालसूर्य्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजः स्मृतं॥ तेऽष्टौ लिक्षा तु तास्तिस्रो
राजसर्षप उच्यते॥ गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः॥ कृष्णलः पंच ते माषास्ते सुवर्णस्तु षोडश॥ पलं सुव
र्णाश्चत्वारः पंच वापि प्रकीर्तिताः॥ ते त्रयः कृष्णल इत्यादि ते मध्यय वास्त्रयः कृष्णलः कृष्णलो गुंजा ते कृष्णलाः पं
च माषः ते माषाः [redacted] रूप्यमाषो भवति॥ मध्यमा[redacted]रिमितएको रूप्यमाषो भवतीत्यर्थः ते षां मा
षाणां षोडशकं दशभिर्धरणैः शतमानमित्युच्यते॥ तदेव पलमभिधीयते॥ चत्वारः सुवर्णा निष्कः॥ अत्र रजतप्रक
रणे हेमप्रकरणोक्तसुवर्णशब्दः सुवर्णशब्दोपादानं हेमप्रकरणोक्तमाषपर्य्यवसितं अतः पंचकृष्णलिको माषः पुनः कृ
ष्णलद्वयपरिमितिः तैः षोडशभिर्माषैरेकः सुवर्णः॥ ते च सुवर्णाश्चत्वारो निष्कः॥ हेमप्रमाणस्तत्व ः सुवर्णमानो
मितं रजतं निष्क इत्यर्थः॥ मनुः॥ द्वे कृष्णले समधृते विज्ञेयो रूप्यमाषकः॥ ते षोडश स्याद्धरणं पुराणश्चैव राजतः॥
धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः॥ चतुः सौवर्णको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः॥ समे धृत इति॥ मध्यमयवैः
ग्रथ्यमाण धृते इत्यर्थः॥ यत्र सौवर्णो निष्क इत्यभिधीयते॥ सौवर्णं निष्कं दद्यादित्यादिषु तत्र हेमप्रमाणेन
३१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सुवर्ण तैश्चतुष्टयोन्मितंहेमद्रव्यमेवनिःष्कशब्दवाच्यंनरजतद्रव्यं॥ ॥हेक्कमलेरूप्यमाणोधरणंषोडशैवतोयं
नमानंतुदशाशितिर्धरणैःपलमेवच।निष्कंसुवर्णाश्चत्वारःकार्णिकस्त्वांत्रिकःपणः॥ ॥तथाऽन्यत्रापि॥ ॥माषो
दशार्द्धगुंजःषोडशमाषोनिगद्यतेकर्षः।सुवर्णःपलमेवच।निष्कंसुवर्णाश्चत्वारःकार्षिकस्त्वांत्रिकःपणः॥
तथाऽन्यत्रापि॥ ॥माषोदशार्द्धगुंजःषोडशमाषोनिगद्यतेकर्षः।सुवर्णःपलमेवच।निष्कंसुवर्णाश्चत्वारःकार्षिक
क स्त्वांत्रिकःपणः॥ ॥तथाऽन्यत्रापि॥ ॥माषोदशार्द्धगुंजः[redacted]षोडशमाषोनिगद्यतेकर्षः[redacted]ससुवर्णै
स्तैरेवंपलंश्चतुर्भिश्च।पंचगुंजासुवर्णमाषःतेषोडशाकर्षःसएवसुवर्णइतिद्वितीयसंज्ञा।तैश्चतुर्भिःपलैः॥
पलानीविंशत्यातुलाविंशतितौलिकोभारः।अस्यैवअपरासंज्ञाउद्दतौलिकःतथाचोक्तं॥ ॥पलानांविंशति
र्द्विशपंचविंशतुलामता।उद्दतौलिकएवंस्याद्भारोविंशतितौलिकः॥ ॥इतिसुवर्णपरिमाणं॥ ॥रूप्यस्यतु
वक्ष्येमानान्याह्निनाः॥ ॥विष्णुगुप्तेनदर्शितम्॥ ॥अष्टाशीतिगौरसर्षपारूप्यमाषाःतैःषोडशभिर्धरणंनि १४६
ष्कोवा॥ ॥इत्यादि॥ ॥रत्नादिमानेतुविष्णुगुप्तेनदर्शितम्॥ ॥विशेषकं॥ ॥पंचगुंजाभवेन्माषःशाणास्तै

श्चतुर्गुणाः।कलंजंधरणंप्राहुःर्म्माणिमानविशारदाः।मञ्जाटिकाकलंजंस्यात्तोल्येगुंजाद्वयंविदुः।मञ्जाटिकांवि
शतिस्तुधरणंतद्विदांमतः।स्थूलमध्याऽतिसूक्ष्माणांसूक्ष्माणामपिस्मृतं।माषकःपद्मरागस्यादिंद्रनीला
दिषुस्मृतं॥ऊहस्वस्तत्रयोक्तमानयस्मिन्मानमीरितः॥ ॥इतिरत्नमानं॥ ॥अथधान्यमानं॥ ॥अत्रतुवि
ष्णोत्तरे॥ ॥पलद्वयंतुप्रसृतंद्विगुणंकुडवंतमतं।चतुर्भिःकुडवैःप्रस्थःप्रस्थाश्चत्वारआढकः।आढकैस्तैश्चतु धान्य ४
र्भिश्चद्रोणस्तुकथितोबुधैः।कुंभोद्रोणद्वयंसूर्पःखारीद्रोणास्तुषोडश॥ ॥तथाविष्णुधर्मोत्तरे॥ ॥पलंचकु
डवंप्रस्थआढकोद्रोणएवच।धान्यमानेषुवोद्धव्याःक्रमशोमीचतुर्गुणाः।द्रोणैःषोडशभिःखारीविंशत्याकु
सएवच।कुंभैस्तुदशभिर्वाहोधान्यसंख्याप्रकीर्तिता।विंशत्याद्रोणैःकुंभइत्यर्थः।तानिधान्यानिकियंतीपि
ज्ञेयं॥ ॥स्कंदपुराणेदर्शितम्॥ ॥यवोगोधूमधान्यानितिलाःकंगुकुलत्थकाः।माषामुद्गामसूराश्चनिष्पावा
श्यामसर्षपाः।गवेधुकाश्चनीवाराआढक्योऽथसतीनकाः।चनकाश्चीनकाश्चैवधान्यमष्टादशैवतु।धान्यानिव्री
ह्यः।गवेधुकाःकुशकाः।नीवाराआरण्यव्रीहयः।सतीनकावर्त्तुलकाइत्यर्थः॥ ॥चीनकाःषष्टिकविशेषः॥ ॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥सप्तधान्यानि षड्विंशमतेन दर्शितानि॥ ॥यवगोधूमधान्यानि तिलाः कंगुकुलत्थकाः श्यामाकं चीनकं चैव सप्तधान्यमुदाहृतं॥ ॥इति धान्यमानं॥ ॥अथ निवर्त्तनं॥ ॥तत्र मार्कण्डेयपुराणे॥ ॥परमाणुमहासूक्ष्मं त्र
ला३ सरेणुर्महीरजः यवोष्टैव लिक्षा स्यूकाच्चाष्टयवोंगुलं क्रमादष्टगुणं ज्ञेयं षडंगुलं पदं द्वादशांगुलं वित ७
वितस्ति द्विगुणं हस्तं द्विवितस्तिततो हस्तः ब्राह्मतीर्थं किंचिच्छिनो चतुर्हस्तो धनुर्दंडो नालिका तद्युगेन तु क्रोशो धनुःस ५४
हस्रे द्वे गव्यूतस्तच्चतुर्गुणं॥ द्विगुणं योजनं तस्मात्प्रोक्तं संख्यानकोविदैरिति॥ ॥वशिष्ठः॥ दशहस्तेन दंडेन दशवंश
समं ततः पंचाचास्यधिकं दद्यादेतद्गोचर्मलक्षणं॥ ॥बृहस्पतिः॥ ॥दशहस्तेन दंडेन त्रिंशद्दंडैर्निवर्त्तनं दशता
न्येव गोचर्म ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः॥ ॥मत्स्यपुराणे॥ ॥दंडेन सप्तहस्तेन त्रिंशद्दंडैर्निवर्त्तनं त्रिभागहीनं गोचर्म
मानमाह प्रजापतिः॥ ॥इति निवर्त्तनमानलक्षणं॥ ॥अथ द्रव्यपरिमाणं॥ ॥तत्र स्कंदपुराणे॥ ॥पलद्वयेन प्रसृतं
द्विगुणं कुडवं मतं चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः आढकैस्तैश्चतुर्गुणः चतुर्गुणो भवेद्द्रोणः इत्येतद्द्रव्यमानकं॥ ॥इतिद्र १४७
व्यमानलक्षणं॥ ॥अथैकनक्तादिनिर्णयः॥ ॥एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च उपवासेन चैवायं पा
२ कर्मविपाकप्रकरणोपयुक्तकृच्छ्रादिलक्षणानि तत्र पादकृच्छ्रस्वरूपापरिज्ञाने प्राजापत्यस्वरूपस्याज्ञातुमशक्यत्वात् प्रथमं पादकृच्छ्रलक्षणम
भिधीयते॥ याज्ञवल्क्यः॥ ॥१

मुक्त२ वा२

दकृच्छ्रः प्रकीर्तितः एकभक्तं नाम दिवे[redacted]वोदितमध्याह्नकाले एकभक्तनियमैरेककालकृतं भोजनं
नक्तं तु सूर्यास्तमयानंतरं काले सकृत्भोजनं दिवा रात्रौ वा ऽयाचितोपि न तस्य सकृद्भोजनमयाचितं दिवैव
याचितोपि चेन्न भोजनमिति परस्वकीयस्य वा परकीयस्य वान्नस्य याचनं यस्मिन्न विद्यते तद्भुक्तमयाचितं दि
वा रात्रावप्यभोजनमुपवासः एवं चतुरहः साध्यः पादकृच्छ्रः एकभक्तादौ च ग्राससंख्या चान्नस्य याचनं यस्मिन्न
विद्यते तद्भुक्तमयाचितं दिवा रात्रावप्यभोजनमुपवासः एवं चतुरहः साध्यः पादकृच्छ्रः एकभक्तादौ च ग्राससं
ख्या चान्नस्य याचनं यस्मिन्न विद्यते तद्भुक्तमयाचितं दिवा रात्रावप्यभोजनमुपवासः एवं चतुरहः साध्यः पाद
कृच्छ्रः एकभक्तादौ च ग्राससंख्यानियमः॥ ॥पराशरेणोक्तः॥ ॥सायं तु द्वादश ग्रासाः प्रातः पंचदश स्मृताः चतु
र्विंशतिरायाच्याः परं निरशनं स्मृतमिति सायं नक्तो प्रातरेकभक्तो आपस्तंबप्रकारेणाह॥ ॥सायं द्वाविंशति
ग्रासाः प्रातः षड्विंशतिः पुनः यथा पित्र्ययाचिकल्प्या आपस्तंबमते चतुर्दशप्राजापत्यं कृच्छ्रं वितस्य वर्णानुक्रमेण पादकृच्छ्र
मवस्यमाह॥ ॥त्र्यहं निरशनं पादः पादश्चायाचितं त्र्यहं सायं त्र्यहं तथा पादः प्रातः पादस्तथा त्र्यहं प्रात
मि२ मरे२
२ षड्विंशतिः स्मृताः चतुर्विंशतिरयाच्याः परं निरशनास्त्रयः कुक्कुटांडप्रमाणाः स्युर्यथा वास्यविशेन्मुखमिति। अनयोरुपदृयोः २

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पादं चरेत्कृच्छ्रं सायंवैश्यस्य दापयेत्॥ आयाचितं तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणे स्मृतं॥ प्रातर्थीद एकनक्तं त्रयं सायं पादो
नक्तत्रयं अयाचितमयाचितत्रयं त्रिरात्रमुपवासत्रयं अयाचितपाद उपवासपादश्चेति॥ पादद्वयं मिलित्वाऽर्द्ध
कृच्छ्रः॥ नक्तेपादरहितामवशिष्टं पादत्रयं पादहीनकृच्छ्रः॥ ॥अन्नपवादाऽपस्तंबः॥ ॥सायंप्रातर्विनाकृच्छ्रपापा
दोनंनक्तवर्जितं॥ इति॥ अर्द्धकृच्छ्रस्य प्रकारांतरमप्याहस्पवासाः प्रातस्त्वथैकैकं दिनत्रयमयाचितं॥ दिनद्व
यं च नाश्नीयात्कृच्छ्रार्द्धं तद्विधीयते॥ ॥इतिपादकृच्छ्रादिलक्षणम्॥ ॥अथप्राजापत्यकृच्छ्रलक्षणं॥ याज्ञव
ल्क्यः॥ ॥यथाकथंचित्त्रिगुणः प्राजापत्योयमुच्यते॥ अत्रायमित्यनेन सर्वनाम्ना॥ एकभक्तोनक्तेनतथैवा
याचितेन च॥ उपवासेनचैवायं पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः॥ सचोक्तः पादकृच्छ्रः परामृश्यते॥ यथाकथंचि
दित्यनेन चत्वारः पादाउपावासस्थानविवृद्धिरित्येकः पक्षः तद्यथा॥ एकनक्तत्रयं नक्तत्रयमयाचितत्रय १४८
मुपवासत्रयं चेतिक्रमेणैकनक्तादीनांत्रयाणां एकरणएकनक्तादीनामानुलोम्येन स्वस्थानविवृद्धिरित्यनुते
॥तदाहमनुः॥ ॥त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितम्॥ त्र्यहं परं च नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन्द्विजः॥ प्र

एकनक्तादिनामानुलोम्येन
त्रयाणां २

तिलोम्येन स्वस्थान विवृद्धिरिति द्वितीयपक्षः॥ त्र्यहं परं च नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन्द्विज उपवासत्रयमयाचित
त्रयं नक्तत्रयं एकनक्तत्रयमितिप्रातिलोम्येन स्वस्थानविवृद्धिः॥ ॥अस्मिन्पक्षमाह॥ वसिष्ठः॥ ॥प्रातिलोम्यं चरे
युरिति दंडकलितवदावर्त्तिरिति तृतीयं पक्षः॥ एकनक्तनक्तायाचितोपवासा त्र्यक्रमेणैकैकं कृत्वा पुनरेकन
क्तानुक्रमेणावर्त्तयेत्॥ अयमावृत्तिदंडकलितवदावृत्तिरित्युच्यते॥ एवं त्रिरात्रावृत्तौ प्राजापत्यकृच्छ्रो भवति॥
अयमपि पक्षं वसिष्ठ एवाह॥ ॥अहः प्रातरहर्नक्तमहरेकमयाचितं॥ अहः पराकं तत्रैकमेवं चतुरहौ परौ॥
पराकशब्द उपवासपरः॥ अथ अनुग्रहार्थं विप्राणां मनुर्धर्मभृतां वरः॥ बालवृद्धाऽतुरोष्वेवं शिशुकृच्छ्रमु
वाच ह इति॥ पूर्वोक्तपक्षत्रयमध्येऽयतमपक्षपरीकारेण वक्ष्यमाणजपहोमविवर्जनेनाचरणे चतुर्थपक्षः
एवं पक्षमर्हाऽतिरः॥ ॥तस्मात्कृच्छ्रं समासाद्य सद्यो धर्मपदोस्थितम्॥ प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं जपहोमविव
२३ र्जितंति॥ ॥इतिप्राजापत्यलक्षणम्॥ ॥अथातिकृच्छ्रलक्षणं॥ तत्रमनुः॥ ॥एकैकं ग्रासमश्नीयात्र्यहाणि
त्रीणि पूर्ववत्॥ त्र्यहं चोपवसेदंत्यमतिकृच्छ्रं चरन्द्विजः॥ त्रीणि त्र्यहाणि नवदिनानि पूर्ववत्॥ एकनक्तादि

कैर

कालेतन्नियमयुक्तःस्यान्नित्यर्थः॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ अयमेवातिकृच्छ्रःस्यात्पाणिपूरान्नभोजनः॥ अयमेवञ्च
र्वोक्तप्राजापत्यधर्मकएव। अयंतुविशेषः। एकस्मिन्नन्नग्रासायाचितदिनेषुपाणिपूरणमात्रंभक्षयेतिपूर
णमात्रमन्नंभुंजीतनतुपूर्वोक्तद्वाविंशत्याद्विग्रासइतिअत्रचपाणिपूरान्नमात्रमेवविधेयंनतुभोजनं
अतोयेषुदिनेषुप्राजापत्येभोजनंप्राप्तंतदनुवादेनपाणिपूरान्नताविधीयतइतिनोपवासदिनेपा ३४
णिपूरान्नभोजनप्राप्तिः॥ मिताक्षरायां याज्ञवल्क्योक्तपाणिपूरान्नग्रासमात्रभोजनयोःशक्त्यपेक्षोविकल्पः॥ पापा५
अत्रातिकृच्छ्रपादादिव्यवस्थाप्राजापत्यवदेवद्रष्टव्याः॥ ॥इतिअतिकृच्छ्रलक्षणम्॥ ॥अथकृच्छ्रातिक
च्छ्रः॥ ॥तत्रगोतमः॥ ॥अम्बुभक्षस्तृतीयःसकृच्छ्रातिकृच्छ्रःइतिद्वादशरात्रमित्यनुवर्त्तते। ततोद्वादशरा
त्रमुदकेनैववर्त्तनंनान्नेनेत्युक्तंभवति॥ ॥यमः॥ एकैकंपिंडमश्नीयात्त्र्यहंकल्पेत्र्यहंनिशि। अयाचितं
त्र्यहंपिंडंवायुभक्षस्त्र्यहंपरं। अतिकृच्छ्रंचरेदेवंपवित्रंपापनाशनं। चतुर्विंशतिरात्रंतुनियतात्माजितें
द्रियः। कृच्छ्रातिकृच्छ्रंकुर्वीतप्रकथ्यानेद्विजोत्तम॥ कल्पेप्रातःएकस्मिन्कालइतियावत्। एकस्थानइतिए १४९

६॥ ॥अथतत्तत्कृच्छ्रः॥ याज्ञवल्क्यः॥ तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकंप्रत्यहंपिबेत्। एकरात्रोपवासश्चतप्तकृच्छ्रउदाहृतः। अयंचदिनचतुष्टयसाध्यःकृच्छ्रः॥ मिताक्षरायांतुअयं
मत्ततप्तकृच्छ्रःप्रोक्तः। तप्तकृच्छ्रस्तुद्विरात्रसाध्यइत्यपुरा[illegible]रीतिः। तप्तक्षीरघृताम्बुभिःसमस्तैरेकदिनंवर्त्तेत। एकाहउपवासइतिद्व्यहसाध्यत्वंतप्तकृच्छ्रस्येति॥ मनुः॥ तप्तक
च्छ्रंचरन्विप्रोजलक्षीरघृतानिलान्। प्रतित्र्यहंपिबेदुष्णान्सकृत्स्नायीसमाहितः॥ प्रतित्र्यहंपिबेदितिजलादीन्प्रत्येकंत्र्यहंत्र्यहंपिबेदित्यर्थः। अयंचद्वादशरात्रसाध्यःकृच्छ्रः। त्रिरात्रमिति
जलादिपरिमाणमाह पाराशरः॥ अपांपिबेत्तुत्रिपलंद्विपलंतुपयःपिबेत्। पलमेकंपिबेत्सर्पिस्त्रिरात्रंचोष्णमारुतमिति। त्रिरात्रमुष्णोदकस्वाष्पंपिबेदित्यर्थः। त्रिरात्रमिति पूर्वत्राप्यन्वेति॥ अ
एकयत्नेनपूर्वोक्तद्वादशाहसंख्यातिकृच्छ्रेद्वयेनैककृच्छ्रातिकृच्छ्रोभवतीत्यर्थः। याज्ञवल्क्यःकृच्छ्रातिकृच्छ्रः तत्रापांत्रिपलेत्रिरा
पयसादिवसानेकविंशति। यमेन। चतुर्विंशतिरात्रसाध्यःकृच्छ्रातिकृच्छ्रोभिहितः॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रेभोजनदिनेष्वे त्रंपिबेदित्येवंयो
कैकग्रासमात्रंविधीयतेनाद्यभोजनेपिप्रत्रपुटिका। द्वितीयासपरिमाणंकुर्वेकयासपर्याप्तंअमश्नी ज्यं प्रकारांतरेण
यात्।एवंकर्त्तमसमर्थश्चेद्वातिकृच्छ्रप्रकृतित्वतप्राजापत्योक्तरीत्यासायंतुद्वादशग्रासाइत्यादिग्रास त्वाहतप्तकृच्छ्रंपरा
संख्यापाने। वृद्धश्चेत्पातव्यंभोजनदिनेषु॥ गौतमादिप्रोक्त[illegible]कृच्छ्रातिकृच्छ्रपदेनोच्यतया। व्यपेक्षया विक शरः॥ षट्पलंतुपि
ल्पः॥ ॥इतिकृच्छ्रातिकृच्छ्रलक्षणम्॥ ॥अथसांतपनं॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ कुशोदकंचगोक्षीरंदधिमूत्रंस बेदंनस्त्रिपलंतुप
कृद्घृतं। प्राश्यापरेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसांतपनंचरेदित्यपरार्कपाठः॥ ॥मिताक्षरायांतु॥ ॥गोमूत्रंगोमयं यःपिबेत्पलमेकं
३पि क्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकमिति॥ गोमूत्रादीनिषडप्येकीकृत्यपीत्वाऽहोरात्रंरहितःसंतिष्ठेत्। परेद्युरु पिबेत्सर्पिस्त्रयहं
पवसेदितिदिनद्वयसाध्यःकृच्छ्रः। याज्ञवल्क्योक्तश्लोकेमयादीनांपृथक्पृथक्। षड्दिनेषुप्राशन विधीयते। अत्र
विधानात्सममिलितानामेकदिनएवप्राशनंगम्यतेपराशरः॥ ॥गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोद लादिकंतुपूर्ववत्॥ इतितप्तकृच्छ्र लक्षणं॥ ६

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६४ कं।निर्द्दिष्टं पंचगव्यं तु पवित्रं कायशोधनं।गोमूत्रं तु ताम्रवर्णाया श्वेतायाश्चापि गोमयं।पयः कांचनवर्ण
यानीलायाश्च तथा दधि।घृतं च कृष्णवर्णाया सर्वं कापिलमेव वा।अलाभे सर्ववर्णानां पंचगव्येष्वयं वि
धिः।गोमूत्रे माषकास्त्वष्टौ गोमयस्य तु षोडशौ क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता दध्नस्तु दशकीर्त्तिताः।गोमूत्रवद्घृतस्ये
ष्टा तदर्द्धं तु कुशोदकं।गोमूत्रवद्घृतस्येष्टा स्यादर्द्धं तु कुशोदकं।गायत्र्यादाय गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं
आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि।तेजोसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम्।पंचगव्यमृचा
पूतं स्थापयेदग्निसंनिधौ।सप्तमं पात्रास्तु वेदर्त्तात्रिवृच्छिन्नाग्र कुशेषु।एतेष्वेव होतव्यं पंचगव्यं य
थाविधि।इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च संजती।एताभिश्चैव होतव्यं पंचगव्यं यथाविधि।।इरावती
इदं विष्णुर्मानस्तोके च संजती।एताभिश्चैव होतव्यं हुतशेषं पिबेद्द्विजः।प्रणवेन समालोड्य प्रणवेनाभि
मंत्र्य च।प्रणवेन समुद्धृत्य पिबेच्च प्रणवेन तु।मध्यमेन पलाशस्य पद्मपत्रेण वा पिबेत्।स्वर्णपात्रेण ताम्रे
ण ब्रह्मतीर्थेन वा पुनः।यत्त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मानवे।ब्रह्मकूर्चोपवासस्तु दहत्यग्निरिवेंधनं।। १५०

४ याः श्वेतायास्तु च गोमयं।पयः कांचनवर्णाया नीलायास्तु तथा दधि।घृतं वै कृष्णवर्णाया विज्ञेयं वर्णगोचरं।४

रवि३

नि।।याज्ञवल्क्योक्तदिनद्वयसाध्यसान्तपनमेव ब्रह्मकूर्चोपवास इति वारिलिखीयत।।विज्ञानेश्वरस्त्व।।
पूर्वेद्युरुपोष्यापरस्मिन्करीत्यापंचगव्यप्राशनेन ब्रह्मकूर्च इति मन्यते मरीचिः।।देवता संप्रवक्ष्याभि प्राशुपर
र्वेणायस्य या।वरुणो देवता मूत्रे गोमये हव्यवाहनः।सोमः क्षीरे दधि वायुर्घृते भानुः स्मृताः कुतः।गोमूत्रं
तात्रवर्णायाः श्वेतकं सर्ववर्णितं तस्य वर्णो न गृह्यते।गोमूत्रस्य पलं ग्राह्यं अंगुष्ठार्द्धं तु गोमयं।क्षीरस्य त्रिपलं ग्रा
ह्यं पलमेकं कुशोदकं।आपो हिष्ठेति वालोड्य उद्धृत्य प्रणवेन तु।अग्नये स्वाहा।सोमाय इदं इदं विष्णुर्मान
स्तोके गायत्र्या प्रजापतये नत्वदेवता।नित्याग्नौ हुत्वा यानदी प्रस्रवणे तीरे रहस्ये निर्ज्जने तथा।शुक्लवा
साः परिवृता त्मा अहोरात्रोषितः पिबेत्।पलाशेन च पात्रेण बिल्वपत्रेण वा पिबेत्।तृतीयं ताम्रपात्रं वा ब्र
ह्मपात्रा णि तानि वै।प्रतिमासं पौर्णमास्याममावास्यां च वा पिबेच्च ब्रह्महा परदारी च ये चान्ये स्थिगता
मलाः।ब्रह्मकूर्चो दहेत्सर्वं यथाग्निस्तृणमेव तु।। ।।जाबालः।।गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्
एकैकं प्रत्यहं पीत्वा अहोरात्रमभोजनम्।कृच्छ्रः सांतपनो नाम सर्वपापप्रनाशनेति।एतज्जाबालोक्तम्।सप्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६ सांतपनद्व्यालि एकैकस्मिन्दिने एकैकं पिबेत् सप्तमदिने उपवासः एतानि कृच्छ्रादि ८

द्व्यहसाध्यं सांतपनं कृच्छ्रं सांतपनं नाम सर्वपापप्रणाशनमिति। पत्जाबालोक्तम्। स प्राद्व्यहसाध्यं सांतपनं॥ ॥इ
ति सांतपनलक्षणम्॥ ॥अथ यतिसांतपनम्॥ ॥शंखस्मृतिः॥ ॥एतदेव त्र्यहाभ्यस्तं यतिसांतपनं स्मृतम्।
अनेन२ एतदेवेति मिश्रितां पंचगव्यं परामृश्यते तत्पंचगव्यं दिनत्रयमहोरात्ररनिरपेक्षेण पिबेदित्यर्थः॥ ॥इति
१५१ यतिसांतपनलक्षणम्। पिबेत् त्र्यहं च पयः त्र्यहं सर्पिः त्र्यहं क्षीरं ततः शुचिः। महासांतपनं ह्येतत् सर्वपापप्रणा
शनम्॥ अथ महासांतपनं॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ पृथक् सांतपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः। सप्ताहेन तु कृच्छ्रोयं म
हासांतपनं स्मृतः॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि घृतं कुशोदकानि प्राशनादीनि। अहान्तराणि वर्तकानि। एवमन्य
त्रापि॥ ॥यमः॥ त्र्यहं पिबेत्तु गोमूत्रं एतत्पंचदशाहसाध्यं। जाबालिः। प्रथमामेकैकमेतेषां त्रिरात्रमुपलो
जये त्र्यहं त्र्यहं चोपवसेदंत्यं महासांतपनं विदुरिति। प्रथमोक्तानां गोमूत्रादीनां अयमेव विंशतिरात्रसाध्यो महा
सांतपनकृच्छ्रोपवासचतुत्रवती लिमाजयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति। अथोदकतर्पणं। नमो
दमाय संदमाय भूतमापमाय पुनर्वसवे नमो भोज्याय ओर्मायविभवे विश्वयसर्वविदाय नमः परायसु १५१
त्र्यहं वे गोमयं पिबेत्। त्र्यहं दधि त्र्यहं सर्पिः त्र्यहं क्षीरं ततः शुचिः। महासांतपनं ह्येतत् सर्वपापप्रणाशनं। ४

परायमहापरायपरविक्लवे नमो मोज्याय ओर्मायविभवे तिसयसर्वविदाय नमः परायसुपरायमहा
परायपरविक्लवे नमो रुद्राय पशुपतये महते देवाय त्र्यंबकायैकचराया धिपतये हराय शर्वायेशा
नायोग्राय वज्रिणे घृणिने कपर्दिने नमः सूर्यायादित्याय नमो नीलग्रीवाय शितिकंठाय नमः कृष्णपिं
गलाय नमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धायेंद्राय हरिकेशायोर्ध्वरेतसे नमः सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामा
य कामरूपिणे नमो दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमस्तीक्ष्णाय तीक्ष्णरूपिणे नमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरु
षाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमश्चंद्रललाटाय कृत्तिवाससे नमः इत्येतद्देवादित्यो
पस्थानमेताए वाघ्राष्टतय इति सप्तार्थः तिष्ठेदहनि रात्रावासीत क्षिप्रकामः इति वसु प्रजापत्यादि
कृच्छ्र्यापनो व्यात्पापन्निश्चमेकेनेव कृच्छ्रेण विमुक्तो लविष्यामीत्येवं कामयीत अयमन्यावश्यककर्म्मा
विरुद्धेषु कालेषु तिष्ठेत्त्रिरात्रवासी ताता यथारोरवयोधाजये सामानित्यकर्म्मा विरोधिकालेषु त्रिष्ठेत्त्रिरात्र
वासीता तथा रोरवजौधाजये सामानित्यकर्म्मा विरोधिकालेषु प्रजं जीतपते ब्रह्मनापुः मेधारयेत्

स्याम्रपिङ्गलानत्रद्धरित्यस्यामृचीच्चेत्रगीयमानेसामधीरोरवयोधाजपेत्रलिधीयते।अवसवनोउ
दकोपस्पर्शनं।संध्यात्रयेस्नानंत्रिषवणस्नानमित्यर्थः।हिरण्यवर्णा इत्यष्टा।सिरसिमार्जनमेवच।एत
एवमार्जनस्थानानंतरं॥ ॥अथोदकतर्प्पणं॥ ॥उदकतर्प्पणमित्यनेनाञ्जलिना एवतर्प्पणं नस्थले
इतिगम्यते।तत्रमंत्रा नमोमहादायेतायमादयः कात्रिवासमसेन मइत्येतदन्ताः अत्रमंत्राः संदर्त्तस्या
दावतेचनमः शब्दश्रवणान्मंत्रादौमंत्रान्तेचनमःशब्दोभवति।तथाचैवमंत्रयोगः।नमोहम्सायम
हमायमहसायच्छत्पतेनसमायउनन्वोसवेनमइतिएवंनमोमोल्पायेइत्यसरत्यस्त्वविंदायन
मः इत्येकोयं पिबेत्त्र्यहंदधित्र्यहंसर्पिस्त्र्यहंक्षीरंततः शुचिः। महासांतपनं ह्येतत्सर्वपापप्रनाशनं
एतत्पंचदशाहसाध्यजावालः॥ ॥कणमेकैकमेतेषांत्रिरात्रमुपयोजयेत्।त्र्यहंश्चोपवसेदन्त्यं महासां
तपनं विदुरिति।षणांपूर्वोक्तानांगोमूत्रादीनांत्रयमेव विंशतिरात्रस्यैकोदेमहासांतपनकृच्छ्रः॥ ॥इ
तिमहासांतपनलक्षणम्॥ ॥अथपराकः॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥द्वादशाहोपवासेन पराकः समुदाहृतः॥ ॥ १५२

इतिपराकलक्षणम्॥ ॥अथयावकव्रतम्॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ योगसूरीषादयावान्॥ त्रमासंनित्यंसम
हितः।व्रतंतुयावकंकुर्यात्सर्वपापापनुत्तये॥गोलक्षणार्थयावादवानदनंतरंगोमयमध्यान्निसृता
नुद्दीवातैर्यवैश्चरुंकृतेनांतेनैकत्तकनक्ता निक्त्वेन्मासंनयेद्।एतद्यावकव्रतमित्युच्यते।पूर्व
वदेवयवानादायगोमूत्रेणपाकंविधाय पूर्ववदेवमासवर्त्तनेनगोमूत्रयावकव्रतमित्युच्यते।अत
एवाहयोगयाज्ञवल्क्यः॥ ॥आमृतेवारयिचागांगोधूमान्यवमिश्रितां॥गोमयस्थांश्चसंसृष्टां॥गोमू
त्रेयावकव्रतमिति॥ ॥इतियावकव्रतंगोमूत्रयावकव्रतलक्षणम्॥ ॥अथपयोव्रतम्॥ ॥तत्रकृच्छ्रा
तिकृच्छ्रः पयसानेकविंशतिमितियाज्ञवल्क्योक्तप्रकारेणमासमेकप्रस्थमात्रपरिमितपयसावर्त्तनंप
योव्रतमित्युच्यते।यस्मिन्व्रतेयेणद्रव्येणशरीरवर्त्तनंक्रियतेतद्व्रतंतेनव्यपदिश्यते॥ ॥अतएवमार्क
ण्डेयः॥ ॥पत्रैर्मतःपत्रकृच्छ्रः पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते।मूलकृच्छ्रः स्मृतोमूलैस्तपकृच्छ्रो जलेनवैतिपयोव्रतं॥ ॥
अथचांद्रायणं॥ ॥गौतमः॥ ॥अथातश्चांद्रायणंतस्योक्तोविधिः कृच्छ्रातिकृच्छ्रेपाताजापत्यकृच्छ्रविधि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रुक्त इत्यर्थः॥ ॥तद्यथा॥ तिष्ठेदहनि रात्रावासीत नक्षत्रकामः सत्यं वदेदनार्यैर्न संभाषेत तैरेव ये धाजपे
नित्यं प्रयुंजीत अनुसवनं उदकोपस्पर्शनं। मापो हिष्ठेति च तस्रुति मंत्रो॥ [illegible] त्रापि दृष्टत्वात्॥ एतैस्त्रयो
दशभिः मंत्रैस्तर्पणं कुर्यात्॥ तत्स्थ एत देवा। दिव्योपस्थानमिति। तद्देवादित्योपस्थानं कुर्यादित्यर्थः। एता एव स
ज्जतया इति। एतैरेव मंत्रैराज्यहोमः कर्तव्य इत्यर्थः। अयं च होमो लौकिकाग्नौ प्रतिष्ठाप्य कार्यः एवमथान्यां
द्रायणे॥ ॥तस्योक्तो विधिः॥ ॥कृच्छ्र इत्यनेन साधारणेन धर्मादिश्च चांद्रायणे विशेषधर्मानाह तपनं
त्वरेच्छ्रोत्रूते। पौर्णमास्यामुपवसेदाप्यायस्व सं ते पयांसि नवो नव इत्येतासिस्तर्पणं आज्यहोमो हविष
श्चानुमंत्रणमुपस्थानं चंद्रमसो यद्देवा देवहेडनमिति चतस्रो निर्वृ(?)क्रियाः [illegible] देवस्य त्वेति वा तेस मिह
रो भूर्भुवः स्वस्तपः सत्यं यशः श्रीरूर्ग् [illegible] पिडो जः [illegible] रूषो धर्मः शिव इत्येतैर्यासानुमंत्रणं प्रतिमंत्रं नमः स्वाहे
ति वा सर्वान्ग्रासान् समानमात्मा [illegible] विकारोन्नश्चैक [illegible] कृसरा [illegible] पयोदधिघृतमूलफलोदकानि ह
विषि चरेत्। तत्र प्रथमग्रासानि पौर्णमास्यां पंचदश ग्रासा। [illegible] कापचयेनाऽपरपक्षमश्नीयात् अमा १५३

वास्यायां एको पि [illegible] कोपचयेन पूर्वपक्ष विपरीतमेकेषां चांद्रायणे मासमेतदाप्त्वा विपापो विपाप्मा
सर्वमेनो हंति द्वितीयमाप्त्वा दश पूर्वान् [illegible] परानात्मानं च पंक्तिं पुनाति संवत्सरं च चंद्रमसः सलोकतामा
प्नोति॥ ॥अस्यायमर्थः॥ तपनं व्रतं चरेच्छ्रोतापयति पापामिति तपनं पवनं व्रतं चरेदिति पावनं व्रतं चांद्राय
णं पंचेनेन नाम्ना सूक्तं रवतिश्लोत्रूता पौर्णमास्यां पोपक्रमति [illegible] तानि रीक्ष पूर्वे तिथौ [illegible]
मुपवासो दित्यर्थः। आप्यायस्वेत्यादिभिर्नवो नव इत्येतैर्मंत्रैस्तर्पणं चंद्रमसः कुर्वीत तैरेव द्विभिर्मंत्रै
राज्यहोमं विधाय ततो हविरनुमंत्रैः पश्चादेतैरेव मंत्रैश्चंद्रमस उपस्थानं कुर्वीत ततो यद्देवा देवहेड
नमिति चतस्रो निर्दिश्य [illegible] त्येतया [illegible] यज्ञियं [illegible] त्वा [illegible] कदाचन [illegible] पूर्व कोप
स्थानान्ते। अथानंतरं ग्रासंख्याकया सारेकचत [illegible] ॐ भूर्भुवः स्वरित्यादिमंत्रैरभिमंत्र्य तं ॐ भूर्भुवः
स्वः महः। जनः। तपः। सत्यं यशः। श्रीः। ऊर्ज्। इट्। ओजः। [illegible] रूपः। धर्मः। शिवः। इति मंत्रः। विभागः। अत्र प्रति
मंत्रांते नमः स्वाहेति या प्रयुंजीत प्रणवादि स्वःपर्यंतानामव्ययत्वेन नमः स्वाहायोगेन चतुर्थी विर

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

क्तिश्रवणं।मदः प्रभृति स्वस्थी ग्रहणं भवति।मदस्येनमः॥ ॥मदस्येत्यादि ति वा एवमन्यत्रापि ज
नयाद्वयात पसे सय यमसे श्रियै ऊर्जे इयै जसे कुरूपाय धर्माय शिवायेति ग्रासप्रमाणमास्यावि
रेण।ग्रस्य स्यामुखे आदानेनयावंदनं मुखं प्रविशति तावदन्नं ग्रासप्रमाणं भवतीत्यर्थः चन्द्रेष्णासु
पचितस्यपौर्णमास्यां तिथिषु ग्रास संख्या नियममाह।पौर्णमास्यां पंचदश ग्रासा मित्यादिना।दर्शेप
क्षमित्यनेन॥ ॥एतत्त्वपिपीलिकामध्यचांद्रायणं॥ ॥अथयवमध्या विपरीतयेतस्यामिति॥ ॥अथय
वमध्यचांद्रायणं।अमावास्यायामुपवासः प्रतिपदादि तिथिष्वेकैकपचयः।पौर्णमासीमभिव्याप्य
पुनः कृष्णपक्षादि तिथिष्वमावास्यावधिकाष्वेकैकग्रासापचयः।अमावास्यायामुपवास इति क्रमः
अत्र ग्रासग्रहणकालश्चंद्रोदयः।अनेनमंत्रेण मंत्र विकल्पादयः श्रायेसूत्रानुसारेण कर्तव्यता।कथ
नसमयेनिरूपयिष्यते॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥तिथिवृद्ध्या चरेत्पिंडान् शुक्ले शिख्यंडसंमितान्।एकैकं ह्रासये
त्कृष्णे पिंडंचांद्रायणंचरेत्।इंदुक्षयेनभुंजीत एषचांद्रायणो विधिः॥ ॥तिथिवृद्ध्या॥प्रथमद्वितीयादि २५४

चंद्रकलावृद्धिप्रतिपद्द्वितीयादि तिथिवृद्ध्यापिंडान् ग्रासान् शुक्लपक्षे शिख्यंडसंमितान् मयूरांड
प्रमाणान् चांद्रायणं।चंद्रस्यायनं चंद्रस्यायनंचरणमिव चरणं यस्मिन्कर्मणि तच्चांद्रायणं संज्ञायां
दीर्घः इति पिपीलिकामध्यचांद्रायणमथ।पिबेति।पिंडानां चत्वारिंशदधिकं शतद्वयं मासेनोपभुंजीत
कथं यथाकथंचित्।अत्रायंक्रमः।दिनेदिने ष्टौ ग्रासान्भुंजीत।अथवान क्वचित्तु रो दिवा चतुर इति अथवे
कस्मिंश्चिद्दिने चतुरोपरस्मिंदिने द्वादश।तत एकरात्र उपोष्यापरस्मिन्षोडशदिनद्वयमुपोष्य तृती
यदिने द्वात्रिंशदित्यादि प्रकाराणां मध्ये शंतरापेक्षया भुंजीतेति।अत्र तिथ्यपेक्षया ग्रास नियमो नास्ति
उपक्रमस्तु कृष्णप्रतिपदो नान्यत्र।यस्तु नैरंतर्येण त्रिविधचांद्रायणमनुष्ठानं करोति तस्य तिथिवृद्धि
ह्रासवशेन कदाचिद्द्वितीया दिप्रारंभे भवतीति तत्र न दोषः।चंद्रगत्यनुसरणं मन्त्रेण।त्रिंशद्दिनात्मक
सावनमासाभिप्रायत्वात्।अत्र चांद्रायण शब्दो गौणस्तद्धर्मप्राप्त्यर्थः।कृच्छ्रपायनामयने मासमग्निहोत्र
जुहुयात्।अस्मिंश्चांद्रायणे सर्वप्रकारात्मके दृश्यपवासादि नतुप्यतेति विनियमेन ग्रासनियमात्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वा॥ यत्र तु तिथिनियमेनाशननियमस्तत्र पूर्वेद्युरेकभक्तमुपवासादिकमध्येन कार्यमेव। यद्येवंप्रकारेषु
कचनमत्र न विशेषसंज्ञा दर्शिता। अष्टावष्टौ समश्नीयात् पिंडान्मध्यंदिने स्थिते नियतात्मा हविष्यस्य यति
चांद्रायणं चरेत्॥ चतुरः प्रातरश्नीयात् पिंडान् विप्रः समाहितः चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचांद्रायणं स्मृतं॥ यथा क
थंचित्पिंडानां तिस्रोऽशीतीः समाहितः। मासेनाश्नन्हविष्यस्य चंद्रस्यैति सलोकतामिति॥ ॥एवं॥ त्रीन्स्त्रीन्पिंडा
न्समश्नीयान्नियतात्मा दृढव्रतः। हविष्यान्नस्य वै मासमृषिचांद्रायणं स्मृतमिति॥ ॥इति यतिचांद्रायणादी
नि॥ ॥अथ गोवधव्रतम्॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ पंचगव्यं पिबेद्गोघ्नो मासमासीत संयतः। गोष्ठेशयो गोऽनुगामी
गोप्रदानेन शुद्ध्यति। कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रं च चरेद्वापि समाहितः। दद्यात्त्रिरात्रं चोपोष्य वृषभैकादशास्तु गाः॥
अत्र व्रतचतुष्टयं विहितं। आद्यं गौतमानिरूपितेन पंचगव्यं पिबेत्। रात्रौ गोशालाशयनः। प्रातस्ता एव गच्छ
तीस्ताश्च व्रजंतीं तिष्ठंतीस्तु तिष्ठेत् अन्यैरपि नियमयुक्तो मासमासीत ततो मासांते गां ब्राह्मणा
य दद्यात् शुद्ध्यतीत्येकं व्रतं। पंचगव्याहारव्यतिरेकेणापि द्वितीयं धर्मस्तु तो मासं प्राजापत्यकृच्छ्रं चरेदिति द्वि १५५

तीयं। तथैव प्राजापत्यस्थाने अतिकृच्छ्रं मासं चरेदिति तृतीयं। त्रिरात्रोपवासं कृत्वैको वृषभो दश गाश्च दद्यादि
ति चतुर्थं। अत्रेयं व्यवस्था। अज्ञानतो ज्ञातिमात्रब्राह्मणसंबंधिगोमात्रवधे दद्यात्त्रिरात्रं चोपोष्य वृषभैकाद
शास्तु गा इत्येतत्। अज्ञानतः क्षत्रियसंबंधगोमात्रवधे व्यापादानं। पंचगव्यं पिबेद्गोघ्नो मासमासीत संयतः।
गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुद्ध्यतीत्येतत्। अज्ञानतो वैश्यसंबंधिगोमात्रव्यापादने मासमतिकृच्छ्रं कु
र्यात्। अज्ञानतः शूद्रस्वामिकगोमात्रव्यापादने मासं प्राजापत्यव्रतं चरेत्। कामतस्तु ते द्विगुणाः कल्प्याः। अथवा म
न्वाद्युक्तानि व्रतानि पूर्वोक्तेषु विषयेषु विषयांतरे वा देशकालवयःशक्त्याद्यपेक्षया योज्यानि। तानि व्रतानि
मदनपारिजातस्मृतिसंग्रहे प्रदर्शितानि। कर्मविपाकपरिच्छेदेऽस्मिन् तेषामन्यतोपयोगालावात्र॥ ॥इति
गोवधव्रतम्॥ ॥अथ मासोपवासव्रतम्॥ ॥चिंतामणौ तु॥ ॥नारद उवाच॥ ॥भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानां
मुत्तममच्युत। व्रतं मासोपवासस्य फलं चास्य यथोदितम्॥ यथा विधानतः कार्यं व्रतचर्या यथा तथा। आरं
तयथा सर्वं समाप्यादि यथाविधि। यावत्संख्यं तु कर्तव्यं तावद्ब्रूहि पितामह॥ व्रतमेतत्सुरश्रेष्ठ विस्तरेण स

मानदघा ब्रह्लेयाचल्वयं माधुसतत्वक्षसपोधन॥ याद्दशं निततोऽश्वतन्त्रेणुष्टब्रवीमिते। पुराणं च यथा वि
क्षुस्त्रप्पतां च यथा रवि। मेरुः शिखरिणां तद्वद्वैणतेयश्च पक्षिणाम्। तीर्थानां यथा गंगा पुष्कराणां तु यथा व
पीतीर्थेषु मेनुसर्वदानेषु श्रेष्ठं फलितेन्मा
णिक्यश्रेष्ठं सर्वेषामुत्तमं मासोपवासनं सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं पीतीर्थेषु मेनुः। यन्मासपरिलंघनात्तालेनञ्च
सोपवासकृत्। अग्निष्टोमादि तिर्यज्ञै विविधैर्भूरिदक्षिणैः। सलक्षणमवाप्नोति यन्मासपरिलंघनात्। प्रविश्य वैष्णवं यज्ञं तेन त्वपर्चयेज्जना
र्द्दनं। दत्तं तपस्तप्तं कृतस्तत्ध्यायः कुरो। तिविधानेन नरो मासमुपोषणम्। प्रविश्य वैष्णवं यज्ञं तेन त्वर्चयेज्जना द्वादश्यादौ नि
र्द्दनमग्रेगुरो राज्ञा तनो लज्ञाकुर्यान्मासोपवासनं। वैष्णवानियथोक्तानि कृत्वा सर्वव्रतानि तु। द्वादश्यादौ नि
सुणपानि ततो मासमुपोषणं। अतिकृच्छ्रं पराकं च कृच्छ्रं चांद्रायणं ततः मासोपवासं कुर्वीत गुरुविप्रानुज्ञयाततः
श्राश्विनस्याऽमले पक्षे एकादश्यामुपोषितः। व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु। वासुदेवं समभ्यर्च्य कार्त्ति
केस्य कलेनरः। मासं चोपवसेद्यस्तु स मुक्तिफलभाग्भवेत्। भक्त्या तस्यालये त्वत्र त्रिकालं कुसुमैः शुभैः। १५६
मालतीदीवरैः पद्मैः कमलैः कुंकुमाद्भिः। कुंकुमोशीरकर्पूरैर्विलिप्य वरचंदनैः। नैवेद्यधूपदीपाद्यैरर्चये

द्भजनार्द्दनं मासमनसा कर्म्मणा वाचा पूजयेद्गरुडध्वजं। सर्वसत्वदयायुक्तः शांतवृत्तिरहिंसकः। मुखोवा म
नसंस्थो वा वासुदेवप्रकीर्त्तयेत्। स्मरन्नालोकनघ्राणस्वादनं परिकीर्त्तनात्। अन्नस्य वर्ज्जयेत्सर्वग्रासनं वा
लिकांगणाद्यांग्रंगा। ल्य गशिरोल्पं गतां च लमविलेपनं। व्रतस्थो वर्ज्जयेत्सर्वग्रासनं वालिकांगणं। अंग
ल्यं ग्रशिरोल्पं गतां चूलमविलेपनं व्रतस्थो वर्ज्जयेत्सर्वग्रासनं चालिकांगणं। यद्यान्यत्र निराकृतमान
व्रतस्थस्पृश्ये कं विद्धि कर्म्मस्थ्यालये स्नात्वा देवतायतने तिष्ठेन्नरस्तस्थ श्ववेदृतः। कृत्वा मासोपवासं
तु यथोक्तविधिना नरः। नारी वा विधवा साध्वी वासुदेवं समर्च्चयेत्। अन्यूनाधिकमेवं तु व्रतं त्रिंशद्दिनैरि
दं कृत्वा मासोपवासं तु संयमाविजितेंद्रियः। ततोर्च्चयेत्तवैष्णवं द्वादश्यां गरुडध्वजं। पूजयेत्पुष्प
मालाभिर्गंधधूपविलेपनैः। दत्त्वा मासमितिं कुंकुं कुर्यात्। अज्ञानतः स्वामिकं गोमात्र। प्राप्य पादनं मासे
न्नाजापत्यव्रतं कुर्यात्। कामं तस्तु तद्वैगुण्यं कल्पी अथवा मन्त्राद्याहुत्का नि। व्रतानि तत्त्वं विक्लेश विप
येषु विषयान्तरेस्व देशकालशक्त्याद्यपेक्षया योज्यानि। तानि व्रतानि मंदनपारिजाते स्मार्तिः सम्यक्

दर्शितान्ने । कर्म्मविपाकपरिच्छेदस्मिन्नेषामत्यन्तोपयोगात्तावात्रानात्र प्रधानता ॥ वस्त्रालंकारत्रा ...
तोपयेदथ्यं नरः स्नापयेन्नहरिं तत्काले तीर्थवंदनवारिणा ॥ चंदनेनानुलिंपांगं धूपेर्धूपः रत्नं ...
वस्त्रदानादिभिश्चैव ततो जयेद्वाह्मिजो त्रमान् ॥ दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य समापयेत् ॥ विप्रान् ...
पयित्वा त्वविसर्ज्यात्प वर्यं प्रजित ॥ एवं वित्तानुसारेण लक्तियुक्तेन शक्तिमान् ॥ एवं मासोपवासं तु ...
चजिनार्द्दनम् ॥ तोत्तयित्वा द्विजांश्चैव विष्णुलोके महीयते ॥ एवं मासोपवासांश्च सम्यक् कृत्वा त्रयोदश ॥ नि
र्वपयेत्तत्र स्नात्वैव विधिनायेन तच्छृणु ॥ कारयेद् हैमवं यज्ञ एकादश्यामुपोषितः ॥ पूजयित्वा तु देवेशमा
चार्यो तु त्रयात् हरिं तत्पाः सिवाद्यतो विप्रान् तो जायित्वा यथाविधिः ॥ विशुद्धकुलचात्रा हिविष्णुपूजन
तत्परात्रा पूजयित्वा द्विजान्सम्यक् तोजायित्वा त्रयोदशः ॥ नववत्रिवस्त्रयुग्मानि तोजनाच्छादनानि
वा ॥ योगपट्टानि सूत्राणि त्रस्यसूत्राणि चैव हि ॥ दद्यावैव द्विजातिभ्यो पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ ततोऽत्र कल्पये
छय्यां शस्त्रास्तरणसंस्कृतां ॥ सान्छादनं सुतो श्रेष्ठा सोपधानमलंकृता ॥ कारयित्वात्मनो मूर्त्तिं काञ्चनी १५७

त्रस्व शक्तितः ॥ न्यसेत्तस्यां तु शय्यायां मह्वीयित्वा स्वगादिभिः ॥ आसनं पादुको छत्रं वस्त्रयुग्ममुपानहौ ॥ प
वित्राणि च पुष्पाणि शय्यायामुपकल्पयेत् ॥ एवं शय्यां तु संकल्प्य प्राणिपत्य तत्र द्विजाग्रान् प्रार्थयेत्
वानुमोदार्थं विष्णुलोकं व्रजाम्यहम् ॥ एवमभ्यर्थिता विप्रा ब्रूयुस्ते तं नमन्दा ॥ ॥ व्रज व्रज नरश्रेष्ठ विष्णो
स्थानमनामयं ॥ विमानं वैष्णवं दिव्यं शय्या परिकल्पितम्यातेन विष्णुपदं यान्ति सदानंदमनामयं ॥ त
तो विसर्जयेद्विप्रान् प्राणिपत्यानुगम्य च ॥ ततस्तु पूजयेत् कन्यां गुरुं ज्ञानप्रदायकं ॥ तां शय्यां कल्पितां स
म्यक् गुरुं ज्ञानप्रदायकं ॥ प्रणम्य शिरसा संतोष्य स्वैवं प्रतिपादयेत् ॥ एवं प्रजप्य विष्णुं विप्राः गुरुं ज्ञानप्रदा
यकं कृत्वा मासोपवासांश्च नरो विष्णुत्वं विशेत् ॥ कृतं मासोपवासांश्च विष्णुपूजनतत्परः ॥ नयेद्दांत
मनाः कालं धर्मस्थः प्रयतेंद्रियः ॥ कृत्वा मासोपवासांश्च निर्वाप्य विधिवन्मुने ॥ कुलानां शतमुद्धृत्य वि
ष्णुलोकं व्रजेन्नरः ॥ यस्मिन्जातो महाभाग कुले मासोपवासकृत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके मही
यते ॥ नरो मासोपवासांश्च कर्त्तुं न तु पर्वतां वरः ॥ पितृमातृकुलानां वै समं विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ नारी महाभाग्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यथोक्तव्रतमास्थिना। कृत्वा मासोपवासांश्च व्रजेद्विष्णुं सनातनं॥ ॥नारद उवाच॥ सुदुष्करमिदं देव मूर्छा
मानिकं स्मृतं॥ व्रतं मासोपवासाख्यं न किंजनयते सुते। पीडितस्य च दृष्टं देव सम्मूर्खो व्रतिनश्च या। त्यागो वा
स्वयं देवाथ किं तु कार्यं पितामह॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥व्रतस्थं दर्शितं दृष्ट्वा कर्यात्म सम्यग्गुरुहा च अमृतं पाय
संक्षीरमिश्रमानसक्तन्निशियथेहन्ता। वियुक्तपेतप्राणे तु तपी। इतो व्रती॥ प्रतिष्ठन्ति वितं क्षीणं सम्मूर्छितस्य पी
डितश्चापाययिचा स्वतं क्षीरं स्वादु दत्वा फल। निचा अहोरात्रं चयो नित्यं व्रतस्थं परिकल्पयेत्॥ पयो मूलफले
दत्वा विष्णुलोकं व्रजेत्तु सः। एवं मासोपवासस्थमारूढं प्राणसंशये। अव्रत घ्नगुणैर्द्विजैः परिसेव्य ला॥
स्वयं नैतेव्रतं विनिघ्नं तिष्ठति विधिनानुमोदितं क्षीरोषधि गोराज्ञा आपो मूलफलानि वा। एवं कृत्वा निष्के
त्य सगुडं पायसं तदा। पायसाद्द्वितीयस्मात् समाप्नोति पुनर्व्रतम्॥ अथ विष्णुव्रतं विष्णुदाना विष्णुवचीत
थ्य। सर्वं विष्णुमयं ज्ञात्वा व्रतं क्षीणमुद्धरेत्। यदा मूर्छितुं दुष्टे च परिम्लानो ऽतिमूर्छितः। तदा समुद्धरेत्क्षी
णमक्लिन्नं विमुखं स्थितम्। परिपाल्य व्रती देहं व्रतशेषं समापयेत्। यथोक्तं द्विगुणं तस्य फलं विप्रमुखोदि १५८

नमूढेन्द्रियार्थेषु संशयकास देव विमला मति। परितोषयतो विष्णुं सोपवासो द्विजेन्द्रियः। किं तस्य बहुलिप्त
नमूढेन्द्रियार्थेषु संशयकाः सदेव विमला मति। परितोषयतो विष्णुं सोपवासो। द्विजेन्द्रियः। किं तस्य बहुलिप्त
थेस्त्रान्होमजपेज्य तैः। येनेन्द्रियगणो घोरो निर्जितो दुष्टचेतसः॥ सदा सात्त्विकमनो नूनं वारं घर्मतलहितेरना। वासु
देवपरो नित्यं स लोकं कर्तुमर्हसि। कृत्वा नूनं यथोक्तं तु वैष्णवं पुरुषोत्तमम्॥ विष्णोः कमवाप्नोति पुनरावृ
त्तिदुर्लभम्। येषां स्मरन्ति सदा विष्णुं विशुद्धेनान्तरात्मना॥ ते प्रयान्ति लयं त्यक्त्वा विष्णुलोकमनामयम्॥ अना
लेवाऽर्द्धरात्रे च मध्याह्ने दिवसक्षये। अच्युतं ये तु कीर्तयन्ति ते तरन्ति तिलवार्णवाश्च आनंदिनो यदुःखार्त्तकृष्ण
यान्तोऽथवाहारं यो तु कीर्तयते तत्त्वासगच्छेद्वैष्णवं पुरीम्। गर्लजन्मजरा रोग दुःखसंसारबंधनैः। विपार्य
नेन नित्यं वा वासुदेवमनुस्मरन्। स्थावरं जंगमं वा यस्थूलेसूक्ष्मे श्रुताश्रमे। विष्णुं पश्यति सर्वत्र यश्च
विष्णुमयं नरः। सर्वं विष्णुमया न्याजत्रैलोक्यं सचराचरं यस्य पश्यन्ता मन्तिष्ठेन क्षजितो गरुडध्वजः इति
कल्पान्तकल्याणं व्रतानां व्रतमुत्तमम्॥ स विष्णुलोकमाप्नोति प्रसादाद्वक्रपाणिनः। विधिर्मासोपवासस्य
यथावत्परिकीर्त्तितः। सुतस्नेहान्मुनिश्रेष्ठ सर्वलोकहिताय च। कृत्वा चात्र योऽलमानरो विष्णुरिव

जेत्रानात्मकायेप्रदातव्यानंदेयंद्धृष्टचेतसी॥ ॥इति त्रिस्पृस्योकंमासोपवासव्रतम्॥ ॥अथकृच्छ्रचांद्राय
णसाधारणेतिकर्त्तव्यता॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥कुर्यात्त्रिषवणंस्नायीकृच्छ्रंचांद्रायणंतथा॥पवित्राणिजपे
कानिगायत्र्यावाजिमंत्रयेत्त्रिषवणंस्नानंतद्यत्कृच्छ्रेषुमनुनासकृत्स्नायीसमाहितशेषाणिवानाक्ष
पवित्राणिसूक्तानिवाघमर्षणादेवकृतःशुद्धवत्यःशरत्समंदिवासिद्धादिप्रदर्शितानिगायत्र्यादीम
मुधस्याप्यथाशक्तिजपेच्चअविरुद्धेषुकालेषुपिंडान्नग्रासान्प्रत्येकंगायत्र्याद्यभिमंत्रयेत्
सातुमंत्रणेगोतमोयइतिविवेकः॥मनुः॥ ॥महाव्याहृतिभिर्होमःकर्त्तव्यःस्वयमन्वहम्॥अहिंसास
त्यमक्रोधमार्जवंवसमाचरेत्॥त्रिरह्नस्त्रिर्निशायांतुसवासाजलमाविशेत्॥स्त्रीशूद्रपतितांश्चैवनाभिला
षेतकर्हिचित्॥स्थानाशनाभ्यांविहरन्शक्तोधःशयानवा॥ब्रह्मचारीव्रतीचास्याद्गुरुदेवद्विजार्चनः॥सा
वित्रींचजपेन्नित्यंपवित्राणिचशक्तितः॥सर्वेष्वेवंप्रायश्चित्तार्थमादृतइति॥त्रिरह्नस्त्यादिदिवारात्रिरिति १५९
यदत्रस्नानंसर्वत्रतत्कृच्छ्रविषयाभिप्रायेणनाधिकत्वान्नाप्यविशेषेणयोज्यानि॥ ॥जाबा

लः॥ ॥आरंभेसर्वकृच्छ्राणांसमाप्तौचविशेषतः॥आज्येनैवहिशालाग्नौजुहुयाद्व्याहृतिःस्वयम्॥आह्नके
पद्धतिंतेचगोहिरण्यादिदक्षिणास्त्रीणांहोमोनदातव्यःपंचगव्यंतथैवच॥परात्परस्त्रीशूद्रपंचगव्यस्य
विहितप्रतिषिद्धत्वाद्विकल्पः॥आज्येनशालाग्नौहोमःगृहोमःनचकृच्छ्रप्रत्याम्नायपरतयोक्तप्रधान
योजपहोमयोःस्त्रीशूद्रयोरनधिकारः॥ ॥तथाचांगिराः॥तस्माच्छूद्रंसमासाद्यसदाधर्मपथेस्थितम्॥प्रा
यश्चित्तंप्रदातव्यंजपहोमविवर्जितम्॥अथप्रश्नशूद्रश्चउपलक्षणार्थम्॥तयोःसमानधर्मत्वात्॥ ॥वैशंपा
यनः॥ ॥स्नानंद्विकालमेवस्यात्त्रिकालंचद्विजन्मनः॥एवंवासाश्चईचास्यान्नचशंखक्लिशयइति॥ ॥हारी
तः॥अंतर्दशवत्रास्नात्वाघमर्षणमंतर्जलेजपित्वाधौतमहतवासःपरिधायसाश्रासोम्येनादिकल्पमुप
तिष्ठतेपि॥ ॥षट्त्रिंशन्मते॥ ॥जपहोमादियत्किंचित्कृच्छ्रोक्तंसंतवेत्रवेच॥सर्वंव्याहृतिभिःकुर्याद्गायत्र्या
चापावेनवेति॥ ॥शंखस्मृतिः॥एवासाचरेत्क्लिद्यांस्नात्वावासोनपीडयेत्॥गायत्र्यादशसाहस्र्यामाद्भिकंज
पउच्यते॥ ॥बौधायनः॥ ॥अहतंवासोवसीतस्माविर्च्चाप्याहतेश्चैवजपेदष्टसहस्रंकृच्छ्रोंकारमादितःकृत्वा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रूपेरूपेत्तथा दित्तः। सूमोवरासनेयुक्तः कूर्जाजाप्यसुसंयतः॥ आशीतंशल्पविद्धोवापिवेद्धव्यंपयःस
क्त्र। मव्यस्यपयस। लात्तेगव्यमेवमवेदीधिःदध्नालात्तेनवेतक्रतक्रालाभेत्वपावकं। एषामभ्यतमप
उक्तस्पद्यत्तेप्रत्तात्पियेत्रशल्पासिद्धिर्वलक्षणामत्रासीपयःपिवेदित्पर्थः॥ ॥यमः॥ अंगुल्पाग्रेस्थितांपिंडं
गायत्र्याचाभिमंत्रितं॥ प्राश्यावन्पततत्कुर्यादिंदनस्पप्पाभिमंत्रणं। येनप्राणा। अग्निहोत्रेधिकारिणस्तेषा
मपिध्यानकर्मविरंप्राणा। हुतयोपंचात्यासेर्तवंति। तत्रचप्रत्येकंप्राणवगायत्र्यादिन्पदमेमंत्रेयास
नमिमंत्र्यप्राणायस्वाहेत्पादिभिर्मंत्रैः प्राणाग्नौहोमःकार्यः। यदात्वेकईस्त्रिचतुरोवायासास्तत्र
नोक्तेविशेषोयाह्यः॥ ॥तद्यथा॥ अश्नीयात्प्राणायेतिप्रथमंग्यापानायेतिद्वितीयंव्यानायेतितृतीयमु
दानायेतिचतुर्थमपानायेतिपंचमयदात्रवारस्तदाद्वात्पांप्रथमंयदातत्रययदाद्वासांमेवोत्तरमेकं
सर्वैरितिग्रसपर्थः॥ ॥यदात्रचारोग्रासास्तदपतेतदाद्युद्वितीयास्यांमेवोत्तरमेकंमंत्रात्पांप्रथमंग्रासंग्रा १६०
सेत्। तृतीयेनाद्वितीयेतच्चतुर्थेनतृतीयांपंचमेनवाचतुर्थीयदात्रयःतदाद्वितीयांप्रथममग्निमात्पांद्वात्पांद्वि

तीयंदात्वेकतदासर्वैरिचनंयसेदिति॥ ॥हारीतः॥ चंद्रमासंचकस्थापयिवानवइतिज्ञवन्पोत्त्नायाध्य
रुशेषा। पिंडात्मावित्र्याऽभिमंत्रितात्प्राश्नीयादितिज्योत्स्नाशब्दनचचंद्रोदयोपलक्ष्यतेतिनार्द्धरात्रादावपि
लोजनदोषोनास्ति॥ ॥शंख॥ आर्द्रामलकमात्रास्तुग्रासइंदुव्रतेस्मृते। तथैवाकृतयास्तत्रशौचार्थंचैव
मृत्तिका॥ ॥इतिकृच्छ्रचांद्रायणसाधारणेतिकर्तव्यता॥ ॥अथप्राजापत्यादिकृच्छ्रप्रत्याम्नायाः॥ तत्रप्र
चेकिरीत्याद्वादशदिनानिप्राजापत्यंकृच्छ्रंचरेद्वातदशक्तोधेनुमेकांदद्यात्। निष्कलक्षणंपरिमाणप्र
करणेत्याधायि। अथवागोरक्षावेदेशाकालोचितंगोमूल्यंदेयं। तत्राप्यशक्तौतदर्द्धपादंदद्यात्॥ ॥तथा
वमितादक्षरायां॥ ॥गवामभावेनिष्कंवातदर्द्धंपादमेववा॥ ॥तथा॥ प्राजापत्यस्पवाशक्तौधेनुंदद्याद्वि
जोत्तमः। सममेतच्चतुष्टयंतिलहोमसहस्रंचवेदपारायणंतथा। समृद्धमाद्यजापत्यंकृच्छ्रप्रत्याम्ना
यत्वेनद्वादशसुदिनेषुप्रतिदिनंपंचपंचविप्रास्तोजनीयाः। तेचमिलित्वाषष्टिर्भवंति॥ तथामितादक्ष
णां॥ ॥कृच्छ्रंपंचातिकृच्छ्रेतिगुणमहरहस्त्रिंशदेयंतृतीयेचचत्वारिंशप्रततप्तेत्रिगुणगुणनया। विंशतिःस्प

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तप्तकृच्छ्रे। कृच्छ्रसांतपनाख्येन वर्तिषड्धेनुका। विंशती सैव दीना द्वात्रिंशं चांद्रायणे ध्रुवं॥ अथ यशिवनवास्तावेद्वि
प्रमुख्या॥ अत्र कृच्छ्रे अहरहः प्रत्येकस्यचय। अथ अहरहरिति प्रत्येकस्य संवध्यते स्वल्पधान्यस्तु द्वादशवाल
णान्भोजयेत्। तथा च चतुर्विंशतिमते। विप्रा द्वादश भोज्या या वकोष्ठिकथैव च। अथवा पावनीकां किंसमा
न्याकुर्मनीषिणः। अत्र न प्रतिदिनं द्वादश किंतु द्वादशब्राह्मणपतितथा विरक्तप्रकारेण स्नात्वा तदग्गामदष्टा
नां विधाय केशानापयित्वा ऽनर्विधिवस्त्रा चार्ष्ठवक्के र्थासंसोष्या। एवं द्वादशस्थाना निप्राजापत्य
कृच्छ्रप्रत्याम्नाय॥ ॥तथा च पराशरः॥ कृच्छ्रो देयस्तस्यैव प्राणायामशतद्वयं पुण्यतीर्थेनार्द्रशिरः
स्नानं द्वादशसंख्यया। अनार्द्रसंशिरो यस्यो सचनार्द्रशिरः। अनार्द्रशिरस्नानं॥ ॥इति प्राजापत्यप्रत्या
म्नायः॥ ॥अथातिकृच्छ्रप्रत्याम्नायः। विंशतिकरणाशक्तो जातत्वल्वोनुपाणिष्वराप्न भोजनयुक्ता निकृ
च्छ्रप्रत्याम्नायत्वेन धेनुद्वयं दद्यात्। तथा षट्त्रिंशन्मते। प्राजापत्ये तु गामेकामतिकृच्छ्रे द्वयं स्मृतं। एकैक १६२
ग्रासमश्नीयात् दितिमतकानि कृच्छ्रप्रकरणाशक्तो धेनुत्रयं देयं। अत एव चतुर्विंशतिमते॥ ॥पराकत

प्राणनिकृच्छ्रेतिषष्ठिमस्तु गां तथेति। गवामभावे तावन्तो निष्काभावं तिगोमूल्यानि देयाविति निष्काभावेन
दर्धपादं शतद्वयानि वर्तितित्रिप्रा॥ अथवा यावन्तो धेनवस्तावन्तो महकृच्छ्रा भवंति। अथोल्पधनो धनेनुसंख्याया
द्वादश विप्रान्भोजनायाः प्रचुरधनेन तु द्वादशदिनेषु पंचदश विप्रा भोजनीया। तथा च चतुर्विंशतिमते।
कृच्छ्रेपांवाऽतिकृच्छ्रेतिगुणमहरहरिति। अतिकृच्छ्रेतिगुणं पंचदश विप्रा भोजनीयाः प्रतिदिनं द्वादशसु दिनेष्व
त्पर्थो अत्रवामि लिख्या शीसुनरपि मुत्रस्य शतं ब्राह्मणा भवंति अथवा यावंतो धेनवस्तत्संख्यया ब्राह्मणानयत्र
प्रकरणादर्शिता॥ ॥इत्यतिकृच्छ्रप्रत्याम्नाया॥ ॥अथ कृच्छ्रातिकृच्छ्रप्रत्याम्नायः तप्तकृच्छ्रातिकृच्छ्रश्च
या विहितं नद्याम्नायत्व कृच्छ्रातिकृच्छ्रकरणाशक्तो निष्को येन वा दातव्या तदभावे निष्कस्यार्धं निष्को वा
दयः। अथवा गायत्र्या अयुतत्रयं दिनत्रयमुपवासो वा त्रीणि प्राणायामशतद्वयानि वा कर्तव्या निरपि
वासमृद्धधान्येन अहरहः। त्रिंशद्ब्राह्मणभोजनीया इत्यर्थः। एतश्च त्रिंशद्ब्राह्मणभोजनं द्वादशसु दिनेषु प्र
तिदिनं कर्तव्यमिति लिख्या षष्ठ्याधिकं शतत्रयं शतब्राह्मणा भवंति असमृद्धस्यान्यश्चेत तदा त्रिंशाणि वा द्वादश

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ब्राह्मणभोजनीया॥ तत्र द्वादशाहसाध्ये तप्तकृच्छ्रे प्रत्याम्नायत्वेन तिस्रो गावो देयाः पराकतप्तातिकृच्छ्रे
नित्यामित्यत्र च गा एवेत्यर्थेति चतुर्विंशतिमते अभिधानात् चतुरहसाध्ये तप्तकृच्छ्रे चैका धेनुः त्र्यहसाध्ये तप्त
कृच्छ्रे त्वेका धेनवः॥ द्वादशाहसाध्ये तु निष्कार्धं द्विवं गवामभावे निष्कं चेत्यादिका अन्ये प्रत्याम्नायाः कृच्छ्रा
तिकृच्छ्रप्रत्याम्नायप्रकरणोक्तरीत्या विज्ञेयाः॥ सप्तद्वधान्यत्वं तप्तकृच्छ्रे अयं विशेषः॥ द्वादशाहदिने प्र
ति दिनं चत्वारिंशद्ब्राह्मणा भोजनीया इति॥ तथा चतुरहसाध्ये वा तप्तकृच्छ्रे प्रतिदिनं चत्वारिंशदिति॥ त
था चतुर्विंशतिमते कृच्छ्रेति पंचातिथयं विशेषः तिकृच्छ्रेति गुणमद्व र्हहिंशा दर्द्वं तृतीये च त्वारिंशच्च
सप्त इति॥ तप्तेन तप्तकृच्छ्रे अहरहश्च चत्वारिंशद्विप्रचय॥ ॥इति तप्तकृच्छ्रप्रत्याम्नायः॥ ॥अथ शांतपनयतिकृ
च्छ्रयंत्रयस्त्रिसांतपनस्य सार्धं प्राजापत्यस्थाने विहितत्वादेतत्वादेकधेनुनिष्कार्धं देयं दिनत्रयसाध्ये ति
सांतपनादौ व्यपंचसहस्राणीत्यनया रीत्या प्रत्याम्नायत्वेन प्राजापत्यप्रत्याम्नायप्रकरणोद्दिष्टव्यः॥ ॥इति
सांतपनयतिसांतपनप्रत्याम्नायः॥ ॥अथ सांतपनप्रत्याम्नायः॥ ॥तत्रैकविंशतिदिनसाध्ये महासांतप १६२

ने प्रत्याम्नायत्वेन नव पंच वा धनेन वो देयाः॥ ॥षट्उपवासा एकं प्राजापत्यस्थानमिति मासे पंचनिष्कात्वक्त्री
तिकृत्वा॥ यद्यपि यावकव्रते प्रतिदिनं यावकं भुज्यते तथापि पूर्वं त्रियावकभोजनस्यात्यंतक्लेशसाधनत्वा
दुपवासतुल्यत्वं तत्वत्येवा पयोव्रतेऽप्यः पनेक्लेशातावेपि एकग्रासमात्रपर्याप्तस्यैव पयसापावनासक
ल्पत्वा गोमूत्रयावकव्रते तु क्लेशाधिका प्रत्याम्नायत्वेन वोदातव्याः॥ एवं गायत्रीजपादिप्रत्याम्नायः॥ अ
पिकल्पनीयाः नेकत्वा कृप्राजापत्यप्रत्याम्नायप्रकरणे प्रपंचिताः॥ ॥इति यावकव्रतगोमूत्रयाव
कव्रतपयोव्रतानां व्रतानां प्रत्याम्नायः॥ ॥अथ चांद्रायणप्रत्याम्नायः॥ ॥तत्र स्वल्पधनेन चांद्रायण
प्रत्याम्नायत्वेनाष्टौ गावो देयाः॥ ॥तथा चतुर्विंशतिमते॥ ॥अष्टौ चांद्रायणे देया प्रत्याम्नायविधौ सदे
ति॥ तथा पिपीलिका मध्ययवमध्यचांद्रायणयोर्गोनिमोष्णक्रा धिके द्विकर्तव्यता सहितयोरप्यष्टौ चां
द्रायणे देया इत्येतत्प्रोक्तं अल्पधनेन तु तिस्रो गावो देयाः॥ ॥तथा च पराशरनिबंधे॥ ॥प्राजापत्ये तु गामे
कामतिकृच्छ्रे द्वयं स्मृतं चांद्रायणं पराकेच तिस्रः प्रदक्षिणा तथेति। एतच्च धनप्रपादानं बलतो कर्तव्यता

सहितयोर्यवमध्यपिपीलिकामध्यचांद्रायणस्तथा यतिचांद्रायणादिष्वपि वेद्यं। एवं शक्त्याद्यपेक्षया।
यावज्जीवेनवोदीयं तेतत्रतद्दत्वावेनिष्क्रंस्यात्तदर्धपादमेववेति सूत्ररीत्यादातव्यं अथवा प्रतिधेनुवा
युतं गायत्री जपोयातथाधेनुसंख्याकातिलदवासावाधेनुसंख्यानिप्राणायामशतद्वयानिवाधेनुसंख्या
कानिवेदपारायणानिवातत्संख्याकातिलहोमसहस्राणिवाप्रतिधेनुद्वादशब्राह्मणभोजनानिवाप्राजा
पत्याम्नायप्रकरणोक्तमीत्या प्रतिधेनुदशस्नानानिवाकार्याणि एतेचविकल्पाव्रीह्ययवमत्रोक्तिकाः।
अपिरूपादिताव्रतुदिनहोमवच्चवास्थितावानस्याचदेशकालाद्यपेक्षया॥ ॥तथाचबोधायनः॥ देश्य
कालेतथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम्। उपपत्तिमवस्थां सज्ञात्वाशौचेप्रकल्पयेति। शौचशब्देन शुद्धिक
रणं प्रायश्चित्तमभिधीयते। एवमन्यत्रापि न्यूनाधिककल्पेषु शक्त्याद्यपेक्षया विकल्पाबोध्याः॥ अनेनैवाग्नि
प्रायेण मिताक्षरादीनि निबंधेष्वन्यूनाधिकपक्षाः प्रदर्शिताः॥ ॥तद्यथा॥ चांद्रायणं मूषिश्रेष्ठ पराकोथ
तथैवच। मित्रविंदा पशुश्चैव कृच्छ्रं मासुत्रयं तथा। तिलहोमायुतंचैव पराकद्वयमेवच। गायत्र्यालक्षजा १६२

१

पंचसमान्पाकृहस्पतेति। उपस्पर्शसमर्थोनस्मृद्धोधान्येनमासावधिकालेप्रतिदिनं चतुर्विंशति
ब्राह्मणाश्च भोजनीयाः॥ तथा चतुर्विंशतिमते॥ ॥चत्वारिंशत्तु गुणं त्रिगुणं गुणिता। विंशतिस्यात्पराकेण
ब्राह्मणाश्च भोजनीयाः। तथाच चतुर्विंशतिमते॥ ॥चत्वारिंशद्व्रतमेत्रिगुणन्यूणिता। विंशतिस्यात्पराकेण
कृच्छ्रे सांतपनाख्ये संप्रतिषडधिका विंशतिस्यैवहीना। द्वात्रिंशच्चांद्रायणेस्यात्तपसिकृशबलोभोजयेद्विप्र
मुख्यानिति॥ ॥अस्यार्थः॥ अहरहरिति सर्वाच्चेति कृच्छ्रे प्राजापत्ये द्वादशस्वदिनेषु अहरहः विप्रमुख्या
नोजयेत्। अतिकृच्छ्रे सर्वत्र कालक्षणप्राक्संख्याकेषु अहःसु त्रिंशत्रीत्येतत्कृच्छ्रे सर्वाणि दिनेन्तन्मक
भोजयेत्। अतिकृच्छ्रे स्वर्वोत्कलक्षणप्राक्संख्याकेषु अहःसु त्रिंशत्रीत्येतत्कृच्छ्रेस्वर्वाणिदिनेन्तनमक
भोजयेत्॥ अतिकृच्छ्रे सर्वोक्तलक्षणप्राक्संख्याकेषु त्रिगुणगुणिता विंशतिःष
ड्दिनेषु प्रतिदिवसं चत्वारिंशच्च पराके पराकव्रतसंख्यादिनेषु प्रत्यहं त्रिगुणगुणिता विंशतिःष
ष्ठिरित्यर्थः। सांतपनाख्ये कृच्छ्रे सर्वव्रतेषु वा अहरहः यथाशक्त्याम्नायः॥ ॥याज्ञवल्क्योक्तव्रतचतुष्टयं
प्राक्प्रदर्शितम्॥ ॥तत्र ब्राह्मणप्रकरणेतत्र अज्ञानतोज्ञातिमात्रब्राह्मणसंबंधिगोमात्रवधेव्यापादने
त्रिरात्रमुपोष्यादशगाएकोवृषस्तोश्चदेयात्त्रिरात्रोपवासाशक्तोधेनुर्वक्रिगाच्वृषस्य निष्क्रार्थं च देयं
काम तस्य छित्वा॥ अज्ञानतः क्षत्रियसंबंधिगोमात्रव्यापादने पंचगव्यं पिबेत्कोद्धोमसमासीतसंयत

गोष्ठेशया ऽनुगामी च गोप्रदानेन शुद्ध्यति॥ इत्यनेन प्रकारेण मासं पंचगव्यव्रतं चरित्वा त्रैगां दद्यात्॥
पतक्कारणात् ऽशक्तौ व्रतस्येत्यत्र क्लेशयुक्तत्वेन वधप्रायविधौ स्यादिति क्लेशसाध्यत्वात्स्वसमानवि
बयत्वेन सुकमष्टधेनुपरिकल्पनीया। कामतस्तु षोडशधेनुरूपकं च दक्षिणात्वेनालिपेकेति स्मृदथ
गावः। अज्ञानतो वैश्यस्य वधे। गोमात्रव्यापादने मासेन प्रतिकृच्छ्रं कुर्यात्। आपतदावरणाऽशक्तौ द्वाद
ह्निसाध्यपाणि प्रसन्नलोजनमुक्ता। निकृच्छ्रप्रत्याम्नायत्वेन गोद्वयं नश्याप्याऽतिकृच्छ्रप्रत्याम्नायप्रकर
णोदर्शितत्वादत्र मासातिकृच्छ्रपक्षे गावो भवंति मन्तक्रयासमात्र लोजनस्य कस्य द्वादश द्वादश्यादि
नसाध्यस्याऽतिकृच्छ्रस्याकरणाशक्तौ तिस्रो गावो विहिता इति मासस्याप्यतिकृच्छ्रे सप्तगावो निष्क
द्वयं देयं उत्तरत्र कामतो द्वैगुण्येन क्रमेण दश भवंति। गवामभावे निष्कं स्याद्गोसंख्यायाऽतिकृच्छ्र प्रत्या
म्नायप्रकरणोक्ताः प्रत्याम्नायाः शक्त्याद्यपेक्षया कर्तव्याः। अज्ञानतः शूद्रस्वामिकगोमात्रव्यापादने मासस्व
जापत्यविधानात्तदशक्तौ गोद्वयं निष्कार्द्धं देयं कामतः पंचगावः तदशक्तावितरोऽपि वोक्ताः प्रत्याम्नायः॥ ॥ १६४

इति गोवधप्रत्याम्नायः॥ ॥अथ प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारमाह। तत्र कर्मविपाकप्रायश्चित्तानुपयु
क्तामपि तत्प्रायश्चित्तोपयुक्तं किं विद्ध्यते॥ ॥तद्यथा देवलः॥ ॥कृच्छ्राणां दापको राजा निर्दिष्टो धर्मपा
लकः। अपराधः। अपराधी पयुक्ता व रक्षिता कृच्छ्रपालकः। महापापप्रयुक्तकृच्छ्राणां प्रायश्चित्तानि दापको राजा
लवति। ब्रह्महत्यापापप्रायश्चित्तेष्वङ्गज्ञाविना द्विजास्ये प्रायश्चित्तनिर्दिष्टा धर्मपालक इष्यते। यस्मिन्नभवा
काशब्दलोकाः प्रयुज्यते। रक्षिता राजपुरुषः कृताकृतप्रत्यवेक्षणे न प्रायश्चित्तपरिपालकेति। कथ्यते
प्रकृतमनुसरामः॥ ॥धर्मविदस्तो॥ ॥क्षत्रियो ह्यथ वैश्यो वा शूद्रो वा न कथंचन। प्रायश्चित्तविधानं
उक्तवती तु विद्वद्बुधाः। अव्रतानाममंत्राणां जातिमात्रोपजीविनां। सर्तसशतसुक्तानां पर्षत्त्वं नोप
पद्यते। पातकेषु शतं पर्षत्सहस्रं महदादिषु उपपापेषु पंचाशच्छुद्धानामथा त्रैर्योधृतिः॥ ॥अत एव या
ज्ञवल्क्यः॥ ॥चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेव वा। सा ब्रूते यं स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः॥
मनुः॥ ॥त्रैविद्यो हैतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः। त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे पर्षदेषा दशावरेति स्वो विधान्म
स्वामिन.

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गप्त्रुः सामात्मका यस्यासौ त्रैविद्याः। हेतुकोऽनुज्ञः तर्कोऽध्यात्मी तितर्कः। संशये सत्येकस्मिं कोटौ प्राम
णिकस्यां वा रोयोक्ते बाधकदर्शनात्प्रामाण्यं अत्रवितव्यमिति यः स तर्कः। सद्वेदशास्त्राविरोधी याहेतुः
पर्वविधयाः पर्षदमुपस्थानं वक्ष्यमाणप्रकारेण कार्यं अत्रायं वृद्धः समाचारो व्रतग्रहणादिने तद्यथा
॥ ॥ अभुंजानः प्रायंकाले पर्षदं प्रदक्षिणीकृत्य पृच्छकोऽमिनो विष्यापयतीति तत्रायमाशयः। अंगिरसा प्र
त्रःपपर्षदमुपस्थानात्पूर्वं भोजनं निषिद्धं अथ्याप्ययमात्मपायः पश्चात्तन्नायंवाज्ञवेशौ विलंबेनैवं
प्रायश्चित्तं गृह्णीयादिति। अन्यथा दीर्घकालं तोशरीरधारणं कुर्वीत नस्थलं देवारीस्या नाऽसंस्मय
युक्तं दृष्ट्वा व्रतग्रहणदिनवालोजनमन्यतो कलौद्वंद्वनात्तुतापस्यांसंत्वा वा ऽठपकादिने शरीरशुद्धे
रीसतावाक्षा॥ ॥मनुः॥ प्रायश्चित्तीयतां प्राप्य दैवात्पूर्वकृतेन वा। न संसर्गं व्रजेत्सद्भिः प्रायश्चित्ते कृते द्विजः॥
अंगिराः॥ उपस्थितस्य कन्यायेन व्रतादेशं महीन्ति। कृतानः संशये व्यौधेन भुंजीताउपस्थितः। भुंजानो वर्द्धयेत्पा
पमसत्यंपर्षद्विदुद्वयसंशयो भुनतोकृत्यं यावत्पापस्य निष्कृतिः। प्रमादाच्च न कर्तव्यो यथैवासंशयो तथा॥ १८५

प्री २

कृत्वापापंमर्भैष्ठेतिरहमानस्यवर्द्धते। वक्तवाथकंचापिकर्मविद्योनिवेदयेत्। प्रायश्चित्ते समु
त्पन्ने मानुः सत्यपरायणः। मृदुरार्जवसंपन्नः शुद्धिं यायात्तमानवः। सचैलं वाग्यतः स्नात्वा क्लिन्नवासाः
समाहितः। क्षत्रियोवापि वैश्योवा पर्षदं ह्युपतिष्ठति। क्षत्रियात्युपदानं प्रदर्शनार्थं उपस्थायं तत
शीघ्रमार्त्तिमांधरणीं व्रजेत्। गात्रैश्चशिरसा चैव न च किंचिदुदाहरेत्। ततस्ते प्रणिपातेन दृष्ट्वा ऽऽरसंउपस्थि
तम्रा वृद्धा पृच्छंति किं कार्यमुपविश्यायतः स्थिताः। किंतेकार्यंवदास्मा। त्वः किंवा चेष्टसे द्विज। तत्रतो
ब्रूहित्वसर्वं सत्यं हि गतिरात्मनः। अस्माकं चैवसर्वेषां सत्यमेव परं बलं। यदि चेद्वाऽसंसत्यं निपते प्राप्य
सेस्तुना शायद्य गतोस्य सत्येन नचे शुद्धाध्यक हिचित्। एवं सर्वमनुज्ञातं सर्वं ब्रूयादशेषतः। नत्व
जीताउपस्थितरत्यादि अत्र उपस्थितः पर्षदमुपस्थितः। शंसयोनाथ पर्षदुपस्थातः संगते पापसंदेह
कार्यस्य निष्कृतिः। पापनिश्चयः अथवा कार्यस्य निष्कृतिः प्रायश्चित्तनिश्चयः संशयेन उक्तो कुर्यादि
त्पतात्मश्रा लिप्यागविषये प्रमादाच्च न कर्तव्यः पुनः पापं न कुर्यादित्यर्थः। अथ चिरकालसंदेहाऽत्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रौऽहविप्रालोजनादिनशरीरास्तलणंप्रमादःसनकर्तुं यञुनन्यथैवासंशये असंशयेपापनिश्चये देशांत्तरादिप्रवृत्तिखविद्वत्सुपर्षदुपस्थानाप्रग्यथाऽहविप्रालोजनाश्शरीरस्तणंक्रियते।तथाऽसं शयास्थालमीत्यर्थः।पर्षदमेपापस्थापुनंचदक्षिणादानानेक्रियाऽ॥ ॥यथाऽहपराशरः॥ ॥पापंप्र ख्यापयेत्पादिद्वाधेनुंतथाहृषेत्ति॥ ॥तथैवविशेषमाहविष्णुः॥ ॥वौदग्रतेवस्त्रदानंकृत्धर्वेतिलदानं तः।विप्रापापंस्वयंकल्प:किंचिदत्वाव्रतंचरेति।तत्प्रकीर्णकविषयं।तत्रचपर्षद्येदक्षिणाधेनुर्वृषस्तयो रन्यतरङ्गलयंवादीयते।तत्रधेनुमूल्यनिष्कोवादातव्यो।नव्रत्पत्नगोवृषोवा॥ ॥यथाऽहांगिराः॥ वडस्या नप्रदेया।निगोष्टस्याश्यनेस्त्रियः।वित्तकिंदक्षिणाहेतादातारंतारयित्पहि।एकाएकस्पदातव्यानवहुस्प कथंचन।सत्तेविक्रयमापन्नादस्त्पासप्तमंकुलेनि।एवंपूर्वोक्तिप्रकारेणसचैलस्नानआर्द्रवासार्पदंप्रद क्षिणीकृत्यपर्षदेदक्षिणांदत्वादंडकंश्रवणंपापसर्वविप्राप्रमाणत्दृक्षीते।इत्युक्त्वापर्षदंस्वेत्रक्तीतिवेउ।त तोब्राह्मणाश्च्मन्मार्थपरेत्पपरःप्रायश्चित्तसदुपश्चितयेजु:॥ ॥अथांगिराः॥ ॥तयानिवेदितंकार्यं १६६

योऽहिसकार्यधाशातस्मिंस्तसारितिविप्रैयेयथाधर्मपाठकाः।तंतथातत्रजल्पेजुविमृशंतःसंगतंचैवका रिणश्चवलावलं।सर्वेषांनिश्चितंयच्चयश्चप्राणान्नपीडयेत्।कार्योनरस्तद्धिमतापितिशुध्यद्धि।यद्धप्राणान्न पीडयेत्।यप्रमाणपीडाकारमरणात्तिकप्रायश्चित्तंविधीयते।नेवशुद्धिमवाप्नोतिप्रायश्चित्तेकृतेपिमात्र दृष्टा।धर्मशास्त्राणिप्रायश्चित्तंवदंतिये।प्रायश्चित्तीनवेस्मृतपापंपर्षदंव्रजेत्॥ ॥देवलः॥ ॥एकोनार्हतित कर्तुंमात्वानोपनुयज्ञः।तत्पापंतेषुगच्छंतिदिनाशाखंददातियः।आर्त्तानांमार्गमाणानांप्रायश्चित्ता नियेद्विजाः।जानतोनप्रयच्छंतिमेतेषांसमतागिनः।तस्माद्दत्तेसमासाद्यब्राह्मणंचविशेषतः।जानन्निर्द र्मपापानांतेलाव्यंउपरासुखे:।अनर्घ्यितेरनाहूतोंदृष्ट्वैवसंसदिप्रायश्चित्तंनदातव्यंजानतोनिर्क ल्पितं।एवंधर्मशास्त्रानुसारेणप्रायश्चित्तस्वरूपंनिरूप्यतएकेनतत्प्रायश्चित्तस्वरूपमनुवादयेत्॥ तत्रायंप्रयोगः॥ ॥केषांडुपतिष्ठेनसुपप्रायश्चित्तेनवीर्जनसांगोपांगेनाऽमुकपापविनिर्मुक्तोलविष्य सितस्मात्सांगोपांगःकर्तव्यमिति।एवंब्रूयात्।शिष्टसुमावाराज्ञाऽयंचप्रयोगंवाकाचरणाप्रदर्शनार्थं।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तस्माद्यन्त्रयथोदितंचतथाप्रयोक्तव्यं॥ ॥ॐ गिरः॥ ॥सर्वेषांनिश्चितंयद्यद्यप्राणत्वपानयेद्यश्चआह्निय
श्रावयेद्दक्षेपर्षदायोनियोजितः।श्रुत्वालोम्नामिदंविप्रप्रायश्चित्तोपक्रमं।कुर्वीत॥ तद्यथा॥ दिनान्ते
नखरोमाण्छित्वापयेशान्नंविधायप्रायश्चित्तसंकल्पंकृत्वातत्प्राच्यांगानिकरिष्यइत्यभिलप्यततोद्वाद
शांगुलप्रमाणेननिश्छिद्रेणक्षीरवृक्षोद्भवेनकण्टकवृक्षोद्भवेनवाकाष्ठेनदन्तान्विशोध्याऽऽचम्यभस्मगोमय
मृद्वारिपंचगव्यकुशोदकैर्द्वीशालिर्वक्ष्यमाणप्रकारेणप्रकारेणदशस्नानानिकृत्वावासःपरिधाय
चम्पवेप्लवंश्राद्धविधानायगोदानंनिवर्त्याऽनंतरमाज्येनाग्नावष्टाविंशतिरष्टोत्तरशतंवाज्याहुतीर्नि
र्ध्यासमालोड्यततःसप्तयंवैचरितेःकुशैःपंचगव्यमृद्वाराग्नादितिमंत्रेदेशाकृतीकृत्वाप्रणवेनैव
र्ध्यासमालोड्यततःसप्तयंवैचरितेःकुशोपंचगव्यमालोड्यप्रणवेनैवनिर्मथ्यप्रणवेनैवापवेत्।आलोडनंशोधनं।ब्रह्मेननिर्मथनंकाष्ठ
कृतशेषंसमालोड्यप्रणवेनैवनिर्मथ्यप्रणवेनैवापिबेत्।आलोडनशोधनं।वदुहस्तेननिर्मथनंकाष्ठ
नापानंचपलाशमध्यपर्णेनपद्मपत्रेणवलतीर्थेनवाजदति।एवमुपक्रांतव्रतंसमाप्याश्राद्धान्तेगोहिरण्य १६७
दिवदक्षिणांदद्यात्॥ ॥अथाऽनुक्रमेणमंत्रसहितःसप्रयोगः॥ प्रदर्श्यतेसर्वेषांस्नानवाक्येत्रवासाःजदक्षिणांच

त्यपर्षदादिप्रदक्षिणंदत्वानत्वापापंप्रसर्वंविख्याप्यतद्बुद्धिष्टव्रतंमनसिनिधायदिनान्तेनखरोमादिप्रक्षा
ल्यस्नात्वाप्रायश्चित्तसंकल्पंकृत्वातत्प्राच्यांगानिकरिष्यइत्यभिलप्यशास्त्रविहितंद्वादशांगुलपरिमा
णंदन्तकाष्ठंगृहीत्वाप्राग्वोदङ्मुखःसन्मंत्रंपठेत्॥ ॥अयंमंत्रः॥ आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजापशुवसूनिच।
ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वन्नोधेहिवनस्पतेइति॥ अनेनमंत्रेणकाष्ठस्याऽग्रभागंकिंचिद्दलयित्वातेनैवचप्रदेशे
नदन्तान्संशोध्यतावत्प्रमाणेनकाष्ठान्तरेणजिह्वामुल्लिख्यप्रक्षाल्यकाष्ठद्वयंकिंचिद्विकृत्यविसृज्य
ऽचम्यतस्मादितिस्नायात्वाभस्मनाभस्मसूक्तादिपठन्भस्मनानुलिप्योदकेनस्नायीत।एवमेवगो
मयेनाऽनुलिप्यपुनर्वाग्निनास्नायात्।एवमेवमृदानुलिप्यपुनःशुद्धोदकेन।पंचगव्यादिविरूदकसहितैः
स्नात्वापश्चात्केवलोदकेनस्नानंकुर्वीत।ततोगोमूत्रेणस्नात्वाऽथगोमयेनानन्तरंक्षीरेणपश्चाद्दध्नाथो
घृतेनततदन्तकुशान्तरितेनोदकेनतिदशस्नानानामिमंत्रवर्जंकुर्वीत।मलाऽपकर्षणंस्नानंवाघृशौचो
पासिद्धयइतिविष्णुनामलस्नानत्वेननिर्देशात्॥ ॥अथवाघृसौवीप्रसिद्धयइत्युक्तत्वात्॥ ॥ख्यैदृच्छ

रूपेणतिलखितत्वा॥ मंत्रपाठेनदृष्टोत्पन्नेसमंत्रंकाण्येत। निस्नानानिवर्जकवीत। स्त्रीशूद्राणांत्वमंत्र
कमेवस्नानंतस्मायत्नलेपनेनापिदृष्टादृष्टसमुद्भवपापनो: तथामंत्रेधिकारानावाश्च॥ ॥लिंगपुराणे॥
ईशानेनशिरोदेशंतत्पुरुषेणतु। हृदोदेशमघोरेणगुह्यंवामेनसुव्रत:। सद्योजातेनतुसर्वांगंप्रणवेनतु
शोधयेति॥ ॥अथक्रमेणमंत्राः॥ ईशानायनमः इतिशिरसि॥ तत्पुरुषायनमः इतिमुखे। अघोरायनमः
इतिहृदये। वामदेवायनमः। इतिगुह्ये। सद्योजातायनमः इतिपादयोः॥ प्रणवेनसर्वांगे॥ ॥अथमेकः प्र
कारः प्रकाशं॥ ईशानःसर्वविद्यानामीश्वरःसर्वभूतानांब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिःशिवोमेअ
स्तुसदाशिवो॥ ॥इतिशिरसि॥ ॥तत्पुरुषायविद्महेमहादेवायधीमहितन्नोरुद्रःप्रचोदयात्॥ ॥इति
मुखे॥ ॥अघोरेभ्योऽथघोरेभ्योघोरघोरतरेभ्यःसर्वतःसर्वसर्वेभ्योनमस्तेअस्तुरुद्ररूपेभ्यः॥
इतिहृदये॥ ॥वामदेवायनमोज्येष्ठायनमः। श्रेष्ठायनमोरुद्रायनमःकालायनमः। कालविकरणाय
नमो। बलप्रदानायनमः। सर्वभूतदमनायनमोज्येष्ठायनमोनमोत्सवायनमः॥ ॥इतिगुह्ये॥ सद्योजाता १६५

यत्रपद्यामिसद्योजातायवैनमः। भवेभवेनातिभवेभजस्वमांभवोद्भवायनमः॥ ॥इतिपादयोः॥ प्रणवेनस
र्वांगे। अथवाअग्निरितिभस्मजलमितिभस्मव्योमेतिभस्मसर्वंहवाइदंभस्मइत्येतैर्मंत्रैर्वराणि। इतिभस्म
स्नानानंतरंगोमयेनस्नायीत॥ ॥तत्रमंत्राः॥ मानस्तोकेतनयेमानआयुषिमानोअश्वेषुरीरिषः। वीरान्मा
नोरुद्रभामितोवधीर्हविष्मन्तोनमसाविधेमते॥ अथवा॥ गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं। ईश्व
रींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं॥ अपिवा॥ अग्रमग्रंचरन्तीनामोषधीनांरसंवने। तासामृषभपत्नी
नांपवित्रंकायशोधनं। तन्मेरोगांश्चशोकांश्चनुदगोमयसर्वदा॥ ॥इतिगोमयस्नानेवैकल्पमंत्राः॥ ॥अ
थमृदास्नानं॥ ॥अश्वक्रांतेरथक्रांतेविष्णुक्रांतेवसुंधरे। शिरसाधारयिष्यामिरक्षस्वमांपदेपदे। भूमि
र्द्धेनुरूपेणधरणीलोकधारिणी। उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना। मृत्तिकेहरमेपापंयन्मयादुष्कृ
तंकृतं। मृत्तिकेब्रह्मदत्तासिकश्यपेनाभिमंत्रिता। मृत्तिकेदेहिमेपुष्टिंत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं। मृत्तिकेप्रति
ष्ठितेसर्वंतन्मेनिर्णुदमृत्तिके। त्वयाहतेनपापेनगच्छामिपरमांगतिम्॥ ॥इतिमृत्तिकास्नानमंत्रः॥ ॥अथके

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रलोदकस्नानम्॥ ॥तत्रमंत्राः॥आपोहिष्ठामयोभुवस्तान॥ऊर्जेदधातन॥महेरणायचक्षसे॥योवःशिवत
मोरसस्तस्यभाजयतेहनः॥उशतीरिवमातरः॥तस्माअरंगमामवो॥यस्यक्षयायजिन्वथ॥आपोजनयथाचनः
अथवाइदमापःप्रवहतयत्किंचदुरितंमयियद्वाहमभिदुद्रोहयद्वाशेपउतानृतं॥ ॥इतिकेवलोदक
स्नानमंत्राः॥अथपंचगव्यस्नानानि॥ ॥गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिघृतानिक्रमेणम॥चिन्नाद्देवतादर्शितानि
देवताःसंप्रवक्ष्यामि॥आपुर्वर्णायःस्वयम्॥वरुणोदेवतामूत्रेगोमयेहव्यवाहनः॥सोमःक्षीरेदधिवा
यु घृतेरविरुदाहृतेति॥अतस्तत्रदेवताप्रकाशकामंत्राःप्रदर्श्यंते॥ ॥तत्रगोमूत्रस्नानमंत्रः॥ ॥ध्रुवास्क
त्वामुद्वितिष्ठद्विपञ्जो॥वायस्मापाशंवरुणइति॥ ॥अतस्तत्रदेवताप्रकाशकमंत्राःप्रदर्श्यंते॥ ॥तत्र
गोमूत्रस्नानमंत्राः॥णोमहंजतु॥अवतेत्वचाना॥अदितेउपस्थाद्युत्यंवानःस्वस्तिभिःसदानःउपलक्षणमेत
त्रांतस्माद्वरुणप्रकाशकाःश्रोतस्माद्देवामंत्रयुषुपः॥एवंसर्वत्रापि॥ ॥अथगोमयस्नानमंत्राः॥याहिनो
अग्नयेकयायाश्रुतस्तुतश्लीयया:पाहिगीर्भिर्वस्वभिःऊर्जोनपाद्भद्रपाहिविसान्प्रतिवर्चसो॥ ॥अथक्षी १८९

रस्नानमंत्रः॥उरुष्याणोअभिशस्तेःसोममभिपाह्यंहसः॥सखासुशेवएधिनः॥ ॥अथदधिस्नानमंत्रः॥आत्मा
नंदेवानांभुवनस्यगर्भोयथावशंचरतिदेवएषः॥घोषाइदस्यशृण्विरेनरूपंतस्मैवातायहविषाविधे
म॥ ॥अथघृतस्नानमंत्रः॥उल्लंनियाएंहरहःसुपर्णाआपोवसानादिवमुत्पतंति॥तत्रआह्वेत्रेदनाद
न्या॥द्विघ्रतिनद्यावापृथिवीमुत्पद्यते॥अथवापसाशरीरकामंत्रायाघाः॥ ॥गायत्र्यादायगोमूत्रंगंधद्वारे
तिगोमयोआप्यायस्वेतिवक्षीरंदधिक्राव्णोप्रयापरे॥तेजोसिशुक्रमित्याज्यंदेवस्यत्वाकुशोदकेति॥त
त्रगायत्रीप्रसिद्धागंधद्वारेत्ययमंत्रःप्राक्प्रदर्शितः॥आप्यायस्वेतिविप्रतः॥सोमद्रष्ट्यंससवायस्पसंग
थे॥दधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्यवाजिनःसुरभिनोमुखाकरत्प्रणआयूंषितारिषत्॥शुक्रमसि
ज्योतिरसि॥तेजोसि॥देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यां॥अत्रालिखितमितेवाद्विशेषः
हस्तणीयःएवंस्नानानिकृत्वावासःपरिधायस्वस्ववैभवंश्राद्धंकुर्वीत॥ ॥तद्यथा॥विशुद्धदेशोनस्पोधिक
स्युग्मान्ब्राह्मणान्भोजयेत्॥भोजनामंतवेभोजनपर्याप्तमामाचंहिरण्यंवादद्यात्॥एवंवैभवंश्राद्धं
विधायश्रादिगोदानमाचरेत्॥ ॥तत्रगोदानमंत्रः॥गवामंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश॥यस्मात्तस्माच्छिव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मेस्या दिह लोके परत्र चेति ॥ इति गोदानं ॥ अग्नमाऽपेनयो व्याहृतिभिः । षष्टाविंशतिरष्टोत्तरं वा पंचगव्यं जुहुया
त् ॥ ॥ तत्र पंचगव्यहोमप्रकाशः ॥ ॥ ताम्रवर्णाया गोर्मूत्रं श्वेतवर्णाया गोमयं । कांचनवर्णायाः पयः नील
वर्णायाः दधि एवं वर्णाया घृतं अथवा सर्वं पंचगव्यं कापिलं वा असंभवे यथालाभोपपन्नं वा पृथक्पृथक् स
पादयो पलपरमितं वा माद्याष्टकं वा अंगुष्ठार्द्धपरिमितं गो द्विगुणपरिमाणं वा गोमूत्रं पलाशमध्यमप
त्र निर्मितं वा पद्मपत्र विरचितं वा सुवर्णमये ताम्रपात्रे निक्षिपेद् गायत्र्या प्रणवेन वा । तनंतरं अंगुष्ठार्द्धपरि
मितं वा अर्द्धांगुष्ठपरिमाणं गोमया प्यायस्वेत्य नचय प्रणवेन वा । पूर्वद्रव्यद्वयं यत्रानि
क्षिप्तं तत्रैव निक्षिपेः । अथ सप्तपलं वा अंगुष्ठार्द्धपरिमितं गोमयपेक्षया चतुर्गुणं वा घृतं तेजोसि शुक्रमित्यनेन य
जुषा प्रणवेन वा पूर्वोदितपात्रे क्षिपेत् । प्रणवप्रसिद्धः गायत्र्यादयो अस्मिन्मंत्रे त्रेधा प्रकारे वगव्य
स्थानप्रस्तावे प्राकूदर्शितः । एवं गोमूत्रादि एकत्र पात्रे कृत्वा प्रणवं समुच्चार्य्य निसमालोड्य घेना प्र
णवमुच्चार्य्य यज्ञियकाष्ठेन निर्मथ्य प्रणवेनैव । लिमं मधमप त्रे हरितैः कुशैः । पंचगव्यमध्ये हुत्प इरावत्
दिमिं त्रिणाङ्कती जुहुयात् । अतस्तत्र वश्यानेत्य हरितान् कुशान् । एवं मंत्राः । इरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी १७०

इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं । समू
मनुषे दशस्या । व्यस्तंभ्ना रोदविष्णवे दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखो । मानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः । वीरान्मा नो रुद्र भामितो व
लमस्या पासुरो मानस्तोके तनये मान आयुषमा नो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः । वीरान्मा नो रुद्र
वीर्हविष्मंतो तमा निदधे मते शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः सजोषा इंद्रावरुणा रातहव्या शं योः । शं न इंद्रपूषणा वाजसातौ । अग्नये स्वाहा
नामितो वधीर्हविष्मंतो नमसा विधेम ते मिंद्राः सोमा सविता यसंयो । शं न इंद्रपूषणा वाजसातौ । अग्नये स्वाहा
॥ ॥ इति दशाङ्कनिर्डवा व्रतग्रहणं करिष्येति । ब्राह्मणान् पृष्ट्वा कुरुष्वेति तैरनुज्ञातो हुतशेषं पंचगव्यं प्रणवेन
पिबेत् । एतच्च ग्रामादादिः यद्यं न च वदर्त्यनेकत्र वपमाङ्कतिरिष्टं सर्वं पिबेत् नो द्वेपणीयाः अतः एकालद्यश
क्त्याद्य पेक्षया गोमूत्रादीनि पूर्वोक्त वैकल्पिक परिमाणापेक्षया मेलनीयानि । एवं व्रतग्रहणं कृत्वा । ततः पर
सौनीकृत्वा ततोऽभ्युक्ष्य तेमनुमा विनयन्त्रिस्त्रया निशामयन्विवाह्येत् । एवमुपक्रांतसम्पकृपारेनीवा । तत
उदीच्यां गां निर्धीन । तपक्रमः प्राग्रामकरणे कलायां वेदसवश्राद्धगोदानानंतरं मेपङ्कताश्चस्य पंचगव्यप्रत
स्पर्शहोवाध । उदीच्यां मनुष्ठानसमयेनु होमानंतरं श्राद्धगोदानादि उपक्रमे होमस्य साक्षिहिरण्यादक्षिणे सर
त्यादिशब्देनोपात्तानि दशदानस्वरूपाणि वसंग्रहकारेण प्रदर्शितानि ॥ ॥ गोभूतिलहिरण्याज्यं वासो धान्यगुड

॥ अत्र क्रमेण दानमंत्राः॥ गोदानमंत्रस्यादानसमये दर्शि
नियारोप्यंलवणमित्याद्यर्दशदानानि पंडितेति॥ ॥अत्र क्रमेण दानमंत्रः॥ गोदानमंत्रस्यादानसमये दर्शि
ता॥ ॥अथ भूमिदानमंत्रः॥ यथेवत्वभूमिदान...कलांनार्हतिषोडशीं। दानान्यन्यानि मे शांतिर्भूमिदानाद्भवंतिह
महर्षेर्गोत्रसंभूताः कश्यपस्य तिलाः स्मृताः। तस्मादेषां प्रदाने मम पापं व्यपोहतु॥ ॥इति तिलदानमंत्रः॥ ॥
अथ हिरण्यदानमंत्रः॥ ॥हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः। अनंतफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ ॥
अथाज्यदानमंत्रः॥ ॥कामधेनोः समुद्भूतं सर्वक्रतुषु संस्थितं। देवानामाज्यमाहारं मतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ ॥
अथ वस्त्रदानमंत्रः॥ शरणं सर्वलोकानां लज्जायाः रक्षणं परं। सुवेषधारी वस्त्रं त्वं मतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ ॥अथ धान्य
दानमंत्रः॥ ॥सर्वदेवमयं धान्यं सर्वोत्पोदकं महत्। प्राणिनां जीवितोपायमतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ ॥अथ गुड
दानमंत्रः॥ ॥यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरश्च जनार्दनः। सामवेदानां महादेवः योगिनां प्रणवः सर्वमंत्राणां नारीणां
पार्वती यथा। तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसो मतः। मम तस्मात्परां लक्ष्मीं ददस्व गुड सर्वदा॥ ॥अथ रजतदानमं
त्रः॥ प्रीतिर्यतः पितॄणां च विष्णुशंकरयोः सदा। शिवनेत्रोद्भवं रौप्यं मतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ ॥अथ लवणदानमंत्रः॥ य १७१
स्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कृष्टा लवणं विना। शंभोः प्रीतिकरं नित्यं मतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ ॥इति लवणदानमंत्रः॥ पापानां च

॥ मतिर्येषां शास्त्रे प्रकृतिरमणीया
रिपाकस्य शांतिकर्म्मविवक्षया। उक्तानि परिभाषायामुपयुक्तान्यशेषतः॥ ॥मतिर्येषां शास्त्रे प्रकृतिरमणीया
विपाकस्य शांतिकर्म्मविवक्षया। उक्तानि परिभाषायामुपयुक्तान्यशेषतः॥ ॥ विरंचिं त्वं तेषां मुकुरतलभूते स्थिति मया। हृदयं व्यासा
यावद्गतिः। परं शीलं श्लाघ्यं जगति जनकस्यैक तिपये॥ विरंचिं त्वं तेषां सकलपापस्मृतिविनाशिका नाम तः। साकल्पापरस्मृतिविर
णप्रवरमुराणां शिष्यस्य तानीति॥ ॥मातापुण्यचरित्रकीर्त्तिविनवायस्या विकानामतः। साकल्पापरस्मृतिविर
यचरितः श्रीपद्मसिंहः पिता। सोयं कौशिकवंशभूषणमणिः श्रीलक्ष्मीतिश्वेश्वरो। वेदस्मार्त्तमते नये समपदे वा
कोलानिवर्द्धनो॥ ॥महार्णवाख्ये महितप्रबंधे मांधातृनाम्नो भर्मदनात्मजस्य। सकर्म्ममाणिक्यगणेन पूर्णे हर्षेश्व
रंगः खलु सप्तमेव॥ ॥इति श्रीपंडितपारिजातकहारमल्लेत्यादिविरुदराजीविराजमानश्रीमदनपालभूतस्य
मांधातुर्निबंधे महार्णवाभिधाने कर्म्मविपाके सप्तमस्तरंगः॥ ॥परिभाषायांसमाप्तः॥ ॥अथ रोगनिबर्ह
णानि॥ ॥तत्र क्षयरोगहराणि॥ क्षयरोगनिदानमाह॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥ब्रह्महा क्षयरोगी स्यादिति तन्निर्ह
र्थं षडब्दं प्रायश्चित्तं कुर्यात्। प्रायश्चित्तार्द्धमहति स्त्रियो रोगिण एव वेतिरोगिणोर्द्धे प्रायश्चित्तस्य ते नेवाऽभिधान
र्थं षडब्दं प्रायश्चित्तं कुर्यात्। प्रायश्चित्तार्द्धमर्हति स्त्रियो रोगिण एव च। ॥पयसुराणे॥ क्षयी स्यात्क्रमाराण्यंत्रे
त्रा॥ ॥इति क्षयरोगहरप्रायश्चित्तम्॥ अथ क्षयरोगहरकदलीदानम्॥ ॥पद्मपुराणे॥ क्षयी स्यात्क्रमाराण्यं...

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रमारणमुदकदानादिप्रतिबंधरूपाद्दिःनिष्टस्वराणां॥अथवाद्दोत्रेऽखीप्रतिघात॥ ॥बौधायनस्तत्रिर्वर्त्तकं।
कदलीदानमाह॥ ॥कारयेत्कदलींदिव्यां स्वर्णैसर्वत्रसंस्थतां।फलप्रयोगेनसंयुक्तांसुवर्णस्यपलेनतु।यथावि
त्तवतःकुर्यात्सूत्रेणावेष्ट्यसूत्रकैः।ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्पितृश्चैवानां।विधेःस्मृतेः।होमश्चकारयेत्तत्रपूर्ववद्ब्रा
ह्मणेनच।तस्मैतांकदलींदद्याद्वस्त्रालंकारपूर्विकां।सजितायदरिद्रायप्रत्रस्थायात्मवेदिने।धर्मज्ञाय।तिद
त्तोयंमंत्रेणानेनतुद्दायी॥हिरण्यगर्भभूरूपःनानारत्नगन्मयं।रत्नादानेनदेवेशप्रदत्तंपथमेप्रतो।उप
स्वाचनंकार्यंब्राह्मणैर्वेदपारगैः।शिष्टैरिष्टैर्वलितिश्चसहस्रोजनमाचरेत्॥फलप्रयोगेत्यादि।फलानांप्रयोगःस
मूहः।पलेनतुपलस्वरूपेपरिभाषायांपरिमाणप्रकरणेद्रष्टव्यम्।यथावित्तवतः।वित्तानुसारेणसमर्थश्चे
त्पलादधिकेनापिकदलींकारयेत्॥इत्यर्थः॥सूत्रकैः॥सूत्रेणावेष्ट्यवस्त्राद्यतांवेष्टनेनकदलीध्वजोपलक्षितेस्तु।
मंत्रश्चत्र्यंबकंयजामहइत्ययंहोमंचकारयेत्तत्रपूर्ववदिति।पूर्ववद्वृद्धेनमृत्युंजयमंत्रस्योपलक्षितत्वात्।कद
लीदानमंत्रेचपरमभूरूपस्पर्शनाऽधिदेवतात्वेनोपादनात्।तथाकर्मणोविघ्ननिवर्हणार्थत्वात्॥ ॥त्र्यंबकमंत्र १७२

श्चपरिभाषायांकूष्मांडप्रकरणेदर्शितः॥होमसंख्याश्चाष्टोत्तरशतंसहस्रमयुतंवा।द्रव्यमाज्यंतिलाश्चकद
लीप्रदानंतरब्राह्मणान्भोजयित्वाहोमंकुर्यात्।वचनपाठगतक्रमबाधेप्रमाणाभावात्।एवंकदलीदान
नंतरम्कर्मनिर्वर्त्यपश्चात्स्वबांधवानंतरंशिष्टैरिष्टैश्चसहभुंजीत॥ ॥इतिक्षयरोगहरकदलीदानम्॥ ॥अथ
राजयक्ष्माहरव्याधिप्रकृतदानम्॥ ॥ब्रह्माण्डपुराणे॥ ॥धर्मशास्त्राणिविज्ञायज्ञायश्चित्तंददातियः।राजय
क्ष्मालवित्तस्यरोगपीडाऽतिदारुणा॥पूर्वोक्तेनविधानेनस्वंवद्यात्प्रतिरूपकम्।पूर्वोक्तविधिरस्मात्-परिभाषा
यांदर्शितः॥व्याधिप्रतिमादानविधिप्रकारेण॥ ॥प्रतिमालक्षणंकर्मविपाकसारे॥ ॥राजयक्ष्माक्रशतनुःश्वा
सवापासितर्जनीदयस्त्रिनेत्रोदंष्ट्रास्यौदष्टोष्ठोस्तुमुच्यतः॥ ॥इतिराजयक्ष्माहरप्रकृतिदानम्॥ ॥अथ
साध्यसर्वरोगहरव्याधिप्रकृतिदानम्॥ब्रह्माण्डपुराणे॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥सुवर्णस्त्ररजतैर्यथाशक्त्यानुसारतःक
त्वावप्रतिमांव्याधेर्द्धा।द्विप्रायस्यत्नतः।शतेनवातदर्द्धेनत्रिंशता।निष्कसंख्यया।जातरूपमयींव्याधिप्रतिरूपंतुकारये
त्।निधायपात्रेसंपूर्णेतंडुलैसितरूपकैः।अलंकृत्यवसौवर्णंरूपंचयरूलेपनं।वासोयुग्मेनसंवेष्ट्यपाहिरापसंवन्द

Indira Gandhi National Centre for the Arts

घणोः॥ अलंकृताय विप्राय दद्यान्मंत्रमुदीरयेत्॥ ॥मंत्रमाह॥ यो मां रोगाः प्रबाधंते देहस्थाः सततं ततः गृह्णीष्व
निरूपेण तद्रोगां द्विजसत्तमः॥ ॥प्रतिग्रहीत्रा इतिकर्तव्यतामाह॥ वाढमित्येव तद्रूपं गृह्णीयाद्यावधितिः सह। ततः
सरोगी दाता वदीर्घायुष्यं प्रपद्यते। सुवर्णरत्नरजतैरित्यादि॥ सुवर्णेन शरीरसंनिर्माणं रत्नेन चक्षुषी। रजतेनाक्ष्णोः
श्वेतगोलकं। एवं यथाशक्ति प्रतिमानुरूपं कुर्यादित्यर्थः॥ निष्कस्वरूपं परिभाषायां परिमाणप्रकरणे ज्ञातव्योऽत्र
तद्रूपं सुवर्णपात्रे कांस्ये च यद्ब्राह्मणो देयमिति सं कर्मविपाकदर्शनात्॥ ॥इति असाध्यसर्वरोगहरव्रतं॥ धिप्रक
लिदानय॥ ॥अथ प्रकारान्तरेणासाध्यसर्वरोगहरणम्॥ ॥अथ विधानं॥ ॥असाध्यव्याधिनाशस्तु त्र्यंबकेण प्राण
हारिणा॥ आ ते रौद्रेण सूक्तेन प्रत्यृचं वाग्यतः शुचिः॥ सर्वमाज्याहुतिर्वा उपस्थायेत्पराकरात्रं॥ हविशेषे
णेत्यादि॥ एकस्मिन्दिने उपवासः॥ अपरस्मिन्वर्तेत एकान्नभक्तं द्विजः॥ पूर्णे मासे जयेन्मृत्युं रोगेभ्यश्च प्रमुच्य
ते॥ होमकर्मण्यशक्तानां जपस्त्रिद्विगुणं तवेत्॥ आ ते रौद्रेणेत्यादि॥ आ ते पितर्मरुतामित्यनेन सूक्ते
ना॥ सर्वमाज्याहुतीरिति॥ उपस्थानात्स्वाहविः शेषणेत्यादि॥ एकस्मिन्दिने उपवासः अपरस्मिन् हवि १७२
शेषणापारणं॥ अत्र हविष्यकरणे जपमेवा तथाच रोगिणो मासं शरीरनिर्वाहात् उपपत्तेः॥ अन्तए

अप्रीति दिनं चरुहोमानन्तरमाज्यं हुत्वा शंकरोपस्थानं कार्यं होमः प्रतिऋचं उपस्थानं सूक्तेन प्याधितस्तावेना
आचार्येण कारयेत्॥ आचार्यस्य एकान्नोपवासः एक
सूक्तस्यास्य तु त्र्यशतं सहस्रं होमः कार्यः स्वयमशक्तश्चेदाचार्येण कारयेत्॥ आचार्यस्य एकान्नोपवासः॥ विदि
वदेवमृत्युंरुद्रं यजेत्॥ आ ते पितरित्यस्य पंचदशर्चस्य सूक्तस्य गृत्समद ऋषिः रुद्रो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ ॥विदि
तार्थे विनियोगः॥ ॥आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः॥ अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र
जायेमहि रुद्र प्रजाभिः॥१॥ त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः॥ व्यस्मद्द्वेषो वितरं व्यंहो
व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः॥२॥ श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो॥ पर्षि णः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा
अभीती रपसो युयोधि॥३॥ मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहूती॥ उन्नो वीराँ अर्पय भे
षजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि॥४॥ हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय॥ ऋदूदरः
सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै॥५॥ उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयसा नाधमानं॥ घृणी
व च्छायामरपा अशीयाविवासेयं रुद्रस्य सुम्नं॥ हस्तो अस्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलाषः॥ आत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वीरस्यैयसोदेव्यस्या लीनुमाहषः लक्ष्मीयः॥७॥अवयवे हृषज्ञायस्विनीचमहामाहीसुस्तुतिलीदयामिन
स्पकर्म्मरी।किर्षनमो लिर्खुणीमसित्वंरुद्रस्यनाम॥८॥स्थिरेभिरंगैः पुरुरूपउग्रो बभ्रुःशुक्रेभिःपिपिशेहि
रण्यैः।ईशानादस्यभुवनस्यभूरेर्न्नवा उयोषद्रुद्राय असुर्यं॥९॥अर्हन्बिभर्षिसायकानिधन्वार्हन्निष्कंयजतंविश्व
रूपं।अर्हन्निदंदयसेविश्वमाभ्वंनवा उजीयोरुद्रत्वदस्ति॥१०॥स्तुहिश्रुतंगर्त्तसदंयुवानंमृगंनभीममुपह
स्त्नुमुग्रं।जलित्रे रुद्रस्तवानोन्यत्तेअस्मिन्निवपंतुसेना॥११॥कुमारश्चित्पितरंवंदमानंप्रतिना
नारुद्रोपयन्नं॥भूरेर्दातारंसत्पतिंगृणीषेस्तुतस्त्वंभेषजारास्यस्मे॥१२॥यावोभेषजामरुतःशुचीनियाश
न्तमावृषणोयामयोभुयानिमनुरवृणीतापितानस्ताशंचयोश्चरुद्रस्यवस्मि॥१३॥परिणोहेतीरुद्रस्यवृष
परित्वेषस्यदुर्म्मतिर्म्मरीमा(ह्या)।अवस्थिरामघवद्भ्यस्तनुष्वमीढुस्तोकायतनयायमृल॥१४॥एवाबभ्रोवृ
षभचेकितानयथादेवनहृणीषेनहंसि।हवनश्रुन्नोरुद्रेहबोधिबृहद्वदेमविदथेसुवीराः॥१५॥ ॥इतिप्रकारा
न्तरेणाऽसाध्यसर्वरोगहरणम्॥ ॥अथसातातपप्रोक्तराजयक्ष्महरणम्॥ ॥राजहाराजयक्ष्मीस्यादेवंवस्या १७४

३५१५

पिभिःकृतिः।गोहिरण्यानिमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः।गुडधेनुप्रदानेनघृतधेनुप्रदानतः।इत्यादिभिःक्रमेणैव
क्षयरोगप्रशान्तयेगावादीनितिलक्ष्मांतानिशक्तिरोगाद्यनुसारेणव्यस्तानिसमस्तानिदातव्यानि।आदि
शब्देनयदुक्तंशांतिविनायकशांत्यादयोलक्ष्याः।घृतधेनुविधिर्म्मत्स्यपुराणे॥ ॥तत्रगुडधेनुविधानस्येववृ
तधेन्वादावपिदिष्टत्वात्।गुडधेनुविधिरुच्यते॥ ॥गुडधेनुविधानस्येवंदेहेयद्रूपमिहयत्फलं।तदिदा
नींप्रवक्ष्यामिसर्वपापप्रणाशनम्॥कृष्णाजिनंचतुर्हस्तंप्राग्रीवंविन्यसेद्भुवि।गोमयेनोपलिप्तायांदर्भानास्ती
र्य्ययत्नतः।चतुर्हस्तोरत्निरितिदानकांडे॥ ॥पापद्धिरत्निनेहस्तवृहद्दस्तमितंडयं।लघ्वेनाकांकांजिकंतदहल
स्यपरिकल्पयेत्।प्राङ्मुखीकल्पयेद्धेनुमुदक्पादांसवत्सकां।उदङ्मुखीभिःप्राक्छिरासवत्सोपितथैव
चोत्तमागुडधेनुःस्यात्सदाभारचतुष्टयः।इहविज्ञाऽनुसारतः।सारलक्षणपरिभाषायांपरिमाणप्रकर
णेस्पष्टाधि।इहविज्ञाऽनुसारतःसर्व्वेकोउत्तममध्यमादिकल्पनाभवंतीत्यर्थः।धेनुवत्सोधृतास्यातोसि
तसूक्ष्मावराहतौसुक्तिकर्णाविट्ठलौकुर्याद्वेभ्युच्चिमुक्ताफलेक्षणौ।अमुक्ताफलसाहचर्याच्छुक्तिरपमु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

काश्चित्कैवद्याद्याः सितस्तूपत्रसिरालं तौ सितकंबलाकंबलौ कंबलः सास्नाः ताग्रगंडकः पृष्ठौ तौ सितचा
मररोमकौ। गंडकं ककुद्देशो गंडस्थूलस्या विद्रुमद्युगोपितौ नवनीतस्तनौ द्वितौ। द्वौ मधुच्छौ कांस्यदोह
विंद्रनीलकतारकौ। तारका चक्षुर्मध्यभागः। सुवर्णशृंगा। गरलो राजतं खुरसंयुतौ। नानाफलमयैर्दंतैर्घ्रा
णगंधकरंडकौ। फलमयैर्दंतैः संयुता विसन्धयः। अत्र स्वयथस्यान्तु सारेण सुवर्णशृंगादिकं विषयं। वि
त्तशाठ्यं न कारयेत् इत्यस्या सर्वरोमक्त्वात्। इत्येवं रचयित्वा ततो धूपदीपैस्तथार्चयेत्। ॥अर्चनमंत्रः॥ ॥
धेनो त्वं पृथिवी सर्वा यस्मात्केशवसन्निला। सर्वपापहरा नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे। एवं अनेन मंत्रेण सव
त्सां धेनुं समभ्यर्च्य तां धेनुमामंत्रयीत॥ ॥ततः मंत्रमाह॥ ॥या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थि
ता। धेनुरूपेण सा देवी अतः शांतिं प्रयच्छतु। देहस्थायां च रुद्राणी शंकरस्य प्रिया सदा। धेनुरूपेण सा देवी
मम पापं व्यपोहतु। विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः। चंद्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु १७५
सा श्रिये। चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मी धनदस्य च। लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनोर्वरदास्तु मे स्वधा त्वं

पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां तथा। सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे। एवमामंत्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेद
येत्। ब्राह्मणस्तु उच्छदेशो प्रतिगृह्य स्वस्तिकं कुर्यात्। एवं गुडधेनुर्विधिमभिधायैनमेवं विधेघृतधेन्वादिष्व
तिदिशति। विधानमेतद्धेनूनां सर्वासामिह पठ्यते। सर्वासां प्रत्यक्षधेनुव्यतिरिक्तानां। प्रत्यक्षधेनावपि सु
वर्णशृंगपत्वादि यथा वित्तवतः समानमेवोपस्तु पापविनाशित्वोपपत्तेर्दश धेनवः। तासां स्वरूपं वक्ष्यामि
नामानि च नराधिप। प्रथमा गुडधेनुः स्याद्घृतधेनुस्तथापरा। तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलधेनुका।
क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथापरा। सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुस्तथाष्टमी। रसधेनुस्तु नवमी दश
मी तु स्वरूपतः। प्रत्यक्षधेनुरित्यर्थः॥ ॥कुंभास्तु दशमे धेनूनां मित्र राशास्तु राशयः॥ कुंभराशाः कंबलशापर्यो
यां अथवा परिमाणवचनः तच्च परिमाणं परिभाषायां परिमाणप्रकरणे द्रष्टव्यं सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छं
ति मानवाः। नवनीतेन रत्नैश्च तथान्येऽपि महर्षयः। एतदेव विधानं स्यादेते चोपस्कराः स्मृताः। मंत्राऽवाहनसं
युक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि। यथाश्रद्धं प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा। गुडधेन्वादयो देया उपरागादिपर्वसु॥
क्रि

॥इतिगुडधेन्वादिविधिः॥ ॥क्षयी क्षयरोगनिवृत्त्यर्थं स्वर्णं कं गुडधेनुं दद्यात्॥ घृतधेन्वविधानान्यन्यानि बहू
नि संति तानि ग्रंथगौरवयान्न प्रदर्शितानि। अतश्च घृतधेन्वादिविधिस्तु विकल्प्यो वेदितव्यः॥ ॥इति शातात
पप्रोक्तराजयक्ष्महरणम्॥ ॥माता पुण्यचरित्रकीर्त्तिविनता यस्याविकानामतः शाकल्यापरमूर्त्तिरार्यच
रितः श्रीपेद्दिभट्टः पिता। सोयं कौशिकवंशभूषणमणिः श्रीरुद्रविश्वेश्वरो। वेदस्मार्त्तमतेनये च सपदे वाक्यो
क्तीर्घटते॥ ॥मतिर्येषां शास्त्रप्रकृतिरमणीयाप्यवहति॥ पराशीलं श्लाघ्यं जगति कृतजनवस्तेकतिपये वि
रंचित्रं तेषां मुकुटतलभूतेस्थितिमियाद्दियं व्यासारण्यः प्रवरमुनिशिष्यस्य ललितिः॥ ॥इति श्रीपंडितपा
रिजातक हारमल्लेत्यादिविरुदराजीविराजमानश्रीमदनपालपुत्रस्य मांधातृनिर्वंधे कर्मविपाके अष्ट
मस्तरंगः॥ ॥अथ शूलरोगहराणि॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥अन्नहर्त्तामयावी स्यात् आमावी शूलरोगवान्॥ धान्य
हशास्यः कुंभेस्योदरलोह्निशातोदमः॥ इति तेनैव कनिष्ठमाह सदंडालिध्यनाम्॥ ॥कनिष्ठमादस्माना १७६
भ्रूणपातकसमत्वादुपपातकप्रायश्चित्तं त्रैमासिकं कर्तव्यं शूलमात्रस्य तत्रापि रोगस्यासाध्यत्वेनि

दानस्कृतपापाल्पासपरिकल्पनीया। षण्मासिकादौ व्याधेरल्पत्वे तु प्रायश्चित्तमपि कल्पनीयं॥ ॥इति शूलरो
गप्रायश्चित्तम्॥ ॥अथ शूलहरत्रिशूलदानम्॥ ॥तदुक्तं चतुर्वर्गचिंतामणौ॥ ॥शूलेन शूलीलवतिमनुष्याणां
चाहिंसकः। पलेन वा तदर्द्धेन तदर्द्धेनाथवा कृतम्। सौवर्णं राजतं वापि शूलं कुर्यात्प्रयत्नतः। तीक्ष्णं वायसं वापि
खादिरं वाथवा पुनः। रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य तिलानामुपरि न्यसेत्। तिलानां तु परीमाणं द्रोणं वा पितदर्द्धकं तदर्द्धं च
यथाशक्त्या प्रपूजयेद्ब्राह्मणः शुचिः। अर्घ्यादिमूलमंत्रेण षोडशैर्वोपचारकाम्। क्रिया विद्वान्ब्राह्मणः प्रजां कृत्वा होमं
च कल्पयेत्। शूलस्य दक्षिणे पार्श्वे स्थंडिले विधिः प्रीणीयते। समिदाज्यतिलांश्च हुत्वा ततः शांतिं प्रकल्पयेत्। ततो नै
दकेन वा सिंचेच्छूलिनं रोगिणं नरः। ततो हुत्वा तेच्छूलं पूजयित्वा स्वशक्तितः। दद्यात्सदक्षिणं तं तु प्राङ्मुखा
य कुटुंबिने। मंत्रेणानेन परया भक्त्या सर्वे परिस्मरेत्। त्वं शूलं ब्रह्मणा सृष्टं त्रिपुराणां विनाशनम्। दैत्यानां दान
वानां च शंकरस्याऽप्युधं तथा। कुक्षिस्थमथ पार्श्वस्थमथवा पृष्ठसंगतम्। शूलं विनाशयेत्वं मे महादेवेन धारि
तम्। ततः स्नात्वा तु भुंजीत ब्राह्मणैः सह बंधुभिः। शूलहिंसासमुत्पन्नां वेदनामाशु नाशयेत्। पलेनेत्यादि पलद्वा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

णयोर्लक्षणं परिभाषायां परिमाणप्रकरणे निदर्शितं प्रजपेद्ब्राह्मणश्च विरिति। ब्राह्मणः सर्वोक्तं शूलं प्रजपे
द्विप्रर्थः। मूलमंत्रेण अर्घाद्युपचारान् कल्पयेदिति तत्र यः मूलमंत्रः शैवपंचाक्षरो वा रुद्रत्र्यक्षको वा शाको वैदिको
मंत्रो वा। शैवपंचाक्षरस्य वामदेव ऋषिः पंक्तिश्छंदः शिवो देवता प्रजायां विनियोगः॥ ॥मंत्रास्तु॥ ॥नमः शिवा
य॥ ॥केचन प्रणवादिपंक्तिं वैदिकमंत्रस्तु त्र्यंबकमित्यादयो बहवः प्रदर्शिता। समिदाज्यतिलाञ्जुहुयादिति
॥ ॥तद्यथा॥ ॥समिद्धोमे तावत्
समिदादितिलहोमेषु कर्मविपाकसंग्रहे। आदौ मंत्रांतराण्यपि प्रदर्शितानि॥ ॥समिद्धोमे विनियोगः॥ ॥कुरुष
पुरुष एवेदमित्यस्य मंत्रस्य नारायण ऋषिः पुरुषो देवता। अनुष्टुप्छंदः। समिद्धोमे विनियोगः॥ ॥आज्यहोमे च
एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं। उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति। समिद्धोमयज्ञिया॥ ॥आज्यहोमे च
वकमंत्रं॥ ॥तिलहोमे तु यतश्चेंद्र स्वयामह इति मंत्रस्य परिभाषायां कूष्मांडहोमप्रकरणे प्रदर्शितस्य होम
मंख्या अष्टोत्तरशतसहस्रायुतान्याख्याधितरतमसाबेनकल्प्या। ततः शांतिं प्रकल्पयेदिति। शांतिश्चोषधी
तिः। तत्र वाणी सद्धार्थे इमारव्या अश्वलायनीया। शत्रो वातः पवतामिति तैत्तिरीयाणां। एतद्द्वयमपि परिभाषा १७७

यां व्यधिप्रतिप्रतिमादानविधौ द्रष्टव्यौ॥ एतच्चोपलक्षणं॥ अतोयस्यां शाखायां या शांतिः सा तत्तच्छाखीयैर्व्यास्था
यां व्यधिप्रतिप्रतिमादानविधौ द्रष्टव्यौ॥ एतच्चोपलक्षणं॥ अतो यस्यां शाखायां या शांतिः सा तत्तच्छाखीयैर्व्यास्थापनीया। शांत्युदकेन शूलिनं नरमासिंचेत्। कलश
एतच्च शांतिवाचनं वारुणं कलशं संस्थाप्य तस्याग्रे कुर्यात्। ततस्तेनोदकेन शांतिदकेन शूलिनं नरमासिंचेत्। सेकश्च वसुधारायां दर्शितः स
स्थापनाप्रकारस्तु नवग्रहयज्ञे सूर्यादिपूजानंतरं दर्शितः॥ अभिषेकप्रकारोपि तत्रैव वसुधारायां दर्शितः॥ अत्र चैवं प्रयोगः
वं परिस्मरेदिति। एवं विधिपापाचरणाद्वयं रोगः संजातः एतस्मिन्निवृत्तये एवस्पमाणशूलदानमंत्र एव विधिं
णविशिष्टं शूलं संस्कृत्य ब्राह्मणाय दद्यादित्यर्थः॥ एतच्चासर्वशूलसाधारणं॥ ॥इति शूलहरविशूलदानं॥ ॥अ
यथ अरुविशूलहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥श्रद्धाहीनो धनाढ्यो नैष्करोति स्नानसदानीवायः सो ऽरुचिमा
नरू शूली नायते तत्रैव निस्तारः॥ चांद्रायणं चातिकृच्छ्रं प्राजापत्यमथापरं। होमाय पित्त कुर्वीत माध्यादे शू
रूपतः। चांद्रायणादीनि प्रत्यस्तानि समस्तानि वा यथाशक्ति रोगाद्यपेक्षया योज्यानीत्यर्थः॥ अत्र शूलहरं
शूलदानोक्तप्रकारेण आदिशब्देन विष्णुसहस्रनामाभ्यामार्जनविष्णुहवनैयोवापि लभ्यं स्तोत्रानि
परिभाषायां दर्शितानि तथा चांद्रायणादीन्यपि॥ ॥इत्य ऽरुविशूलहरम्॥ ॥अथ प्रकारांतरेण ऽरुविशू
परिभाषायां दर्शितानि तथा चांद्रायणादीन्यपि॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

लहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥साह्वाद्वंतिगवादीनियःस्वनर्जननान्नरोरोगीश्रोत्ररोगीशूलीवाऽरुचि
मान्नलवेद्य॥एतन्निवृत्त्यर्येषेकवार्षिकंद्विवार्षिकं।वरेद्वतंतदवेचगोहिरण्यादिकंदिशेद्यत्रत्रगोहन
नंयज्ञसाधनत्वादिगुणविशिष्टगोहननाप्रायश्चित्तस्यगुरुत्वात्त्रआदिशब्देनयज्ञविद्यातोऽन्नस्यन्ततथा
व्याधिगुरुलघुत्वेनैकवार्षिकादिप्रायश्चित्तानियोज्यानि।गोहिरण्यादिकमित्यादिशब्देननासाविधीय
तेतदत्रैवेतिचकात्तद्यन्नघञ्चजपःजपसंख्यांचास्तुत॥तद्यन्नघञ्चःपरिभाषायांव्याधिप्रतिमादानवि
धौद्रष्टव्यः॥ ॥इतिप्रकारान्तरेणारुचिशूलहरणम्॥ ॥अथाऽजीर्णशूलहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥
निदानमाह॥ ॥शातातपप्रोक्तं॥ ॥शूद्रश्चैवतुभुक्त्वान्नमव्रतस्यद्विजस्यच॥शूलव्याधिर्भवेन्नित्यमजीर्णं
नातिपीडितः॥शूद्रस्यैवान्नंसततंजन्मान्तरेभुक्त्वायस्तन्निमित्तप्रायश्चित्तमकृत्वैवास्तेयश्चाव्रतस्यद्विज
स्यकर्म्मानुष्ठानरहितस्यवाब्राह्मणस्यचान्नंभुक्त्वाकुर्वन्नास्तेशूलव्याधिमान्भवेदित्यर्थः॥अत्रेमांनिष्कृति
कुर्यादुपवासत्रयंतथा।दद्यात्पलत्रयंरूप्यंब्राह्मणायसकांचनम्॥पलमितिपरिभाषायांपरिमाणप्रक १८

रणेस्पष्टमयिारजततदानमंत्रोपितत्रैवप्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौ॥ ॥इत्यजीर्णशूलहरम्॥ ॥अथप्लीहशूलह
शूलहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥विश्वस्यविषदाताचप्लीहवाञ्जायतेनरः॥वशद्वाप्लीहीच॥एतन्निवर्ह
णार्थंप्रायश्चित्तंसमादिशेत्।चांद्रायणंपराकंचतथोद्यन्नघएवच॥अपामार्जनकस्यापिजपःसंध्यात्र
येत्नवेद्य॥उद्यन्नघञ्चःपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधौद्रष्टव्यः॥जपसंख्यात्वयुतं॥अपामार्जनस्तोत्र
मपिपरिभाषायांविष्णुसहस्रनामानन्तरंद्रष्टव्यम्॥स्तोत्रजपस्त्वाव्याधिविमोचकात्रिसंध्यंचांद्रायणप
सकयोर्लक्षणमपिपरिभाषायामेव॥ ॥इतिप्लीहशूलहरम्॥ ॥अथजठरशूलहरम्॥ ॥कर्म्मविपाक
समुच्चये॥ ॥कृताध्ययनसंपन्नंयाचितारमकिंचनं॥ब्राह्मणंरहमाहूयदानमर्थंनददातियः॥संभवे
ज्ज्वरेशूलीतथाध्मानीचकर्हिचित्।कृच्छ्रोऽतिकृच्छ्रंचांद्रायणिसकुर्याद्गोगशान्तये॥चांद्रायणंकृच्छ्रादि
स्वरूपाणिपरिभाषायांदर्शितानि॥संख्यात्वयुतंगवादिदानमंत्राः॥अपितत्रैवप्रायश्चित्तोपक्रमपद्ध
तौदर्शिताः॥सहिरण्यघृतदानेआज्याविक्षणमंत्रः॥अलक्ष्मीर्यश्चदोषःस्यात्मेसर्वगात्रेव्यवस्थितः॥तत्सर्वंश

मयाद्यत्वं लक्ष्मीरुच्छिष्ट वर्द्धय॥ ॥इति कटिशूलहरम्॥ ॥अथ हस्तशूलहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥हस्ते
जन्मनि नास्तिक्यात् संध्यादिरहितो द्विजः। हस्तशूली स तु भवति निष्कद्वादशकं दिशेत्॥ भोजयेद्ब्राह्मणानष्ट
क्या जपेत्सौरं हिरण्यदः। सौरं सूक्तं मंत्रं वा॥ सौरमंत्र अष्टाक्षरो वा। उद्यन्नद्य रुचो वा॥ अनयोः स्वरूपं निष्क
स्य रूपं च परिभाषायामुदीरितं॥ सौरसूक्तं तु॥ उदुत्यं जातवेदसमिति त्रयोदशर्चस्य प्रस्कण्वऋषिः प्रस्कण्व
ऋषिः अद्यान्त्यगायत्र्याः त्रिष्टुप् अनुष्टुभः सौरसूक्तदेवता जपे विनियोगः॥ एतदपि सूक्तं परिभाषायामुद
धोरणे बोधव्यं॥ हिरण्यद इति नव विशेषः॥ ॥इति हस्तशूलहरम्॥ ॥अथ कर्णशूलहरम्॥ ॥कर्म
विपाकसमुच्चये॥ ॥मैथुनं श्रूयया पित्रोः कर्णशूली भवेत्ततः। स्याच्चैव बधिरः किंचित्कपाले शब्दसह
वत्र॥ निष्कविंशतिकं दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने। विष्णुप्रकाशकामं [illegible] जपेद्रोगोपशांतये। अपामार्जन
पाठेन मंत्रितं सजलं पिबेत्। भोजनं ब्राह्मणे स्पृश्या प्रदद्याद्दक्षिणां तथा। मैथुनं श्रूयया दित्यादि। मैथुनं मे १७९
थुनशब्दं बधिरः श्रूयया दित्यर्थः॥ ॥निष्कस्वरूपं परिभाषायां परिमाणप्रकरणे विहितं॥ ॥विष्णुप्र

काशकामंत्रः॥ ॥पुरुषसूक्तं तद्विष्णोरिति द्वितयम्। तत्र पुरुषसूक्तं परिभाषायामेव दर्शितम्। तद्विष्णोरि
ति द्वयस्य ऋषिर्मेधातिथिः विष्णुर्देवता गायत्री छंदः जपे विनियोगः॥ तद्विष्णोः परमं पदं संपादस्पृंति
शूरवः दिवीव चक्षुराततं। तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिंधते विष्णोर्यत्परमं पदम्॥ अपामार्जनस्तो
त्रमपि परिभाषायामेव। सजलं पिबेदिति रोगी। पुरुषसूक्तादिसंख्या मोध्यनुसारेणाष्टोत्तरशताद्युक्ता
ताः कल्प्याः॥ ॥इति कर्णशूलहरम्॥ ॥अथ नयनशूलहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा
सूर्यं वा समयोदये। नेत्रशूली भवेत्सोपि नेत्रलिंगं समतेदिशः॥ ॥बर्हिर्मि देहि मं [illegible] होमस्याद्दृष्ट्वा युतं
वयः सुपर्ण इति वचनेनैव शिवेच्च वा रिणा। अष्टाक्षरी स्यात् इति [illegible] जपेद्वा शूलं प्रशाम्यति॥ परस्त्रियं द
ष्ट्वेति कामतः। तथा सूर्योदया समपि। वर्हिर्मि देहीत्यनेन वर्हिर्मि देहीति द्वाभ्यां होमो मंत्रो लक्ष
त्रो होमकाष्ठेस्याद्धामः कर्तव्यः। अस्य मंत्रस्य प्रजानां मंत्रस्य परमेष्ठी वा देवा ऋषयः। अग्निर्देवता शक्करी छंदः। द्विति
दः। अष्टवा युतमिति अष्टोत्तरमयुतं वयः सुपर्णा इत्यस्य गौरिति ऋषिः इंद्रो देवता अनुष्टुप् छंदः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ताथेविनियोगः॥ ॥वयःसुपर्णाउपसेदुरिंद्रंप्रियमेधाऋषयोनाधमानाःअपध्वांतमूर्णुहिपूर्द्धिचक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेवबद्धान्॥१॥ ॥अन्वीत्यावेनासिकोत्यामित्येतत्सूक्तंपरिशिष्टायांरोगप्रतिमादानविधौद्रष्टव्यम्॥यथाशक्तियथारोगंजपसंख्याकल्प्या॥नेत्रसेचनंचयावद्रोगविमुक्तंशूलरोगाद्रक्ष्यथाशीघ्रंब्राह्मणाश्चत्वारोजपेयुःसूर्यप्रीत्यर्थंसूर्यपूजाचकार्या॥नेत्रकृष्णलाच्छनिम्प॥ ॥इतिनेत्रशूलहरम्॥ ॥अथशातातपप्रोक्तसर्वांगशूलहरम्॥ ॥शूलीपरोपतापनायेवपुणातनुसोऽर्द्दानंकुर्वीततथास्कंदजपेद्बुधः॥वपुणातनुःकृशशरीरइत्यर्थः॥व्याधिजरतमत्वाचेनातदानादेरस्यासंगःसद्विधानेपरिशिष्टायांद्रष्टव्यम्॥ ॥इतिशातातपप्रोक्तंशूलहरम्॥ ॥अथशूलरोगप्रतिमादानं॥ ॥प्रकृतिलक्षणंचकर्मविपाकसारे॥ ॥अनुक्तेषुतुरोगेषुरोषाग्निहलतेक्षणम्॥कृष्णंगलस्थंशक्तिंशूलंपाशांकुशंदधत्॥चक्रखड्गगदावज्रशरचापधरंनिवानामायन्यस्तर्जन्यस्तर्जन्याखिरिपार्श्वगात्रांदंष्ट्रादंष्ट्राऽध १८०

पेप्रकल्पयेत्॥आलंतस्याद्वेमईवारस्नेनिधासितेनत्तातदेवंप्रतिमादानंकर्मशांतिप्रपिस्वतः॥अतोस्यापेप्रकल्पयेत्॥आलंतस्याद्वेमदेवारस्नेनिष्कासितेनतत्तदेवंप्रतिमादानंकर्मशांतिप्रपिस्वतः॥अतोस्या
ल्पेनयोदद्यान्मसादानंनराधमः॥प्रतिगृह्णातिवातस्यदुःखशोकावहंभवेत्॥येयेरोगाःप्रवाधतैदेहस्था
सर्वजंतुषुगृह्णाणप्रतिरूपंतुसहरोगौद्विजोत्तमः॥मंत्रेणानेनतंदद्यात्पूर्वेरीत्याकृताज्ञेनावाढमित्येवगृह्णीयात्
तद्रूपंव्याधिभिःसह॥आचार्ययजमानस्तुअनुयायाच्छतंपदं॥अनुक्तेषुतुरोगेषुपित्याद्रियत्ररोगप्रतिमा
याविशेषलक्षणंनास्तितत्रैवमेवंविधलक्षणोपेतांकुर्यादित्यर्थः॥शक्त्यादिकंदधत्स्थितमित्यर्थः॥ ॥उ
यन्नयन्निष्कस्वरूपंपरिशिष्टायांपरिमाणप्रकरणेबोधव्यं॥कर्मशांतिप्रपिस्वतइतिपादान्नएवमन्यत्र
पिकर्मविपाकशांतिप्रपिस्वतःसामान्यन्यायेनप्राप्तत्वात्प्रतिमादानंकर्तव्यमित्यर्थः॥यद्यप्येवंतथाप्यन्य
त्रान्यत्रचव्याधिगुरुलघुतापेक्षयाशक्त्यनुसारेणचप्रतिमादानंकल्प्यनद्यशक्यंविदधीत॥शास्त्र
पतत्तसुतइतिपादान्॥ ॥तथा॥ ॥देशंकालंतथात्मानंदेयंद्रव्यप्रयोजनं॥उपपत्तिमवस्थांचज्ञात्वा
शोधंप्रकल्पयेत्॥वोध्ययनवचनेशोचपदस्याचपदस्योपलक्षणार्थत्वाच्चावगंतव्यं॥येयेरोगाइतिदे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नमंत्रः॥ ॥इत्यौरीत्याकृतार्थेनइति॥आतंकोदेवतादेवतातत्रैत्यारस्यपरिभाषायांव्याधिप्रतिमादानवि
धायुक्तप्रकारेणेत्यर्थः॥शतंपदमिति॥शतंपदानामित्यर्थः॥समुदायापेक्षयैकवचनं॥ ॥इतिशूलरोगप्र
तिमादानम्॥ ॥मातापुण्यचरित्रकीर्त्तिविलवायस्यांविकानामतः॥शाकल्याएमूर्त्तिरार्यचरिताश्रीपेद्धि
भट्टात्मजः॥रायंकौशिकवंशलक्षणमणिःश्रीलद्दविश्वेश्वरो।वेदस्मार्त्तमतेनयेचसपदेवाकोप्रकृतीर्थ
ईतो॥ ॥ब॥ ॥इतिश्रीपंडितपारिजातक...प्रादिविरुदविरुदावलीविराजमानश्रीमदनपालपु
त्रस्यमांधातुर्निबंधेमहार्णवाभिधानेनिबंधेकर्मविपाकेनवमस्तरंगः॥ ॥छ॥ ॥अथज्वरहराणि॥ ॥
॥तत्रगार्ग्यः॥ ॥येपुनःक्रूरकर्माणःपापाःपिशुनचेतसः॥तेभवेयुःसदाशीतज्वरवंतस्तदेनसः॥शांतय
ऽयुतसंख्याकंप्रकुर्यात्प्रयतोजपं।जातवेदसमंत्रेण।ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः।सुरामांसोपहाराद्यैर्बि १८२
लिःसर्वलिंगशस्यतो।सहस्रकलशस्नानंपानभोजनमेवच।सदासीतज्वरंरक्तज्वरस्याद्यैःप्रतिदिनंशी
तज्वरयुक्ताज्वराभावकालेशीतपूर्वकज्वरेणयुक्ताइत्यर्थः॥जातवेदसमंत्रेणजपंकुर्यादित्यन्वयः॥

त्राग्न्युत्तमंष्यात्कामित्युपलक्षणं।रोगयुक्तलघुतावेणजपेयुक्तलघुताःकल्पः॥एवंब्राह्मणभोजनेपि॥एवंब्राह्म
णभोजनंजपामंत्रअपरमलिंगेकंद्दरेर्बुधः॥इतिकर्मविपाकसंग्रहेविधानात्॥नमकानुवाकानामृष्यादीनि
तथारुद्राभिषेकप्रकारेअपजनंजपामंत्रअपरमलिंगेकंद्दरेर्बुधः॥इतिकर्मविपाकसंग्रहेविधानात्॥न
मकानुवाकानामृष्यादीनितथारुद्राभिषेकप्रकारेअपरिभाषायांद्रष्टव्यः॥पुरुषसूक्तस्याद्यपितत्रैवद्र
ष्टव्यम्॥जातवेदसमंत्रस्यकश्यपऋषिर्मंत्रस्यजातवेदाग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः॥ ॥विहितार्थेविनियोगः॥ ॥जा
तवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः॥सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः॥
॥इतिशीतज्वरहरम्॥अथकोष्णज्वरहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥प्रागल्पेषुचकार्येषुसततंकोपवान्
रः॥उष्णज्वराभिभूतस्यात्तस्यापस्यापनुत्तये।सहस्रकलशस्नानंरुद्रैकादशस्यकारयेत्।ब्राह्मणान्भोजये
थाजपेद्वैजातवेदसम्॥ ॥तथामाहेश्वरतंत्रेपि॥ ॥उष्णज्वरेमहेशस्यप्रकुर्यादभिषेचनंमितीरुद्रेण
शतरुद्रेणनमकानुवाकेनेत्यर्थः॥अस्यार्णादिपरिभाषायांद्रष्टव्यम्॥जातवेदसोग्रहणंमृत्युंजयस्याप्यु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पलक्षणं॥ अस्य त्वार्षादि तैत्तिरीयशाखानुसारेण विधीयते॥ त्र्यंबकं यजामह इत्यस्य मंत्रस्य वसिष्ठ ऋषिः
मृत्युंजयरुद्रो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ ॥इत्युक्तज्वरहरम्॥ ॥अथ शातातपप्रोक्तं विविधज्वरहरम्॥ ॥देवद्र
व्यहरणे चैव जायते विविधज्वरः॥ ज्वरस्यैन्द्ररौद्रवैष्णवयाम्यवारुणज्वरे रुद्रजपं कुर्यात् ऐन्द्रे रुद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्
यं जपेद्याम्ये तु रुद्रजपमित्यादि रुद्रमहारुद्रादिलक्षणं नानिरुद्रानुवाकानामार्षाद्यनुवाकादि व
परिभाषायामुदीरितं॥ महारुद्रं जपेद्रौद्रमिति रौद्रे रुद्रसंबंधिनि निमित्ते ईश्वरज्वरे एकविंशतिमेवासाध्यज्वरे च
महारुद्रं जपेद्वैष्णवे तु तद्द्वयं रुद्रजपं महारुद्रजपं च॥ अथवा॥ तच्छब्देन तु द्विस्थानि वैष्णवानि विष्णुसूक्ते
सहस्रनामपाठेन विष्णुहृदयस्तोत्राणि परामृश्यंते अतस्तद्द्वयं रुद्रसंबंधि विष्णुसंबंधि च शतरु
द्रपुरुषसूक्तादिजपे॥ शतरुद्रादीनि च परिभाषायां दर्शितानि॥ ॥इति शातातपप्रोक्तविविधज्वरहर
द्रपुरुषसूक्तादिजपे॥ पद्मपुराणे॥ ॥अगारदाही ज्वरवान् जायते तत्र निष्कृतिः सलं कुंतस्य
स्रः॥ ॥अथ सर्वज्वरहरं कुंभदानम्॥ पद्मपुराणे॥ ॥अगारदाही ज्वरवाञ्जायते तत्र निष्कृतिः सकलं कुंभस्य ... परिमाणं तंडुलानां द्रोणपंचका १०२
मानीयमृण्मयं स्वर्णं दृढं लोहितं कांस्यं रदिं तत्स्थापयेत्तंडुलोपरि परिमाणं तंडुलानां द्रोणपंचका

१-२-३-४ ...

मधुनाप्यथवाज्येन वृंदेनाथ गुडेन वा॥ तैलेनार्थमस्या
मिष्पतौ यदि स्युस्तंडुलाद्याः श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत्॥ होमश्च पर्वके कार्यः समिदाज्यचरुस्तथा
वातं कृत्वा येच्छक्तितो नरः॥ श्वेतपुष्पैरर्चयेत् गंधधूपैस्तथापरैः॥ होमश्च पूर्ववत्कार्यः सक्ततौ मंत्रेणानेन विधि
पूर्वकेन यथाशक्त्या ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ तस्मै कृतवते वस्त्रं श्रुतशीलाय सत्कृतौ मंत्रेणानेन ... ज्वराः
... जयित्वा ज्वरी नरः॥ महेश्वरं देवदेवस्य वासुदेवपरात्परः॥ कुंभेनानेन दत्तेन ज्वरं द्विप्रं ... नाशयेत् समाहितं वा ... देवा
रं सन्निपातं तृतीयकं चतुर्थकोपाह्निकं मासिकं वापि सांवत्सरिकमेव च॥ नाशयेत् ... दीति कुंभस्य
... द्रोणपंचकमित्यादि द्रोणस्वरूपं परिमाणप्रकरणे द्रष्टव्यं ... श्वेतवस्त्रं ... होमश्च ... दीति
र्थं॥ ॥तं कुंभं गंधपुष्पैस्तथापरैरिति तथापरैः श्वेतरक्तपीतादिभिः पुष्पैः॥ होमश्च ... तिलस्थाने चरु ... वा विशेष
पूर्ववत्पूर्वोक्तप्रकारेण स च प्रकारः शूलहर त्रिशूलदाने द्रष्टव्यः॥ तिलस्थाने ... वा मंत्रेण कार्यो होमोप्यनये
कुंभदानमंत्रस्य रुद्रविष्णुप्रकाशकत्वात् कुंभस्य पूजा पि रौद्रेण वैष्णवेन वा मंत्रेण कार्या होमोप्यनये
रन्यात्मेन॥ ॥तत्र मंत्रः॥ ॥शैवः पंचाक्षरः शूलरोगहर त्रिशूलरोगहर त्रिशूलदाने द्रष्टव्य॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कर्मविपाकानुसारेण ज्वरतर्पणं। नत्रादौ। जैतिरिति त्रयेण गोविंद ताप संचतर्पयेत्। योसौ इति पूर्वमंत्रः। द्वितीयस्तु नद्यां च नर्मदातीरे अ
पुत्रास्तापसो मृतः। रात्रौ ज्वरविनाशाय तस्मै दद्याति लोदकं। ज्वर तर्पणे तु त्रिपादेति मंत्रः५

सर्वेषां ... कुं...

गायत्रीरुद्रकुरोगहरो माप्माहेश्वरदानेनबध्यते। अन्येचत्र्यंबकमित्यादयः परिलाषाद्विस्तदर्शिताः॥ वै
ष्णवा अपितद्विष्णोः परमंपदमित्यादयस्तत्रैवदर्शिताः॥ नारायणोऽष्टाक्षरमंत्रस्तु अनंतद्विहरना
रायणस्यर्द्विदानेननिरूपितः। गोपालमंत्रस्तु नक्त्यां धष्टहरेस्पृधताया सुवर्णेनयथाशक्त्येति। सुवर्णनि
र्मितं कुंभं निवेदयेद्दिसन्वयः। महेशादेवदेवेशेस्याऽरस्या श्लोकद्वयं दानमंत्रः॥ ॥इतिसर्वज्वरहर
कुंभदानम्॥ ॥अथज्वरतर्पणं॥ ॥तत्रायंक्रमः॥ गोविंदशंकरकंचनतापसंतथा अपरंतापसं
तरंचतिलोदकैरंजलित्रयदानेनपृथक्तर्प्पयित्वापश्चाज्ज्वराःस्तुसारेणाऽष्टोत्तरशतद्विस्तत्रांत
र्प्पणं ज्वरसद्धिश्यकर्मेमंज्वरतर्प्पणेरक्तातावारक्तपुष्पाणिवायाद्या॥ ॥तत्रतिलतर्प्पणमंत्रः॥
योसौ सरस्वतीत्वोकुत्सगोत्रसमुद्भवः। त्रिरात्रज्वरदानेनत्वंघोगोविंदसंज्ञकम्॥ ॥अथज्वरत
र्प्पणमंत्रः॥ ॥त्रिपाज्वरस्मप्रहरणत्रिशिरारक्तलोचनः। समेप्रीतिसुखंदद्यात्सर्वामयपतिर्ज्वरः॥ ॥
इतिज्वरतर्प्पणम्॥ ॥अथज्वरप्रकृतिदानम्॥ ॥तल्लक्षणंच॥ ॥कर्म्मविपाकसारे॥ ॥त्रिपाज्वरस्म

त्रि३ ह३ म.तो३

तीरे३

ज्वरापनुत्तये तं स्रोदहा ... त्पतिलोदकं३ १८३

अपमार्जन ... रपीसकाम

प्रहरणोरक्तात्रिशिरा [illegible] ॥तस्मप्रहरणोरसमासुधमित्यर्थः। रजादिविधमंत्रातंकोदेवतातत्रैवेश्वरस्यपरि
साषायां प्राधिप्रतिमादानविधायुक्तम्॥ ॥इतिज्वरप्रतिमादानम्॥ ॥इतिश्रीविश्वेश्वरसद्विरचितेमहार्णवे परि
भानेनिबंधेकर्म्मविपाकपरिच्छेदे ज्वरहराणि॥ ॥अथश्वासहराणि॥ ॥तत्रनिदानंउमामाहेश्वरसंवादे॥ ॥
...तघ्नोजायतेमर्त्यः कफवातस्तास्मकासवान्। हाहारीचनिसंपिहिपित्तरोगसमन्वितः। एतन्निःकृतिंकर्म्मवि
पाकसमुच्चये॥ ॥चांद्रायणत्रयंकुर्यात्संचाशद्विप्रभोजनं। ...स्नानं... कृष्णा सर्प्पिषायुतम्॥
अष्टाऽधिक... रोगस्यशांतये॥ ॥अन्यच्चवायुपुराणे॥ ॥तद्विहोरितिसूक्तेन... पंकुर्याद्विजो
त्रमाः प्रतयेद्धीजयेद्दद्यात्...नमानसेति। चांद्रायणस्वरूपंक... करणेस्यधान्येचतर्प्प
सर्पिषायुतमिति। चरुणा अष्टुतं सर्प्पिषायुतमितिप्रत्येकं संबध्यते। अग्नि...स्य सूक्तं स्कन्दं। अत्र
लोधमितिप्रत्यं... एवंसर्वत्रवेदितव्यं। तद्विष्णोरितिसूक्तेनेति। तद्विष्णोः परमंपदमित्यनयर्च्चाप्रातद्युत
मित्यधर्यंसप्तसंख्यलक्षणेतातदर्शनं चोक्तस्योः एकस्यपक्षस्याक्षवः सूक्तमपदेशासावाज्ञातस्मा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

दन्नलक्षणा इति। दानं दद्यादित्यर्थः। तत्र देयं मधुसर्प्पिर्हिरण्यवासांसि॥ ॥तत्र मधुदानमंत्रः॥ ॥यस्मा
त्सिरण्णं श्रेष्ठं त्वं प्रीतिं देवामृतोद्भवं। मध्वे तव प्रदानेन पाहि मां दुःखसागरात्॥ आज्यादिदानमंत्र
सुधायास्त्रोपक्रमपदलोप्रदर्शिता॥ अग्निं दूतं वृणीमहे इत्यस्य सूक्तस्य द्वादशर्चस्य काण्वो मेधाति
थिः॥ अग्निर्देवता॥ गायत्री छंदः॥ विहितार्थे विनियोगः॥ ॥अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसं। अस्य य
ज्ञस्य सुक्रतुं॥१॥ अग्निमग्निं हवीमभिः सदा हवंत विश्पतिं। हव्यवाहं पुरुप्रियं॥२॥ अग्ने देवां इहा वह यज्ञा
नो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः॥३॥ तां उशतो विबोधय यदग्ने यासि दूत्यं। देवैरासत्सि बर्हिषि॥४॥
घृताहवन दीदिवः प्रति ष्म रिषतो दह। अग्ने त्वं रक्षस्विनः॥५॥ अग्निनाग्निः समिध्यते॥ कविर्गृहपति
र्युवा हव्यवाड् जुह्वास्यः॥६॥ कविमग्निमुप स्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे। देवममीवचातनं॥७॥ यस्त्वामग्ने
हविष्पतिर्दूतं देव सपर्यति। तस्य स्म प्राविता भव॥८॥ यो अग्निं देववीतये हविष्मां आविवा १०४
सति। तस्मै पावक मृळय॥९॥ स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवां इहा वह। उप यज्ञं हविश्च नः॥१०॥ स नः स्त

वान आ भर गायत्रेण नवीयसा। रयिं वीरवतीमिषं॥११॥ अग्ने शुक्रेण शोचिषा विश्वाभिर्देवहूतिभिः। इमं स्तो
मं जुषस्व नः॥१२॥ इत्यग्निं दूतमिति सूक्तम्॥ ॥प्रातर्युजा विबोधयेत्येकविंशर्चस्य मेधातिथिर्ऋषिः। आ
दितश्चतस्र आश्विनश्चतस्रः सावित्र्यः द्वे आग्नेय्यौ। एका देवीनां एकेन्द्राणीवरुणान्यग्नायीनां द्यावापृथि
व्योरेका पार्थिवी षड्वैष्णव्यः॥ गायत्री छंदः विहितार्थे विनियोगः॥ ॥प्रातर्युजा विबोधयाश्विनावेह ग
च्छतां। अस्य सोमस्य पीतये॥१॥ या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा। अश्विना ता हवामहे॥२॥ या वां क
शा मधुमत्यश्विना सूनृतावती। तया यज्ञं मिमिक्षतं॥३॥ नहि वामस्ति
दूरके यत्रा रथेन गच्छथः। अश्विना सोमिनो गृहं॥४॥ हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुप ह्वये। स चेत्ता देवता पदं॥५॥
अपां नपातमवसे सवितारमुप स्तुहि। तस्य व्रतान्युश्मसि॥६॥ विभक्तारं हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः। सवि
तारं नृचक्षसं॥७॥ सखाय आ नि षीदत सविता स्तोम्यो नु नः। दाता राधांसि शुंभति॥८॥ अग्ने पत्नीरिहा वह देवानामुशतीरुप। त्वष्टा
रं सोमपीतये॥९॥ आ ग्ना अग्न इहावसे होत्रां यविष्ठ भारतीं। वरूत्रीं धिषणां वह॥१०॥ अभि नो देवीरवसा मह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

शर्म्मणानः पत्नीः अच्छिन्नपत्राः सचन्तां ॥ १२ ॥ इहेन्द्राणीमुपह्वये वरुणानीं स्वस्तये अग्नायीं सोमपीतये ॥ १३ ॥ मही
द्यौः ॥ पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षतां पिपृतान्नो भरीमभिः ॥ १४ ॥ तयोरिद्घृतवत्पयो विप्रा रिहन्ति धीतिभिः गं
धर्वस्य ध्रुवे पदे ॥ १५ ॥ स्योना पृथिवी नो भवानृक्षरा निवेशनी यच्छा नः शर्म्म सप्रथः ॥ १६ ॥ ४ ॥ अतो देवा अवन्तु नो य
तो विष्णुर्गोपा अदाभ्यः । अतो धर्म्माणि धारयन् ॥ विचक्रमे पृथिव्याः सप्त धामभिः ॥ १७ ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे
त्रेधा निदधे पदं । समूढमस्य पांसुरे ॥ १८ ॥ त्रीणि पदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः ॥ अतो धर्म्माणि धारयन् ॥ १९ ॥ विष्णोः
कर्म्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इंद्रस्य युज्यः सखा ॥ २० ॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः दिवी
व चक्षुराततं ॥ २१ ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो वाग्वासः समिंधते । विष्णोर्यत्परमं पदं ॥ २१ ॥ ४ ॥ ॥ इति प्रातः
युजा विबोधत्येतत्सूक्तम् ॥ ॥ इति कफहरसहितश्वासकासहरम् ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण श्वासकासरोग
हरम् ॥ ॥ कर्म्मविपाकसंग्रहे ॥ ॥ कृच्छ्रदेवादिदेवोऽणुसौ तु कल्पि स्तुक्रमितिस्वथाः । कंडूपाचैव तद्रोगस्य
द्रोगस्य प्रशांतये । माहिषीं यमदेवत्यां दद्याद्वित्तानुसारतः । काम्यं यद्दीयते दानं तत्सम्यक् सुखावहं । असम २०५

यं लक्षो वा यत्नवती दुःपरश्च जपेत्पौरुषं सूक्तं संख्याश्चैव सहस्रकं । तद्दशांशेन वह्नौ च होमश्चाज्येन र यु
[illegible]नाद्वि[illegible] परस्कवासांसि पंचाशद्विप्रभोजनं सहस्रकलशस्नानं च कार्यं होमांते यानि निखिद्वानीस[illegible]दानि
[illegible]विद्धदानानि कालपुरुषादीनि स्वयमपात्रभूतो वैदिककर्म्मानुष्ठानविरहितः पतितो वा ऽनिषिद्धदाननिव
[illegible]नादीनि[illegible]नापदिष्टक्रीयायानि निषिद्धे स्यादातस्यः पतितादिरूपं महिषीदानप्रकारः परिभाषायां देयस्व
रूपनिरूपणे द्रष्टव्यम् । महिषीदानमंत्रस्तु कालमृत्युस्वरूपात्वं महिषीरूपिणी कल्मषं ॥ सालंकारां प्रदास्यामि मिम
तः शांति[illegible]पुरुषसूक्तानि विष्णुर[illegible]सूक्तनामा[illegible]अन्नघृतचानामृज्यादि परिभाषायां द्रष्टव्यम् ॥ होमउध
नवग्रह[illegible]वद्विरण्यपरस्कवासांसि द्व्यादिति शेषः । सहस्रकलशस्नानं नमस्कारो वा को रुद्रस्य हिरण्यदान
निमं[illegible]स्य[illegible]या नमस्कारो वाक्यत्र परिभाषायामेव निरूपिताः ॥ अत्रापि गुरुलघुत्वेन महिषीदानादीनि व्यस्तानि
सम[illegible]नि वाय[illegible]नि ॥ ॥ इति प्रकारान्तरेण श्वासकासहरम् ॥ ॥ अथ आतातपप्रोक्तश्वासकासहरम् ॥ ॥ पिप्र
नोलस्कस्पांते जायते श्वासकासवाप्याधृतं तेन प्रदातमं सहस्रफलसंख्यया ॥ उदान्नघजपः कार्यो[illegible]मश्री

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ब्धयोः पिप्पलस्वरूपं सुवर्णनिर्मितं [illegible] परिमाणं यामेवस्य धायि ॥ जपहोमयोः संख्या रोगानुकारिण्यः ॥ ॥इति श्वासका
तृतीय क्षयश्वासस्फूर्तिहरम् ॥ ॥अथ श्वासकासहरं ध्वजपाशदानम् ॥ ॥पदार्थहराणि ॥ ॥श्वासकासयुतो मर्त्यो विंद
सां प्रहृते स वेदन ॥ ॥विधायनम् ॥ ॥ध्वजंपाशं पलेकेन कुर्यात् रजतेन वा पलार्द्धेनाथवा शुद्धस्फटिकोपमम्
दारा [illegible] रत्नैर्मरकतैः सम्यक् कृत्वा अग्नेः सर्वतः । कुंभेचस्थापयेत्तत्र तिलानां द्रोणपंचकं कुंभस्योपरि संस्थ
प्य ध्वजंपाशं चगोवनम् । निष्कद्वयस्युतं तं तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् दानमात्पाशकस्तेन [illegible] कास ध्वजायते
प्य ध्वजंपाशं च गोवनम् । निष्कद्वयस्युतं तंतु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ध्वजपाशो स्तु राञ्छितौ श्वासकासोदरे तां मे प्रीति
जलाधिपतये नमस्त्वायोः सर्वजनप्रियायः क्योः प्रीतये दत्तौ ध्वजपाशो सुराञ्छितौ श्वासकासोदरे तां मे प्रीति
सर्वजनाशनौ ॥ एवं कृत्वा श्वासकासी नीरोगः सुलक्षणः ॥ ध्वेशः रजतेन वा सुवर्णेन वेस्यथो ॥ यदा तु रजतेनतद
शुद्धस्फटिकोपमं । अंगेषु अयनयेत्तु तत्प्रदेशे मरकत रत्नैर्द्वयं सुकं ध्वजंपाशं वकुर्यात् कुंभे स्थापये
द्रिगादि । एवं कुंभे स्थापयित्वा कुंभे पंचद्रोणा तिलास्थाप्यास्तस्य कुंभस्योपरि ध्वजंपाशं च निक्षिपेत्तत्र कं १०६
[illegible] स्थापयेत् आह निष्कद्वयस्युतं मिति । निष्कद्वयं सौवर्णं राजतं वा । निष्कद्वयं ध्वजपाशे च कुंभे स्थापयेदिम

[illegible] निष्कद्वयं [illegible]
धेः ॥ ब्राह्मणाय निवेदनं कुंभसहितं जानसरमेव ॥ [illegible] प्रकारमाह ॥ वस्त्रेण वेष्टयेदिति निष्कद्वयं [illegible]
सेवरूपं [illegible] शमं ब्राह्मणमेपाहणे [illegible] ध्वजविद्या ध्वजपाशो वना मंत्रैः संप्रज्ञ [illegible] पा
[illegible] सूते तु [illegible] मित्यादि [illegible] ध्वजपाशपयुक्तं लक्षणे दद्यात् द्रोणनिष्कयोर्लक्षणं परिमाणप्रकारेण [illegible]
[illegible] ध्वजपाशं [illegible] ॥ इति श्वासकासहरं ध्वजपाशदानम् ॥ ॥अथ श्वासकासहरं [illegible]
[illegible] णवायवान [illegible] प्रदक्षिणी ॥ ॥इति श्वासकाशहरं ध्वजपाशदानम् ॥ श्वासः [illegible] नामसंख्या [illegible]
नम् ॥ ॥तल्लक्षणं कर्मविपाकसारे ॥ श्वासः स्विवा ध्वजपाशहारकः [illegible] ॥ श्वासः [illegible] ॥ अत्र विशेषात् [illegible] दानादि
दंडधरः [illegible] करेण नादयर [illegible] विहिताहौ विशेषणः श्वासः खिवा कुतिति ॥ अत्र विशेषात् [illegible] दानादि
पार्श्वा [illegible] द्वयं वामे त्वेकोवा [illegible] मिलनवा कुरले [illegible] ॥ स्वर्णाग संभवनः [illegible]
गहत्पर्श्वो । यदा तु श्वासकासयोरेकैव स्व [illegible] सदा [illegible] संकाचितां [illegible] तप्रतिमादानं विधि
[illegible] तं कोदिय [illegible] परिमाणां यां माधि [illegible] प्रतिमादानविधायकं ॥ ॥इति श्वासकासहरं [illegible] नम्
इति श्वासकासहराणि ॥ ॥अथ [illegible] हराणि ॥ ॥तत्र कर्मविपाकसंग्रहे ॥ ॥शोफः कृतघ्नं कुर्यात् [illegible]

युतं जपेत्॥ तिलहोमसकस्वं च जपेन्मृत्युंजयं तथा॥ तिलहोमं माहृतिभिः गायत्री माहृतित्र्यंबकमंत्राणामष्यादि
रुद्राद्दिलक्षणं च परिसाषायां द्रष्टव्यम्॥ मृत्युंजयजपसंख्यापि सदृश॥ ॥इति कर्मविपाकसमुच्चये नंद्यौ
फहरम्॥ ॥अथ कर्मविपाकसंग्रहोक्तशोफहरम्॥ ॥आद्यो मार्गे नदीतीरे छायायां पुलिने नरः॥ मूत्रं पुरीषं वा
केयः अमुं चेज्जलेपि वा॥ अपथ्यव्याधिमाप्नोति तस्यैव माहृसदा शिवः॥ छायायामिति॥ हृदे देवालयच्छायां मूत्रपुर
षयहणं षीवनादेरुपलक्षणं॥ आर्द्रादिग्रहणं च तु एपस्थानोपलक्षणार्थं॥ इदं वो विष्णुरिति मंत्रं जपेद्धोमं रामसुतं॥ अ
यो दिष्टेति होमः स्याच्चतुर्मास सर्पिषायुतं॥ इदं वो विष्णुरस्परीत्य पा परिसाषायां नवग्रहकरणे लोकपालमंत्रे
ष्टद्रष्टव्यं॥ आपो दिष्टेति च रुद्रपरिसाषायां मेवरोगप्रतिमादानविधौ द्रष्टव्यः॥ चरुणा सर्पिषायुतमिति व
रुणा ऽयुतं सर्पिषा ऽयुतमिति प्रत्येकं संबध्यते॥ व्याधितरतमसावेन होमसंख्यायां न्यूना ऽधिकसाधः परि
कल्प्यः॥ ॥इति कर्मविपाकसंग्रहोक्तं शोफहरम्॥ ॥अथ शोफहरवस्त्रदानम्॥ ॥तत्रैव बोधायनः॥ ॥नि १८७
घ्नकर्त्वा चैतो कलं शोफी लवति॥ तस्य कर्मविपाकोक्तव्याधिनाशमहत्तममर्थादानं वद्यामपशोषेणसर्व्ले

क विनाशनम्॥ क्षौमवस्त्रं समानीय बहुमूल्यं अर्थयं इवेत्॥ मुक्ताफलानि बध्नीयात् वस्त्रप्रीतिसमंततः॥ कुंकुमो
नार्चितं सम्यक्कर्पूरागरुधूपितं॥ तंडुलोपरि संस्थाप्य तंडुलाश्च यथाशक्तितः॥ उपचारैः षोडशभिः राचार्ये
नार्चितं सम्यक् कर्पूरागरुधूपितं॥ तंडुलोपरि संस्थाप्य तंडुलाश्च यथाशक्तितः॥ उपचारैः षोडशभिः राचार्ये
पूजयेत्तदा॥ होमं चापि प्रकुर्वीत समिदाज्यतिलैः क्रमात्॥ आनंदुध्यस्व त्विदं विष्णुरथमाहृतिभिस्तथा॥ मंत्रः क्र
मेण जुहुयात् दृष्टिशिष्टं च ततः परम्॥ हुत्वा हुत्वा वसपातात् तस्मिन् पात्रे निवेशयेत्॥ संख्या चाष्टोत्तरशतम
ष्टाविंशतिरेव वा॥ संतापेन मम त्वच्छ ज्वा सर्वमे वृद्धिरोगिणः॥ अन्नीस्य मितिस्त्केनयथा लिंगं तथैव सावासस
मलिनं कुर्यात् मार्जयेद्दर्भमुष्टिना॥ आचार्याय यथा तद्वद्द्यात् सदाक्षिणं॥ मंत्रेणानेन विधिवद्दक्षिणा लिङ्ग
स्वः शुचिः॥ क्षौमवस्त्रप्रदानेन तुष्टो मा धिप्यपोहतु॥ ब्राह्मणस्य
स्वः शुचिः॥ कण्णीगुजवरोगस्यो लोपात् स द्रापतिः प्रभुः॥ क्षौमवस्त्रप्रदानेन तुष्टोमा धिप्यपोहतु॥ ब्राह्मणेभ्यो खिसाईदं
यथान्येष्योदद्याच्छक्त्याच दक्षिणाम्॥ ततः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा वस्त्रमाल्योपशोभितः॥ ब्राह्मणैर्वे खिसार्द्धं
सुञ्जीतसुसमाहिताः॥ तंडुलाश्च यथाशक्ति इति लवनीति विशेषः॥ आचार्यः पूजयेदिति॥ क्षौमवस्त्रमगस्त्यदे
वत्यमाचार्यः पूजयेदित्यर्थः॥ ॥पूजामंत्रस्तु॥ ॥अगस्त्य खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं बलमिच्छमानः॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सौवर्णी वृषभिं क्रयस्तपोधनसमदेक्षत्रियो जगाम उद्धृत्य स्वचित्यादि । तद्वधस्य स्थाने इदं विष्णुप्रतिमाहृती
नां श्च परिभाषायां नवग्रहमख करणे कूष्मांडहोमप्रकरणे वा र्णादि दर्शितम् । तथा स्विष्टकृद्धोमस्य च
हुत्वा हुत्वा च संपातानिति यदा आज्यहोमस्तदा प्रत्याहुतिहोमानन्तरं संपातानाद्यविंदून्पात्रे तरेस्था
पयेत् । तेन संपातेनाज्यविंदुसमुदायेन रोगिणः सर्वगात्रं परिमार्जयेत् । केन मात्रेण अद्भिरस्यामि तिम
न्त्रेण । एतच्च सूक्तं परिभाषायां रोगप्रतिमादानविधौ द्रष्टव्यम् । गात्रपरिमार्जनसाधनद्रव्यमाहृत्वा सम्मा
र्जनं कुर्यात् इदिस्यादि । प्रजितवासा समावस्त्रांतरेण वा ॥ अथ मं वा संसायपरिमार्जनं पश्चात् द्रलेखुष्ठिना स्यात्तद्वस्त्रं
प्रजितवस्त्रमाचार्याय दद्यात् । आचार्य इति प्रतिगृह्णीयात्सुपलक्षणम् । तच्च दानं सदक्षिणं भवति ॥ ॥ इति शोफ
हरवस्त्रदानम् ॥ ॥ अथ शोफप्रतिमादानम् ॥ ॥ तच्च कर्मविपाकसारे ॥ शोफः पंचकरः स्वीक्नोदशा नः
शरचापधृक् ॥ दधानक्षुरिकां घंटां कुलिशं च ऋशं तथा ॥ पंचकरश्चेति दक्षिणकरत्रयः ॥ वामे द्वाविति पं १८८
चपुञ्जा विधानेन ॥ आतंको देवता तत्र सा रस्य परिभाषायामुक्तं ॥ ॥ व्याधिप्रतिमादानविधिः ॥ ॥ इति शो

शोफप्रतिमादानम् ॥ ॥ अथ पांडुरोगहराणि ॥ तत्र कर्मविपाकसमुच्चये ॥ ॥ देवद्विजद्रव्यहारी पांडु
रोगी भवेन्नरः ॥ सकृच्छ्रातिकृच्छ्रे कुर्याद्वा चांद्रायणमतः द्विजैः ॥ कुर्यात्कूष्मांडहोमं च स्वर्णचंद्रेण वा शशी ॥ ब्राह्म
णेभ्यो यथाशक्ति पांडुरोगी स्पर्शं ॥ तयोर्देवद्विजस्यापि देवाश्च द्विजाश्च चंद्रेणेति रजतं ॥ कृच्छ्रादिकूष्मांडहोम
पर्यज्ञानां स्वरूपाणि तथा सुवर्णादिदानमंत्रश्च परिभाषायां निरूपिताः ॥ ॥ इति कर्मविपाकसमुच्चयोक्तपं
डुरोगहरप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ अथ शिरोवेदनासहितं पांडुरोगहरम् ॥ ॥ अत्र पांडुरोगहरपृथ्वीदानं ॥ ॥ तत्र शौन
नकः ॥ ॥ अंसजागमनेन स्यात्पांडुरोगी प्रजायते । रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च ॥ कैवर्त्तमेदभिल्ला
श्चा सप्तैते अंत्यजास्मृताः । वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं दानहोमादिकर्म्मणा । पलत्रयेन कुर्वीत रजतेन वसुंध
राम् । तदर्द्धेनाथवा कुर्याद्वित्तशाठ्यं न कारयेत् । सपद्मे तव नां कृत्वा ससमुद्रपरिधिष्ठितां । नवरत्नानि नि
धाय श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् । कांस्यपात्रे विनिक्षिप्य पलाष्टकविनिर्मिते । देवीमावाहयेत्तत्र सर्वाधारां धरि
प्रियां ॥ एह्येहि देवि विश्वं च त्वं रूपेस्मिन्सम्पगाविश । सहिताः पर्वतैस्तैर्द्वीपैः समुद्रैः सुमनोहरैः । एवमावाहयेत्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

देवींगंधमाल्यैःसमभ्यर्चयेत्स्वातपक्वान्नैःगोडबलिःराचार्यःसर्वशास्त्रवित्।होमंचापिप्रकुर्वीतसमिदाज्यतिलै
रपि।त्वमिदंदोतिमंत्रेणसमिद्धोमःप्रकीर्त्तितः।तथात्वमिदंमितगात्मा।तामातरमित्यपिमंत्रःप्रकीर्त्तित
श्चाज्येजुहुयात्सर्पिषातिलैः।अग्निरन्तरतश्चापिकुंभंवस्त्रेणवेष्टितम्।स्थापयेद्व्रणंश्वस्त्रंतस्मस्थानादि
मृत्तिकांप्रक्षिपेद्बुतथाशुद्धवारिणापरिपूरितम्।पवमानादिभिर्मंत्रैरभिषेकंचकारयेत्।शंनोवाता
न्नुवाकेनयथालिंगंसदर्लकम्।आचार्यस्तुततांपृथ्वीदद्याद्रोगीसमाहितः।मंत्रेणानेनविधिवत्साऽशुस्व।
यघरवः।धात्रीधरत्रीहतानांघरादेणोधृताउरारत्नगर्भासमुद्रैकवसभासर्वशोभना।दानेनानेनसुप्री
तापांडुरोगंव्यपोहतु।पलत्रयेणकुर्वीतत्पादिपलस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेद्रष्टव्यम्।गंधमाल्यैःसम
भ्यर्चयेदिति।समर्च्चनेतुत्वमिदंस्नेत्यादिमंत्रेण।अस्यमंत्रस्यत्वमिकाण्विःसमिद्देवता।उपरिष्टाद्बृहतीछंदः
।प्रजायांहोमेविनियोगः॥ ॥त्वमिदंमाद्यौवारिणोत्वरिष्ठंमहित्वाउपस्थानेदक्ष्यादितेमिमन्वादमन्वाधा
दधौसमिद्धोमइत्याज्यतिलहोमयोरप्युपलक्षणम्।अथवातिलहोमोत्याहुतिभिःहोमसंख्याचाष्टे १०९

त्तरशतादिसहस्रांतात्वमित्रजादेमंत्रविकल्पमाह।त्वमिदेमिमित्यानाम्।अस्याप्यग्निरेवऋषिःस्तदेवत।
वृहत्यकंदः।शुद्धवारिणापूरितकुंभंसंस्थापयेदित्यन्वयः।कुंभस्थापनाप्रकारेणद्रष्टव्याः।पवमानादिभिर्मं
त्रैरिति।पवमानमंत्राःस्वादिष्ठयामदिष्ठयेत्येवमादयः।पवमानःसुवर्जनःइत्यनुवाकाश्च।आदिशब्देनसू
क्तांतराण्यनुवाकांतराणिचनानाशाखापरिपठितान्यलिंगकेचिन्नियुक्तानिलक्ष्यतेतानिचयथाशाखंव्या
ख्यानि।स्वादिष्ठयेतिसूक्तंमंत्रैचाग्नेयदर्शितं।पवमानःसुवर्जनःइत्यनुवाकोगणहोमप्रकरणेदर्शितः।अ
त्रिभिःऋक्स्यवांगानीति।अक्षीभ्यामित्यनुवाकेनमंत्रेणसर्वमंत्रयथालवतितथावस्त्रेणपरिमार्जनसाध
त्रिभिःऋक्सांगानिपरिमार्जयेदित्यर्थः।अक्षीभ्यामितिसूक्तंरोगप्रतिमादानविधौद्रष्टव्यम्॥ ॥एवंपृथ्वीदानेकृतेफ
लमाह॥ ॥अनेनविधिनादत्तंपृथ्वीदानंप्रयत्नतः॥ ॥यत्कृतंवैकृतंमन्त्रैस्तंस्पेजागमनेनतु।तत्सर्वंनाशमाया
तिपांडुरोगादिकंमहत्।शास्त्रार्थंत्रात्त्रणैःसार्द्धंकुर्यात्पुण्याहवाचनम्॥पृथ्वीदानानन्तरंकर्तव्यम्॥अथस्वादि
ष्ठयामदिष्ठयेत्येतत्सूक्तम्॥अस्यदशर्चस्यसूक्तस्यविश्वामित्रोमधुच्छंदाऋषिःपवमानःसोमोदेव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तागायत्रीछंदः॥अभिषेके विनियोगः॥स्वादिष्टया मदिष्टया पवस्व सोम धारया॥इंद्राय पातवे सुतः॥रक्षो
हा विश्वचर्षणिरभियोनिमयोहतं॥द्रोणे सधस्थमासदत्॥२॥वरिवोधातमो भव मंहिष्ठो वृत्रहंतमः॥पर्षि रा
धो मघोनां॥३॥अभ्यर्ष महानां देवानां वीतिमंधसा॥अभि वाजमुत श्रवः॥त्वामच्छा चरामसि तदिदर्थं दिवेदिवे॥इंदो
त्वे न आशसः॥५॥पुनाति ते परिस्रुतं सोमं सूर्यस्य दुहिता॥वारेण शश्वता तना॥६॥तमीमण्वीः समर्य आ
गृभ्णंति योषणो दश॥स्वसारः पार्ये दिवि॥७॥तमीं हिन्वंत्यग्रुवो धमंति बाकुरं दृतिं॥त्रिधातु वारणं मधु॥८॥अभी३ममघ्न्या उ
त श्रीणंति धेनवः शिशुं॥सोममिंद्राय पातवे॥९॥अस्येदिंद्रो मदेष्वा विश्वा वृत्राणि जिघ्नते॥शूरो मघा च मंहते
१०॥१॥ ॥इति स्वादिष्ठयेति सूक्तम्॥ ॥इति पांडुरोगहरपृथ्वीदानम्॥ ॥अथ शातातपप्रोक्तं पांडुरोगहरम्॥
उक्तं च निर्हते वै पांडुरोगः प्रजायते॥कस्तूरिकापलं दद्यात् ब्राह्मणाय समाहितः॥तेन गुरुलघुपक्षाम्याधि
तरसमलावानुसारेण प्रयोजयेत्॥ ॥इति शातातपप्रोक्तं पांडुरोगहरम्॥ ॥अथ पांडुरोगप्रतिमादान १८०
म्॥ ॥तत्र प्रतिमालक्षणमप्युक्तं कुष्ठरोगे श्वित्रादिना शूलस्थूलरोगप्रकरणे विहितं॥ अत्रावशिष्टविधिस्तु

आतंको देवता तत्रेत्यादरस्य परिभाषायां प्रतिमादानविधिरुक्तः॥ ॥इति पांडुरोगप्रतिमादानम्॥ ॥इति श्रीपेद्दिभट्ट
त्मजलक्ष्मीविश्वेश्वरविरचिते महार्णवाभिधाने कर्मविपाकपरिच्छेदे पांडुरोगहराणि॥ ॥अथांत्रपीडाहराणि॥
कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥विद्धान्यंत्री जायते वैश्यहंता ततः परम्॥ ह्यरोशितोग्न्यकोदाहअपाने तन्निवृत्तये॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्याच्चिरात्रं ब्राह्मणभोजनम्॥ उद्यं च जपश्चास्य पादयुतं तत्र संख्यया॥ आतेस्मृक्तेन च द्वौ
र्यं जुहुयात्क्रतमष्टचा॥ अथवा महिषीं दद्यात्प्रतिरूपेण कांचनाम्॥ हारीतशीतोनबीका विसादिशीतद्वरं हम्
न्नरश्च कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्य स्वरूपं तच्च तद्यत्नं च स्वपरिभाषायां दृष्टव्यम्॥ आतेस्मृक्तेनेति॥ आतेपितर्मरुतानिति
सूक्तेन एतच्च सूक्तं क्षयरोगप्रकरणे दृष्टव्यं॥ चतुर्थांशस्य पक्षे कमष्टोत्तरशतं जुहुयात्॥ अत्र च सकलसूक्त
मंत्रेण प्रतीक्षीं महिषीदानमंत्रस्तु श्वासकासप्रकरणे दृष्टव्यम्॥ महिषीप्रतिप्रतिमायां सुवर्णपरिमाणं वित्ता
नुसारेण कल्प्यं॥ ॥इत्यांत्रपीडाहरप्रायश्चित्तं महिषीदानम्॥ ॥अथांत्रवृद्धिहरं नारायणदानम्॥ ॥तत्र ब्र
ह्मप्रोक्ते॥ ॥यज्ञविघ्नकरो मर्त्यो जायते चांत्रवृद्धिमान्॥ वरपामितत्प्रतीकारं दानहोमादिकर्मणा॥ ॥कृत्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्वर्णमयींमूर्त्तिंकुर्वीतनारायणस्यतुव्यावहारिकनिष्कास्पामेकेनाथन्तर्हैतः।नारायणमूर्त्तिलक्षणंपंचरात्रा
गमे।नारायणंचतुर्बाहुंशंखचक्रंतथोपरिष्टाद्दक्षिणेतुगदांपद्मंनीलजीमूतसन्निभं।वामेश्रीर्वल्लकी
हस्ताष्टुष्टिःपद्मकरापरेति।नारायणेशंखादीनिविन्यसेत्कथमित्यतआह।।शंखमित्यादि।।तत्रस्व
मलागेशंखमधस्ताच्चचक्रमुपरिदक्षिणदक्षिणभागेउपरिगदापद्ममधस्तात्एवंचतुर्षुबाहुषुविन्या
सेत्।चक्रमुपरिदक्षिणेदक्षिणभागेउपरिगदापद्ममधस्तात् वामेनारायणस्यवामपार्श्वेवल्लकीह
स्ताहस्तद्वयस्थितवल्लकीयुक्तालक्ष्मीस्थापनीया।अपरेदक्षिणपार्श्वेपद्मकराएकैकपद्मशोभित
हस्तद्वयोपेतापुष्टिःस्थापनीया।लक्ष्मीपुष्टिप्रतिमेअतिहेममये।एवंविधनारायणमूर्त्तिंवक्ष्यमाणप्रका
रेणपूजयेदित्याह।अस्याल्पपंचगव्येनस्थापयेत्कुंकुमोपरि।श्वेतवस्त्रेणसंवेष्ट्यगंधमाल्यैःसमर्चयेत्।
उपचारैःषोडशभिरावाह्यविल्वस्तुतिः।सर्वशास्त्रार्थतत्वज्ञोब्रह्मविद्याध्वनिष्ठितः।होमंचकारयेत्त १९१
त्राग्नेयांदिशिशास्त्रतः।समिदाज्यतिलैश्चैवजुहुयान्मूलमंत्रतः।तिलाज्याहुतिभिर्हुत्वासर्वरोग

समुच्यते।रोगीतथार्च्चयेद्देवंनारायणमतन्द्रितोमूलमंत्रेणविधिवद्भक्त्यापरमयायुतः।नारायणं
णजगन्नाथशंखचक्रगदाधरः।पूर्वजन्मनियज्ञादेर्विघ्नाद्याःकृतंमम।अन्यव्याधिमिदंरोगंदानेनानेन
तोषितः।चक्रहस्तगदापाणेशमयाशुजगत्पते।एवंदत्वातुतंदेवंक्षमाप्यब्राह्मणंततः।विप्राणांभोज
नंदद्यात्स्नात्वाभुंजीतवंधुभिः।एवंकृत्वासमाप्नोतिनिरोगत्वंनरोध्रुवं।आरोग्ययुक्तोनिसंतुसुचिरंसुख
मेधते।आग्नेयांदिशिइत्यादिनारायणमूर्त्तिपूजाप्रदेशादाग्नेय्यां।शास्त्रतइति।स्वस्वहोमप्रकारेणमिध
तिष्ठां विधायेत्यर्थः।मूलमंत्रतःसमिदाज्यतिलैर्होमः।मूलमंत्रेणनारायणायदत्वावशिष्टेनहोमंकुर्या
दित्यर्थः।मूलमंत्रतःसमिदाज्यतिलैर्होमः।विधिवत्संपादनंनामस्वस्वहोमप्रकारेणविनिर्घोपाधि
धिपूर्वकंस्वतुअपलं।मूलमंत्रमाह।।नमोनमामेति।।नमःशब्दादन्तेस्थितियस्यनाम्नास्त्रादरू।।मं
ना०८६ त्रस्तु।।ॐनमोनारायणाय।।अस्यमंत्रस्यसाध्यनारायणऋषिः।देवीगायत्रीछंदः।नारायणःपरमात्मा
देवता।विहितार्थेविनियोगः।। ।।होमसंख्यावाष्टोत्तरशतादिदेशकालवयःशक्त्याद्यपेक्षयाःकल्प्या।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

याहतीनामृष्यादिकं कूष्मांडहोमप्रकरणे तथा नवग्रहास्वादनं प्रकरणे दर्शितम्॥ ॥इत्यत्र वृद्धि
हरनारायणदानम्॥ ॥अथात्र वृद्धिहरविदानम्॥ ॥तल्लक्षणं तु कर्मविपाकसारे॥ ॥अत्र वृद्धिः कुशो
दकं त्वा मेदिनीमवलोकयन् अप्रलंबधारी सततं कपालेन पिबन्मधु प्रालंबधारीति प्राणं चशब्देनात्र पु
च्यते। अथ वाशिक्यादौ अन्यस्थितिकर्तृत्वम्पताकलापो रोगः प्रतिमादानविधानात का देवतात त्रसा
दिना दर्शितः॥ ॥इत्यत्र वृद्धिहरविदानम्॥ ॥इति श्रीपंडितनूहात्मजनरहरिविश्वेश्वरविरचिते महार्णवे वि
लिधाने कर्मविपाकपरिच्छेदे अन्नवृद्धिहराणि॥ ॥अथ ब्रह्महराणि॥ ॥तत्र शातातपप्रोक्तं मस्तकव्रणह
रम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥कर्मकाले कुक्कुटं स्वरादीथायं स्पृश्यते सनासिकाब्राणी वस्पा ह्नि
त्रश्च जायते। उद्यन्नयमदेवनात्पंक्त्याद्युतं श्रीसूक्तं च जपेद्धीमान् दूर्वा घृतविमिश्रिताः शिखायां
चानिवध्नीयाच्छिवसंकल्पमंत्रिताम्। कर्मकाल इत्यादि। कर्मकाले कुक्कुटस्वरस्वांडालादी बुद्धिपूर्वकं १९२
दृष्ट्वा पश्चात्प्रायश्चित्त्वेनाज्ञमनस्त्राणायामादीस्तत्र कर्मस्खलितितान्पोन करोति स एवं विधा

याश्रिमानुद्वर्तीस्पर्शः। उद्यन्नयस्वचास्पापादिपरिभाषायां ... भ्याधितरं तमसा वेनाप्युतं तद्द्येम
धिकं वा स्वनेकल्पं। श्रीसूक्तजपेम्याघिपेद्ध्याये सदस्वादयुता तां संख्याकल्प्या॥ शिवसंकल्पमंत्रितां निवध्नी
यादित्यन्वयः। शिवसंकल्पसूक्तं तु परिभाषायां रुद्रविधाने दर्शितम्॥ हिरण्यवर्णां हरिणीमिसेतस्याप्यंचद
शर्चस्य श्रीसूक्तस्यानंदकर्दमचिक्लीतक इंदिरासुता ऋषयः श्रीदेवता आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः। एकाप्रस्तारपंक्तिः
द्वे त्रिष्टुभौ सप्तम्याद्या अनुष्टुभः अंत्या प्रस्तारपंक्तिः जपे विनियोगः॥ ॥हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्रजां च
न्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो म आवह॥ तां म आवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीं यस्यां हिरण्यं विंदेयं गामश्वं
पुरुषानहं॥२॥ अश्वपूर्वां रथमध्यां हस्तिनादप्रबोधिनीं। श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषतां॥३॥
कांसोस्मितां हिरण्यप्राकारामार्द्रां ज्वलंतीं तृप्तां तर्पयंतीं। पद्मेस्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियं॥४
चंद्रां प्रभासां यशसा ज्वलंतीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदारां। तां पद्मनेमीं शरणं प्रपद्ये अलक्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृ
णे॥५॥ आदित्यवर्णे तपसोधिजातो वनस्पतिस्तव वृक्षोथ बिल्वः। तस्य फलानि तपसा नुदंतु मायांत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रायाश्ववाद्या:अलक्ष्मी:॥६॥उपैतिमेदेवसषःकीर्तिश्चमाणिनासह।प्रादुर्भूतोराष्ट्रेस्मिन्कीर्तिंतंवृद्धिंद
दातुमे॥७॥क्षुत्पिपासामलयं।ज्येष्ठामलक्ष्मींनाशयाम्यहं॥अभूतमसमृद्धिंसर्वांनिर्णुदमेगृहात्॥८॥गंधद्वा
रांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं।ईश्वरींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियम्॥९॥मनसःकाममाकूतिंवा
चःसत्यमशीमहि।पशूनांरूपमन्नस्यमयिश्रीःश्रयतीयशः॥१०॥कर्दमेनप्रजाभूतामयिसंभवकर्दम।श्रि
यंवासमयेकुलेमातरंपद्ममालिनीं॥११॥आपःसृजंतुस्निग्धानिचिक्लीतवसमेगृहे।निचदेवींमातरं
श्रियंवासमयःकुले॥१२॥आद्रांतुषरणींयष्टिंसुवर्णांहेममालिनीं।सूर्यांहिरण्मयींलक्ष्मींजातवेदोममा
रूपा॥१३॥आर्द्रांपुष्करणींपुष्टिंपिंगलांपद्ममालिनीं।चंद्रांहिरण्मयींलक्ष्मींजातवेदोममापह॥१४॥यस्य
यस्यांहिरण्यंप्रभूतंगावोदास्योऽश्वान्विंदेयंपुरुषानहम्॥१५॥ ॥अथाऽस्यैवसूक्तस्यफलश्रुतिः॥ ॥
यःशुचिःप्रयतोभूत्वाजुहुयादाज्यमन्वहम्।श्रियःपंचदशर्चंचश्रीकामःसततंजपेत्॥पद्मालिनीकर १९३
पद्मायालक्ष्मीपद्मसंभवे।तन्मोभजस्वपद्माक्षियेनसौख्यंलभाम्यहम्॥अश्वदायीचगोदायीधनदायी

नासिका॰ हृदयव्र॰

महाधनी।धनंवायुर्धनंसूर्योधनंवसुधनमिंद्रोबृहस्पत्योःधेस्तलोधनमश्नुते॥वैनतेयसोमंपिबतुवृत्र
हा।सोमंधनस्यसोमिनोतिमह्यंददातुसोमिनः॥श्रीवर्चस्वमायुष्यमारोग्यमायुधाःशुभमाजंमहीयते।धान्यंध
नंबहुपुत्रलाभंसततंसंवत्सरंदीर्घमायुः॥ ॥इतिप्रकारांतरेणवानासिकाव्रणम्॥ ॥अथहृदयव्रणह
रम्॥शातातपप्रोक्तौ॥ ॥स्वजातिजायागमनमितिएकःसमासः।अयमभिप्रायःब्राह्मणायःपुरुषायथार्थे
गंवर्णचतुष्टयंपिब्राह्मणाक्षत्रियावैश्यांशूद्रांश्चेतिपरिणीयस्वस्वजातीयांब्राह्मण्यादिस्त्रियंयातिस
दिदोषोभावेषुप्रयोगात्परिस्पृजंतितेस्वजातिजायागमनाइतिव्यपदिश्यंतेवदातेषुविहिताचरणात्
स्वजायागमनरूपेणविधारकप्रयत्नेनदुरितात्सर्वेमुच्यतेतेनचकालांतरेहृदयव्रणवंतोनभवंतीति॥
अथवाकेवलंस्वजातीमेवास्त्रियाब्राह्मण्यलिचारादिरतायमुपभुंजतेतेपितादृशोभवंति।स्वजातिजायाग
मनमित्यस्यार्थः।ब्राह्मणःस्वजातिःएवंक्षत्रियादिरपिक्षत्रियादिस्तस्यजायासवर्णपुरुषांतररतायेत्यर्थः।त
स्यातुपलोगःस्वजातिजायागमनं।प्रजापत्यलक्षणंप्रकरणेदृष्टम्॥ ॥इतिहृदयव्रणहरम्॥ ॥अथउ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रोगव्रणहरः॥ ॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥जलान्मुर्दं धनप्रायनिमित्तेन म्रियते तयः॥ स वे दुरसिनिष्टचि
व्रणं तस्याः पिनिः कृतिः सद्द्यान्नीमयं सम्पक्रुपंचषाहिप्रतोज्ञनम्॥ दक्षिणां च यथाशक्ति मुक्तो भवति रो
गतः॥ अनाधिकारिणी विहितमार्गेणाजलादिमरणे कृतहत्यर्थः॥ गोदानमंत्रस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धता
वुक्तः॥ ॥इत्युरोरोगव्रणहरम्॥ ॥अथ दक्षिणांगव्रणहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तो॥ ॥पितृभ्रसा लिगमनेनैव
दक्षिणांगव्रणी भवेन्नरः तेनापि निःकृतिः कार्या अन्नादानेन यत्नतः॥ अन्नादानमंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणे
दृष्टव्यः॥ ॥इति दक्षिणांगव्रणहरम्॥ ॥अथ वामांगव्रणहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तो॥ ॥मातृभ्रसालिगमने
दक्षिणांगे वामांगे व्रणी भवेन्नरः तेनापि निःकृतिः कार्या सम्यग्दासीप्रदानतः॥ सम्यगिति शक्त्याऽनुसारे
णाऽलंकृत्य दद्यादित्यर्थः॥ ॥दासीदानमंत्रः॥ ॥एवं दासी मयानुभ्यं श्रीवत्सप्रतिपादिता॥ सदा कर्म्मकार
तोगप्राय थेष्टं सद्गमश्नुते॥ ॥इति वामांगव्रणहरम्॥ ॥अथांगुलीव्रणहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तो॥ ॥फल १६४
लहारी वश्रयस्यो भवेचैवांगुलीव्रणम्॥ नानाफलानामयुतं सद्द्याच्च द्विजातये॥ ॥इत्यंगुलीव्रणहर

म्॥ अथ चरणव्रणहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तो॥ ॥हीनजातिस्त्रिगमनाज्जायते चरणव्रणी॥ तत्पातकविशुद्ध्य
र्थं प्राजापत्यं समाचरेत्॥ प्राजापत्यलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे स्पष्टमायि॥ ॥इति चरणव्रणहरम्॥ ॥अथ लगव्रणह
रम्॥ कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥मृते भर्त्तरि या नारी ब्रह्मचर्यं विघातिनी॥ सा लगव्रणदोषेण संतोकुं क्षमते
न च॥ संतोगाऽनन्तरं तीव्रवेदनाकुरुषस्य च द्यान्नीलवृषं चैकं मधुसर्पिस्तिलान्यपि॥ व्रणदोषेणेति व्र
णदोषेण युक्ता भवेदित्यर्थः॥ संतोकुं न च क्षमते इत्यपि ध्वन॥ तदर्थं योनौ चैव व्रणं च शब्दात् स्त्रीपुंसयोरुभयो
रपि तीव्रवेदना भवति॥ नीलवृषमिति॥ ॥लोहितो यस्तु वर्णेन नीलो वृषः॥ वृषदानमंत्रस्तु नवग्रहप्रकरणे
दृष्टव्यः॥ ॥इति लगव्रणहरम्॥ ॥अथ लगंदरव्रणहरम्॥ ॥वायुपुराणे॥ ॥ये एहीत्वा द्विजो मोहान्नियु
क्तो धर्म्मनिश्चये नियुक्तः सन्न धर्म्मं वदति तस्याऽधर्म्मवदतो लगंदरो भवतीत्यर्थः॥ ॥पद्मपुराणे॥ ॥आचार्य
भार्यागमने लगंदररतो भवेत्॥ अत्र प्रकृत्यामाह॥ ॥वृद्धगौतमः॥ ॥माणिक्यं पद्मरागं वा वज्रं वैदूर्यमेव च
गोमेदकं मरकतं वपुष्परागं च मौक्तिकं॥ हरितं चन वैता निस्वर्णपात्रे परिस्थि सेत्॥ अथवा राजतं तां प्रे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

गवाज्येनप्रपूरयेत्॥नवग्रहाणांप्रीत्यर्थंब्रह्मणानिर्म्मितंशुभा।गंधपुष्पाद्यैर्धूपैर्नैवेद्यैस्तांप्रपूजयेत्॥
स्वलिंगैश्चैवमंत्रैश्च।होमःकार्यस्तुपूर्ववत्।ततोब्राह्मणमाहूयसर्वशास्त्रार्थकोविदं।आदित्यादिग्र
हाःसर्वेनवरत्नप्रदानतः।विनाशयंतुमेदुःखंक्षिप्रमेवभगंदरं।अनेनकर्म्मणातुष्टंयथायच्छितितेनतु
नरोमेरुरूपमाप्नोतिनिःसंदिग्धंभगंदरा।हरित्वश्वेत्यादिहरितंहरितरत्नंअथवाराजतंइति।अथचेतिविकल्प
ःयस्मिन्सुवर्णादिपात्रेण।नवरत्नानिस्थापितानितत्पात्रंगव्याज्येनप्रपूरितायाग्रहाणांपुरतःस्थापयेत्
तांयद्वास्वलिंगैरादित्यादिप्रकाशकैःमंत्रैःपूर्ववत्पूजयेत्।पूजाप्रकारस्तुपरिभाषायांमस्माभिःदर्शि
तः।आदित्यादिग्रहाःसर्वेति।रत्नोपेतपात्रदानमंत्रः॥एवंपात्रंदत्वानवग्रहस्तस्मैयोदक्षिणांयदद्यात्प्र
कारेग्रहाःसर्वेति।रत्नोपेतपात्रदानमंत्रः।एवंपात्रंदत्वानवग्रहस्तस्मैयोदक्षिणांग्रदद्यादनुक्ताप्रकारस्यहव्य
इशेषंसमापयेत्॥ ॥इतिभगंदरहरणं॥ ॥अथप्रकारांतरेणभगंदरहरणं॥ ॥शातातपप्रोक्तं॥ ॥ख
गोत्रस्त्रीप्रसंगेनजायतेचभगंदरी।तेनाऽपितिःकृतिःकार्यामिषीदानेनयत्नतः।मेषदानविधिस्त्वे १९५

मंदाग्निहरप्रकारेणदर्शयिष्यते।अयंतुविशेषः।तत्ररजतमयोमेषः।अत्रपत्युःस्मेरवइति।सौवर्णराजतोवाद्यःस
कलोपिविधिरत्रापिग्राह्यः।मेषीदानमंत्रस्तुतःकार्यः॥ ॥तद्यथा॥ ॥देवानांयोमुखंवह्नेःवाहनःसर्वपूजितः।
तस्यत्वंवाहनंपूज्यंदेवैर्ब्रह्ममहर्षिभिः।भगंदरःपूर्वकर्म्मविपाकोयंस्तुयन्ममातत्सर्वंनाशयक्षिप्रंमेषरूपं
वापिप्रवर्द्धयेति॥ ॥इतिप्रकारांतरेणभगंदरहरणं॥ ॥अथप्रयवद्व्रणहरणं॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥अ
तिमानादतिक्रोधादतिस्नेहात्ततयादति।योधर्म्मनिश्चयंज्ञानमन्यथाकुरुतेनरः।सप्रयशोणितवद्व्रणी
तच्छांयथोदितं।तत्प्रकृच्छ्रंप्रकुर्वीततिलप्रस्थप्रदोलवैः।होमश्चरुघृताभ्यांचतिलैरष्टोत्तरंशतं।सहस्रंवा
व्याहृतिःकुर्यात्ततोब्राह्मणभोजनं।तत्प्रकृच्छ्रलक्षणंकृच्छ्रप्रकरणेदृष्टव्यम्।प्रस्थलक्षणंतुप्रमाणप्रक
रणेव्याधिगुरुलघुतावेसहस्रंशतंवाहोमः।ब्राह्मणभोजनंशक्त्यानुसारेण॥ ॥इतिप्रयवद्व्रणहरणं॥
अथनाडीव्रणहरणम्॥ ॥उमामाहेश्वरसंवादे॥ ॥परेषांव्रणभेदेणसृष्टिद्यातेनचैववह्निः।असत्यवदनाद्वै
वल्लीहीशूलयुतस्तथा।नाडीव्रणीचजायेततत्पापस्यापनुत्तये।चांद्रायणंचाऽतिकृच्छ्रंपतितांद्रायणं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वरेत्।आतेरौद्रेणसूक्तेनशतमष्टोत्तराहुतिः।कूष्मांडंहोमःकर्तव्यःसोमारुद्रजपस्तथा।यत्किंचेदमिमं
सस्पञ्जपेद्दश्रुतवेदमिमांसस्पञ्जपेद्दश्रुतसंख्यया॥चांद्रायणादीनिप्राधियुरुलघुतावेनमस्त्वानिम
मस्त्वानिवायोन्यानि।चांद्रायणादिलक्षणानिरुक्कुप्रकरणेद्रष्टव्यानि।आतेपितर्मरुतामितिसूक्तस्य
मसाध्यसर्वरोगहरेद्रष्टव्यम्॥सूक्तेरसमग्रेणहोमःपरिज्ञाणायांदर्शितः॥सोमारुद्रेत्यस्यसूक्तस्यग
र्हस्पतिःसंयुक्तऋषिःसोमरुद्रोदेवतात्रिष्टुप्छंदः।जपेविनियोगः॥जपसंख्याचाष्टोत्तरसहस्रं॥सोमारुद्रा
धारयेथांमसुर्यंप्रपथामिष्टयोरमस्तुवंतुदमेदमेसप्तरत्नादधानाशंनोभूतंद्विपदेशंचतुष्पदे॥
सोमारुद्राविवृहतंविषूचीममीवायानोगयमाविवेश।आरेबाधेथांनिर्ऋतिंपराचैरस्मेभद्रासौश्र
वणानिसंतु॥२॥सोमारुद्रायुवमेतान्यस्मेविश्वातनूषुभेषजानिधत्तं।अवस्यतंमुंचतंयन्नोअस्तित
नूषुबद्धंकृतमेनोअस्मत्॥३॥तिग्मायुधौतिग्महेतीसुशेवौसोमारुद्राविहसुमृळतंनः।प्रनोमुंचतंव १९६
रुणस्यपाशाद्गोपायतंनःसुमनस्यमाना॥४॥सोमारुद्रेतिसूक्तं।किंचेदमितिमंत्रस्यवसिष्ठऋषिःवरुण

नाडीव्रण. गंडमाला

देवताजगतीछंदः।जपेविनियोगः।यत्किंचेदंवरुणदैव्येजनेऽभिद्रोहंमनुष्याश्चरामसि।अचित्तीयत्तव
धर्मायुयोपिममानस्तस्मादेनसोदेवरीरिषः॥ ॥इतिनाडीव्रणहरम्॥ ॥अथगंडमालाहरम्॥ ॥वा
युपुराणे॥ ॥गलगंडीगण्डरूपंदंतास्तवतिमानवः।दानेनतस्यतीकारंवक्ष्यामिशृणुभास्कर।माणिक्यं
पद्मरागंचवज्रंमौक्तिकमेवचवैडूर्यंपुष्परागंचनीलंमरकतंतथा॥एभिर्मालांप्रकुर्वीतसूत्रेराजतेअ नष्पत्रं ४
लाभेमौक्तिकाद्न्यतमैर्मालांप्रकल्पयेत्॥सर्वत्रराजतंसूत्रमितिदेवंप्रकल्पयेत्॥ताम्रपात्रेविनिक्षिप्यति
लानामुपरिन्यसेत्।तिलानांचपरीमाणंद्रोणपंचकमिष्यते।यद्वातदर्धमेवंस्यात्तदर्धंवापिकारयेत्॥महा
ष्टांशांतिंतथाकुर्याद्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः।महाशांतिर्नवग्रहशांतिरितिचिंतामणौसर्वास्मालिपरिज्ञाणायां
दर्शितः।आचार्यस्तुशुचिर्दक्षःसर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित्।ब्राह्मतप्ततोपसंपन्नःसर्वप्राणिहितेरतः।एवंविधंद
जयित्वावस्त्रमाल्यानुलेपनैः।होमंचकारयेत्तेनसमिदाज्यचरुक्रमात्।आसनेनतथामंत्रंसोमंराजानमित्यपि।
मंत्रेणस्विष्टकृद्दद्याद्गलगंडीच्यवाप्यतः।मंत्रेणानेनविधिवत्प्राङ्मुखायद्युदङ्मुखः।मालेयंसर्वदेवस्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ब्रह्माविष्णुशिवादिभिः॥ इंद्रादिलोकपालैश्च तथा सर्वैरमरैरपि॥ इयमेकंवलयाद्भिर्धारिताप्रीतिपूर्वकं॥ ब्रा
ह्मणायाप्रदत्तेयं गलगंडमपोहतु॥ अष्टशांतिः कृतायेस्तुतेभ्यो दद्यात्तु दक्षिणां॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा
भुंजीत सह बंधुभिः॥ होमं च कारयेत्तेन ममादि॥ अयं च होमो ग्रहयज्ञहोमएव तेन ततः पृथक्नत॥ अत
एवाऽऽदित्यादिप्रकाशकमंत्रोपलक्षणार्थमासस्नेन तथा मंत्रश्च साधकः कौ मंत्रेण स्विष्टकृतमिति॥
स्विष्टकृद्धोममंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणकूष्मांडहोमप्रकरणे च द्रष्टव्यः॥ गलगंडवाग्पतः सव
द्रूपमालामंत्रेण स्त्रमालां दद्यादित्यन्वयः॥ मालेयमिमाऽऽरूपगलगंडमपोहतु विप्रतो दानमंत्रः॥ ब्रह्मादि
भिरमरैर्येयं मालाकं वलयासतीप्रीतिपूर्वकं धारिता सा ब्राह्मणाय प्रदत्ताऽऽ इयं मे गलगंडमपोहतु इत्य
न्वयः॥ ॥इति गंडमालाहरम्॥ ॥अथ प्रकारांतरेण गंडमालाहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥अ
ध्यापयति शिष्यांस्तु यः प्रतार्य गुरुं यथा॥ शिष्यो गुरुं वंचयित्वा योऽधीते तस्य चाजायते गंडमाला॥ १९७
ख्यो रोग दुष्टोपशांतये॥ ॥तथा॥ असत्प्रतिग्रहपापीनां गंडमाली भवेन्नरः॥ कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत चंद्रा

यणमथापरम्॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु जपेत्पुरुषसूक्तकम्॥ सौरमंत्रजपं तद्वद्दद्यात्स्वामितिमार्जनम्॥ ब्राह्मण
भोजयेच्छक्त्या ततो रोगाद्विमुच्यते॥ कृच्छ्रादिलक्षणानि कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यानि॥ यमसूक्तेवियमसूक्ते
तियमसूक्तमंत्राश्चाग्नेयदर्पतीयमसूक्तेनप्रत्यृचं मधुसूदनमुद्दिश्य सहस्रसर्पिषा सहस्रमंत्रेनच
जुहुयात्॥१॥ तथा च यमुद्दिश्य होमपक्षे यमगुणोपेतो मधुसूदनो देवता प्रमेद्या दशनहोमविनियोग
ः॥ ॥परेयिवांसंप्रवतोमहीरनुबहुभ्यः पंथामनुपस्पशानं वैवस्वतं संगमनं जनानां यमं राजानं हविषा
दुवस्य यमो नो गातुं प्रथमो विवेद नैषा गव्यूतिरपभर्तवा उ यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुरेना यज्ञान
ःपथ्या अनुस्वाः॥२॥ मातली कव्यैर्यमो अंगिरोभिः बृहस्पतिर्ऋक्वभिर्वावृधानः॥ आत्रामंत्राः कविशा
स्त्रावरत्वेनाराजहविषामादयस्व॥ ॥ यश्चादेवा मधु येच देवा स्वाहान्ये स्वधयान्ये मदंति॥३॥ इमं
यमप्रस्तरमाहिसीदांगिरोभिः पितृभिः संविदानः॥ आत्रामंत्राः कविशस्तावहंत्वेनाराजन्हविषामाद
यस्व॥४॥ अंगिरोभिरागहियज्ञियेभिर्यमवैरूपैरिहमादयस्व॥ विवस्वंतं हुवे यः पिता तेऽस्मिन्य हि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वर्हिष्यानिषद्य॥५॥ अंगिरसो नः पितरो नवग्वा अथर्वाणो भृगवः सोम्यासः तेषां वयं सुमतौ यज्ञिना
मपि भद्रे सौमनसे स्याम॥६॥ ॥प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्व्येभिः यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुः उभा राजाना स्वधया
मदंता यमं पश्यासि वरुणं च देवं॥७॥ संगच्छस्व पितृभिः सं यमेनेष्टापूर्तेन परमे व्योमन् हित्वायावद्यं पुनरस्त
मेहि संगच्छस्व तन्वा सुवर्चाः॥८॥ अपेत वीत वि च सर्पतातोस्मा एतं पितरो लोकमक्रन् अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्य
क्तं यमो ददात्यवसानमस्मै॥९॥ अति द्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा॥ अथा पितॄन्सुवि
दत्रां उपेहि यमेन ये सधमादं मदंति॥१०॥ यौ ते श्वानौ यम रक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसौ ताभ्यामेनं
परि देहि राजन्स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि॥११॥ उरूणसावसुतृपा उदुंबलौ यमस्य दूतौ चरतो चरतो
जनां अनु तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दातामसुमद्येह भद्रं॥१२॥ यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता ह
विः यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंकृतः॥१३॥ यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत स नो देवेष्वा यमद्दी १९८
र्घमायुः प्रजीवसे॥१४॥ यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वेभ्यः पथिकृद्भ्यः॥

कद्रुकेभिः पतति षळुर्वीरेकमिद्बृहत् त्रिष्टुब्गायत्री छंदांसि सर्वा ता यम आहिता॥१६॥७॥ ॥इति यमसू
क्तं॥ ॥इति सपिंडीकरणं॥ ॥अथ प्रेतगजदानं॥ ॥वृद्धगौतमः॥ ॥पलेन वा तदर्द्धेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुन
कारयेद्वारणं हैमं चतुर्दंतं तु वारणम्। दंता स्वर्णमया कार्या रत्नैर्नानाविधैर्युताः॥ सर्वाभरणसंयुक्तं क
रिणं चोपकारकं। आचार्यः प्रयतात्मा तु तस्य पार्श्वे समाहितः। उपचारैः षोडशभिरर्चयेद्गंधपुष्पकैः॥ ततो ब्रा
ह्मणमाहूय सर्वशास्त्रार्थकोविदं श्रुतवृत्तोपसंपन्नमनुद्वेगकरं नृणाम्। तं त्वावाहनं संपूज्य वस्त्राद्यैर्होमं ते
न च कारयेत् मंत्रैः पौराणिकैः सम्यक् संहिताशास्त्रचोदितैः। चत्वारो दिग्गजा ये च पुष्पदंतादयश्च ये। सा
र्वभौमादयो ये च आहूय तांस्तथा मितः। समिदाज्यतिलैर्होमो गजस्य प्रीयतामिति॥ तस्मै दत्तवसंतेस्य
म्पकुं। गजश्रीस्पर्शमात्रतः। मंत्रेणानेन विधिवद्दद्याद्भक्तिसमन्वितः॥ प्राङ्मुखस्तु व्रती चोदङ्मुखायैव द्वि
स्पवाहनमैरावणश्चतुर्दंतो गजानां नायकश्च यः। दिग्धंदंतिनां पूज्यतमो व्रणं ज्ञापयितु प्रभुः। अनंतरं
संपूज्य तमाचार्यं पुनः पुनः। ब्राह्मणान्भोजयित्वा च स्वयं भुंजीत वाग्यतः। एवं कृते गजे दत्ते स्वर्लोके देवन

श्यति। तेनैतद्भवति चिह्नैनं कार्यमारोग्यहेतवोपलेनवातद्दर्शनेस्यादि। अत्रमाधिदानंसपित्रप्रणद्रोक्तमेवशे
यमोपललक्षणंतुपरिमाणप्रकारेणेद्रष्टव्यम्। वाहमितिइंद्रस्यवाहनमैरावणमित्यर्थः। उपकारकमिति
मिश्रणादिनाविष्णोएकारकं पार्श्वइतिसमीपइत्यर्थः। मंत्रैःपौराणिकैरित्यादिपौराणिकैःराणपादिलिःसं
हिताशास्त्रचोदितैःसंहितामंत्रविभागोवेदःसैवसंहिताशासनाछाखा। अथवान्याशाखास्मृतिःतत्रचोदि
तैः। एतदुक्तंभवति। वैदिकैःस्मार्त्तैश्चगजप्रकाराकैर्मंत्रैरिति। तेचगणपतिप्रकाशकावैदिकाःस्वस्व
शाखोक्ताग्राह्याः। तत्रकेचनग्रहयज्ञप्रकरणेदर्शिताः। तथास्मार्तस्मात्रोपिमंत्रोगणपतिगायत्रीविनाय
कशांतिप्रकरणेदर्शिता। अथवापौराणिकैःपुराणविहितैःतदेवप्रकटयति। संहिताशास्त्रचोदितैरि
ति। संहिताशास्त्राणिमहाभारतादीनिसर्वपुराणार्थसारत्वाद्भारतादीनिपुराणानीत्युपन्नोतत्रोदितैर्मं
त्रैः। अथवापौराणिकाःअन्येसंहिताशास्त्रचोदिताश्चपरातत्रैकोमंत्रःऐरावणश्चतुर्दंतइति॥ गजदानमंत्र॥ १९९
एकंस्नानहोमयोरपिग्राह्यः॥ ॥अपरोमंत्रः॥ ॥चत्वारोदिग्गजाश्चेसत्रैवग्रहयोक्तःमंत्रांतरंतुसुप्रीतकगजं

द्वत्संसरस्वत्पागतिषेधनंइंद्रस्यवाहनंश्रेष्ठं प्रतंदेवेंद्रवंदितेति। एतेमंत्राविकल्पेनग्राह्याः। एतेषुमंत्रेषुसुप्रतो
कादीनिपदान्यवरदिक्षुतिनामपुपलक्षणकानि॥ ॥इतिप्रणद्भगजदानं॥ ॥अथपार्श्वस्फोटहरम्॥ ॥कर्म
विपाकसंग्रहे॥ खरकाकादिमांसानांभक्षकःस्फोटकीभवेत्पार्श्वयोस्तन्निरुह्यार्थंकृच्छ्रंचांद्रायणंचरेत्॥
अतिकृच्छ्रकर्तव्योजपश्चाष्टोत्तरायुतम्॥ शिवसंकल्पसूक्तंतुपरिस्नाणायांरुद्रविधानेप्रदर्शितम्॥ व्याधित
रतम्पेक्ष्यछायावृत्तिःकल्पनीया॥ ॥इतिपार्श्वस्फोटहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥चांडालाकृतपापि
ष्टतडागकूपकादिषु। स्नात्वापीत्वाचसर्वांगेदाहवाह्स्तपादयोःस्फोटयुक्तश्चभवतिकृच्छ्रंसांत
पनंचरेत्गांहिरण्यंचवासःश्चदेयाच्छक्त्यानुसारतः। कूपएवकृतः। चांडालेनयजमानेनकारितंवाप्याहि
षुअनानुरोगानकृर्त्वमसकृन्नित्यनैमित्तिकादिस्नानादिकर्मकृततत्सर्वांगदाहादिमान्॥ इत्यर्थः॥ इति
हस्तपादतलस्फोटहरम्॥ ॥अथाऽस्त्रीस्तनस्फोटहरम्॥ ॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥अवमत्यनुतत्वंरिंजा २
तमालिंग्यमेववा। सर्वैक्रीडतियानारीतमेवाऽनुस्मरत्यपितस्यास्तुनयोःस्फोटजायतेजननात्ररौतमे
स्तं

चरक्तंस्त्रवतितद्रोगस्यप्रशांतयोदद्यान्नाःपंचलवणंद्दरिद्रांधान्यमेवचा॰मासाद्देश्वरंचैवश्तजयेच्चवं
सति।निष्कंद्वादशाकंदद्याज्जपेतामग्निसूक्तकम्॥अवमत्याविसादि।अवमत्पत्नसत्रारमित्पूर्वविवर
णं।जातनलिंगेत्यादिकं।गाःपंचदद्याज्जपेतामग्निसूक्तकम्॥धनेसतिनिष्कद्वादशाकंकुर्यादित्यर्थः॥ति
वणाद्दीन्यपिवित्तवाद्यनुसारेणदद्यात्।तामग्निवर्णाइत्यनेनजातवेदसइत्यस्यसप्तद्दर्चस्यानुवाक
स्ययाज्ञिकीदेवताउपनिषदःऋषयः।दुर्गाग्निविश्वेयथायोगंदेवताःत्रिष्टुप्छंदः।जपेविनियोगः॥
जपसंख्याचायुतं।जातवेदसेसुनवामसोममरतीयतोनिदहातिवेदःसनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानाः
वेवासिंधुंदुरितात्यग्निः।तामग्निवर्णांतपसाज्वलंतींवैरोचनींकर्मफलेषुजुष्टाम्।दुर्गादेवींशरणमहं
प्रपद्येसुतरसितरसेनमः॥२॥अग्नेत्वंपारयानव्योअस्मान्स्वस्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वा।पूश्चपृथ्वीबहुला
उर्वीभवातोकायतनयायशं॥३॥विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदःसिंधुंननावादुरितातिपर्षि।अग्नेअत्रिवन्म 200
नसागृणानोस्माकंबोध्यविताततूनां॥४॥पृतनाजितंसहमानमुग्रमग्निंहुवेमपरमात्सधस्थात्।स

सं॰प्रो॰२ पृ॰

मः पर्षदतिदुर्गाणिविश्वाक्षामद्देवोअतिदुरितात्यग्निः॥५॥प्रत्नोषिकमीड्योअध्वरेषुसनाच्चहोतानव्यश्चसि
त्सि।स्वांचाग्नेतन्वंपिप्रयस्वास्मभ्यंचसौभगमायजस्व॥६॥गोभिर्जुष्टमयुजोनिषिक्तंतवेंद्रविष्णोरनुसंच
रेम।नाकस्यपृष्ठमभिसंवसानोवैष्णवींलोकइहमादयंतां॥ ॥इतिशीतलास्फोटहरम्॥ ॥अथनाना
स्थानगस्फोटहरम्॥ ॥उपवासत्रयंकुर्याद्भोजयेद्विंशतिद्विजान्॥ ॥इतिनानास्थानगनस्फोट
हरम्॥ ॥अथभगंदररोगस्यनिदानम्॥ ॥तच्चलक्षणंचकर्मविपाकसारे॥ ॥भगंदरःपांशुशीर्षकि
शोहन्तालिवंधनः।पंगुःपौंशाकुशाधरःपीनसीनःककुद्यत।ककुद्दृषांगं।तदयीवांपश्चाद्भागेकंठा
तत्रहतः।प्रहारस्तुकःकार्तमइत्यर्थः।अथवाकक्षच्छेदेनमकुस्तकंलग्नतातत्रहतः।एतत्प्रजादि
विधानंतुपरिभाषायांरोगप्रतिमाध्वनुविधावारांकोदेवतातत्रैमादिर्शितम्॥ ॥इतिभगंदररोगस्य
निदानम्॥ ॥अथगंडमालारोगस्यनिदानम्॥तल्लक्षणंकर्मविपाकसारे॥ ॥गंडरोगकरैःषड्भिःशं
वक्रपरस्वधाग्रपाशचापशरात्रविभास्त्रधावनश्रीर्भशिरोरुहः॥ ॥इतिकर्तव्यताकलापस्तुपरिभाषा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मातंको देवता तत्रेत्यादिना रोगप्रतिमादानविधौ निरूपितम्॥ ॥इतिव्रणमूर्त्तिदानम्॥ ॥इतिश्रीमद्दिव
आत्मज लक्ष्मीविश्वेश्वरविरचिते महार्णवाभिधाने निबंधे कर्मविपाकपरिच्छेदे व्रणहराणि॥ ॥अथवात
रोगहराणि॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ देवानां ब्राह्मणानां च वाधनापहरंस्तथा॥ घाभिक्षोदाद्वातरोगी स्वे
दस्यापि निःकृतिः॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत चांद्रायणमथापरम्॥ यातआवातमंत्रं द्विजपैश्च शतसंख्यया प्रोक्ष
त्रिरक्षमीनू पूर्वं वापिजपेच्च कुर्यादपि॥ कृच्छ्रादिस्वरूपाणि परित्राणायां कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यानि॥ वातआवा
तत्वेषजमंत्र मयोभुवतद्दोजाणआयूंषितारिषत्॥ अनजाद्युतसंख्यया॥ जपस्तथाद्युतसंख्यायाहोम
श्चापवमान्निरष्टमीत्यनया॥ मिऋस्यदेवताश्चैतिहासखमी अग्निर्देवतानुष्टुप्छंदः विहितार्थविनियोगः॥ ॥
अग्निस्त्रिजमस्सज्जातवेदाहुतसो चक्षुरस्तं आसमृत्अर्कस्यपधात्रजस्तो विमानोजस्तोधर्मद्रविरस्मि
नामहोमद्रव्यमाज्यं यथाशक्तिहिरण्यदानमपिकुर्वीत॥ ॥इतिवातरोगहरप्रायश्चित्तम्॥ ॥अथप्रका
रांतरेण वातरोगहरम्॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥गुरूतल्पार्पितां धीतोघातिरोगी स्वेत्ररःनामत्रयेण कुर्वीत २०१

जपहोमं चाच्युताय नमः॥ अनंताय नमः॥ गोविंदाय नमः॥ इति नामत्रयं मंत्राः॥ ॥अस्य नाममंत्रयस्य वशि
ष्ठकश्यपनारदऋषयः॥ महाविष्णुमहानारसिंहो महावराहश्च देवता॥ अनुष्टुप्गायत्रीश्च तला निर्
दासि॥ विहितार्थविनियोगः॥ ॥जपहोमयोः संख्याद्याध्यनुसारेण सर्वत्र हिलक्षांत॥ कल्पो॥ होमद्रव्यं चा
ज्यं केचन लिंगपुराणे कृष्णस्तुः शंभुरुमापतिरिति॥ नामत्रयं वर्णयंति॥ ॥इतिप्रकारांतरेण वातरोगह
रम्॥ ॥अथोन्मादवायुहरम्॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥मोहयित्वा परा वस्तु तु केवलं विगर्हितम्
सोन्मादवातयुक्तः स्यात् कृच्छ्रं चांद्रायणं तथा॥ कुर्यात्सारस्वतं मंत्रं जपब्राह्मणतर्पणम्॥ मोहयित्वेति प
र॥ अथात्र शिष्यकत्वेन स्थवस्थितमपि त्वाचार्यत्विस्य तं मंत्रं जपेत् राजादीन् मोहयित्वा प्रतार्य विगर्हितं
शास्त्रनिंदितं वस्त्रं लशुनादिद्रव्याध्यापनोदानादिनि मित्तमंतरेणायो गृह्णाति इत्यर्थः॥ कृच्छ्रादिलक्षणं कृच्छ्रप्र
करणे स्पष्टायि सारस्वतो मंत्रो यद्वागुदत्पयाः सिकश्चिदथाः परमंजग मदेवीवाचमजनंत देवास्त्वं विश्वरू
पाः पाशवो वदंति॥ सा नो मंद्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुपसुष्टुतैतु॥ श॥ अत्रापि जपसंख्यायां चाप्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

सारेणायुतादिकाकल्पा।ब्राह्मणतर्प्पणेनमितिकुर्यादित्यनुषंगः।यथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयेदित्यर्थः
॥ ॥इत्युन्मादवायुहरम्॥ अथधनुर्वातहरम्॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥अमित्रंतीर्थतांतात्यजन्पुत्रेपरस्त्रि
यांवलादाक्रमसनरःसर्वसंधिभवेदनाघातीत्रामाप्नोत्यरुचिमान्धनुर्वातयुतोलवेत्॥द्धरीतदर्कपनुत्यर्थं
महीप्रदानमाचरेत्।कृच्छ्रातिकृच्छ्रौकुर्वीतचांद्रायणमथापरम्॥उद्यन्तंचजपश्चैवप्रक्ताब्राह्मणतर्प्पण
म्॥नामत्रयंजपेन्मन्त्रीरोगशान्त्यर्थमात्मनः।सहस्रनामकंवापिस्तोत्रंसम्यग्विधानतः॥अच्युतानंतगोविंदेत्येन
नामंत्रत्रयंद्विजः।अच्युतानंतयानत्यजपेद्रोगप्रशांतये।पुरुषसूक्तंजपेद्विद्वान्नतेनरोगात्प्रमुच्यते॥अमिष्टं
लीढ्वातामितिइत्यादि॥अद्वतांद्वातयाभरुपोपलोगसहरेतामितियावत्॥माहिषीचसवत्सादेयाः।पदय
न्माहिषींकृष्णांसवत्सांप्रजयेन्नतीति॥ ॥ब्रह्मांडपुराणवचनात्॥माहिषीदानमंत्रःकृष्णसकाशहरेद
र्पितःकृच्छ्रादिस्वरूपंतुकृच्छ्रप्रकरणेद्रष्टव्यम्।उद्यन्नद्येत्यस्यःपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधौद्रष्टव्यः।अत्र
जपसंख्यायुतंत्रितयं।एवंसहस्रनामादीनिमपिनामत्रयस्यापिक्षितिप्रकारांतरेणवातरोगहरेत्यपवापि २०२

विष्णुसहस्रनामानिपुरुषसूक्तंचपरिभाषायांनिरूपिताः॥ ॥इतिधनुर्वातहरम्॥अथपक्षाघातह
रम्॥शातातपप्रोक्तं॥ ॥स्त्रीआर्योपक्षपातीचजायतेपक्षघातवान्॥निष्कद्वयमितंहेमसदद्याद्वहिजान
ये॥श्राद्धंचवैष्णवंकुर्यादात्मनोहितमिच्छता॥सप्तधान्यानिदद्याच्चगोदानंमंत्रकारयेत्॥निष्कस्वरूपंपरिमा
णप्रकरणेनिरूपितम्॥श्राद्धंचवैष्णवमिति।श्राद्धयादीयतइति।श्राद्धीतद्देवविष्णुदेवत्याद्देशेनब्राह्मण
स्यशक्तितोजयेदित्यर्थः।सप्तधान्यानित्रीह्यादीनि।यथालाभोपपत्त्या।निद्रोणाद्यनल्पपरिमाणानिदेया
नि।धान्यस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेद्रष्टव्यम्॥ ॥इतिपक्षाघातहरम्॥अथहिक्काहरम्॥कर्म्मविपाकस
मुच्चये॥ ॥अकृत्वाब्राह्मणेभ्यश्चकेशानहोमजपादिकं।सहिक्कारोगसंयुक्तस्तत्पापस्यापनुत्तये।चांद्रा
यणत्रयंकुर्यात्कृच्छ्रान्सममाचरेत्॥तामग्निवर्णामितिचजपेत्सूक्तंसमाहितः।तामग्निवर्णामित्येतत्सूक्तं
कुस्त्रीस्नानस्फोटहरेत्यत्र।यो।जपसंख्यातुव्याध्यनुसारेणसहस्राद्ययुतांताकल्प्या॥ ॥इतिहिक्काहर
म्॥ ॥अथवातव्याधिहरप्रगदानं॥ ॥अस्यनिदानंवायुपुराणे॥वातव्याधियुतस्त्रेयीति।शांत्युपायमाह।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

बोधायनः॥ हरिणीं कारयेत्तां मृंघनं तु दशभिः पलैः। तदर्द्धेन तदर्द्धेन शृंगरौप्यमयेद्दृढां। तंडुलोपरि संस्था
प्य कांस्यपात्रचतुष्टयम्। वायुदैवतमंत्रैश्च देमतत्र प्रकल्पयेत्। समिदाज्यचरूंकृत्वाथ तमष्टोत्तरशतम्
अष्टाविंशतिरेवाथ मंत्रेणानेन तं दिशे। आवायो चरस्तिरूतानामंतस्वं लोकपावन। वाहनस्य प्रदानेन व
तव्याधिविनाशाय। अनेन कृतमंत्रेण यथोक्तेन विधानतः। वातव्याधिविमुक्तोसौ निरुजः सुखमेधते।
घनं तु दशभिः पलैरित्याद्यि। घनं निविडं दृढमिति यावत्। पललक्षणं परिमाणप्रकरणे निहितम्। ब्रा
ह्मणाय निवेदयेदिति। हरिणीं वायुवाहनाय नमः। इति मंत्रेण षोडशोपचारैः पूजयित्वा वक्ष्यमाणद्वो
मंत्रान्निर्वर्त्य पश्चात्तं हरिणं वायुवाहनाय दद्यादित्यर्थः॥ तंडुलपरिमाणमाह्॥ आढकत्रितयमिति। आ
ढकस्वरूपमपि परिमाणप्रकरणे निरूपितम्। वायुदैवतमंत्रैरिति वायुदैवत्यानां वाक्यानां दश्योघानां निश्चाप
रिपावितानाम् उपलक्षणार्थं। अथ स्वशाखोक्तो मंत्रो विकल्पेन याह्यः। अथवा समिदाज्यचरूंनिर्मंत्रिचा
त्वदपेक्षया वाज्याग्रं तत्रयुक्तं तवाति। समिदाज्यचरूंकृत्वे तिप्रादेशमात्राः समिधः इति समिधः करणा 203

मिध्मश्च यज्ञियाः स्वगृह्योक्तविधिना आज्यसंस्कारः आज्यकरणं। स्वगृह्योक्तविधिनौवनिर्वापद्धासनप्रतिष्ठिता
लिधाराज्ञसंस्कारैश्च निष्पादनं चरुकरणं। वायो खरसीनिदानमंत्र॥ ॥इति वातव्याधिहरमृगदानम्॥ अथ रक्त
वातप्रशमनम्॥ ॥शातातपप्रोक्तः॥ ॥रक्तवस्त्रप्रवालानां हारी स्याद्रक्तवातवान्। सवस्त्रां महिषीं दद्यात्पद्म
रागसमन्वितां। वस्त्रमपि रक्तमेव। महिषीदानमस्य कृष्णापकासद्धरेदृष्टव्यं॥ ॥इति रक्तवातशमनम्॥ अथ
वातरक्तहरम्॥ ॥पित्तहरलक्ष्मीनारायणदानम्॥ ॥वृद्धबोधायनः॥ ॥सवर्णागमने वातरक्तवान्जायते नरः
सवर्णागमने वातपित्तवानपि जायते। लक्ष्मीनारायणस्वरूपं सुवर्णेन प्रकल्पयेत्। पलेन वा तदर्द्धेन तदर्द्ध
न्यथवा पुनः। लक्ष्मीनारायणं रूपं सर्वदा सर्वकामिकं। पद्मासनगतं कुर्यादेवदेवं चतुर्भुजम्। दक्षिणाधक
रे पद्मं शंखमूर्द्ध्वकरेन्यसेत्। वामोर्द्ध्वकरे चक्रं लक्ष्मीं दृष्ट्वैककरः परः। वामोत्संगगता लक्ष्मीस्त्रपात्रकरान्तवे
त्वं दक्षिणाभुजो देव्याः पृष्ठे देवस्य चक्रिणः। गरुडं राजतं कुर्याद्देवदेवस्य वाहनम्। पद्मौचतस्रः सौवर्णौ वि
वर्णे निवनासिका। वस्त्रं रत्नं तरुचिरैः परिधाप्य तिको तु कांसुकाद्दामपरि द्विषं चंदनायरूलेपितम्। स्वयं रक्त

समानीयस्त्रजयेद्दस्त्रकमंडलैःकुंकुमाऽगुरुकर्पूरैरुपवीतांगुलीयकैः।पूर्वोक्तेनविधानेनहोमंतत्रतुकारयेत्॥
मंत्रेणानेनतंदद्यात्सर्वलोकनमस्कृतमूलक्ष्मीपतेदेवकिंनंदनेशह्रीरा।विशा।यित्वजसाममय्य।गोविंददामे
दरवातरक्तंविनाशयेद्धोक्षितवैरिवर्ग्यः॥तथा॥पूर्वोक्तेनविधानेनतिहोमंचकारयेत्तत्पारभ्यां।तत्रां।तद्वद्धि
रनारायणदानोक्तप्रकरणेत्यर्थः।यदाऽवातपित्तहरणार्थमिदंदानंक्रियतेयदापलक्ष्मीपतेदेवकिंनंदनेश
त्पास्मिंदानमंत्रे।गोविंददामोदरवातपित्तमित्यूहंकार्यं॥ ॥इतिवातपित्तहरवातरक्तस्थलक्ष्मीनारायणदान
मृ॥ ॥अथवातपित्तहरम्॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥लसुनंगृंजनंतालफलंयस्त्वश्नातियोद्विजः।सवातपित्तरोगी
चलवेच्चांद्रायणंचरेत्अपथ्यव्यतिरेकेणलशुनालशुनादिलक्षणे सचांद्रायणाऽचरणं।चांद्रायणलक्षणं।कृच्छ्र
प्रकरणेद्रष्टव्यम्॥ ॥इतिवातपित्तहरम्॥अथवातरक्तप्रायश्चित्तम्॥शातातपः॥रक्तवस्त्रप्रवालानांहारीस्या
द्रक्तवातवान्॥चांद्रायणंद्वयंकुर्यादितद्रोगस्यशांतये।चांद्रायणस्वरूपंकृच्छ्रप्रकरणेत्यधायि॥ ॥इतिवातरक्तह
रप्रायश्चित्तम्॥अथप्रकारांतरेणवातरक्तहरप्रायश्चित्तं॥ ॥वृद्धबौधायनः॥सवर्णागमनेरक्तवातवान्नरः २०४

येनरः।एतद्रोगनिवृत्त्यर्थमृषडब्दंकृच्छ्रप्राजापत्यकृच्छ्राणामसांस्तुत्ररंश्चतंसवतितमाचरेत्॥छंदंसप्रायश्चि
त्तंस्वल्परोगस्यापिधनवत्तः अधनस्याप्यधिकरणेगवतीवा॥ ॥इतिप्रकारांतरेणवातरक्तहरप्रायश्चि
त्तम्॥ ॥अथवातरोगप्रतिमादानम्॥ ॥तल्लक्षणं॥कर्म्मविपाकसारे॥ ॥वायुर्भयंकरंपंगुपाशात्रधावंस
मंततः।विकीर्णकेशाःकाश्वस्थान्तर्स्यमत्र्यावाहनः।पूजाविधानंतुपरित्राप्रायांद्य॥धिप्रतिमादानविधि
वातंकोदिष्टतात्तत्रेत्यादिनादर्शितं॥ ॥इतिवातरोगहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥वैद्यशास्त्रमदायस्य
कव्योषधमथ्यान्यथाप्रयोजयेन्नरःसोयंरक्तपित्तयुक्तोभवेत्॥अष्टोत्तरशतंव्याङ्कावयेद्दत्तमितिकुबेर
पथ्वाजपात्यांप्रकृर्त्कुर्याद्रक्तपित्तापनुत्तये।वैद्यशास्त्रमसंज्ञान।मित्रिगवर्दौषधमन्यथाशास्त्रंविरुद्धंक
चाप्रयोजयेत्॥अथवाऽत्रपथ्यंशास्त्रविरुद्धमेवदत्तवाथास्त्राऽनुरक्तमार्गेणायोदत्ता।सरक्तपित्तापित्तवान्भव
तेइत्यर्थः।अथवैद्यशास्त्रमदाद्दिपनेनत्तिपापिशिष्यावरणमतिहितम्॥अनोद्य।धितरत्नमत्नावेनत्तिपापिशिष्या
वरणप्रायश्चित्तानि।तांचांद्रायणकृच्छ्रातिकृच्छ्रपराकादीनिव्यस्तानिसमस्तानिवायोज्यानि।चांद्रायणादी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नितथा। सर्वोक्तहोमश्चेति मिलित्वाद्धयमपि रोगनिवृत्तिसाधनं। चांद्रायणादी निस्वरूपाणि कृच्छ्रप्रकरणेव
गंतव्यानि। अग्निदूतं वरुणीमहेत्यस्या ऋष्यादिश्वासकासहरेद्रष्टव्यम्। अयं तु विशेषः। तत्र सूक्तं विनियु
क्तमंत्रं मध्यंथमात्रस्येति। श्वरुणाऽयुतार्द्ध आज्येनार्द्धमित्ययुतपूरणीया। अथवाद्या धिशक्रार्द्धा धिकोवरु
णाऽयुतमाज्येनाऽयुतं होमं॥ ॥इतिरक्तपित्तहरम्॥ अथप्रकारांतरेण रक्तपित्तहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तं॥
मद्यपोरक्तपित्तीस्याद्दद्यात्ससर्पिषचितं। मधुनार्द्धघटं चैव सं हिरण्यं विशुद्धये। अद्यापि मद्यपप्रायश्चि
त्तानि त्रैमासिकादीनि षडब्दपर्यंतानि द्या धिशक्राद्यपेक्षया योज्यानि एकस्मिन्मासि सार्द्धद्वयं प्राजाप
त्यकृच्छ्र परिगणनीया त्रैमासिकप्रायश्चित्ते सार्द्धसप्तप्राजापत्यकृच्छ्राणि त्वं तिएवमन्यत्रापूर्णं होम
जपत्र्यदानमंत्रस्तु प्रायाश्चित्तेसार्द्धसप्तप्राजापत्यकृच्छ्राणि त्वं ति। एवमन्यत्रापूर्णं पक्षमपद्धता उक्तः
॥ ॥मधुदानमंत्रस्तु॥ ॥उक्तश्चरसहितश्चासकासहरे विहितं॥ ॥इतिप्रकारांतरेण रक्तपित्तहरम्॥ ॥अ
थपित्तरोगप्रतिमादानम्॥ ॥तल्लक्षणं च उक्तेषु रोगेषु पित्यादिना शूलरोगप्रकरणोक्तमेवमत्रापि विज्ञे २०५

यं पूजाविधानपरिभाषायां रोगप्रतिमादानविधावातंको देवतातत्रेत्यादिना प्रपंचितम्॥ ॥इतिपित्त
यं पूजाविधानपरिभाषायां रोगप्रतिमादानविधावातंकोदेवतातत्रेत्यादिनाप्रपंचितम्॥ ॥इतिपि
प्रतिमादानम्॥ ॥इतिश्रीपिद्दिसद्दाम्मजनदश्रीविश्वेश्वरविरचितेमहार्णवाभिधानेनिबंधेकर्मविपा
कपरिच्छेदे पित्तरोगहराणि॥ ॥अथश्लेष्महराणि॥ तत्रशातातपः॥ ॥त्रपुहारीचकरुषोजायतेश्लेष्म
लःसदा। अत्र चद्रव्याणां माल्यासाराणां स्तेयं कृत्वाऽश्चवेश्मनः स्वेक्षातपनं कृच्छ्रमितिमहूक्तं सांतपनं चरे
त्। सांतपनलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणेत्यधायि॥ ॥इतिश्लेष्महरम्॥ अथप्रकारांतरेणश्लेष्महरम्॥ ॥शातात
पप्रोक्तं॥ ॥त्रपुहारीचकफषोजायतेश्लेष्मलःसदा। उपोष्य दिवसं सोपि दद्यात्पलशतत्रयम्। पलप्रमा
णं परिमाणप्रकरणेवगंतव्यम्॥ ॥इतिप्रकारांतरेणश्लेष्महरम्॥ अथ चिकित्सकफहरम्॥ ॥यमः॥ नि
न्याऽध्यानविमुखः कफरोगीभवेन्नरः। परात्तवेस्मात्रो तिवित्यादि नगवान्यमः। परात्तवेश्लेष्मणाथ
तिश्चसमाप्नोतित्यर्थः। तच्छांतये मासमेकं स्वाध्यायन्नरः। घृतहवनमपात्स्वर्होमश्चाऽष्टोत्तराऽयुतमनाम
त्रयेण कुर्वीतच्चाज्यं च हविर्नवेत्। यावकव्रतसत्वरपंचकृच्छ्रप्रकरणोलिखितम्। तेनियमैर्युक्तेमासं या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वकव्रतंकुर्यात्॥इत्यर्थः॥विष्णुसहस्रनामानिपरिभाषायांदर्शितानि॥नामत्रयेण्यपीदिवातरोगहरेष
ष्वप्युक्तं॥नामत्रयेणहोमः॥सहस्रनामस्तोत्रस्यजपः॥जपसंख्याचव्याध्यनुसारेण॥ऽश्वेतरससहस्रादिकोक
ल्पः॥ ॥इतिचिकित्साकफव्याधिहरम्॥ ॥अथश्लेष्मरोगप्रतिमादानम्॥ ॥तल्लक्षणंतुमूर्दलरोगहरस्वकर
णेअत्रश्लेष्मरोगेविष्णुप्रतिमादिनाविहितम्॥ ॥इतिश्लेष्मप्रतिमादानम्॥ ॥इतिश्रीपंडितहाराजनहवि
श्वेश्वरविरचितेमहार्णवाभिधानेनिबंधेकर्मविपाकपरिच्छेदेश्लेष्मरोगहराणि॥ ॥अथापस्मारह
राणि॥शातातपप्रोक्तं॥ ॥ब्रह्मघ्नोऽपस्माररोगीस्यात्स्वतदोषस्यशांतये॥ब्रह्मकूर्चत्रयंकृत्वाधेनुंदद्यात्स
दक्षिणाम्॥ब्रह्मकूर्चलक्षणंकृच्छ्रप्रकरणेदर्शितम्॥धेनुदानमंत्रस्तुनवग्रहयज्ञप्रकरणेदर्शितम्॥ ॥इत्य
पस्मारहरम्॥ ॥अथप्रकारांतरेणाऽपस्मारहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥गुरोर्घातमिनिवायस्तुप्रतिकूल
समाचरेत्।सोऽपस्मारीभवेत्तत्रकुर्याच्चांद्रायणंनरः॥सदसस्पतिमंत्रेणचर्वाज्यंजुहुयात्तथा॥कयानइ
तिसूक्तंतुजपेद्ब्राह्मणतर्पणम्॥कुर्याद्धिरण्यदानंचशक्त्यारोगस्यशांतये॥चांद्रायणलक्षणंकृच्छ्रप २०६

करणेद्रष्टव्यम्॥चर्वाज्यमिलितमेवहोमसाधनंपृथक्पृथक्वा॥होमसंख्यारोगाद्यनुसारेण॥ऽश्वेतरक्ष
तोऽयुतोवाकल्प्यः॥एवंसूक्तस्यजपेपि॥सदसस्पतिमंत्रस्यमेधातिथिऋषिः॥सदसस्पतिर्देवता॥गायत्रीछं
दः॥होमेविनियोगः॥ ॥सदसस्पतिमद्भुतं॥प्रियमिंद्रस्यकाम्यं॥सनिंमेधामयासिषं॥कयानश्चित्रआभुवदि
तिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यवामदेवऋषिः॥इंद्रोदेवता॥गायत्रीछंदः॥होमेविनियोगः॥ ॥सदसस्पतिमद्भु
तं॥प्रियमिंद्रस्यकाम्यं॥सनिमेधामयासिषं॥कयानश्चित्रआभुवदितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यवामदेवऋषिः
इंद्रोदेवता॥गायत्रीछंदः॥जपेविनियोगः॥ ॥कयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा॥कयाशचिष्ठया
वृता॥१॥कस्त्वासत्योमदानांमंहिष्ठोमत्सदंधसः॥दृढाचिदारुजेवसु॥२॥अभीषुणःसखीनामविता
जरितॄणां॥शतंभवास्यूतिभिः॥३॥अभीनवआववृत्स्वचक्रंनवृत्तमर्वतः॥नियुद्भिश्चर्षणीनां॥४॥प्रवितापद्भिरु
डारितॄणां॥शतंभवास्यूतिविधिः॥३॥अभीनवआववृत्स्वचक्रंनवृत्तमर्वतः॥निसंचक्रादांचिरे॥अधचेमयसूर्यो॥इ
नांमाहापदेगच्छसि॥अनिविशसूर्येविसा॥५॥संपत्नंइंद्रमन्यवःसंवत्सरा॥निसंचक्रादांचिरे॥अधचेमयसूर्यो॥इ
ज्वस्माहियामकृण्वपयवानंध्वीपतेःक्षतायमपिद्विषु॥७॥उतस्मासद्यइत्परिशसमानायसुष्वतेपुरु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वीनांसिवस्य॥ ८ ॥नहिष्मीतेशतंचनरोधोवरत्तआसुरःस्मा॥विपात्रलिष्ठय॥१०॥२अस्मिंद्रस्तोशणीधयस
ख्यायस्वस्वये।अस्तोरयोदम्मते॥११अस्मंस्मंआदिहापिंधहेद्रशयापरीणस्या॥अस्मा॥विश्वा॥लित्रासित॥१२अस्म
स्पंतंत्रय।द्विधिव्रजेअस्तेअगोमतः।नवा॥सिरीद्रेतिलिः॥१३अस्मादक्षुयारथोक्रमंइद्रोनपदुलः।रक्षु
रथ्वयुतीयवा॥१४अस्माकमुत्तमं।कृधिआवोदेवेषुसूर्यः।वर्षिष्ठेद्याभिवोपरि॥पा॥श्॥ ॥इतिकयानश्चि
त्रइतिसूक्तम्॥ ॥इतिप्रकारान्तरेणाऽपस्मारहरम्॥ ॥अथाऽपस्मारोगहरविनायकदानम्॥ ॥त
त्रवोधायनः॥ब्राह्मणस्य॥दिरोधेनह्यपस्मारीतवेत्तरः।वदेपेतस्यपनीकारंदानहोमक्रिया।दिलिःपलेनवात
दर्द्धेनतस्यार्द्धेनवापुनः।विनायकप्रतिकृतिंकुर्यात्स्वर्णेनशोलनम्।राजतंचतथानागमुपवीतंप्रकल्प
येव।तस्यांगेप्रदेया॥निरत्नानिविविधानिचामाणिक्येनप्रकुर्वीतवचुषीतस्यशोलने।दृष्टेकिंमंडपंक
चास्त्रंतैःषोडशलिंहस्तं।यद्वाद्वंदशालिःकुर्याद्दिष्टानिर्वाधयन्ततः।मंडपस्यातत्वलाग्वेदिकामपिकल्पये
त्।रात्रौवैनायकस्यापिद्दिदिवासनामिष्यते।चतुर्भिर्ब्राह्मणैःसार्द्धमाचार्यःसर्वशास्त्रविदस्वयमेवतथा

च्यार्यैधर्मज्ञःसत्यवाक्शुचिःकुलीनकश्चवृद्धश्चसर्वप्राणिहितेरतः।रात्रौजागरणंकृत्वामध्यरात्रेबलि
हस्त्रे।मत्स्यमांसेनसहितंतथाक्षीरोदकेनवा।आचार्यप्रयतोभूत्वामंत्रेणानेनसंयतः।पूर्वस्यांदिशितं
दद्याद्बलिंचसार्वकामिकां।आदित्यावसवोरुद्रादेवाभूतानिसर्वशः।सर्पाःपिशाचाडाकिन्यःपंथ
देवताः।अपस्मारादिदेवंचवेतालानेकमातरस्तथा।बलिदानेनदत्तेनशांतिकुर्वंतुसर्वशः।ततःप्रभाते
विमलेस्नात्वाप्रहृत्नवाससः।त्रपिताम्रवर्णैःसम्यग्उपवीतांगुलीयकैः।कुंडानिदिक्षुचत्वारिमेखलाभ्
वृतानिच।कुर्यात्तेषुप्रकुर्वीतहोममंत्रैश्चकैश्चयथा।पूर्वस्मिन्नू(?)हवनंकुर्यात्समिदाज्यचरुस्तकैविं
नायकंस्तसुद्दिश्यगणानांत्वेतिमंत्रितः।अध्वर्युर्दक्षिणेकुंडेकुर्याद्धोमंसमाहितः।छंदोगःपश्चिमेकुं
डेसम्यग्योगंसमाचरेत्।अथर्वाणश्चोत्तरेस्वकुंडेहोमंप्रकल्पयेत्।विनायकायदेवायसर्वस्तस्मि
यत्रास्तमिदाज्यचरुंकृत्वापूर्णाहुतिंततमिवाहि।आचार्यप्रतिमांतांतुब्राह्मणैःसहसंयुतः।आसनंवेदि
कामध्येवितानादिपरिष्कृते।तिलानांमुपरिस्थाप्यगंधपुष्पेश्चपूजयेत्।वस्त्रैश्चविविधैःश्वेतैःकर्पूरक

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

टकादिभिः। उपचारैः षोडशभिः नैवेद्याय च मोदकान् यथा देवे तथाचार्ये प्यलंकारादि कल्पयेत्। आ
चार्यः परया लक्ष्म्या गणेशाय प्रकल्पयेत्। अपूपादि तथान्यांश्च भक्ष्यान् लड्डुकान्वितम्। निवेद्य पार्वती
वापि देवदेवं महेश्वरम्। पूजयेत्परया लक्ष्म्या आचार्यस्त्वयमेव हि। तथैव रोगी लक्ष्म्या तु संपूज्य गणेन
यकं। गणानां त्वेति मंत्रेण ह्लीं श्रूं ब्रूं पूजयेत् गन्धपुष्पोपविष्टाय ब्राह्मण्याय च लक्षितः। विनायक
श्च पवित्राणि हरेत् विघ्नविनाशकः। वंदे वैः पार्थिवैः सर्वविघ्नविघ्नपरायणैः। ब्राह्मणस्यापि निरोधेन यज्ञान्त
मम वैकृतं। सर्वकर्मविपाकेन ह्यपस्मारो मदादिकम्। जाड्यं वाप्यथवा धैर्यमनास्त्रि किंचनाचपलम्।
त्वदाचार्यप्रसादेन रोगमाशु विनाशय। चतुर्णां ब्राह्मणानां च दद्यान्नैक्यां च दक्षिणा। एवं कृत्वा गणाय
ते दानं मंत्रं सुखी त्वं वेद। यज्ञेन वा तद् दद्वेत्यादि। पलल लक्षणं परिमाणप्रकरणे दृष्टव्यम्। अंकुरामिति। अ
करं शुंडादंडविलासः। दस्त्रमिति। दस्तं शुंडादंडः च चुपीतस्येति। तस्य विनायकस्य विनायकवाहनाम्
पिकः मत्स्यमांसेनेत्यादि। मत्स्येन मांसेन क्षीरेण उदकेन सहितं विचित्रमन्नं बलिं दद्यादित्यर्थः॥ ॥बलि २०८

दानमंत्रमाह॥ ॥आदित्या वसवो रुद्रा इत्यादिना श्लोकद्वयेनाहोममंत्रैश्चतुर्भिरीतास्त्वकैस्वशाखोक्तैर्वि
नायकप्रकाशकैर्मंत्रैरित्यर्थः। तत्र विनायकप्रकाशका मंत्रो विनायकशांतौ नवग्रहयज्ञे प्रदर्शिताः। होम
संख्याष्टोत्तरशतादिसहस्रांताः शक्त्याद्यनुसारेण कल्प्या। पूर्वोक्तिश्चकुंडवच्चेत्यादि। अत्र विनायकाधिवास
नैवेद्यिकालः पूर्वादिदशोपचाराः॥ सा तिस मवेच तेषु दिक्षु वद्धृत्यादि निर्होमकारयितव्यः। वेदचतुष्टयवि
दाम सार्वेस्वशाखया ब्राह्मणेन तस्थापप्लावेनस्मि न्कर्मण्याचार्ये वेन योद्दत्तश्च स्वस्वशाखानुसारेण
धिवासनैवेद्यिकालं आग्नेयादिशि कुंडादि धार्याः। क्षिप्रहोमं चतुर्णां कारयेत्। एवमाचार्यत्रयविकसहितो
होमं विधाय पूर्णाहुत्यंते सर्वाधिवासितां विनायकप्रतिमां पुनः षोडशोपचारैः पूजयेदित्याहाआचार्य
प्रतिमां तांचित्यादिना॥ लड्डुकान्वितमापूपादिनैवेद्यार्थं कारयेदित्यर्थः॥ विनायकश्च पवित्राणि हरेत्या
स्यरोगमाशुविनाशयेत् मंत्रो विनायकदानमंत्रः। तदाचार्यः प्रदानेनेति। आचार्यः अर्चितायाः प्रतिमायाः॥
इत्यप[illegible]रोगहरविनायकदानम्॥ ॥अथापस्मारमूर्तिदानम्॥ ॥तल्लक्षणं च तत्कृत्युपयोगेत्यपारस्य श्री

Indira Gandhi National Centre for the Arts

लहरस्सकरणेदर्शितमेवात्रापिविज्ञेयं।पूजाविधिस्तुपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधावातंकोदि
वताऽतत्रेत्यादिनाप्रदर्शितः॥ ॥इत्यपस्माररोगमूर्त्तिदानम्॥ ॥इतिश्रीपेद्दिभट्टात्मजभट्टश्रीविश्वेश्वर
विरचितेमहार्णवाभिधानेकर्म्मविपाकपरिच्छेदेऽपस्माररोगहराणि॥ ॥अथशिरोरोगहराणि॥ ॥शाताता
पप्रोक्तौ॥ ॥नागहारीचभवतिततःपुरुषःशीर्षरोगवान्॥ तत्संपलशतंदद्यादुपोष्यसत्ववासरम्॥ नागःसीसं॥
इतिशिरोरोगहरसीसदानम्॥ ॥अथप्रकारांतरेणशिरोरोगहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥गुरोःप
रोधीशिरसिरोगवान्नजायतेनरः॥कृच्छ्रातिकृच्छ्रंकुर्वीतचांद्रायणमथापरम्॥ ॥प्रकारांतरेणशिरोरो
गहरम्॥ ॥अथकर्म्मविपाकसंग्रहोक्तशिरोरोगहरम्॥ ॥प्रायोपवेशनादीनांब्राह्मणत्यागकारण
त्॥शिरोरोगयुतोभूयात्रनिष्कृतिश्चास्यपत्र॥गोहत्यायाव्रतंकुर्यात्पंचाश्वद्विप्रभोजनम्॥त्र्यंबकंचजपे
च्चैवहोमःकूष्मांडसंज्ञकः॥सवेदितिशेषः॥ ॥इतिकर्म्मविपाकसंग्रहोक्तशिरोरोगहरम्॥ ॥अथैकांश
शिरोरोगहरम्॥ ॥नारदः॥ब्रह्मचारीयदाश्नीयाद्भिन्नपात्रेविशेषतः।एकांशेनशिरोरोगीभवतीत्या २०९

हनारदः॥अक्षीभ्यांतमित्यनेनमष्टोत्तरशतंजपेच्चरुंहुत्वाभ्यांचतेनैवजुहुयाच्चतथैवहि॥औषधानिप्रदद्याच्चवि
प्राह्लादकराभोजयेच्छभिन्नपात्रेविशेषतःइतिसुवर्णरजतपात्रव्यतिरिक्तभिन्नपात्रभोजनंरोगनिदानंविशेष
तोभिन्नकांस्यपात्रभोजनमित्यर्थः।अक्षीभ्यांतेनासिकाप्रणहरेमितिसूक्तंपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधौ
द्रष्टव्यं।जुहुयाच्चतथैवहीति।अष्टोत्तरशतमित्यर्थः।चरुणाऽष्टोत्तरशतंहुतेनचाष्टोत्तरशतंअत्रसमंत्रक
कंमंत्रेनतुप्रत्येकंऔषधानिवैद्यशास्त्रेशिरोरोगहरत्वेनोक्तानि॥ ॥इत्येकांशशिरोरोगहरम्॥ ॥अथसूर्यावर्त
हरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तौ॥ ॥अवधस्यापिहरणात्सूर्यावर्तःप्रजायते।तेनसूर्यःप्रदातव्योनिष्ककस्ययथा
विधि॥निष्कपरिमितसुवर्णनिर्मितसूर्यप्रतिमांदद्यादित्यर्थः।निष्कलक्षणंपरिमाणप्रकरणेस्पष्टयि॥ ॥
॥इतिसूर्यावर्त्तहरम्॥ ॥अथशिरोरोगघ्नयज्ञोपवीतदानम्॥ ॥एतन्निदानंपद्मपुराणे॥ ॥ब्राह्मणंहरति
शिरोरोगीति।अत्रनिष्कृतिर्वायुपुराणे॥ ॥उपवीतंहिरण्येननिर्मितंशुपलार्द्धतः।तदर्द्धेनतदर्द्धेनयथा
विभवतोपिवत्सरीयंराजतंचतावत्संख्ययाकृतम्।ब्राह्मणायत्रयज्ञविदेश्रोत्रियायतिवेदयेत्।मंत्रेण।

नेनविधिवत्पूजितायांगुलीयकैः॥धाता विधाता जगत्संपरमात्मा चतुर्मुखः॥ विनाशयतु मे क्षिप्रं रोग वेगं शिरो
गतम्॥ अत्र यज्ञोपवीतविधायतं यज्ञोपवीतं ब्रह्मणोक्तप्रकारेण दद्यात्॥ अत्र ब्रह्मज्ञानमित्याद्यो ब्रह्मप्रकाश
का मंत्रा नवग्रहयज्ञप्रकरणे प्रदर्शिता॥ पलार्द्धेनेति पललक्षण परिमाणप्रकरणे निरूपितम्॥ यथा विलवती
पिवेति॥ सम्यक्त्वेन पलाद्यप्रभृतिकपरिमाणेन सुवर्णेन यज्ञोपवीतं तावन्मानसुत्तरीयं भवति॥ ॥इति शिरोरो
गघ्नयज्ञोपवीतदानम्॥ ॥अथ शिरोरोगप्रतिमादानम्॥ तल्लक्षणं चात्रोक्तेषु तु रोगेषु क्षिप्रादिना शूलरोगहरप्रक
रणोक्तमेवात्राप्यनुसंधेयं॥ पूजाविधानं त्वातंको देवता नवमादिना परिभाषायां रोगप्रतिमादानविधौ तूक्तं॥
॥ ॥इति शिरोरोगप्रतिमादानम्॥ ॥इति श्रीपेद्दिभट्टात्मजलक्ष्मीधरविश्वेश्वरविरचिते मदार्णवाभिधाने निबंधे क
र्मविपाकपरिच्छेदे शिरोरोगहराणि॥ ॥अथ मुखरोगहराणि॥ अथ पूतिवक्त्रत्वहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्र
हे॥ ॥धर्मकर्माण्युपक्रम्य मध्ये त्यजति यो नरः॥ अविद्यमानदोषाश्च परेषां यः प्रकाशयेत्॥ स भवेत्पूतिव २२०
क्त्रस्तु कुर्याच्चांद्रायणव्रतम्॥ धूपस्त्रक्चंदनादीनि सुगंधानि स्वशक्तितः॥ दद्याद्विप्राय पंचाशद्ब्राह्मणाश्च भोज

येत्ततः॥ चांद्रायणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यम्॥ ॥इति पूतिवक्त्रत्वहरम्॥ ॥अथ प्रकारांतरेण मुखरोगहर
म्॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥परवाचां विघ्नकर्ता मुखरोगी प्रजायते॥ मर्मोद्घाटनतो येषां मुखरोगी प्रजाय
ते॥ स कृच्छ्रत्रितयं कुर्यान्मंत्रैर्व्याहृतिभिर्हुनेत्॥ तिलाज्यैश्च सहस्रं च दद्याद्व्रीह्यादिकांचनम्॥ अजापत्यं कृच्छ्र
स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे व्यधायि॥ व्रीह्यादिद्रव्याद्रकांचनं दद्यादित्यत्र यः॥ आदिशब्देन यवगोधूमादयो गृह्यंते॥
व्रीह्यादीनि च शक्त्यानुसारेण दद्यात्॥ ॥इति मुखरोगहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्ते॥ ॥खमार्जारादिलिःस्पृष्ट
मुक्त्वा दुर्गंधवान्भवेत्॥ पीत्वा त्रिरात्रं गोमूत्रं ततो जये द्वाह्मणत्रयं॥ दुर्गंधवान्मुखे दुर्गंधवान्भवेत्
भुक्त्वेति भोजननिमित्तत्वेनोपादानात्॥ इति प्रकारांतरेण मुखरोगहरम्॥ ॥अथ मुखरोगहराणि॥ ॥क
र्मविपाकसमुच्चये॥ ॥कूटसाक्षी भवेद्वक्त्ररोगी शोणितपित्तवान्॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यौ॥ त
था चांद्रायणादीनिमपि परिभाषायामेवा कूष्मांडहोमश्च कूष्मांडहोमप्रकरणे व्यधायि॥ हिरण्यादिपरि
माणप्रकरणे बोधव्यं॥ व्रीहितिलादीन्शक्त्यनुसारेण दद्यात्॥ ॥इति मुखरोगहरम्॥ ॥अथ मुखरोग

Indira Gandhi National Centre for the Arts

९२

हरगजदानमुष्यो वोधायये नः वा म्रियोधं गुरोः कृत्वा मुखरोगी सवेन्नरः । तस्य दानेन विहितं प्रतीकारो य ततो
सौवर्णं राजतं तांम्रं पलेनार्द्ध पलेन वा । कारयेत्करिणं सौम्यं यथा वित्तवतोपि वा । तस्यैवं कारयेद्दन्तौ शुद्धेन रजतेन
तु । शुद्धैः समौ क्रियेते हैं रत्नान्यमतिक्षीणी तथा । संवेष्ट्य पीत वस्त्रेण गंधपुष्पाक्षतादिभिः । अर्च्चयेद्धान्यराशिस्थं ध
न्यं द्रोणाष्टकं मतं । कृतस्त्रीप संपन्नं ब्राह्मणं सुजितेंद्रियं दातं कुलीनं धर्मिष्ठं मनुष्ठेम करं न्नणाम् । आहू अप
यास्कन्या वस्त्रा ऽलंकार लक्षणैः । पूजयेत्प्रयतो भूत्वा तेनैव कर्म कारयेत् । अग्निनाग्नि तथा ज्यायो शुक्रज्योति
रितिक्रमात् । मंत्राएते विनिर्दिष्टा इध्म आश्व इष्पतौ कृत्वा चैव प्रणीता सां ततो हस्त्यश्व नवं रा स्वाहांक
र्म कृत्वाथ प्रणीता मोक्षणं तथा । पलेनार्द्ध पलेन वे साद्धि पलस्वरूपं परिमाणप्रकरणेवगं तव्यं । तस्यैवं कारये
दन्तावित्यादि यो वै हस्ती सुवर्णेन ताने न तांम्रनिर्मितम् । तस्य शुद्धेन रजते यदा रजतेन हस्ती निर्मि
तः तदा रजतेन दन्तविधाः रूपयं तं रजस्य त्राप त्वात् द्रोण स्वरूपं धान्य प्रकरणे समा समिद्वादि होमे क्रम
एमंत्रानाह । । अग्निनाग्निरित्यादिना । अग्निनाग्निरित्यस्य मेधातिथि ऋषिः आश्वपादे निर्मथ्या अग्नि रा स्वन २११

या नि श्च देवता गायत्री छंदः । समिद्धोमे विनियोगः । अग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा हव्यवाड् जुह्वास्य । आद्या
येत्र अग्निमिंधते इत्यस्य त्रिशोक ऋषिः अग्निरिंद्रश्च देवता गायत्री छंदः । । आज्यहोमे विनियोगः । । अद्या येत्र
अग्निमिंधते स्तृणं तिवर्हिरानुषक् । येषामिंद्रो युवा सखा मिंद्रो युवा सखा शुक्र ज्योतिरित्यस्य यजुर्यो नि
काण्डे विश्वं कांड्य समाम्नाय अग्नि विश्वे देवा ऋषयः मरुतो देवता इति तत्रापि अथवा लिंगोक्त देवता यजु
ष्वान्नछंदो नियमः तिलहोमे विनियोगः । शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्मांश्च सत्यश्चर्तपा
श्चा स्वाहा । इध्मा आश्व इष्पतश आहा इति विशेषोपादाने नानुहोम समिधः पलाशस्य भवति । तदला वे
खस्वा हा । इध्मा आधा च भवति । होमसंख्या चानिर्दिष्टत्वाष्ट कम ष्टोत्तरशतम् । कृत्वा चैवं प्रणीतं भवति । का
याज्ञियं काष्ठं इध्मा भवति । होमसंख्या निर्दिष्टत्वा सूत्रे कमष्टोत्तरशतम् । कृत्वा चैवं प्रणीतं भवति । कर्म संकल्पानंतरं स्वगृह्योक्त विधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्य पाकवत् दनान्न प्रणीतापात्र स्थापनापर्यंतं कृत्वा चे
वं प्रणीत्य तं ततो हस्त्यश्व नवे रा सर्वोक्त धान्यराशौ स्थितं हस्तिनं षोडशोपचारैः पूजयेदित्यर्थः हस्ती श्च
व प्रणीता तं ततो हस्त्यश्व नवे रा सर्वोक्त धान्यराशौ स्थितं प्रकारेण करिणं प्र
न्नसुवती कौदिग्गजः दानमंत्र स्तु सुवती कन्या हस्त्यश्व वर्णा स्वाहा तं कर्म कृत्वा पतिष्ठेत् क्रियाप्रकारेण करिणं प्र

तयित्वाख्याहांतंकुर्मसामिदादिहोमकर्मनिर्वर्त्यःपश्चात्प्रणीतामोक्षणंसर्वस्यपापितंप्रणीतापात्रविसर्जनंस्वष्ट
होक्तविधानेनकुर्यादित्यर्थः।एवंसर्वेक्रकर्माणंतरंकिंकुर्यादित्यतआह॥ ॥ततश्चक्तांवरंधरःशुक्लमाल्या
नुलेपनः।तस्मैकृतवतेदद्यात्करिणंससदक्षिणंमंत्रेणानेनविधिवत्प्राङ्मुखायविशेषतः।सुप्रतीकगजे
त्वंसरस्वत्यालिनिवनमूःइंद्रस्यवाहनंसत्वंसर्वदेवैश्चपूजितम्।दानेनानेनदत्तेनमुखरोगंविनाशयाशु
ब्राह्मणांभोजयेदन्नेनतोषुंजीतवंधुभिः॥ ॥इतिमुखरोगहरगजदानम्॥ ॥अथजिह्वारोगहरम्॥ ॥शातातप
प्रोक्तौ॥ ॥पक्वान्नहरणेचैवजिह्वारोगीप्रजायते।गायत्र्यास्तुजपेलक्षंदद्यांश्चोजुहुयात्तिलैः।जपकरणास्वाहा
गायत्र्यास्तुतजपस्यैककृच्छ्रपत्यामायत्वात्तजपस्थानेदशकृच्छ्रान्कृत्वा।गायत्र्याणिदशांसद्वहस्तजुहुयात्
कृच्छ्रस्वरूपंकृच्छ्रप्रकारणेद्रष्टव्यम्॥ ॥इतिजिह्वारोगहरम्॥ ॥अथप्रकारांतरेणजिह्वारोगहरम्॥कर्म
विपाकसमुच्चये॥ ॥परेषांदुःखकरणात्सर्वदाहतलाभणं।जिह्वाछेदंतथान्येषांपक्षपाताश्चसंसदि।जि २१२
ह्वारोगीभवेदास्यव्रणोवाविजायते।प्राकाश्चित्तयंचैवहोमःकूष्मांडसंज्ञकः।कार्योनश्चित्रसूक्तस्यजप

होमस्तथैवचाब्रीह्यानांचतथादानमोषधस्यचसंस्मृतम्।सर्वदितिप्लक्षंपदंकाकाक्षवडतयवसंवध्यते
असकृदन्येषांदुःखकरणादसकृदन्नतलाभणाच्चेत्यर्थः।पक्षपातोव्यवहारिणः।पूराकलक्षणंकूष्मांडहोम
मस्यपरिताणायछुदीरितः।कयानश्चित्रआभुवदित्सूक्तमपस्माररोगहरप्रकरणेप्रदर्शितम्।अनेनसूक्तेन
जपहोमौअकर्तव्यम्।जपहोमयोःसंख्याव्याधिशक्त्याद्यनुसारेण।अष्टोत्तरशतादिका।कल्पासूक्तं।सकलविरे
णस्यरुद्रविधानप्रदर्शितः।वरुणदेवतस्यैरिमुपलक्षणं।अतःस्वरशाखासमान्नातेर्घाररुणेराचार्यैस्वाभिषेकं
कृत्वाततःस्वाचैरभिषेककर्तव्यम्।स्नानेष्वामंत्राःनवग्रहपूजाप्रकरणेदर्शिताः॥ ॥इतिप्रकारांतरेणजिह्वा
रोगहरम्॥ ॥इतिश्यावदंतत्वहरम्॥ ॥अथनिष्फुरताभिवाद्दिहरम्।शातातपप्रोक्ते।परेषांतर्ककरणे
अशक्तिःप्रजायते।स्वरोक्तिहास्यकरणाद्द्यान्मौक्तिककांचनौ।स्वरोक्तिनिरसोक्तिनीरसोक्तिर्घाग्दस्वा
नवतांश्चाद्दास्यकरणाद्परोहेमजुननदास्यकरणाद्मौक्तिककांचनयोर्दानंशक्त्याद्यनुसारेण॥ ॥इतिनि
ष्फुरताभिवाद्दिहरम्॥ ॥अथमूकत्वहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्ते॥ ॥मूकोवाचवधश्चैवतस्यैवंनिःकृतिःस्मृतः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तेना कार्यं विशुद्ध्यर्थं यतिचांद्रायणत्रयं ॥ ततोऽस्मै पुस्तकं दद्यात् सौवर्णपलसंयुतं ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य ब्र
ब्राह्मणं तं विसर्जयेत् ॥ यतिचांद्रायणलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं ॥ तथा पललक्षणपरिमाणप्रकर
णे ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य पुस्तकं दद्यादित्यन्वयः ॥ तमेव दानमंत्रमाह ॥ ॥ सरस्वति जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदे
वता ॥ दुष्कर्मकारिणं पापं रक्ष मां परमेश्वरि ॥ ॥ इति मूकत्वहरम् ॥ ॥ अथ मूकत्वहरतिलपद्मदानं ॥ ॥
वायुपुराणे ॥ ॥ स्वरोपघातब्रवीवाचं हत्वा मूकः प्रशस्यते वद्रूपा मितत्प्रतीकारं येन संपद्यते सुखं वा
चां हत्वायुर्घं तु ह्रामं तरेणैव धान्यहा पुस्तकहर्त्ता वा ॥ कुर्यात् सुवर्णमयं पद्मं पलार्द्धेन तदर्द्धतः ॥ यथाविसवत्त
सम्पश्चित्तश्चार्थं न कारयेत् ॥ तदर्द्धतः पलार्द्धेनेत्यर्थः ॥ पलस्वरूपं वक्ष्यमाण ढकस्वरूपं च परिमाणप्रकर
णे द्रष्टव्यम् ॥ रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य तां ताम्रपात्रोपरिन्यसेत् ॥ तां ताम्रपात्रं परीमाणं पलाम्नष्टकं विदुः ॥ पीतवस्त्रेण संवेष्ट्य
पात्रं तत्तु विनिक्षिपेत् ॥ आढकद्वितयोन्मानतिलराशौ प्रयत्नतः ॥ उपचारैः षोडशभिः राचार्यः सर्वशास्त्रवित् ॥ २१२
रक्तचंदनपुष्पाद्यैर्मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ ॥ पद्मपूजामंत्रमाह ॥ ॥ ब्रह्मणश्च नमस्तुभ्यं विष्णोरमिततेजसे

अतिप्रीतिकरं ताणोस्तथा रुद्रस्य तेवस्ति हरजां मम त्वहाणत्वं सर्वक्लेशविनाशकम् ॥ रक्तचंदनपुष्पाद्यैरु
जानंतरं कर्तव्यमाह ॥ आग्नेय्यां दिशि वै होमः कर्तव्यो ब्राह्ममंत्रकः ॥ समिदाज्यतिलैश्चैव सावित्र्याऽष्टाहरेण तु
समिधो मंत्र कुर्वीत सर्वरोगप्रशांतये ॥ आज्यहोमश्च कर्तव्यः स्विन्नमिश्रमयाश्च ॥ तिलानां यत्र इंद्रे
तिस्थाहुतीलिख्यापिवा ॥ आग्नेयं तत्तरदिग्भागे कलशस्थापनं लवेत् ॥ हस्वे कृतविधानेन चाग्निजेकां दिक
पयेत् ॥ अणीतां मोक्ष पर्यंतं कर्म कृत्वा विधानतः ॥ तस्मै कृतवते पद्मं दद्यात् सत्वाच वस्तुरत्नम् ॥ वेदनामपि
सर्वेषां यत स्वंप्रीकारणम् ॥ विशेषश्च ततो ब्रह्मा सरस्वसाहरे रपीयवाग्वाचां निरोधेन वैरूप्यं मम देहजं
स्वरोपघातं जंतीश्चामुखरोगाकरं तथा ॥ सेतर्बंनाशयत्वद्य ब्रह्मा विष्णु शिवाय ततः ॥ त्रिदद्याद प्ययो देवाद
विष्णुं तं स्तथा शुचिः ॥ एवं दत्वा तु तत्पद्मं माचार्याय यातिरक्तितः ॥ हुतस्वमनु प्रजल्पस्वरस्ते दाहि क्षिप्यते ॥ एवं
पद्मो ऽह्न वंशा हनारदायमहात्मने ॥ आग्नेय्यां दिशि वै होमः समादिपत्रस्थापनाप्रदेशाद् आग्नेयां समिद्धो
मसावित्र्याऽष्टाहरो मंत्राः ॥ स्वपरिलाषायां रोगप्रतिमादानविधममलिहितः ॥ समियज्ञियाः आमहो

मविचित्रंदेवानामितिमंत्रः अस्यकुत्सऋषिः सूर्योदेवतात्रिष्टुप्छंदः॥ आज्यहोमेविनियोगः॥ ॥चित्रंदेव
तानांमुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च॥ तिल
होमोयतइंद्रेत्यनयाआहुतिर्विधेयायतइंद्रेत्यस्यभर्गऋषिः इंद्रोदेवताबृहतीछंदः॥ तिलहोमेविनि
योगः॥ ॥यतइंद्रभयामहेततोनोअभयंकृधिमघवञ्छग्धितवतन्नऊतयेविद्विषोविमृधोजहि॥ आहुती
नामष्टादिनवग्रहयज्ञदेवतावाहनप्रस्तावेनिरूपितम्॥ होमसंख्याचप्रत्येकमष्टोत्तरशतंसहस्रंवा॥ ग्रहोक्ते
नविधानेनेति॥ अतिरेकप्रकरणोक्तेनविधानेन॥ सचास्माभिर्नवग्रहशांतिप्रकरणेदर्शितः॥ प्रणीतामोक्षप
र्यंतमिति॥ प्रणीतापात्रस्थोदकविसर्जनपर्यंतंकर्मस्वशाखोक्तविधिनाकृत्वेत्यर्थः॥ देवानामपिसर्वेषामि
मारस्याहविष्णवस्तथा॥ तुवीत्पत्रपयस्यदानमंत्रः॥ ॥इतिसूक्तवहरतिलपात्रदानम्॥ ॥अथस्वलक्षकल
हरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥वेदंवाधर्मशास्त्रंवाविक्रीणीयाद्द्विजोनरः॥ अधीतंनाशमायाति॥ जिह्वायास्ख
लनंसवेश॥ ॥अपरिस्फुटवक्तोवाजिह्वायांव्रणवानपि॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रौकुर्वीतचांद्रायणमथापिवा॥ सूक्तंता २२४

२ मनैतत्कृत्वासावित्रोधेनस्वरभेदजनकदुरितनिवृत्तिपूर्वकस्वरभेदरोगविनाशद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातवेदसइत्यैकस्यासवः
नामग्निवर्णमितिपर्यंतचसमसूक्तस्यब्राह्मणद्वाराअयुतंत्रयंजपंकारिष्ये॥

मग्निवर्णमित्यंजपंचैवायुतत्रयं॥ दद्याद्धिरण्यंविप्रेभ्योभोजनंचस्वशक्तितः॥ वेदंवाधर्मशास्त्रंवाविक्रीणी
यादितित्यत्रकाध्यापकइत्यर्थः॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रलक्षणानिकृच्छ्रप्रकरणेदर्शितानि॥ एतानिव्याधियुक्तल
घुत्वावेनसमस्तानिप्रत्याम्नायेनवा॥ तामग्निवर्णामितिसूक्तं॥ स्त्रीस्तनस्फोटहरेतिहितम्॥ ॥इतिस्व
लक्षकृत्वहरम्॥ ॥अथगद्गदहरसरस्वतीदानम्॥ ॥तत्रवायुपुराणे॥ ॥वाग्विरोधंगुरोःकृत्वाभवेद्गद्गदो कृन रः।
नरः॥ तस्यवक्ष्येप्रतीकारंदानेनऋषिभाषितम्॥ पलोर्द्धेनतदर्द्धेनतदर्द्धार्द्धेनवापुनः॥ सरस्वतींप्रतिमांकु वो ५
र्यात्कुन्दवच्छुभ्रां॥ वरदंचाक्षसूत्रंचबिभ्रतींदक्षिणेकरे॥ पुस्तकंचान्यहस्तेवामेदद्यान्नंदंसवाहनीं॥ आतिष्ठेदे
णरौप्येणकूटस्वर्णेनवासनं॥ प्रकुर्वीततथासौम्यंसौवर्णपद्मकमुत्तमम्॥ कूटस्वर्णेनताम्रादिमिश्रितेनरौ
प्येणकूटस्वर्णेनवासनंपीठंविधाय॥ तस्योपरिसौवर्णपद्मंन्यसेदित्यर्थः॥ पद्मस्योपरिसंस्थाप्यदेवींवागीश्व
रींपरां॥ मुक्तादामसमायुक्तांशुक्लवस्त्रेणसंयुतां॥ वागीश्वर्यादिमंत्रेणपूजयेत्पीततंदुलैः॥ श्वेतपुष्पैःश्वेत
गंधैःसत्कृत्यविधिपूर्वकम्॥ वागीश्वर्यादिमंत्रेति॥ यद्वाग्वदंत्यविचेतनानीतिऋग्द्वयंवागीश्वरीमंत्रः॥ ॥सो

चोन्मादवायुहरे दर्शितः॥ ॥ब्राह्मणस्य वेशाखङ्ग्ले नहोमं समाचरेत्॥ पायसं जुहुयाद् दष्टेश लक्षमा
लैयं तथा॥ जुहुयात् समिधश्चापि तथा ऽपंच तिलानपि। कृत्वा ऽधिवासमेतेनामाचार्याय निवेदयेत्॥ संपूज्य
ब्राह्मणं सम्यग्वस्त्रालंकारभूषणैः। मंत्रेणानेन विप्रेन्द्र सर्ववंदिताः। तुष्टास्तवनुदानेन दत्तेनानेन वाक्
पराः। वाक्शिरो धंयुरोः कृत्वायन्मेग्न्लाषणम्। तत्सर्वं दह्य पयस्व ॥ हिमं ब्राह्मी त्वं लोकपावनी। अतुझाप्य
ब्राह्मणं स्वयं भुंजीत बंधुभिः। अष्टशतमिति। अथाष्टाधिकं शतं। कृत्वा ऽधिवासनामित्यनेन रात्रौ जाग
रणं लप्स्यते। अतः पूर्वोक्तं रात्रावधिवासयजागरणं विधाय प्रातः पूजयित्वा होमानन्तरं ब्राह्मणाय निवेद
येद्वाया वक्रे ऽमास्य लोकपावनी ख्यो दानमंत्रः॥ ॥इति गद्गदहरसरस्वतीदानम्॥ ॥अथैडमूककत्वेहर
यवश्या वक्रे॥ ॥शातातपप्रोक्तं॥ ॥विद्यापुस्तकहारी च सो ऽमूकः प्रजायते॥ इतिहासशतं दद्याद् ब्राह्मणाय सदक्षिण
म्॥ ॥शातातपप्रोक्तं॥ ॥विद्यापुस्तकहारी च सो ऽमूकः प्रजायते इति हासशतं दद्याद्ब्राह्मणाय सदक्षिण
म्॥ पुर्वं वह्नामव्चरेण वेदाध्यक्षोता विद्यादारी॥ उत्पत्तिप्रभृतदोषः प्रतिबद्धश्रोतेंद्रिय ताहशवागिंद्रियश्चे
डमूकः॥ इतिहासशतं महाभारतं पुस्तकदानमंत्रस्तु मूककत्वहरे प्रदर्शितः॥ ॥इत्येडमूककत्वहरम्॥ ॥अथ

स्खलद्वाक्त्वहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तं॥ शुकसारिकयोर्हन्ता नरः स्खलितवाग्भवेत्॥ सच्छास्त्रपुस्तकं दद्या
त्सविद्याय सदक्षिणम्॥ प्रत्येकं शुकसारिकाहननं निमित्तं॥ सच्छास्त्राणि वेदादीनि॥ धर्मशास्त्रादीनि च
पुस्तकदाने मूककत्वहरोक्तो मंत्रो ग्राह्यः॥ ॥इति स्खलद्वाक्त्वहरम्॥ ॥अथ साधारणेन मुखरोगप्रतिमा
दानम्॥ ॥तल्लक्षणं चान्येष्वपि रोगेषु तेषां दिनाशूलरोगहरप्रकरणोक्तमेवात्रापि विज्ञेयम्॥ पूजाविधानं
त्वातंको देवतात्रेयादिना परिभाषायां रोगप्रतिमादानविधावुक्तम्॥ ॥इति साधारणेन मुखरोगप्रतिमा
दानम्॥ ॥इति श्रीपेद्दिभट्टात्मजभट्टश्रीविश्वेश्वरविरचिते महार्णवाभिधाने निबंधे कर्मविपाकपरि
दानम्॥ ॥इति श्रीपेद्दिभट्टात्मजभट्टश्रीविश्वेश्वरविरचिते महार्णवाभिधाने निबंधे कर्मविपाकपरि
दिमुखरोगहराणि॥ ॥अथ नासिकारोगहराणि॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥लवणस्यापहर्ता च शीर्णघ्राण
घ्रेपाणिकः॥ घर्घरस्वरश्चैव जायते तस्य निष्कृतिः॥ उद्यन्नघ्रात्वस्या र्घादिपरिभाषायां रोगप्रतिमाद
नविधौ द्रष्टव्यम्॥ होमोप्यनेनैव कर्तव्येन होमसंख्या जपदशांशतः॥ चरुणा पृथक् सर्पिषा वा पृथक् जुहुयात्सं
सीति वह्नु वचनात्विप्रायानलूनानि दद्याच्चाकांचनं शक्त्यानुसारेण॥ द्वारादेव द्विजगवां अद्देवस्य सूर्यादि

२१५

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सुवर्णतिलकादिभिःपूजा।आदित्यस्यसदापूजां।तिलकांस्वामिजस्यथा।महागणपतेश्चैवकुर्यात्सिद्धिम
वाप्नुयात्॥ ॥इतियाज्ञवल्क्यस्मरणात्॥ ॥स्वामीस्कंदः॥ ॥द्विजपूजास्कंदनवासःसुवर्णादिभिःगोपूजा
श्राद्धारदानादिभिः॥ ॥इतिनासिकारोगहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तौ॥ ॥कुकुटेनितेचैववक्रनासःप्रजायते॥
तेनमिष्कःप्रदातव्योब्राह्मणायहिरण्मय।निष्कस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेस्पष्टायि॥ ॥इतिवक्रनासत्वह
रम्॥ ॥अथनासिकारोगमूर्त्तिदानम्॥ ॥तल्लक्षणंचानुक्तेषुतुरोगेष्विपस्मारशूलरोगप्रकरणोक्त॥ १८०५त्रे
मेवात्राप्यवगंतव्यं॥ ॥पूजाविधानंत्वातंकोदेवतातत्रैसादिनादिपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविध
मुदीरितं॥ ॥इतिनासिकारोगहरमूर्त्तिदानम्॥ ॥इतिश्रीपेद्दिसद्दात्मजलक्ष्मीविश्वेश्वरविरचितेम
दार्णवाभिधाननिबंधेकर्म्मविपाकपरिच्छेदेनासिकारोगहराणि॥ ॥अथनेत्ररोगहराणि॥ ॥कर्म्मवि
पाकसमुच्चये॥ ॥परदृष्टिविघातेनलिंगच्छित्प्याऽरणेनवा।कामात्परस्त्रियंदृष्ट्वानेत्ररोगीभवेन्नरः॥ २१६
चांद्रायणंपराकंचपंचाशद्विप्रभोजनम्॥कुर्याद्द्वयस्वर्णनिष्केणसर्पिष्यातथा॥अष्टोत्तरसहस्रंतुज

जुयाद्रोगशांतयोचक्षुर्दाअसिमंत्रंतुजपेदाज्यंसकांचनंदद्याद्द्विजायविधिवन्नेत्ररोगःप्रशाम्यति॥वि
षच्छिथ्याचरणंचांद्रायणादिलक्षणानिकच्छप्रकरणेनिरूपितानि।विप्रभोजनमितिप्लक्षभोजनं
मुक्तप्रधानंमुख्यान्नंब्राह्मणेदद्यान्नेत्ररोगापनुत्तयइतिब्रह्मांडपुराणस्मरणात्॥वयःसुवर्णद्वस्मन
यच्चोविरुद्धतास्यापृथक्पृथक्गच्छोत्तरसहस्रंतुजुयात्तोडयंचप्राकनेत्रशूलप्रकरणेदर्शिता॥च
क्षुर्दाअसीतिमंत्रोपितत्रोक्तः।जपसंख्यातुप्राध्युऽनुसारेणसहस्राद्ययुतांताकल्प्या॥कांचनाऽपे
क्षस्वरूपंसमीक्ष्यपश्चात्तंब्राह्मणायदद्यात्॥आऽप्यवेक्षणमंत्रकटिशूलहरेदर्शितः॥ ॥इतिनेत्ररोगह
रम्॥ ॥अथप्रयहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥दंपतीस्यायपत्रंतुमैथुनंयोनिरीक्षयेत्रासनेत्रह
जयस्युक्तस्यादक्षिस्यामितिमंत्रतः।जपहोमौचकुर्वीतशक्त्याद्ब्राह्मणभोजनम्॥सहस्रकलशस्नानं
रवेकुर्याद्विजोत्तमः।नेत्रप्रययुक्तइतिसाक्षात्स्वयंवाप्रतिप्रजुरत्नद्रूषिकावाध्ययमित्सभिधीयते॥
अक्षीस्यामितिस्यंपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधौप्रदर्शिता।जपहोमयोःसंख्यात्याधिगुरुलघु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

सावेनाः स्तोत्ररथताघयुक्तांताः कल्पा जापहोमौ चेतिचशब्देन उनरामिश्चहुरादिमस्यमंत्रस्यजपहोमौ समुच्ची
यते। अयंमंत्रो जन्मत्राल्मनरू तिमिदमंत्रयस्या वेदुष्मां उदेमेदर्शीतः जपहोमयोः संख्यातुपूर्वोक्तैवस्नानंम
हासौरेण कुर्यात्। स्नानीयद्रव्यं चतुर्थ्याद्यम छिद्रुरं सप्तणपतीर्थोदकानि यथाशक्त्या पंचरत्नानि॥ ॥इतिनेत्र
पूयहरम्॥ ॥अथप्रकारांतरेण नेत्ररोगहरम्। वृतचोरस्तुपुरुषो जायते नेत्ररोगवान्। उपोष्य संदद्याद्दैव्
तधेनुं विधानतः। वृतधेनुविधिश्चदर्शयंरोगहरणोद्दृष्टव्यम्॥ ॥इति प्रकारांतरेण नेत्ररोगहरम्॥ ॥अथांध्याल
हरम्॥ ॥अंधत्वं नाम प्रतिबद्धदृष्टिर्बलात्मुत्पाटितनेत्रत्वानकांध्यत्वंवा॥ ॥शातातपप्रोक्ते॥ ॥पित्रहाचेतना
हीनो मातृहांधः प्रजायते। नरकांते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधिः। चेतनाहीनो निश्चेष्टो निर्बुद्धिश्च। अस्या
पि वक्ष्यमाणप्रायश्चित्तमेव रोगनिवृत्तिहेतुः नरकांते अधः प्रजायत इत्यस्याय प्रायश्चित्तमाह॥ ॥आज्ञापय्य
निकुर्वीत त्रिंशत्क्षात्रविधानतः। त्रातानेकारयेन्नानं सुवर्णपलसंख्यया। संतोरोप्यमयं चैव तांम्रपात्रं च
पूर्ववत्। पलसंख्यापलेनेत्यर्थः। संतोपिपलेनेव पूर्ववदिति। पलेश्चतुर्भिर्वाद्वाभ्यां वा तांम्रपात्रं तवेन्नवेति २२७

॥परिताषायां प्रकारेणेत्यर्थः। एतच्चपात्रं वक्ष्यमाणं वासुदेवमूर्तिस्थापनार्थं पलस्वरूपं परिमाणप्रकरणे निरूपि
तम्। तथा च वक्ष्यमाण निष्कस्वरूपमपि हेमनिष्केण कर्तव्यो देवश्रीवत्सलांछनः। पट्टकूलेन संवेष्ट्य पूजयेत्तं वि
धानतः। नौर्घाद्विजायदातव्या सर्वोपस्कर संयुता॥ नौकेत्तुपललक्षणं स्तंतो विद्योप्रतिमाचदातव्यासोपस्करो
नौकादंडः सोपिसौवर्ण एवा। तं वासुदेवं विधानतः पूजयेदुक्तं। पूजाविधानं तु परिताषायामृत्विधानस्यपु
रुषसूक्तविधानवस्मालिप्रदर्शितम्। अत्रायंक्रमः॥ तांम्रपात्रे वासुदेवमूर्तिं संस्थाप्य तस्या पुरस्ता न्नावं संस्थ
वोपनिष्पवासुदेवं पूर्वोक्तप्रकारेण समस्पर्शनौकादिसहितां वासुदेवप्रतिमां ब्राह्मणायदद्यादिति॥ ॥दा
नमंत्रमाह॥ ॥वासुदेवं जगद्धात्रा सर्वत्वतः शयस्थितां। पापकर्माणि मग्नं मां तारयाश्रितताकः। इत्युदी
र्ये प्रणम्याथ ब्राह्मणं तं विसर्जयेत्। इत्युदीर्य मंत्रमुच्चार्य प्रतिमादिकंदद्यात्। प्रणम्य विसर्जयेदित्यर्थः।
अन्येस्योपि यथाशक्तिं विप्रेभ्यो दक्षिणां दिशेत्॥ ॥इत्यंधत्वहरं चेतनाहीनत्वहरम्॥ ॥अथनीलला
न्यहरम्॥ ॥अथकपिलाक्षहरम्॥ शातातपप्रोक्ते॥ ॥रीतिहृत्कपिलाक्षस्यात् उपोष्य दिवसद्वयम् रीति
नत्वहरम्॥ ॥अथकपिलाक्षहरम्॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पलशतं दद्याद्दलं कृत्य द्विजातये॥ रीतिर्म्मोमतां वप्रकृतिको धन्वविशेषः पित्तलिकमित्युच्यते। पलस्वरू
पंपरिमाणप्रकरणे निरूपितम्॥ ॥इतिकपिलान्त्रत्वहरम्॥ अथ मंददृष्टित्वहरम्॥ कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥
उच्छिष्टस्य आदित्यं पश्येयंस्पृशनं चरेत्। मध्यंगतमथास्तं च ब्रूतम्मुच्छिष्टएवसत्र नक्षत्राण्यथवा चंद्रं स
सवेमंददृष्टियुक्तः। अत्र निष्कृतिः॥ स्कंदपुराणे॥ घृतेन चरुणी मित्ररश्मिनाऽरुतानाशने। ऊरुकुर्यादयुतंसम्यग्
तिशास्त्रविनिश्चयात्। दद्याद्दनं चवेरक्तवासांसि च। धिशां तद्वे। रोगाधिको च रुद्दत्तस्यांप्रत्येकमयुतं कुर्याद्रोग
स्यलेन दर्द्दं करुणात्संदृष्टे तेने तिमिलित्वा। युतसंख्यापूरणीया। होममंत्रस्कन्दद्य मितिमहऽतिरुचःसचपरित्ताषामा
रोगप्रतिपादानविधौ प्रदर्शितः। अन्नदानं ब्राह्मणेभ्यःस्वशक्त्या वा मासीतिवद्धवचनात्रिस्पोनन्द्भनानि॥ ॥इतिमंद
दृष्टित्वहरम्॥ अथ त्रिमिरहरम्॥ स्वद्विजगृहीतार्थपुण्यस्थानेषु संस्थिते। प्रदीप्तंज्वलयित्वा तु तिमिरव्याधिमान्भवे या
त्। स्वप्रकाशनैर्म्मत्रैरस्तिमं च जलैस्ततः। गात्राणि प्रोक्षयेत्तस्मान्मृत्युक्तो भवति किल्बिषात्। सहस्रकलशस्नानमीश्वर ११८
स्यापि कारयेत्। देवद्विजगृहग्रती देवद्वैरहद्विजगृहे पुण्यस्थाने भराणाश्रवणादिस्थाने चतुःपथादौ चस्वप्रकाश

कैर्म्मंत्रैः ग्रणवचनेन रूपशंखनिरूपणवचनेन प्रकृष्टप्रकाशवान् दिव्योपलक्ष्यते। अतः सूर्यप्रकाश
कैर्मंत्रैर्जलमभिमंत्र्य गात्राणि नेत्रप्रधानान्यातिनेत्र प्रधान्यानि मुखाच्छिन्नानि प्रोक्षयेद्यावरोगनिवृत्तिः। एतदु
कैस्तवाति। सौरमंत्रेणान्यतमेन शालिलमष्टोत्तरशताद्यावृत्त्या अभिमंत्रितेन नेत्रप्रधानं मुखं प्रक्षालये
दिति। तत्रैको मंत्रश्चाचक्षुषत्वक्षुःसौरःपरिभाषायां रोगप्रतिमादान विधौ प्रदर्शितः। अन्ये महासौरमंत्राःपरि
भाषायामेव निरूपितम्। तथा पुनरग्निश्चक्षुरदादिति कूष्मांडहोमे मिदामंत्रयो दर्शितः। योमेदेहीति च
वयःसुवर्णाति च मंत्रौ नयनशूलहरे प्रदर्शितौ। एते च मंत्रविकल्पेन याह्याएका कार्थास्तु विकल्पो रीतिनि
न्यायात्॥ ॥इतित्रिमिरहरम्॥ अथाक्षिवेदनाहरगरुडदानं॥ पद्मपुराणे॥ ॥परेषामक्षिरोधेन जायते
क्षिवेदना। वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं ब्रह्मणा भाषितं भुवि। पलेन कारयेद्धैम्नां गरुडं विष्णुवाहनम्। राजतौ च य
थापक्षैरत्नाद्यै सुविस्तृतौ। कर्त्तव्यं स्वाक्षियुगलं माणिक्यं प्रकल्पितं। पादयोः स्वर्णकंटेरद्वास्यां परिक
ल्पयेत्। मौक्तिकं चक्षुर्वैदूर्यनिर्पद्यैः। वस्त्रैर्नानाविधैर्न्नैर्द्धमलंकृत्य भुक्ताकृतम्। स्थापयेत्तु रतो विष्णोःपी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्वर्थपद्धिगा। द्विपात्र। वेदवेदांगकुशलं वेदविद्याविशारदः। गंधपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्वर्णीतं ब्राह्मणोत्र मम प्रजयेत्
तमभ्यर्च्य गंधपुष्पाक्षतादिभिः होमश्चात्र कर्तव्यो मंत्रैः सद्धाक्षकैः शुभैः। यद्वा गारुड्याय व्यासमिद्राज्यति
लादिभिः। अथ प्रतिष्ठां कुर्यात् स्वगृह्योक्त विधानतः। विष्णु पुरुष इति। विष्णु आलये विष्णोः पूरतस्थापयि
त्वेत कर्म कुर्यादित्यर्थः। अथवा शालग्रामे तु पूजयेत् कार्यं मंत्रेण द्वादशकैर्गारुडप्रकाशकैः। मंत्रेरितिवहुवच
नं षडक्षरशारवागतमंत्रोपलक्षणार्थं। तत्रैको मंत्रो मनोजवाश्रयमानइति। अस्य नमो भार्गवऋषिः सुपर्णोदि
वता। अनुष्टुप्छंदः ब्रह्मावागायत्रीछंदः गरुडो देवता। विहितार्थे विनियोगः॥ ॥ पक्षिराजाय विद्महे स्वर्ण
पक्षाय धीमहि तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। समदाज्यतिलादिभिरिति। आदिशब्देन चरुयवव्रीह्यादि गृह्यंते। होम
संख्या च प्रतिद्रव्यं मष्टोत्तरशतं। एवं संपूज्य हुत्वा चादिं कुर्यादित्यत आह। पुण्याहवाचनं कार्यं ब्राह्मणैर्वे
दपारगैः। तस्मै कृतवते दद्याद्धौरी वीत्यार्थमादृतः। सत्कारं संपूज्य विधिवद्धृतात्प्रेक्षरकादिभिः। मंत्रेणानेन
विधिवत्प्राङ्मुखायोदङ्मुखो। पुण्याहवाचनं दानानन्तरं कार्यं। दानमंत्रमाह। देवदेव जगन्नाथ लक्ष्मी २२९

प्रिय परायण। वाहनस्य प्रदानेन हर कर्मविपाकजम्। अक्षिरोगं जगन्नाथ नारायण जगन्मय। पुण्यं वाप
टलं वा पिकाचरक्तमथापि वा। रक्तं वाप्यथ रक्ताख्यं तथार्बुदमथापि वा। ततो विसृज्य द्विप्रेंद्रशिष्टैरिष्टैश्च वंधु
भिः। स्नात्वा विप्रान् भोजयित्वा सुखी भवति मानवः। दानानन्तरं स्नात्वा पुण्याहवाचनं विधाय जपवेष्टणं कृत्वा
विप्रान्भोजयित्वा वंधुभिः सार्द्धं भुंजीतेत्यर्थः। पुण्याहवाचनं कार्यं मित्यत्रैव प्राग्विहितं। आज्यावेक्षणं त्वत्र हेमा
द्रि पुराणे विहितम्। अक्षिसंभवरोगाणां माज्यं कमलसंयुतम्। उदक्षाह्विप्राय विक्षिप्य तद्रोगस्य मनुक्षयेति। आज्यावेक्ष
णमित्र स्फाटिकशूलहरे प्रदर्शितः॥ ॥ इत्यक्षिरोगहरगरुडदानम्॥ अथ नक्तांध्यापहरगोपालमूर्तिदानम्॥ ॥ ब्रा
ह्मोनक्तांध्यजयेत्तयोगवानयनद्वयो। करोति शूलप्रक्षेपं तस्यैव वक्ष्यामि निष्कृतिं। विप्रो श्रीगोपवेषस्य यथाशक्त्या च
शक्तितः। सुवर्णेन प्रतिकृतिं वेणुवादनतत्परम्। वर्ही पीडकसंयुक्तां द्विभुजां सुवन्नोत्तरीम्। कारयित्वा शुभाकारां
पद्माख्यसुचिवारिणाम्। व॰ गोवेष्टयित्वा च गंधमाल्यैः समर्चयेत्। तंडुलोपरि संस्थाप्य देवं शक्त्यानुसारतः। आचार्यः
सर्वशास्त्रज्ञो वेदवेदांगपारगः। पूजां च मूलमंत्रेण कुर्याद्वैवस्य शक्तितः। शक्त्यानुसारतो गंधमाल्यैः समर्चयेदित्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

चयः। पूजां च मूलमंत्रेणेति। मूलमंत्रोद्धारः श्लोकश्च मंत्रशास्त्रे॥ कृष्णमध्यगता माया गोवाणौ यत्तमध्यगाः। गोपी
जनवल्लभा स्वाहांता यस्त्वाहा स्मरादिका॥ उद्धृतमंत्रः॥ क्लीं कृष्णाय गोविंदाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा॥ अस्यानु
जनवकरा स्वाहांता यस्त्वाहा स्मरादिका॥ उद्धृतमंत्रः॥ क्लीं कृष्णाय गोविंदाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा॥ अस्या
नारायण ऋषिः गायत्री छंदः गोपीजनवल्लभो देवता विष्णुप्रीत्यर्थे विनियोगः॥ होमं च तत्र कुर्वीत समिदाज्यतिलै
रपि॥ इदं विष्णुरिति विष्णुर्विष्णोर्नुकमिति क्रमात्॥ मंत्रा गृह्योक्तमार्गेण चाग्निसंस्थापनं तथा॥ कृत्वा च मूलमं
त्रेण विधिसंपादितं चरुं। प्रणीतामोक्षपर्यंतं कृत्वा देवं प्रपूजयेत्॥ दद्याच्च नैवेद्यं हविः सर्व्वं समंततः। इदं
विष्ण्वादयो मंत्राः क्रमेण समिदादिहोमे। मंत्रलावतीत्यर्थः। समिद्धोमानंतरं गृह्योक्तमूलमंत्रेण विधिसंपादि
तं चरुं गृह्योक्तप्रकारेण पक्वं चरुं कृत्वा। पश्चादाज्यादिहोमः कार्यः। होमसंख्या प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं। इदं विष्णु
रित्यस्य काण्वो मेधातिथिऋषिः गायत्री छंदः विष्णुर्देवता इदं विष्णुरिति विष्णोर्नुकमिति तयोः क्रमेण दीर्घतमा ऋ
षिः विष्णुर्देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ क्रमेणाज्यतिलहोमयोर्विनियोगः॥ ॥ प्रतद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो न भीम
कुचरो गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमेष्वधिक्षियंति भुवनानि विश्वा॥ विष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि २२०

विममे रजांसि यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः। एवं होमं विधाय स्व गृह्योक्तमार्गेण प्रणीता
मोक्षपर्यंतं कर्म कृत्वा पुनरपि देवं गोपीजनवल्लभं मूर्तिं प्रपूजयेत्। अर्घ्यं पूजायां होमार्थं संपादितं हविर्नै
वेद्यं अन्यच्च संपादितं सर्व्वमपि मन्त्रादि हविर्नैवेद्यं अन्यच्च संपादितं सर्व्वमपि मन्त्रादि एवं नैवेद्यं दत्वा पश्चान्म
मंत्रो नोदेवमसिनः परितो दद्यात् अण्णस्तु बलिं हरेदित्यर्थः। पूर्वोक्तकर्मानंतरं कर्तव्यमाह॥ ततः शुक्लां वरधेनुं
स्रमाल्यानुलेपनीं। यावद्योगी सर्व्वमुखः प्रतिमां तां दद्याद्दक्षिणां मूलमंत्रेणानेन विधिवन्नमस्कृत्याऽथ भक्तितः॥ दान
मंत्रमाह॥ ॥ गोविंद गोपीजनवल्लभेश कंसासुरघ्न त्रिदशेंद्रवंद्य। गोवर्द्धनादिप्रवरैकहस्त संरक्षिताऽशेष
गवां मुनीकाः। गोचक्षुषस्तु प्रतिनिरोधनेन जातिर्हमां धेनुमनाश्रयास्तु। त्वदीयदानं हि सुदुष्ट रूपं नक्तं धमेतद्गु
मपाकरोतु। एवं कृत्वा प्रतीकारं गोपतेः प्रसादात् ततः। अचिरादेव हि सुखी जायते नात्र संशयः॥ ॥ इति नक्तांध्य
हरगोपालदानम्॥ अथ कामलहरगरुडदानम्॥ वृद्धबौधायनः। कामलीनकचोरस्यात्स्यावक्ष्यामि निष्कृतिं। कृ
यविपक्षिराजानं विष्णोर्धर्मदं नमुत्तमम्। सुवर्णेन यथाशक्त्या पक्षयोर्मौक्तिकद्वयं। नासिकायां तथा वज्रमुत्तरी

Indira Gandhi National
Centre for the Arts.

यंत्रराजतम्। एवं कृत्वा गरुत्मंतं घृतद्रोणोपरि न्यसेत्। द्रोणलक्षणं परिमाणप्रकरणे द्रष्टव्यम्। श्वेतवस्त्रेण संवेष्टय
तमाल्यैः समर्चयेत्। सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो वैष्णवो धर्मपाठकः। ब्राह्मणः स्वर्चितो सम्यग्यजमानेन शक्तितः। उपचा
रैः षोडशभिः द्विजमल्पमर्चयेत्तथा। द्विजं प्रदक्षिणं गरुत्मंतमिति याज्ञ। वृतो ब्राह्मणं श्वेतवस्त्रादिभिः द्विजमल्पमर्चयि
दित्यन्वयः। आग्नेय्यां दिशि होमश्च कर्तव्यः स्थंडिले शुभे। समिदाज्यतिलैश्चात्र पालाशाः समिधः स्मृताः। मंत्रो गरुडगायत्री
समिदाज्यतिलैश्चात्र पालाशसमिधः स्मृताः। मंत्रो गरुडगायत्री समिदाज्याहुतीर्भवेत्। तिलहोमो व्याहृतिभिः स्मृतः।
स्विष्टकृतं ततः। आग्नेय्यां दिशांत्यादि। गरुडपूजाख्या पनादाग्नेय्यां दिशि होमतिलैश्चात्र पालाशसमिधः स्मृताः। स
वृयतिद्वयमष्टोत्तरशतं। गरुडगायत्रीः। शिरोगवेदनाहरगरुडदानेदर्शिता। स्विष्टकृतं जपन् स्विष्टकृद्धोमः क
र्तव्यः। मंत्रः स्वगृह्योक्तप्रकारेण तत्र कश्चन स्विष्टकृद्धोमप्रकारेण दर्शितः। स्थापयेद्व्रणं कुंभं सितवस्त्रेण वेष्ट
येत्। निक्षिपेत्तं च रत्नानि मृत्तिकाश्च प्ररोचनी। अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात्। पंचवल्कपल्लवानिः
स्नपूरयेत्तीर्थवारिणा। स्थापयेद्व्रणं कुंभमिति। अत्र पात्रक्रमेण विधिर्विहितः। अतो होमात्पूर्वं गरुडपूजास्य २२१

ईशान्यां दिशि कलशं स्थापयेत्। रोचना गोरोचना पंचवयः। आम्राश्वत्थवटप्लक्षोदुंबराणां पल्लवान्यपि तेषामेवा
अस्मिन्कलशेन वग्रहयज्ञप्रकरणे कैवर्त्यौ मंत्रैः वरुणायनम इति नाममंत्रेण वा वरुणमावाह्य संपूजयेत्। प
वं गरुडह्रदाकलशस्थापनहोमानंतरं कर्तव्यमादौ। तेनाभिषेकं कुर्वीत आपो हिष्ठादित्रिकमा हिरण्यव
र्णाः शुचयः पावमानेन चैव हि। आपो हिष्ठा मयोभुव इति च हिरण्यवर्णा इत्यादयश्च मंत्राः परिभाषायां रोगप्रतिमाद
नविधौ निरूपिताः। पवमानेन स्वादिष्ठयेति सूक्तेन। पवमानः सुवर्जनः इत्यनुवाकेन वातत्र्यचा। दिष्ट्येत्येतत्
कं पांडुरोगहरस्थदानेदर्शितम्। पवमानः सुवर्जनः इत्यनुवाकेन वात त्र्यचा। दिष्ट्येत्येतत्सूक्तं पांडुरोगहरस्थ
दानेदर्शितम्। पवमानः सुवर्जनः इत्यनुवाकस्वगणहोमप्रकरणे दर्शितः। एवमभिषेकानंतरं किं कुर्यात्। दि
त्य नत्वा हातः स्नात्वा शुचीरोगी। विष्णोर्वाहनमुत्तमम्। स्वदक्षिणं सुखायुक्तं सुखाय निवेदयेत्। मंत्रेणानेन
विधिवद्ब्राह्मणाय सुदक्षुः। श्रीकृष्णपरमानंद जगतः परिपालक। पूर्वजन्मनि यत्पापं तत्कर्चौर्यं मया कृतम्।
प्रेतपापं स्वर्वैरूप्यं जन्मना त्वं तदस्मह्यो कामलो किमिदं देवतयवाहनदानतः। विनाशाय श्रुवेकृष्ण जगतां प।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

लकोद्यसि।एवंगरूडदानंउक्त्वामन्त्रैसुखीलदेत्॥आचार्यंतोजयित्वातुप्रणिपत्यविसर्जयेत्॥ ॥इतिकामल
हलगरुडदानं॥ ॥अथकेकराक्षत्वहरम्॥अथपिंगलेक्षत्वहरम्॥शातातपप्रोक्तो॥नरहत्योनिहतेचैवजायते
केकरेणसादद्यात्रनत्रयींधेनुंसतत्यातकशांतये॥तस्तुमृगदानं॥स्नधेनुविदिस्कंदापस्मारोगहरेद्य
नधेनुप्रसंगेदर्शितः॥ ॥इतिकेकराक्षत्वहरम्॥अथपिंगलेक्षत्वहरम्॥शातातपप्रोक्तो॥ ॥मार्जारेनिहतेचैव
जायतेपिंगलेक्षणः॥तेनवैडूर्यरत्नानिदातव्यानियथाशक्तितः॥स्नानीतिवक्रवर्णेनंत्रिस्पोन्यूनत्वप्रतिपादना
र्थं॥यथाशक्तितइतित्रिभ्यापिरत्नेभ्यसूल्पमातान्यवक्रवद्योतेनार्थंत्रिभ्योप्यधिकसंख्याद्योतनार्थं॥इतिपिंगले
क्षत्वहरम्॥अथनेत्ररोगहरतर्पणम्॥ ॥अत्रार्षदेकर्मत्रकर्मसंप्रदाय॥तद्यथा॥उत्पन्नघट्टचेनपुष्ठेदर्भेसो
दर्भसंमृचेनेति॥पूर्वोक्तमार्गेसोकार्यार्थमात्रिधीयते॥उद्यन्नद्येत्यचेस्यकाण्वऋषिःसूर्योदेवताअनुष्टुप्छंदः
॥तर्पणेविनियोगः॥उद्यन्नद्यमित्रमहःॐसूर्यंतर्प्पयामि॥आरोहन्नुत्तरांदिवंसूर्यंतर्प्पयामि॥ॐहृद्रोगंममसू २२२
र्यंतर्प्पयामि॥ॐहरिमाणंचनाशयॐसूर्यंतर्प्पयामि॥शुकेषुमेहरिमाणंॐसूर्यंयामि॥ॐहरिमाणंनिदध्मसि

ॐउदगादयमादित्यॐसूर्यंतर्प्पयामि॥ॐविश्वेनसहसासहॐसूर्यंतर्प्पयामि॥ॐद्विषंतंमह्यरंधयन्ॐसूर्यं
तर्प्पयामि॥ॐमोअहंद्विषतेरंधंॐसूर्यंतर्प्पयामि॥इतियजुः॥अथार्द्धर्चशः॥ ॥ॐउद्यन्नद्यमित्रमहआरोहं
नुत्तरांदिवं॥ॐसूर्यंतर्प्पयामि॥ ॥इतियजुः॥अथार्द्धर्चशः॥ॐउद्यन्नद्यमित्रमहआरोहन्नुत्तरांदिवं॥ॐसूर्यं
तर्प्पयामि॥ॐहृद्रोगंममसूर्यहरिमाणंचनाशयॐसूर्यंतर्प्पयामि॥ॐशुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्म
सि॥अथोहारिद्रवेषुमेहरिमाणंनिदध्मसि॥ॐसूर्यंरोपणाकासुदध्मसि॥तर्प्पयामि॥उदगादयमादित्योवि
त्रं श्वेनसहसाद्विषत्वंमह्यरंधयन्॥मोअहंद्विषतेरंधयॐसूर्यंतर्प्पयामि॥इतित्रिपदः॥अथसार्द्धः॥उद्यन्नद्य
मित्रमहआरोहन्नुत्तरांदिवंहृद्रोगंममसूर्यहरिमाणंचनाशय॥शुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्मसि
ॐसूर्यंतर्प्पयामि॥अथोहारिद्रवेषुहरिमाणंनिदध्मसि॥उदगादयमादित्योविश्वेनसहसासह॥द्विषत्वंम
ह्यरंधयन्मोअहंद्विषतेरधं॥ॐसूर्यंतर्प्पयामि॥अथऋचेनत्रिः॥उद्यन्नद्यमित्रमह॥आरोहन्नुत्तरांदिवं॥हृ
द्रोगंममसूर्यहरिमाणंचनाशय॥शुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्मसि॥अथोहारिद्रवेषुमेहरिमा

णंनिदधामि।उदुत्यंइमादित्यो।विश्वेनसहसासह।द्विषन्तंमह्यंरंधयन्मोअहंद्विषतेरंध्रं।ॐसूर्यंतर्पयामि।एवंच
चेतुनरपिद्धिः।अस्यसकलस्य।पिप्पलयोगतर्पणप्रयोगस्यव्याध्याऽनुसारेण।अष्टाविंशतिरष्टोत्तरशतमित्याद्या
वृत्तिःकल्पनीयाः।अत्रतर्पणेरक्तचंदनारक्तपुष्पाणिग्राह्याणि।अत्रचतर्पणप्रकारेणकेवलंनेत्ररोगहराअपि
तुहारादिहरोपि॥ ॥इतिनेत्रादिरोगहरतर्पणं॥ ॥अथकामलरोगहरप्रतिमादानम्॥ ॥तल्लक्षणंतुकर्मवि
पाकसारे।पीतांगःकामलीरोगःकमलाकुशलान्वितः।पूजाविधानंतातंकोदेवतातत्रेत्यादिनापरिभाषायां
रोगप्रतिमादानविधाव्याख्यातं॥ ॥इतिकामलरोगप्रतिदानम्॥ ॥अथसाधारणेननेत्ररोगप्रतिमादानम्॥ ॥
तल्लक्षणंकर्मविपाकसारे॥ ॥अक्षोत्थरोगस्तृणीरथाप्रभुरदाप्तमः।पूजादीनिकर्त्तव्यतातकलापस्तुपरिभाषायांरो
गप्रतिमादानविधावातंकोदेवतातत्रेत्यादिनादर्शितः॥ ॥इतिसाधारणेननेत्ररोगप्रतिमादानम्॥ ॥इति
पे श्रीवैदिकदत्तात्मजअनंतदेवश्रीविश्वेश्वरविरचितेमहार्णवाभिधानेनिबंधेकर्मविपाकपरिच्छेदेनेत्ररोगहराणि॥
अथकर्णरोगहराणि॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥मातापितृगुरूणांचदेवब्राह्मणयोस्तथा।शृणोतिनिंदांबुधायः 223

कर्णस्त्रावंतस्यशोणितम्।स्वयंप्रवमत्तेतस्यशांतिःकृच्छ्रचतुष्टयम्।हिरण्यरक्तवस्त्राणांदानंब्राह्मणभोजनम्।जपहोमा
चलयतिसौरमंत्रेण।अक्तितः।आक्तितइतिसर्वत्रसंबध्यते।अतःकृच्छ्रप्रपिशक्त्यानुसारेणप्राजापत्यंपरापराकौ
चांद्रायणादीनिग्राह्याणि।एतल्लक्षणानिचकृच्छ्रप्रकरणेदर्शितानि।हिरण्यादिनादानान्यपिस्वशक्त्याऽनुसारेणकु
र्वीत।जपहोमाश्चसौरमंत्रेणाऽष्टोत्तरशतादिकाकार्याः।सौरमंत्राश्चाग्रेवक्ष्यन्तेच।अस्यचार्षादिवातरोग
क हरतर्पणे॥ ॥इतिकर्णस्त्रवशोणितहरम्॥ ॥अथकर्णकृमिरोगहरम्॥ ॥अथकर्णकृमिरोगहरम्॥कर्मविपाक
समुच्चये॥ ॥सर्वाऽऽचारविहीनश्चप्रेतश्राद्धसनादनः।सस्यवेकृमिकर्णःस्यात्तत्पापस्यापनुत्तये।दद्यान्नीलवृषांनपि
यथोक्तविधिना ततः।नीलवृषलक्षणंस्तगंदरहरेतिहितं।विधानतावृषदानेष्वनेनज्ञातव्यमुक्तांवरकांचनाः।इ
त्यनेनप्रकारेण।वृषदानमंत्रस्तुनवग्रहयज्ञप्रकरणेदर्शितः।इतिकर्णकृमिरोगहरम्॥ ॥अथबाधिर्यहरम्॥शा
तातपप्रोक्ते।घृष्टघासीवचविरोचनरकांतेप्रजायते।तेनकार्यविशुद्ध्यर्थंयत्निश्चांद्रायणत्रयम्।प्रतितांतेपुस्त
कंदद्यात्सुवर्णपलसंयुतम्।ब्राह्मणायचवेदविदेवस्त्रेणसंयुतम्।इमंमंत्रसमुच्चार्यब्राह्मणंतंविसर्जयेत्।इ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मंमंत्रसमुच्चार्य ब्राह्मणं तं विसर्जयेत्॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य धेनुमेकां दद्यादित्यन्वयः॥ ॥तमेव दानमंत्रमाह॥ सरस्वति
जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदेवते॥ दुष्कर्मकारिणं पापं रक्ष मां परमेश्वरी॥ यतिचांद्रायणलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे च
त्वधायि॥ ॥इति वाधिर्यहरम्॥ अथ कर्णच्छेदहरणम्॥ कर्णच्छिन्नं तिये पुंसां कुत्र कर्णप्रजायते॥ शय्यां दद्यात्सवि
आयसोपधानं सतूलिकां शय्यादानमंत्रः स्कनवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शितः॥ ॥इति कर्णकुन्दहरम्॥ अथ कर्ण
रोगप्रतिमादानम्॥ ॥तल्लक्षणं च कर्मविपाकसारे॥ ॥कर्णरोग्याकर्ण्यां घंटः सकपालो जय स्थितः प्रज्ञाविधि
स्कपरिसाषायां रोगप्रतिमादानविधावातंकोद्देवताऽत्रेत्यादिना ख्यातः॥ ॥इति कर्णरोगप्रतिमादानम्॥
॥ ॥इति श्रीमदिन्द्रत्मजसत्स्त्री विश्वेश्वरविरचिते महार्णवविधाने निवंधे कर्मविपाकपरिच्छेदे कर्णरो
गहराणि॥ ॥अथ कंठरोगहराणि॥ शातातपप्रोक्तौ॥ अश्वे विनिहते चैव वक्रकंठः प्रजायते॥ प्राजापत्यानि चत्वा
रि सप्तधान्यानि चोत्सृजेत्॥ शतं पलानि दद्याच्च चंदनं स द्विजायते॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितम्॥ २२४
सप्तधान्यानि व्रीहितिलयवगोधूमादीनि यथावित्तं दद्यात्॥ पललक्षणं परिमाणप्रकरणे बोधव्यम्॥ ॥इति व

क्रकंठहरम्॥ अथ दीर्घगलहरम्॥ अथ कंठरोगहरम्॥ ब्रह्मांडपुराणे॥ असत्कलत्रदोषात्तु कंठरोगः प्रजा
यते॥ कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत दद्याद्धेनुं सदक्षिणां॥ दद्याद्वै कंठरोगाणां केवलं कमलोद्भवं॥ कृच्छ्रलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे
प्रदर्शितं॥ धेनुदानमंत्रः स्कनवग्रहयज्ञप्रकरणे लिखितः॥ कंबलदानमंत्रस्तु॥ ॥ऊर्णाच्छादन लोकानां शीत
वाततयापहम्॥ सर्वदुःखहरं यस्माद् अतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ इति कंठरोगहरम्॥ अथ विकृतस्वरहरम्॥ शाता
तपप्रोक्तौ॥ उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः॥ स तत्पापविशुद्ध्यर्थं कृच्छ्रमेकं चरन्नरः॥ कर्पूरस्य पलं दद्या
द्वा रद्द्याणि शक्तितः॥ कर्पूरस्य पलं दद्याद्वा रद्द्याणि शक्तितः॥ कृच्छ्रपलयोः स्वरूपं परिभाषायां कृच्छ्रप्रकर
णे लिखितम्॥ कर्पूरदानमंत्रस्तु॥ कर्पूर स्त्वमहं विप्र गृहाणेमं सुपूजितम्॥ पुष्पगंधस्थिता साम्कमलाप्री
यतामिति॥ इति विकृतस्वरहरम्॥ अथ कंठरोगप्रतिमादानम्॥ तल्लक्षणं तु कर्मविपाकसारे॥ ॥कंठरोग
करालास्यो द्विभुजः पाशखङ्गं तथाकपालमालां दुर्दृशो रोमभीषो हारभूषणः॥ पूजादीनि कर्तव्यतां कलापस्कप
रिसाषायामातंकोदेयता तत्रेत्यादिना रोगप्रतिमादानविधौ निरूपितः॥ इति कंठरोगप्रतिमादानम्॥ ॥इ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिश्रीवेद्दिलद्दात्मजलद्दश्रीविश्वेश्वरविरचितेमहार्णवाभिधानेनिबंधेकर्म्मविपाकपरिछेदेकंठरोगहराणि
॥ ॥अथपाणिरोगहराणि॥तत्रादौपीतपाणिहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तेः॥परावतेचनिहतेपीतपाणिःप्रजा
यते॥पारावतस्यसौवर्णंप्रदद्यात्निष्कमात्रकं॥निष्कर्यंतत्परिमाणप्रकरणेसमुपवर्णितं॥इतिपीतपाणिह
रम्॥अथह्रस्वपाणिहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तेः॥कंदमूलस्यहरणात्ह्रस्वपाणिःप्रजायते॥देवतायतनेकुर्याद्
द्यानंतस्यशांतये॥चांद्रायणंचकुर्वीतब्रह्मकूर्चविधानतः॥चांद्रायणब्रह्मकूर्चयोर्लक्षणंकृच्छ्रप्रकरणेस्प
ष्टायि॥ ॥इतिह्रस्वपाणिहरम्॥अथखिन्नपाणिप्रशमनम्॥शातातपप्रोक्तेः॥द्वारहारीचपुरुषःखिन्नपाणि द्वा
:प्रजायते॥सदाघाचैवविप्रायकाश्मीरंचपलत्रयम्॥काश्मीरंकुंकुमकेसरः॥तदानमंत्रस्कविकृतस्वरूप
हरोक्तःकर्पूरदानएव॥तत्रकर्पूरंरुचिरमित्यत्ररुचिकाश्मीररुचिरमित्यूहःकार्यः॥पलस्वरूपंपरिमाणप्र
करणेनिरूपितम्॥ ॥इतिखिन्नपाणिहरम्॥अथभुजस्तंभशमनम्॥ ॥शातातपप्रोक्तेः॥अयोनौचैवगमनात्
भुजस्तंभःप्रजायते॥सहस्रकलशस्नानंशांतेःप्रजायथाविधिः॥चांद्रायणस्य॥चरणात्तप्तकृच्छ्राद्विनिष्कृतिः २२५

ईश्वरःसहस्रकलशस्नानप्रकारपूजाप्रकारश्चरुद्रविधानेअभिषेकप्रकरणेनिरूपितः॥तत्रस्नानेत्ररुद्रा
ऽनुवाकमंत्राः॥चांद्रायणतप्तकृच्छ्रयोर्लक्षणंकृच्छ्रप्रकरणेप्रदर्शितम्॥ ॥इतिभुजस्तंभशमनम्॥अथकुन
खिहरम्॥शातातपप्रोक्तेः॥कुनखीनरकस्यांतेजायतेविप्रहेमहृत्॥समसुवर्णपलंदद्यात्कृत्वाचांद्रायणत्र
यम्॥ ॥कुनखीजायतेइत्यन्वयः॥इतिचांद्रायणोपलचांद्रायणयोर्लक्षणंतत्प्रकरणेविहितम्॥ ॥इतिकु
नखिहरम्॥ ॥अथपाणिरोगप्रतिमादानम्॥ ॥शातातपप्रोक्तेः॥तल्लक्षणंचात्रोक्तेषुरोगेषित्यादिनाशूल
रोगप्रकरणेक्रमेवाऽत्राप्यनुसंधयेत्॥पूजाविधानंतुपरिलाछायामातंकोदेवतातत्रेत्यादिनारोगप्रति
मादानविधौनिरूपितम्॥ ॥इतिपाणिरोगप्रतिमादानम्॥ ॥इतिश्रीपेद्दिलद्दात्मजलद्दश्रीविश्वेश्वरविरचि
तेमहार्णवाभिधानेनिबंधेकर्म्मविपाकपरिछेदेपाणिरोगहराणि॥ ॥अथहृदयरोगहराणि॥शातातपप्रो
क्तेः॥उदक्यावीक्षितंभुक्त्वाजायतेक्रिमिलोदरम्॥गोमूत्रयावकाहारःसप्तरात्रेणशुध्यति॥गोमूत्रयावकल
क्षणंकृच्छ्रप्रकरणेविहितम्॥ ॥इतिक्रिमिलोदरहरम्॥अथहृत्क्रिमिहरम्॥शातातपप्रोक्तेः॥अलक्षणेचै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वजायंते क्रिमयो हृदि। यथत्वाद्दिशुद्ध्यर्थमुपोष्यं तीप्मपंचकम्॥ यथा वृद्ध॥ व्रती गंगूत ब्रह्मचर्यदक्षिणाद
नादिगुणयुक्तमित्यर्थः। कार्तिके शुक्लैकादश्यादी निवाली प्मपंचकमित्युच्यते॥ ॥इति हृत्क्रिमिहरम्॥ अथ
कृमिहरम्॥ अथ क्रिमिकुक्षिचहरम्॥ कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥गजे विनिहते चाथ क्रिमिकुक्षिः प्रजायते॥ त
था॥ मृते तत्रे स्त्रियानारी नीलवस्त्रं प्रधापयेत्॥ सा मृतानरकं यातिक्रमिकुक्षिस्ततः परम्॥ नरको परोगान्त
रं मानुषशरीरमासाद्येत्यर्थः॥ ॥नीलवृषलक्षणं सगजप्रायश्चित्ते लिखितम्॥ वृषसदानमंत्रस्कन्दपुराणज्ञ
प्रकरणे लिखितः॥ चांद्रायणस्वरूपं तु कृच्छ्रप्रकरणे स्पष्टायिष्यते। क्रिमिकुक्षिहरत्वेन वैद्यशास्त्रोक्तं॥ इति क्रि
मिकुक्षिचहरम्॥ अथ कृशोदरचहरम्॥ शातातपप्रोक्तं॥ भुक्त्वा वा स्पृश्य संस्पृश्य जायते तु कृशोदरम्॥ ग्राना
तपप्रोक्तं॥ भुक्त्वा वा स्पृश्य संस्पृश्य जायते तु कृशोदरम्॥ त्रिरात्रं वेष्टवं कुर्यात्पातकाद्विप्रमुच्यते॥ वैष्णवं विष्णु
दोशानिकक्रियमाणं घृतमुपवासात्मकं कुर्यादित्यर्थः॥ ॥इति कृशोदरचहरम्॥ अथोदरगुल्महरम्॥ शात २२६
तपप्रोक्तं॥ स्वर्णविकारहारी स्यात्सवेदुदरगुल्मवान्॥ गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशांतये॥ गुडधेनुविधिस्त

हृदयरोगप्रकरणे कथितम्॥ इत्युदरगुल्महरम्॥ अथ वातगुल्महरम्॥ कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ गुरुः प्रत्यर्थितो धी
तो गुल्मवान् जायते नरः। गुल्मवान् वातगुल्मवानित्यर्थः॥ स्वाचरेत निवृत्त्यर्थं मासमेकं पयोव्रतम्॥ मुंचामि त्वेति
सूक्तस्य प्रत्यृचं चरुसर्पिषा॥ जुहुयाद युतं सम्यग्वा तत्र दावतुत्तेषजम्॥ एतत्सूक्तं जपेद्दद्याद न्नदानं च शक्तितः॥
पयोव्रतस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे समुपवर्णितम्॥ मुंचामि त्वेति दशर्चस्य प्राजापत्यो यक्ष्मनाशनो ऋषिः पञ्च मध्ये
वतास्त्रिष्टुप्छंदः। अन्त्यानुष्टुप् होमे विनियोगः॥ ॥मुंचामि त्वा हविषा जीवनाय कमज्ञातयक्ष्मादुत राजयक्ष्मा
त्। ग्राहिर्जग्राह यद्येतदेनं तस्या इंद्राग्नी प्रमुमुक्तमेनं॥ १ यदि क्षितायुर्यदि वा परेतो यदि मृत्योरंतिकं नीत
एव। तमाहरामि निर्ऋतेरुपस्थादस्पार्षमेनं शतशारदाय॥ २ सहस्राक्षेण शतशारदेन शतायुषा ह
विषाहार्षमेनं। शतं यथेमं शरदो नयातींद्रो विश्वस्य दुरितस्य पारम्॥ ३ शतं जीव शरदो वर्द्धमानः शतं हेमंतान् शत
मु वसंतान्। शतमिंद्राग्नी सविता बृहस्पतिः शतायुषा हविषेमं पुनर्दुः॥ ४॥ आहार्षं त्वाविदं त्वा पुनरागाः पुनर्नव।
सर्वांग सर्वं ते चक्षुः सर्वमायुश्च तेऽविदम्॥ ५ मुंचामि त्वेति सूक्तं च सर्पिषेति चरुणा। अयुतं सर्पिषा नायुतं वा

नआवातुलेषजंमितिहृच्छमूत्रकृच्छ्वातायन उपऋषिःवायुर्देवतागायत्रीछंदःजपेविनियोगः।जपसंख्या
चायुतमेव।वातआवातुभेषजे।शंभुर्मयोभुर्नोहृदेप्राणआयूंषितारिषत्।उतवातपितासिउतत्रातोत्रुतःस
खा।संनोजीवातवेकृधि।यददोवातदेहस्देशेमृतस्यनिधिर्हितः।ततोनोधेहिजीवसे।।३।। ।।वातआवातविति
क्रमः।।वाद्यतिवातगुल्महरम्।। ।।ब्रह्मपुराणे।। ।।गुल्मीस्याद्दंत्यजागमः।। ।।अत्रशांतिप्रकारमाहबौधायनः।।
सौवर्णराजतंताम्रंकारयेत्कांचनंपिवा।यद्वार्कमूलकाष्टेनविघ्नेशंशक्तितोनरः।पुष्करंकल्पयेद्धेमंसौवर्णं
लोचनद्वयम्।पुष्करंकल्पयेद्धेममित्यादिराजतप्रतिमाभ्दृष्टव्यम्।आखुंचकल्पयेत्तत्रछयथादेहोविनि
र्मितः।यथानसुवर्णोदिनादेवोगणेशोनिर्मितः।स्तेनैवाखुमपिकल्पयेदित्यर्थः।नागयज्ञोपवीतेनकल्प
येत्तछगुल्मवान्।चंदनागुरुवस्त्राद्यैःपूजितंतंविनायकं।।सहिरण्यंब्राह्मणायसूक्षशक्त्यापूजितायच।।कृत
होमाय।शांतायसर्वशास्त्रार्थवेदिने।मंत्रेणानेनविधिवद्दक्षिणासुमुखान्वितं।दद्यादितिशेषः।विनायकं २२७
वक्ष्यमाणैर्मंत्रैःपूजयित्वातैरेवहोममयाजेनाष्टोत्तरशतादिसहस्रांतंवाध्यनुसारेणविधायातत्तस्तंवि

गुल्महरविनायकदानं।कदलीहृज्जलोदरहरे

नायकंस्वशक्त्याऽनुसारेणसहिरण्यपीठंब्राह्मणायदद्यादित्यर्थः।। ।।दानमंत्रमाह।।विनायकगणाध्यक्ष
सर्वदेवनमस्कृत।पार्वतीनंदनममगुल्ममाशुविनाशय।।कृतेनानेनदानेननीरोगोजायतेनरः।।वि
नायकपूजायांहोममंत्राः।तत्रगायत्रीविनायकपूजकाद्याकौमंत्रोनवग्रहशांतौनिरूपिताः।तथाऽन्येपिविनाय
कपूजकाशकाःस्वस्वशाखोक्ताग्राह्याः।। ।।इतिगुल्महरविनायकदानम्।। ।।अथकदलीहृज्जलोदरदानम्।।शात
तपप्रोक्तो।गर्भपातनयारोग्यायकदलीहृज्जलोदरम्।तेषांप्रशमनार्थायप्रायश्चित्तमिदंस्मृतम्।।कृतेपुदद्या
द्विप्रायजलधेनुविधानतः।सुवर्णरौप्यताम्राणांपलत्रयसमन्विताम्।प्रायश्चित्तमिदंस्मृतमिति।।इदंकर्म
विपाकेसामान्यप्रायश्चित्तद्वाभिकमित्यर्थः।एतच्चषड्वार्षिकंमाशीतिशतकृच्छ्रदृष्ट्यनेनपरिभाषायांदर्शि
तम्।प्रायश्चित्तेष्वेकमथकाँस्यपरिभाषायामेवजलेधेनुविधानंतुप्रत्यग्रोगहरेव्रतधेनुविधानप्रसंगे
नदर्शितं।पलत्रयसमन्वितामितिसुवर्णस्यपलंरजतस्यचैकंतथाताम्रस्यापीतिपलत्रयंतेनयुक्तंपलत्रयं
।तेनयुक्तंपललक्षणंपरिमाणप्रकरणेद्रष्टव्यम्।। ।।इतियुक्तकदलीहृज्जलोदरहरम्।। ।।अथप्लीहोदरहरम्।।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥घृतकाधा(?)पकीयस्कककन्याह्रष्यणातत्परः॥प्लीहवांसनवेद्विजपेच्छ्रीसूक्तमंत्रं॥त्रि
युतत्रसयंसंख्याकं प्लीहोदरविमुक्तये॥प्रत्यृचं च जपेद्धोमं श्रूणा सर्पिषा पृथक्॥श्रीसूक्तस्याथ दिनाग्नि
कायणाद्दरेत्सप्धाग्नि होमस्कावा॥ध्रियान्त्याद्यनुसारेण्ऽयुतत्रयमर्हदर्शयद्योवा लवति॥ ॥इति प्लीहोद
दरम्॥ ॥अथोदरव्याधिहरम्॥ कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥योब्रह्मविष्णुरुद्राणां भेदमुत्तमस्तावतः॥सातवे
ड्डदरव्याधियुक्तोभवतिमानवः॥कुर्यात्कृच्छ्रातिकृच्छ्रं च रुद्रायणमथापरम्॥सहस्रकलशस्नानं मीश्वर
स्यउक्तास्तेस्रंजपेदयुतसंख्याकमुद्धन्त्यांत्र्यंबकं तथा॥अतोपिपरतःसूक्तोघृतेनचरुणापृथक्॥अष्टोत्त
रसहस्रं हि जुहुयाद्वतः परम्॥मधुनाज्येन संयुक्तं हिरण्यं शक्तितो दिशेत्॥प्राजापत्यं कृच्छ्रादिलक्षण
निकृच्छ्रप्रकरणेद्रष्टव्यानि॥सहस्रकलशस्नानं शतरुद्रेण॥अस्यवार्षादिकमविधानोक्तःऽसाध्यसर्वरोग
हरेत्यधाग्नि॥मधुनाज्येन संयुक्तं हिरण्यमिति॥त्रीण्यपि पृथक्पृथग्दद्यात्॥अथा हिरण्यं प्रधानं मधु
सर्पिषी अंगं॥यदा पृथक्पृथग्दीयंते तदा दानमंत्रा अपि पृथगेव॥तदाज्यदानमंत्रो हिरण्यदानमंत्र २२८

अपि पृथगेवा॥तत्राज्यदानमंत्रो हिरण्यदानमंत्रयोश्चायेमधुाज्यायेतं हिरण्यतुल्यमहं संप्रददे धाय घ्वि
तोपक्रमपद्धतौ दर्शितः॥मधुदानमंत्रस्ककफघ्वासहरे॥यदातु हिरण्यप्रधान्येन मधुसर्पिषी दीयेते तदा
केवलं हिरण्यं तुल्यमहं संप्रददेति प्रयोगःकार्यः॥ ॥इत्युदरव्याधिहरम्॥अथ जलोदरहरम्॥कर्म्मविपा
कसंग्रहे॥ ॥राज्ञा वा तन्नियुक्तो न नियुक्तो धर्म्मनिश्चये॥पुरोहितःप्राड्विपाकःस विवादाऽन्यथा चरेज्ज
लोदरसकप्राप्नोति तस्य वक्ष्यामि निष्कृतिम्॥ ॥पयसा वर्त्तयेन्मासं त्रितयं व्रतमुत्तमम्॥सहस्रकलशस्ना
नंमहादेवस्य चैव हि॥तोजयेत्तु शतं विप्रान्मुच्यते किल्बिषात्ततः॥पयोव्रतलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यम्॥
सहस्रकलशस्नानं शतरुद्रेण॥अस्य वार्षादि तथा स्नानविधिश्च रुद्रविधाने प्रदर्शितम्॥इति जलोदरहरम्॥
अथ जलोदरहरमकरदानम्॥तत्र निदानं पद्मपुराणे॥व्रतउदरव्याधियुक्तस्तव कृष्णऽगनागमे॥उदर
व्याधिजलोदरव्याधिरित्यर्थः॥अत्र निष्कृतिमाह वौधायनमनः॥कुर्यात्तु मकरं सम्यक् राजातं तांत्रमेव वा॥पृ
लत्रयेण ह्यास्यां वामहस्तेन शुल्याकृतिं॥पुच्छे रत्नानि देया निकटिं रूप्येण कारयेत्॥नेत्र स्वर्णमये कार्ये जिह्वां

त्पां प्रकल्पयेत्पादयोः क्षिपेत्तत्र घृतपात्रद्वयं। यदा ताम्रेण निर्म्मितो मकरस्तदाऽयं विशेषः। क
टिरूपेण कारयेदिति शिष्टं पक्षयोरपि समानाकृतिः पित्तलिकाख्या पादयोः प्रक्षिपेदिति। अतिमपादद्वय
स्याधस्ताद्घृतपात्रद्वयं प्रक्षिपेदित्यर्थः। कृष्णवस्त्रेण संवेष्ट्य चंदनाद्युपचर्च्चितम्। ताम्रे तु जलपात्रे तं स्था
पयेन्मकरं शुभम्। ब्राह्मणं वृत्तसंपन्नं वृद्धं वृत्तमलोलुपं। वस्त्रैः कटककेयूरैः पूजयेत्सांगुलीयकैः। होमो वरु
णदैवत्यैर्मंत्रैः कार्यो यथाविधिः। वरुणदैवत्यैरिति बहुवचनं स्वशाखोक्तवरुणमंत्रप्राप्त्यर्थम्॥ तत्र वरु
णप्रकाशका मंत्रास्तत्त्वायामीत्यादयो मंत्रा नवग्रहयज्ञप्रकरणे अष्टलोकपाल्वाहनप्रस्तावे विकल्पतः कल
शाश्वाहनप्रस्तावे कृतथा दर्शितः। होमसंख्या कथ्यते सहस्रांतं द्रव्यमाज्यं होमश्च वरुणपूजां च विधाय स्व
गृह्योक्तविधिनाऽग्निप्रतिष्ठापनं कार्यं तत्रैव कुर्यादित्यत आह॥ ॥ततस्तौ दक्षिणो विप्रो मकरं तं निवेदये
त्। विज्ञाय दद्यादित्यर्थः॥ दानमंत्रमाह। इति जलोदरहरमकरदानम्॥ अथ गुल्मप्रतिमादानम्॥ ॥त
ल्लक्षणं कर्मविपाकसारे॥ ॥गुल्मः कुंचितसर्व्वांगो दंडधारी भयंकरः। दधानाः किंकिनी मालां वक्रकेशो हि लो २२९

चनः। पूजादी निकर्त्तव्यता तु परिभाषायां रोगप्रतिमादानविधानवातंको देवतानत्रेत्यादिना निरूपिता॥
इति गुल्मप्रतिमादानम्॥ अथ यकृत्प्लीहप्रतिमादानम्॥ तल्लक्षणमपि कर्मविपाकसारे। प्लीहा यकृ
दरुजौ वरदाऽभयधारिणौ। कृशांगौ पाशकृष्णेत्रौ खड्गदंडभयंकरौ॥ गुदयकृत्कृदजो रोगः। अत्र शिष्यणे
प्लालिंगाद्यत्यायकृत्प्लीहस्य पूजाविधानं परिभाषायां रोगप्रतिमादानम् विधावातंको देवतानत्रेत्यादिना प्र
पंचितं॥ इति यकृत्प्लीहप्रतिमादानम्॥ ॥महोदरप्रतिमादानं॥ तल्लक्षणमपि कर्मविपाकसारे॥ ॥म
होदरामयः स्थूलः क्रूरो महिषपृष्ठगः॥ खड्गचर्म्मधरः कांतिस्तथा पीतांबरावृतः। पूजादी निकर्त्तव्यता कल
पक परिभाषायां रोगप्रतिमादानविधावातंको देवतानत्रेत्यादिनोपवर्णितः॥ इति महोदरप्रतिमादानम्॥
॥ ॥इति श्रीपिद्दिलद्धात्मजलद्दश्रीविश्वेश्वरविरचिते महार्णवाभिधाने निबंधे कर्म्मविपाकपरिच्छेदे हृद्गु
दरोगहराणि॥ ॥अथ मंदाग्निहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तो॥ मंदोदराग्निर्लवत्तिमातिद्रव्येन वैयजेत्। सा निद्दे
तिन्तु दन्न दहत्यपि पाठः। प्राजापत्यत्रयं कृत्वा तोजयेत्सततं द्विजान्। नवैयजेदिति नित्यनैमित्तिकामि सायाश्च

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तर्हामवैश्वदेवप्रायश्चित्तहोमादीनिअनापदियोनकुर्यादित्यर्थः॥प्राजापत्यलक्षणंकृच्छ्रप्रकरणेत्पधायि॥
इतिमंदाग्निहरम्॥ ॥अथप्रकारांतरेणमंदाग्निहरम्॥वृद्धपराशरः॥गोमांसखादकोमंदजठराग्निर्भवेन्नरः
प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितम्॥ ॥अग्निरस्मीतिअग्निमंत्रोवातरोगहरप्रायश्चित्तेदर्शितः॥श्रीसूक्तस्य
…दिनासिकाव्रणहरेसिहितं॥अनयोश्चजपोयावद्रोगशांतिःतावत्प्रतिदिनमष्टाविंशत्यादिकोभवेत्॥ ॥इति
प्रकारांतरेणमंदाग्निहरम्॥ ॥अथकर्मविपाकसंग्रहोक्तमंदाग्निहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्तं॥अकारणंगरं
वापमापयतियस्तुनः॥समंदाग्निर्भवेदेतत्कल्पश्चजायते॥आतेरौद्रेणसूक्तेनचरुंचवज्ज्ञयाघृतम्॥अष्टो
त्तराच्युतंसम्यक्तत्पापस्यापनुत्तये॥तामग्निवर्णामितिचजपेत्सूक्तंसहस्रकम्॥भोजयेद्ब्राह्मणानसम्यक्
सचारिशंसुखीभवेत्॥आतेरौद्रेणेत्यादि॥आतेपितर्मरुतामित्येतत्सूक्तंअग्निप्रानोक्तस्याश्चसर्वरोगहरे
प्रदर्शितम्॥तामग्निवर्णामितिसूक्तंखलिस्तनस्फोटहरेत्पधायि॥ ॥इतिकर्मविपाकसंग्रहोक्तमंदाग्निहर
म्॥ ॥अथवौधायनप्रोक्तमंदाग्निहरमेवदानम्॥बौधायनः॥आमेमंदाग्निंभवेत्तस्यचैताग्निविनाशकं॥व २३०

द्यामितत्प्रतीकारंयथोक्तंब्रह्मणाप्रुरा॥पलार्द्धेनतदर्द्धेनतदर्द्धेनाथवापुनः॥रजितंकारयेत्सौम्यममेघादि
नमुत्तमम्॥अग्निवाहनमेष्ठः॥ ॥सौवर्णाश्चखुराःकार्याश्वेतवस्त्रेणवेष्टयेत्॥श्वेतमाल्यैश्वेतगंधैर्धूपंदद्या
न्मधुकांटा॥तंडुलोपरिसंस्थाप्यवाहनंपूजयेत्सुधीः॥तंडुलानांपरीमाणंद्रोणद्वयमुदाहृतं॥द्रोणस्वरूपंपरि
माणप्रकरणेवगंतव्यम्॥एवंपूजयित्वाप्रजापदेशात्अग्नेयांदिशिहोमःकार्यइत्याह॥आग्नेयांदिशिहोममथस
मिदाज्यतिलैरपि॥आचार्येणविनीतेनसर्वशास्त्रार्थवेदिना॥वह्निरूपेणतुकर्तव्यस्तत्रमंत्रानिमांश्रृणु॥अग्निर्मू
र्द्धेतिमंत्रेणसमिद्धोमःशस्यते॥अग्नेनयेत्याज्यहोमोयाम्निनाग्निस्तिलैस्तथा॥मंत्राध्यायोक्तमार्गेणचाग्नेःसंस्था
पनंस्थापनंभवेत्॥प्रणीतामोक्षपर्यंतेकृतेस्नानंविधीयते॥आपोहिष्ठेत्यपितृणाहिरण्यपतिरुचैनचाप्लवम्
नाश्रुवाकेनमार्जयेद्रोगिणंततः॥शन्नोवाकाश्रुवाकेनशांतिंवापिप्रकल्पयेत्॥तस्मैकृतवतेरोगीप्राङ्मुखो
सदक्षिणांपूजितायदद्याद्वाहनमुत्तमम्॥देवानांयोमुखंहव्यवाहनःसर्वभूत॥तस्यैवंवाहनंपूज्यदेवेंद्रो
मेर्ह्विषिः॥अग्निमांद्यंपूर्वकर्मविपाकोयंतुयन्मम॥तत्सर्वंनाशयक्षिप्रंजठराग्निप्रवर्द्धय॥एवंविप्राययो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सु

दद्यादग्नेर्घहिनमुत्रमम्।बलवान्नग्निमान्मर्त्योजीवेद्वर्षशतंपुनः।ततश्चवंधूनिविप्रैःस्नात्वाचार्य्यंजीतमानवः
।अग्निर्मूर्द्धेत्यादि।अग्निर्मूर्द्धेत्ययंमंत्रोनवग्रहमखेमंगलपूजाद्यंगत्वेनप्रदर्शितः।अग्निनाग्निरित्ययीनुमुख
रोगहरगजदाने॥ ॥अग्नेनयेत्यस्यागस्त्यऋषिःअग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः।आज्यहोमेविनियोगः।अग्नेनयसुपथारा
येअस्मान्विश्वानिदेववयुनानिविद्वान्।युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेम।मंत्राध्यायोक्तमार्गे
णेति।मंत्राध्यायोगृह्यते।प्रणीतामोदःप्रणीतापात्रस्थोदकविसर्जनं।एतदन्तेहोमकर्म्मणिकृतेसतिस्नानंविधी
यते।यज्ञमंत्रैरभिषेकःकार्यइत्यर्थः।अत्राऽभिषेकविधानादिवावाहनपूजाप्रदेशादीशानादिग्भागेकलशंस्थाप्य
तत्रवरुणं।नवग्रहयज्ञप्रकरणोक्तैर्वारुणैर्मंत्रैःस्नानमंत्रेणवावाह्यसंपूज्यविधानतःपूर्वोक्तप्रकारेणहुत्वातंरोगि
णंवारुणंकलशस्थोदकेनाभिषिंचेत्॥ ॥अभिषेकेमंत्रमाह।आपोहिष्ठेत्यादिनापवमानानुवाकेनतेन।तत्रआपो
हिष्ठामयोभुवेतिमंत्रत्रयमपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधावुदीरितः।पवमानःसुवर्जनइत्ययमनुवाकोऽग्न्याहोम
प्रकरणेदर्शितः।शन्नोवाताऽनुवाकेनेतिअनेनचशाखोक्तांशांतिरुपलक्षिता।तत्रशन्नोवातइत्यादितैत्तिरीया २३२

अजीर्णहरः २

घोषशांतिस्तथाश्वलायनघोषशांतिरपिपरिभाषायामेवरोगप्रतिमादानविधौनिरूपिता॥ ॥इत्यग्निमं
त्रहरबौधायनप्रोक्तामेषदानं॥ ॥अथाजीर्णहरम्॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥अन्नहर्त्ताविजीर्णान्नोभवेदस्यव
नुष्कृतिः।उपवासत्रयंकुर्यात्प्राजापत्यमथापिवा।कुर्य्याच्चरुसर्प्पिभ्यामग्निरस्मित्यृचानया।अष्टोत्तरसहस्रं
हिजुहुयाच्चजपेत्तथा।उपवासत्रयेप्राजापत्येशरीरस्थाध्यानुसारेणविवास्थापिविज्ञेया।चरुणासर्प्पिसहस्रं
जुहुयात्।अयंचहोमोऽपानंतरंजपोपिसहस्रद्वयंअग्निरस्मीत्यस्याऋष्यादिना।वातरोगहरप्रायश्चित्ते
प्रदर्शितः।अविधानेतस्यस्तुक्त्वातज्जीर्णंनतिष्ठेद्वाकथंचन।ध्यात्वात्राऽऽतुरमन्यच्छायुष्यमग्नीभ्यंचंजपेद्वा
वाचातुरमन्यच्छा।अन्नघ्नस्मरआतुरंवाह्यादित्यर्थः॥ ॥इत्याजीर्णहरम्॥अथप्रकारेणाऽजीर्णहरम्॥ ॥शाता
तपप्रोक्तो।परान्नविघ्नकरणादजीर्णमपिजायते।लक्षहोमंप्रकुर्वीतप्रायश्चित्तंयथाविधिः।लक्षहोमाद
प्रायश्चित्तम्।यद्वासमर्थश्चेवलक्षहोममपिकृत्वायथाविधि।प्रायश्चित्तंकृच्छ्रातिकृच्छ्रचांद्रायणादीनिवा
ध्यानुसारेणव्यस्तानिसमस्तानिवाकुर्वीत।ततोलक्षहोमप्रकारस्तुनवग्रहयज्ञोक्तप्रकारेणग्रहपूजादि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

डमंडपादिकं विधाय व्याहृतिभिर्गायत्र्या वा तिलद्रव्ययवैर्दशसंख्याहोमकुर्वीत ततो वसुंधरां निवर्त्य
स्वापत्वसर्वपरित्यागमस्या निराशिदित्तो निरक्षद्विलक्षणान्यपि तत्रैव द्रष्टव्यानि॥ ॥इति प्रकारांतरेणाऽ
जीर्णहरम्॥ ॥अथ मंदाग्निप्रतिमादानम्॥ एतल्लक्षणं चानुक्तेष्वपि रोगेष्वित्यादिनाम्बूलरोगप्रकरणोक्त
मत्रापस्संक्षेपेयं स्नानादिविधानं वार्तं को देवतातत्रेत्यादिस्वल्पपरिभाषायां रोगप्रतिमादानविधावुदीरितम्॥
इति मंदाग्निप्रतिमादानम्॥ ॥इति श्रीपेद्दिभट्टात्मजभट्टश्रीविश्वेश्वरविरचिते महार्णवविधाने निबंधे कर्म
विपाकपरिच्छेदे अग्निमांद्यहरणानि॥ ॥अथ प्रज्ञाहीनत्वहरणानि॥ अग्निमांद्यस्यांतःशरीरगतत्वेन तत्प्रतीका
रकर्मानंतरमेवबुद्धिस्थत्वादस्य प्रकरणस्य संगतिः॥ पराशरः॥ परापालाय न्मर्त्यस्कमतिहीनोत्तवेदसौ॥
अतिकृच्छ्रं तदा कुर्याच्चांद्रायणसमन्वितम्॥ अतिकृच्छ्रादिस्वरूपं चैतत्प्रकरणे द्रष्टव्यम्॥ ॥इति प्रज्ञाहीनत्वहर
णम्॥ अथ प्रज्ञाजाड्यत्वहरघण्टादानम्॥ ब्रह्मवैवर्ते॥ गुरुणाननुज्ञातो यो वेदाध्ययनं चरेत्॥ चरेत्कुर्यादि २३२
त्यर्थः॥ धातूनामनेकार्थत्वात्॥ स जडः प्रज्ञया हीनः संसारे जायते नरः॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं शुद्धकांस्यमयं

दृढम्॥ शोभनं कारयेद्घंटां शुभरेखाविभूषिताम्॥ पलैस्तु कुर्याद्विंशत्या वा तदर्धैर्नरः॥ सुखरां तामतिश्लक्ष्णां पंचगव्ये
न धावयेत्॥ पलस्वरूपं चैतत्प्रमाणद्रोणस्वरूपं च परिमाणप्रकरणोद्दृष्टव्यम्॥ भावयेत्॥ शोषयेत्॥ श्वेतवस्त्रेण
संवीतं तंडुलोपरि विन्यसेत्॥ तंडुलानां परीमाणं द्रोणत्रितयमिष्यते॥ तदर्धमथवा ग्राह्यं परिमाणं स्वशक्ति
तः॥ आचार्यः सर्वशास्त्रज्ञो वेदवेदांगपारगः॥ धर्मशास्त्रे च कुशलः सदाचारः सुचिर्द्विजः॥ आहूय परया भक्त्या
पूजयेत्तं विधानतः॥ आचार्यपूजनं नाम गंधमाल्यादिवस्त्रादिभिरर्चनम्॥ वृतेनाचार्येण घंटादिपूजा कर्तव्येत्य २१९
हातेनैव कारयेत्पूजां विधिवच्छास्त्रचोदितैः॥ उपचारैः षोडशभिः मंत्रेणानेन शक्तितः॥ आवाहयेत्तु वागीशां घं
टायां ब्राह्मणं चापि पूजयेत्॥ ॥घंटामिति॥ अत्र घंटाशब्देन घंटायामावाहिता सरस्वती लक्ष्यते॥ अस्या स्वपूज
यद्वागीति स्थितेन॥ अयं च मंत्रः उन्मादवायुहरे प्रदर्शितम्॥ ॥ब्रह्मप्रकाशकामंत्रस्कब्रह्मयज्ञानमिति नव
ग्रहयज्ञप्रकरणे विहितः॥ ॥पूजानंतरं कर्तव्यमाह॥ स्वगृह्योक्तप्रकारेण प्रतिष्ठाप्य हुताशनं॥ होमं कुर्यात्प्र
यत्नेन समिदाज्यतिलैरपि॥ नैवेद्यं पायसं दद्यात्तथैव ब्राह्मणे तथा॥ सरस्वति प्रेदमिति मंत्रो वात्रानुसंमतः॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अत्र पूजायां होमकर्मणि च। अयं वा मंत्रो यद्वा गीतिः ऋचो वा विकल्पेन ग्राह्याः। सरस्वति प्रेदमवेति मंत्रस्य स
मम्नाताया अग्निऋषिः सरस्वती देवता अनुष्टुप् छंदः पूजा विभविनियोगः। सरस्वति प्रेदमव सुभगे
वाजिनीवति। तां त्वा विश्वस्य भूतस्य प्रगायामस्यग्रतः। तस्मै हुतवते दद्यात्तां घंटां पूजितायत्तां मंत्रेणाने
न विघ्नद्रोणी सर्वमुखः ऋतिः। उदङ्मुखोपविष्टाय सम्यग्वा वागीश्वरी पराशी। दानमंत्रमाह। गुरोरवज्ञयाय
ब्रह्माध्यायस्य पयनं कृतम्। सरस्वति जगन्मातर्जाड्यापहारिणी॥ साक्षाद्ब्रह्मकलत्रं च विष्णुरुद्रादितिस्कृता॥
तन्ममाध्ययनोत्थं च जाड्यं हर वरानने। घंटादानेन तुष्टा त्वं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा। एवं दानं तु दत्वाथ तमाच
यदि माप्य चात्र नेष्टः शक्तितो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यः स्थले जयनम्। ततः स्वबंधुभिः सार्द्धं स्वाचान्तुं जीत मानवः।
पयं यः कुरुते दानं प्रज्ञाहीनो जडोपि वा। प्रज्ञावानजडो जायते वाक्पतिर्यथा॥ इति प्रज्ञाजाड्यहरघंटाद
दानम्॥ अथ चेतनाहीनत्वहरम्॥ शातातपप्रोक्तौ॥ पितृहा चेतनाहीनो मातृहांऽधश्च जायते। नरकांतेष्व २२३
कुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधिः॥ नरकांते मानुषशरीरमासाद्य चेतनाहीनो जायत इत्यर्थः। प्रायश्चित्त

स्वरूपं सविशेषेण नेत्ररोगप्रकरणे प्रपंचितम्॥ इति चेतनाहीनत्वहरम्॥ अथ प्रज्ञाहीनत्वरोग
प्रतिमादानं। एतल्लक्षणं चाऽनुक्तेष्वनुरोगेषु श्वित्र्यादिना स्थूलरोगहरप्रकरणोक्तमेवाऽत्रापि विज्ञेयं प्रज्ञादी
निकर्तव्यता कल्याण्स्कपरिभाषायामातंकौ देवतातत्रेत्यादिना रोगप्रतिमादानविधायुक्तौ॥ ॥इति प्रज्ञा
रोगहीनप्रतिमादानम्॥ ॥इति पेद्दिनलक्ष्मजनदश्रीविश्वेश्वरविरचिते मदार्णवाभिधाने निबंधे कर्म
विपाकपरिच्छेदे प्रज्ञाहीनत्वहरम्॥ ॥अथ मूत्रकृच्छ्रहराणि॥ शातातपप्रोक्तौ। गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रं
प्रजायते। तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना। शास्त्रदृष्टेन वर्त्मनेनेन द्विधा निष्कृतिरुच्यते तत्रैका प्रा
जापत्यादिकृच्छ्ररूपा सा च नरकाद्युपभोगेन कर्मणः क्षीणत्वात्तु कृत्स्नल्पप्रायश्चित्तरूपा दृष्टदंतवा गुरुकाद्य
नुसारेण कल्प्याः॥ अपरा निष्कृतिमाह। स्थापयेत्कुंभमेकं उपपश्चिमायां स्थले दिशि। नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नील
माल्याविभूषितम्। तस्योपरि न्यसेद्देवं लोहपात्रे प्रचेतसं। सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं पर्यसंपतिं। रक्तपुरुष
सूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम्। वरुणमूर्तिस्कंपाशवरदकारां मकरवाहनां लवति। साम विद्वान्स्यस्वनसा

प्रतिमां निधाय तत्पार्श्वे शतं निष्कान्निमित्तीं सौवर्णं मूत्रकृच्छ्रप्रतिमामपि निक्षिप्य ततो वरुणं पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः पूजयेत् रोग ४

मवेदं समापयेत्॥ सुवर्णं त्रिकीकृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया। दद्याद्द्विजाय संपूज्य नि:पापश्चामितिस्त्रुवाऽउ
मवेदं समापयेत्। सुवर्णं ... मंत्रमुच्चार्य आच
मवेदं समापयेत्॥ सुवर्णं तत्रिकीकृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया। दद्याद्द्विजाय संपूज्य निःपापश्चामितिस्त्रुवाउ।
मवेदं समाप्येत्। सुवर्णं त्रिकीकृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया। दद्याद्द्विजाय संपूज्य निःपापश्चामितिश्रुवाउ।
ष्टशतिर्वेदसमापयेत्। इमं मंत्रं समुच्चार्य आच
यात्सामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः। संसाराब्धेः कर्मधारो वरुणः पावनोस्तु मे। इमं मंत्रं समुच्चार्य आच
यात्साममधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः। संसाराब्धे कर्मधारो वरुणः पावनोस्तु मे॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य आचा
र्याय सा विधिः। दद्यादेवमलं कृत्वा मूत्रकृच्छ्रप्रशांतये॥ अत्रायं प्रयोगः॥ शुभे कुले शुभे दिने स्थंडिलमुप
लिप्यालंकृत्य तत्र पश्चिमदिग्भागे कलशं संस्थाप्य तदुपर्ययसंपात्रं निक्षिप्य तत्रैकवरुणप्रतिमां वा मूत्र
कृच्छ्राधिदेवतायै नमः इति नाममंत्रेणार्चयेत्। अथ सामवेदविदा ब्राह्मणेन प्रजित प्रतिमासन्निधौ वेद
पारायणं कारयेत्। तदुक्तं बह्वृचेन वा यथासंभवशाखाध्यायिना वा वेदपारायणं निष्पादयेत्। रोगनिवृ
त्तिरूपदृष्टप्रयोजनसिद्धेवमपि निष्पन्नो वेदपारायणविधिः परिभाषायामभिहितः। यावत्पारायणसमाप्ति
स्तु प्रतिदिनं पूर्वोक्तरीत्या रोगप्रतिमां च पूजयेत्। समाप्ते च पारायणे तां रोगप्रतिमां ब्राह्मणाय दद्या
त्। तत्रायं प्रयोगः॥ अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहममुकरोगशांत्यर्थममुकप्रतिकृतिं त्वं महं संप्रद
दे इति पठेत्। निष्कस्वरूपं परिमाणप्रक
ह्निमम तु त्राय हि निष्पापस्यामिति ब्रुवन् प्रतिगृहीत्रे रोगप्रतिमां दद्यादिति। निष्कस्वरूपं परिमाणप्रक

मत्स्य पु॰ मूत्रकृ॰ तिलपद्मदान

रीत २

पाकप्रमुच्यते॥ ॥मत्स्यपुराणे॥ यश्चाविधवामतिगच्छति। स तु वै मूत्रकृच्छ्री तु गुरुतल्पार्द्धमाचरेत्॥ गुरुत
ल्पार्द्धं गुरुतल्पप्रायश्चित्तस्यार्द्धं षड्वार्षिकप्रायश्चित्तमाचरेत्यर्थः॥ इतिमूत्रकृच्छ्रदोषम्॥ इतिमूत्रकृच्छ्र अथ
२३५ हरतिलपद्मदानम्॥ तत्र निदानं वायुपुराणे॥ सुरापो मूत्रकृच्छ्री॥ अत्र निष्कृतिमाह बोधायनः॥ सौवर्णं स्यादि
कारयेत्पद्मं पलेनार्द्धपलेन वा। यथाशक्त्याकृतिं मांड्य अष्टदलं शुभं। वित्तशाठ्यं न कुर्वीत तत्र वै निष्फ
लमन्यथा॥ तिलद्रोणाढकेवापि ताम्रपात्रं जलान्वितम्। निदध्यात्तत्पद्मं पलद्रोणयोर्लक्षणं परिमाण
प्रकरणे द्रष्टव्यम्॥ पात्रमध्ये तत्पद्मं निदध्यात्कुंकुमान्वितम्। ब्राह्मणं श्रुतसंपन्नं दरिद्रं वाग्निहोत्रि
णम्। आहूय गंधमाल्याद्यैर्विधिना वा पिलक्षितः। अर्चयेदितिशेषः॥ एवं ब्राह्मणं समभ्यर्च्य तेन ब्रा
ह्मणेन पद्ममध्ये पूजयित्वाग्नौ च तत्पद्मं ब्राह्मणाय वक्ष्यमाणमंत्रेण दद्यात्॥ तथा च बोधायनः
प्रोक्तः एवंतिलपद्मदानांतरे॥ ॥आज्येन च तिलैर्होमः कार्यश्चाष्टोत्तरं शतम्। पद्ममेवावाहयेद्देवीं नाम्ना
ग्रहनायकां। पद्मे हि लिंगवन्देव पद्मे स्मिन्सन्निधिं कुरु॥ त्रयीतनो द्वादशात्म सहस्रैरंतिविदंत। आवा २३५

मि॰

हनमंत्रः॥ आवाह्य तस्मिन्देवेशीं पूजयेद्रक्तचंदनैः। पुष्पैश्च रक्तैरपरैः कुंकुमागुरुचंदनैः। नैवेद्यं पायसं
दद्यात्कलालेह्रीं रमेव चेति। आज्यहोमात्तिलहोमश्च व्याहृतिः कार्यः। एवं संपूज्य किं कुर्यादित्यत आह॥ ततः स्व
र्णमयं पद्मं दद्यान्मंत्रेण संयुतम्॥ ॥दानमंत्रमाह॥ खगः पूषा पतंगोसौ द्वादशात्मा त्रयीतनुः। पद्मेनानेन द
त्तेन प्रीतस्सरणिरस्कमे। कृतेनानेन मनुजो मूत्रकृच्छ्रात्प्रमुच्यते। मूत्रकृच्छ्रात्तरस्तस्मादेतत्कुर्यात्प्रयत्नतः। ए
तत्पद्मदानम्। दिलखासरेकार्यं पद्मदानप्रयोगश्चादित्येहनिकारयेति बोधायनस्मरणात्॥ ॥इतिमूत्र
कृच्छ्रहरतिलपद्मदानम्॥ ॥अथाश्मरीहरम्॥ शातातपः प्रोक्तौ मातुः सपत्नीगमने जायते चाश्मरीगदः। स्तु
पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत्। प्रायश्चित्तमत्रैमासिकं दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यथोदितम्। ति
लद्रोणशतं चैव हिरण्येन समन्वितः। मधुधेनुविधानं त्वयरोगहरे प्रदर्शितम्। द्रोणस्वरूपं तु परिमाणप्रक
रणे॥ इत्यश्मरीहरम्॥ अथ वक्रमूत्रहरम्॥ शातातपप्रोक्तौ दुग्धचौरस्तु पुरुषो जायते वक्रमूत्रवान्। स
दद्याद्दुग्धधेनुं च ब्राह्मणाय यथाविधि। दुग्धधेनुविधिरपि क्षयरोगहरे गुडधेनुप्रस्तावे दर्शितः॥ इति वक्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मूत्रवद्धहरम्॥ ॥अथप्रकारांतरेणवद्धमूत्रवद्धहरम्॥कर्म्मविपाकसमुच्चये।सोदर्य्यागामिणोरोगोजायतेवद्ध
मूत्रता।पराकद्वितयंकृत्वा।त्रिंशद्ब्राह्मणभोजनम्॥आतेसूक्तेनजुहुयादष्टोत्तरसहस्रकम्।सर्पिषाच
रुणा।तेनजपश्चाविक्षितेमंत्रासहस्रनाम्नांसूक्तस्यपौरुषस्यचशक्तितः।गायत्र्याश्चांजपःकार्य्यस्तस्यपापस्याप
नुत्तये।पराकलक्षणंकृच्छ्रप्रकरणेद्रष्टव्यम्।आतेपितर्मरुतामित्येतत्सूक्तम्।आतेसूक्तम्।एतस्याषड्चाहि हि
धानोक्ताऽसाध्यसर्वरोगहरेनिरूपितम्।रोगस्याऽल्पत्वेप्रत्यृचंहोमः।अधिकेतुसकलसूक्तावृत्त्याहोमः।
पक्षद्वयेपिचरुणापृथक्सर्पिषापृथक्जपस्यावानिति।अष्टोत्तरसहस्रमेवातेन।आतेपितरित्यने
नसूक्तेनसहस्रनाम्नःपुरुषसूक्तस्यगायत्र्याश्चजपंशक्तिनोभवति।अष्टोत्तरसहस्रादधिकंन्यूनंचेत्य
र्थः।एतेषाम्पृष्यादिपरिभाषायामुदीरितम्॥ ॥इतिप्रकारांतरेणवद्धमूत्रवद्धहरम्॥अथमूत्रकृच्छ्रप्रतिमा
दानम्॥तल्लक्षणंचकर्म्मविपाकसारे॥ ॥मूत्रकृच्छ्रोऽस्ययःखंडकर्त्तरीवद्धधृक्कुष्ठः।कर्त्तरणंकर्त्तरःछेद
नंखंडशःकर्त्तरणम्॥अनेनछेदनसाधनविशेषोपलक्षितोतदस्यास्तीतिखंडकर्त्तरी॥खरइतिक्रूरऋ

र्थः।प्रजादीनिकर्त्तयता।विशेषस्तुपरिभाषायाम्॥रोगजातिमादानविधावान्तंकोदेवतातत्रेत्यादिना।निरूपि
तः॥ ॥इतिमूत्रकृच्छ्रप्रतिमादानम्॥ ॥इतिश्रीपेद्दिभट्टात्मजभट्टश्रीविश्वेश्वरविरचितेमहार्णवाभिधानेनिबं
धेकर्म्मविपाकपरिच्छेदेमूत्रकृच्छ्रहराणि॥ ॥अथप्रमेहहराणि॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥चांडालीगमनात्सर्व
प्रमेहव्याधिमान्भवेत्।स्वापिपासास्तुरश्चैवजायतेतस्यनिष्कृतिः।चांद्रायणत्रयंकुर्याद्यवमध्यंतथापरम्।
पिपीलिकामध्यचांद्रायणत्रयंचरेत्पथः।इदमापइतिद्वाभ्यामुदुत्तममतथैकया।जुहुयात्सर्पिषाचैत
जपेन्मंत्रांसमाहितः।इदमापःप्रवहतइतिद्वयोर्मेधातिथिऋषिः।आपोदेवता।अंत्यायाअग्निर्देवता।अनुष्टु
प्छंदः।विहितार्थेविनियोगः।इदमापःप्रवहत।यत्किंचदुरितंमयि।यद्वाहमभिदुद्रोहयद्वाशेपउतानृतम्॥
१॥आपोअद्यान्वचारिषंरसेनसमगस्महि।पयस्वानग्नआगहितंमासंसृजवर्चसा॥२॥आद्वयं
मपिकयाभिलितेकोमंत्रः।उदुत्तममित्यस्याशुनःशेपऋषिः।अत्रावेषदेवतात्वेनप्रलिख्यते।वरुणो
देवतात्रिष्टुप्छंदः।विहितार्थेविनियोगः॥ ॥उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमंश्रथय।अथावयमादि
त्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्याम॥१॥जपहोमयोःसंख्याद्यप्रसारेण।अष्टोत्तरसहस्रमयुतंवाताः।क

ल्पाः॥ ॥इति सर्वप्रमेहहरम्॥ अथ सस्थूलप्रमेहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥तिर्यग्गामी सस्थूलेन प्रमेहेन यु
तो भवेत्॥ कुर्यात्सांतपनादीनि प्रायश्चित्तं यथाविधि॥ सांतपनायत्ति सांतपनं यति महासांतपनात्पर्थः॥ एवं
लक्षणानि कृच्छ्रप्रकरणे दर्शितानि॥ ॥इति सस्थूलप्रमेहहरम्॥ अथ वातप्रमेहहरम्॥ कर्मविपाकसंग्र
हे॥ एवं व्यवायी मनुजः कन्यागामी तथैव च॥ वातप्रमेहयुक्तः स्यात्कुर्याच्चांद्रायणत्रयम्॥ चांद्रायणस्व
रूपं कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यम्॥ इति वातप्रमेहहरम्॥ ॥अथ मधुमेहहरम्॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ म
धुमेही मातृगामी स ततं जायते नरः॥ पितृव्यार्याविगामी च जलमेही नराधमः॥ योगभ्रष्टो मुनी नित्यमिक्षु
मेहीति निश्चयः॥ पितृव्यार्या सापत्नजननी सततं मधुमेही नित्यमिक्षुमेहीत्यन्वयः॥ एतेन रोगा॥ किं मुच्यते॥
प्रायश्चित्तक्रमादत्तषड्वर्षाण्यब्दपंच चा॥ अब्दमित्यब्दत्रये तत्सम्यक्कृते ततो रोगा॥ द्विमुच्यते॥ षडब्दं त्र्यब्दं च क
मात्प्रायश्चित्तं भवतीत्यर्थः॥ सर्वत्र सौरमंत्रेण जपहोमौ च कर्तव्यौ संख्या तु॥ ब्रह्मनरसहस्रमसौरमंत्राश्च व
हवं धनत्रयेत्यादय परिहार्या तत्र तावद्दर्शिताः॥ ॥इति मधुप्रमेहहराणि॥ ॥अथ प्रमेहघ्नसुव
र्णधेनुदानम्॥ ॥वायुपुराणे॥ ब्राह्मणः स्वर्णहारी च प्रमेही जायते नरः॥ वृद्धगौतमः॥ ॥धेनुं स्वर्णमयीं क २३७

र्यात्पूर्वेण विधिना ततः॥ पूर्वेण विधिना पलेन वा तदर्द्धेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुनेत्तितयनेन विधिना धेनुं कुर्या
दित्यर्थः॥ घृतास्यत्वादीनि कर्तव्यता कलापस्तु क्षयरोगहरप्रकरणे गुडधेनुदानप्रसंगेन दर्शितः॥
स्वर्णशृंगी च रूप्याद्या तथा रूप्यखुरामपि तथा त्रिवर्णकं कयी दद्यात् गोनपूर्वं च रत्नं ब्राह्मणं श्रुतसंप
न्नं वैष्णवं चक्रं कुर्वि नमः॥ आचारवंतं धर्मिष्ठं द्विजशुश्रूषणे यतम्॥ गृहमाद्यविधि[illegible]जये
पूरणादित्ति॥ यथा वित्तवतो तत्र॥ होमं पूर्वं च देवा॥ पूर्णवत्स्व[illegible]घोक्त[illegible]विधिनास्थापना दि
कवेत्यर्थः॥ मैत्रेयवैष्णवैः समन्यक्पलाशसमिधः स्मृताः॥ होमसंख्या चाष्टोत्तरशतं तु॥ वैष्णवाद्यामं
त्रास्तद्विष्णो रित्याद्याः॥ तत्र तद्विष्णो रितिकूष्मांडहोमप्रकरणे दर्शितः॥ होमांते किं कुर्यादित्यत्राह
होमांते तां प्रयच्छेत्तु मंत्रेणानेन मेहवान्॥ आद्यो पद्यः[illegible] शंखचक्रगदापद्मधारी[illegible] दानं प्रमे
हरोगप्रमेतत्कार्यमनीषितिः॥ कृतेनानेन शाम्यंति प्रमेहा दारुणा अपि॥ इति प्रमेहघ्नसुवर्णधेनुदान
म्॥ ॥अथ प्रकारांतरेण प्रमेहहरम्॥ ॥शातातपप्रोक्ते[illegible] पद्मिनीप्रसंगेन प्रमेहो जायते गदः॥ मा

फद्गुजपःकार्योदद्याज्जत्वाच[illegible]चन[illegible]तपद्मिनीप्रसंगे[illegible]प्रसंगेनप्रमेहोजायतेगदः।मासंफद्गुजपःका
र्योदद्याज्जत्वा।चक्रा‍चनयुतपद्मिनीगमनारुद्रलक्षणंपरिभाषायांफद्गुविधानेप्रदर्शितम्।कांचनंतु
वर्णंयथाशक्तिदद्यात्[illegible]इतिप्रकारांतरेणप्रमेहहरम्[illegible]अथप्रमेहप्रतिरूपकेदानम्[illegible]तिलद्रोणं
कर्म्मविपाकमा[illegible]प्रमेहपाणिसुदाम्पप्रदक्षिणपाणिनीपणः।वामपार्श्वेक्षण कुर्वन्पादाद्यान्तं च वर्ज
तीदृशादीनिकर्तव्याता।कलापकुपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधावातंकोदेवतातत्रेत्यादिनानिरूपित
[illegible]इतिप्रमेहप्रतिरूपकादानम्[illegible]इतिश्रीपि[illegible]तद्दात्म[illegible]तद्दत्री[illegible]श्रेश्वर[illegible]रचिते[illegible]दार्णवालिंग
नेनिवंधे[illegible]कर्म्म[illegible]पाकप[illegible]रच्छेदे[illegible]मेह[illegible]णि॥[illegible]।अथलिंगहराणिदृष्टप्रणाद्या।लिंगहराणि[illegible]।तत्रादौ
लिंगहराणि[illegible]यातातपश्च[illegible]मातृगामीतदेयस्तुतस्यलिंगंविनश्यति।।चांडालीगमनाच्चैवक्लीबत्व
चःप्रजायते।तस्यप्रतिक्रियांकुर्यात्किंतसुवर्णतोन्यसेवा[illegible]ततःशुद्धस्यालिंगप्रदेशस्योत्तरदिग्भागेउद
का[illegible]स्तम्ककलशंसंस्थापयेदित्यर्थः[illegible]अत्रचस्मृतिकापल्लवादीनिनवग्रहयज्ञप्रकरणेकलशस्था। ८

पनाप्रकाशावोक्तानिस्थापयेत्।कलशवस्त्रसमाच्छन्नंकलशमाल्यादिविन्यसणंतस्योपरिन्यसेत्कांस्यपात्रेदेवंघनं
श्वरमासुवर्णनिष्कककद्धेणनिर्मितंनरवाहनमाजयसुरूपस्कन्धेनधनदंविश्वात्पदिशं।निष्कस्वरूपपरिमा
णप्रकरणेबोधव्यम्।धनदंनरवाहनंवरदानयकस्वायजेत्वध्वजयेत्।ध्वजप्रकारस्थपरिभाषायांकुरू
पंपरिमाणप्रकरणेबोधव्यम्।धनदंनरवाहनंवरदानयकस्वायजेत्वध्वजाप्रकारस्थपरिभाषायांरू
रूपस्वस्तिकविधानेनिरूपितः।अथर्ववेदविधानर्थकंकरणंसमापयेत्।अथर्ववेदपारायणंकुर्यादित्य
र्थः।अत्रस्वयायावाफिदिनैर्वेदपारायणसमाप्तिर्नस्तवत्तावत्स्वादिनेएककवेरध्वजावद्रूपमाणप्रतिमा
ध्वजाचकार्यापारायणविधिस्तुपरिभाषायांनिरूपितः।अथर्ववेदविदोऽस्वाववक्कचेनवायथालाभं
पपवथाखाध्यायिनावावेदपारायणंकारयेत्।अस्यकर्मणोरोगनिवृत्तिरूपादिष्टार्थोपयोगात्।वेदां
तरपारायणेनापिदृष्टार्थसिद्धयेअथर्ववेदपारायणकथनंतुयद्वारद्व्यपिशाचादीनांतद्वेदत्वेप्र
यत्नात्साधनदस्यपदात्तराङ्गंप्रतिसिद्धमेवाऽऽकवेरप्रतिदिनमात्वार्थवेदपारायणसमाप्तिध्वजयेदिति

कस्मात्तद्देवरोगप्रतिमामपि प्रजयेद्विप्राद्य॥ ॥सुवर्णप्रतिकां कृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया। दद्याद्विप्राय
संप्रपूज्य निःपापस्यामिति ब्रुवन्॥ इयं च प्रतिमा रोगप्रतिमा॥ अस्थलक्षणमेतत्प्रकरणान्ते प्रपादयिष्यते
अत्र च लिंगहानितिप्रमाविदेवतायनमास्त्विनेनमंत्रेण। तिसां प्रतिमां प्रजयेत्॥ एवं प्रति सा प्रजयेत् आदि
व संप्रपूज्य वेदपारायणस्थां नेत्रानन प्रतिमादानेकाहः॥ ॥निःपापस्यामिति ब्रुवन्॥ इमं प्रतिमां विप्राय दद्या
त्। यथाशक्ति दक्षिणां च॥ ॥दनदप्रतिमादानमंत्रमाह॥ निधिनामाधिपो देवः शंकरस्य प्रियः सखा। सौ
म्यासाधिपतिः श्रीमान् मम पापं व्यपोहतु॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य ब्राह्मणाय यथाविधि दद्याद्देवं दिनकाचि
लिंगनाशाव्रचुद्धाति प्रयोग अकारोत्र कृच्छ्रप्रकरणादावुपवर्णितः॥ ॥इति लिंगहराणि॥ अथ खंड
वहरम्॥ ॥इति खंडवहरम्॥ अथ वृषणव्याधिहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ तपोन्तर्पं हस्मादीनि
पराधं विनेयः छेदस्य सुषकस्कलवेदधूत्वाग्निना॥ शिलाप्रहसद्दश्च सत्राणीश्च। पिजायते रुधिरं सख
केपाहृतस्य निष्कृतिः॥ ॥पराशरः॥ शतरुद्रं जपेत्सम्यग्गायत्र्या रमहस्रकां यतिचांद्रायणं चैव कुर्याद्दद्या २३९

द्वगांततः। जायते वृषणोयस्य व्याधिः परमदारुणः। जापित्वा दशसाहस्रं मुच्यते रुद्रसंहिता॥ रुद्रसंहितां
द्राध्यायः॥ अष्टोत्तरसहस्रं दशसाहस्रो वा व्याधितरतमतावापेक्षया विकल्पः। अष्टोत्तरसहस्रं दशसाहस्रामि
त्यन्येन च महारुद्रजपो लक्ष्यते। महारुद्रातिरुद्रलक्षणं रुद्रविधाने दर्शितः॥ यानि चात्र पीडाप्रकरणो
क्तानि कर्माणि तानि सर्वाणि वृषणव्याधिहराणि विज्ञेयानि। यतिचांद्रायणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्य
म्॥ गोदानमंत्रश्चात्रापि अत्रोपक्रमपद्धतावुक्तः॥ ॥इति वृषणव्याधिहरम्॥ ॥अथ लिंगहानिप्रतिमाद
नम्॥ ॥वृषणव्याधिप्रतिमादानम्॥ तल्लक्षणं चाप्युक्तं ज्वररोगे श्चित्यादिना शूलहरप्रकरणोक्तमेवाप
त्रापयनुसंधेयं। पूजाविधानं वा तत्कोदेवता तत्रेत्यादिना परिभाषायां रोगप्रतिमादानविधावुक्तम्॥ ॥
लिंगहानिप्रतिमादानं वृषणव्याधिप्रतिमादानं॥ ॥इति श्री पेद्दिलदात्मजसदाविश्वेश्वरविरचिते मद
र्णवाविधाने निबंधे कर्मविपाकपरिच्छेदे लिंगहानिहराणि वृषणव्याधिहराणि॥ ॥अथ गुदरोगहराणि॥
शातातपप्रोक्तौ॥ ॥सुरालये जले वापि सकृद्विष्ठां करोति यः। गुदरोगो भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः। मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

संसुराघ्र्वनेनैव गोदानद्वितयेन वा ॥ प्राजापत्येन चैकेन तु शाम्यंति गुदजा रुजाः यद्यपि सुराघ्र्वन मिति समान्ये ना
ति हितं तथापि सूर्य्य प्राधान्येन रुद्रविष्णु सूक्तौ प्रारोग्यैतावकरादिकोदति स्मृते सूत्राच्च शक्त्यानुसारेण गोधनप्रव
स्त्रालंकारादितिः सुराघ्र्वनो गोदान प्राजापत्याचरणे सुक्रमोपिक्रमपादपद्धतौ ॥ ॥ इति गुदरोगहरस्य ॥ अथ प्रश्न
वद्गुदरोगहरस्य कर्म्मविपाकसंग्रहे ॥ विण्मूत्रोत्सर्जनं कृत्वा यः कृत्वा शौचकर्म्म सा तुल्काज न्मांतरे मत्र्यो भवि प्रश्र
स्रवद्गुदः ॥ तत्वो व्युदारुणा पीडा तत्प्रकृच्छ्रेति कृच्छ्रकः ॥ चांद्रायणं च कर्तव्यं तथा क्षीरं च सर्प्पिषा ॥ अग्निस्त्वामिति
सूक्तेन सहस्रं जुहुयात् शुचिः ॥ उद्यन्नद्येत्यृचं चैव जपयात् सर्वसंख्यया ॥ कृच्छ्रादिलक्षणा निकृच्छ्रप्रकरणे निरूप
तानि ॥ सर्प्पिषा सहितं क्षीरं हविः प्राज्यमिश्रितं दुग्धं जुहुयादित्यर्थः ॥ अग्निस्त्वा मिति सूक्तं परिताषायां रोगप्र
तिमादानविधावुदीरितं तथोद्यन्नद्येत्यृचोपि होमसुप्रसूचा ॥ ॥ इति प्रश्नवद्गुदरोगहरस्य ॥ अथार्शोरोगह
रस्य ॥ ॥ कर्म्मविपाकसंग्रहे ॥ दत्वा थवेतनं यो वै त्यादाय पिववेतनं ॥ प्राप्य वज्रं जुहुयाज्जपेद्दीर्शो भवेत्ततोस्त
रातन्निहितो प्रकृत्वीत कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रकं चांद्रायणं तथा कुर्याज्जपेत्सूक्तं च पौरुषं । उद्यन्नद्य त्वं विष्णुसुक्तद 250

छौ२

यं च जपेत्तथा ॥ तामग्निवर्णामितिजपेत्सूक्तं समाहितः ॥ हिरण्यं समघृतं दद्याच्छ्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥ दत्वा थवेतन
मित्यादि ॥ तत्कार्यं प्रयोजनं कार्यमित्यर्थः ॥ कृच्छ्रादि स्वरूपाणि कृच्छ्रप्रकरणे परिताषायां बोधव्यानि पौ
रुषं सूक्तं प्रसिद्धं सा ॥ दि परिताषायां पुरुषसूक्तविधाने गणहोमप्रकरणे च दर्शितम् ॥ उद्यन्नद्येत्यृचस्य
उत्तत्रैव रोगप्रतिमादानविधौ विष्णुहृदयस्तोत्रमपि परिताषायामेव ॥ तामग्निवर्णामित्यस्य त्वाषादिस्था
स्त्रनस्को टस्वेरनिरूपितम् ॥ पुरुषसूक्तादीनां सर्वेषां जपसंख्याद्या वितरतमत्वावेनाष्टोत्तरसहस्राद्य
पेक्षया शक्त्या दिकापि वा कल्पनीया ॥ सहिरण्यं घृतं दद्यादिति ॥ प्राज्यो हिरण्येन निक्षिप्य त्वेवं ब्राह्मणाय
दद्यादित्यर्थः ॥ प्राज्यावेक्षणमंत्रः काकटिस्थन्नहृदेर्दर्शितम् ॥ अथ श्रोत्रियाय कुटुंबिने पंचवर्षपर्यंतानं
दद्यात् ॥ अनेनैवाति प्रायेण ब्रह्मगीता सुवर्णं सममाप्तं श्रोत्रियाय यद्यपि न च विशेषः ॥ असाद्धया धि
नास्त्रोधेनुं दद्याद्विशात्तयेति ॥ कृच्छ्रादीन्येतानया विशक्त्या शक्त्यनुसारेण प्रायश्च निमसत्वान्वियोजना
ना ॥ ॥ इत्यर्शोरोगहरस्य ॥ अथार्शोरोगभगंदरवणधिनिदानम् ॥ ॥ तत्र निदानं पद्मे अर्शो वार्नो वधान्मर्दे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिः। अत्र प्रतिक्रियामाह बोधायनः॥ सौवर्णी गां प्रकुर्वीत पलार्द्धेकेन वा पुनः॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत व
त्सं यथांशेन वत्सकां पललक्षणं परिमाणं प्रकरणे निरूपितम्॥ [illegible]तर्णको वत्सः॥ [illegible] न्न शृंगां गोप्यखुरां नानाव
स्त्रैरलंकृतां॥ ग्रहाणामुपस्थाप्यन नवधान्यानि सांति तेषां होमश्च पूर्ववत्कार्यो गोविंदप्रीतये तथा॥ ग्रहा
णां मुपरीति नवग्रहस्थापनाप्रदेशादुपरीत्यर्थः। एतेन नवग्रहयज्ञोपि कर्त्तव्य इत्युक्तं भवति। सजपरिला
षायां विशेषस्तो निरूपितः। सुवर्णधेनुपुरतो नवधान्यानि नवसंख्याकानि ब्रीह्यवादीनि पात्रेषु
नान्येव विन्यसेत्। ग्रहहोमस्तु पूर्ववदिति। ग्रहयज्ञोक्तप्रकारेण ग्रहहोमः कार्य इत्यर्थः। गोविंदप्रीत्यर्थं गोविंद
प्रीयतामिति सुवर्णगवां दानस्य गोविंदप्रीत्यर्थत्वं तदुद्देशेन। एककर्त्तव्यहोमस्य कर्त्तव्यतां दर्शयति। अ
स्मिन्होमे मंत्रान्द्रव्याणि च दर्शयति। इदं विष्णुरिति द्विस्तु प्रतिद्विस्तु विष्णोर्कम्। तिलपनयोस्तु नक्तांभद
ग्गोपालदानमाह इदं विष्णुरित्याद्यो मंत्रास्समिदादिहोमे क्रमेण लवंति। होमेत्पन्न एव क्रमः। सामि
द्धोमानंतरं स्वरूहोमस्ते वाज्यं आधितरत्म्पेना अष्टोत्तरशतादिकाः कल्पाः। तृणछिन्पंत इति इति। तृणछिन्पं २७१

तद्धोमकर्म्मणि निवृत्ते इत्यर्थः। ततः किं कुर्यादित्यत आह। अथातस्तु ततो रोगी ब्राह्मणं वेदपारग
म्[illegible]तत्त्वसुसंपन्नं कुलीनं धर्म्मवादिनं। वृद्धं ज्ञानोपसंपन्नमलुब्धमकंन्तर्णं घासल्कया घयंसमा
नीय प्रजयेत्प्रीतिपूर्वकं च अंगुलीयकवासांसि उपानच्छत्रकेश्वपि। मंत्रेण [illegible]स्मै तां दद्याद्रोगी
यतात्मवान्। गावो विदं मनसा ध्यायन् गवां मध्ये स्थितं शुतः। मंत्रेणानेन गोविंद गोपीजनवल्लभ।
कंशासुर[illegible]त्रिदशेंद्रवंद्य गोदानसंतुष्ट कुरु नेदयालो अर्शो विनाशं च पितामखिगः। दानेनानेन नि
यतमर्शशोजायते ध्रुवं। तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नेन तद्दत्वा यदीदं तदर्शसः [illegible] प्प शोरोगघ्नसुवर्णधेनु
दानम्॥ [illegible] अथ उदररोगप्रतिमादानं मर्शोरोगप्रतिमादानं [illegible] त्र उदररोगप्रतिमालक्षणं [illegible] उक्त
प्रकारो [illegible] उपक्रम्य पुष्कलरोगप्रवक [illegible] विज्ञेयं [illegible]। अथ [illegible] रोगप्रतिमा [illegible] कर्म्मवि
पाकसारे [illegible] अर्शोरोगा [illegible] शोविक [illegible] उजयत्र [illegible] दीन [illegible] विशेषस्क
परिलाप्याम्यातंकोदेवता [illegible] दिना रोगप्रतिमादानविधावुदीरितम् [illegible] उदररोगप्रतिमा

नमशो रोगप्रतिमादानं च [illegible] इति श्री [illegible] जसद श्री [illegible] तो [illegible] र्णवालि [illegible] ने
निबंधे कर्म्मविपाक परि [illegible] दरो [illegible] हराणि [illegible] ॥ अथाऽतिसाररोगहराणि [illegible] कर्म्मविपाकस
मुच्चये [illegible] मात्रां निसमये [illegible] सोऽतिसारः पतो न वेद्य अग्निरस्मीत्यृचं जप्त्वा दशांशं [illegible] यात्तिला
सर्प्पिषा [illegible] ताद्दद्याद्धिरण्यं ब्राह्मणाय वा मात्रां निरोपासन [illegible] अत एवाद्य [illegible] दशायां [illegible] तंत्रे
मासिकमपि कर्त्तव्यं अग्निरस्मीति यः पवातरोगहरे प्रदर्शितः [illegible] तरतमताभेन प्रति
दिनं प्रागमथा [illegible] तेनैव वा कार्यः अथवा पुनर्दशांशं वा संकल्प परिहर्त्तिं मादेयो थ
मापे वमेवा यद्यपि [illegible] तिल होमेन पत्र व्याहृतयो मंत्रा दृष्टास्तथा [illegible] मंत्रेणैव होम
स्पन्पायच्च [illegible] अग्निरस्मीत्येव होमे त्र मंत्रः हिरण्यं च शक्त्या [illegible] रेण दद्याच [illegible] इत्यतिसाररोगहर
[illegible] तन्निंदानं [illegible] अतीसारी [illegible] विनाशकः अत्र प्रतिकारो वो वाच्यनीयः सर्वा
नाथतात्रेण कुर्यात्प्रतिकारं [illegible] शक्त्यानुसारेण पलेनार्द्धेन वा [illegible] वह्निः [illegible] तम

एषा दिष्ट दर्शितम्। तथा [illegible] रक्तचंदनेन विलेपितम्। रक्तवस्त्रेण संवीतमेषस्योपरि संस्थि
ताम् [illegible] संहृन्न [illegible] दान परिसंस्कृतां केन कांचन वर्णानि [illegible] दक्षिणाम् [illegible] विप्र
कनिष्ठेचाग्निहोत्रिणि। अंगुलीयक वस्त्र [illegible] निवेदयेत् [illegible] नेनविधि [illegible] दत्तः
विप्रक निष्टेचाग्निहोत्रिणीति। अकनिष्ठ इति पद विभागः। अकनिष्ठे [illegible] ते [illegible] मतिया [illegible]
निष्ठ इति पाद विभागे कनिष्ठे [illegible] तरुण इति यावत्। एवं विधो [illegible] तां प्रतिमां निवेदयेत् [illegible] विशिष्ट
य विप्राय दद्यादित्यर्थः [illegible] दानमंत्रमाह [illegible] त्रेतापी [illegible] रसि [illegible] त्वं वेत्य [illegible]
पापमतीसारं विनाशय। एवं कृत्वा नरः [illegible] मतिसारं अपोहति। निरुजः सुमुखी नित्यं दीर्घमा
युश्च विंदति [illegible] इत्यतिसारहर [illegible] विदानम् [illegible] अथ शातातपप्रोक्तोऽतीसारहरम् [illegible]
ताचाऽतिसारी स्यात् [illegible] दद्यात् [illegible] शर्करा [illegible] भोजयेत् [illegible] शतं द्विज [illegible] शर्करा [illegible]
[illegible] राजयक्ष्म [illegible] दर्शितं [illegible] इति शातातपप्रोक्तोऽतीसारहरम् [illegible] अथ [illegible] तीसारहरम्

॥शातातपप्रोक्तो दावाग्निचक्रश्चैवरक्ता ऽतीसारवान्नवेदातेनोद्यानं कर्त्तव्यमारोपनीयास्तथा
टः॥उदपानमिति॥उदकं पीयंतेतस्मिन्निति उदपानं कूपो वा निपानं वा प्रपा वा इति रक्ता ऽतीसा
रहरम् अथ ग्रहणीहरम् कर्मविपाकसंग्रहे अनन्यगतिकां नार्यां मदुष्टां कीरणां ता परि
त्यजंति याः सो ऽथ ग्रहणीरोगवान्॥शिवसंकल्पसूक्तस्य जपः स्यात्तत्र शांतये॥अष्टोत्तरसहस्रं हि हि
एवं च तथा मधु दद्याद्धि नुसारेण सो त्रं जपेत्तथा॥शिवत्रिगुणाढ्यं कल्पां सो रमं ग्रह
हत्तः॥अस्य त्वाषादिपरिज्ञाणायां रोगप्रतिमादानविधावुदीरितम् अत्रापि लक्षसंख्या पूर्ववद्देवं न
केवलं शिवसंकल्पादिजप एव अपि तु धेनुमपि दद्यादित्याह धेनुं सलक्षणां दद्यात्सा ऽऽभरणसंयु
ताम्॥हृत्स्वेनाऽऽभरणेन च संयुताम् इति ग्रहणीरोगहरम् अथ ग्रहणीहरधेनुदानम् तत्र प
द्मपुराणे॥ यं ग्रहणीदानसंपन्नहेतिनिदानमलिहितम् अत्र गौतमो निष्कृतिमां धेनुं प २०३
यस्विनीं दद्याद्घंटाभरणभूषिताम्॥हेमशृंगीं रौप्यखुरां वासोभिर्वेष्टितां नरः नवधान्यैः समायुक्ता

केकं द्रोणपंचकं नवधान्यानि व्रीहियवादीन्देशकालोचितानि॥धान्यपरिमाणं दर्शितं नमेकैकमित्यादि
ना॥सहिरण्यं पलतां दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने॥अलोलुपाय शांताय धर्मज्ञाय विशेषतः॥होमं चैव पूर्ववत्कु
र्यात्समिदाज्यचरुकट॥सहिरण्यामिति क्रियाविशेषणं॥दक्षिणार्थं यथाशक्ति सुवर्णं दद्यादित्यर्थः॥पूर्व
वदिति॥रूप्यवृषदानवदित्युक्तो हेमाद्रौ॥अत्र मलिप्रायः तत्र यथा स्वगृह्योक्तविधिनाग्निं स्थापनं
समिद्धोमानन्तरं चरुहोम एवमत्रापि सर्वं कार्यमिति यद्यपि तत्र होममंत्रा रौद्रास्तथाप्यत्र वैष्ण
वाः॥स्वशाखोक्ता द्रष्टव्याः॥तत्रेदं विष्णुरिति मंत्रः कृष्णाऽऽद्यहोम एवमत्रापि सर्वं कार्यमिति यद्य
पि तत्र होममंत्रा रौद्रास्तथाप्यत्र वैष्णवास्स्वस्वशाखोक्ता द्रष्टव्याः॥तत्रेदं विष्णुरिति मंत्रः कृष्णाऽऽद्यहो
मप्रकरणे दर्शितः॥तद्विष्णोर्नुकमिति होममंत्रौ नक्षत्रांध्रपहरगोपालदाने दर्शितौ॥ अथो मंत्रास्सामि
च्चर्वाज्यहोमप्रकरणे दर्शिताः॥तद्विष्णोः विष्णोर्नुकमिति द्वे मंत्रौ नक्षत्रांध्रपहरगोपालदाने दर्शितौ॥
एते त्रयो मंत्राः समिच्चर्वाज्यहोमेषु क्रमेण ग्राह्याः॥अत्र वैष्णवमंत्रग्रहणे अयं तु देवकीसुतेत्यादिन

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दानमंत्रेणविष्णोर्देवतात्वप्रतीतिः। तथाचाचार्यैर्मंत्रवर्णिकदेवतात्वमवगतिरुक्ता। तद्विनेनचतुर्थ्याविमंत्रा
र्मिन्वस्यन्तेदेवतासांगतिस्फचतुर्थ्येलंगुपरंपरेति। होमसंख्यात्वत्रसेकमष्टोत्तरशतादिका। शान्त्याद्यनुसा
रेणकल्प्या। तस्मैकृतवतेदद्यात्सूजितायांमुलीयकेनगां कृष्णांविष्णुरूपायरूपायमंत्रेणानेनरोगवाधा
मंत्रमाद्य[illegible]देवकीसुतवासुदेवकंसारिष्टविनाशनः। नाशयस्वग्रहणीं कृष्णगोपीजनमनोहर। सवांछितेनानेन
दानेनग्रहणीशांतिमिच्छति। तस्यादेतलुकर्त्रेसंग्रहणीरोगिणस्वदा[illegible]इतिग्रहणीहरधेनुदानम्[illegible]अ
थाऽतिसाररोगप्रतिमादानंग्रहणीरोगप्रतिमादानंच[illegible]तत्रातिसाररोगप्रतिमालक्षणंचानुक्तेषुकर्म
गोष्विदुपक्रमप्रशूलरोगहरप्रकरणोक्तंविज्ञेयं[illegible]कर्मविपाकसारे[illegible]अतीसारोसिफलकीकिंकिणी
शूपुरीहयकशाः। ग्रहणीरोगप्रतिमालक्षणंलवनुक्तेषुरोगेष्विदुपक्रमप्रशूरोगप्रकरणोक्तंविज्ञेयं। उत्त
यत्रेतिकर्तव्यताकलापस्तुपरिभाषायांरोगप्रतिमादानविधावातंकोदेवतातत्रेत्यादिनानिरूपितः
[illegible]त्यतिसाररोगप्रतिमादानंग्रहणीरोगप्रतिमादानंच[illegible]अथपादरोगहरणं[illegible]तत्रखंडत्वहर

म[illegible]खवपादहरत्वंच[illegible]शातातपप्रोक्तं[illegible]हरिणेनिहतेखंडःशृगालेन[illegible]पादकः। अश्वस्तेन[illegible]तस्यप्रायश्चित्तंसौवर्णैनि
ष्कसंमितः। निष्कलक्षणंपरिमाणप्रकारेणद्रष्टव्यम्। निष्कपरिमितेनसुवर्णेनाश्वंकारयित्वाश्विभ्यांमंत्रेण
संपूजयित्वाश्रोत्रिय[illegible]यब्राह्मणायदद्यात्[illegible]र्थ[illegible]अश्विनोः[illegible]देवतादाश्विनाएतिमंत्राः अश्वं संपूजयित्वा
श्रोत्रियायब्राह्मणः। अश्विनायहरीरिपोद्ववत्पाणीशुभस्पतिपुरुभुजाववस्पतं[illegible]अश्विर्धुरुदंसमा[illegible]
शवीरयाधियाधिष्ण्यावनंतंगिरः॥[illegible]आयुवाकवःसुतानासत्याहक्तवर्हिषआयतंरुद्रवर्तनी॥[illegible]
उपलक्षणमेतत्। अतआश्विनीप्रकाशकाश्वसूक्तशाखोक्तामंत्राग्राह्याः[illegible]अश्वदानमंत्रस्तुनवग्रहयज्ञप्र
करणेदर्शितः[illegible]इति[illegible]खंडत्वहरम्[illegible]खंजपादहरत्वंच[illegible]अथवक्र[illegible]पादत्वहरम्[illegible]जायतेवक्रपादस्तु
निहतेश्रुतिमानवः। निष्कत्रयमितंदद्यात्सौवर्णंविशुद्धयेतस। सुवर्णंविशुद्धयेस्यपापामाश्रमि
निष्कलक्षणंपरिमाणप्रकारणेऽस्यध्याये। अथमपादेतुसौवर्णमितिसौ
वर्णनिष्कत्रयमेवदानं। निष्कलक्षणंपरिमाणप्रकारणोऽस्यध्याये। अथप्रथमपादेतुसौवर्णमितिसौ
हितस्यवर्णानिष्कत्रयपरिमितसुवर्णनिर्मितंध्यानंदेवशुन्याःसरमायाप्रकाशकैर्मंत्रैसंपूज्यब्राह्मण

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

यदद्यात् ॥ इंद्रस्येंद्रतीरि तिशरमाप्रकाशकमंत्रस्यैकास्यवयोस्तं सिञ्चाभिः सरमां देवतां विष्णुश्छंदः सर
मापूजायां विनियोगः ॥ [redacted] इंद्रस्य दूतीश्च षताचरमिस इद्रछंतीपणयो निधीत्वा ॥ अतिष्ठंदो तियसात्
नञ्चावेष्के थारसाया अंतरं पर्यासि ॥ अन्योपिस्वस्वशाखोक्तः सरमादि देवतास्य प्रकाशका आद्याः [redacted]
इति वक्रपादत्व [redacted] हरम् ॥ [redacted] अथाऽधिकांगहरम् [redacted] शातातपप्रोक्ते [redacted] अजा लिघासने चैव अधिकांगप्र
जायते ॥ अजातिनप्रदातव्या चित्रे वस्त्र समन्विता ॥ अजाया प्रोजापत्यत्वात्प्रजापतितत्प्रकाशकमंत्रेण ॥
संप्रज्यप्रजापतेरुद्देशेन तां मजां यथाशक्ति दक्षिणान्वितां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ प्रजापते न त्वादित्या [redacted]
प्रजापतिप्रकाशका मंत्राः ॥ नवग्रहयज्ञप्रकरणादिषु प्रदर्शिताः ॥ अजादानमंत्रोपि तत्रैव दर्शितः ॥ [redacted]
त्यधिकांगहरम् ॥ [redacted] अथ पादरोगहरम् [redacted] शातातपप्रोक्ते [redacted] मार्गहा पादरोगी स्यात् दश्वदानं समाचरे
त् ॥ अत्रापि स्वंडत्वहरोक्तप्रकारेण ऽश्विनौ पूजां कृत्वा ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ अयं तु विशेषः ॥ तत्र सौवर्णी
[redacted] श्विनौ पूजा ॥ अत्र तु रक्षितं प्रजाविषश्विवाबाहप्रजये दिति ॥ [redacted] इति पादरोगहरम् [redacted] अथ वल्मीका

रोगहरम् ॥ [redacted] ब्रह्मगीतासु [redacted] पतितेन तु संपर्कं वल्मीक [redacted] मा [redacted] मो मूत्र [redacted] कालरोमासार्द्धेन विश्व
द्धाति ॥ साहिरण्यं घृतं दद्यात्पातकस्य विशुद्धये ॥ यावकव्रतस्वरूपं [redacted] प्रकरणे निरूपितम् ॥ [redacted]
दानमंत्रश्च अयश्चितोपक्रमपद्धतौ दर्शितः [redacted] विशेषात् [redacted] मा [redacted] जायते यदि तत्रापि विलिर्ब्रह्मवि
दां वरः ॥ प्रतिरूपं प्रदद्यात्तु रोगशांत्यर्थमात्मनः ॥ आत्मनो रोगशांत्यर्थं [redacted] प्रतिरूपं प्रतिमां दद्यात् ॥ वि
स्पर्थः ॥ प्रतिमालक्षणं तु माधितरत्नसं [redacted] प्रकरणे तेलिखम स्पष्टो [redacted] इति वल्मीकरोगहरम् ॥ [redacted] अ
थ प्रकारांतरेः लीपदरोगहरम् [redacted] कर्म्मविपाकसंग्रहे [redacted] स्वगोत्रस्यापि गमनात् श्लीपदी जायते
नरः ॥ योन्याभक्ष्यपि [redacted] चात्र यच्चांद्रायणं चरेत्त्रीमासं पयो व्रतं मूत्रै वतस्मा द्रोगाद्विमुच्यते ॥ स्वगो
त्रस्योलिंगमविवक्षितं ॥ यो निशद्वेन च मैथुनसाधनमिंद्रियं लक्ष्यते ॥ अन्ये [redacted] सयोः कृतयोः [redacted]
पिरोगिणोरेतत्कर्म्मरोगहरं तत्र तिचांद्रायणपयोव्रतयोर्लक्षणं [redacted] प्रकरणे [redacted] इति श्ली
पदरोगहरम् ॥ अथ श्लीपदरोगप्रतिमादानं ॥ [redacted] अथ पादरोगप्रतिमादानं ॥ [redacted] पतलक्षणं त्वनुक्तेषु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रोगेष्विप्यादिना कुष्ठरोगहरप्रकरणोक्तमेवात्रापि ज्ञेयम्॥ इज्यादीनि कर्तव्यतानु... रितानायां रोगप्रतिमादान
विधायातंकोदेवतातत्रेत्यादिना निरूपितम्॥ इति पादरोगप्रतिमादानम्॥ इति श्री ... नलहस्ते
विश्वेश्वरविरचिते महार्णवाभिधाने निबंधे कर्मविपाकपरिच्छेदे पादरोगहराणि॥ अथ त्वग्दोषहराणि
कर्मविपाकसमुच्चये॥ कुरूपं ताम्रयेत्पर्थः सत्वग्दोषयुतो भवेत् चांद्रायणत्रयं कुर्यात् दद्याद्गौर्धेनुं
नित्यं वैद्यको... निविद्रिायशात्कपा ब्राह्मणभोजनम्॥ वैद्यशास्त्रोक्तभैषज्यस्य चक्रमर्द्दादीनि। चांद्रायणस्वरूपं कृ
प्रकरणे निरूपितम्॥ इति त्वग्दोषहरम्॥ अथ पृश्चर्मत्वहरम्॥ ... कर्मविपाकसंग्रहे॥ गुरुतल्पग
दोषाद्भगविभेद्गुनदोषः दुश्चर्मा स्यादसौ कुर्यात् गुरुतल्पादिदेशतः॥ प्रायश्चित्तं यथाप्राप्तं ततो दोष
समुच्यते गुरुतल्पादिदेशतः प्रायश्चित्तं कुर्यादित्यन्वयः। षड्वार्षिकं कुर्यादित्यर्थः॥ व्याधिगुरुत्वे संग्र
हीद्वादशवार्षिकं कर्तव्यम्॥ कार्यस्य व्याधिगुरुत्वे कारणस्यापि पापस्याप्यसादनायुरुत्वात् भगवेतो ... प्रा २५८
यश्चित्तोपक्रमस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौ निरूपितः॥ इति दुश्चर्मत्वहरम्॥ अथ पामाहरम्॥ क

र्मविपाकसंग्रहे॥ अनुलेपं तिथयेषां विषया चूर्णितम्नमनिसोऽन्यजन्मनि पापभावात्सत्तवेत्स्वविसोमितम्
॥ समयं तं निदृश्य पंचोपवास त्रयं भवेत्। भोजयेत् ब्राह्मणान् दद्यात्पंचास संख्यया द्विजान्॥ अत्रापि व्याधि
गुरुलघुभावेन न्यूनाधिकभावः परिकल्पनीयः॥ अनुलेपनं विनाशनमपहारो वा विषयाः स्रक्चंदनलेपनादि
यः॥ इति पामाहरम्॥ अथ दद्रुहोमामादेश्वरदानम्॥ बौधायनः॥ ब्राह्मणान् भक्ष्यो हिंस्याद्दद्रुरो
गी भवेन्नरः। तस्योपशमनं वक्ष्ये ... नं तु कारयेत्। हिंस्याशी... भोजयेच्च द्विजान्दत्वा सुवर्णं गो
म्याष्यात्मकः माषः प्रमाणं च परिमाणप्रकरेत्पधायि सुवर्णादेन्याः कुर्यात्पादेनाप्यथवा पुनः॥ उमामहे
श्वरं रूपं वृषभस्थितं परम्॥ चतुर्भुजं च द्विजाय समां कुर्यात् द्विचक्षणः॥ एकवक्त्रो भवेत्तत्र त्रिनेत्रश्च महाभु
जः। अक्षमालां त्रिशूलं च दद्याद्दक्षिणहस्तयोः॥ देवी पृष्ठगता स्वेको वरदा चापरे करे वामोत्संगगता दे
वी शिवपृष्ठैकपाणिना॥ वृषभो स्यात्... कार्ष्ण... टायां संकृतो भवेत्॥ रूप्यतः रूप्ये ... शास्त्र विन्यासं
तु कुर्वीत॥ निष्फलं भवेत्। तस्मिन्नारोप्य देवेशमुमया सहितं प्रभुं। वस्त्रैर्माल्यैस्तथा गंधैर्मूलमंत्रेण

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रुद्रगायत्री

कृजयेत्॥ ॥मूलमंत्रश्चशिवपंचाक्षरः॥ सचशूलरोगहरत्रिशूलदानेदर्शितः।होमेरुद्रगायत्रीमंत्रश्चरुद्रगा
यत्रीसर्वत्रेतिविनिश्चितइत्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात्।सर्वत्रेतिसर्वशब्दस्यपूजाव्यतिरिक्तोविषय[illegible]अथवामू
लमंत्रोरुद्रगायत्री।अत्रसर्वत्रपूजादितिविकल्पनागतावंसजवीयतोहोमेविकल्पेनमंत्राविधास्यं
ते॥ ॥पूजानन्तरंकर्तव्यमाह[illegible]ततोब्राह्मणमाहूयहरिद्रवंब्रह्मकोविदांश्चतदनन्त्रोपसंपन्नेशांतंचेवात्मवं
दिनमृ।वस्त्रांगुलीयकेस्तस्यपूजांसम्यक्प्रकल्पयेत्॥होमंचकारयेत्तेनसमिदाज्यतिलैरपि।मंत्रश्चरु
द्रगायत्रीसर्वत्रेतिविनिश्चयः[illegible]रुद्रगायत्रीलिंगपुराणेलिखिता[illegible]सर्वेश्वरायविद्महेशूलहस्तायधी
महितन्नोरुद्रःप्रचोदय[illegible]अस्यश्रीवेदव्यासऋषिःश्रीरुद्रोदेवता[illegible]गायत्रीछंदः[illegible]विहितार्थेतिनियो
गः॥ ॥एवंरुद्रगायत्र्यापूजायांहोमेचसर्वत्रेतिविनियोज्यसमिदाद्यतिलहोमेषुक्रमेणमंत्रात्तरणपवि
विकल्पेनविनियुक्ते[illegible]यद्वाप्रत्येकेनेवसमिद्धोजुहुयात्सुधीःजुहुयादितिमंत्रेणजुहुयात्दाज्यमाहतः।
तिलांश्चमूलमंत्रेणलप्येवंमंत्रक्रमोलवेत्।होमसंख्याप्रत्येकमष्टोत्तरशतंप्रत्येकमंत्रस्यार्णाधिक्यकं

दद्रुरोगहरंद्रुमादेवरदहरेण मूतिशूल. भारतश्रवणविधिः

रहरेदर्शितम्।कद्रुद्वायेऽस्यपूजाकाशेवऋषिरुद्रोदेवतागायत्रीछंदः।आज्यहोमेविनियोगः॥कद्रुद्वायप्रचेत
समीलुष्टमायतव्यसेवोचमत्रानमंहदोमूलमंत्रःपंचाक्षरीवारुद्रगायत्रीवा[illegible]होमानंतरंकर्तव्यमाहातथ
ब्रह्मोद्वासनात्रेमिथुनं[illegible]ब्राह्मणयुक्तं।हपलोपरिविन्यस्यस्वर्णस्याप्तुनिवेदयेत्।मंत्रेणानेनविधिवद्दद्रुरोगा
जितात्मवान्ब्रह्मोद्वासनंनामस्वगृह्योक्तप्रकारेणब्रह्मणोऽत्रविजोविसर्जनं।मिथुनमुमामाहेश्वरात्मकं।
॥दानमंत्रम[illegible]कैलाशवासीभगवान्उमयासहितःपरः।त्रिनेत्रश्चहरोदद्रुरोगमाशुव्यपोहतु।ततश्च
ब्राह्मणान्संपूज्यपाणिपस्पृश्मापेत्ब्राह्मणान्भोजयेच्चापिस्वयंभुंजीतवाग्यतः।एवंकृत्वामहादानंदद्रु
गाप्रमुच्यते[illegible]इतिदद्रुरोगहरोमामाहेश्वरदानं॥[illegible]अथभूतिकहृदरमु[illegible]शातातपप्रोक्ते[illegible]गोत्रहाल
तिकोचैवप्राजापत्यशतंचरेत्।व्रतांतेमेदिनींदद्यात्कृष्णयाश्चेवभारतं।तमेरजावमेदिनीप्रतिनिधितेन
गांपयस्विनीमलंकृत्वादद्यात्।गोदानमंत्रस्तुनवग्रहयज्ञप्रकरणेप्रदर्शितः[illegible]प्राजापत्यलक्षणंकृच्छ्रप्रक
रणेलिखितं।भारतश्रवणविधिस्तुभारतएवदर्शितः[illegible]अतःपरंप्रवक्ष्यामियानिदेयानिभारतेवाच्यमाने

तुविप्रेभ्योराजन्पर्व्वणिपर्व्वणि॥स्वस्तिवाचंविधेयादौततःकार्यप्रवर्त्तनंसमाप्तेपर्व्वणिततःस्वशक्त्यान्नपर्य्येद्वि
जान्त्रा॥आदौतुवाचकंपूज्यवस्त्रगंधसमन्वितम्॥विधिवद्भोजयेद्वाजन्मधुपायससंयुतम्॥ततोमूलफलप्रा
यंपायसंमधुसर्पिषा॥आस्तीकेभोजयेत्प्राज्ञोदद्याच्चैवगुडोदयम्॥स्वस्तिवाचनमात्रादि॥विधिर्विधानंपुर
णपाठःतस्यादौस्वस्तिवाचनं॥स्वगृह्योक्तप्रकारेणस्वस्तिवाचनंविधायततःकार्यप्रवर्त्तनंपुस्तकपूज
नंतरंभारतपाठरूपंकार्यप्रवर्त्तनीयंसर्गयोस्मयःखंडोवाश्रोतुमिच्छातावयेदित्यर्थःततःकार्यप्रवर्त्त
नंस्थापनेनैवार्थ्ययांतरमपिमभ्यतोस्वस्तिवाचनंविधायसदनन्तरंकार्यकृत्संस्कृदनंविधायसदनं
तरंकार्यकृत्संस्कृदनंवस्त्रतांबूलालंकारादिभिर्वरणरूपंकार्यप्रवर्त्तनंततःपुराणपाठइति॥तत्र
सर्वपुराणसाधारणंतथासमाप्तौब्राह्मणभोजनंस्वशक्त्यापुराणपाठकपूजाचसर्वपुराणसाधारणं
आदौतुवाचकंपूज्येतिसमाप्यनंतरंमादौप्रथमतोवाचकंपाठमात्रप्रकारैःसंपूज्यपश्चात्तदर्थम्प
ख्यातारंपूजयित्वाततःशास्त्रहिज्ञानंज्ञेयंतादृक्प्रकारेणपूजयेदित्यर्थः॥आस्तीकइति॥पूर्वोक्तमधु

पायसादास्तीकेदद्यादित्यन्वयः॥आस्तीकइत्यत्रचैकवचनमविवक्षितंज्ञाज्ञंविद्यासंज्ञाच्चापेक्षत्वविद
ज्ञतम्॥एवमादिपर्व्वण्यपिविधायसपायसादिक्रमेण॥अथयःपैष्यंपुष्पंमोदकैश्चसमन्वितम्॥स
भापर्व्वणिवासांसिजलंकलशान्प्रदापयेत्॥तर्प्पणानिचमुख्यानिअन्यमूलफलानिचतर्प्पणानिस
कृदनद्राद्राखर्ज्जूरादीनिसर्वकामगुणोपेतंविप्रेभ्योन्नंप्रदापयेत्॥विराटपर्व्वणितथावासांसिविवि
धानिचात्रयेस्मिन्नेनब्राह्मणमनुकल्प्य॥उद्योगेभरतश्रेष्ठसर्वकामसमन्वितम्॥भोजनंभोजयेद्विप्रान्ग
न्धमाल्यैरलंकृत्यान्॥भीष्मपर्व्वणिराजेंद्रदत्वादानमनुत्तमम्॥अनुत्तमंगोदानं॥ततःसर्वगुणोपे
तांमन्नंदद्यात्सुसंस्कृतम्॥द्रोणपर्व्वणिविप्रेभ्योभोजनंपरमर्च्चितम्॥गाश्चदेयाराजेंद्रवाण्याण्यपिशिव
रास्तथा॥कर्णपर्व्वण्यपितथाभोजनंसर्वकामिकं॥विप्रेभ्यःसंस्कृतंसम्यक्षष्टांसंयतमानसः॥शल्यप
र्व्वणिराजेंद्रमोदकैःसगुडोदनैः॥अपूपैश्चतर्प्पणैश्चैवसर्वमन्नंप्रदापयेत्॥गदापर्व्वण्यपितथामुद्गमिश्र
प्रदापयेत्॥स्त्रीपर्व्वणितथा॥तर्प्पयेद्विधिवद्द्विजान्॥ततःसर्वगुणोपेतांमन्नंदद्यात्सुसंस्कृतम्॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तिपर्व्वण्यपितथाभोजनंसर्व्वकामिकंतथाप्यमणिवासांसिदविणाभोजयेद्द्विजान्॥अप्यमणिवासां
सिदद्यादित्यर्थःभोसलेसार्घयुणिकंगंधमाल्यानुलेपनम्‌वंशेतथापार्थपायसंचरुभोजनमापार
णेपारणेराजन्यथावत्तरतर्षभःपारणेपारणेइतिइतरपर्व्वपारायणेपारायणेपारायणेपाठेअथ
वरस्यवोक्तप्रकारेणवस्त्रालंकारभोजनादिभिःयथाशक्त्याहजयेदित्यर्थः॥समाप्यसर्व्वंप्रयतःसंहि
ताःशास्त्रकोविदः॥शुभेदिनेनिवेश्यापाथद्वौमवस्त्राभिसंवृतम्‌कांवरधरस्तत्रशुचिर्त्वास्वलंकृता
अर्चयेत्तुयथान्यायंगंधमाल्यैःपृथकृपृथक्‌संहितायस्तकंतत्रप्रयतःसुसमाहितःभक्ष्यैर्भोज्यैश्चपेयैश्चकोल
केर्विविधैःशुभैः॥हिरण्यंचसुवर्णंचदक्षिणांतत्रदापयेत्तापूपेरथपैकौतुकैर्गीतनृत्यादिभिस्तथासुव
र्णसोऽथमाषात्मकंघनचपुराणश्रावयितुर्दक्षिणा॥तथाशक्त्यनुसारेणहिरण्यंतस्मायतेस्यअददि
णांदद्यात्‌देवताकीर्त्तयेत्सर्व्वानरनारायणौतथा॥ततोगंधैश्चमाल्यैश्चस्वलंकृत्यद्विजोत्तमान्‌तर्प्पये
द्विविधैःकामैःधनैरत्नादिकैस्तथा॥तक्रकवस्तुचविप्रेभ्ययथावत्संप्रदापयेत्‌वाचकंनरतश्रेष्ठतो

जयित्वास्वलंकृतः॥ब्राह्मणेषुप्रसन्नेषुप्रसन्नास्तत्रदेवताःवाचकेपरितुष्टेतुशुभाप्रीतिरनुत्तमा॥ततोविव
रणंकार्यंसंहितांनरतर्षभतात्तुकवस्तुचविप्रेभ्यःपारस्यततोविवरणंकार्यंसंहितानांनरतर्षभ
स्पेतेतुसुरश्रेष्ठोपक्रमश्रकारोलिखितःइतरस्तुसत्रजाद्यपक्रमोसंहारयोर्यथोचितयोःप्राशयचि
हस्ससमंश्रकृत्वायथोचितंयोज्यंइतिहाससमंश्रकृत्वायथावदनुष्टशःसंयतात्मास्त्रचित्त्वाला
तमुख्यवृद्धयादीयतइतिश्राद्धानितानिचतत्स्पृचपिक्रमेसमाप्तोवदर्षेचप्रदर्शिताब्राह्मणेभ्योयथा
शक्तिक्याचनरतर्षभमहादानानिदेयानिरत्नानिविविधानिचागावःकांस्योपदेहाश्चघंटामनोर
रासर्व्वकामगुणोपेतायत्नानिविविधानिचासरणानिविचित्राणिहम्मिर्यासिंकांचनांवाहनानिचदे
यानिहृद्यानिमत्ताश्ववारणाःशयनंशिविकाश्चैवस्पंदनाश्वस्वलंकृतायद्यद्दृद्वराकिंचिन्तद्‌प्यत्तिम
दुद्यस्तुातत्तद्देयंद्विजातिस्यआत्मादासाश्चसतनवाश्चद्वयमपरयादद्यात्क्रमशःपात्रपारगःआत्मादा
साश्चस्तनवइतिपत्नचकेमतिकन्यायेनेतरवस्तूनांकुटुंबाविरोधेनदेयप्रतिपादनार्थंनत्वामा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पंचेतिगलहर कष्टनस्तनहर कंडूतिरोग शीर्षागलहर

नांईयल्लश्रतिपादनाय॥ अथवा मात्रःकरणं। त्रिस्पदानातंत्रत्वां दासाश्रस्व बवःपुत्रसमादास
इत्यर्थः। शंकितस्तनमात्रत्वा कुक्षतश्रविमात्रसः। एवंकरोतिवो विद्वान्दानंपर्वय तिष्ठितस्मा सर्व
यज्ञफलंप्राप्य सदेवेः सह मोदतोयश्राश्वेनप्रकारेण तारतंश्रावर्ये नरः तथा दान महासालोल्लोक
चुद्धरतिहसो॥ लोकान्स्वर्गादिलोकान्उद्धरति आत्मसात्करोतीत्यर्थः॥ इतिभारतहरिवंशेत
राणां चश्रवणविधि॥ इति लक्षकित्वहरम्॥ अथ वर्घरांगलहरम्॥ शातातपप्रोक्तं॥ लोह
हारी चखरूपो लवेद्वैवर्घरांगकः। लोहं पलशतंदद्याद् उपोष्य सन्तुवासरम्। पलस्वरूपंपरिमाणप्रक
रणे निरूपितम्। स्पष्टार्थ॥ लोहदानमंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणे॥ इति वर्घरांगलहरम्॥ अथ
कक्षरुद्वांगलहरम्॥ अथ कंडूतिरोगहरम्॥ शातातपप्रोक्तं॥ तैलचौर्येण लवतिनरःकंडूय
तेसदा। उपोष्य सोपि विप्राय दद्यात्तैलं घटद्वयम्॥ इति कंडूतिहरम्॥ अथ शीर्षागलहरम्॥
शातातपप्रोक्तं॥ वस्त्रहारी च शीर्षामः सप्रदद्यात्तु शीलनः। हेमनिष्कत्रयं वस्त्रयुगंचदद्यादित्यर्थः॥ नि

दद्रुमंडलहर गजचर्महर

कस्वरूपंपरिमाणप्रकरणे वर्णितम्। वस्त्रयुगंपीतवर्णं दानमंत्रतादृशः। लिंगदर्शनात् हिरण्यक
मंत्रो नवग्रहयज्ञप्रकरणे वर्णितः॥ वस्त्रदानमंत्रमाह॥ पीतवस्त्रयुग्मंयस्माद्वासुदेवप्रीत्यर्थम
दद्यात्॥ इति शीर्षामलहरम्॥ अथ दद्रुमंडलहरम्॥ शातातपप्रोक्तं॥ कांस्यापहारी मनुजो जायते दद्रुमंडलम्॥ कृत्वा लोहमयीं धेनुं पलषष्टिप्रमाणतः॥ कांस्यं तारसंयुक्तं सहधान्यं समन्वि
तां दद्याद्द्विजाय विदुषे पापं मे क्षीयतामिति। पलस्वरूपं तारस्वरूपं च परिमाणप्रकरणे निरूपितम्॥
अत्र यद्यपि सामान्यतः पापं मे क्षीयतामित्युक्तम्॥ तथापि दद्रुमंडलनिदानत्वं पापं तत्पापकार्यरूपो
रोगवा क्षीयतामित्युच्चार्य कार्यं सादिसमन्वितम्॥ लोहमयीं धेनुं दद्यात्॥ इति दद्रुमंडलहरम्॥
अथ गजचर्महरम्॥ शातातपप्रोक्तं॥ विश्वस्तनार्यागमनेगजचर्मप्रजायते तपस्य विशुद्ध्यर्थं प्रा
यश्चित्तं विधीयते॥ विश्वस्तनार्यागमने गुरुतल्पप्रायश्चित्तातिदेशात्॥ षड्वार्षिकं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं प्राय
श्चित्तशब्देन निष्कृतिरभिधीयते। सा च कृच्छ्रादिरूपा॥ तदुक्तयमपि प्रायश्चित्तं चरेद्धेनोपात्॥ तत्र माधि

गुरुलघुभावेन द्वैयोविकल्पश्चावगंतव्यः।प्राजापत्यादिस्वरूपंकृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितम्।प्रायश्चित्तोपक्र
मप्रकारस्तुप्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौदर्शितः।एवंप्राजापत्यादिरूपंनिष्कृतिंनाम्यर्यतोलिधीयतेरांविवृत्य
दर्शयति।कृत्वारूप्यमयीधेनुंनिष्कविंशतिसंख्यया।सर्वोपस्करसंयुक्तांछत्रोपानहसंयुताम्।दद्याद्द्वि
यविधिवदिमंमंत्रमुदीरयेत्।सर्वोपस्करसंयुतामिति।सुवर्णशृंगादयउपस्कराः।तेचप्रहणादरधेनु[illegible]
दर्शिताः।तथाऽन्येचोपस्करास्तयरोगहरप्रकरणेगुडधेन्वादियं विधिस्तुदर्शितः।यद्यपुपस्करेषुरूप्यखु
राणमपिपरिगणनं।तथा[illegible]धेनोरजतमयीकृत्वातदवयवानांखुराणमपिरजतमयत्वसिद्धोनद्यमूल्य
रखुरापेक्षेतिपितपस्काररूपखुराणांलोपः[illegible]दानमंत्रमाह[illegible]सुरभीवैस्रवीमाता नित्यंविष्णुपदेस्थिता
गोदा[illegible]मयादत्तंममपापंव्यपो[illegible]तु।[illegible]इतिमजचर्मदा[illegible]रम्।[illegible]अथवस्त्रमंडलहरम्[illegible]राता
तपप्रोक्तो।[illegible]नकुलस्यापिहननेजायतेवस्त्रमंडलम्।।निष्कद्वयमितंदद्यान्नकुलंसविधिज्ञातो।नि
ष्कलक्षणंपरिमाणप्रकरणे[illegible]पध्यायि।शक्त्यानुसारेणसौवर्णोराजतोवानिष्कोभवतः।विशेषानुपा

दानम्।।[illegible]इतिवस्त्रमंडलम्।[illegible]अथकृष्णमंडलहरम्[illegible]अथश्वेतमंडलहरम्[illegible]शातातपप्रोक्तो।मयूर
घातनेचैवजायतेकृष्णमंडलं।निष्कत्रयमितोसौनवर्णमयःशिखी।।निष्कस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेद
र्शितम्।[illegible]इतिकृष्णमंडलहरम्[illegible]अथश्वेतमंडलहरम्[illegible]हंसघातीलवेद्यस्तुतस्यपस्याश्वेतमंडलं
शेप्यंपलत्रयमितंहंसंदद्यादि[illegible]ध्यातिपल[illegible]लक्षणंपरिमाणप्रकरणेवर्णितम्।[illegible]इतिश्वेतमंडलहर
म्।[illegible]अथविसर्पहरम्।[illegible]कर्मविपाकसमुच्चये[illegible]ब्रमेध्यस्यप्रदाताचविसर्पव्याधिमान्भवेत्सोमा
संपयोव्रतंकुर्याद्दद्याद्दंतेपयस्विनी।।गोदानमंत्रोनवग्रहयज्ञप्रक[illegible]णेदर्शितः।पयोव्रतस्वरूपंकृच्छ्रप्र
करणेदर्शितम्।[illegible]इतिविसर्पहरम्[illegible]अथविसर्पहरनागदानम्।[illegible]बौधायनः।[illegible]सर्पास्तुयःखाद
यतिसविसर्पीभवेन्नरः।दानेनोपशमःकार्योहोमेनचविशेषतः।वर्द्धमानेन————नहोमेनचेसर्थः।पले
नवातदर्द्धेनतेदर्द्धेनाथवापुनः।कुर्यान्नागंसुवर्णेनफणपंचकसंयुतम्।माणिक्यानिचदेयानिप्रत्ये
कंफणपंचके।रत्नंपुच्छेतथादेयंवज्रंलोचनयोस्तथा।।एवंकृत्वाश्रुसेनागंकुंकुमेनानुलेपयेत्पार

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

क्वचत्रेणसंवेष्टितांम्रपात्रेपरिन्यसेत्।पात्रस्यचपरीमाणंपलानामष्टकंविदुः।उपचारैःषोडशभिरर्च्चये
न्नागमुत्तमम्।पललक्षणंपरिमाणप्रकरणेनिरूपितम्।अर्च्चयेवक्ष्यमाणहोममंत्रेस्यः।अन्यतमोथाहः।
आचार्यःसर्व्वशास्त्रज्ञोधर्मशास्त्रविशारदः।होमंचापिप्रकुर्वीतसमिदाज्यतिलैःशुभैः।नमोस्तुसर्प्पेभ्य
इतित्रिभिर्मंत्रैर्य[illegible]क्रमम्।अष्टोत्तरस[illegible]स्रादितवेदिस्पर्थः।नमोस्तुसर्प्पेभ्यइत्यस्य[illegible]तिसृणांमंत्राणांऋषि
सर्प्पदेवता।अनुष्टुप्छंदः।क्रमेणसमिदाज्यतिलहोमेविनियोगः।[illegible]नमोस्तुसर्प्पेभ्योयेकेचपृथिवी
मनु।येअंतरिक्षेयेदिवि[illegible]भ्यःसर्प्पेभ्योनमः।[illegible]येदोरोचनेदिवायेवासूर्यस्यरश्मिषु।येषामप्सुस
दःकृतंतेभ्यःसर्प्पेभ्योनमः।[illegible]यइषवोयातुधानानांयेवावनस्पतीरनु।येवा[illegible]वटेषुशेरतेतेभ्यःस
र्प्पेभ्योनमः।[illegible]इतिमंत्रैःहविर्होम[illegible]वलितत्राज्यहोमः।अ[illegible]मपरोविशेषः।हुत्वाहुत्वास्तुच्यवशि
ष्टानाज्यविंदूपात्रांतरेस्थापयेत्।तेचविंदवःसंपाताइत्युच्यंतेतिनचसंपाताज्येनाचार्योरोगिणोगा
त्राणिलिंपादितितदेतद्[illegible]हा[illegible]हुत्वाहुतिसंपातेपात्रेवैकीकृतेसूक्ष्म[illegible]रा।आचार्यगानिचाल्प

ज्यरोगिणंतुविसर्प्पिणम्।[illegible]त्रकुशादिभिःक्रमात्।रास्यस्योसर्व्वसोत्रवतिगात्राण्यपपरोगताः।इमिव
म्नादिभिःक्रमादिति।इमिन्नीतीतिसमृचमारभ्यक्रमात्रिसृभिःऋग्भिरित्यर्थः।यथासौरोगीस्थ्याप
नोमीरोगोभवतीतिसंक्षेपेणकथनं[illegible]तदेवविविच्यकथयति।गात्राण्यप्यपरोगतइति।गात्राण्य
प्यंगानियथारोगतःरोगादपगतानिभवंति।तथासंमार्जयेदित्यर्थः।सर्व्वाण्यवयवानपियथायोग
संमार्जयेदित्यर्थः।इमिन्द्रेनसासीतितृणांसर्प्पराजाऋषिः।अग्निर्देवता।द्वितीययोरामासूर्योवा
ग्निर्देवतासर्व्वत्रलिंगोक्तदेवता।आद्यानुष्टुप्।इतरेगायत्र्यौ।संमार्जनेविनियोगः।[illegible]इमिन्द्रेनाद्योवि
रिणपांतरंवृषयस्तुवा।[illegible]त्रिंशद्धामविराजतिवाक्पतंगायशिश्रियाप्रत्यस्यवहद्युभिः।[illegible]संमार्ज
नानंतरंचर्व्वमभा[illegible]गुग्गुलंचसुगंधिंचघृतिदारुचनिक्षिपेत्।अप्रकल्प्याकलशंकुर्याद्वलिषेकंज
लैःशुभैः।नमोस्तुसर्प्पेभ्यइतिसाद्वैतलिंगकेरपा।हिरण्यवर्णाःशुचयःपवमानाः।अन्नवाकतः।आपोहि
ष्ठामयइतिशन्नोवातमुदीरयेत्।गुग्गुलंचेत्यादिगुग्गुलुःप्रसिद्ध[illegible]गंधिकर्पूरादिघृतिदारुदेवदा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

क सर्ज्जरसयुक्तो॥ अत स्तस्य बलान्यत्र गृह्यते। पञ्चपल्लिषेक कलशे निक्षिपेत्॥ एक कल्पानि क्षिप्यवत्तं
तु कलशमभिषेकोपयुक्तैस्तीर्थ्यादिजलैः परिपूर्णं कुर्यात्॥ नागपूजा सदेशात् पश्चिमतागे कलु
शं स्थाप्य। तीर्थोदकेन पूरयित्वा। गुग्गुल्वादीन्यत्र निक्षिपेत्॥ नागं प्रतिमायां पूजयित्वा। पूर्ववं
स्थापितोदककलशेन त्रयहृदयज्ञोक्तप्रकारेण वरुणमावाह्य संपूज्य नमो अस्तु सर्प्पेभ्य इत्यादि तिमं
त्रे तदुदकमष्टाविंशत्या घारुत्याऽभिषेके मंत्रमाह। नमो सर्प्पेभ्यः इत्यादिना। आपो हिष्ठामय इत्येतेन
अत्राभिषिंचेदित्याद्याहारः। तत्सिगो रभिषेकप्रकारश्चोक्तैर्हिरण्यवर्णा इत्यादिभिः सार्द्धं नमो स्तु स
र्प्पेभ्यः इति त्र्यचेनाऽभिषिंचेदित्यर्थः॥ अयं च त्र्यचसं प्रत्नमेव प्रदर्शितः॥ शन्नो वात स्तुदीरय इति पु
तेन सूक्तस्य साखोक्त शांतिपाम्ल उपलक्ष्यते॥ शन्नो वातः पवमान मित्यादिति सैत्तिरीय शांतिश्च प
रिभाष्यां वरिंतिः॥ अयं च शांतिपाठश्चाभिषेकानन्तरं कार्य्यो ततः किं कुर्यादित्यत आह चन्दनादि
गरुचिरं लिंपेद गरु चंदनै [illegible] ततः शुक्लांवरधरः सुक्रमाल्यानुलेपनः॥ स्वयं समर्च्चयेन्नागं धूपपुष्प॥

दत्तादिभिस्सर्प्पदैवत्य मंत्रेण आचार्योपि समर्च्चयेत्॥ अनंतरं सर्प्पराजमाचार्याय निवेदयेत्॥ उ
क्तमादितां गइत्यादि॥ उक्तमादितांगः [illegible] छित्तांमः वस्त्रे नापा कृतशरीर [illegible] लिलइत्यर्थः मरुचि [illegible] यथा स
वति तथा अगरुणा श्रीचंद [illegible] दिलिप्य [illegible] स्वयमिति रोगी एतत्समर्च्चनं [illegible] नकाले स्वयंकृत
जातोन्यवेदा सर्प्पदैवत्यो मंत्रो चैव दुर्ह्लोमांगत्वेन दर्शितः [illegible] धनानागदानमंत्रमाह [illegible] यो धत्ते पृथिवीं
कृत्स्नां सशैलवनकानना [illegible] सहीरा चौयस्पृशप्याचपावा [illegible] देवस्य शार्ङ्गिणः॥ स्वीयदानेन नागेसौ तुष्टो
व्याधिमपोहतु॥ वैसर्प्पिकविकारं वा तद्दोषाजनितं तथा॥ रक्तदोषोद्भवं वापि मायूरतः पित्ततोपि वा
अंगप्रत्यंगसंभूतं विकारं मेप्यपोहतु॥ एवं दत्वा तु तं नागमाचार्याय सदक्षिणं॥ ब्रूमो प्रणम्य शिरसा
शनैः [illegible] तपदं व्रजेत्॥ आचार्यमनुव्रजेदित्यर्थः॥ आचार्य इत्युपलक्षणं॥ अनुव्रजनं कुर्यादितियावत्॥ आ
चार्ये सहानुज्ञातः स्वगृहं प्रविशेत् सुधी॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु स्वयं भुंजीत बंधुभिः॥ [illegible] इति विस
र्प्पहर नागदान॥ अथ दुर्गंधांगत्वहरम्॥ [illegible] शातातपप्रोक्ते [illegible] सोंगंधिकस्य हरणा दुर्गंधांऽगप्रज

यतोलक्षमेकं तु पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसे। सोगंधिकल्हारं सुगंधिक[illegible] पं च। जातवेदस इत्यनेन जातवेदसे तु
नवाम सोमभिस्तव तु पादानं। अतो होमेमं वरुण मेवकी अस्या आष्या द्विशी नह्नरस्हरत्वं कं[illegible] इति तुर्गंधं गद
हरमा[illegible] अथवस्त्रगंधवत्वहरम्[illegible] यातातपप्रोक्ते[illegible] मधु वै रोगस्तु प्ररूपो जायते वस्त्रगंधवाचा सद्यान्मधु
धेनुं च उपोष्याय द्विजो च मोमधुधेनुविधानं तु क्षयरोगहरप्रकारणेषु उधेनुविधाने दर्शितम्। प्रशाह्वाप्राय
श्चित्तं समुच्चीयते। तच्च व्याध्यानुसारेण चांद्रायणादिकल्पा। चांद्रायणादिस्वरूपं च कृच्छ्र प्रकरणे लिखितम्[illegible]
इति वस्त्रगंधस्तत्वहरम्[illegible] अथ त्वग्दोषरोगप्रतिमादानम्[illegible] तल्लक्षणं चानुक्तेषु तु रोगेषु छित्यादिना स्थूल
रोगप्राकरणे लिखितम्[illegible] वा ऽत्रापि विज्ञेयं इति कर्त्तव्यता कल[illegible] तु परिभाषायां रोगप्रतिमा[illegible]न विधवा तं को
देवतात्र इत्यादिना निरूपित[illegible] इति त्वग्दोषरोगप्रतिमादानं[illegible] इति श्री[illegible] लिखित दान[illegible] श्री विश्व[illegible] रविर
चितम्[illegible]लिधा[illegible] निबंधे[illegible] कर्म्मवि[illegible] कपरि[illegible] देव[illegible] रोगहराणि[illegible] अथ कुष्ठरोगहराणि[illegible] शातातप
प्रोक्ते[illegible] ब्रह्महा नरकस्यां ते पांडुकुष्ठी प्रजायते। प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत तत्पातक विशुद्धसे ये।[illegible] प्रायश्चित्तं

षड्वार्षिकं कुर्वीत पापस्योपशमे न गनद्दीप[illegible] प्रायश्चित्तो[illegible] पक्रमप्रकारस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकरणादवदी[illegible]
त एवं कृतप्रायश्चित्तस्य तदनंतरं कर्त्तव्यता मा[illegible] चत्वारः कलशा कार्या पंचपल्लवसंयुता। पंच[illegible]तु
काः सितवस्त्रेण वेष्टयेत्। अश्व[illegible]स्थानादि मृद्[illegible] तीर्थोदक[illegible]रिता[illegible]यं पंच को[illegible]ता नानाविध फलादि
ता सर्वौषधि समायुक्ता स्थाप्या प्रतिदिशं ततः। पंचपल्लवः आम्राश्वत्थवटप्लक्षोदुंबराणां मृदश्वरथ्याव
ल्मीक नदीसंगम ह्रदगो[illegible]लेस्योयाह्याः। कषाय अथ म्राऽश्व[illegible]त्थादीनां त्वचाप्राप्तेति दिशां प्रदीपादि दिक्षु। एवं
चतुरः कलशान् स्थापयित्वा तन्मध्ये परं कलशं स्थाप्य तस्योपर्यष्टदलं रौप्यं पद्मं निधाय तत्र वा सुदेवं
पद्ये दिसावद्वा रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्ये कुंभं परिन्यसेत् तस्योपरिन्यसेद्देवं पुंडरीकं च तु तु जं पलार्द्धेन प
माणेन सुवर्णेन विधि निर्मितम्[illegible] यजेत् पुरुषसूक्ते[illegible]न त्रिकालं प्रतिवासरम्। यजमानः शुक्लैर्गंधैः पुष्पधूपै
र्यथाविधि। ऋग्वेदादिकं तेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः। पारयेयुः स्वकान् वेदान् ऋग्वेदमंततीरशानीदश
शेनततो होमो यद्दशांतिपुरस्सरम्। तत्र कुंडे विधातव्यो घृताक्तैस्तु तिलैर्यवैः।[illegible] दशाहमिदं कर्म्म समाप्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्विजपुंगवः। तद्वासनेयजमानस्याऽभिषेकं समाचरेत्। पलार्द्धार्द्धप्रमाणेनेति। पललक्षणं परिमाणप्रकर
णे निरूपितम्। पलेन पलार्द्धेन वा पलचतुर्थांशेन वेत्यर्थः। यजेत्पुरुषसूक्तेनेति। यजेत्पूजयेत्। अत्र पूजाप्र
कारश्च परिभाषायां स्वरूपसूक्तविधाने दर्शितः। द्वादशदिनसाध्यमेतत्कर्म्म। तत्र प्रतिदिनं प्रातर्मध्या
दिनं सायंकाले चाचार्येण पूजितं देवं यजमानोऽपि गंधपुष्पादिभिः पूजयेत्। तथा पूर्वं स्थापितेषु चतु
र्षु पूर्वादिकुंभेषु ऋग्वेदादीन्यारभेयुः। ऋग्वेदादिवेदचतुष्टयपारायणं कारयेदित्यर्थः। पूर्वकुंभे ऋ
ग्वेदं दक्षिणकुंभे यजुर्वेदं पश्चिमकुंभे अथर्वांगिरसमुत्तरकुंभे सामवेदं च पाठयेत्। वेदाश्चतुष्टयवि
दामन्त्रा वे यथासंप्रदायशाखाध्यायिभिश्चतुर्भिर्ब्राह्मणैश्चत्वारि वेदपारायणानि कारयेत्। दृष्टार्थत्वादस्य
कर्म्मणो रोगनिवृत्तिश्च दृष्टं प्रधानप्रयोजनं। आवांतरप्रयोजनं तु दुरितापूर्वनिवृत्तिः। सा च वेदपारायण
चतुष्टयसाध्या। वेदानामपि चातुर्विध्यतः सिद्धे ऋग्वेदादिपारायणकथनं। पारायणविधिस्तु परिभा २५५
षायां निरूपितः। यद्यपि सममुपपद्यमानेषु वेदांगीतराणामनध्यायो वेदांतरेषु पद्यमानेषु साम्नां

तथापि वेदचतुष्टयपारायणविधिबलादेकत्र कुंभस्थापनाविधानाच्चयाबन्नापरस्परसंचारोधिकर्षोद्दति
श्चनत्वेतावंतिः। लमार्गे किलश चतुष्टयं स्थापयित्वा मध्ये वासुदेवाऽधिष्ठानकलशं स्थापयेत्। दशांशेन
होम इति। यस्मिन् दिवसे यावा वेदपारायणे जायते तावंतं ग्रंथसंख्यागणनीया। तद्दशांशहोमोप्रा
हुतिभिः कार्यः। अत्रायं परिगणनादिप्रकारः। मंत्रब्राह्मणे मिलित्वा यस्मिन् वेदे यावद्ग्रंथ तावंतं द्वादशधा
विभज्य प्रतिदिनमेकैकं संख्यया आहुतिहोमः कार्य इति। होमद्रव्यं च घृताक्तास्तिला यवा वा पशुकर्म्मादि
नेषु प्रथमदिन एव यद्यज्ञोक्तप्रकारेणादित्यादिग्रहान् स्थापयित्वा ग्रहशांतिहोमं तं निर्वर्त्य यावत्क
र्म्मसमाप्ति अवस्थापिता ग्रहा न प्रतिदिनं गंधपुष्पादिभिः समर्चयेत्। कर्म्मांते दक्षिणादीन् दद्या
त्। ग्रहपूजाप्रकारश्च परिभाषायां दर्शितः। द्विजपुंगवश्चैति द्विजपुंगव आचार्यः। तद्वासनेन इति तद्वास
नस्वरूपं विनायकशांतौ दर्शितः। अभिषेकं समाचरेदिति। एवंविधः तद्वासनोपविष्टस्य रोगिणः अभिषे
कमाचार्य इतरब्राह्मणसहितो वैदिकैः स्मार्तैश्च मंत्रैः कुर्यात्। अभिषेकसमये चत्वारो वासुदेवाधिष्ठानकल

Indira Gandhi National Centre for the Arts

शोदकंनक्षत्रकलशोदकवेदपारायणोदकंचैकस्मिन्पात्रे निधाय विनायकशांतोनवग्रहयज्ञेवोक्तप्र
कारेणयजमानमभिषिंचेत्॥ ततः किंकुर्यादित्यत आह॥ ततोदद्यादथर्वशीर्षक्यागोलहेमतिलादिकं
ब्राह्मणेभ्यस्तथावेदमाचार्यायनिवेदयेत्॥ दिवंप्रबोक्तिं चतुर्भुजंवासुदेवस्यप्रतिमां॥ तत्प्रतिमादा
नमंत्रमाह॥ आदित्यावसवोरुद्रा विश्वेदेवामरुद्गणाः प्रीताः सर्वेप्यपोहंतु ममपापंसुदारुणं॥ इत्युद
र्ब्रुतांतत्प्रतिमामाचार्यायसंमापयेत्॥ एवंविधानैर्विहितैः श्वेतकुष्ठीविशुध्यति॥ इतिशातातपप्रो
क्तपांडुकुष्ठहरम्॥ अथप्रकारांतरेणकुष्ठहरम्॥ शातातपप्रोक्तो॥ कुष्ठीगोवधकारीस्याच्च
रकात्तस्यनिष्कृतिः स्थापयेद्घटमेकंतुपूर्वोक्तद्रव्यसंयुतामा समनंततः प्रोक्तपांडुकुष्ठहरेया निपंच
पल्लवादीनिद्रव्याण्यभिहितानितैर्युक्तमेकंकलशंस्थापयेदित्यर्थः॥ अत्रकलशालंकारादौविशेषमा
ह॥ रक्तचंदनलिप्तांगंरक्तसूत्रवराहृतं रक्तगंधैरलंकृतंकृत्वास्थापयेद्दक्षिणादिशि॥ तंकलशंदक्षिणादि
शि कुंडस्यदक्षिणदिग्भागस्यर्थः॥ ताम्रपात्रंन्यसेत्तत्रतिलप्रस्थंसुपूजितं॥ तत्रेतिकलशोतस्योपरि

न्यसेद्देवंहेमनिष्कमितंयमंयजेत्पुरुषसूक्तेनपापंमेशाम्यतामिति॥ निष्कस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेस्मृत्यादि
यममूर्तिंतुदक्षिणहस्तेनदंडधारिणींवामहस्तेनाऽभयदां महिषारूढांचतुर्वलिंपुरुषसूक्तेनयजेत्प्रोक्ष्य
एतत्पूजाप्रकारस्तुपरिभाषायांपुरुषसूक्तविधानेनिरूपितः॥ पापंमेशाम्यतामितिपापंशरीरेवर्तमाने
गरूपंतन्निदानभूतंदुरितंचशाम्यतामितिसंकल्पयेदित्यर्थः॥ सामवेदपारायणंकुर्याद्वाकलशंतत्रका
मतः॥ दशांसं[illegible]पिष्टाज्यंत्वापावमान्याऽभिषेचनं विहितंप्रथमं[illegible]तमाचार्यायनिवेदयेत्॥ सामवेदवि
दोसावेबह्वृचंवायथालाभोपपन्नशाखाध्यायिनंवावेदपारायणेवृणीत॥ वेदपारायणविधिःपरि
भायांदर्शितः॥ यावत्पारायणपरिसमाप्तिप्रतिदिनंयमंपूर्वोक्तप्रकारेणपूजयेत्॥ होममंत्रमाहतयःदर्श
वाहोमप्रकारस्त्वपांडुकुष्ठहरोक्तरीत्याविज्ञेया॥ पावमान्येतिपवमानःसुवर्जनःस्वादिष्ठयापाया॥ स्व
स्वशाखोक्ताः पावमान्याऽऽह्याः पवमानःसुवर्जनः इत्यनुवाकोगणहोमपत्रकरूपेदर्शितः॥ स्वादिष्ठयेति
सूक्तंपांडुरोगहरप्रस्थादानेदर्शितम्॥ दानमंत्रमाह॥ यमोमहिषमारूढोदंडपाणिर्भयावहोदक्षि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कु७०· [illegible]

णासा प्रत्तिर्द्देवो मम पापं व्यपोहतु॥ इत्युच्चार्य विसर्जयेन्नमः॥ संगोत्तक्तिमाचरेत्॥ ब्रह्मगोवधयोर्नास्या दन्या
नास्ति निष्कृतिः॥ ब्रह्मवधस्य समनंतरमुक्तं कर्म गोवधस्येति तदिति नागः॥ इति प्रकारांतरेण कु
ष्ठहरम्॥ अथाऽपरकुष्ठहरम्॥ शिवगीतायां॥ यो नरो हन्ति वै जंतुं कुष्ठरोगी भवेत्तु सः॥ सांतप
नं प्रकुर्वीत लगवान्नाहसंकरः॥ सांतपनं यतिः सांतपनं॥ एतल्लक्षणं च कृच्छ्रप्रकरणे स्पष्टमायाति कुद्रजंतुह
ननं इदं प्रायश्चित्तं तत्रापि माध्येरल्पत्वेन सिलघु निघ्नि गुरूणि गुरूणि गीतमवचनात्॥ इत्यपरं
कुष्ठहरम्॥ अथ कुष्ठरोगहरवृषभदानं॥ वायुपुराणे॥ कुष्ठी स्वेजीनरोत्तवेतम्युपक्रम्यालिदि
तम्॥ अथ कुष्ठहरं वक्ष्ये वृषभदानमुत्तमम्॥ यत्कुर्यात्कुष्ठरोगार्त्तः शरीरसुखकारकम्॥ पलैस्त्रिंशतिभिस्तु कु
र्वीत द्वात्रिंशं मेकेन वा पुनः॥ राजतं वृषभं शुभ्रं श्वेतमष्टांगसुंदरं तथा॥ महेश्वरेणोमया च कुर्वीत मध्ये तत्र छत्रं॥
पललक्षणं परिमाणप्रकरणे स्पष्टमायाति महेश्वरस्योमयाश्च प्रतिमे द्वे सुवर्णस्य पं[illegible] त्रिंशतिर्द्वात्रिंशंवा
मेकेन वा कारयेदिति माहा। सो वर्षप्रतिमे वेद्वे तु पूर्वोक्तेन क्रमेण तु॥ यथा वित्तप्रमाणेन वित्तशाठ्यं

न कारयेत्॥ अत्र वृषभदानस्य प्रायाद्युमामाहेश्वरस्य प्रतिमे विहितपलत्रितयादिपरिमाणदपि न्यूनपरिमा
णेन सुवर्णेन कृते अपि दोषाभावं नेपनेपेतत्त्वयति वित्तशाठ्यमित्पेनेन वृषभस्य प्रतिमा तूक्तपरि
माणेनैव कार्या॥ प्रधानत्वात्पलाष्टकेन कार्या॥ त्रैस्थापयेत्तं [illegible] वलक्षणं श्वेतपुष्पैरक्तनाद्यैश्वेतवस्त्रै
रलंकृतम्॥ एवं विधं तं वृषभं कांचनपापेति द्विपादिस्पर्धाः॥ ब्राह्मणं विद्यया युक्तं स्वाचारं संजितेंद्रियं॥ [illegible]
शास्त्रप्रवक्तारं प्रतियत्रपराङ्मुखं दांतं कुलीनं धर्मज्ञमद्वेगकरं नृणां॥ क्रोधलोभविहीनं च सर्वशा
स्त्रार्थकोविदं दद्यान्माहात्म्यस्मृत्यातं यथाविधि समर्चयेत्॥ केयूरकटकैर्वस्त्रैर्माल्यैश्च वांगुलीयकैः॥ [illegible]
पूर्ववत्कुर्यान्मंत्रैर्माहेश्वरैस्तथा॥ पूर्वं वदितिश्चरहोक्ता मंत्रास्तत्प्रकाशकाते च स्वशाखोक्ता याह्याः॥ तत्र
शं वक मिति मंत्रो दर्शितः॥ ब्रह्महृद्दरेकं द्वयाय तिवद्धु रोगहरो माहेश्वरदाने॥ [illegible] रुद्राय त्रापि
शूलरोगहर त्रिशूलदाने शेवं पंचाद्गरो दर्शितः॥ पूर्वोक्तगुणविशिष्टेन ब्राह्मणं तं वृषभं स्वत्वतसमा॥ दानमंत्रश्च
तात्र मूहूर्तैर विघ्नाननिम्नं पेने मश्लोकेन पंजामयत्वा तथा तत्र स्थितैनैव सर्वकर्मविपाकोत्थ[illegible]नेनश्लोके

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हीनकुष्ठहर रक्तकुष्ठहर

नोमामादेश्वरस्यजां ॥ कारयित्वाततोहोमं निर्वर्त्यैवंयथाविधि ॥ हेमवृषसं ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ दानप्रकार
माश्चात् उदङ्मुखोपविष्टाय महोदेवस्य सन्निधौ ॥ प्राङ्मुखो माधितो दद्यान्मंत्रेणानेन धर्मत ॥ दानमंत्रम
हा ॥ अष्टमूर्त्तेर् धिष्टानं रूपयात् वृषलक्षणं ॥ अनेनमौ तुंवरं सर्वमथवाप्यत्रिमेवचा ॥ त्वक्षोषजनितं यत्व्रमं
डलाच्छयवाहरः ॥ सर्वकर्म्मविपाकोत्थं पार्वतीनाथ सर्वदा ॥ कुष्ठलवन सर्वेश्वरस्त्वमां पार्व्वतीपते ॥
वृषलक्षण इति बुध्यातीति मंपदं ॥ अष्टमूर्त्तेर्धजेति वृषलक्षण त्वि ष्टेष्पणं ॥ इति कुष्ठहरवृषलक्षणं ॥
अथ हीनकुष्ठहरम् ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ मातृगामी तु वेश्यासु तस्य लिंगं विनश्यति ॥ चांडालीगम
नेचैव हीनकुष्ठं प्रजायते ॥ अत्रवचप्रक्रिया लिंगहानि देवसंगादपूर्वमेवदर्शिता तिनाऽलिखिता ॥
इति हीनकुष्ठहरम् ॥ अथ रक्तकुष्ठहरम् ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ दीक्षितस्त्रीप्रसंगेन जायते रक्तकुष्ठ
वान् ॥ तस्मात्तकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं विशुद्धयम् ॥ कुर्वीतेति शेषः ॥ पातकप्रायश्चित्तं रोगास्याऽल्पत्वेल
घुप्रायश्चित्तं त्वाता रोगाधिक्ये तु त्रैमासिके उपपातकप्रायश्चित्तं द्विगुणेन कार्यं प्राजापत्यलक्षणं ह

रक्तकुष्ठ कृष्णकुष्ठ पीतकुष्ठ

ह्रुप्रकरणे निरूपितम् ॥ इति रक्तकुष्ठहरम् ॥ अथ कृष्णकुष्ठहरम् ॥ पीतकुष्ठहरम् ॥ शातातपप्रो
क्ते ॥ स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते ॥ भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥ तस्य प्रतिक्रिया
कर्तुर्दर्शवत्सः कलशं न्यसेत्पूर्वादिषु आगे होमस्थानापेक्षया स्पष्टं ॥ कलशे च पांडुरोगहरोक्तानि पंचप
ल्लवादीनि स्थापयेत् ॥ यस्मिंश्च दिने यावद्वक्ष्यमाणवेदपारायणं जायते तद्दशांशहोमो व्याहृति
भिः कार्यः ॥ होमद्रव्यं च तिलाः कास्तिलाज्यवा ॥ घृतमेव वा ॥ अग्निस्थापनं च स्वगृह्योक्तमार्गेण दशांशहोमे
दशांमाशापरिकल्पनाप्रकारस्तु पांडुरोगहरे लिहितम् ॥ पूर्ववत्तः कलशं न्यसेदितुक्तं ॥ अधुनातत्काल
शालंकृतं करणप्रकारमाह ॥ पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्याविभूषितम् ॥ रक्तकुष्ठे तु रक्तवस्त्रादिभूषि
तं कलशं स्थापयेत् ॥ पीतकुष्ठे तु पीतवस्त्रादिभूषितमिति भेदः ॥ तस्मिन्कालशे वक्ष्यमाणगुणोपेतमि
द्रं स्थापयेदिमाद्दानस्योपरिन्यसेद्देवं देमपात्रे सुरेश्वरम् ॥ सुवर्णनिष्कषट्केण निर्मितं वज्रधारिणं
जपेत्पुरुषसूक्तेन वा सर्वं विश्वरूपिणम् ॥ सद्यो विमुच्यते कुष्ठेनेकाद्येदं समापयेत् ॥ वज्रधारिणमि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्यादिंद्रमूर्तिस्तु वज्री। स्वयं करावज्रध्वजोपेता ऐरावणे समारूढा चलवेलायजेत्पुरुषसूक्तेन मत्स्यं यजेति सूत्रयेत्। पूजाविधानं चपरिभाषायां पुरुषसूक्त विधाने लिखितम्॥ ऋग्वेदं समापयेदिति॥ ऋग्वेदपारायणं कुर्यादित्यर्थः। ऋग्वेदविद असावेव यथासंस्ववशाखाध्यायिनो वेदपारायणं कारयेत्॥ यावद्वेदसमाप्तिस्तावत्प्रतिदिनमिंद्रप्रकाशकैर्वैदिकैः स्वस्वशाखोक्तैः पूजयेत्। इंद्राप्रकाशकमंमंत्रस्तु न वयमस्त्रयं तत्प्रकरणे दर्शितं [illegible] तथा वक्ष्यमाणरोगप्रतिमापि प्रतिदिनं पूजनीया रोगप्रतिमालक्षणं चात्रैव प्रकरणोत्तमस्मादयिष्यते। अत्र प्रयोगक्रम मत्स्यकुष्ठहरस्य रूपमूर्तिदानोक्तो विज्ञेयः। कलशस्थापनादि विशेषो न त्रैवदर्शितं [illegible] रक्तकुष्ठाधिदेवतायै नमः। इति रोगप्रतिमापूजायां मंत्रो द्रष्टव्यः॥ एकं सुवर्णशब्दो द्रव्यवाची अपरः परिमाणवाची। सुवर्णलक्षणं तथा च पूर्वोक्तं निष्कलक्षणं च परिमाणप्रकरणे वर्णितम्॥ निष्पापस्यामिति तु वक्ष्यरोगप्रतिमाद्यादित्यर्थः [illegible] संकल्पमिंद्रप्रतिमादानमंत्रमाह [illegible] देवानामधिपो देवो वज्री वज्र निके

गुल्मकुष्ठ॰ कृष्णकुष्ठ॰

तेन [illegible] शतयज्ञसहस्राक्षो मम पापं व्यपोहतु। इमं मंत्रमुच्चार्य [illegible] चार्याय यथाविधिः। दद्यादेवं सहस्राक्षं [illegible] जापश्चोपशांतिये [illegible] इति रक्तकुष्ठहरम् [illegible] पीतकुष्ठहरम् [illegible] अथ गुल्मकुष्ठहरं [illegible] कृष्णकुष्ठहरं च शातातपप्रोक्तं [illegible] स्वात्रजाया लिंगमने गुल्मकुष्ठं प्रजायते। स्ववधूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते। स्ववधूपुत्रजाया॥ तेन कार्यं विशुद्ध्यर्थं प्राग्रुक्तस्याद्धमेव चादद्यात् [illegible] होमः सर्वत्र घृतात्केक्ष्यते तिलैः। प्राग्रुक्तस्यार्द्धमिति। प्राकृषदार्षिकं प्रस्तुतं तदर्द्धं त्रैमासिकं। प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौ परिभाषायां निरूपितः। प्राग्रुक्तस्यार्द्धमित्यस्यान्या व्याख्या। शमनं रक्तकुष्ठहरोक्तस्यार्द्धं। तद्यथा कलशस्थापनाप्रकारः पूर्वोक्त एव। सुवर्णनिष्कत्रयेण इंद्रप्रतिमा [illegible] सुवर्णपंचकेन रोगप्र [illegible] मा। ऋग्वेदेतद्दलावेदांतरेवा संहितामात्रस्यैव पारायणमिति पूर्वोक्तं एवं सुवर्णनिष्कत्रयेण इंद्रप्रतिमा। सुवर्णपंचकेन रोगप्रतिमा। ऋग्वेदे तद्दलावेवेदांतरे वा संहितामात्रस्यैव पारायणमिति पूर्वोक्तार्द्धं कल्पनम्। पूजादिप्रकारस्तु तद्वदेव [illegible] इति गुल्मकुष्ठहरम् [illegible] कृष्णकुष्ठहरं [illegible] अथ कपिकुष्ठहरम् [illegible] पिंडव्यपनी [illegible]

पितृव्यपत्नीगमनात्कटिकुष्ठः प्रजायते॥ निष्कृतिस्तेन कर्तव्या कन्यादानेन यत्नतः। करोगानुसारेण त्रिव
र्गादिसमाचरेत्। कन्यादानाऽसंभवे अन्यं धनादिनाप्यलोप्यतस्मात्कन्यादानफलं यथा हि कन्यादानजनितसु
कृतापनोद्यत्वादस्य दुष्कर्मणः। उक्तेति पद्धान्तरीतत्त्रैवार्षिकादिप्रायश्चित्ताऽऽचरणं। प्रायश्चित्तोपक्रम
प्रकारस्तु परिभाषायां प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौ दर्शितः। इति कटिकुष्ठहरम् अथ नेत्रकुष्ठहरस्य
॥शातातपप्रोक्तं॥ मातुलान्यास्तु गमनाद्दृष्टिकुष्ठं प्रजायते। कृष्णाऽजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥
यदगम्यासु संयुक्तं प्रायश्चित्तमुदीरितं। तदेव मुनिभिः प्रोक्तं नियतं तत्सुतास्वपि। पूर्वोक्तत्रैवार्षिकं
प्रायश्चित्तं समाचरेदित्यर्थः। कृष्णाऽजिनदानं च विज्ञानसृते अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णाऽजिनं सखु
रं सशृंगं सुवर्णशृंगं रौप्यखुरं मुक्तालांगूलं प्रसितम् कृत्वा विवेकवस्त्रे प्रसारितैः प्रसारितैः प्रसारयेत्।
ततस्तिलैः प्रच्छादयेत् सुवर्णनाभं च कुर्यात्। अहतेन वाससा युग्मेन प्रच्छादयेत्। गन्धैर्माल्यैरलंकृ
त्यादिक्चत्वारि तैजसानि पात्राणि क्षीरदधिमधुसर्पिःपूर्णानि निदध्यात्। आहिताग्नये ब्राह्मणायाऽलंकृत

यवासो युग्मेन प्रच्छादयेदिति। अस्यार्थः। वैशाख्यां पूर्णमास्यामिति। एतत्प्रकारान्तराणामप्युपलक्षणा
र्थं तेच कासात्स्य प्रदर्शिताः। वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणं शशिसूर्ययोः। पौर्णमासी तथा माघी आषाढी कार्त्ति
की तथा। उत्तरायणे द्वादश्यां एतद्दत्तं महाफलमिति। व्याधिनिमित्तकालः शातातपवचनेन प्रादर्शिता। कृष्ण
मृगाऽजिनं सखुरं सशृंगं सुवर्णशृंगं रौप्यखुरं मुक्तालांगूलं एवं कृत्वा विवेके वस्त्रे प्रसारिते।
प्रसारयेदिति। गोमयलिप्ते शुचौ देशे आविकं वस्त्रं कंबलमास्तीर्य तत्र कृष्णाजिनमिदं खुरशृंगसहितं पुनश्च
रौप्यखुरं हेमशृंगं रत्नदंताऽलंकृतं मौक्तिकबद्धटिलपुच्छयुतं विद्रुमाऽलंकृतपुच्छोपेतं वा नेत्रयोर्मौक्तिकयोपे
तं कृष्णमृगचर्म प्रसारयेत्। आविकं कंबलं कृष्णाऽजिनमास्तीर्य तस्य खुरादि रौप्यखुरादीन् स्थापयेदित्यर्थः। तथा
च मत्स्यपुराणे॥ गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिपः। आदावेव समास्तीर्य शोभनं वस्त्रमाविकं। ततः सशृं
गं सखुरं मास्तरेत्कृष्णमाजिनं। कृष्णमृगचर्म संबंधित्यर्थः। कर्तव्यं रुक्मशृंगं च रूप्यदंतं तथैव च। लांगूले विद्रु
मं तथैव नेत्रयोर्मौक्तिकं तथा। ततस्तिलैः प्रच्छादयेत्। सुवर्णनाभं च कुर्याद् अहतेन वाससा युग्मेन प्रच्छादयेत्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कृष्णाजिनदानविधिः

सर्वगंधैं रत्नगंधैश्चालंकुर्यात् ततः स्वर्णचतुष्टयं चत्वारि तैजसानि पात्राणि क्षीरदधिमधुसर्पिःपूर्णानि दद्यादि
ति।तिलैःप्रच्छादयेत्तद्जिनमिति तिलैराच्छन्नमशं रात्रिमजिनं दद्यादित्यर्थः।तत्रासौ सुवर्णोऽत्र माखा
त्मकं वा सुवर्णं हेम वा स्वशक्त्यनुसारेण निष्कस्थाने मध्ये निक्षिपेत्।एतदेव सुवर्णनाभत्वं।अहं तं वा सो
न्नतनं।अत्र वस्त्रद्वयमुपात्तमन्यत्रैकमेवाभिहितं।अतो वस्त्रविषये विकल्पः।कृष्णाजिनस्य चतुर्दिक्षु
क्षीरादिपूरितानि तैजसानि पात्राणि सौवर्णरजतादीनि पात्राणि शक्त्यनुसारेण विदधीत।तैजसा पा
त्रेषु सर्वथा अशक्तौ मृण्मयानि वा क्षीरादिपरिपूरितानि स्युः।सति संभवे तैजसानां मृण्मयानां च समुच्च
यः।अन्यथा शक्त्यपेक्षया विकल्पः।पलदक्षिणायेत्येवमात्य [illegible] तिलैराच्छन्नं कृत्वा वाससाच्छादयेद् बुधः
सुवर्णनाभं तत्कुर्यादलंकुर्याद्विशेषतः।रत्नैर्गंधैर्यथाशक्त्या तस्य दिक्षु च विन्यसेत्।मृत्पात्राणि चत्वारि
दिक्षु दद्याद्यथाक्रमम्।मृण्मयेषु च पात्रेषु क्षौद्रादिक्रमेण तु।घृतं क्षीरं दधि क्षौद्रमेवं कुर्याद्विचक्षण इति विष्णु
वचनाद्विष्णु [illegible] कृष्णाजिनं दद्यादिति पक्षोऽत्र।आदिमान्निर्मुखं संप्रदानं तद्दानावेव अन्योऽप्यक्लिन्नाभि

ॐ श्वेतकुष्ठहर चित्रकुष्ठ उदुंबरकुष्ठ । कुष्ठरोगप्रतिमादान

याद्याः।अत्र दाने फलश्रुतिर्विष्णुस्मृतावाविष्कृतम्।अत्र गाथा भवति।यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृंगसंयुतम्
।तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलंकृतम्।।इति कृष्णाजिनदानविधिः।।इति नेत्रकुष्ठहरम्।।अथ श्वेतकुष्ठ
हरम्।।शातातपप्रोक्तं।।तांबूलदः स्वैरवस्त्रे श्वेतकुष्ठः सम्प्रजायते।दक्षिणासहितं दद्यात् सवैडूर्यमणिद्वयम्
।।इति श्वेतकुष्ठहरम्।।अथ चित्रकुष्ठहरम्।।शातातपप्रोक्तं।।रूपवान्नखस्यान्ते जायते चित्रकुष्ठवान्।प्राजा
पत्यं व्रतं कुर्याद्धैमं रौप्यं पलत्रयम्।प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे स्पष्टम्।पललक्षणं तु परिमाणप्रकरणे।।
इति चित्रकुष्ठहरम्।। ।।अथोदुंबरकुष्ठहरम्।। ।।शातातपप्रोक्तं।।उदुंबरी ताम्रचोरी नरकान्ते प्रजायते।प्रा
जापत्यशतं कृत्वा ताम्रं पलशतं द्विजे।प्राजापत्यपलयोर्लक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितम्।।इत्युदुंबरकुष्ठ
हरम्।।अथ कुष्ठरोगप्रतिमादानम्।। ।।तत्र लक्षणं च कर्मविपाकसारे।।कुष्ठैः कुंचितसर्वांगः शूलयज्ञोप
वीतधृक्।सर्वप्राणहरः कृष्णः त्रिनेत्रः किंकिणीयुतः।प्रजा विस्मृतं त्वा तं को देवता तत्रैवादि [illegible] परिताप्यायां
रोगप्रतिमादानविधिरुक्तं।। ।।इति कुष्ठरोगप्रतिमादानम्।। इति श्रीपंडितवामजलदश्री विश्वेश्वरविरचिते
ति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

महार्णवाऽविधानेमिंवंधेकर्मविपाकपरिच्छेदे कुष्टरो[illegible]हराणि ॥ अथविधवात्वहरलक्ष्मीनारायणदानं शिव
पुराणे कर्मणाकेनवैधव्यंप्राप्नुवंतिनवैस्त्रियः यथानश्यतितत्कर्मतन्नोब्रूहिकृपयावद ॥ ईश्वरउवाच ॥
शृणुदेविकायमनसावदामिश्रीतयेतद्वाकर्मणायेनजायंतेसंसारेविधवाःस्त्रियः साध्वीनारीःसमाहृत्य
पापवाक्यैः प्रलोभ्यचनर्मलीलाकथ्याकेलिप्रलयोत्पत्तिदेहतुलिः मनां सिपापात्माललितेषुपुरुषाणांचयोषि
तां साध्वीनांचस्त्रियोनव्यायच्छेत्पश्चात्पापवशात् पापकर्मप्रभावेनगृहलग्नाश्चपावर्तितंकुर्वंतिविधवात्वंता
दुःखशोकप्रपीडिताः लिखित्वाकांचनेपत्रेलक्ष्मीनारायणंस्त्रियः दद्युर्याविदुषेतास्तुविधवानान्यजन्म
नि अष्टोत्तरशतंकृत्वातिलाज्यमधुमिश्रितैः ध्यात्वानत्वाद्विजायार्प्यततः सुखमवाप्नुयात् ॥ अथाऽपुष्पवती
त्वादिहराणि ॥ तत्रापिनामस्या[illegible]स्तुतिपिपासाऽन्नसनारीनराणां[illegible]वमत्स्या ॥ मिष्टान्नंस्वयमश्नातिनसाऽपुष्पव
तीभवेत् ॥ मिथुनान्निष्पर्धस्तावा शाबलोजभेन नेहस्वयादद्यात्सौभाग्यवर्द्धिनीतेष्यः शक्त्याऽनुसारतः इन्द्रव
ल्लयराजंचहरिद्राचैवधान्यकं विकारवञ्जगोहीरमिति ॥ हीरनिर्मितानिइंद्राद्योविकाराः दध्यादीनि २६२

वाः तत्तुक्तमित्यर्थः ॥ इन्द्रवल्लवराजश्चनिष्पावाश्चैवधान्यकमित्यपिपाठः निष्पावाधान्यविशेषः इन्द्रवल्ल
वराजश्चजीरकंचैवधान्यकमित्यपिपाठः तत्रचप्रतिवंध्यायिकोस नुसारेणोक्तकर्मणाआवृत्तिर्द्रष्टव्या
३ म ॥ इतिपुष्पवतीत्वहरम् ॥ अथवंध्यात्वहरसुवर्णधेनुदानम् ॥ वायुपुराणे ॥ चतुर्विधाचयावंध्यातवेह
त्सवियोजना ॥ वक्षेतस्याःप्रतीकारंतत्स्वरूपंनिबोधमे ॥ हिरण्येनयथाशक्त्यासवत्सांकारयेद्दृढाम् ॥ धे
नुंपलेनवत्संचपादेनयुगखुरश्रवीया हिरण्येनयथाशक्त्येति पलेनवातदर्द्धेनतदर्द्धार्द्धेनवापुनः इतिपरि
ताषोक्तप्रकारेस्वशक्त्यानुसारेणकुर्यादित्यर्थः ॥ पलस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेनिरूपितम् ॥ धेनुंरूप्यखुरां
रत्नंतस्याःपुच्छेनिवेदयेत् ॥ घंटांगलेचवध्नीयात्सवत्सांप्राङ्मुखः शुचिः ॥ चंदनागुरुकर्पूरगंधमाल्यैः सु
शोभनैः ॥ उपचारैःषोडशभिर्नैवेद्यंपायसंतथा ॥ मोदकंचतथापूपंगुडोलवणमेवच ॥ जीरकंचसुवि
स्तीर्णंसूर्प्येविडंमयेदृढे ॥ धेनोरग्रेप्रदातव्यं ब्राह्मणस्त्रीपुत्रैर्युताः ॥ षड्भोदशावादद्यात्तदनन्तरमेवचाप्य
चारैःषोडशभिरित्यादि पूजयेदितिशेषः ॥ मोदकादिभिःपरिपूरितमेकंसूर्प्पंधेनोः अस्याग्रेस्थाप्यइत्युक्तं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

परिहरितान्येवस्वर्णाणिषड्भ्योदशवासलक्षकास्तोब्राह्मणस्योदद्या दित्यर्थः। ब्राह्मणंसर्वशास्त्रार्थकुशलंधर्म
वेदिनमविद्याविनयसंपन्नंशांतंचैवजितेंद्रियंः अलोलुपंसर्वजनप्रियंकल्माषवर्जितंच। आछायतस्मासं
छन्नवस्त्राद्यैर्गंधपुष्पकैः। तेनैव कार्यंस्तान्मादतोधेनुवत्सयोः। होमंचकारयेत्तत्रसमिदाज्यचरूचक
र्णं ॥ध्वजायांहोमेमंत्रमाह। ।सोमोधेनुमितिमंत्रंसमुच्चार्यततःपुनः। अस्य गौतमऋषिःधेनुर्देवता। त्रिष्टु
प्छंदः विहितार्थेविनियोगः। सोमोधेनुंसोमोअर्वन्तमाशुंसोमोवीरंकर्मण्यंददाति। सादन्यंविदथ्यंसभेयं
पितृश्रवणंयोददाशदस्मै। सोमेतिनियुक्तायाअप्यास्याःसंयोगपृथक्त्वन्यायेनात्रधेनुरेवदेवता। होमंतु
चरुकंकारयेत्प्रिपत्रिधानात्समिदादिति। प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रंकुर्यात्॥ ॥धेनुदानप्रकारमाह॥
प्राङ्मुखायोपविष्टायउत्तरदद्यादुदङ्मुखः। मंत्रेणानेनविधिवत्पुच्छं हस्तेनिधायच॥ ॥दानमंत्रमाह। ।सा
देवीकश्यपेनधेनुर्यागिरसांसत्रेप्रविष्टासुरलोकया। हितायातथातानुमन्त्रेष्वरूपाणसप्तऋषयश्चगावःप्र
वर्त्तेतेवनष्टप्रवनेसचात्रीणंतामम्सदापुत्रपौत्रप्रदासुखंकामायच्छंतुहविराराज्ञमविच्छेदंचसंततः। २६३

गर्भस्यावहरयज्ञोपवीतदानं

वंदवाग्रतंधेनुंप्रणिपत्यविसर्जयेत्॥ ॥इतिवंध्याश्वहरस्वर्णधेनुदानम्॥ ॥अत्रकर्मस्त्रीपुंसयोर्मि
लितयोःप्रत्येकंवायथानिमित्तमधिमाकरः॥ ॥अथगर्तस्रावहरयज्ञोपवीतदानम्॥ ॥अत्रनिदानंवृद्ध
गौतमआह। ।अवक्रत्तातिवेसातुचपलिकेहताक्रिया विधेः॥ ॥वासुपुत्राप॥ ॥यज्ञोपवीतंकुर्वीतकांचनं
चम्बराक्तिंतः। अस्यंतवार्ष्युक्तेनराजतंचोत्तरीयकं। अत्यंतवर्णयुक्तंबदित्यत्रयात्कृष्टमित्यर्थः। तेनक
चनेनवक्ष्यमाणपलादिमितेनयथाशक्तितोयज्ञोपवीतंकुर्वीतकारयेदित्यर्थः। तथाचमितिनराजतंचोत्त
रीयंतत्रयत्रद्रव्यप्रमाणमाह॥ ॥पलार्धेनतदर्धेनतदर्धार्धेनवापुनः। ग्रंथिप्रदेशेदेयंतुमौक्तिकंवज्रमे
वच। पललक्षणंवक्ष्यमाणद्रोणलक्षणंचपरिमाणप्रकरणेत्प्रधायायज्ञोपवीतस्यग्रंथिस्थानेमौक्ति
कंतन्त्ररीयस्यतुवज्रमितिविवेकः। प्रक्षाल्यपंचगव्येनगायत्र्यातत्स्थलाजनेद्रोणप्रमाणंतस्मिन्ब्रीहिनि
ष्पेदधिमध्यतः। आप्यस्पोपुरिसंस्थाप्ययज्ञोपवीतंसुपूजितम्। गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैरतितक्रितः। पंच
गव्यस्नानेगायत्र्यामंत्रत्येनोपादानादवशिष्टस्तुतायामपिसैवमंत्रः। एवंप्रक्षाल्यउपवीतोत्तरीयंचताम्रस
४०

जनेमध्य तः पश्चेनिक्षिपेत् ।दक्ष उपरिश्राज्यं तत्प्रमाणं यथालाभोपपन्नप्रमाणं वास्थापयेत् ॥ अतद्रोण
प्रमानपरिमाणे कारणाभावात्तत्प्रमाणस्य नाज्यस्य ॥ आज्यस्योपरिसंस्थाप्य मुपवीतमिपत्रवाज्यसंबं
धिनपरिमाणाश्रवणाद्रोणपरिमिताज्यासंभवेयथालाभोपपन्नप्रमाणमाज्यमितिव्यवस्थातत्रचाज्ये
उपवीतमुत्तरीयं च निक्षिपेत् ।तदुपवीतं समुत्पूजितं कुर्यात् ॥ युक्तं चैतत् ॥ उपवीतस्य गर्तस्थानीयत्वा
द्ध्याद्देशजराद्यादिस्थानत्वाच्च उपवीतं समुत्पूजितमित्युपवीतशब्दः सहचरितमुत्तरीयमुपलक्षयतितल
२५६ [illegible]रितमेवोत्तरीयसहितमुपवीतेनिक्षिप्य पूजयेदितिप्रज्ञानत्र नरंक्रत्यमाह ॥ ततो ब्राह्मणमाहू
यहोमं तत्रच कारयेत् ।तिलैराज्येन मधुनाअष्टोत्तरसतंहोममंत्राभ्यामाहुतयोगायत्र्यावाआहुतीनामष्यादि
नवग्रहयज्ञप्रकरणेयद्दानप्रस्तावेदर्शितम् ।गायत्र्याश्च कूष्मांडहोमप्रकरणे तस्मै दत्तवतेदेयं वस्त्र
द्वैपूजिताय तु मंत्रेणानेन विधिवत्प्राङ्मुखायोपवीतकं ॥ मंत्रमाह ॥ उपवीतं परमिदं ब्रह्मणाविधृतं
पुरा ।लवनोकास्पदानेन गर्तसंधारयेद्दृढम् ॥ अत्र द्वितीयार्द्धस्यायमर्थः ॥ लवनोका ॥ संसारेद्विकर्मनिष्ठा २६४

१८५ स्त्रनको [illegible]८१ स्त्री [illegible]सर८१

दकं त्वेनयत्सारयतुपवीतं अतो नैरविनोकारिष्टं स्पष्टं धमान्यपित्रासणेस्यत्तस्मिंकालेप्रदापयेत् ।अ
त्रत्यतथाचार्यप्राणिपत्यक्षमापयेत् ॥ गर्तस्रावकराद्दोषादेवं कृत्वा विमुच्यते ॥ अस्मिन्नकर्मणि ऽस्त्रिया
धिकारः ॥ इतिगर्तस्रावहरयज्ञोपवीतदानम् ॥ ॥ अथप्रस्रवयोनिकृहरम् ॥ तत्र कर्मविपाकसंग्र
हे ॥ ॥ मासोपवासिनीनारीरेतः प्रस्रवयेद्यादियोनिसंपर्कदोषेणजायतेसान्यजन्मनिस्रवद्भगा स
दायोगोतन्निष्कृतिरिहोच्यते ।मासोपवासं कुर्वीत तथा मासं पयोव्रतम् ।मासोपवासविधानं पयोव्र
तस्वरूपं च कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितम् ॥ ॥ इतिप्रस्रवयोनिश्रोणितहरम् ॥ ॥ अथस्त्रीस्तान्याल्हरहरम् ॥
कर्मविपाकसमुच्चये ॥ ॥ क्षीरमुख्यातियानारी पूर्वजन्मनिसुव्रता ।जन्मांतरेतु तस्यावैक्षीरं तस्तनत
स्तुपो ॥ क्षीरान्नं तोलयेद्विजाय नाज्यं समधुमंडकं ॥ क्षीरान्नं मध्वाज्यसहितान्मंडकान्विप्रेभ्यो दद्यादिति वि
प्राणितिवद्भववनाद्यायत्रवशंपलाजनीयात्तदुपरिशिक्षयानुसारेण अनुलिपेच्च मेतेवैन छिद्रान्नेन वति
तः ।विप्रपादोदकेश्चापिक्षालयेत् कुचमंडलम् ।सुरामांसं च होद्दत्त्वा पूपान्नैर्गंधपुष्पकैः ॥ ततस्तायवलिं

द्यात्स्वस्तात्यत्र वसंश्रृणु।मधुश्चनवनीतश्चपिंडमालोऽप्यचितकास्ततस्तस्यस्वशक्त्याश्वस्तानांपंचकंविदम्
शक्तिरितिमध्वादीनांपंचानांविशेषणम्।अत्रसुरादीनिवलिद्रव्याणपलिहितानितेषुब्राह्मणादिविरनि
षिद्धान्येययाप्ति।।इतिस्त्रीस्तन्यास्रहरणम्।।इतिश्रीपद्दिलदाजसद्दश्रीविश्वेश्वरविरचितेमदाण
वाभिधानेनिबंधेकर्म्मविपाकपरिच्छेदेअशुष्पवतीइत्यादिहराणि।।अथरक्तार्बुदप्रकरणमारभ्य
ते।।तत्ररक्तार्बुदहरम्।।उमामाहेश्वरसंवादे।।विधवागमनेनापितिस्पंनारक्तेवेयतिः रक्तार्बुद
नवेत्कुर्यात्प्रायश्चित्तंप्रशात्रयो।कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत चांद्रायणमथापिवा।।एवंमेवाऽपिवाएवमेव
विधवाप्रकुर्याद्रोगशांत्रयो।कृच्छ्रादीनिव्याधिगुरुलघुत्वेनसंमस्तानिवाद्विगुणानिवायोज्यानि
एतल्लक्षणानिचकृच्छ्रप्रकरणेदर्शितानि।।इतिरक्तार्बुदहरम्।।अथप्रकारान्तरेणरक्तार्बुदहर
म्।।शातातपप्रोक्तो रक्तार्बुदीवेश्यहंताजायतेधर्म्ममाचरेत्।प्राजापत्यानिचत्वारिसप्तधान्यानि २६५
निचोत्सृजेत्।ब्राह्मणेभ्यइतिशेषः।सप्तधान्यानियवव्रीहियवादीनियथालाभोपपन्नानि।प्राजाप

त्यस्वरूपंकृच्छ्रप्रकरणेस्पष्टायि।इतिप्रकारान्तरेणरक्तार्बुदहरम्।।अथप्रदररोगहरम्।।कर्मवि
पाकसंग्रहे।।मात्रावागुरुणावापियोनरःशास्त्रनिर्णयो स्पर्द्धते सोऽप्रजायेतप्रदरव्याधिमान्नरस्तवेत्।चां
द्रायणंप्रकुर्वीतकृच्छ्रंचैवऽतिकृच्छ्रकंतद्विमोरितिचजपेदयुतत्रयसंख्ययासर्प्पिर्मधुसमायुक्तं
मन्नं।तेनभोजयेत्।विप्रांतित्वादसलिलाह्नभोजयेत्प्रदरंतथामात्रागुरुणापित्रातथाचार्यादिलि
श्रयोनरःशास्त्रनिर्णयेशास्त्रार्थविचारविदुषयेस्पर्द्धतेतर्केणतदुक्तमन्यथानयविवदते।सएवंवि
धसवेदित्यर्थः।चांद्रायणादिस्वरूपाणिकृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितानि।तद्विमोरिति।अत्रऋग्द्वयंमंत्रः।अयं
चदृचःकर्णशूलहरेप्रदर्शितः।विप्रांश्चत्रिचतुरादीन्शक्त्याऽनुसारेणभोजयेदित्यर्थः।।इतिप्रद
ररोगहरम्।।अथासृग्दरहरधेनुदानम्।।एतन्निदानंपद्मपुराणे।।असृग्दरीसतवतियस्तुविं
स्पाद्यथापश्चात्।।द्वद्वेधायनस्तु।।असृग्दरीनाशयतियोद्दयानतिविस्तृतांयत्रनिष्कतिना
दृगोतमः।।धेनुंपयस्विनींदद्याल्लोहितांहेमशृंगिकाम्।।तथारूप्यखुरांरक्तवस्त्रेणसमलंकृताम्।

अकस्मात्कार्श्यहररुद्रप्रतिदान

ब्राह्मणायाग्निवर्णीयदद्याद्वोदितांहेमशृंगिकाम्॥तथारूप्यपलक्लृप्तमानवः॥अग्निवर्णायकपिलवर्णायतदला
वस्त्रारक्तायापलेनवातदर्द्धेनतदर्द्धार्द्धेनवापुनः॥सुवर्णेनसुतांसुतांयथाश्चवित्तवेनतु॥द्विजोत्तमायश्रेष्ठा
यसर्वशास्त्रार्थवेदिने॥धेनुंनामतिसंदृष्टांमंत्रेणानेनचर्चिताः॥देवानांत्वंहिसुरभिःसपवास्यरंसमावि
नाशयतिगोदानंयतोदीर्घमसृग्दरम्॥तेनानवरतःकुर्यादसृग्दरगदादिति॥ ॥इत्यसृग्दरहरधेनुदानम्॥
अथाऽकस्मात्कार्श्यहररुद्रमूर्त्तिदानम्॥वायुपुराणे॥अन्नचौरोत्रवेद्यस्तुसोऽकस्माज्जायतेकृशः॥
वह्नेस्तस्यप्रतीकारंदानहोमाऽभिषेचनैः॥पलेनवातदर्द्धेनतदर्द्धार्द्धेनवापुनः॥सुवर्णेनप्रतिकृतिंकुर्या
द्रुद्रस्यनक्रितः॥पलस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेनिरूपितम्॥यथावित्तवसारेणात्रिनेत्रंचतुराऽननंचतु
र्भुजंध्यानपरंसुपविष्टंसुखासनम्॥व्याघ्रचर्मपरीधानंनागयज्ञोपवीतिनं॥सौवर्णेनराजतेनवाना
गेनयज्ञोपवीतंकुर्यादित्यर्थः॥श्वेतवस्त्रेणसंवेष्ट्यतंडुलोपरिविन्यसेत्॥तंडुलानांपरीमाणंद्रोणंनीत २६६
चतुष्टयम्॥यद्वास्ववित्तवैनैव[illegible]प्रदज्जांप्रकल्पयेत्॥गंधमाल्यैश्चसुरभिश्चैर्नानाविधैश्च[illegible]उपचारैः

षोडशभिःराचार्यःसर्वशास्त्रवित्स॥मूलमंत्रेणसर्वेणकार्यरुद्रस्यचार्चनम्॥[illegible]मूलमंत्रश्चैवपंचाक्षरोरुद्रगाय
त्रीवा॥आद्यःशूलरोगहरःत्रिशूलदानेदर्शितः॥द्वितीयस्तुदक्षहरोमामहेश्वरदाने॥होमश्चतत्रकर्त्तव्यस्थ
ण्डिलेसुपरिष्कृते॥स्वगृह्योक्तविधानेनचाग्नेःसंस्थापनंतवेद्यासमिदाज्यतिलैर्मंत्रानिमांस्तत्रनिशामयत्र्यं
बकंकद्रुद्रायेतिवातेपितरितिक्रमात्॥संख्यात्वष्टोत्तरशतंप्रत्येकमिहकथ्यते॥हुत्वाहुत्वाचसंपाता
स्पात्रेकुर्याद्विधानवित्॥त्र्यंबकंयजामहइत्यस्यअर्थःशूलहरहरेतिदर्शितः॥कद्रुद्रायेत्यस्यस्तुदक्षहरोमा
माहेश्वरदाने॥आतेपितरुतामित्यस्याअर्थविधानोक्तः॥साध्यसर्वरोग[illegible]रसंपातानितिआज्यहोमंकृत्वा॥प
स्राकृतिसंपाताश्रास्रुवादिस्थितानाऽपविंदूनन्यथकपात्रेकुर्यात्रापतिःसंपातैराऽपविंदुलिरोगिणः॥
शरीरंवक्ष्यमाणमयेस्पृंजीत॥अग्नेःपूर्वेत्रदेशेस्थापयेत्कलशंदृढंवाससावेष्टयित्वाथपंचपल्लवसं
युतान्॥पल्लवानिचाश्वत्थवटप्लक्षोदुंबराणां॥अश्वत्थानाद्वल्मीकात्संगमान्नदाच्चत्रितयमृत्तिकाच
रोचनागुग्गुलुस्तथा॥तेनाभिषेकंकुर्वीतहोमांतेस्वऽपतंगुरुः॥आपोहिष्ठादिभिस्तद्वद्धिरण्यादिभिरेवच॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पवमानानुवाकेन शन्नोवाकेन चैव हि। तेन कलशस्थोदकेनाप्लुत्य सर्वौषधीभिः संपातवान्यैः राज्य
विंदु लिप्तं रोगिणं गुरु राचार्यः आपो हिष्ठेति च ऋचो हिरण्यवर्णा इति तत्र च परिभाषायां रोगप्र
तिमा दान विधौ प्रदर्शित पवमानानुवाकेनाण होम प्रकरणे शन्नो वाकेनेति। अनेन स्व स्व शाखो
क्तो ग्राह्य इति रूपलक्षितो। तत्र च शन्नोधाता। पवता मिति तैत्तिरीय शांतिस्तथानो लक्षकं नवइ तिचाश्वला
यन ग्राह्य इति परिभाषायां हरिहरः। अभिषेकानंतरं कर्तव्यमाह ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्या
नुलेपनः। मूलमंत्रेण संपूज्य तस्मै हुतवते थिने दद्यात् तां देव देवस्य प्रतिमां शंकरस्य च मंत्रेणानेन
विधिवत्सा कुशुखायात्युद ङ्मुखः। हर्वमंत्रेणेति। हर्वोक्तिनपंचाक्षरेण रुद्रगायत्र्या वा हर्वमाचार्येणापो
उक्तोपचारैः पूजितां रुद्रपद्धतिः रुद्रं यजमानः संपूज्य हुतवते तस्मै आचार्यायार्थिने दद्यात्। अर्थि
न इति विशेषण सामर्थ्यादाचार्येण प्रतिग्रहीतव्या। तन्न तस्मै श्रोत्रियाय कुटुंबिने दद्यादिति मदन 287
त। श्लोक द्वयेन दान मंत्र माह। देव देव महेशान वृषभध्वज शंकर। अन्न चौर्य प्रयत्ना पापं कृतं जन्मांत

आद्य रोगहर. मेदो वृद्धि हर । पंथे ध्रुवाम मतं भार्य सदुष्कर्महरं २

रमया। तेन यज्ञनिर्त्तं कार्यमसह्यं मम देहजं। तव दानेन दत्तेन प्रीतस्त्वं हर पापिनां एवं यो विधिना तेन
शंकरप्रतिमां नरः। ददाति विप्रवर्याय सर्वैकार्याद्विमुच्यते। उष्णा स्वाचनं कृत्वा ब्राह्मणानपि
भोजयेत्॥ इति रूद्रधर रुद्र मूर्ति दानं। अथ स्थिर रोग हरं। कर्म विपाक समुच्चये। न करोति महा
यज्ञान स्थिर रोगी स जायते। कृच्छ्रं चांद्रायणं कुर्यात् भक्त्या विप्रांश्च भोजयेत्। इष्टिता न्नेन दद्याच्च हिर
ण्यं च स्वशक्तितः। वात आ वा ओ तमंत्रान्हि जपेद्रोगाद्विमुच्यते॥ महायज्ञान्। पंचमहायज्ञान्। कृच्छ्रं चांद्रायणयो
र्लक्षणं कृच्छ्र प्रकरणे वर्णितं आचरितं आनंतरं विप्रान्स्वशक्त्यनुवीसारेण भोजयेत् आयेस्पो निमंत्रिते भ्यो विप्रेभ्योय
दन्नं रोचते तेन ते भ्यश्च हिरण्यं दक्षिणां दद्यात्। वात आवातु भेषजं मिति मंत्रं कृच्छ्रावरणदिने प्रतिदिन
मष्टोत्तर सहस्रं जपेत्॥ इति स्थिर रोग हरं॥ अथ मेदो वृद्धि हरं। शातातपोक्तो॥ दधिचौरस्तु पुरुषो युक्तो भवति मे
दसा॥ दधिधेनुं प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये। दधिधेनु विधानं तु शातातपोक्त राजयक्ष्मा हरे प्रदर्शितं॥ इति मे
दो वृद्धि हरं॥ अथ मत तार्य तत्र दुष्कर्म हरं॥ कर्म विपाक संग्रहे। ज्येष्ठ भ्राता तर्यन्नूढे तु यो नुजो ढ इति स्त्रियां सवर्णे

तपपत्नीकोदुष्टश्चूरसमन्वितःप्राजापत्यत्रयंकुर्यादैवंदवत्रयमेववा।नामन्त्रिमितिवाऽपेनचतुर्णाषोत्तराखुतं।ऽनु
ज्ञयाच्चसोजयेद्विप्रान्येवंपापात्प्रमुच्यते।प्राजापत्यत्रयमित्यादिसत्कन्मृतनार्यस्त्वप्राजापत्यत्रयं।द्वि[illegible]चांद्राय
णत्रयंपुनःपुनश्चेत्प्राजापत्यत्रयंचांद्रायणत्रयं।अत्रएवंवाशब्दोव्यवस्थितविकल्पार्थतामग्निवर्णमित्यस्य
कस्यऋषिदेवतादिस्वीस्वनस्फोदरेतिहितं।अर्द्धचतुर्णाऽर्द्धमासेनप्रथमंचरेः।पश्चादाऽपस्या।अतःपावक्रमे।
त्रविविहितःप्रत्यर्चंहोमः।अग्निस्थापनंस्वगृह्योक्तमार्गेण।इतिमृतनार्यत्वदुष्कर्महरं।अथप्रकारांतरेणमृतनार्यो
त्विरांतरेणमृतनार्यात्वदुरितहरं।मृतनार्योविगामीचमृतनार्यःप्रजायतेतस्यपापस्यशुद्ध्यर्थंद्विजमेकंविवाह
येत।अथस्त्रीविरक्तिहरं।कर्मविपाकसमुच्चये।धर्मपत्नीसुव्रतायांमुखेमैथुनकारिणः।पत्न्यांविरक्तिर्भवति
सुवर्णकल[illegible]सः।उमामाहेश्वरंदेवंरुद्रैकादशिनींजपेत्स्नापयेच्चद्वयायुक्तोधाविच्छिन्नांवुधारया।त्र्यंबके
नतुमंत्रेणजुहुयात्तुजपेदपि।उमामाहेश्वरमित्यादियदिकंचनदेवतायतनेउमामाहेश्वरप्रतिमोलस्यते।त २६८
र्हितत्रैवाभिषेक[illegible]थकथमपिनलस्यतेदद्यात्सुवर्णेनोमामाहेश्वरप्रतिमांराजतवृषवाहनांकारयित्वा

तत्रोमामाहेश्वरमावाह्याभिषेकंकुर्यात्।रुद्रैकादशिनीलक्षणंपरिभाषायांरुद्रविधानेनिरूपितंतथाभिषेकप्रकारोपि
अविच्छिन्नांवुधारयेति।अंबुग्रहणंदर्शनार्थं।रुद्रविधानाभिषेकविधौक्षीरेक्षुरसादीनांप्रदर्शितत्वात्।होमसंक्रमं
त्रःस्वगृह्योक्तरहरेप्रदर्शितः।अनेनैवजपः।जपहोमयोश्चसंख्याअनुक्तत्वादष्टोत्तरायुतमष्टोत्तरसहस्रंवा।एवमभिषे
कानंतरंतांसुवर्णप्रतिमांचकपिलांब्राह्मणायदद्यात्।[illegible]तिस्त्रीविरक्तिहरं।अथमृतवत्सत्वहरं।शातातपप्रोक्तं।
बालघातीचपुरुषोमृतवत्सःप्रजायते।ब्राह्मणोद्वाहनंचैवकर्तव्यंतेनशुध्यति।।श्रवणंहरिवंशस्यकर्तव्यंचय
थाविधिमहारुद्रजपंचैवकारयेच्चयथाविधि।जुहुयाद्वतदशांशेनदुग्धमाज्यपरिप्लुतं।एकादशसुवर्णनिष्काःप
दातव्याश्चदक्षिणा।एकादशापश्चश्चैवदद्याद्वित्तानुसारतः।अन्येभ्योपियथाशक्त्याद्विजेभ्योदक्षिणांदिशेत्।स्नाप
येदंपती।पश्चान्मंत्रैर्वरुणदैवतैः।आचार्यायप्रदेयानिवस्त्रालंकरणानिच।ब्राह्मणोद्वाहनंचैवोत्पादि[illegible]न्य
णोद्वाहनंचैवकर्तव्यंतेनशुध्यति।ब्राह्मणोद्वाहस्यैवपापविशुद्धिहेतुत्वाभिधानादेवतास्वतंत्रयानिष्कृतिः।ते
शुध्यतीत्येककंद्वाववतत्त्रयश्चशंवदयति।अतःश्रवणंहरिवंशस्येत्युत्तरवाक्यस्यापितेनशुध्यतीत्ययंविशेषात

थापि हरिवंशश्रवणं द्वितीयनिःकृतिः। हरिवंशश्रवणविधिस्तु त्वग्दोषहरप्रकरणे कृतकित्यहरे निरूपितः॥
विशेषप्रयोगक्रमस्त्वत्र निरूप्यते। तद्यथा॥ दंपत्योरनुकूले शुभेदिने स्वस्तिवाचनं कृत्वा स्वशक्त्यनुसारेण वि
नायकशांतिं कृत्वा यथाविभवानुसारेण विधाय पुत्रकामनया हरिवंशश्रवणं करिष्यावः। अहं करिष्यामीति वा
संकल्पयेत्। दंपत्योः श्रवणकर्तृत्वे करिष्याव इति प्रयोगः। अन्यतरकर्तृत्वे करिष्यामीति। एवं संकल्प्य तावप्य
नसंपन्नं ब्राह्मणं विभवानुसारेण वस्त्रमुद्रिकाकुंडलनीमूलादिभिः संपूज्य श्रवणाय वृणीतां। एतद्वंदनं तं ब्रा
दिभिः हरिवंशश्रवणे त्वामहं वृणे इति प्रयोगः। ततश्च प्रतिदिनमुक्तसमाप्तिकौ प्रतिबंधस्नातावलंकृतौ
दंपती तदेकचित्ततया शृणुयातां। प्रतिदिनमाचार्यं पुष्पाद्ध्यां तां पूजयेत्। अंते वस्त्रालंकृतां गां पयस्वि
नीं सवत्सां स्वर्णशृंगीं रूप्यखुरीं ताम्रपृष्ठीं कांस्यदोहनां सवस्त्रां सदक्षिणां दद्यात्। गोदानमंत्रश्चास्मद्ग्रं २३
ने धेनुदाने दर्शितः। विनायकशांतिश्च परिशिष्टाध्याये प्रदर्शिता। इति कृतमभ्यसरामः। एतदेव वचनं स्थिताः। स्व २६९
शवाशवार्थाः। एतान्यपि त्रीण्यपि यावत्पाद्यपेद्वया यावस्त्रानि समस्तानि वायोरूपानि महारुद्रं लक्षणं प

रिमाणप्रकरणे स्पष्टमायि। एकादशापश्चंश्चेति पशुरवगोः रुद्रागामिति श्रुतेः। यरुद्रणदेवता मंत्रः कस्य नूनं कत
मस्यामृतानामिस्यस्य पूर्ववदृषौ त्रिष्टुप्छंदः स्यजगती शुनःशेप ऋषिः। अस्यैव विश्वामित्रो देवता इति वा ऽप्येतो व
रुणो देवता आद्या कार्यो वा द्वितीयाग्निर्या वृतीयायास्त्रिस्रामा विश्वाश्च पंचमी सर्गदेवस्य वा त्रिष्टुप्छंदः तृ
तीयाद्यास्तिस्रो गायत्र्यः विहितार्थे विनियोगः। कस्य नूनं कतमस्यामृतानां मनामहे चारुदेवस्य नाम को नो मह्या
अदितये पुनर्दात् पितरं च दृशेयं मातरं च॥ १॥ अग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानां मनामहे चारु देवस्य नाम। स
नो मह्या अदितये पुनर्दात् पितरं च दृशेयं मातरं च॥ २॥ अभि त्वा देव सवितरीशानं वार्याणां सदावन्भागमीमहे
यच्चिद्धि त इत्था भगः शशमानः पुरा निदः। अद्वेषो हस्तयोर्दधे॥ ४॥ भगभक्तस्य ते वयमुदशेम तवावसा।
मूर्धानं राय आरभे॥ ५॥ नहि ते क्षत्रं न सहो न मन्युं वयश्चनामी पतयन्त आपुः। नेमा आपो अनिमिषं चरन्ती
र्न ये वातस्य प्रमिनंत्यभ्वं॥ ६॥ अबुध्ने राजा वरुणो वनस्योर्ध्वं स्तूपं ददते पूतदक्षः। नीचीनाः स्थुरुपरि बुध्न
एषामस्मे अंतर्निहिताः केतवः स्युः॥ ७॥ उरुं हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पंथामन्वेतवा उ। अपदे पादा प्रतिधात

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वेकरुताएवक्काहृदयाविधष्विन॥ना१शततेराजन्निष्ज्ञ सहस्रस्रत्नीगत्नीरासुमतिर्षेअस्तुावाधस्वहरेनिर्ट्टतिपरा
चेकृतचिदेनःप्रमुमुग्ध्यस्मत्॥ ॥अमीयस्सह्यानिहितासउच्चानक्कंदहशेकुहविद्दवेश्वः अदब्धानिवरुणस्य
व्रतानिविचाकशच्चंद्रमानक्कमेति॥ ॥तत्वायामिब्रह्मणोवंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः अहेडमानोव
रुणहेबोधुरुशंसमानआयुःप्रमोषीः॥ ॥तदिन्नक्तंतद्दिवामह्यमाहुस्तदयंकेतोहृदआविचष्टे॥शुनःशे
पोयमह्वद्गृभीतःसोअस्मान्राजावरुणोमुमोक्तु॥ ॥शुनःशेपोह्यह्वद्गृ‍ भीतस्त्रिष्वादित्यंद्रुपदेषुबद्धः अवै
नंराजावरुणःससृज्याद्विद्वांअदब्धोविमुमोक्तुपाशान्॥ ॥अवतेहेलोवरुणनमोभिरवयज्ञेभिरीमहेहविर्भिः क्षयन्नस्म
भ्यमसुरप्रचेताराजन्नेनांसिशिश्रथःकृतानि॥ ॥उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमंश्रथाय अथावयमादि
त्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्याम॥ ॥इतिकस्यनूनमितिसूक्तं॥ ॥इतिमृतवत्सत्वहरं॥ अथानपत्यत्वहरं॥ शातात
पप्रोक्तं॥विप्रपत्यपहारीयःसोनपत्यःप्रजायते॥तेनकार्यंविशुद्ध्यर्थंमहारुद्रजपादिकं॥आदिशब्दःप्रतिलोमात्त्रियाय २७०
एष्टरिवंशश्रवणब्राह्मणोद्धारःन लद्धयति॥तेचप्रागेवमृतवत्सत्वहरेदर्शिता॥अमुमेवाभिप्रायमाविष्करोतिमृतव
×सोदितःसर्वोविधिरत्रविधीयते॥दशांशहोमःकर्तव्यःपालाशेनय

थाविधि॥दशांशहोमसहारुद्रजपे॥महारुद्रलक्षणं दशांशहोमसत्रमंत्रविलागप्रकारश्चेत्ये तत्सर्वपरिभा
षायांरुद्रविधाने निरूपितं॥दशांशहोमेद्रव्यमाह॥पलाशेनेतिपलाशकुसुमेनेत्यर्थः॥एकवचनंजात्य
भिप्रायेण॥इत्यनपत्यत्वहरं॥अथमृतवत्सत्वविशिष्टधर्मकीलत्वहरं॥कर्मविपाकसंग्रहे॥अष्टकादिपि
तृश्राद्धहीनोनिःशंकघातकः॥प्राणिनांसम्मनद्वेषीगुरुद्वेषीतथापरः॥स्त्रीकोमृगशावस्यनरकांते
न्यजन्मनि॥मृतवत्सश्चधर्मकीलश्चाभिसंकोरत्वेवचः॥दुर्मनाश्चैवजायेतत्तस्येयंनिःकृतिःपरा॥कृच्छ्र
चांद्रायणंकृत्वाहोमःकूष्मांडसंज्ञकः॥गणहोमंस्वर्णदानंभूमिदानंतथापरं॥कन्यादानंचपंचम्यांश्रा
द्धंकर्वीतयत्नतः॥सहस्रनामजापीचसर्वेदेवंविमुच्यते॥अष्टकादित्यधिकारेसत्यष्टकादिपितृश्रा
द्धरहितःप्राणिनांनिःशंकसंघातकइत्यन्वयः॥एतान्यष्टकादिश्राद्धरहितादीनिपंचापिष्टथाद्विभि
न्नानि॥कृच्छ्रचांद्रायणयोर्लक्षणंकृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितंकूष्मांडहोमोगणहोमश्चपरिभाषायांदर्शितः॥
पंचपंचम्यांश्राद्धमित्यन्वयः॥सहस्रनामजापीतितत्ताह्वील्पेनितिः॥अतोयावद्व्याधिविमोचकस्तावत्सह

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्वनामस्तोत्रं जपेत्। अस्पचार्यादिपरित्रायायामेवात्पधायिकृच्छ्रादीन्पेत। निव्याधिफलभुञ्चापेद्दायाश्चप
घपेन्नयाद्यान्तानिवायोन्यानि। इतिमूत्तभञ्जविशिष्टसम्मर्कीलकत्वहरम्। अथदंतपातनकवहरं। शात
तपप्रोक्ते। दंतापातनकश्चक्रः श्रद्धंता त्वेत्रः दंतापातनकएवदंता पातनके। तेनयुक्तः। अथवादंत
पातनकनितिरोगांतरे। दंतापातनकमित्य(पिपाव)। अत्रानिःकृतिमाह। प्राजापत्यं च रेदेकं दद्याद्देवं
सदाचीर्णं प्राजापत्यघरूपं कृच्छ्रप्रकरणे विहितं धेनुदानमंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणे। द[illegible]
नश्मश्रावेति हितः। इति दंतपातनकवहरं। अथसर्वांगवेदनाहरं। कर्मविपाकसमुच्चये [illegible]
पिद्या णे या निदानानिर्षतिचे। अजाश्वमहिषीदानंतत्प्रतिग्रस्कारणान्। निषिद्धयोः पिद्रमना [illegible]
च्यस्पवधादपि। वेदस्पचपरीक्षायां दस्युव्या आदिविष्टतो। विषोद्बंधनशस्त्रादिमरणाकुरुाधिःकृत
दडादेश्वतेगाववां सभास्त्रोपजीवनात्। ब्राह्मणस्वापहरणात्सर्वांगे षुधजायते। वेदनादारुणा तद्व
दारस्याउपशांतये। कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत चांद्रायणमथापरं। गोत्राहिरण्यवासो सिदद्यात्कुर्याज्जपंतथा २७१

तद्विष्णोरिति मंत्रस्यदवस्या अयुतत्रयं। कृतिकृच्छ्रस्यातिघरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं। गवादिदान
मंत्राः प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौ निरूपिताः। तद्विष्णोरिति वह्वृचः कार्णाश्मूलहरे। ब्रह्मपुराणे। पानीयं पाय
संमधुः शर्कराघृतसंयुताः। इदमावश्यकं देयं सर्वरोगोपशांतये। इति सर्वांगवेदनाहरं। अथाप्रति
ष्ठुत्वहरं। शातातपप्रोक्ते। प्रतिमायास्तंगकारी त्वप्रतिष्ठः प्रजायते। संवत्सरत्रयं सिंचेदश्वत्थमेखिवा
स्तरं तद्दाहयेतमश्वत्थं रामम[illegible]विधानतः। अश्वत्थश्चात्रमेचिकरे। पितापवृत्ताघः यासमीश्वनः
समीवस्थितान्तर्हितयासह। अथनलत्पतेवृषोत्सर्यं इवा वत्सांसमीशाखीतदनावेकशास्त्रंवंवाथ
मानीयविवानन्तोविवाहः कार्यः। शिष्टाचारप्राप्तं विधानं चेतनाश्वलोदिनेपंचाद्यस्तकुले अश्वत्थं
शमीचावस्त्रादिनिरलंकृत्यघटस्थोक्तप्रतिष्ठाप्यवा हुतिर्तिलाज्यनांपसर्पथगष्टोत्तरशतं सहस्र
वाहुत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वायथाशक्तिदक्षिणांदद्यादिति। एवमश्वत्थोद्वाहनं विधायतत्रविनाय
कमश्वत्थमूले संस्थाप्यपूजये। तत्रस्थापयेद्देवं विघ्नराजं सुपूजितं। तत्राश्वत्थमूले समीपेवा। विना

दर्पा यकमूर्त्तिर्दीर्घादित्तिर्नियमितस्यजयस्य। विलवमालयं विधाय तत्र विनायकं व्याहृतिभिः संस्थाप्य इ।
तत्रायं प्रयोगः। ॐ भूर्भुवः स्वः विनायक इहागच्छ इह तिष्ठेति गंधपुष्पाक्षतैः प्रतिमायामावाह्येदिति प
त्वश्च षोडशोपचारैः पूजां कुर्यात्। अत्र च विनायकप्रकारो मंत्रो ग्राह्यः। नैव मंत्रान व्याहृतयः प्रकरणे वि
नायकशांतौ प्रदर्शिताः। अत्रापि तिकालानां जपं कुर्याद्व्याहृतीनां। अथ स्थाप्य समीब्राह्मणानुपवेश्य
पूर्वोक्तप्रकारेण स्वस्तिवाचनं विधाय प्रतिष्ठाप्य स्वस्थं शमीच प्रतिष्ठाप्य पूर्वोक्तप्रकारेण स्वलंकृत्य
विनायकं पंचामृतैः स्नापयित्वा तस्यालये संस्थाप्य पूर्वोक्तरीत्या वा प्रतिष्ठाप्य संपूज्य विप्रान्ब्राह्मण।
न् संभोजयित्वा दक्षिणां दद्यादिति। इत्यप्रतिष्ठत्वहरं। अथ कुब्जत्वहरं। शातातपप्रोक्तं। कुब्जो यः स्वकाद्य
श्वसमन्वधान्यसंकांचनं। अत्र परिमाणविशेषानाभिधानात्स्वपरिमाणराशीकर्त्तव्या। हंतत्रीहियादि
कं यावत्स्वयं प्रधान्यमित्येकद्रा वा सम्भृत्वा वितायवा कांचनं च यथा शक्त्यनुसारेण धान्यराशौ स्थापनीयं।
सकांचनमित्युक्त्वा दक्षिणां जयय दातव्या। नांगवान्तस्याः। इति कुब्जत्वहरं। अथ निकृष्टत्वहरं। शा। २७२

तातपप्रोक्तो। अनिवेद्य गुरोर्दिव्यो भुंजानो जायते नरः। स त्रोजयेत्सहस्रं तु यथार्वदा तद्विजो त्तमान्। गुरा
दित्यो हरिर्हरादित्यः विश्वकर्म देवता स्य श्लो। आदिशब्दादति पितुरादित्यस्य अथवा: निकृष्टो दरिद्र इति
यावत्। शतसहस्रसंख्या विकल्पः शक्त्याद्यनुसारेण॥ इति निकृष्टत्वहरं। अथ सदा दुःखत्वहरं कर्म
विपाकसंग्रहे सर्वदा दुःखचित्तस्यात्परचित्त। विनाशकः। चांद्रायणद्वयं कुर्याज्जुहुयाज्जातवेदसं। एतस्मू
क्तजपनामा त्रितयं च विमुच्यते। चांद्रायणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं। उद्दुत्यं जातवेदसमित्यस्य त्र
योदशर्चस्य सूक्तस्य प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो देवता। आद्यांगनवगायत्र्यः। अंत्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः जपे विनि
योगः। एतत्सूक्तं पावतः परिताः पायी मद्दासो स्वर्गश्च प्रदर्शितं। नाम त्रयस्य। पिवान्तरोगस्तेद्रष्टव्यश्च।
अनयोश्च जपः चांद्रायणाचरण दिने सुदिवाकर्म विरोधिनो काले कर्त्तव्यः। अत्या त्रायपद्वारा चांद्राय
णाकरणे प्रत्येकमयुतं जपेत्। इति सर्वदा दुःखत्वहरं। अथ सर्वकार्यसिद्धिहरं। शातातपप्रोक्तो। सर्वका
र्येषु सिध्यर्थं गजच्छाती तथैव च। प्राशादं कारयेत्तत्र गणनाथस्य लक्षितः॥ अथवा गणनाथस्य मंत्रलक्षं ज

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नैवेद्यं। दशांशहोमः अपोस्मान्‌ गणशांतिपरः शरं। प्रासादो देवालयः गणानाथस्य मंत्रो गणानां त्वेत्यादिः।
स्यास्य समन्त्रविधिः। गणपतिर्देवता जगती छंदः जपे विनियोगः। गणानां त्वा गणपतिं हवामहे। कवीनां
चायुपस्तमं। ज्येष्ठराजं ब्राह्मणां ब्रह्मणस्पत आनः शृण्वन्नूतिभिः सीदसादनं अत्र नः इंद्रेति उनवग्रहयज्ञप्र
करणे दर्शितः। गणपतिगायत्रीं जपेत्। इयं च विनायकशांतौ दर्शिता। अथवा याज्ञवल्क्योक्ता विनाय
कप्रकाशकाव्यधौ पद्देशात्‌ असारेणावकंडगणपतिमंत्रादयो ग्राह्याः अप्याणि करवीरादीनि श्वेतानि रक्तानि वा
गणशांतिर्विनायकशांतिः। इयं अपरितापायाम्रुदीरिता। गणशांतिर्ग्रहशांतिः। गणाः शं घाः। शांतिप्रतिप
त्तिपादकमंत्रसमुदाय इति यावत्। अतेन च यथा खो क्ताशांतिरुपलक्ष्यते। तत्रानो भद्राः क्रतव इत्याश्वलाय
नशांतिः। शन्नो वात इति च ते त्तिरीयशांतिरुपलक्ष्यते। तत्रा नो भद्रा इत्याश्वलायनशांतिः शन्नो वात इति च ते
त्तिरीयशांतिरपि परिताप्यायां द्रष्टव्याः। ॥ इति सर्वकार्यसिद्धिहरं। अथ देशांतरगतस्य प्रतिक्लेशहरं कर्मवि
पाकसमुच्चये। तयतीतमस्ते चौरः शालिपासाबंधये। थक्रासनसर्वदानं अकंपने वधकृन्निधनानि पिद्धबजी
वीवजातोपि श्रीमत्तां कुले देशाद्देशांतरं स्यात्‌ निक्लेशः शुक्लेन वेसदा। चांद्रायणं स्तकैतथाकृच्छ्रातिकृच्छ्रका
नुक्वचरुः सार्पिस्यां श्रीसूक्तजप्तं च तथा। होमपक्षो कोष्णाहुतिति जपेत्सूक्तं च वारुणं दद्याच्च दक्षिणां च्यां तिला २७२

दीन्यपि निर्दिशेत्‌॥ स्वयंसंतरस्ते दिल्पत्वयः। चांद्रायणं कृच्छ्रातिकृच्छ्रयश्चलक्षणं कर्तव्यं प्रक
रणे स्पष्टा यि। वरुणा चरु सपिष्याच जप्येकमष्टोत्तरशतसहस्रं वा श्रीसूक्तांतर्गता लिखाशिः ऋत्य
चंद्र कृच्छ्रात्‌ तथाष्टाहुतिति रपि सर्वाक्षिसंख्यया हुकृया श्री सूक्तस्यार्षादिना लिकाब्रह्महरे
लिहित्मत्रा वाहुतीनां अक्षपादहोमेनुवग्रस्य यज्ञे च दर्शितं जपेत्सूक्तं वारुणामिति। वरुणदेवतं
वारुणं तच्च स्वस्वशाखाध्रसमाम्नातो ग्रन्यत मंत्रो घांतत्र कस्य चूनं कतमस्यामृतानामिति सूक्तं। मृ
तपुत्रवहरेप्रा दर्शिता तिलादीनपि निर्दिशेत्‌ दद्यात्‌। आदिशब्देन यज्ञोक्ता व्रीह्यादयो गृह्य
ते तीलादीनपि यथाशक्ति दद्यात्‌। इति देशांतरमनस्यातिक्लेशहरं। अथ दरिद्रहरधनदकर्म
त्रिदानं॥ वायुपुराणे॥ ॥ दरिद्रो जायते मर्त्यो दानविघ्नकरोति यः॥ सोप्यपर्यं जायते जे नकर्म

णाचश्रुणु धमे। पलार्द्धेनतदर्द्धेनचतुर्थांशेनवापुनः। धनदस्यप्रतिकृतिं कुर्यात्स्वर्णमयीं शुभां
द्विभुजां वाहनोपेतां नयनानंदकारिणीं। शंखपद्मनिधिस्थां च युक्तां तां पार्श्वयोर्द्वयोः। श्वेतवस्त्रे
पासं वेष्टतंडुलोपरि विन्यसेत्। तंडुलानां परीमाणं त्वे द्रोणचतुष्टयं। तदर्द्धं वा तदर्द्धं वा तद
र्द्धं वा वित्तशाठ्यं न कारयेत्। श्वेतमाल्यैस्तथा गंधैस्तु लिप्य तु पूजयेत्। आग्नेय्यां दिशि होमं च सम्यक्
द्रपतिलैरपि। मंत्रे राजाधिराजायेत्यैषयोज्यः स्वालिंगकैः। तिलहोमो ब्याहृतिभिः पलार्द्धेनेत्या
दि पलद्रोणयोः स्वरूपं परिमाणप्रकरणे निरूपितं द्विभुजां वरदाभयकरीं। वाहनोपेतां
कुवेरस्य वाहनं मनुष्यः नरवाहन इति प्रसिद्धेः। द्वयोः पार्श्वयोः शंखपद्मनिधिस्थां युक्तां पद्मः
श्र रवे शंखेन कमलेन चाङ्कासितोत्तमांगैः। शंखपद्मनिधीलक्षतः। शंखनिधिमूर्तेर्मूर्द्धनि शंखचिह्नं। पद्मनि २७४

निधिमूर्त्तेर्मूर्द्धनि पद्मचिह्नमित्यर्थः। आग्नेय्यां दिशि निधनदप्रतिमापूजास्थापनाग्नेयदिशाग्नेश्च
तुक्तसंख्याकचापत्येकं वाभिदद्यात् प्रतिलानष्टोत्तरशतं सहस्रं वा चतुष्टयात्र॥ पूजायां होमे च मंत्र
माह। मंत्रो राजाधिराजायेति स्वलिंगकैः। कुवेरनामवाचकैः पदैर्युक्तस्त्वर्थः। मंत्रस्यायं षडव
सानः ऋष्यावरुण ऋषयः। विश्वेदेवा वा ऋषयः। कुवेरो देवता अतिशक्करियष्टिता छंदः। रा
जाधिराजाय प्रसह्य साहिने नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान् कामकामाय मह्यं कामेश्व
रो वैश्रवणो ददातु। कुवेराय वैश्रवणाय महाराजाय नमः। एवं पूजादौ मंत्रमभिधाय तिलहोमे
विशेषमाह। तिलहोमे ब्याहृतिभिरिति। ब्याहृतीनां त्रिष्याद्दिनावयहयज्ञप्रकरणे देवतावाहन
प्रस्तावे दर्शितं पूर्वोक्तं कर्म कारयेन्न दीप्या। आह। आचार्यः सर्वशास्त्रज्ञो विनीतः सजितेंद्रियः सदैव

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तेनमंत्रेण सर्वकामीश्वरो नवेत्र। अस्मिन्दानेकृतेसति संपन्नोत वेश्मतस्मै होमं कृत्वतेभ्यः दद्यात् स्वाति
मांतुत्तां मंत्रेणानेन विधिवत्प्राङ्मुखाया घुदङ्मुखः॥ दानमंत्रमाह॥ उत्तराशा[illegible]ते देवकुवेरनरवाह
नपद्मशंखनिधीनांपतिश्रीकंठवल्लभ। अदानेनयथाप्राप्तं दारिद्र्यं ममदुःखदं तत्सर्वंतवदाने
नपापमाशुविनाशय। एवं कुवेरदानं यः करोति विधिपूर्वकं। धनदेनसमोमर्त्यः ब्राह्मणादेकजाय
तेतत्क्षणाद्देवेत्यर्थः यादोवायुर्वैद्रोपिष्टादेवतेतिवत्र। द्विप्रफलदा[illegible]कं कर्मेत्यर्थः॥ ॥इति दरिद्र
रधनत्वसूत्रिदाने॥ अथप्रकारांतरेणाधनित्वादिहरा॥ कर्मविपाकसमुच्चये। आणंदत्वाधिकोद्व
द्विटकीयाघश्वयोत्तयं। उत्पादयतिचार्थेषां पापाणेनयसारद[illegible]लयस्तारस्येवजातोपिधनिनां
कुले। धनेनरहितः पापोदेशांतरगतोत्तदेत्र। महाकुष्ठीचवद्दोगीयदाक्वीनवेन्नरः।[illegible]प्रक्षिकृत्य। २७५

द्विग्रहणानामशास्त्रनिषिद्धद्विग्रहणानयमुत्पादयतीतिनिमित्तमन्त्रेणानयोत्पाद[illegible]तत्[illegible]पाषाणा
द्विग्रहारादितदग्रहारोमुष्टिग्रहारस्वपेटादानं कामदावर्त्तीति।[illegible]मावर्त्तनस्तुदावर्त्तीवमनवानि
त्यर्थः [illegible] अत्रप्रायश्चित्तमा[illegible]कृच्छ्रकृच्छ्रातिकृच्छ्रचांद्रायणमथापरं कुर्याद्दाउपवृत्त्यांचहोमोव्याह
तिलिस्वथाया। कुवेदांसस्कृत्कमयुतं वारुणंजयेत्र। प्राजापत्यकृच्छ्रस्यचांद्रायणस्यलक्षणं निकृच्छ्रप्र
रणेनिरूपितानि। निमित्ततारतम्यान्नैमित्तिकानि कृच्छ्रादीनिव्यस्तानि समस्तानि वायोज्यानि। आज्यचरू
णांप्रत्येकमष्टोत्तरशतं होम[illegible]व्याहृतिनामप्यादिनवग्रहयज्ञप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे निर्दि
याकिंचदमित्यनेनमोध्रुववरुणाष्टाणमयमित्येतस्मृक्कलप्यते। तस्मात्सप्तस्मृक्कांतः पातिवा। अस्य
सूक्तस्यवशिष्ठ[illegible]षिः। वरुणोदेव[illegible]गायत्रीछंदः। आद्यापादजगतीजपेविनियोगः[illegible]ध्रुववरुणाष्टाणमयंय
हराजत्रहंगमं[illegible]या सुद्धत्रमृलय। यदेमि[illegible]स्फुरन्निवहतिर्नध्मातोप्रदवम[illegible]लामृडत्रमृडय।
क्रत्वः समदीनताप्रतीपंजगमाशुचेमृलासुत्रमृलय।[illegible]अपांमध्येतस्थिवांसंतृष्णाविदज्जरितारंमृलय

अस्तलय[illegible]यत्किंचेदं वरुणादेयुजनेनिद्रोऽस्मत्तु[illegible]मसिअविजीयन्नवधर्मोऽप्युयोपिम[illegible]
दंनसोदेवरीरिपुः[illegible]इतिमोऽपि वरुणातिस्त्र[illegible]तिप्रकारांतरेणाधनिनाविदुः[illegible]अथब्रह्मराक्षस
पिशाचत्वाद्ये[illegible]कर्मविपाकसंग्रहे[illegible]अन्यायवर्त्तिनृपतिसेवनाद्विप्रहिंसनाद्य[illegible]दानसमादानकुरूपा
र्यविमर्द्दनात्रांहुंछ्रुतिश्चैवमरणाकुरुत्तलप्रगतयापरावेदवाह्यस्यशास्त्रस्यपठनाकर्मसेवनाद्य अवै
दिकशास्त्रपाठादेदवैदिकर्म[illegible]णाचेत्यर्थः॥विप्रहिंसनशस्त्राद्योमरणादपिशौनक।जननीमैथुनाचै
वपरस्त्रीगमनात्तथा॥कृत्वाध्ययनसंपन्नंकृतफलदाना द्विशेषतःस्वताध्ययनकृतकाध्ययनाद्विपर्थं
देवब्राह्मणराज्ञांतु फलदानाद्विशेषतःस्वधर्मापहरणात्तथा[illegible]अरण्ये निर्जलेदेशेजायतेब्रह्मराक्षसः॥ब्र
ह्मराक्ष[illegible]त्वंपिशाचत्वाद्युप[illegible]णं॥कृताध्ययनसंयुक्तनिमित्तेष्वन्यतत्परनिमित्त[illegible]स्वत्तस्यब्रह्म
राक्षसोभवतिश्रुत्वाध्ययनादिरहिततक्तनिमित्तेथान्यतरनिमित्तवाद्यस्तसःपिशाचोजायतइति
सेदः[illegible]तिस्मृत्यंतरोक्तात्रादिभिःकार्यागयाश्राद्धंतत्कृत्वा।विजपहोमादिभिस्त्र[illegible]ब्रह्मण। २७६

स्वार्पणं[illegible]शापनादेवन[illegible]तः।देवत्तातीर्थसेवाभिःकन्यादानेनचैवहि[illegible]ब्रह्मराक्षसपैशाचत्वा[illegible]च्यते
मन्त्ररत्नवी ३ जपहोमादिभिरिति।जपोदेवपारायणंपवनादिसूक्तजपश्चात्तथासहस्रनामादिस्तोत्र
जपश्चहोमायुतहोमादिःसवनवश्चइयज्ञोक्तप्रकरणे।तद्[illegible]तिलव्रीहियवादय[illegible]त्वाहुतयो
गायत्रीवा॥आदिशब्देनदानमभिधीयते।तत्रगोभूतिलहिरण्यानांपरिमाणंवशक्त्यनुसारेणकल्प
नीयंगवादिदानमंत्रश्चप्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौदर्शितः[illegible]स्वार्पणतइतिउपलक्षणंचैतदायस्य
ब्राह्मणस्यवाराज्ञोवाद्रव्यमपहृतंतस्मैयथायोग्यंतद्द्याद्देवदित्यर्थःजपनादेवादित्यर्थः।षण्मासव
संवत्सरेजपधीकल्पपुरुषसूक्तपद्मशाश्वासमात्रात्रानांथारयांतरपरिपठितांश तरुद्रीयादीनांवि
न्यतमप्रतिदिनंयथायथानुसारेणजपेदित्ययाव[illegible]सर्वोक्तानिनिमित्तकानियावत्त्वाद्यपेक्षया
व्यवस्थानिसमस्तानिवायोज्यानि।वेदपारायणविधिर्विष्णुसहस्रनामानिनवग्रहयज्ञःप्रायश्चित्तोपक्रम
[illegible]कारस्थकाद्वियविशिष्यपरिस्थायांतत्रदर्शितः॥[illegible]तिब्रह्मराक्षसत्व[illegible]पिशाच[illegible]इति[illegible]

[illegible]त्यदात्म[illegible]सदृश्ची[illegible]श्वरविरचिते म[illegible]र्णवा[illegible]नेनिबंध कर्मविपाकपरिच्छेद[illegible]की[illegible]करण
अथ ग्रहप्रकरणमारभ्यते [illegible] तत्रादौ प्रजापग्रहहरं[illegible] कर्मविपाकसमुच्चये [illegible]जायलाग्यामिर्नयांतरुद्धि
सस्पतोजनो प्रजापग्रहस्मृता इति तत्सद्वरवान्वेवे [illegible] अतीसारी वकपुष्टी वगात्रे सर्वत्रवातवा अस्त्री चेद्र
तस्य नाशः स्यात् त्रयेनिष्कृतिः पराकं कृच्छ्रं चांद्रायणं चैव कुर्यात् सांतपनत्रयं । अष्टोत्तरसहस्रं च सर्पिषा जु
हुयात्तथा ॥ पुनर्मामैत्विंद्रियमंत्रेण जपेत् सुरूपसूक्तक कृच्छ्रप्राजापत्यकृच्छ्रादीनि लक्षणानि कृच्छ्रप्रकरणे निरूपि
तानि पुनर्मामैत्विंद्रियमंत्रेण जुहुयादित्यन्वय[illegible] पुनर्मामैत्विंद्रियमिति द्वादशवाक्यस्यानुवाकस्य अरुणऋषि
देवतायनुष्टुप्छंदो नियमः । अथवायंस्वः अनुष्टुप् । द्वितीयाद्यदनुष्टुप्सु समेविनियोगः । पुनर्मामैत्वि
द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः । पुनर्ब्राह्मणमैतु मा पुनर्द्रविणमैतु मा । [illegible]यन्मेद्य रेतः पृथिवी मस्कान्त्सीद्यदोषधीरप्य
सरद्यदापः । इदं तत्पुनरादेदे दीर्घायुत्वाय वर्चसे । [illegible]यन्मे रेतः प्रसिच्यते [illegible]ज्ञापतेपुनः । तेन मामम
तं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु । [illegible] सुरूपसूक्तस्यार्थादि परिज्ञायायामतिहितं ज[illegible] संख्या सहस्रं जपहोमयोः ॥ २७

रनंतरं बलिदानप्रकारमाह कांस्यपात्रे नवव्रीहितंडुलान् आढकोन्मितान् निक्षिप्य जलकुंभेन सार्द्धनीवा
चतुःपथं गंधपुष्पादिसप्तवस्त्रसमन्वितं बलिं निक्षिपेत् आढकस्वरूपं परिमाणप्रकरणे निरूपितं । बलिदान
बलिदान मंत्रमाह [illegible]गृह्णीष्व बलिं चेमं प्रजापग्रह महाबल । आतुरस्य सुखं देहि प्रयच्छ त्वं महाग्रह । इति प्रजापग्र
० ह[illegible] अथ ज्वरग्रहहरं कर्मविपाकसंग्रहे [illegible]जयलावाचांडालीयोगर्भे तत्वग्रहः स्मृता इति तेन संतापं
शरीरवति मानवा चांद्रायणं सांतपनं कुर्याच्च मधुमिश्रितैः । रसालपल्लवैर्होमो जातवेदसमंत्रतः । ना
मांसहस्रं तु जपेद्घृतं जातवेदसे । शक्त्या हिरण्यदानं च ब्राह्मणान् भोजयेत्तथा । चांद्रायणसांतपनयोः स्वरूपं
कृच्छ्रप्रकरणे ख्यातं । मधुमिश्रितैर्मधुसंयुक्तैः रसालपल्लवैः होमैः होमसंख्या चाष्टोत्तरसहस्रं जातवेदसमं
त्रतः जातवेदसे सुनवामेत्यनेन मंत्रेण अस्याप्यार्षादि शिवार्द्धेशीत्युक्तरहस्यमिति हितं [illegible]मासहस्रं विश्वमु
सहस्रनामानि एतानि परिज्ञायार्थादर्शितानि अयुतमित्युक्तयत्र संख्यते [illegible]तः सहस्रनाम[illegible]त्र जातवेद
से सुनवामेत्यनयोः प्रत्येकमयुतयातसंख्याको जपो भवति । एवं च द्याधि रुक्तं ति सहस्रं द्विसहस्रमित्यादिकं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ल्यां जपः। नंतरं स्रुवोक्तो होमः कार्यः। एवं होमानंतरं बलिदानप्रकारमाह। पायसं कांस्यपात्रे सुघृतजैः श्वेतैः प
स्कृतं। निक्षिप्य गंधपुष्पाद्यैर्यद्ध्वजां विधाय चादेवालये निक्षिपेद्यद्वा निक्षिपेच्चतुष्पथे। [ink blot] अत्र मंत्रमा
बलिमंत्र ह। प्रयच्छीघ्र बलिं चेमं दाहज्वरमपहा ज्वर। आत्रेयस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छ चेमं दयह [ink blot] इति ज्वरस्य दाह
अथैकाहिकज्वरस्य हरणं। कर्मविपाकसंग्रहे। तस्करो योऽथवा प्राणिहिंसको निर्दयश्च यः। आचार
रहितो यश्च परधर्मस्य निंदकः। अधर्मनिरतो यश्च तानेतान्ज्वरसंज्ञकः। प्रकटं आतितत्मात्व्रात्यैकरात्रिज्वरी भवे
दाहिरात्रेण त्रिरात्रं वा चतुरात्रं ज्वरेण चाशीतज्वरेण सततं ज्वरेण होमज्वरेण वायुतो भवति तस्यैव निःकृतिः
शास्त्रचोदिता। चांद्रायणं प्रकुर्वीत कृच्छ्रं वा तिकृच्छ्रकं। आज्यहोमं व्याहृतिभिः स्तोत्रं रुद्रस्य कांस्य कार
येद्वालेह्यमधाः कैवर्त्तयान्नथा। जातवेदसमंत्रेण दद्याद्धिमत्र शक्तितः। सहस्रकलशस्नानं भीश्वरस्य तु कारये
त्। चांद्रायणकृच्छ्राति कृच्छ्रयोर्लक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं। व्याहृतीनां होमादि नवग्रहयज्ञप्रकरणे दे
वतावाहनप्रस्तावे दर्शितं। जातवेदसमंत्रेण गुडन्यादि पथ्य[ink blot]स्य चार्थो दृष्टौ ज्वरहरणे निरूपितः ध्वानव्ये २१८

त्यनेन चतुर्वेदे (फ) अष्टोत्तरसहस्रं उच्यते। सहस्रकलशाभिषेकं रुद्रानुवाके रुद्रस्य कुर्यात्। रुद्रानुवाकानामाभि
दितया भिषेकप्रकारश्च परिभाषायां रुद्रविधाने रूपधा यि[ink blot] बलिदानप्रकारमाह[ink blot] कांस्यपात्रे मत्स्यपरप
यसाक्तसु शर्करां। निक्षिप्य च ध्वजे जातीकुसुमैः श्वेतवाससा गंधधूपादिभिः शैवस्थाने देयो चोयहं दृज्जयि
वासहेमेन जलकं तेन संयुतं मध्वादिकं बलिं दद्यान्मंत्रेणानेन संयतः। अलबघेजे। भुत्रघजे। साहचर्यजाती
बलि कुसुमानपि श्वेतानप्येव [ink blot] बलिदानमंत्रमाह। प्रयच्छीघ्र बलिं चेममेकाहिकमहाज्वर। आत्रेयस्य सुखं सि
द्धिं प्रयच्छ च महायशः। द्विरात्रज्वरबलिदानस्थानविशेषमाह। द्व्याहिकस्य[ink blot]ज्वरे मात्रस्थाने देवालिं क्षिपेत्
त्र्याहिके नं दिकेशस्य समीपे ऽपि स्थलस्य वा। विष्णोरायतने दद्याच्चातुर्थिकमहाज्वरे बलिदानं मंत्रे द्व्याहिकाख्य
महाज्वरे रुद्रः कार्यः। एवं त्र्याहिकाख्ये त्रिरात्रज्वरे तथा चातुर्थिकज्वरे रुद्रः। द्व्याहिक त्र्याहिकयोः ज्वरयो
रुर्वैक्षिप्यं बलिनाचतुर्थिकज्वरे बलिविशेषमाह। विष्णोरायतने कार्यमंडलं तत्र पीठकं च तत्र पथ्यस्था
पयित्वा यह संप्रकल्पयन्ततः। कुंभं संस्थापयेत्तत्र पीठस्योपरि संयुतं। तस्मिन्पीठे बलिं दद्याच्छर्करापायसं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यसंलाजामध्रुमुरांचैवसर्पिपिण्पाकमेवचारकवासोरकमुग्धंरक्षीयादर्चनेनविघोगंधद्दूपादिकंस्कंदद्या
द्रोगस्पशांतये।यज्जातीयानांमुरानिषिद्धातज्जातीयेःसवलिर्न्याह्यः।थीनद्दोस्तुविशेषः।विष्णोरायतने
यद्वा मूलेश्वत्थद्रुमस्पवा।शीतद्वरविधानेनसंयतश्चचरेद्बलिं।वलिस्त्वांकिलवस्त्रः।हस्लवस्त्रोत्तरीयकः।
शर्करापायसंचैवतिलाश्चैववतंडुलाः।कांस्यपात्रेविनिक्षिपस्वर्णांतडुपरिन्पसेत्।दूर्वांकिलेनसहितं
वलितत्रविनिक्षिपेत्।पूजयित्वाविधानेनगंधंधूपदीपादिभिरर्चितः वलिदानमंत्रमाह प्रच्छन्नी
ध्ववलिंचमंद्वारीतस्पद्वारा।पद्मपद्मिवाहनगो विंदवरास्ववदनप्रसोत्रमुरघमुरश्रेष्ठनारसिंहमदानर।
नप्सद्वरेतिविशेषमलिदधाति।ज्वरद्वारमहेशानसमीपेवलिमाहरेत्।ज्वरद्वस्पफलेयावलिर्वौक
एवस्मिन्नवौकथीतत्वरहरोक्तः।अत्रमंत्र।।गोत्तीरधवलाकारत्रिशूलधरगोपते।जस्मालितदेवेशात्रिने
त्रशिवशंकर।प्रच्छन्नीघवलिंचमंद्वारितस्पद्वारापद्मो मद्वचंमुखंसिद्धिंदर्माश्चविमोचयति।सतत
द्वारविशेषमतिधीयते।संततद्वारेशानस्पालयेवलिमाहरेत्।द्दर्वात्रकथितेषुन्पतमोवलिरुदाहृतः।। २७९

अस्मिन्नेवैकाहिकाद्विज्वरग्रहेस्थानानिमर्वकथितानि।तेषु वलिदानमंत्रमाह प्रच्छन्नीघवलिंचेमं
हरवंसंततद्वारेश्रावरस्थमुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वंमहावलेति ल्पेकाहिकाद्विज्वरपहहरा। अथप्रतुंड
ग्रहहरं कर्म्मविपाकसंग्रहे अशुचिर्यस्पृशेद्देवंब्राह्मणंवद्विमेवकांतंरक्षातिप्रवंडाख्योग्रहस्तद्ग्रहणा
त्ततःज्वरस्तस्मात्रमीपद्वघातीवेवप्रजायते।कृच्छ्रचांद्रायनेकुर्यातद्रोगस्पापनुत्तयोवातत्रावातस्र
कंचनपेदयुतसंख्यया।स्वथन्यासहेमदानंचकुर्याद्विवप्रमुच्यते।कृच्छ्रांचांद्रायणयोःस्वरूपंकृच्छ्रवक
रणेस्पष्टा।यावालश्रावातलेपज मित्पस्यार्षीदिवातयुत्महरेत्स्पधा। वलिदानप्रकारमाह तिल
पिष्टेनसहितमन्नंलाजाश्चलोजनं।कस्मिंश्चित्स्थापयित्वातुगंधपुष्पादिभिर्गृहसनुःपथेपूजयित्वा
मंत्रेणानेननिक्षिपेत्।प्रच्छन्नीघवलिंचमंप्रतुंडाख्यमहाग्रह। प्रातरस्पमुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वंमहाव
ला इतिप्रवतुंडग्रहहरः।।अथकामिलग्रहहरं कर्म्मविपाकसमुच्चये अथकामिलपात्रेयत्रप्रद्यालि
तपद्मागःशुक्रेपराक्रेतंकालग्रहोरक्षातिमानवं।अंतेर्महीपीतनेत्रःपीतावित्मूत्रकोलनेशः।सकुर्याद

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वालि

पवारं च प्राजापत्यमथापरं वलिश्च पायसाज्यपलाजैः संयुक्तश्चरुः । देवे जलाशये त्र्यंबकमंत्रेण । नेनसं
यतः । प्रत्यक्षी च वलिं चैमं कामिलाख्यमहावला । आतस्य सुखं सिद्धिं च यच्छ त्वं महायश । प्राजापत्य
स्य परिलापायां कृच्छ्र प्रकरणे द्रष्टव्यो । इति कामिलग्रहहरं । अथ कालनायकग्रहहरं । कालनाय
को लोकनायकश्चेति नाम्नि विकल्पो न तु कर्मणि कर्मविकसमुच्चयो । आदित्यादिग्रहेषु षष्ठमादिष्या
न स्थितेषु यः । न कुर्यादिह यज्ञं तं कालनायकसंज्ञकः । गृहो ग्रहाति तेन विकृतस्त्रमानि लवंति हि मु
दुर्दुर्दकृशेषो ज्वरो लवति दारुणा । त्रिमधुकैरसालस्य पल्लवैर्जातवेदसा । अष्टोत्तरसहस्रं हि जुहुया
च तथा पुनः । प्राजापत्यं प्रकुर्वीत होमदानं च शक्तितः । त्रिमधुकैरिति । त्रिमधु निशर्करा जपमधूनि ।
त्रिमधुकैः प्लक्षतरोः । जातवेदसे सुनवाम सोममिति पादः । अतसरसालपल्लवा विकल्पेन होमद्रव्यं । जातवे
दसा जातवेदसे सुनवाम सोममसितिमंत्रा । ॥ पिच्छ अरुपवायोर्दिशीत द्वारदेशे त्वा । प्राजापत्य
चरुं कृच्छ्र प्रकरणे । वलिदान प्रकारमाह । वनस्पधेरक्तां गुडपायोयैः सर्वयैश्च वलिमुष्टं च लाज । २८०

वलि

श्च पिण्याकं च तिलास्तथा । हिरण्यं च यथाशक्ति पात्रे कांस्यमयेन वा दद्यादिति शेषः । अत्र मंत्रमहाग्रहगृहीष्व
वलिं चेमं लोकनाथमहाग्रह । आतस्य सुखं सिद्धिं च यच्छ त्वं महावल लोकनाय इति ग्रहणमंगीकारे
लोकनाथ इत्येव पाठः । कालनायक इति ग्रहणामधेयं चेत् कालनाथमहाग्रहेत्यूहः कर्तव्यः । इति का
लनायकाख्यग्रहहरं । अथ पितृग्रहहरं । कर्मविपाकसंग्रहे । यस्य जन्मनस्त्वा पंचमे स्थाने ग्रहस्त्वथापी
त्यग्रहगृहीतस्यात्र चिह्नानि चैव हि । व्याधिना दुःखितस्यात्र प्राणसंदेहकारिणा । दरिद्रश्च लवेत् कार्यं चांद्रा
यणमहो च य तेश्रीसूक्तेन वरा होमः अष्टोत्तरशतं लवेत् । नालिंद्रवर्के किलत्येव रात्रौ दद्यात् चतुःपथे । चां
द्रायणलक्षणं कृच्छ्र प्रकरणे त्वधा । श्रीसूक्तस्यार्षादिना सिकाणहरे स्वरूपवर्णितं । प्रत्यृचं होमः सू
क्तस्य सप्तवारावृत्त्या पंचोत्तरशतं लवति । ततः पंचा । पंच लिंगाः शिरे केकाकृतिरिति तिसृः पाः । पर्व
मिलित्वाष्टोत्तरशतं दूर्वांकरीत्येति । कालनायकग्रहहरे उक्तरीत्या तत्र वलिदानमंत्रो पितृग्रहेत्यूहः । इ
ति पितृग्रहहरं । अथ लोयितग्रहहरं । कर्मविपाकसंग्रहे । पापां शिलां तत्तं देवालया द्यारूह्य सवति ।
मूत्रं पुरीषमपि वा तं स्पृष्टा ग्रहाति यदा नरं लोकाविधायतस्त्वत्र चिह्नानि चरम्यन्यथा अतिसुखपुरीषस्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्दक्रनेत्रस्तथा पुनः पित्रोर्द्रोकीचवदनेदेहेचैव व्रणी त्वेत्रञ्च पवासत्रयं कुर्यात्प्राजापत्यमथापिवा व्या
धिजरूलं पुलावनिमित्तवशान्नैमित्तिकयोरपिफलपुजायश्चित्तेयाव्यवस्था विज्ञेया। तिलहोमो व्या
हृतिभिरुद्यनपुजपश्चथा। शीतलं शलिलं होमद्द्याद्द्विजाञ्भारतः। होमसंख्यां सहस्रं तु जपयेत्पुरु
तंपुनः। व्याहृतीनां हृष्ट्या दिनवग्रहयज्ञप्रकरणोदेवतावाहनप्रस्तावेस्पष्टा। यिम्बनद्यमित्रमहस्पष्ट
तं पुनः। व्याहृतीनां। दिनवग्रहयज्ञप्रकरणो। बलिप्रकारमो[illegible]पायसंकुंडलाजात्रीपिपाके शर्करं
जपरिताचार्यारोगप्रतिमादानविधावुदीरितः बलिप्रकारमोक्ष्यपायसं खंडलाजात्रीपिपाकेशर्करं
क्षिपेत्। सततः पथेसमस्पर्शकस्त्रायेग्रहप्रसादरा[illegible]त्रबलिदानपात्रस्यानलिहितवाद्यथा संतवंपात्रं
या धोतथाकाल[illegible]बलिदानमंत्रमा[illegible]अष्टकीयबलिर्वेमं लोकायतमहाग्रहा त्रात्रुस्पप्रकुर्वा सिद्धिं
[illegible]चमहावल[illegible]लोकायतग्रहह[illegible]अथापस्तंबग्रहह[illegible]कर्मविपाकसंग्रहे[illegible]अनर्हःसत्त्वयं गवीद
दायांतमराजने। पंक्तौ विशेषवोजीयस्तमापस्तंबसंज्ञकः। ग्रहोटक्का तितन्मानन्ददयोदरशोखवारजायते
तन्निवृत्त्यर्थं कुर्याच्चांद्रायणंनरः। पूर्ववद्बलिदानं च मसेरोमा द्विजपते। चांद्रायणं स्वरूपं प्रकृष्टप्रकरणेनिरू
पितं पूर्ववदितिकामिलाख्यग्रहहरोक्तप्रकारेणेत्यर्थः बलिदानमंत्रे आपस्तंबमहाग्रहेस्मृत[illegible]। कार्य[illegible]त्वा २८२

पस्तंबग्रहहरे[illegible]अथ तत्र ग्रहहरो कर्मविपाकसंग्रहे[illegible]तत्र ग्रहः प्रष्टक्का तिपरदारालिमर्थनां कचित्प्रसु
प्तेवनरः प्राजापत्यंसमाचरेत्। गायत्र्यास्तु तिलान्हुत्वा गायत्रीमष्टुतं जपेत्। दद्याद्धेमथवा शक्त्या च
बलिपूर्वोक्तवच्चवे। प्राजापत्य पलह्वणं कृच्छ्रप्रकरणेव्यधायि। होमसंख्या सहस्रं जपानंतरं होमः
पूर्वोक्तवदिति। आपस्तंबग्रहहरोक्तरीत्या बलिदानमंत्रग्रहा बलेस्पृ[illegible] इतिच्छ्वग्रहह[illegible]महाग्र
हरोक्तकर्मविपाकसंग्रहे। महाग्रहग्रस्तं वेजङ्गीया धोवजे स्त्रियं रजकादेस्ततः पादतलदाहीतंघेन्नरश्चां
द्रायणं सांतपनं कुर्यात्तद्रोगशांतयो। यावेदसमंत्रेण मध्यास्तो प्रपन्नवार। अष्टोत्तरसहस्रं तु हुत्वा
८ जातवेदसं जपः सहस्रनामं च दद्याद्धेमं च शक्तितः। रजकादेरित्यादि। रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड ए
व च। कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अंत्यजाः स्मृताः। इति स्मृत्यंतरोक्ता चर्मकारादयो रजकादेरित्यादिशब्दे
नगृह्यंते जातवेदसमंत्रस्यापाद्यादिशीतन्नरहरेद्रष्टव्यो विष्णुसहस्रनामानि परिशिष्टायां दर्शितानि। ज
पसंख्याव्याधिजरूलपुत्तावेना[illegible]रशतमित्यादिक्रमणाकल्प्या बलिदानप्रकारमा[illegible]हत्वा त्रापि

ग्रहः कु... ग्रहः कपिल ग्र

पिण्याकलाजाक्षतांश्चा तिलांस्तथा।पूजयित्वा ग्रहं स्कंदं गंधाद्यैश्च चतुःपथे।निक्षिपेत बलिं विद्वान् मंत्रेणाने
बलि नसंयुतः।अष्टक्षीश्च बलिं चेमं महाग्रह महाग्रहा कुंतकाराख्य अष्टक्ष्ना तिततस्कंदा रवान्न वेश।असंबद्धप्र
लापी च श्वासकाशी च जायते।अत्र चाद्रायणं कुर्यात् भुंजया ब्रह्मरसर्पिषी।मंत्रावाह्य अष्टकान् जपेत्सूक्तं
च पौरुषं सर्पिषी तिच संस्थकं कुर्या।सर्पिश्च पृथक् संख्या अष्टोत्तरसहस्रसंख्याहुती नामष्या दिनत्रय
स्य ग्रहप्रकरणे देवतावाहनप्रकारो विनिर्दिष्टः।पौरुषं सूक्तं अस्य चार्षादि पारस्तात्पायां दर्शितं।सावित्री गा
यत्री अस्या ऋष्यादिकं ...होमे जपसंख्या चाष्टोत्तरसहस्रमयुतं वा व्याधिगुरुलघुतावेन कल्प्या।ब
लिक्षेपनप्रकारमाह।अत्र तिलांश्च पिष्टं च पिण्याकं पायसं मधु।तैलं च मूत्रमेव पात्रे कृत्वा गंधादि तिर्यक्
पूजयित्वा स्वर्णकं नवरत्नं हेमसमायुतं।बलिं चतुःपथे रात्रौ मंत्रेणानेन निक्षिपेत्।अष्टक्षीश्च बलिं चेमं कुं
लि कारव्य महाग्रहा।आतुरस्य सुखं सिद्धिं जयं चैव महाबल।इति कुंतकग्रहहरं।अथ कपिलग्रहहरं।कर्मवि
पाकसमुच्चये।... वैद्योक्तस्तु विप्रस्य चेपाथ तं महा... कपिलाख्यः अष्टक्ष्ना तिततेजनरस्थाल्त्वा सर्वांगदाह २८२

वांचैव नवैल्पीतविलोचनः।त्रिरात्रमुपवासस्यान्तद्रोगस्यापनुत्तये।सोमारुद्रेति च जपेत्सूक्तं चयुतसंख्य
हिरण्यचयथा शक्ति दद्यादथ बलिं क्षिपेत्।सोमारुद्रेति सूक्तं सम्यगेव प्रदर्श्यते।बलिदानप्रकारमाह।कलजांति
लांश्च पिण्याकं पिष्टं रुधिरमेव च।मांसं च तैलपक्वं च कृत्वा मृण्मय...ने।रात्रौ चतुःपथे कुर्यात् ...हेमर
बलि नं।हिरण्यसहितेनाथ स्वर्णकं तेन संयुतं।बलिं तत्र क्षिपेत्पश्चाद्विद्वान् मंत्रेणानेन संयुतः।अष्टक्षीश्च बलिं चे
मं कपिलाख्य महाग्रहा।आतुरस्य सुखं सिद्धिं जयं चैव महाबल।।सोमारुद्रेति सूक्तस्य तरद्वाजो ऋ
षिः।सोमारुद्रो देवता।त्रिष्टुप्छंदः जपे विनियोगः।सोमारुद्रा धारयेथामसूर्यं प्र वा।मिष्टयो रमश्नुवाते।द
मेदमे सप्त रत्ना दधाना शं नो भूतं द्विपदे शं चतुःपदे।सोमारुद्रा विवृहतं विषूचीममीवा या नो गयम
याविवेश।आरे बाधेथां निर्ऋतिं पराचैरस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु।सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु
भेषजा।नि धत्तं अव स्यतं मुंचतं यन्नो अस्मिन् तनूषु बद्धं कृतमेनो अस्मत्।तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ
सोमारुद्राविह सुमृळतं नः।प्र नो मुंचतं वरुणस्य पाशाद्गोपायतं नः सुमनस्यमाना।...।इति सोमारुद्रेति

सूक्तं॥ इति कपिलग्रहहरं॥ अथ शिवपादग्रहस्य कर्मविपाकसंभवं॥ मातृपितृदेवतायामुर्वादिये
सुगर्वतः॥ अवज्ञां कुरुते तं च शिवपादाभिधो ग्रहः॥ ग्रह्णाति तल्लक्षणान्यूर्तिजरोगवाचं वे अपादद्वाहीवरीचे
वजायते तत्रानिष्कृतिः॥ चांद्रायणं त्रवेदांतेसूक्तेन [illegible] चाष्टाशिकथतं बलिर्देयो यथाविधि॥ चां
द्रायणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं तत्रातोपिन्वर्मरुत्वामिति सूक्तं पृथिविधानोक्तं साध्यसर्वरोगहरे ध्याध
यिच रोरपिष्टं [illegible] होमसंख्या घृतस्यापि समयस्तत्राष्टत्याहो मोनत्र [illegible] बलिदानप्रकारमाह॥ पिष्टाति
लोद्धपिण्याकं लाजाकच्चाथ मृण्मयो मार्गद्वयसमायोगे वस्त्राद्धोर्ध्वं [illegible] ततो बलिं निक्षिपेद्धृन्म
बलि त्रेणानेन मंत्रतः॥ अष्टाक्षीघवलिं चेमीशिवपादमहाग्रहः॥ अतिरस्पसुखं सिद्धिप्रयत्नं च महाबल॥ बलि
दाने संध्याह्निकार्यविशेषः स्यान्नविहितदैत्योद्भिकः॥ कालोग्राह्यः॥ इति शिवपादग्रहहरं॥ अथोर्द्धकेशि
ग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंभवं॥ निष्कारणं परद्रव्यहारिणं दुःखकारिणं॥ कर्णेजपं चोर्ध्वकेशी ग्रहो दृष्टा
तिमानवं॥ स्फोटास्तत्र प्रजायंते तस्यांगे प्रखलेधपि॥ चांद्रायणं प्रकुर्वीत कृच्छ्रं वा रोगशांतये॥ अतोसूक्तेन २८३

गुडुच्यासमापं [illegible] पृथक् पृथक्॥ होमो व्याहृतिभिस्त्रीवदद्यात्स्वर्णं च शक्तितः॥ चांद्रायणं प्रकुर्वीत तत्पादिरो
गस्पाशयिको चांद्रायणं॥ अल्पत्वे प्राजापत्यकृच्छ्रः॥ अनयोश्च लक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे ज्ञेयं [illegible] तेसूक्तेन
तिस्रातिपिंडमरुत्वामित्येतत्सूक्तप्रतीकेनातोसूक्तमित्युक्तं॥ अयं चापाद्रिका विधानोक्तं साध्यसर्व
रोगहरे प्रदर्शितम्॥ होमसंख्यास्वष्टोत्तरसहस्रं॥ अत्र प्रत्यर्चं होमे नसूक्तेन व्याहृतिहोमेपि मवसंख्या
बलि व्याहृतीहोमेद्व्यातिलव्याहृतीनामिष्टाधिकं कूष्मांडहोमे दर्शितम्॥ बलिदानप्रकारमाह॥ पायसं
फलकंदलाजांश्चाद्यपकादधीन्ताम्रपात्रे विनिक्षिप्य मोदकं कृत्स्नमेव च चत्वरःपथे क्षिपेद्वस्त्रग
धाद्यैर्हमर्च्य च॥ बलिदानमंत्रमाह॥ अष्टाक्षीघवात्तिंचे मूर्ध्वकेशिमहाग्रहः॥ अत्र [illegible] स्व
सिद्धिप्रयत्नं च महाबल॥ इत्यूर्ध्वकेशिग्रहहरं॥ अथ विष्टंभग्रहहरं॥ अस्यैव विष्टंभि
तिव संज्ञांतरं॥ कात्यायनः॥ स्वकीयाचारवित्रष्टान्ब्राह्मणप्रवृत्तीन्नराः॥ विष्टंभमाधिक्रातिग्र
शात्कुरीत्तरः॥ हस्तपादतले दाहो वा द्यकं वितपाद्यवा॥ स्फोटयुक्तश्च जायंते हस्तयोः पादयोस्तथा
विस्त्रीवास्वरस्यैव रायते तस्यानिष्कृतिः॥ चांद्रायणं प्रकुर्वीत घृताक्तसात्रपत्रवा अष्टोत्तरसहस्राणि हो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मस्याज्जातवेदसा। सहस्रशीर्षामृत्रं च जपेद्युत संख्यया। विष्णोर्नामसहस्रं च सहस्रं वाष्टवैं जपेत्। सहस्रकल
शस्नानं च षड्देवस्य कारयेत्। दद्याद्धिरण्यदानं च वलिर्देयो यथा विधिः। चांद्रायणस्य[illegible]पंचकृच्छ्रकरणेत्पवा। थिाउ
तं वेदसमंत्रस्य[illegible]द्धियीनदारव्हेतिलिहितम्। सहस्रशीर्षाकुरुषइतिस्कंस्पार्षादिगणहोमेपुरुषसूक्तस्मतिधानेवा प
धायाविष्णुसहस्रनामानिपरि[illegible]षायांप्रदर्शितानि। वासुदेव[illegible]सहस्रकलशस्नानं पुरुषसू[illegible]केनस्नानद्रव्यं तुङ्ख्वं म
धुश्राज्यतिहुरसोऽश्रुधेनुशक्यापद्मया। वैकल्पिकं। हिरण्यदानं च शक्त्या। तु सारेण[illegible]वलिदानप्रकारमा[illegible]पायसपिष्ट
गुलिकामध्याज्ञ्ययहमर्ण्यच। विद्वाननेनमंत्रेणसंयतोनिक्षिपेद्वलिं। प्रग्टह्णीष्वबलिंचेमंविघ्नंताख्यमहायहः। आ
तुरस्यसुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वंमहाबलः। ॥ इति विघ्नस्य ग्रहस्य[illegible] एतदेवविहितान्वयग्रहस्यमपि[illegible] अथ महाजि
ह्वायग्रहस्य[illegible] कर्मविपाकसमुच्चये[illegible] मुसलोल्लूखलादीनियायज्ञस्य द्वाणि त्यपि। आयुधानामाविदास्य
लंघयेयो न रस्कृता। कालक्रमात्प्रयच्छन्ति महाजिह्वाभिधो ग्रहः[illegible]तो गजदवागाख्याथाषीतिह्वाव्रणी तक्ष्य
कंपशुकः प्रजायते त्रिरात्रं व्रतमाचरेत्। आज्यहोमेव्याहृतिभिः रुधं न वंचं जपेत्। गायत्री चान्नदानं च दद्या[illegible]न्त
चसारतः। व्रतमुपवासः। होमसंख्यात्वष्टोत्तरसहस्रव्याहृतीनामाज्यादिनवग्रहस्य यज्ञप्रकरणे देयतावाहनप्र
स्तावे दर्शिता ज्यचन्द्रघ्नयन्त्रस्य वार्षादिपरिताषायं रोगप्रतिमादानविधिगायत्र्यपाष्ठकुष्मांडहोम प्रकरणे निरू २७४

पितम्। प्रत्येकमनयोर्जपश्चैवं प्रकारमाह। पक्वान्नमत्स्यांस्तथापक्वान्तिलपिष्टं सुरां दधिक्षीररुधिरं श्चपशाकान्
शूर्पे कृत्वा चतुष्पथे वस्त्रायेयं ग्रहस्य बलिं दद्याद्विचक्षणः। सुरादीन्यशुक्कारिणा दद्यान्निर्वलिदानमं
वलि त्रमाह। ॥ प्रग्टह्णीष्व बलिं चेमं महाजिह्वा महाबलः। आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाग्रहः॥ ॥इति महाजि
ह्वाग्रहस्य॥ ॥अथ नवग्रहस्य॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥ सख्युस्तपस्विनो वापि गुरोर्वा स्वामिनोऽथवा
यायी। स्त्रीगामिनं सक्रमते ग्रहः कामनवग्रहः। कामं नवग्रहः॥ ततः स्फोटमेदुरादीजानितेनेत्ररोगवाङ्
जायते निष्कृतिस्तस्य तत्पक्षकृच्छ्रयं तवेच्च अतिकृच्छ्रं कृत्वा वैचांद्रायणमथापि वा। कूष्मांडैर्जुहुयात्सर्पि
र्दुंदद्याद्विजातयोपौरुषं च जपेत्सूक्तं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम्। लाजैः पर्युषितान्नैश्च पताकाध्वजसंयुतैः
वलि सूर्पैकुंलेनसहितैः बलिर्देया चतुष्पथे। अत्रमंत्रः॥ प्रग्टह्णीष्व बलिं चेमानवग्रहमहाग्रहः। आतुरस्य सु
खं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबलेति। कृच्छ्रं प्राजापत्यः। तथा पुरुषसूक्तस्यादिगणहोमे पुरुषसूक्तविधानेऽपि परि
भाषायामेव निरूपितम्। लाजादेयो बलिद्रव्यं ततपताकास्थूलाः ध्वजाः सूक्ष्माः॥ ॥ इति नवग्रहस्य॥ ॥ अ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यवासवग्रहहरम्॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥वल्मीकखननाद्येन सर्प्पवाधं करोति यः। सर्प्पाणां हननं वा
त्वा तेषां क्लेशं करोति यः। स वासवोग्रहो नाम ग्रहः क्लीयात्तेन सञ्चरी॥ आध्मानी च विसर्प्पी च जायते तस्य नि
ष्कृतिः॥ प्राजापत्यं सवेदाज्यं होमो व्याहृति तिलैस्तथा॥ अग्निरश्मी स्वयंजप्याय किंचे दं जपेद्दश्चम्॥ दद्याच्छुक
यथाशक्ति बलिर्द्देयो विचक्षणैः॥ अन्नं बहुविधं कृत्वा समादाय च तण्डुलप्रस्थानि द्वीपे द्विविधैः पुष्पैर्नाना
बलि विधैर्ध्वजैः॥ यद्दमल्पर्द्धं विधिना मन्त्रेणानेन संयुताः॥ ग्रहक्ली घबलिं चेमं तासवाण्पमहाग्रहः॥ आतुरस्य सु
खं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबलः॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे स्पष्टयिष्याहतीनां कृष्णादिनवग्रहय
ज्ञप्रकरणे देवताऽवाहनप्रस्तावे निरूपितं होमसंख्या त्वष्टोत्तरसहस्रं॥ अग्निरश्मीत्यस्यार्षादिवासवो
ग्रहहरेऽष्टम्यस्यायाल्किंचिदं वरुणेत्यस्य वसिष्ठः ऋषिः वरुणो देवता जगती छंदः जपे विनियोगः॥ यत्किं
चेवरुणदैव्येजनेभिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि॥ अचित्तीयत्तवधर्म्मायुयोपिममानस्तस्मादेनसो देवरी
रिषः॥ जपसंख्या प्रत्येकमष्टोत्तरं॥ रुक्मं हिरण्यं यथाशक्ति उपादिसंचयः॥ अन्नं बहुविधमिति बहुप्रका २८५

रं नाकर्णं च पवंगंध्मदीन्यपि नानावर्णानि धान्यानि॥ ॥इति वासवग्रहहरम्॥ ॥अथ वायसग्रहहरम्॥॥
कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥देवद्विजगृहाऽरामतडागादिषु मैथुनं॥ विष्टोत्यां कुरुते यस्तं ग्रहो गृह्णाति वा
यम यसः॥ आध्मानी वाप्यरुचिर्मान्द्यादाहो च जायते॥ कृच्छ्रमेकं चरेदाज्यं होमो व्याहृति तिलैस्तथा॥ अष्टाऽधि
कसहस्रं च कार्यो दद्याच्च कांचनम्॥ कृच्छ्रः प्राजापत्यः तत्स्वरूपं च कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितम्॥ व्याहृतीनाश्च
बलि ष्पादिनवग्रहयज्ञप्रकरणे देवताऽवाहनप्रस्तावे कथितं बलिस्तु वासवग्रहहरोक्त एवऽत्रापि बलिदा
नमंत्रे वायसाख्यग्रहेत्यूहः इति विशेषः॥ ॥इति वायसग्रहहरम्॥ ॥अथ क्षेत्रपालग्रहहरम्॥ ॥कर्म्म
विपाकसमुच्चये॥ ॥देवतानिंदिताक्षेत्रपालसंक्रमते ग्रहः॥ ततो लवेन्मुखे शोषो जिह्वायां चलवेष्टणं॥
प्राजापत्यं प्रकुर्वीत क्षेत्रपाल्याऽलिभेचनम्॥ शतरुद्रेन कुर्याच्च महाजिह्वाग्रहोदितः॥ बलिर्द्देयस्तु वि
धिनामंत्रस्तूर्द्धं समाहितः॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे दर्शितम्॥ शतरुद्रेनाम रुद्रानुवाकः॥ तेषामार्ष
दितथा लिखेकप्रकारश्चापरिभाषायां रुद्रविधाने समुपवर्णितमेव महाजिह्वाग्रहहरे कर्म्मपाद्धति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

बालि

तम्॥ बलिदाने क्षेत्रपालमुद्दिश्य होमः कार्यः॥ ॥इति क्षेत्रपालग्रहहरम्॥ ॥अथ बलग्रहहरम्॥ कर्म
विपाकसंग्रहे॥ ॥उपकर्तुरविंधेद्वा रूपकार्यपवादकैः॥ तस्करैर्घासरव्यकारितं ग्रहास चलग्रहम्॥
उपकर्तुरविंधेद्वे स एकं वा कयम्॥ ॥अपवादकैस्तस्करैर्घासरव्यकारीस परं॥ अनयोरपि प्रत्येकं वा शब्दश्र
वणादुपकर्तुरिवा वंधेद्वा रूपकारी सा तत्पापां तस्या रूपद्वयं। एवं द्वितीयवाक्येपि। अवलग्रहसंदष्टो
हरीश्वासी च कास वा श्वास सर्वांगरोगापन्नदोषी मंदोग्निश्च प्रजायते। कृच्छ्रं चांद्रायणं वापि कुर्यात्कू
ष्मांडहोमकं। कयानश्चित्र इत्येतदष्टोत्तरशतं जपेत्। अग्निरस्मीत्येवं वापि सहस्रं वाहस्के जपेत्। प्राज
पत्य कृच्छ्र चांद्रायणयोः स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे वर्णितम्। अनयोश्च रोगाल्पत्वमहत्त्वमहत्त्वापेक्षया शक्त्या
द्यपेक्षया वापि कल्पः। कूष्मांडहोमप्रकारा परिभाषायां निरूपितम्। कयानश्चित्र इत्येतदितिनः तु
सकलिंगनिर्देशात् सूक्तं गृह्यते। अस्य सूक्तस्यापि पापसमापरोग हरेक थिताम्। अग्निरस्मीत्यस्या सू
धातरोगहरो बलिदानप्रकारमाह॥ ॥तिलचूर्णयुतं चात्र त्वच्छिन्नीरं सशर्करम्॥ अश्वपारुधिरं चैव २८६

बालि

सुरयाः स्पेष वैकलिः च खाद्येयद्धमस्यपर्णेर्क्कं संयुतं वालिं चतुष्पथे निक्षिपेत् मंत्रेणानेन संयतः॥ अग्रहस्ती
अवलिं चेममचलाख्य महाग्रहः॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिप्रयच्छ त्वं महाबलः॥ अत्र बलिदानप्रकारस्थानाल
वदित्वा कर्मोपतकालः तत्रापि होमकर्माणि समाप्तो सुरा विन्यधिकारिणं देयानि॥ ॥इत्यचलग्रहहरम्॥
अथ हस्तपादग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥देवद्रव्यं तु यो भुंक्ते ग्राममित्रं ब्राह्मणं तथा॥ पात्रस्थान्नं च नि
र्माल्यं लंघयेद्यस्तु नरम्। गृह्णाति हस्तपादाख्यश्छिन्नान्यत्र निबोधत। वल्मीकमध्याद्धर्मार्तापादःपीतस्त्व
वि विलोचनः। प्राजापत्यं कृत्वीत होमो व्याहृतिभिर्तवेत्। हिरण्यं च यथाशक्ति दद्यात् ब्राह्मणभोजनम्। प्रा
जापत्यलक्षणं॥ कृच्छ्रप्रकरणे स्पष्टमाया व्याहृतीनामृष्यादिनवग्रहयज्ञप्रकरणे देवतावाहनप्रस्ता
वे दर्शितम्। होमद्रव्यं यथायां तरेणु तथा दर्शनात्। संख्याप्यष्टोत्तरसहस्रं बलिस्वरूपं अचलग्रहहरोक्त
प्रकरणे देयः बलिदानमंत्रे हस्तिपादमुद्दिश्य हेतु पठितव्या चानेव विधि॥ ॥इति हस्तिपादग्रहहरम्॥ ॥अ
थ कर्णग्रहहरम्॥ कात्यायनः॥ देवद्रव्यमपि भुंक्ते यो ग्रहस्तं कर्णसंज्ञकः। गृह्णाति तेन जिह्वा तु न चलत्यस्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वलि

कर्ण्योः॥वाधिर्यजयतेयोगंकंहृतिर्महतीलवेत्र॥अत्रचांद्रायणंकुर्याद्धोमोप्याहुतिलिस्तथा॥वृषाभमदेति
तिस्तथा॥वृषाभमदेतिसूक्तंचसहस्रंचाप्यवैजपेत्॥चांद्रायणस्वरूपंकृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितम्॥प्याहुतीनाम्
प्यादिनवकस्यग्रहप्रकरणेदेवताः॥वानप्रस्थेदर्शितम्॥होमद्रव्यमाज्यतिलंसंख्यात्वष्टोत्तरसहस्रंवृष
भदेतिसूक्तंमग्रेनिरूप्यते॥ध्वजेगंधादिलिर्द्विपेयहमस्पर्ग्रयनतः॥चतुष्पथेनिक्षिपेद्बलिंमंत्रेणमंत्रवि
मंत्रमाह॥ ॥ग्रहस्त्रीपवलिंचेमंकर्णाख्यत्वंमहायहः॥आतुरस्यसुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वंमहाबल॥वृषाभमदे
तिदशर्चस्यसूक्तस्यवार्हस्पत्योनरद्वाजऋषिः छंदोदेवतानुष्टुप्छंदः जपेविनियोगः॥वृष्णामिंद्रोक्ष्लो
कउक्थास्वासोमेषुसुतपावऋषिन्नी॥अर्ज्रीमघवालस्पतत्थेषुंडद्राजागिरामहतोति॥१॥नरुरिथी
रानयोविचेता॥श्रोवाहयंग्रणतउक्थृति॥वसुःशंसोमरांकरन्धायावाजोसुतोविदिथेदधातिवाजं॥२॥अ
ह्रोनचक्रोश्रूरःबृहन्धेतेमह्नातिरितिचोरोदस्योः॥वृषस्पकृतेपुरुषंकृतक्याजलयोस्करुउरिंद्रस्वौ॥३॥अ
शचीयशस्तेपुरुशाकशाकागावामिवस्तयःसचरंणी॥वत्सानांततंयइंद्रदामन्वेतोअदामानसुदामन्॥४॥ २८७

अन्यदन्यकर्स्वेरमन्यदुरवोसत्रसन्मुद्रराचक्रुरिंद्रः॥मित्रोनो अत्रवरूणाश्चसष्यार्येनास्ति॥५॥विष्पदीपोनपर्वेतु
स्पपृष्टाद्रुन्ध्रेपिरिंद्रानवग्नयंइः॥तंत्वाभिःसुष्टुतिभिर्वाजयंतआजिंनजग्मुर्गिर्वाहो अश्वाः॥६॥नयंउरतिशरदो
नमासानद्या वइंद्रमवकर्शयति॥वृद्धस्यचिद्वर्द्धतामस्यतनूस्तोमेभिरुथैश्चशस्यमाना॥७॥नवीलयेनम
तोतस्थिरायनशर्द्धतेदस्युजूतायस्तवान्॥अज्राइंद्रस्यगिरयश्चिदृष्वागंभीरेचिद्भवतिगामस्मैगंभीरेणन
उरुणामन्त्रिचिद्रबोयंधिसुतपावज्राजाग्रमस्थ्याउशुतर्द्धकृती॥अरिप्णाप्यत्रकोम्फष्टोत्स्यायं॥९॥सत्वस्वनाय
वसेअलीकद्रतोवातइंद्रपाहिरिषिअमावेतमरण्येपाहिरिषोमदेमशतहिमाःसुवीराः॥१०॥इतिवृषभमदे
१ तिसूक्तम्॥इतिकर्णरोगहरम्॥अथधनप्रदहरं॥कात्यायनः॥ ॥तपस्विनीसखीस्वामीऽस्त्रीगामीगुर्विणी
गमः॥यस्त्वंधनप्रदःक्षिप्रंरक्षीयात्तच्चलक्षणं॥आस्यसंदोष्मूत्रकृच्छ्रमत्रकृच्छ्रमाध्मानमुपजिह्विका॥जायतेतन्नि
वृत्त्यर्थंतप्तकृच्छ्रद्वयंचरेत्॥धेनुंदद्याद्द्योहोमंकूष्मांडाख्यंसमाचरेत्॥जपेच्चपौरुषंसूक्तंसहस्राप्युतसं
ख्यया॥इदमापःप्रवहतायत्किंचेदम्हंततथा॥जलेस्थित्वाजपेद्धोमद्द्याच्छक्त्याऽनुसारतः॥तप्तकृच्छ्रस्व

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कृ.श.ग्र.क

रूपं कृच्छ्रप्रकरणे प्रपंचितम्॥ धेनुदानमंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणे दक्षिणादानप्रस्तावे दर्शितः॥ कूष्मांडहोम
प्रकारः परिभाषायां निरूपितः॥ पुरुषसूक्तस्यार्षादिगणहोमे पुरुषसूक्तविधाने वा सिद्धितम्॥ सहस्राद्यु
तसंख्ययेति॥ सहस्रसंख्या जपो भवतिविकल्प्यः॥ व्याधिगुरुलघुता वा पेक्षया जपे गुरुलघुतावपेक्षया॥
श्रवणं॥ इदमापः प्रवहतो तस्या का एवो मेध्यातिथिरृषिः आपो देवता होमे विनियोगः॥ इदमापः प्रवहत
इत्येकथितं॥ ॥इति धनग्रहहरम्॥ ॥अथ कृशग्रहहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥सूर्यचंद्रोपरागे
ल्ठयोस्तु केतं कृशाग्रहः॥ प्रागृह्णाति ततः कंपी कृशो ज्वरदकं गकः श्वासी शूली विवर्णश्च पीतनेत्रो लवेन्न
रः॥ पिपीलिकामध्यजवं कुर्याच्चांद्रायणव्रतम्॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु जपेत्स्कृंचपौरुषं॥ अष्टोत्तरसतं वाश्य
याते सूक्तं तथैव च॥ अग्निरश्मीस्त्वं वापि जपेत्स्वेच्छिकसंख्यया॥ पिपीलिकामध्यचांद्रायणलक्षणं कृच्छ्रप्र
करणे प्रधायि॥ पुरुषसूक्तस्यार्षादिगणहोमे पुरुषसूक्तविधाने दर्शितम्॥ अतोपि तम्मं रुतो मित्य सप्रस्क
कस्यार्षादिविधानो व्याऽसाध्य सर्वरोगहरे वर्णितम्॥ बलिदानप्रकारमाह॥ ॥माषतुल्लिकां वस्त्रं गंधं च २०८

बलि

स्कंद ग्र.

र पिष्ट उपचाद न्नानैवेद्यमथतं तु पर्यारोप्य कांचनम्॥ चतुष्पथे क्षिपेदेतां मंत्रेणानेन संयतः॥ प्रगृह्णीष्व ब
लिं चैव कृशनामा महाग्रहः॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वं महाबलः॥ इति कृशग्रहहरम्॥ ॥अथ स्कंद
ग्रहहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥बालग्रहस्तु तं बालमादायोच्छिष्टं तु कृसथयं अग्निं स्पृशं तं स्कंदाख्य
ग्रहः संक्रमते ततः पादयोर्हस्तयोश्चैव विकारो वायुतो भवेत्॥ ॥बलिदानप्रकारमाह॥ ॥तिलपिष्ट
दधिक्षीरचार्कुरासृप शाकु वाराजमाषश्च मुद्गाश्च निष्पवाः कंटमूलकं॥ पक्षिमांसं सुराचेति इष्टलकं संस्कृ
तो बलिः॥ तिलपिष्टादिकं कांस्यपात्रे कृत्वाथ वेष्टयेत्॥ तत्र दद्याद्बलिं मध्ये गात्रे मंत्रेण संयुतः॥ रक्तमाल्या
वरः स्कंदग्रहमस्पृश्य यत्नतः॥ ॥बलिदानमंत्रमाह॥ बलाधीशः स्कंदमहा रक्तमाल्यांवरप्रियः॥ प्रगृह्णी
ष्व बलिं चेमं प्रयच्छ सिद्धतुष्टिमान्॥ बलिमेवं विधानेन दत्वा चाऽगत्य मंदिरम्॥ अग्निं प्रतिष्ठाप्य ततः
स्वाहाकृत्यास्य देवता॥ पृथिव्याः स्वीयमात्रा स्यां हविषीराज्यसंयुक्तां सर्षपाऽष्टोत्तरशतं सहस्रं जुहुया
दिन्यर्थः॥ अस्वीयमंत्रास्यां मित्य नेनोपलक्षितौ मंत्रौ स्वाहादेवस्य इत्येकः॥ देवास्य स्वाहे सपरा॥ एतयोर्विश्व

बलि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

देवाकाशयः।स्वाहाकृतयोदेवता।यजुष्ठानछंदो।विनियोगः।एवंवालग्रहग्रहीतंवालमादायोछिष्टं
सन्निधिंयःस्कंदोस्यपरोगशांत्यर्थंप्रथोक्तिंकर्मकृत्वापश्चाद्वालकस्यापिरक्षार्थंवक्ष्यमाणवलिंदद्यात्
शाद्योपमाषंत्रुपकान्नंपक्वानामंस्तथासवःपक्वमांसंदधितथा।तिलपिष्टंचशोणितमाद्दिरएपंचव
लिंदद्यात्स्कंदोषेब्रह्ममूलकः।रक्तचंदनरक्तस्त्रयस्वाद्यैधूपदिपजितम्।अत्रमंत्राणांविधानात्तदूपीमेव
वलिदानं॥ ॥इतिस्कंदग्रहहरम्॥ ॥अथस्कंदापस्मारग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥उत्सर्गेकु
रुतेयस्तुवह्नेर्मूत्रपुरीषयोः।ग्रहसंक्रमतेचैवस्कंदापस्मारसंज्ञकः।ततोदेशेस्वजिह्वाग्रफेणिलास्यो
पिजायते।अपस्मारीनवेत्तत्रपूर्ववद्वलिमाहरेत्।पूर्ववदिति।समानंतरोक्तस्कंदग्रहहरविधानेन
वालकरक्षार्थमुक्तावलिव्यतिरेकेणान्यत्सर्वंकर्मकुर्यादित्यर्थः॥ ॥इतिस्कंदापस्मारग्रहहरम्॥ ॥
अथप्रकारांतरेणस्कंदग्रहहरम्॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥अग्नेःपरिहारसेतेयोऽसुविद्वालकैःसहास्कंद
ग्रहग्रस्तस्तातितंततःपाणिपादयोः।आस्येचवातकोदोषःप्रजायेत।गतिदारुणः।वालकैरिपत्रवर्ज्जव २८९

चनमविवक्षितम्।तमिलत्राप्येकवचनमविवक्षितम्।अत्रवतमिलनेनयश्चशेतेयश्चवालकस्तयोरर्षिपिपरा
मर्शः।अतएववलिदानमंत्रेषुद्विशुंविकारान्मुंचेत्यादीनिलिंगानिदृश्यंते।यत्तुकृष्णयोःनित्यसंबंधाश्रयःश
बलि तेसोपिलस्यते॥ ॥वलिदानप्रकारमाह॥ ॥नवहस्तमितंकृत्वास्थंडिलंचतुरस्रकं।उपलिप्यशुभैस्तवर्णैःस्वस्ति
कादीनिविन्यसेच्चद्वाराणितत्रचत्वारिचतुर्दिक्षुप्रकल्पयेत्।तेषुशक्तिंचपाशंचमुशलंतोमरंलिखेत्।मध्येम
ष्टदलंपद्मंलिखित्वातदनंतरम्।चतुःकोणेषुविन्यस्यपूर्णकुंभान्समाहितः।मध्येतत्रवलिंदद्यात्स्कंदग्रहवि
मुक्तये।वलिस्वरूपमाहविवर्णयति॥ ॥कृशरान्नंचपिष्टंचक्षीरंदधिघृतंमधु।अपूपंसक्तयोधानामिथ्यावार
जमाषकाः।चणकाश्चमसूराश्चसुरामांसंतथैवच।वारयकुक्कुटसंयुक्तंश्चुत्रंमेषेणचिह्नितं।रक्तवस्त्रंरक्तान्नं
रक्तचंदनमेवच।रक्तपुष्पाणिधूपाश्चपूर्णकुंभंसकांचनं।अन्यान्यपियानिवस्तूनिशिशुक्रीडनहेतवः।एतत्स
र्वंकदंवस्यमूलेवावालकमूलकेस्कंदस्यलवनेवापिमंत्रेणानेननिक्षिपेत्।अत्रकदंवमूलादिषुवलिदानवि
धानात्तत्रैवपूर्वोक्तंस्थंडिलंकल्पयेत्।स्कंदस्थानंस्कंददेवालयं॥ ॥वलिदानेश्लोकमाह॥ ॥वालनाशु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यतो दिग्मउमा गंगाधरप्रियः। सुरसेनापते स्कंद षण्मुख क्रौंचसूदन। रोहितांबमहानागाकालतुल्यगणेश्व
रः। द्वादशाक्ष महावीर्य द्विषड्भुज महाबल। कृत्तिकानांसुत ज्येष्ठ शक्त्याऽयुधधर शिखिध्वजः। बालानां रक्षसंका
शारक्तमाल्यांबरप्रियः। प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं हृष्टात्मा सह बुद्धिमान्। यो शिशुं विकारान्मुंचाद्यशिवमुत्रशिवं
करः। गत्वाचिरं गवेरत्नलगावरत्वमुत्तुंनरम्रा दत्वा बलमसुं बालमायुष्याचाऽतिवर्द्धयस्व। अलक्ष्मीनाशयाऽ
त्वं ग्रह विनाशनम्। पालयत्वं वर्षशतं बलिमादाय बालकस्य। ॥अथ वह्निं प्रतिष्ठाप्य तत्र क्षीरं तथा दधि
वृषदाज्यं च जुहुयात्तन्मंत्राभ्यामाहुतिद्वयं मंत्राल्पां वक्ष्यमाणाभ्यां प्रतिद्रव्याऽहुतिद्वयं। वृषदाज्यं ना
म दधिसुक्तमाज्यं प्रमुच्यते॥ ॥अथ मंत्रौ॥ ॥अग्नये स्वाहा सेको मंत्रः॥ कृत्तिकाभ्यः स्वाहेत्यपरः। अनयो
र्मंत्रयोः ऋषिः अग्निः कृत्तिकाश्चेति क्रमेण देवते यजुश्चात्र छंदो नियमः। अथ प्रार्थनामंत्रः॥ वय्यव
तो धिस्कंद बलिलिप्सयकृष्टैः। तेन माहेश्वरसुत सदा स्कंदमध्या सततं शिशुं। त्वमर्थ्यासततं नरमिस्पपिपामि
॥ ॥इति प्रकारांतरेण स्कंदग्रहहरम्॥ ॥अथ स्मृत्यंतरेण स्कंदग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥ २९०

उच्छिष्टं बालमादाय शय्यानं प्रतनं गिनः। गृह्णाति ग्रहः स्कंदः आध्मानी ज्वरवान् भवेत्। श्वासवान् रक्तनयनो
वक्त्रमस्तपुरीषवान्। पार्श्वद्वयोपरीतापस्तत्रैवं बलिमाहरेत्। उच्छिष्टं बालमादायेति। उच्छिष्टमित्येतत्र बाल
मित्यस्य विशेषणम्। तथा बालमादाय शय्यानमिति। विशिष्टवाक्यस्यापि बलिमाहरेदित्युक्तां तत्र मिति क
थितमित्याकांक्षायामाह। ॥मेषकुक्कुटमांसानि पायसं सकवस्तथा। रुधिरं च हिरण्यं च सेतन्मूले वटस्या
हि। विनिक्षिपेदर्द्धरात्रे रक्तवस्त्रादिभिर्ग्रहम्। अस्पार्चे वक्ष्यमाणेन मंत्रेणानेन संयतः। बलाधीश स्कंद महा
ग्रहरक्तमाल्यांबरप्रियः। प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं सह ज्ञातिः सहसुष्टिमान्॥ ॥इति स्मृत्यंतरेण स्कंदग्रहहरम्॥ ॥
अथ शिशुग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥देवब्राह्मणगुरोऽचार्या गोतीर्था अवमानिनं। शिशुग्र
हः संक्रमते तत्तो ज्वरयुक्तो भवेत्। अतीसारी चास्य शोषी पानिपादप्रकंपवान्। तत्र लाजाः पायसं चमां
सं कुक्कुटजं सहिरण्यः पूर्णकुंभो बलिर्भवति संततिदः। रक्तवस्त्रादिभिः सम्यक् ग्रहमभ्यर्चयन्नतः।
वटमूले बलिर्देयो मंत्रेणानेन मंत्रविद्। प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं शिशुग्रह महाग्रह। आतुरस्य सुखं सिद्धिं

वलि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मेषग्रह

यच्छत्वं महाबल॥ ॥इति शिशुपायहरम्॥ ॥अथ मेषग्रहहरं॥ कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥बालग्रहसमायु
क्तं बालमादाय यः पुनः। तस्मिन्नाप्तावने कुर्य्यात् निद्रतिततरः। मेषग्रहः संक्रमते ततः। सज्वरश्चाप्यतिवेगे
वायुः प्रकोपसर्वांगेनेत्रयोन्मीलिते सदा फेनिलास्यो नरो दृष्टिरेकत्र संगवेष्टितः। पाणिपादप्रकंपी च
जायते तस्य शांतये। हिरण्यं श्वेतवस्त्रं च पायसं सस्रक् वस्तथा। लाजाश्चाघृपमिश्रेते ह्वलिः पूर्णघटी पिच
गंधायैर्ग्रहमस्पर्श्य शाखपालिनिशीयके। मंत्रेण वक्ष्यमाणेन पूर्वोक्तेन वलिं हरेत्॥ पूर्वोक्तं चेमनेन स्कंदग्र
हहरे बालरक्षार्थमुक्तं। द्रोणमात्रं तु पक्वान्नमित्यादि वलिरपि समुच्चीयते। अतो मेषग्रहगृहीतस्य तद्दो
षशांतये हिरण्यं श्वेतवस्त्रं पायसादिना तत्रोक्तो वलिर्देयः। बालरक्षार्थं तु द्रोणमात्रं तु पक्वान्नमित्यादिना
स्कंदग्रहहरोक्तो वलिरपि देयः। मेषग्रहोद्देशेन वलिदानेन मंत्रमाह॥ ॥ॐ गृह्णीष्व वलिं चेमं मेषग्रह म
हाग्रहः॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वं महाबल॥ इति मेषग्रहहरम्॥ ॥इति श्रीपेद्दिलदासमनस्तह श्री
विश्वेश्वरविरचिते महार्णवाभिधाने निबंधे कर्म्मविपाकपरिच्छेदे बालकाबालकसाधारणानियस्त्र २९१

वालि

संगार्भिगार्भिणीरक्षणं। प्रथममासगर्भरक्षा द्वितीयेके

स्कर्म्माणि॥ ॥अथ प्रकरणे प्रजायहरम्। कर्म्मोऽस्य मेषग्रहहरकर्म्माणि बालकाबालकसाधारणानि ना
मिहितानि। अधुना बालकासाधारण्येव कथ्यते। तत्रापि प्रसंगान्नर्ते[illegible]ताऽपत्यरक्षार्थाः प्रतिवीयन्ते॥ ॥क
र्म्मविपाकसंग्रहे॥ गर्भिणीगर्भरक्षार्थं मासे तु प्रथमे बलिः। प्राजापत्यं समुद्दिश्य देयो मंत्रेण मंत्रिणा। श्वेत
वस्त्रं पायसं च गव्यं क्षीरं तथा घृतम्। श्वेतचंदनं चैव दनं च स्रक् चांगुलीयकं। पूर्णकुंभोद मधुकं धूपदीपाव
यं बलिः॥ ॥इति प्रथमे मासि गुर्विणीगर्भरक्षार्थं देयो बलिः॥ ॥अथ प्रथमे मासि गुर्विणीगर्भवेदनाहरमौष
धम्॥ तत्र नारायणीयटीकायां मपेक्षतार्थद्योतिन्यां प्रथमे मासि गर्भवेदनाय दिस्याच्चातदा पद्मकोशीर
तगरं समनागं तु कारयेत्। शृंगवेरं समुदकं पिष्टा क्षीरेण पाययेत्॥ ॥इति प्रथमे मासि गर्भवेदनाहरमौ
षधम्॥ ॥अथ गर्भिणीगर्भरक्षार्थं द्वितीये मासि देयबलिः॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥गर्भिणीगर्भर
क्षार्थं द्वितीये मासि वै बलिः। समुद्दिश्य पाऽश्विनौ देवौ देयो मंत्रेण मंत्रिणः। दध्यान्नं पायसं लाजा पिप्प
कं कुसुमानि च। गंधश्च धूपदीपौ च वस्त्रं पूर्णघटस्तथा। हेमाद्युतोऽश्वशालायाः समीपे निक्षिपेद्बलिं॥

वालेः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तृतीये

॥अत्रमंत्रः॥भगवन्नोप्रभावन्नोभाववन्नोप्रभावतः।अष्टन्नीत्वलिंत्विमांसुरूपोदेवलेभजौ।युवारक्षतुगर्भिणीं
मासेतुद्वितयेवलिः॥ ॥इतिद्वितीयमासेगर्भिणीगर्भरक्षार्थंदेववलिः॥ ॥अथद्वितीयेमासिगर्भवेदनाहृ
रमौषधम्॥ ॥नारायणीयटीकायामपेक्षतार्थद्योतिन्यां।द्वितीयेवैतुशाल्यकनीलोत्पलकसेरुकं।शृंगवे
रंसमुद्धृक्कंपिष्ट्वाक्षीरेणपाययेत्॥ ॥इतिद्वितीयमासिगर्भवेदनाहरमौषधम्॥ ॥अथगर्भिणीगर्भरक्षार्थं
तृतीयेमासिदेयवलिः॥ ॥इतिद्वितीयमासिगर्भवेदनाहरमौषधम्॥ ॥अथगर्भिनीगर्भरक्षार्थंतृतीये
मासिदेवलिः॥कर्म्मविपाकसञ्चये॥ ॥गर्भिणीगर्भरक्षार्थंवलिर्म्मासेतृतीयकं।रुद्रानेकादशोदेयोमंत्रे
णानेनमंत्रितः॥घृतमंत्रंवलाजाश्चघृतःश्वेतोर्कचंदनम्॥ ॥श्वेतपुष्पाणिवस्त्रंचश्वेतधूपप्रदीपकौ।श्वे
तपंकजयुक्तश्चपूर्णकुंभसकांचनम्॥इत्येतप्रथमस्थानईशान्यांदिशिनिक्षिपेत्।प्रथमस्थानेप्रथममा
सादेयवलिस्थानेगोदोहनस्थानइत्यर्थः।अत्रमंत्रमाह॥महादेवशिवोरुद्रःशंकरोनीललोहितः।ईशानो २९२
विजयोभीमोदेवदेवोभवोद्भवः।कपालीशश्चकथ्यंतेतथैकादशमूर्त्तयः॥रुद्राएकादशाःप्रोक्ताअष्ट

चतुर्थे. पंचमे.

न्नीतवलिंत्विमांयुष्माकंतेजसावृद्ध्यानित्यंरक्षतुगर्भिणी।हरिजिमंच्चैकवुध्यारिनित्यंरक्षतुगर्भिणीति
वाद्वितीयार्द्धस्यपाठः॥ ॥इतितृतीयमासिगर्भवेदनाहरमौषधं॥अथचतुर्थेमासिगर्भिणीगर्भरक्षा
र्थंदेववलिः॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥गर्भिनीगर्भरक्षार्थंवलिर्मासेचतुर्थके।उद्दिश्यद्वादशादित्यान्देयो
मंत्रेणयत्नतः॥आरक्तान्नगुडान्नंचरक्तगंधाक्षतेस्तथा।रक्तपुष्पंधूपदीपौरक्तवस्त्रंसकांचनः।कलश
:सलिलाःपूर्णःक्षिपेदतऊलाशये॥ ॥अत्रमंत्रः॥यमोवैवस्वतस्त्वष्टावरुणश्चसवितास्तगः।विष्णुस्तथा
मधुर्मित्रखगःसूर्यश्चतापनः।आदित्याद्वादशाःप्रोक्ताःअष्टन्नंतुवलिंत्विमांयुष्माकंतेजसांवृद्ध्यानि
त्यंरक्षतुगर्भिणीम्॥ ॥इतिचतुर्थेमासेगर्भिणीगर्भरक्षार्थंदेयोवलिः॥अथचतुर्थेमासिगर्भवेदना
हरमौषधम्॥नारायणीयटीकायामपेक्षतार्थद्योतिन्यां॥चतुर्थेगोक्षीरकदलीनीलोत्पलवालकं
पिवेत्॥ ॥इतिचतुर्थेमासिगर्भवेदनाहरमौषधं॥ ॥अथपंचमेमासिगर्भिणीगर्भरक्षार्थंदेयवलि
॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥गर्भिणीगर्भरक्षार्थंपंचमेमासिवैवलिः।विनायकंसमुद्दिश्यदेयःसंय

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तचेतसा॥ विनायकं गोमयं च कुर्यात्पिष्टेन वा पुनः। चतुरस्रेषु तेलिप्ते स्थापयेत्तं गणाधिपं॥ अत्र पुष्पगंध
धूपाद्यैर्वलिं तत्पुरतः क्षिपेत्॥ अन्नं पक्वं तथा पक्वं मांसं पक्वं पक्वम्॥ पायसं मधु वै द्राक्षा गुडक्षीरफलानि
चा कदलीफलपिंडालमधूकानि च मूलकम्। आलु कंनारिकेलं च कंदमूलानि सर्षपा। सर्वधान्यानि ला
ज्याश्च सूप्यौ यत्तिलपिष्टकृशरडन्नं च सूद्रसंयुक्तमथ्यापैष्टी गुडोदकं सर्वे। एवं सुरा त्रिः प्रकारा धानाश्चैते
वं वै वलिः सुरादीनि यद्वर्णस्य यानि निषिद्धानि तानि परित्याज्यानि॥ ॥वलिदानमंत्रमाह॥ एकदंतोऽवि
कायुत्रिनेत्रगणनायकः। रक्तांवरधरः श्रीमान्रक्तमाल्यानुलेपनः। विनायक गणाध्यक्ष शिवपुत्र म
हावलः। सर्वविघ्नेश्वरः श्रेष्ठः गजवक्त्र महेश्वर। वक्रतुंड महावीर्य महानाग महावलः॥ प्रगृह्णीष्व
लिं चेमां सपत्नीं रक्ष गर्भिणीम्॥ वलिप्रदायकं मर्त्यं मां तु पाहि वाऽति वर्द्धय। अलक्ष्मीमामपायं पापं च
हर विघ्नं विनाशय। वक्रतुंड महावीर्य महानाग महावलः। शिरसा त्वाऽभिवंदेऽभिवंदेऽहं सापत्नीं २९२
रक्ष गर्भिणीम्॥ ॥इति वलिं दत्वा प्रार्थयेत्तथा भिति॥ ॥इति पंचममासि गर्भिणीगर्भरक्षार्थं देयवलिः

षष्ठे · सप्तमे ·

॥अथ पंचममासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ ॥नारायणीयटीकायामपेक्षितार्थद्योतिन्यां॥ नीलोत्पलं स
नालं सनालं च कक्कोलिं च समं ततः। शीततोयेन पिष्ट्वा तु क्षीरेणालोड्य पाययेत्। एवं न पतेगर्भः स्त्रवश्च शूलं
प्रशाम्यति॥ ॥अथ षष्ठेमासि तथा वलिः। वसून् अष्टसमुद्दिश्य प्रदेयो मंत्रेण मंत्रिणा॥ ॥वलिदानप्रकारमा
ह॥ ॥घृतान्नं च हरिद्रान्नं खंडोलाजाश्च पायसं। पीतवस्त्रं सूतानि तथा नीलोत्पलानि चाकांचनं सुवर्णकुं
भं इति वलिं नद्यास्तटे क्षिपेत्॥ ॥अत्र मंत्रः॥ प्रत्यूषः पावकः सोमः अत्र पोमरुतोऽनलः। धरो ध्रुव इति चैते
वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः। प्रगृह्णंतु वलिं चेमां नित्यं रक्षंतु गर्भिणीम्॥ ॥इति षष्ठेमासि गर्भिणीगर्भरक्षार्थं
देयवलिः॥ ॥अथ षष्ठेमासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ ॥नारायणीयटीकायामपेक्षितार्थद्योतिन्यां॥ षष्ठे वै
ला मृद्वीकोत्पलकेसरं पिवेत्॥ ॥इति षष्ठेमासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ अथ सप्तमेमासि गर्भरक्षा
र्थं देयो वलिः। कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥गर्भिणीगर्भरक्षार्थं मासे प्रथमे सप्तमे वलिः। स्कंदोद्देशेन दातव्यः
प्रवोक्तविधिरेव हि॥ ॥पूर्वोक्तविधिं षष्ठेमासि देयवलिस्तु॥ ॥अयं तु विशेषः तत्र वसवो देवता॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अत्र स्कंदेति। अतएव बलिदाने तिन्नं मंत्रमाह॥ स्कंदषण्मुख देवेश शिवप्रीतिविवर्द्धनः। प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं सापत्न्यं
गर्भरक्षिणीम्॥ ॥इति सप्तमे मासि गर्भिणी गर्भरक्षार्थं देयबलिः॥ ॥अथ सप्तमे मासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ नारायण
यटीकायामपेक्षितार्थद्योतिन्यां॥ सप्तमे मासि गर्भे वै कपित्थस्य फलम्लं लाजाशर्करासमन्वितम् दद्याच्च निश्चि
प्पदातव्यम्॥ ॥इति सप्तमे मासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ अथाऽष्टमे मासि गर्भिणी गर्भरक्षार्थं देयो बलिः। कर्मवि
पाकसमुच्चये॥ ॥गर्भिणीरक्षार्थं बलिर्मासे पिचाऽष्टमो द्रुमधमुद्दिश्य प्रदातव्यं पण्वंकुर्वीन सीदति॥ ॥बलिदानप्रका
रमाह॥ ॥पायसं शर्करा लाजा स्नपणं धान्यं तदोघृतम्॥ अपूपं कृशरं चैव मोदकं दधि मल्लकम्॥ माषा निष्पावकाः
कंदः कूष्मांडानि कुसुमानि च नीलोत्पलानि तथा धूपो दीपः सकांचनः॥ एतान्द्विपेन दीनरि मंत्रेणानेन संयतः। का
त्यायणि महादेवि विरूपाक्षप्रिये निशप्रिये दुर्गादेवि महाकालि सिंहशार्दूलवाहने। घंटा चक्रधरे देवि विद्युद्दैत्य
विनाशिनी। नदीतोलप्रिये देवि कुमारी शूलगेहि वो अष्टदंष्ट्रे चतुर्वक्त्रे पिंगलेक्षु कनाशिके। प्रगृह्णीष्व ब
लिं चेमं सापत्न्यां रक्ष गर्भिणीम्॥ ॥इति अष्टमे मासि गर्भिणी गर्भरक्षार्थं देयो बलिः॥ ॥अथाऽष्टमे मासि गर्भे २९४

वेदनाहरमौषधम्॥ ॥नारायणीय टीकायामपेक्षितार्थद्योतिन्यां। अष्टमे धान्यकोशीरमुत्पलं च सकेसरं। कंटकारि
पिप्पलीधनिः क्वाथ्यः सशितं पिवेत्॥ ॥इति अष्टमे मासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ ॥अथ नवमे मासि गर्भिणी ग
र्भरक्षार्थं देयो बलिः॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥गर्भिणी गर्भरक्षार्थं मासे च नवमे बलिः। देयस्याद्विधिनाऽ
मारुद्दिशेवं सुखी भवेत्॥ ॥बलिस्वरूपमाह॥ ॥दध्यन्नं दधि मुद्गान्नं लाजा अपूपा कृशरास्तथा। श्वेतपंकजगंधै
श्च श्वेतानि कुसुमानि च। धूपो वस्त्रं हिरण्येन युतं पूर्णघटस्तथा॥ ॥बलिदानमंत्रमाह॥ ॥प्रगृह्णीष्व बलिं चे
मं दयं देया अश्वमातरः। प्रयं रक्षतु संतुष्टा सापत्न्या गर्भिणीमिमां॥ ॥इति नवमे मासि गर्भिणी गर्भरक्षार्थं देय ब
लिः॥ ॥अथ नवमे मासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ ॥नारायणीय टीकायामपेक्षितार्थद्योतिन्यां। नवमे का
कोली पलाशबीजं वैरंडमूलयुक्तं पिष्ट्वा जलेन मोदकं कृत्वा जीर्णमेतद्दयेत्॥ ॥इति नवमे मासि गर्भवे
वेदनाहरमौषधम्॥ ॥अथ दशमे मासि गर्भिणी गर्भरक्षार्थं देयबलिः। कर्मविपाकसंग्रहे॥ गर्भि
णी गर्भरक्षार्थं मासे च दशमे बलिः। उद्दिश्य पनैर्ऋते देवी त्रयो मंत्रेण मंत्रिणा॥ ॥बलिदानप्रकारमाह॥

एकादशो

पक्वान्नं कृशरा लाजाः पक्वापक्वाश्च मत्स्यकाः। पक्वापक्वं च पललं सुराश्चेक्षुरसस्तथा। कृष्णवस्त्रं कृष्णगंध
कुसुमानि सुमनानि च। धूपदीपो हिरण्येन युक्तः पूर्णघटस्तथा। नीलोत्पलेनापिहितः इत्येतन्निखिलं बलिः। नि
क्षिपेद्दक्षिनीशायां मंत्रेणानेन संयतः। पितृदेव पितृरूपे श्रेष्ठे महादेवी महाबले। एतामसने दिशावासे निर्मिते
श्रोणितप्रिये। गृहाणेमं बलिं चेमं सापत्न्यां रक्ष गर्भिणीम्। अत्र सुरा ब्राह्मणा विवर्ज्या॥ ॥ इति दशमे मासि
गर्भिणीगर्भरक्षार्थं देय बलिः। कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥ गर्भिणीगर्भरक्षार्थं मासे चैकादशे बलिः। वासुदे
वं समुद्दिश्य देयस्त्वायं विधिस्मृतः। पायसापूपपिष्टं च गुडो लाजाश्च सक्तवः। श्यामाध्वजः श्यामगंधः श्या
मानि सुमनास्तथा। धूपो दीपो घटः पूर्णः कुंभासन्नीलोत्पलकांचनः। एतत्सर्वं समस्तं वा वासुदेवालयेऽपि
वा॥ निक्षिपेत्प्रयतो भूत्वा तत्राऽयं मंत्रमुच्चरेत्। पांचजन्यधराब्जकौस्तुभोद्योतभास्करः। गृहाणेमं च ब
लिं चेमं सापत्न्यां रक्ष गर्भिणीम्॥ ॥ इति एकादशे मासि गर्भिणीगर्भरक्षार्थं देय बलिः। दशमे मासि सुक्तं ग
र्भवेदनाहरमौषधम्॥ ॥ तदेवैकादशे मासि देयं॥ ॥ इति एकादशे मासि गर्भवेदनाहरमौषधम्॥ २९५

सुखप्रसवउपायस्त

॥ अथ सुखप्रसवोपायः॥ ॥ नारायणबलिटीकायामपेक्षितार्थद्योतिन्यां॥ करंकीकृतगोमस्तकोसूतिकालय
नोपरि ततकाले निहितो नार्याः सुखप्रसवकारकः। करंककृतेगोमस्तकेइति। अस्थिमात्रावशिष्टं गोमस्तकं
मित्यर्थः॥ ॥ उपोदक्यास्तु मूलानि तैलयुक्तानि कारयेत्। शायो निस्तलेपो दातव्यो सुखं नारी प्रसूयते। वंश
निंबयोश्चक्कलशीमूलकपित्थपत्रकरंजनिस्पत तत्समतो लितं कल्कमजाक्षीरेण घृतं कृत्वा तेलेन
संयोऽत्पायोनि लिंपेत्। एतदन्नमपि मार्गेन पातयेति किंतु नः सुखप्रसवकारीति॥ ॥ लेपनमंत्रः॥ हिमवंत
उत्तरे पार्श्वे सवीरीनाथ पक्षिणी। तस्याः नूपुरशब्देन विशल्या भवतु गर्भिणी स्वाहेति॥ ॥ इति सुखप्रसवो
पायः॥ ॥ इति श्रीपेद्दिभट्टात्मजलक्ष्मी श्रीविश्वेश्वरविरचिते मदनपारिजाताभिधाने निबंधे कर्मविपाकप्र
कृद्दोगर्भिणीगर्भरक्षार्थं प्रथममासादिषु वयोगर्भवेदनाहरौषधानि सुखप्रसवोपायश्च॥ ॥ अथ बा
लकरक्षाकराणि॥ ॥ तत्र प्रयोगसारे नारायणीये च क्रियाकालगुणोत्तरानुसारेण विहितान्यत्राभि
धीयंते॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि बालरक्षां यथाक्रमम्। प्रथमे दिने गृह्णाति बालकं वामना यही पापिनी

यदीतिनारायणीयेगंधनीतिक्रियाकालखणोत्रेयदीनामधेयं।तयाश्चदीतमात्रस्यचेष्टितान्फललद
येश्चगात्रोद्वेगोनिरावहाऽरोलालनायीववर्तनमालेपित्रंधातकीलोध्रमंजिष्ठात्रालचंदनैाष्टपयेन्मद्विषा
मंत्र: द्वेणततोमुंचतिसायदी॥अत्रमंत्रः॥प्रयोगसारे॥ॐनमःश्चामुंडेभगवतिविघ्नजिह्वेदारहोरश्र
पसरंतुदुष्टग्रहाःहूंस्तेयतागच्छंतु।यथान्ययथास्था[illegible]द्रोजापयतिविघ्नजिह्वेदार्श्वाहा॥स्नाना
नुलेपनेधूपेनधूपानेषुविहिताविहिताविधयमस्यजितानारायणीयेवलिंहरेद्विपन्नुचक्रोमत्स्यमां
ससुरालक्तस्रगंधाम्रस्रग्धूपदीपकैः।वलिंहरेदिलग्नयः॥अत्रमंत्रःप्रयोगसारे[illegible]नमश्चामुंडेभगवति
मंत्र: विघ्नजिह्वेदांदीहूंमुंचरस्त्रांकरुस्वलिगृह्णस्वाहेति।वालग्रहाणांविधेयंसर्ववलिनिवेदनेना
रायणीयेतु।वलिदानमंत्रः।चामुंडेयत्रपिकंडिचेति।चामुंडेसर्वरिद्धिकेडिचेति।चामुंडेशवरिचं
डिके।ठठेतिस्वाहा॥अन्यन्मूलग्रंथस्य।अयंवालग्रहेषुसर्वत्रवलिदानमंत्रः।अत्रवलिदानेका
लविशेषस्यदिग्विशेषस्यवृक्षादिविशेषस्यानभिहितत्वान्निमित्तान्यतरकालगतत्वापिसंध्यात्रयम २९६

ध्येन्यतमःकालःपूर्वादिदिक्षुएकादिक्रूववक्षमाणवृक्षाणामन्यतमसमीपएवग्राह्यः।एवमन्यत्रापिदेशकाला
द्यनुक्तौविज्ञेयं।प्रयोगसारे[illegible]कदंवश्चकरंजश्चविल्लोतोनिंवएवच[illegible]श्वत्योदुंवरस्त्वेवश्लेष्मांतकवटौ
तथा।माहेन्द्रक्रमेणोक्ताःपूर्वादीनांतदिगताः।तेषामेकंसमाश्रित्यवलिंदद्याद्यथोदितम्।प्रातिस्थू
लंप्रसुदकंप्र[illegible]वृक्षमथापिवाप्रतिस्थूलमतिस्थूलंस्थूलंतन्नत्रप्रदेशाइसपृ[illegible]प्रोक्ताशायामनुक्तायां
प्राकृप्रोक्तासाऽनुसारतः।यत्रवारोवर्ततेतत्रमाहेणं[illegible]वलिमा[illegible]देश्याकृत्वानीराजनं[illegible]वलिमितिविधि
वद्वलिमालयश्चयःसंस्पृश्यपाद्भिःसमंत्रंशिरसिसकुसुमैरक्षतैर्लो[illegible]यित्वाद्विशोयेदेव[illegible]याविधिवद्गु
पहितैस्ववगातैस्तुमंत्रैःकुर्याद्द्वांसमिद्धेन्नणमिववलियंयातिदुष्टग्रहार्त्तिः।नरानाराजनमंत्रोर्धारीना
रायणीये।ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चस्कंदोदैत्यैःश्रवणस्तथा।रक्षंतुत्वरितं[illegible]लंमुंचमुंचकु[illegible]रकां।ठठेति।अ
स्यव्याख्यानंलघुटीकायां।विष्णुश्चरुद्रश्चेतिविष्णुश्चरुद्रश्चादैअहमेतिश्रवणःवैश्रवणः।ठठेतिस्वाहा
रक्षाविधानेध्ययंमेवमंत्र[illegible]तत्रप्रकारःप्रयोगसारे[illegible]ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चहैश्रमेदमेति।वैश्रवणःरक्षंतुत्व

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रितंवालंमुंचमुंचकुमाक्रोंक्रींगगविद्याबद्धर्ययाआर्प्पितेणारक्षसंवावालभाख्याविदर्शीतत्र
म्मातिःकल्पितैश्रोजिकालिप्तप्ल्लेपोसर्वकालयघ्नोनारायणीयेलघुटीकायामस्यव्याख्यानंपक्ष
पक्षमवादेहणीसर्यावेतिस्वाहक्षमहादेविनीलग्रीवगगेतिस्वाहा॥प्रयोगसारे॥रक्षरक्षमहादे
वनीलग्रीवजटाधरायदेस्तुसहितोरक्षमुंचमुंचकुमारंकौत्रयेमंत्रेमुंमेविलिख्यगुलिकांकृत्वाउ
ङेवंधयेदिति।वालयहृष्टदीतस्यवालस्याऽलिषेकोपिकार्यातथाचनारायणीयो॥पंचदलैस्नाप
येदिति।बालग्रहगृहीतस्यवालस्याऽलिषेकोपिकार्यातथाचनारायणीयो॥पंचदलैस्नापये
प्रयोगसारे॥पलाशोदुंबराऽश्वत्थविल्वन्यग्रोधपल्लवैः।क्वथितेनकषायेणपरिषिंचेत्सर्वांतयो
परिषेचनमलिषेक॥स्नानंतर्प्पणमिप्सनयंतिरं।अत्रमंत्रोनमश्चामुंडेभगवतिविद्युज्जिह्वेहांरहींश्र
पसरंविल्पादिरनुलेपनप्रस्तवेदर्शितःमंत्रांतरस्योद्धारोनारायणीयेचामुंडेनमोहियैकुंक्रींदुष्ट
ग्रहाङ्कंतत्रगच्छंतुग्रहगायत्रमुस्यानरुद्रोज्ञापयतिगगस्याःसर्वकर्म्महृदयंप्रवरोऽलिषेकइति॥ २७

लघुटीकायामेतद्व्याख्यानंमुंडेतिचामुंडेति।हियैतिविद्यो।गगेतिस्वाहा।अयंमंत्रअलिषेकवलिदाना
दिसर्वकर्म्मसाधनं।वालकस्यशिखांस्पृष्ट्वारक्षार्थंजपोपिकार्यः॥तथाचप्रयोगसारे॥ॐसर्वम
तरह्मंग्रहंसंहरंतुह्रींरोदयस्फोटयश्गर्जस्मरश्टक्रश्आमर्दयश्सिद्धंहनश्एवंसिद्धंहनेश्सिद्धंहन२
एवंसिद्धंरुद्रोज्ञापयतिस्वाहाअस्यैवशिखांदध्नाष्टोत्तरशतंविद्यामथमांजपेदिति।वालग्रहशांतये
होमोपितिलैराज्येनवाकार्यःअत्रमंत्रोद्धारोनारायणीयेकूष्मांडचापिनिपदश्लगवतियामुंडेतुंचश्दहश
सरश्वलाहक्षश्गवाहोमंतिलादिभिरनेनकरोतुमंत्रीति।अस्यव्याख्यानंलघुटीकायांकूष्मांडिप्रागिणीति
कूष्मांडिरागिणिभवेतिस्वाहा।अस्यध्यानेनपंचादंडुक्रुयादिति।परोमंत्रॐमुंकःश्पकश्तवश्जयश्अ
गच्छवालिकेगगेति।अस्यव्याख्यानंलघुटीकायां॥मुंकमुंकपकफडकडवेति।मुंचमुंचपचपचदाहदहागवे
तिस्वाहातद्रूपतर्प्पणहोमादिनासर्वयहसर्वयहसमइति।तर्प्पणमभिषेकोत्रसिद्धःतर्प्पणंवा॥आदिश
तिस्वाहातद्रूपतर्प्पणहोमादिनासर्वग्रहसमइति।कूष्मांडिलगवतिसुरागिणिमुमुंडितेमुंचश्दहश्पचश्सरश्गच्छश्स्वाहा
द्वेनवलिः।प्रयोगसारे॥कूष्मांडिलगवतिसुरागिणि

त्वा च तुष्पथे कुंडं मंत्रेण मंत्रयित्वा त्रिरात्रं पंचरात्रं वा स हस्तं जुहुयात् तिलैः। यां तिदुष्टग्रहो शां विलि
दामाऽस्तुलेपनादि सर्वकर्म्मस्वप्यन्यो मंत्रो नारायणीये दर्शितः। तद्यथा। चंडोस कर्षी वनलो त्रिनोयं
डांतं वनासाऽर्द्धशशी च चंद्रः। हुंफट् शिरो त्रामतरे ग्रहन्या द्वालग्रहाः कुक्षजयादिकर्म्मणि। अस्य व्याख्यानं
नारायणीयटीकायामपेक्षितव्यं द्योतिन्यां। चंडो कद्वितीयो पंचमस्वरसंयुक्तो क्रमेणोद्धृत्य त्रिर्दकारः त
दुपरि रेफसंयुक्तं प्रसिद्धडांतं चोद्धृत्य पुनरपि कद्वितीयं सप्तमस्वरयुक्तं मर्द्धेंदुयुक्तमुद्धृत्य हुंफट् स्वाहा
इति रेखा। अयमपि बालग्रह सर्वकर्म्मसु प्रशस्तो। नारायणीयलघुटीकायां तु चां चाड़ादित्पादि चंडः ख
कर्म्मा। चंडो द्वौ कर्णयुक्तौ खु। अनलो त्रिनेत्रेति अनलः। त्रिः। दकारनिष्ठो रेफः। डांतां णनासा क्रो। अर्द्ध
शशी। अनुस्वारः। आस्पर्शयुक्तः। खकार रखं इति हुंफट् शिरो त्रः स्वाहा। अन्त्रः। एवं खुखुदेणं हुंफट् स्वाहा इति मं
त्रोलवति। मंत्रोद्धारश्लोको नारायणीये तारलुयुमसुदकं शिरपालिरणै क्रिर्त्ता चा शिशुनाम शीर्षाका २९८
द्वयुक्तैः बहिरधो वदनैः विपरीतं मंत्रं तदा शिशुरोदनमुल्लिखेति। अस्य व्याख्यानं नारायणीयटीकायामपेक्षि

तार्थद्योतिन्यां। देवीं लिखित्वा तन्मध्ये शिशुनाम लिखित्वा ॐ लुलु वस्वाहेति मंत्रेण देवीमालेव वेष्टयित्वा। तद्बहिः श्रं
द्वंमंडलद्वयं विलिख्य केकमधोवदना ऽ रसिः संलक्षप वध्नीया शिशुरोदनं निराकरोतीति। लघुटीकायां तु तार
मित्यादिता प्रणवः लुयुमं लुलु इति दकां वः शिरः स्वाहा। ॐ लुलुवस्वाहा। इति मंत्रो लवति शक्तिः क्लींका
रः। एवं प्रयोगः क्लींकारमध्ये शिशुनामा विलिख्य ॐ लुलुवमंत्राद्वरैर्वेष्टयेत्। तद्बहिर्वृत्तद्वयं विलिख्य। तद्बहिरधोव
दनैरष्टमी चंद्रकलाकारै रेखाकैर्द्वेष्टयेत्। योगांत स नडरं चक्रं विलिख्य तस्यनास्यां हल्लेखां विलि
ख्य हल्लेखामध्ये शिशुनामा विलिख्य षडरेषु प्रणवादीन् खडक्ष
राणि लिखित्वा। तद्बहिर्वृत्तद्वयं नेमिरूपेण लिखित्वा। तद्बहि
श्चक्रप्रतिमर्द्धेंदुभिर्वेष्टयेदिति। अथ यंत्रोद्धारः। अथ यंत्र
चोद्धारः। अयं वृद्धकारायः। लघुटीकाऽलिप्रायः। अथवा
लग्रहस्तव :॥ अथ योगसारे प्रणम्य शिरस्तोशां तं गणेशा
नां महेश्वरम्। बालग्रहस्तवं वक्ष्ये समस्ताः स्युदयप्रदम्। तान

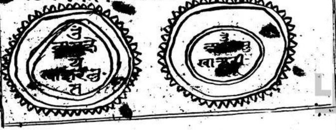

प्रसाय प्रसादीप्याद्भुणाविक्रमेणचावसिष्ठोयमहास्कंदः नोदेवः प्रसीदतु॥ रक्तमाल्यांवरधरोरक्तमाल्यानु
लेपनः स्कांदिलोहलः शांतः सनोदेवः प्रसीदतु॥ आदिकसेनापरिवृतोदेवसेनांचितः सदादेवसेनापतिः श्रीमान्स
नोदेवः प्रसीदतु॥ ॥ शक्तिः शक्तिधरः शूरः कुमारः शिखिवाहनः सुरसिद्धामहासेनासनोदेवः प्रसीदतु॥ ॥ प्र
बुधाप्रबुद्धाचप्रमनाशमनेति मनोन्मनीति विख्यातायोगिन्यः पांतुवालकं॥ जातरूपा सुरूपाबहुरूपा
महोदया॥ ॥ मनोजवाजवाजयश्रीशाश्वतामदनेति चाद्भुतानांसत्रसंख्यातायोगिन्यः पांतुवालकम्॥ ॥ सुवता
रुक्मिनीचंडाचंडवेगाविनीजया॥ विद्युज्जिह्वामहानामशतानंदातथापरा॥ वालाप्रथमनाचेतियोगि
न्यः पांतुवालकं॥ हरिणीचाथ हीवान क्रौंचकीतथा॥ ॥ कुररीकोटराक्षीचकुं
तकर्णीचचंडिका॥ वालहिंकारिणीचेतियोगिन्यः पांतुवालकम्॥ धूम्राक्षाचयोगि
सिद्धाप्रियंवदा॥ सुलक्षासुप्रभागौरीवलाविकारिणी॥ ॥ नानाविज्ञाविष्यातायो
गिन्यः पांतुवालकं॥ ज्वालाकरालाकालिंदीकालीचेतियथोदिता॥ खंडंदावारसंपन्न
योगिन्यः पांतुवालकं॥ प्रणीतासुप्रणीताचमालिनीविश्वमालिनी॥ विमलाकमलामाला २९९

लोलीरौद्रीचविश्रुता॥ विहंस्पोयथाकामंयोगिन्याः पांतुवालकम्॥ वायुवेगामहावेगासुवेगावेगवाहिनी॥ ॥
लोलीरौद्रीचविश्रुता॥ विहंस्पोयथाकामंयोगिन्याः पांतुवालकम्॥ लमणीत्वामणीनिष्प
पाशिनीहंसिनीहृष्टिः पुष्टिर्पुष्टीतिसिद्धिदा॥ क्षिमातुलावाहिन्योयोगिन्यः पांतुवालकम्॥ शिवा शिखाचसुरमंडिता॥
निष्क्रियासलगागुह्याकेदिनीद्राविणीकामायोगिन्यः पांतुसर्वदा॥ ॥ शकुनीरेवती शिवा शिखाचसुरमंडिता॥
वलवान्द्रयतनाख्याचकटघतनिकापुनः॥ विडालागोमुखीहंस्राकुंडमालातथापरा॥ श्वेतलंवाचपद्माच
कुमुदाप्पथवांविका॥ ॥ तापिनीचैवकालीचदेव तमुखीधूम्राकुंडमालातथाप्रपरापांद्रीमार्जारिकालद
यकुरंगीचशुलाकृशा॥ ॥ काल रात्रिश्चमायाचलोहिलापिलिप्पिछिका॥ लीलारणीचक्रम्पादानीप्रणादुर्गामापरा॥
॥ तापिनीकटकोलीचमुक्तवेणीमहावला॥ अहंकारीजयातद्वा दमेघात्रिदंडि श्रीरोदनीसुकुटीसिद्धाललाटापिंगल
तथासीतलावालिनीचैवतापसीचाथाराक्षसी॥ ॥ मानसीधनदादेवीवलनावर्त्तिनीतथा यमुनाजातवेदाचनलिनी
कलहंसिनी॥ ॥ लिंकादेवाहूतीचवायवीदक्षिणातथा॥ खड्गदापाणिकाचैववामनीचांपिकेतिच॥ ॥ एतास्तु
कुलोत्पन्नावक्तुः पष्टिः समीरिता॥ योगिन्योनित्यसंतुष्टाः स्कंदापस्मारदैयताः॥ ॥ नानारक्षाऽधिकास्त्यावालकंपा
तुसर्वदा॥ महालक्ष्मीर्महानंदामहासेनामहावला॥ महाकंपामहा लीमामहावेजामहोत्सवा॥ ॥ महामनामहा
म

चंडोमोहिनीवीरनायिका॥ ॥एकावीराविशालाक्षीसुकेशीचसुखास्तथा॥ ॥सुकेशिनीचसंतुष्टादंडिनीचविलंबिनी॥मा
ननीचाथसौवर्णीसिंहवक्त्राकरंकिनी॥ ॥चमराचंचलापंचाचंडाक्षीसिद्धि[?]परा॥ ॥कोदरीश्रुतिःस्वाहास्वधा
स्वयंवसानातनी॥ ॥संवाधसंवराहवीनीलग्रीवातथाम्बिका॥विमलाग्रंथिनीवामाक्रीडनीवेगवाहिनी॥ ॥
श्रेणीमालिनीफुल्लाकालवर्णाचचंडिका॥चित्राननाशुभाचेतिपार्वतीसर्गनिर्गता॥ ॥पंचाशद्दलसंपन्नाश
मीदेवतप्रिया॥योगिन्यःकामरूपिण्योबालकंपान्तुसर्वदा॥ ॥विश्वावंतीपलाग्रगासर्वज्ञासर्वगागुहा॥दुर्गासर
स्वतीश्रेष्ठाप्रज्ञाप्रज्ञप[?]परा॥ ॥प्रमदारोहिणीशांताप्रज्ञाप्रह्लादिनीविना॥विभूतिश्चिंततिःप्रीतिःप्रमतिर्विघृति
र्जया॥ ॥जगदाप्यायकारीबालकंपान्तुसर्वदा॥ ॥नंदाश्चैवोपनंदाश्चगोमतीसुमतीस्तथा॥विरूपाक्षनिष्कोम
हाकालःकरकस्त्रिमलोचनः॥तेजश्चंडोविरूपाक्षोगोमुखोवक्रतुंडवामुखः॥कालानलकरालश्चशंकुकर्णोवि
लोचनः॥ ॥एतेसंक्रंदनोत्पन्नावीराःषोडशराक्षसाः॥घृतनाथवताभुष्टाबालकंपान्तुसर्वदा॥ ॥चंडध
रोहदश्चान्व्योमशिरोषरशेखरो॥केतुमालोहिरण्याक्षोविद्युत्केशःशशिप्रभः॥[?]पद्मगोह्वलनोतोमसंव
र्तकइतीरितः॥ज्वालाचक्रस्थिताह्येतेस्रष्टाकमलयोनिना॥वीराद्वादशविख्याताद्देवतावाधिपलनात्रो ३००

ष्याप्रसन्नाःसन्तास्तेबालकंपान्तुसर्वदा॥ ॥वज्रिणीशक्तिणीचातदंडिनीखड्गिनीतथा॥पासिनीध्वजिनीदे
वीगदिनीशूलिनीपरा॥ ॥पद्मिनीचक्रिणीचेतिसर्वाकाराभयप्रदाः॥एतादितिर्निर्मितादेव्योयोगिन्योद
र्शिकीर्तिताः॥ ॥अविकृतप्रधानायासायासासप्रसूतना॥प्रशन्नामातरःशांताबालकंपान्तुसर्वदा॥ ॥अ
कृ[?]जीवकोजीवोजीमूतश्चबलाहकः॥मा[?]वोविमलोश्च[?]वीरेशानागनिर्मिताः॥ ॥सप्तयेषांमहादे
वीदेवतामुखमंडिता॥प्रसन्नमनसःसर्वेबालकंपान्तुसर्वदा॥ ॥आर्यकोजंभकोलीमन्यःस्कंदश्चकी
र्त्तितः॥वीरेशावीरदुष्टानेनिजमेषाऽधिदेवता॥पंचशक्तिप्रधानास्तेबालकंपान्तुसर्वदा॥ ॥सौरम्योलेखा
वीराःक्षेत्रपालाविनायकाडाकिन्योयक्षराक्षसाःपिशाचाकिं[?]भूतपन्नगाःखगाश्चव्यंतराभूतामनुष्यापश
वोमृगाःसरीसृपाश्चसंतुष्टबालकंपान्तुसर्वदा॥आदित्यावसवोरुद्राःपितरोमरुतस्तथा॥मुनयोमान
वाःकालाग्रहायोगाःसनातनःसिद्धासाध्याश्चगंधर्वाःदेवाश्चाप्सरसोबला॥विद्याधरामहाद्वेषाबालकंपा
तुसर्वदा॥सहजावीरजाश्चैव[?]गजामंत्रजास्तथा॥योगिन्योयोगमाविन्योनानाविलवगोचराः॥लावन

मातृसंयुक्तवालकं पातुसर्वदा ॥ तल्लोकेस्वर्गलोकेयास्त्रियोमातरः। अथश्रेडद्वतिर्यक्षकीज्यो
ऽनंतमूर्त्तयः। प्रसन्नायोगसंपन्नादिव्यैश्वर्यसमन्विताः॥ स्वच्छंदापदसंतुष्टैश्वैपरिवेष्टिताः। रक्षंतुवाल
कंप्रीताः शांताः शांतेनचेतसा॥ दिव्यंस्तोत्रमिदंपुण्यंवालरक्षाधिकारकं। जपेत्संतानरक्षार्थंवालद्रोहो
पशांतिदं ॥ इतिवालग्रहस्तव अथवालग्रहहराणि ॥ अस्मिंश्चप्रथमदिवसआह्णीवामनीसंज्ञाग्र
ग्रहीहवलिदानादिहनात्रकर्मसुयमंत्राः प्रदर्शिताः। यानिचयंत्राणियश्चग्रहस्तावदर्शिताः। प्रत्येकं
वालग्रहहरेषुसाधारणं। अतःसर्वार्थप्रथमतएवोपवर्णितम् ॥ इतिप्रथमदिवसग्रहीतवालग्रहह
रम् ॥ अथप्रथमेमासिगृहीतबालग्रहहरम् ॥ प्रयोगसारे ॥ प्रथमेमासिगृह्णातिवालकंशकुनीग्रही
कासरोदननिःश्वासस्तब्धगंधातिमीलनैः। रक्तमत्स्यपुरीषंचतत्रेष्टंसंप्रचक्षते। पायसंत्रिविधोपेतंते
पसमन्वितं। चतुर्विधेनमांसेनपीतवस्त्रोपशोभितम्। वामेकरंयमाश्रित्यपसव्यादंवलिमाहरेत्। नव
गोदंतधूपस्यात्ततोमुच्येतसाग्रही। नारायणीयेतुकाशलेत्रोदनमितिचेष्टा वेयंविशेषतः। वलौ

३०२

उपीतवस्त्रंदिशोदक्षस्वयंधौतैलदीपकाः। त्रिविधःपायसंमद्यंतिलमांसचतुर्विधमितिविशेषः। क्रियाकाल
गुणोत्तरेषुग्रहलनाशकुनेतिग्रहीनामधेयंधूपयेमेषशृंगात्। वलिदानकालेमध्याह्नइतिविशेषःमघा
दिषुयस्पवर्णस्पयानिनिवित्तानितेपिसाम्यानि। एवमान्यत्रापि। अत्रवलिदानादिपत्नीनकर्मसुप्रथ
मदिवसगृहीतवालग्रहहरोक्तामंत्राग्राह्याः। इतिप्रथममासग्रहीतवालग्रहहरम् ॥ अथप्रथमवर्षे
द्वीतवालग्रहहरम् ॥ प्रयोग ॥ प्रथमेवत्सरेवालंगृह्णीयात्तिनंदिनी ॥ आरोचकाक्षिविक्षेपगात्रद
हेतवालग्रहहरम् ॥ प्रयोग ॥ प्रथमेवत्सरेवालंगृह्णीयात्तिनंदिनी ॥ आरोचकाक्षिविक्षेपगात्रद
हपुरोदनम्॥ पतनंपसदाल्पमोचेष्टितंतत्रलक्षयेत्। गुडान्नंदधिकुल्माषचोलिकामत्स्यकाऽस्ववैः।
तिलचूर्णोऽमिश्रोपेतंप्राच्यांदिशिवलिंहरेत्। किंशगोश्रृंगोदंतःधूपयेन्मुंचतिग्रही ॥ नारायणीयेतु
तिलचूर्णाऽमिश्रोपेतंप्राच्यांदिशिवलिंहरेत्॥ किंशगोशृंगगोदंतःधूपयेन्मुंचतिग्रही ॥ नारायणीयेतु
गुडान्नादिकमभिधाय। कुल्माषजालैर्गंधादिभिःप्राच्यांवलिमाहरेत्। स्नानंपंचदलैरितिविशेषः। पंच
दलानिचप्रथमदिवसग्रहहरेतिहितानि। तथावलिदानादियंत्रोद्धरणांतकर्मसुप्रथमदिवसग्रह
हरोक्तामंत्रोग्राह्याः ॥ इतिप्रथमवर्षगृहीतवालग्रहहरम् ॥ अथप्रथमदिवसमासवर्षेषुग्रह

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तद्रक्षणादरम् ॥ शवणसूत्र योक्तं कुमारतंत्रे ॥ प्रथमे दिवसे मासे वर्षे वा योगमात्रकः ॥ अथवा नंदना नाम
म्नी यत्तनाक्रमते शिशुं ॥ तं गृहीतस्य बालस्य ज्वलं रस्या अथमं ततः ॥ गात्रे शोषश्च स्वेदश्च नादं रोत्यात्मशंसवेद
उद्विग्नश्चाक्षिकंपश्च दीनस्वरस्तथा ॥ विधानं तत्र वक्ष्यामि येन मुंचति यत्तना ॥ नदीमृत्तिकया कुर्याच्छ्यो
लनं पुत्रिकां ततः ॥ मुक्तोदनं सुक्रगंधस्तथा सुक्काकुलेपनम् ॥ सुक्कपुष्पाणि वै पंचध्वजा पंचप्रदीपकायंच
मूर्द्धा चत्वारो ... दिशि संयतः ॥ विलिंदत्वा तथा राजसर्षपो शीरमेव च ॥ शिवनिर्माल्यतानानाकेश
निंबपत्रकं गंधहस्तेन धूपयेच्चैव बालकं ॥ एवं दिनत्रयं कृत्वा चतुर्थे शांतिवारिणा स्नापयेद्बा
लकं पश्चाद्ब्राह्मणं संवापितिडुकं ॥ क्षीरेण तोषयेदेवं स्वस्थो भवति बालकः ॥ शांतिवारिणेति शतं इंद्राग्नि
शन्नो वा तइत्यादिकैः स्वस्वशाखापरिपठितैः मंत्रैरभिमंत्रितं वारि शांतिवारि एते मंत्रा एणां वर्षादिपरि
भाषायां दर्शितम् ॥ अथ वक्ष्यमाणमंत्रेण शतकृत्वोऽभिमंत्रितसुदकं शांतिवारि ॥ अथ यत्तनाग्रजायां ब
लिदाने उदकाऽभिमंत्रणे स्नापने च मंत्रमाह ॥ ॐ क्रीं श्चे तत्स्वाहा ॥ इति प्रथमादिवशमासवर्षेषु गृही ३०२

तबालग्रहहरम् ॥ ॥ अथ द्वितीयदिवसमासवर्षेषु गृहीतबालरक्षार्थं तियग्रहहराणि ॥ तत्र द्वितीयदिवसगृही
तमात्रस्तु लक्षणं वेपकश्यते ॥ कासते श्वसते चैव गात्रसंकोचते ध्रुवं ॥ अपामार्गमुशीरं च पिप्पलीवीजकं
तथा ॥ अजाक्षीरेण पिष्ट्वा तु ततो बालं प्रलेपयेत् ॥ धूपगोशृंगचूर्णेन केशोस्तु नखसंयुतः ॥ ॐ नमो भगवति
बाले सर्वेलक्षणमर्द्दिनी स्वक...दर्प्पिणी बालिग्रहरक्ष बालं मुंच मुंच फट् स्वाहा ॥ नोगंदत्वा तु मात्वणी
ततो मुंचति सा ग्रही ॥ इति द्वितीयदिवसगृहीतबालग्रहहरम् ॥ अथ द्वितीयमासगृहीतबालग्र
हहराणि ॥ ॥ प्रयोगसारे ॥ द्वितीये मासि गृह्णाति बालकं मुकुटाग्रही ॥ ग्रीवानिवृत्तिनिष्पंदो वपुष
पतसीतसा ॥ वक्रसंशोषणोद्गार रोचनानि तदाश्रुतैयां ॥ क्षीरान्नकृशराघयंति लतंडुलसंयुक्तमांक्र
सपुष्पां तु काले पेस्वत्र मान्त्र बलिं दरेच्च कुसुंतलस्नानानि वै धूपयेन्मुंचति ग्रही ॥ नारायणीयेतु ॥
बाले पायसतैलेन दीपश्चेति विशेषतः ॥ अनुलेपनादिषु मंत्रा यंत्रा चादिकालादि विशेषाः ॥ प्रथमदि
वसगृहीतबालग्रहहरेद्दृष्टमम् ॥ इति द्वितीयमासगृहीतबालग्रहहरम् ॥ अथ द्वितीयवर्ष

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ द्वितीये वत्सरं बालं गृह्णीते ज्ञातिरोदनी रक्तमूत्रहरी ध्मान
पद्मकेसरवर्णता। रोदनं हस्तकंपं च वेष्टितं तत्र लक्षयेत्॥ तिलापूपककुल्माषगुडान्नं दधिमोदकाः स
फलं सघृतं तु दद्याद्याम्यां दिशि बलिं हरेत्॥ धूपयेत्सर्पनिर्मोकैरपि सर्पां मुंचति ग्रही॥ स्नानं दद्याद्गंधपुष्पादि
सहितामित्यर्थः। स्नापयेत्पंचपत्रैस्तामिति नारायणीयो पंचपत्राणि पंचपल्लवाः। अत्र याचीति दिशीति दिग्वि
शेषो न वहितः। अनुलेपनादिस्तु मंत्रास्तथा कालादिविशेषाश्च प्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥तत्र
द्रष्टव्याः॥ इति द्वितीयवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथ द्वितीयदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूतनाहरम्॥ ॥
रावणसूनुप्रोक्ते कुमारतंत्रे॥ ॥द्वितीये दिवसे मासे हायने वा सुनंदना। गृह्णाति पूतना बालं योगिनीनां स
नो प्रिया। ततो लवेद्धरः पूर्वं संकोचो हस्तपादयोः। दृश्यन्ते वादाद्यनिशं निमीलयति चक्षुषी। आहारं न गृ
ह्णाति दिवा रात्रं च रोदति। अहिरोगस्य दनं च सर्वेऽङ्गीति पुनः पुनः। सक्रूरात्वं प्रजायेत तद्रूपं प्रोच्यते लक्षणं ३०२
तंडुलप्रस्थपिष्टेन विनिर्माय यथा पुत्रिकां। त्रयोदश ध्वजा दीपा स्वस्तिका घृतलोदनी। प्रस्थप्रमाणपिष्टेन।

सिद्धा पूपाश्च मत्स्यकाः। मांसं चैव त्यजेत् दाखिलं पश्चिमायां दिशि क्षिपेत्। पश्चिमायां च संध्यायामेवं दद्याद्दिनत्रयम्॥ अ
त्रापि धूपशांतिस्नानं अत्र मंत्राश्च प्रथमदिवसमासवर्षगृहीतपूतनाहरोक्ताः रावणसूनुप्रोक्ते कुमारतं
त्रस्थायाह्याः॥ ॥इति द्वितीयदिवसमासवर्षेषु गृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथ तृतीयदिवसमासवर्षेषु
गृहीतबालग्रहहराणि॥ ॥तत्र तृतीयदिवसगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ तृतीये दिवसे गृह्णाति
घंटाली बालकग्रहोऽजं वै तेषु सतेबालो रोदते च मुहुर्मुहुः। नोन्मीलयति नेत्राणि आहारं च न रोचते। गो
दंतं गजदंतं च तथा वै केसरांजनं। अजाक्षीरेण पिष्ट्वा तु ततो बालं प्रलेपयेत्॥ धूपयेन्निंबपत्रैश्च तथा सर्ष
पसंयुतैः। लेपितं धूपितं बालं ततो मुंचति सा ग्रही॥ ॥इति तृतीयदिवसगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अ
थ तृतीयमासगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ तृतीये मासि गृह्णाति बालकं गोमती ग्रही त
या गृहीतमात्रस्तु बालो रोदति निश्वसन्॥ अवेन्मूत्रपुरीषे निद्रा चैव प्रजायते। मधुरं गंधमाघ्रातं गो
गंधश्च प्रजायते। ओदनं क्षीरसाकं च यवान्नं चाज्यमेव च। कुल्माषं तिलचूर्णं च पिंडमुद्गं वै प्रजायते। ध

पयेत्सर्षपैश्चैतैस्नापयेच्चविशेषतः।स्नापनंपंचभंगेनतिलतैलेनदीपकं।दद्यात्स्पांदिविशिमा।अपमध्याह्नेवलिम्
दद्यात्।एतेनलिदानेन।ततोमुंचतिसायहा॥ ॥इतितृतीयमासगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथतृतीयवर्ष
गृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥कुमारीधविनीनामगृह्णातेचतृवर्षकं।तयागृहीतमात्रस्तुचक्षुभ्यो
नैवपश्यतिसीदंतिसर्वगात्राणि।ज्वरशोषश्चजायते।कंपतेवामहस्तंच।आहारंचनरोचते।ओदनंकृ
शराश्चैवपायसंकृशरायुतम्।कुमारंदधिराजाश्चगंधपुष्पंप्रजायते।फलेनघातिमां।कुर्याद्वलिंतत्रन
कारयेत्।धूपयेन्नवलिपिच्छेनगोदंतेचनखेनच।स्नापनंपंचगव्येन।त्रीचेडत्तरादिशिं।संततद्वचनेतत्वा
वलिकर्मसमाचरेत्।स्नापितंधूपितंवालंततोमुंचतिसायहा॥ ॥इतितृतीयवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथतृत
यदिवसमासवर्षेषुगृहीतहस्तनाहरम्॥ ॥रावणसूत्रप्रोक्तो॥ ॥कुमारतंत्रे॥ तृतीयेह्निमासेयावर्षेवा
मतीग्रहा।तस्याग्रहीतलक्षणं।पूजावलिधूपदीपो।प्रथमदिवसगृहीतेषु[illegible]॥ ॥अथचतुर्थेदिवस
मासवर्षगृहीतवालग्रहहराणि॥ ॥तत्रचतुर्थदिवसगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥चतुर्थेह्निगृह्णातिकाको। २०४

लीसामहाग्रही।तयागृहीतमात्राणिकेनमुह्यतेतुसा।नैवजयतिगात्राणिरोदितेचपुनःपुनः।गजदंतो
हिनिर्मोकिसर्षपैःसहधूपयेत्।गोमूत्रेणविनिक्षिप्यततोवालंप्रलेपयेत्।सर्षपैर्निंबपत्रैश्चनखकेशैश्चध
पयेत्।लोगंदत्वातुमाहिष्यंकुल्माषैस्तुसमांशकैः।अनेनैवविधानेनततोमुंचतिसाग्रही॥ ॥इतिचतुर्थदिवस
गृहीतवालकग्रहहरम्॥अथचतुर्थमासगृहीतवालग्रहहरम्।प्रयोगसारे॥ ॥पिंगलाख्यतनानामगृह्णातेच
तुमासिके।तयागृहीतमात्रस्तुकंपतेदक्षिणंकरं।क्षीरंपिबतिविश्वंबिकारंचैवदारुणं।श्वेतवर्णंशरीरंचमु
खंचपरिशुष्यते।पूतिगंधंलवेत्तस्यगात्रेचैवालकस्यच।अनमंत्रेणोषधंतत्रवलिंतस्पनकारयेत्॥ ॥इतिच
तुर्थमात्रस्तुज्वरेणपरितप्यते।सीदंतिसर्वगात्राणि।वमनंतल्लूणंतवेतारोदतेयदिवारात्रौश्वसतेचपुनः
पुनः।तिलकृष्णान्नवासोभिःसार्द्धंतत्रवलिंहरेत्।मेषशृंगेनधूपस्यात्ततोमुंचतिसाग्रहा॥नारायणीयो।
वालिस्यातिलकृष्णान्नेकालतुक्तोवलिर्निशि।धूपयेन्मेषशृंगेनस्नानंस्यात्पंचपत्रयुक्ता।पलाशोडुंवरोऽश्व
त्थवटविल्वदलंहितम्॥वलिदानादिषुमंत्रायंत्रादिविशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतवालग्रहेउक्ताः॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥०॥इतिचतुर्थवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथचतुर्थदिवसमासवर्षेषुगृहीतपूतनाहरम्॥ ॥राव
णभृत्यप्रोक्ते कुमारतंत्रे॥ ॥चतुर्थेह्निवामासेवर्षेगृह्णातिबालकम्॥मुखमंडनिकानाम्निपूतनाख्या
थयोगिनी॥तस्यावैलक्षणान्यत्रजायतेप्रथमंज्वरः॥गात्रंसंयोमतिर्ध्वर्द्धदीर्घत्वंचाक्षिमीलनं॥वैवर्ण्यंश्व
सताश्वासकासोऽरुचिरितिरोगिता॥तिलपिष्टमयींकृत्वापुत्रिकांबिल्वकंटकैः॥अष्टांगेरेखयेत्तस्यपुष्पंपुष्पंस्त्र
ग्गंधोज्जेनः॥स्वस्तिकोह्रंप्रस्थसिद्धंसक्तंनारदहपक॥त्रिसंध्यंपश्चिमाशायांबलिंदद्यात्प्रयत्नतः॥नावदहप
काइति॥अर्द्धप्रस्थसिद्धंपरिमितान्नेनकृत्वाइत्यर्थः॥गोशृंगलसुनंसर्पनिर्म्मोकोनिंबपत्रकं॥मनुष्याकेश
मार्जारलोमभ्याज्यंचगोस्तथा॥एतैर्धूपयेदेकंत्रीणिसंध्यात्रयेपिवा॥अत्रापित्रींतिस्नानमंत्रब्राह्मणभो
जनानिप्रथमदिवसमासंवर्षेषुगृहीतपूतनाहरोक्तानिग्राह्याणि॥अयंविशेषएकस्मिन्नेवदिनेब
लिरिति॥ ॥इतिचतुर्थदिवसमासवर्षेगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथपंचमदिवसगृहीतबालग्रह
हरं॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥पंचमेह्न्यहंकारीयक्षीगृह्णातिबालकम्॥तच्चेष्टाजृंभणंश्वाससमुष्टिबंधोर्द्धवीक्ष ३०५

णं॥शिलातालवचालोध्रमेषशृंगैःप्रलेपयेत्॥लसुनानिंबसिद्धार्थैर्धूपयेन्मुंचतिग्रही॥नारायणीयो॥ ॥द्वं
सांचिकायांबमीस्यात्रबलिंमत्स्यादिनाहरेत्॥अत्रापिबल्याऽनुलेपनादिप्रथमंत्रायं...दिविशेषाश्चप्रथमदिव
सगृहीतबालग्रहहरोक्तादृष्टव्या॥चतुर्थेह्निगृहीतबालग्रहहरोक्तोवाबलिर्भवति॥ ॥इतिपंचमदिवसगृ
हीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथपंचममासगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥पंचमेमासिगृह्णातिबालकंवडवाग्रही
तच्चेष्टारोदकंकार्श्यमुखशोषणरोदने॥शाकान्नमत्स्यपिसितापिष्टैर्देवलिंहरेत्॥मध्याह्नेदक्षिणाशायांत
तोमुंचतिसाग्रही॥नारायणीयोलटनेतुगृहीतान्येवसगृहीतबालग्रहहरेद्रष्टव्यं॥ ॥इतिपंचममासगृ
हीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथबाल्यादिमंत्रायंत्रापंचपल्लवादिषुविशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतबालग्रहह
रेद्रष्टव्या॥ ॥अथपंचमवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥पंचमेवत्सरेबालेयदीगृह्णातिनर्द
की॥उद्वेजनंमुहुस्त्रंतुश्रवणंगात्रसादनम्॥मुखशोषणवैवर्ण्येचेष्टितंतत्रलक्षयेत्॥मत्स्यमूलकमांस
निपक्वानिकृशरांपयः॥पायसंचसुरामस्तुतिलकल्कैर्बलिंहरेत्॥सफलंसप्रतिष्ठंदसप्तरात्रंतुकारयेत्॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

केशराजीसगोदंतलसुणैरपिधूपयेत्॥ त्रिसंध्यंबलिदानेनततोमुंचंतिसाग्रही नारायणीयेतुअष्टवनीग्रहीना
मा॥ रूपादिषुमंत्रास्तथापंचपल्लवस्नानयंत्रादिविशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरोक्ताअत्रापिविज्ञेया॥ ॥
इतिपंचमवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथपंचमदिवसमाससवर्षेषुगृहीतघ्नं॥ नाहरम्॥ ॥रावणसूतुउक्ते
कुमारतंत्रे॥ पंचमेदिवसेमासेवर्षेवाघृतनाशिनु॥ बिडालिकाख्यागृह्णीयात्प्रथमंजायतेज्वरः॥ हिक्काश्वासश्च
लश्चगात्रेसंमोहविस्तथा॥ तंडुलप्रस्थपिष्टेननिर्म्माययथसुउत्तिकां॥ शुक्लोदनंध्वजाःपंचस्वस्तिकाःपंचबोद्धलश्च
पंचप्रदीपाःशुक्लानिकुसुमानिचचंदनम्॥ अपराह्णेचहद्मूलेपश्चिमायादिशि[illegible]क्षिपेत्॥ धूपस्तुचतुर्थदिवसम
सवर्षेषुगृहीतघ्नतनाहरोक्तागोश्रृंगलसुनंमिसपादिकोयाघाः॥ शांतिस्नानमत्रब्राह्मणभोजनानितुप्रथम
दिवसमाससवर्षेषुगृहीतघ्नतनाहरोक्तायाद्याः॥ ॥इतिपंचमदिवसमाससवर्षेषुगृहीतघ्नतनाहरम्॥ ॥अथ
षष्ठमदिवसमाससवर्षेषुगृहीतबालग्रहहराणि॥ ॥तत्रषष्ठमदिवसगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥
षष्ठेह्निवषद्धारीश्रेयग्रहीगृह्णातिबालकम्॥ तच्चेष्टागात्रविक्षेपोहासरोदनमोहनम्॥ कृष्णगुग्गुलसिद्धार्थ ३०६

गजदंतैर्घृताचितैः॥ धूपयेल्लेपयेच्चापिततोमुंचंतिसाग्रही॥ ॥नारायणीये॥ ॥दद्यान्मत्स्यंविनाबलिमितिवि
षः॥ प्रथमदिवसगृहीतबालग्रहीतबालग्रहहरोक्तोमत्स्यमांसादिकोबलिरित्यर्थः॥ अत्ररूपादिषुमंत्रास्तथा
यंत्रादिविशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरोक्ताएवग्राह्याः॥ ॥इतिषष्ठमदिवसगृहीबालग्रहहरम्॥ ॥
अथषष्ठममासगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥षष्ठेमासिचगृह्णातिपद्मनामग्रहीशिशुं॥ कुद्विष्ट
स्वरस्त्वंशरोदनादितद्भवा॥ शिखिकुक्कुटमेषाणांमांसमाषोदनंसुरा॥ कुलत्थंचेतिसंप्रोक्तंबलिनरमुंचतिग्र
ही॥ नारायणीयेतुग्रहीनामपंकजा॥ बलौपुष्पगंधवस्त्राणीतिविशेषः॥ अत्रापिबलिदानादिषुमंत्रायंत्रादि
विशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरोक्ताज्ञेयाः॥ ॥इतिषष्ठममासगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अ
थषष्ठमवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥षष्ठेचवत्सरेबालंगृह्णातियमुनाग्रही॥ तच्चेष्टारोद
नोज्वरदाहासाःआहारविरक्तता॥ मत्स्यमांसंसकृशरांपोलिकापायसंदधि॥ सुरामोदकमिसेतैःप्रक्षिपेद्वत्वरेबलिं॥
गोरोमखुरश्रृंगैश्चधूपयेन्मुंचतिग्रही॥ ॥नारायणीयेतु॥ ॥बलौसकृन्नपपलिधायाचिरात्रंचत्वरेबलिःस्नानं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पंचदलैरिस प्पलिदिते॥ क्रियाकालगुणोत्तरे॥ बलिद्रव्येषु वटकाश्च धारिकाश्च तिलतैलेन दीपाश्चोल्काधूपो गोरो
चनापि ग्रहीता॥ अत्रापि बलिदानादि मंत्रा यंत्रादि विशेषाश्च प्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरोक्ता विज्ञेया॥
॥ ॥इति षष्ठमैवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथ षष्ठमदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूतनाहरम्॥ रावणकृतकुमारतंत्रे॥
॥षष्ठे हनि तथा मासे हायने वापि बालकम्॥ पूतना शकुनिर्नाम गृह्णीयात्तदनंतरम्॥ ॥
ज्वरश्छर्दनं गात्रशोषः श्वासोऽरुचिस्तथा॥ कास श्च हस्तपादादि संकोचश्चेति लक्षणं॥ तंडुलप्रस्थ पिष्टेन विनिर्म्मि
या थ पुत्रिका॥ कृसरोदनं ध्वजाः पंचकलशाः स्वस्तिकपंचकम्॥ कृष्णमेवाथ मत्स्याश्च पायसं दुग्धमेव च॥ मासं च
रूपकाः स्वर्ण वस्त्रं पिष्ट विनिर्म्मिता॥ अपराह्णे पश्चिमायां दिशि मानि(र्म्मि)ते क्षिपेद्वलिं॥ पुत्रिकां सर्ववस्त्रेण वाप लेप
लपाचितम्॥ मत्स्याः पर्प्पटिकाश्चैव लड्डुकं च प्रस्थसंमितम्॥ उदीच्यां सर्ववस्त्रं ध्वां बलिर्देयाप्रशांतये॥ अत्र व
लिदानकालयोः धूपो देयः॥ स च चतुर्थदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूतनाहरोक्ता गोशृंगलशुनमिसादिको य
थाः॥ तथा अंतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च तत्रोक्त रीपेवामंत्रस्तुलितन्नस्यथा॥ ॥ॐ फट् स्वाहा॥ ॥इति षष्ठ ३०

मदिवसमासवर्षगृहीतपूतनाहरम्॥ ॥अथ सप्तमदिवसमासवर्षगृहीतबालग्रहहराणि॥ ॥तत्र सप्तमदिवसगृ
हीतबालग्रहहरम्॥ ॥अयोगसारे॥ ॥सप्तमे हनि गृह्णाति मुक्तकेशी ग्रही शिशुं॥ दंतचेष्टाकासदुर्गंधनारोद
नज्वरलक्षणम्॥ लिपेत् वचा मयोग्या लिपिप्पलीगोमूत्रसंयुतम्॥ नखेन साज्यं धूपस्पर्शनतो मुंचति सा ग्रही॥ क्रियाका
लगुणोत्तरे तु चेष्टाया काकवक्त्रोदनमप्पलिधमया कुष्ठकुंकुमवचाश्वेतगोमूत्रेण पेषयेत् एतैः आलेपयेद्वं
लं धूपो व्याघ्रनखेन च॥ नागदवान्तु मातृणां मुच्यते नात्र संशयः॥ ॥नागो बलिः॥ ॥सच मत्स्यमांससुरा तद्व
गंधः स्रग्धूपदीपैर्लवति॥ अत्र लेपनादिषु मंत्रास्तथा यंत्रादि विशेषाश्च प्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरे
दृष्टव्यम्॥ ॥इति सप्तमदिवसगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथ सप्तममासगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अयोगसा
रे॥ ॥सप्तमे मासि गृह्णाति बालकं शीतला ग्रही॥ निराहारांगविक्षेपजातिसोगंधकासनम्॥ रोदनं दंतवाद्यं
च तच्चेष्टाश्वासपश्च मांसान्नपा ककुल्माषसुरा धूपतिलैः शममाप्तत्र रात्रौ बलिं दद्यात्ततो मुंचति साग्र
ही॥ ॥नारायणीये॥ ॥पद्मादि पुष्पकुल्माषपिष्टभ्या केथलिं हरेत्॥ इति विशेषः॥ क्रियाकालगुणोत्तरे तु॥ ॥

मांसोदनं सुरां मत्स्यान् कुल्माषं च तिलानपि। चक्रवाकस्य विष्ठेन कुसुमानि विशेषतः॥ शिष्टं समानं। अत्रापि वलिद
नादिषु मंत्रा यंत्रादि विशेषाश्च प्रथमदिवसे वालग्रहहरोक्ता विज्ञेया॥ ॥इति सप्तममासगृहीत वालग्रहह
रम्॥ ॥अथ सप्तमवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥सप्तमे वत्सरे वापि जातवेदा ग्रहीत्रि शुंयज्ञा ति
चेष्टितं तत्र हासाऽऽहारविरक्तता। मत्स्यमांसदधिक्षीरं घृतान्नं पायसं पयः। कृशरामोदकं चेति त्रोक्तैर्द्रव्यैर्व
लिं हरेत्। कृत्वा चतुष्पथे कुंडं मंत्रेणानेन मंत्रवित्। त्रिरात्रं पंचरात्रं वा सहस्रं जुहुयात्तिलैः॥ ॐ कूष्मांडे स्वग
वति सुरागिणि सुमंडिते जुहुयान्मुंच स्वसरस्वालकादप्यप गच्छ स्वाहा। राजीतिवच्छदासां चधूपयेन्मुंच
तियद्वीनामा तथा वलीसक्तु। पोलिकासूपाऽधिकारः। तथा स्नानं पंचदलैर्धूपो श्टंगखररोमलिरिरलिविशेषः॥
क्रियाकालगुणोत्तरे तु॥ ॥सुश्रुते च द्विवारात्रमिति चेष्टायां विशेषेमासिधायहोमे मंत्रो दर्शितः। तद्यथा॥ ॥ॐ
कूष्मांडिनि सगवति राजनि सुमंडिते जुहुयान्मुंच स्वदहश्पचा ॐ सरस्वालिके गच्छ स्वाहा। सर्वदुष्टग्रहाणां तु
हीतमंत्रविधानतः। धूपं सर्प्पसनिं वेनसप्तरात्रे तु होमये ति॥ ॥अवशिष्टं समानं प्रयोगसारेण॥ अत्र वलौ॥ २०८

मे विशेषमंत्रः विधानात् वलिहरण क्रिया मंत्रास्तथा यंत्रादि विशेषाश्च प्रथमदिवसगृहीतवालग्रहहरोक्ता ग्राह्या॥
इति सप्तमवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथ सप्तमदिवसमांसवर्षेषु गृहीतहननादरम्॥ ॥रावणसूत्रे
क्तो कुमारतंत्रे॥ ॥सप्तमे दिवसे वर्षे वा मुखरेवती। गृह्णाति पूतना वालं तस्यास्य मंद्वरः। गात्रसंगोथ विद्वेष्ठ॥
हारकं परोदनं। इष्टे तल्लक्षणं तत्र वलिर्देयप्रशा तयोग्रस्थसंम्मितपिष्टेन सम्पक्कृत्वा सुविका। सप्तध्वजा सप्तदी
पा स्वस्तिकाः सप्त वै तथा। पुष्पाणि मत्स्यमांसं च लक्तं चेसुदम। हरेद्धा धूपं सु चतुर्थदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूत
नाहरोक्तो गोशृंगलसुन मिस्यादिको ग्राह्यः। शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च प्रथमदिवसादिमासवर्षगृहीतपूत
नाहरोक्तो ग्राह्यः। वलिदाने पूजायां मंत्रस्तु॥ ॥ॐ क्लीं फट् स्वाहा॥ ॥इति सप्तमदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूतनाह
रम्॥ ॥अथाऽष्टमदिवसमासवर्षेषु गृहीतवालग्रहहराणि॥ ॥तत्राष्टमदिवसगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥प्रयो
गसारे॥ ॥अष्टमे हनि गृह्णाति यही वालं विदंडिका। तच्चेष्टा रोदनोद्वेगदिग्गालोकनकासनम्र॥ वचालसुसिद्धा
र्थं हिंग्वलि हूं पलेपनात्तासद्योसुं चति तं वालं पीतादिग्वलिना ग्रही॥ क्रियाकालगुणोत्तरे॥ अतीव श्वसनं जि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ज्वालालनं चेतिष्टया विशेष उदीरितः॥ नारायणीये तु मत्स्यमांससुरालक्तगंधस्रग्धूपदीपैर्बलिरक्तः॥ धूपले
पादिषु मंत्रास्तथा मंत्रादि विशेषा॥ अथ प्रथमदिवसगृहीतवालग्रहहरोक्ता अत्रापि याद्या॥ ॥इमाष्टमदिव
सगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथाष्टममासगृहीतवालग्रहहरविधानम्॥ ॥इमाष्टमदिवसगृहीत
वालग्रहहरम्॥ ॥अथाप्रयोगसारे॥ ॥अष्टमेमासि गृह्णाति वालकं यमुनाग्रही॥ गात्रे तु स्फोटका सूक्ष्माः
कंपो मोहास्यशोषणो तच्चेष्टा सर्वथा तावन्नास्ति तत्र प्रतिक्रिया॥ क्रियाकालगुणोत्तरे त्वाघ्रतनाराजनी नामग्र
ते चाष्टमासिकेति विशेषः॥ ॥इत्यष्टममासगृहीतवालग्रहहरविधानम्॥ ॥अथाष्टमवर्षे गृहीतवालग्र
हहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥अष्टमे वत्सरे वालं गृह्णाति नलिनी ग्रही॥ वक्त्रे स्फोटं नेत्ररोगं जृंभनं तत्र चेष्टितम्॥
कृशरापूपकुल्माषपायसं वलिमाहरेद्राजीनिंवदलैरेवं धूपयेन्मं चातिग्रही॥ क्रियाकालगुणोत्तरे॥
स्वसरुचेमकुम्मर्द्धरिसुक्का॥ पायसं कृशरा चैव स्वस्तिकं सक्कवस्तथा॥ विविधं तु वलिं दद्याज्जं धूपस्रगादि ३०९
लि॥ अर्द्धरात्रे संयतस्तु सुविदेत्वा विचक्षणः॥ ॥ॐ मुंच रपचर दहदह रजय स्वालिके स्वाहा॥ यत्र स्वपेदिवा

त्रो होमं चानेन कारयेत्॥ स्नापितं धूपितं वालं ततो मुंचंति मातृग्रही स्नानं तु पंचभिः पल्लवैः होमे मंत्रविशेषस्यापि
हितत्वाद्बलिदानादिषु मंत्रायंत्रादिविशेषा॥ अथ प्रथमदिवसमासवर्षे गृहीतघ्लनाहरे द्रष्टव्यम्॥ ॥इति अ
ष्टमवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथाष्टमं दिवसे मासे वर्षे वाक्रमते शिशुं॥ विडालिका नामधेयं हत
नास्यात्ततो ज्वरः॥ गात्रभेदो अर्द्धदिनं नेत्रमीलनम्॥ जिह्वाशोषः शिरस्तोदे आहारद्वेषणं पुनः॥ अक्षिरोगा
वेदेतदिगितं तत्र कुर्याद्विश्चो तंडुलप्रस्थपिष्टेन पुत्रिकां कारयेत्ततः॥ पायसं मधुसर्पिश्च ह्नारं लाजाश्च
पुष्कली॥ गुग्गुलुर्मेषमांसं च तथा पर्प्पटिका अपि॥ धूजां दीपांश्च चत्वारि गंधनानाविधस्त्रापि सुमनांसि
चरक्कानि एवमंत्रादितो वलिः॥ अमुं समाहरेत् पूर्वसंध्यायां दक्षिणां दिशि॥ कृष्णाष्टम्यां वक्ष्यमाणमंत्रेण
नेन संयतः॥ ॥ॐ नमो नारायणाय त्रैलोक्यविद्रावणाय ज्वल ज्वल ॐ क्लीं फट् स्वाहा॥ अनेनैव मंत्रेण पूजादि
वलिहरणं तं कर्म्म कुर्वीत॥ धूपस्तु गोशृंगं लसुनमित्यादिकं॥ चतुर्थदिवसमासवर्षेषु गृहीतघ्लनाहरो
क्तायाद्याः॥ शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं तु प्रथमदिवसमासादिषु गृहीतघ्लनाहरोक्तायाद्याः॥ अत्र कृष्णाऽष्ट

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मांवलिहरणमुक्तंत्सतिसंतवेप्राशस्प्याऽलिप्रायेणानतुतत्रैवेतिनियमाऽलिप्रायेणायतोनिमित्तानत्र
रमेव॥ ॥इत्यतिअष्टमदिवसमासवर्षेष्वगृहीतहृतनाहरम्॥ ॥अथनवमदिवसमासवर्षेषुगृही
तवालयहहराणि॥तत्रनवमदिवसगृहीतवालयहहरम्॥प्रयोगसारे॥ ॥नवमेदिवसेद्व क्लिन्नजमेण
यहीयितुं॥तच्चेष्टात्रासनोद्वेगस्वमुष्टिद्वयखादनं॥कल्का॥रक्तचंदनकुष्ठोग्रासर्षपैस्तत्रलेपयेत्॥नखवार
रामास्पं धूपयेन्मुंचतियही॥नारायणी॥महामहिषीतियहीनाम धेयं॥ऊर्ध्वनिःश्वासचेष्टायामधिकाः॥ ॥
लिक्षाकालगुणोत्तरे॥लेपनद्रव्येष्वतरांगश्चेतसर्षपानप्पलिधायत्वागंदत्वानुमात्तृणामितिविशेषोलि
हितःत्यागोवलिःसचमत्स्यमांससुरालहपगंधस्रग्धूपदीपकाः॥अत्रलेपनादिषुमंत्रादिविशेषाश्चप्र
थममासगृहीतबालयहहरोक्तायाह्याः॥ ॥इतिनवमदिवसगृहीतवालयहहरम्॥ ॥अथनवममास
गृहीतवालयहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥नवमेमासिगृह्णातिवालकंकुंभकर्णिका॥तच्चेष्टारोचकश्छर्दि २१०
ज्वरःपाटलगंधता॥कुल्माषपललक्षीरमत्स्यमांससमन्वितः॥ईशान्यांदिशिमध्याह्नेवलिनामुंचतिग्र

ही॥ ॥क्रियाकालगुणोत्तरे॥ ॥क्षीरंपिवतिविस्तवंतद्दुणादेवरुदतीतिचेष्टायांविशेषमतिधायवलिदाने
विशेषोदर्शितः॥कृशरामोदनमांसंमत्स्यंक्षीरंसुराऽसयं॥कुल्माषास्तिलचूर्णंचगंधपुष्पाणिचैवहि॥सर्व
दिशिसमास्तिस्रमध्याह्नेवलिमाहरेत्॥एतेनैवविधानेनमुच्यतेनात्रसंशयः॥अत्रापिवलिदानादिषुमंत्रा
यंत्रादिविशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतवालयहहरोक्ताद्रष्टव्याः॥ ॥इतिनवममासगृहीतवालयहहरम्॥ ॥
अथनवमवर्षगृहीतवालयहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥नवमेवत्सरेवालंकालहंसीतिसायही॥गृह्णाति
चेष्टातत्रस्याद्दाहोंगशैत्यज्वरः॥पोलिकाधूपदध्यान्नैःपंचरात्रंवलिंहरेत्॥कुष्ठोशीरतिलस्तुनैर्लेपयेदपिध
पयेत्॥निंवेतदंतगोरोम्लावालंमुंचतिसायही॥क्रियाकालगुणोत्तरे॥ उदनंत्रिविधंदद्यान्नाजांश्चैवसुराद
धिलेपनंशुनकुष्ठेनवच्याःसर्षपैःसह॥गजदंतोनिंवपत्रैकेशाविकेशराजतम्॥पंचरात्रंवलिंदद्यात्ततोमुंचति
सायही॥अत्रवलिदानादिषुमंत्रायंत्रादिविशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतवालयहहरोक्ताद्रष्टव्याः॥ ॥इ
तिनवमवर्षगृहीतवालयहहरम्॥ ॥अथनवमदिवमासवर्षेषुगृहीतहृतनाहरम्॥ ॥रावणस्तुनयो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ल.वि.फ

८९७ केकुमारतंत्रे॥नवमेऽह्निदिवसेमासेहायनेवापिवालकंग्रह्णाति[illegible]॥नाम्नीपूतनातस्मात्करं॥[illegible]हिं
पनीध्मानंकासश्वासश्चनिद्राथागात्रसंगश्चशूलश्चचिह्नान्येतानिवालकोग्रस्यमात्रेपि[illegible]नविनिष्का
याचपुत्रिकांकृत्वादनंमत्स्यमांसंचपर्प्पटीश्चेहपोलिकां॥निक्षिप्य[illegible]आयासु[illegible]पंबलिंनीदिशि॥ ॥
अत्रमंत्रः॥ ॥ॐनमोभगवतेवासुदेवायकृष्णमंडलेबलिमादायहनहन[illegible]फट्स्वाहा॥ धूपकुचतुर्थदि
नमासादिषुगृहीतपूतनाहरोक्तमेषशृंगसुनमिसादिकोज्ञेयः॥शांतिश्च[illegible]तंत्रोक्तशोनंप्रथमादिवस
मासवर्षेषुगृहीतवालग्रहहराणि॥ ॥तत्रदशमदिवसगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥दशमे
ह्निरक्षातिबालकंरोदनायहा॥तच्चेष्टाकासनंश्वासःसौगंध्यंनीलवर्णता॥कुष्ठोयासर्जसिद्धार्थहिंगुबलि
वेनधूपयेत्॥सधोमुंचतिसादेवीश्रेष्ठकाएतेदिनग्रहा॥मत्स्यमांससुराशुक्तंरात्रौतासांबलिहरेत्॥बलि
शदिनंकुर्यादितिदेवधूपादिकाक्रिया॥मत्स्यमांसहस्तपादिनायद्युक्तंतत्सर्वासांतासांप्रथमादिदशमांत
दीनांग्रहाणिसाधारणं॥यत्रतुविशेषतोविहितंतत्रतदेव॥अत्रापिलेपनादिषुप्रथम[illegible]गृहीतबा ३॥

लग्रहहरोक्तमंत्रादिविशेषाश्चग्राह्याः॥क्रियाकालगुणोत्तरेतुलेपनद्रव्येषुवामधिकमभिधाय॥धू
पादौविशेषोदर्शितः॥धूपयेन्निंबपत्रैस्तुमांस्यावेलत्वयासह॥नागंदत्वातुपात्रमशनंकोद्रवौ
दनेति॥ ॥नागोबलिः॥ ॥नारायणीयेबलौविशेषः॥बलिंचनिवलिंचनिर्दरेलाजकुल्माषवरकोदन
मुप्यावत्रयोदशाहःस्यादेवंधूपादिकाक्रियेति॥ ॥इतिदशमदिवसगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथद
शममासगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥दशमेमासिरक्षातिबालकंतापसीग्रहा॥तच्चेष्टाह
रहेषाक्षिमीलनम्॥पीतरक्तोदनाद्यपमत्स्यमांससुरासवैः॥पिष्टघंटापताकास्याप्रदीपांबलिमाहरे
त्॥मध्याह्नेसमयेन्नावश्चतोमुंचतिसाग्रहा॥पिष्टमयीघंटापिष्टमयीपताकाच॥क्रियाकालगुणोत्तरेतु
तामसीत्यग्रहीनामधेयंशिष्टंसमानं॥अत्रबलिदानादिमंत्रायंत्रादिविशेषाश्चप्रथमदिवसवालग्र
हहरोक्तायाह्याः॥इतिदशमभासगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथदशमवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥
प्रयोगसारे॥ ॥दशमेशंवत्सरेबालंदेवहूनीग्रहीस्मृता॥रक्षातिकिलतच्चेष्टाचतबालानधाव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नं॥ विण्मूत्रस्रवणं क्रीडा हर्षनं नेत्ररक्षीक्षणं ॥ प्रथमयामि शिवरचनं नेत्ररोगो गंसादनं ॥ सादापानसनश्चक्षानिष्ठुरा
लापनं तथा ॥ कोद्रवोदनकुल्माषपोलिका दधिमो[illegible]काः ॥ स्विन्नमत्स्याऽमिषोपेतैः सार्द्धं रक्तान्नसाधनैः स्वा
समारप्रसूतैश्च त्रिसंध्यं बलिमाहरेत् ॥ ॐ मुंच शवियोजक्ष्या गच्छ स्वालिके स्वाहा ॥ मंत्रेणानेन कुर्यात् पूर्वंच
समारप्रसूतैश्च त्रिसंध्यं बलिमाहरेत् ॥ पश्चिमांसा निमल्पा
मुंचति ग्रही ॥ पूर्ववत् त्रिरात्रं पंचरात्रं वा तिलैर्जुहुयात् सिद्ध्यर्थं ॥ क्रियाकालगुणोत्तरे ॥ पश्चिमांसा निमल्पां
श्चस्वस्तिका कोद्रवोदनमुद्गदधि कुल्माषलाजा श्च सपकां पोलिकां स्तथा ॥ करवीरस्य पुष्पाणि पद्मं कुंकु
ममेवचा तगरं गुग्गुलं धूपं नखं कुष्ठं कुंकुममेवचा तगरं गुग्गुलं धूपं नखं कुष्ठं तथैव च ॥ स्नापयेत् पंचवं
गेन तिलतैलेन दीपकं ॥ अनेनैव विधानेन त्रिदिनं मुंचति बालकं ॥ अत्र होमे मंत्रविशेषाश्च विधाना होमप्र
ति रिक्तेस्तु वलिदानादिषु मंत्रास्तथा यंत्रादि विशेषा ॥ अथ प्रथमदिवसग्रहीतबालग्रहदशोक्ता ग्राहा
॥ ॥ इति दशमवर्षग्रहीतबालग्रहहरम् ॥ ॥ अथ दशमदिवसमासवर्षेषु ग्रहीतपूतनाहरम् ॥ ॥ रावण
सूतपोक्तं कुमारतंत्रे ॥ दशमे दिवसे मासे हायने चाथ बालकं ॥ पूतना रेवती नाम्नी गृह्णीयाद् बालकं

ततः ज्वरच्छर्दिश्वासकासौ शूलं चैषे तदिंगितं ॥ अन्नद्वेषश्च तत्रायं बलिर्द्वेयो विचक्षणैः ॥ उपस्यप्रमाणपिष्टेन
विकां परिकल्पतां ॥ अष्टांगे लेखयेद्धूलि विटके पीकं टकेस्ततः ॥ गुडोदनं च सर्पिश्च ध्वजानां पंचविंशतिः ॥
स्वस्तिकानां प्रदीपानां पंचविंशतिरेव च ॥ चत्वारि रक्तपुष्पाणि प्रेतदक्षिणदिक्षु वै ॥ संध्यात्रये बलिं सम
लमंत्रेण धव निक्षिपेत् ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय दह दह हुं फट् स्वाहा ॥ धूपो त्र गोश्रृंगलसुनमिति
इत्यादिकश्चचतुर्थदिवसमासवर्षादिषु ग्रहीतपूतनाहरोक्त एव ग्राह्यः ॥ शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजन
तु अथ मदिवसमासवर्षग्रहीतपूतनाहरे तु द्रष्टव्यम् ॥ ॥ इति दशमदिवसमासवर्षग्रहीपूतनाह
रम् ॥ ॥ निवृत्तो दिसाधिकारः ॥ ॥ तस्मादेकादशवर्षग्रहीतबालग्रहहराणि कर्माण्युपलिख्यंते ॥ ॥ त
रम् ॥ ॥ अथैकादशवर्षग्रहीतबालग्रहहरम् ॥ ॥ प्रयोगसारे ॥
त्रैकादशमासग्रहीतबालग्रहविधानं ॥ ॥ अथैकादशवर्षग्रहीतबालग्रहहरम् ॥ ॥ प्रयोगसारे ॥
वर्षाण्येकादशे बालं यदि गृह्णाति वालिका कासश्वासादिरोगश्च काकारावश्च तद्गुणा पोलिकापूपक
ल्माषशष्कुलीशाकमोदकैः पक्वमत्स्याऽमिषक्षीरसंयुक्तं बलिमाहरेत् ॥ त्रिरात्रं निंवसिद्धार्थधूपान्नं

तिसायही॥ क्रियाकालगुणोत्तरे तु बलिदाने मधुतिलतैलेन दीपश्चेत्ययं विशेषः॥ अत्र बलिदानादि
मंत्रायंत्रादिविशेषाश्च प्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरोक्ता एव ग्राह्याः॥ ॥इति एकादशवर्षगृहीत
बालग्रहहरम्॥ ॥अथैकादशदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूतनाहरम्॥ ॥रावणस्तु प्रोक्ते कुमारतं
त्रे॥ ॥एकादशे दिने मासे वर्षे वा पूतना चिका। गृह्णाति बालकं पश्चाद्वारस्तस्य प्रजायते॥ अन्नद्वेषो
मुखे शोषो गात्रभंगश्च रोदनम्॥ ऊर्ध्वदृष्टिरपीत्येतल्लक्षणं तज्ज्ञहा छिशोः॥ पुत्रिकां माषपिष्टेन कृत्वा तां च
कृसरोदनम्। पुष्पाणि पिच मुक्तानि ध्वजानां पंचविंशतिः स्वस्तिकानां प्रदीपानां पंचविंशति सेव च॥
एतत्सर्वं यमाशायां संध्यायां प्रातरा हरेत्॥ ॥अत्र मंत्रः॥ ॥ॐ नमो भगवते नारायणाय॥ ॥चंद्रहास
वक्रहस्ताय छलदुष्टप्रदाय॥ ॐ ह्रीं फट् स्वाहा॥ ॥धूपस्तु गोशृंगलशुनसिप्रादिकश्चतुर्थदिवसमास
वर्षेषु गृहीतबालग्रहहरोक्ता ग्राह्याः॥ शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च प्रथमदिवसमासवर्षेषु गृह
तपूतनाहरोक्तं द्रष्टव्यम्॥ ॥इति एकादशदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूतनाहरम्॥ ॥अथ द्वादशदिव २१२

समासवर्षेषु गृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥तत्र द्वादशमासगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ द्वादशेमा
सि गृह्णाति बालिकं बालिका ग्रही। तच्चेष्टा रोचककासनोदनानि यथोदिता। तथ्याम्रतिलकुल्माषमो
दकैर्नैवेद्यैर्बलिं हरेत् मध्याह्नसमये प्राच्यदिशि इमं चेति सायही॥ ॥मासिकाख्ये ग्रहाः प्रोक्ता बलिमंत्रादि
दर्शकाः। तेषां यथोदिते द्रव्यैर्बलिं दत्वा विधानतः॥ क्षीरवृक्षकषायेन स्नापयेत्तत्त्वचां तयोर्नारायणीये
क्रियाकालगुणोत्तरे चपलेति ग्रही नामा बलौ तु तिलचूर्णसर्षपकमिति विशेषः॥ अत्रापि बलिदानादि
मंत्रायंत्रादिविशेषाश्च प्रथमदिवसबालग्रहहरोक्ता द्रष्टव्याः॥ ॥इति द्वादशमासगृहीतबालग्रहहरम्॥
अथ द्वादशवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥अथ द्वादशदिवसमासवर्षेषु गृहीतपूतनाहरम्॥ ॥राव
णस्तु प्रोक्तो कुमारतंत्रे॥ द्वादशे दिवसे मासे वर्षे वा पूतना शिशुं। अकुलाख्या ग्रही गृह्णाति तिद्वरस्याप्रथ
मं ततः रोदनं वादनं दंतखादनं नेत्रकंडूया। रोमांचस्नापये स्येतदखिलं तस्य लक्षणं। तंदुलस्य पि
ष्टेन कृत्वा तत्राय पुत्रिकां। त्रयोदश स्वस्तिका ध्वजा दीपाश्चयोदशः॥ अष्टपामत्स्यमांसं च तथा पर्पटि

काअपिएतत्सर्वंदक्षिणस्यांदिशिइमंमंत्रेणनिक्षिपेत्॥ ॥मंत्रस्तु॥ ॥ॐनमोरावणायप्रज्वलप्रज्वलहस्ता
यहनहनशोषयशोषयमर्दयमर्दयपातयपातयहूंहूंहनहनदहदहदुष्टसत्वानांहुंफट्स्वाहा॥ ॥दु
पशांतिस्नानंब्राह्मणभोजनंचैकादशदिवसमासवर्षेषुगृहीतपतनादरोक्तानिद्रष्टव्यानि॥ ॥इतिद्वादश
दिवसमासवर्षेषुगृहीतपतनाहरम्॥ ॥निवृत्तोमासाऽधिकारः॥ ॥तस्मात्त्रयोदशवर्षगृहीतबाल
ग्रहहराणिकर्म्माण्युपतिसिध्यंते॥ ॥तत्रत्रयोदशवर्षगृहीतबालग्रहहरविधानम्॥ ॥प्रयोगसारे॥
वर्षेत्रयोदशेबालंयदीगृह्णातियक्षिणीतच्चेष्टाकिलकण्ठलग्नरोदनहासनम्॥शाल्योदनसुरा
मांसमत्स्यकुल्माषपायसैः॥दद्यात्सकृशरांप्रोक्तंमध्याह्नेत्रिदिनंबलिं॥पिष्टेनाप्सांजयेत्सर्पिषत
तोमुंचतिसाग्रही॥क्रियाकालगुणोत्तरे॥रक्तपलाशपायसंलाजागंधपुष्पाण्यपिबलिविशेषमतिधा
यस्नापनंपंचभंगेनतिलतैलेनदीपकमित्युक्तम्॥अन्यत्समानंअत्रापिबलिदानादिषुमंत्रायंत्रादि
विशेषाश्चप्रथमदिवसगृहीतबालग्रहहरविधानं॥ ॥इतित्रयोदशवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥ ३२४

अथचतुर्दशवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥वर्षेचतुर्दशेबालंयक्षछंदानामतोग्रहीगृह्णाति
चेष्टात्तत्रस्याच्छोणितस्रवणंतदा॥अलंचनादिदेशस्यात्तत्रनास्तिप्रतिक्रिया॥क्रियाकालगुणोत्तरे
स्तनंदेतिगृहीनामनिवेशःशिष्टंसमानं॥ ॥इतिचतुर्दशवर्षगृहीतबालग्रहहरविधानम्॥ ॥अथपं
चदशवर्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥वर्षेपंचदशेबालंग्रहीगृह्णातिबालकं॥तत्रेदंचेष्टितंविंद्या
ज्ज्वरोनिद्राविहस्तता॥कुल्माषकृशरापूपपोलिकापायसाऽसवैःसफलपुष्पैर्बलिंदद्यात्त्रिरात्रंच
पिष्टपयेशाचंदनेनाप्सुसंयुक्तंततोमुंचतिसाग्रही॥ ॥क्रियाकालगुणोत्तरे॥ ॥इतिपंचदशव
र्षगृहीतबालग्रहहरम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥कपीपंचदशेवर्षेगृह्णातेबालकंसदा॥तयागृहीतमा
त्रस्तु॥त्सम्यंपतत्युनिःश्वनः॥ज्वरश्चजायतेतीव्रोनिद्रास्वप्नंप्रजायते॥पायसंकृशरामांसंकुल्माषं
चसुराऽसवापूपकापोलिकांश्चैवपुष्पाणिपांडुराणिच॥स्नापनंपंचभंगेनधूपनंमत्स्यकल्पणा॥दि
नत्रयप्रदोषेतुबलिंदद्यात्दक्षिणः॥अत्रबलिदानादिषुमंत्रायंत्रादिविशेषाश्चप्रथमदिवसग

हीतवालग्रहहरोक्तोविज्ञेया॥ ॥इतिपंचदशवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथषोडशवर्षगृहीतवालग्रह
रम्॥ ॥प्रयोगसारे॥ ॥षोडशेवत्सरंवालंयदीगृह्णातिदुर्जया। तस्याःप्रादसनंकंपीयास्यामीतिवचोमुहुः।
कुल्माषंकृशरापूपतिलपिष्टान्नफल्गुभिः। दध्नासहवलिंदद्यात्मासांदिशिदिनत्रयं। धूपयेन्मेषगोशृं
गलशुनैर्मुंचतिग्रहः॥ नारायणीयो॥ ॥धनवतीतिग्रहीनामवलिदानकालोमध्याह्ने। धूपयेन्नखगोशृंगैरितिवि
शेषः। क्रियाकालगुणोत्तरे। कुमारीधनदानामसप्तदशोषोडशवार्षिकः। तयागृहीतवालस्यविकाराणिनि
बोधमे। हसतेवदिवारात्रौमुंचामीतिवदेत्ततः। उद्विजयतिगात्राणिरुदतेचमुहुर्मुहुः। ओदनंकृशरामं
संतिलपिष्टंचपूपकाः। दधिकुल्माषकंश्चैवगंधपुष्पाणिदापयेत्। धूपयेन्मेषशृंगेनगोशृंगेननखेनच।
स्नापनंपंचगव्येनतिलतैलेनदीपकम्। पूर्वादिशांसमाश्रित्यमित्रसन्नद्धवियहः। दिनानित्रीणिमध्याह्नेव
लितस्यप्रदापयेत्। अत्रापिवलिदानादिषुमंत्रायंत्रादिविशेषाः। प्रथमदिवसगृहीतवालग्रहहरो
क्तावग्राह्याः॥ ॥इतिषोडशवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥अथसप्तदशवर्षगृहीतवालग्रहहरम्॥ ॥ ३१५

॥प्रयोगसारे॥ ॥वर्षेसप्तदशेवालंगृह्णातिवालका। तत्रापिचेष्टाद्रष्टव्याछर्दिरोचककंपकाः। का
शश्वासोचविज्ञेयोतत्रनास्तिप्रतिक्रिया। संवत्सरग्रहाह्येतेकुमारीपदपूर्वका। क्रियाकालगुणोत्तरे
उक्तालिकेतिग्रहीनामधेयं। अपशिष्टंसमानं॥ ॥इतिसप्तदशवर्षगृहीतवालकग्रहहरम्॥ ॥समाप्ता
निचदिनमाससंवंधीनिग्रहहराणि॥ ॥अथवालकानांकारस्थदिनमासवर्षविशेषादिविकारपरित्यागेन
वग्रहहराणि। कर्म्मोपलिधीयते॥ तत्रकर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥अदंड्यदंडनाद्राजादंडमं। नामप्युदंड
नात्प्रजन्मांतरेसंकलितोमहापूतनयालवेदशाततोऽस्थितिसारीलवतिवलिर्देयःप्रशांतये। तिलपिष्टंहरि
द्रान्नंदधिगंधाःसकांचनं। पूर्णकुंभेनइतिघेपवलिरत्रप्रशस्यते। प्रदोषेतुतः डागस्पसेतोदद्याद्विवद
णः॥ ॥अत्रमंत्रः॥ ॥नीलांवरधरधरेदेविप्रतनेविकृतानने। शिशुंविकारान्मुंचाद्यप्रगृह्णीष्ववलिंत्विमं॥
इतिमहापूतनाख्यबालग्रहहरम्॥ ॥अथसप्तदूतपूतनाख्यग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥कारा
यनः॥ अन्योद्देशेनदत्तस्यवलेर्देष्टारमर्पकं। सप्तदूतनाम्नीग्रहोगृह्णातितद्गुणात्तातत्तोस्यपत्नस्पदंगे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

निशिजागर्त्तिरोदिति॥अतीसारीभवतिपूर्वोक्तंबलिमाहरेत्॥पूर्वोक्तिसमनंतरमाह॥पूतनाख्यग्रहहरं
कर्म॥इतिसमुद्रपूतनाख्यग्रहहरम्॥ ॥अथपूतनाग्रहहरम्॥काश्यपउवाच॥अस्पृतिमालिनास्त्रीपश्य
नेनिर्जनस्थलेस्वपतंपूतनानामग्रहोरक्षातिबालकम्॥ ॥ततोदिक्कृद्धास्तुतःश्वासीस्तनद्वेषीचकंप
वाम्वाछर्दनश्चप्रजायतेनिशिजागर्त्तिसंरुदन्यास्वपोद्भवारोमहर्षीवध्यान्यासचशोषवाताजायते॥छुद्रेदरो
गीचबलिंदेयोऽत्रशांतयेकृशरान्नेपूर्वोक्तंसःसहेमसुस्थिलचूर्णकं॥भूजोगंधश्चपुष्पाणिधूपादीपाश्चयंब
लिबलानांक्रीडनंस्थानेदेयोमंत्रेणमंत्रिणा॥नीलांबरधरेदेविपूतनाविकृतानना॥शिशुंविकारान्मुंच
धूपग्रहक्लीबबलिंत्विमम्॥इतिपूतनाग्रहहरम्॥अथप्रकारांतरेणमहापूतनामग्रहहरम्॥ ॥क
र्मविपाकसंग्रहे॥ ॥ताडितःसन्यतेपस्तुतस्त्रीवायःपतेदसुं॥बालंमहापूतनाख्याग्रहक्लासयसमहर
ःजागर्तिचसमं॥दिवारात्रौस्तनंमुक्तेअवल्पपीकासद्विरोगीभवतिपूतिगंधश्चजायते॥अन्नंमांसंचरक्तं
चगंधपुष्पाणिवाससी॥धूपदीपौहिरण्येनयुक्तःपूर्णघटस्तथा॥स्नुहीवृक्षस्यमूलेतुबलिंमंत्रेणनिक्षि २१६

पेत्॥करालेचंडिकामुंडेकषायंबरधारिणी॥रक्षातुपूतनादेविग्रहक्लीयाबलिंत्विमं॥ ॥इतिप्रकारांतरेणमहापूतनाग्रह
हरम्॥अथोर्ध्वपूतनामग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥लेतामुद्दिनात्रयःश्रेष्ठंनिकुर्यादन्यजन्मनितंपूर्वंमत
नानाम्नीबाल्पेसंक्रमतेग्रहः॥ततोज्वरीचाक्षिरोगीसनिद्रःदृश्यदिवास्वेता॥विनिद्रोपिनिशायांतुकासश्चप्रजा
यते॥अन्नंमांसंचमधिरंचसुरक्तचंदनम्॥सहिरण्यःपूर्णकुंभस्तुस्नुहीमूलेनिःक्षासुखेवदद्यादनेनमंत्रेणप्रस्तु
तस्केशशांतये॥त्वपूर्ध्वपूतनेदेविग्रहक्लीबबलिंत्विमं॥शिशुंविकारान्मुंचाद्यश्चलदेरक्तदर्शन॥ ॥इत्यूर्ध्वपू
तनाहरम्॥ ॥अथबालकाख्यग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ज्ञातोस्वदारागमनंकृत्वास्नानादिवर्जि
तः॥अक्तातौशौ॥वदीनःसत्स्वपेजन्मांतरेकृतं॥बाल्पोग्रहःसंक्रमतेबालकाख्योमहाग्रहः॥ततःपश्चात्तिघोतीस्या
द्रक्तनेत्रश्चजायते॥पायसंसक्तवोमेखकुक्कुटछागलोहितः॥रक्तवस्त्रंरक्तगंधोरक्तपुष्पाणिचैववहि॥ध
पदीपोहिरण्येनयुक्तःपूर्णघटस्तथा॥एतघटस्पृष्लेवायत्रकुत्रापिवाहिपेत्॥अत्रमंत्रः॥ ॥ग्रहक्लीब
बलिंचेमंबालकाख्यमहाग्रहः॥शिशुंविकारान्मुंचाद्यकुमारस्यप्रियग्रलोः॥ ॥इतिबालकाख्यग्रहहर

स॥अथरेवतीग्रहहरम्॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥कात्यायनः॥ ॥ब्राह्मणोवेदविद्वेषीगंधमाल्यविलेपनैःतोबाल
कंरेवतीनाम्नीग्रहःसंक्रमतेततः॥अथवाऽसौधनधान्यादिकुटुंबार्थंददतेबलात्॥यस्यजन्मानरेवत्यांग्रहो
गृह्णातिरेवती॥हरिद्राक्षविविधैर्नेत्रैःपीतस्फोटाश्चजायते॥अग्निदग्धाऽकृतिस्फोटास्तथैवस्युर्यतस्ततः॥पुत्रानिरंत
रंप्ररुदंत्यत्रबलिर्देयोऽप्रशांतये॥पायसाष्टपलाजाश्चसक्तवोगंधएवचापुष्पाणिधूपदीपौचमांसकानांचग
र्तिकाः॥पूर्णकुंभस्यनद्यांवागोप्यनाथविनिक्षिपेत्॥ ॥अत्रमंत्रः॥ ॥चित्रांबरधरेदेविविचित्रमाल्यानुलेपनेचलत्कुं
डलरत्नाद्येरेवतीमंडलप्रिये॥अहंकारस्थयेदेविमातृकायहरूपिणी॥शिशुंविकारान्मुंचान्यरेवतीप्रिय
दर्शने॥ ॥इतिरेवतीग्रहहरं॥ ॥अथप्रकारांतरेणरेवतीग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसमुच्चये॥संध्याकाले
सयानंतमुच्छिष्टंमूर्द्धजांरेवत्याख्यसंक्रमतेतत्क्षणाद्बालकस्यदेहमश्रास्पर्शोभोजनेनस्पदाहःकंपश्चवर्णवि
णीकृत्स्नवर्णश्चजायतेबलिर्देयःप्रशांतयेलाजाश्चपायसंसर्पिकृकुटोमेषणवस्त्रारक्तवस्त्रंरक्तगंधःपूर्ण
कुंभःसकांचनःवटस्यमूलेशम्यावाप्रदोषेनिक्षिपेद्बलिं॥ ॥अत्रमंत्रः॥ ॥चित्रंबरधरेदेविविचित्रमाल्यानु ३७

लेपनः॥शिशुंविकारान्मुंचाद्यरेवतिलंमहाग्रहः॥ ॥इतिप्रकारांतरेणरेवतीग्रहहरम्॥अथशुष्करेवतीग्रहह
रम्॥कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥कात्यायनः॥ ॥ब्राह्मणोऽयानंसंध्यायांनिद्रितंशुष्करेवती॥ग्रहःसंक्रमतेबा
लंतेनागेशीततःसवेत्॥अश्वपास्पर्शोऽश्रुदाहश्चकंपस्यादंगुलीषुचानखेषुकृष्णवर्णत्वंतदातमःशांतये
द्बलिःमधुयुक्तंपायसंचगंधपुष्पाणिवाससी॥धूपदीपौहिरण्येनयुक्तःपूर्णघटस्तथा॥सुवर्णपायसनेकापिव
लिंमंत्रेणनिक्षिपेत्॥खष्ट्राख्येरेवतीदेविप्रगृह्णीष्वबलिंत्विमं॥बालकस्यप्रमुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वंमहाबलः॥ ॥
॥इतिशुष्करेवतीग्रहहरम्॥ ॥अथशुष्करेवतीग्रहहरम्॥ ॥कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥ब्राह्मणोनिपातितंबाल
रुदंतंछर्दितंतथा॥अभ्यक्षालितमात्रंचगृह्णीयाच्छुष्करेवती॥ततोज्वरैश्चविशोषीहृल्लोष्यपिबत्यल्पपिपासुः
रोगाऽतिसूतस्यमजीर्णेनिश्युतोलवेत्॥मुद्गान्नंचैवपुष्पाणिश्वेतवस्त्रार्धंचंदनं॥धूपंदीपश्चकूलतद्दत्तःसूले
वलिंहरेत्॥मूलेवापनसस्याथतत्राऽयंमंत्रमुच्चरेत्॥शुष्काख्येरेवतीदेवीप्रेतरूपेयशस्विनी॥करालव
दनेघोरेप्रगृह्णीष्वबलिंत्विमं॥ ॥इतिशुष्करेवतीग्रहहरम्॥ ॥अथशकुनिग्रहहरम्॥ ॥शकुनिग्रहप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वशिशुशकुनीग्रहहरादिविधीयते॥ ॥कर्म्मविपाकसंग्रहे॥ ॥कात्यायनः॥उच्छिष्टभोजनंदेवाऽलयेषु
त्रादिकारिणं।शकुनीनामगृह्णातिततोजागर्तिंवादिनिशिमुखेकंभ्रअपानंचवणीऽतीसारश्वासलवेतन्हरीक्त
स्मछविघ्नातरोगीभवतिबालकः॥अममांसंपक्वमांसंहरिद्रान्नंपयोघृतम्।तिलपिष्टंतथाधूपोवस्त्रगंधादि
कंतथा॥हिरण्यसहितःपूर्णकुंभःस्मशानेनिक्षिपेद्बलिंनद्यांगोष्ठेथवातत्रमंत्रंमंत्रमुदीरयेत्॥
वलिंचेमंत्राकन्याख्यमहाग्रहा।शिशुंविकारान्मुंचाद्यश्चतगेकामरूपिणे॥ ॥इतिशकुनिग्रहहरम्॥ ॥अ
थशिशुमुंडिकाग्रहहरम्॥ ॥कर्म्मविपाकसमुच्चये॥ ॥नित्यकर्म्मविहीनानांपोषकानांचपक्षिणां।स्नेवा
लयरमतेतस्कन्नाञ्छिशुमुंडिका।ततोरोदीतिपाणी।चपादौवाक्षिसकंपतेवमेद्धस्विजायेतातत्रहार्यैविलिप्त
तःहरिद्रानंतिलानंचपिष्टंचाष्टपघटिका।सर्प्पिर्दीधिमधुक्षीरंगंधपुष्पानिवाससी॥धूपदीपौहिरण्येनमुं
क्रःचूर्णघृस्तथा॥पुरातनवटापलीनिक्षिपेन्मंत्रतोबलिं॥ ॥मंत्रमाह॥ ॥स्वलंकृतेरूपवतिरक्षत्वं।शिशुमुं
डिकोशिशुंविकारान्मुंचाद्यवंडिकेचंडविक्रमे॥ ॥इतिशिशुमुंडिकाग्रहहरम्॥ ॥इतिदिवसमासवर्षेषु ३१८

मन्त्ररेणसामान्यमेयाग्रहहराणिकर्म्माणि॥ ॥अथसामान्यसोबालग्रहाविघ्नशोष्टेबोलोबालग्रहाविष्ट
सतिक्राविषमच्छदत्वक्रुशोद्वर्जानाहेतिशिशुग्रहार्त्तिःसमस्कंदाऽश्वत्थमंकसेलुपक्कक्वाथांपस्नप
नीताच॥ ॥वंशत्वक्उत्तसंयुतंसलसुनंसा।रिष्टपत्रंघृतं।निर्म्मथ्यंनरकेशसर्प्पिमुरगत्वगोरराजीयु
त॥सिद्धार्थजंतुनिंवपत्रसहितंवंशत्वगाद्यानितं।धूपानांत्रयमेतदाशुसकलाद्बालग्रहान्नाशयेत्॥किया
लयुणोनरोविलेपनमंत्रः॥ ॥ॐशंखशवरश्चीशंखगेश्वरशूलाःकर्षणंस्वाहा॥ ॥अभिषेचनेमंत्रः॥ॐनमःस
॥स्नणांहृदयेमोदयरत्तंनरकटरस्फोटयरसरश्क्रश्रकेदयरविचिकित्सयरत्रोटयरमोट्यरएवंसि
द्धोज्ञापयतिरुद्रस्वाहानिर्द्दषंकुरुबालकंबालिकंवा॥ ॥अथधूपमंत्रः॥ ॥ॐआमंडेनमोदेव्यै
श्अपसरंतुदुष्टग्रहाक्रंरतयःगच्छंतुग्रहकायत्रस्वरस्थानंतुसिद्धरुद्रोज्ञापयतिस्वाहा॥ ॥इति
लग्रहसाधारणानुलेपनेस्नानधूपंमंत्रः॥ समाप्तमिति॥ॐसंपूर्णंसकलकर्म्मविपाकसंग्रहंसमाप्त॥
हार्सवान्येमहितेअवंधेमांधात्नाम्नोर्मदनात्मजस्य॥सत्कर्म्ममाणिक्यगणेनपूर्णेपूर्णःसमस्तामखिल

॥ ॥मौक्ताउण्यपर्व [illegible] कीर्त्तिविलवायस्यां विकां नामैतः स कल्याप [illegible] त्रिगर्जेनगितःश्रीपेहिरन्ह
सोयं कौशिक [illegible] णमणिः [illegible] सद्विश्वेश्वरो वेदस्मा[illegible]मतेनके [illegible] मपद्वेधाकपेक्षता[illegible]॥ ॥
[illegible]शास्त्रकर्त्ता [illegible] मणीर्व्याप्यवह [illegible]परासीलंश्लाघ्यंजः तिम्रंजव [illegible] कतिपयोत्तिरं चित्रं तेषां
तलस्तेस्थितिमियत्यादियं व्यासारंण्यः [illegible]धरमु[illegible]शि [illegible]स्पज [illegible] ॥ ॥ ॥ ॥इति श्रीपंडितय
[illegible]नकदारमल्लेत्यादिविरुदराजीविराजमानश्री[illegible]नपालपुत्रस्यम [illegible]निर्बंधेमहार्णवा लिख
कर्मविपाकपरिच्छेदः समाप्तम्॥ ॥ ॥ ॥शुभमस्तु॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts